

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 24

Sayı / Issue : 1

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak – 31 Mart 2022 / 01 January – 31 March 2022

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 24

Sayı / Issue : 1

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak – 31 Mart 2022 / 01 January – 31 March 2022

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 24 Sayı: 1 Yıl: 2022

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Doç. Dr. Serdar NART

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca, İZMİR

Yayın Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 30.03.2022

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Arş. Gör. Özgün Nil DÜMEN

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.
Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 Issue: 1 Year: 2022

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 30.03.2022

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Research Assistant Özgün Nil DÜMEN

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 24 Sayı: 1 Yıl: 2022

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Levent YILMAZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Özgün Nil DÜMEN - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Arş. Gör. Özgün Nil DÜMEN

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 23 Issue: 4 Year: 2021

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University
Research Assistant Özgün Nil DÜMEN - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül University

Typesetting: Research Assistant Özgün Nil DÜMEN

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

TRDİZİN

EBSCO
PUBLISHING

Provider of EBSCOhost®

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Academic Journals Database

disseminating
quality controlled scientific knowledge

arastirmax
Bilimsel Yayın İndeksi

SÖBIAD

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

1929 Bunalımı'nın Türkiye'ye yansımaları ve Atatürk'ün üç aylık Anadolu gezisi
Reflections of the 1929 Great Depression on Turkey and Atatürk's three-month Anatolia trip
Gülnaz GELEN

11

ÇEVRE BİLİMLERİ VE MÜHENDİSLİĞİ

Derleme Makalesi/Review Article

AB Yeşil Mutabakatı ve sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında temel uygulama yaklaşımlarına küresel bakış
A global view of basic practice approaches within the scope of the EU Green Deal and sustainable development goals
Dalya Nur KARAKUŞ, Nazan AN, M. Tufan TURP, M. Levent KURNAZ

47

HALKLA İLİŞKİLER

Araştırma Makalesi/Research Article

Covid-19 sürecinin tüketici davranışlarına etkisi ve tüketici eğilimlerindeki yenilikler: Bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri örneği
The impact of the Covid-19 process on consumer behavior and innovations in consumer trends: The case of immune-boosting food supplements
Sinem EYİCE BASEV

69

İŞ VE SOSYAL GÜVENLİK HUKUKU

Araştırma Makalesi/Research Article

Covid-19 küresel salgın döneminde ücretin korunması
Wage protection during the Covid-19 pandemic
Dilek ESER

93

MADEN MÜHENDİSLİĞİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Required operating license before operation permit to be able to perform mining operation activities in Turkey
Türkiye'de maden işletme faaliyeti yapabilmek için gerekli işletme izni öncesinde işletme ruhsatı
Taşkın Deniz YILDIZ

119

MİMARLIK

Araştırma Makalesi/Research Article

Marla taşının yapı malzemesi olarak kullanımı; İnebolu'da çatı malzemesi olarak kullanım örneği
Use of Marla stone as a building material; Example of use as a roof material in İnebolu
Hicran Hanım HALAÇ, Hilal DAĞLI

147

PAZARLAMA

Araştırma Makalesi/Research Article

Evaluation of social media usage of universities in Turkey: A qualitative application for Twitter posts
Türkiye'deki üniversitelerin sosyal medya kullanımının değerlendirilmesi: Twitter paylaşımlarına yönelik nitel bir uygulama
Engin YÜCEL, Ezgi KARATAŞ YÜCEL

167

ROMA HUKUKU

Araştırma Makalesi/Research Article

Roma Hukukunda gladyatörlerin ve profesyonel atletlerin hukukî statüleri
The legal status of gladiators and professional athletes in Roman Law
Ali Selkor ATAK

187

SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR

Araştırma Makalesi/Research Article

Soğuk Savaş sürecinde Türk sağ düşüncesinde aydın imgesi
Image of intellectual in the Turkish right thought during the Cold War process
Bayram KOCA, Ekin Kadir SELÇUK

223

SİYASET BİLİMİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Foucault, sexuality and biopolitics: A conceptual analysis
Foucault, cinsellik ve biyosiyaset: Kavramsal bir analiz
Pınar SARIGÖL

245

SOSYAL PSİKOLOJİ

Araştırma Makalesi/Research Article

İç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı: Grup normlarının rolü
Ingroup identification and ingroup bias: The role of group norms
Sami ÇOKSAN, Banu CİNGÖZ ULU, Gülden SAYILAN, Nevin SOLAK

261

SOSYOLOJİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Eski bir gecekondu mahallesindeki dönüşüm dinamikleri ve çelişkiler (Buca ilçesi Kuruçeşme mahallesi örneği)
Transformational dynamics and contradicts of a former slum neighborhood periphery: The case Kuruçeşme neighborhood of Buca district
Emine DÜNDAR, Gazanfer KAYA

301

ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA

Araştırma Makalesi/Research Article

Cumhuriyet'in önemli bir sanayi yatırımı olarak Kocaeli SEKA örneği ve gelecek için öneriler
Kocaeli SEKA as an important industrial investment of the Turkey Republic and suggestions for its future
Filiz AY, Mercan EFE GÜNEY, Sibel ECEMİŞ KILIÇ

329

TURİZM

Araştırma Makalesi/Research Article

Afyon sucuğu üreticilerinin sürdürülebilir gastronomi kapsamında coğrafi işaret tesciline yönelik algıları
Perceptions of Afyon sucuk manufacturers regarding geographical indication registry within the scope of sustainable gastronomy
Nurullah KART, Ömer SARAC, Hüseyin PAMUKÇU, Mustafa SANDIKCI

381

Derleme Makale/Review Article

Examination of cultural routes of Turkey in the context of destination marketing with PEST analysis
Destinasyon pazarlaması bağlamında Türkiye'nin kültürel rotalarının PEST analizi ile incelenmesi
Simge ŞALVARCI

405

YÖNETİM VE STRATEJİ

Araştırma Makalesi/Research Article

İkinci basamak kamu hastanelerinin kaynak kullanım verimliliğinin Pabon Lasso Modeli ile değerlendirilmesi
An assessment of resource use efficiency of secondary level public hospitals with Pabon Lasso Model
Murat KONCA, Gülnur İLGÜN, Birol YETİM

421

Yayın Geliş Tarihi: 08.07.2021
Yayına Kabul Tarihi: 24.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.949542

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 11-46
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

1929 BUNALIMI'NİN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI VE ATATÜRK'ÜN ÜÇ AYLIK ANADOLU GEZİSİ

Gülnaz GEZER*

Öz

Türkiye'nin siyasi bağımsızlığının onaylanacağı Lozan Barış görüşmelerine ara verildiği dönemde düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), iktisadi bağımsızlığın altının çizilmesi açısından önemlidir. Kongrede alınan kararlarda özel girişimciliğin desteklenmesi ön plana çıkmış olmakla birlikte, Lozan Barış Antlaşması'nda gümrük tarifelerine 1929 yılına kadar geçerli olacak kısıtlamaların getirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin spesifik gümrük tarifelerini uygulamasını engellemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sıkıntılı sürecin en az zararlarla atlatabilmesi adına bir yandan özel girişime devlet desteği verilip, ekonomik hayatı düzenleyen çeşitli tedbirler alınırken; diğer yandan da toplumsal gerilimin çoğulcu bir siyasi yöntem ile giderilmesi düşünülmüş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştur. Ancak bahse konu partinin kuruluşu beklenen etkiyi yapmadığı gibi siyasi ortamın daha da gerilmesine neden olmuş ve kısa bir süre sonra da kendisini feshetme kararı almıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın fesih sebeplerini halka birinci ağızdan anlatmak, devrimlerin halk tarafından ne derece benimsendiğini gözlemlemek ve ekonomik krizin etkilerini yakından müşahade ederek, çözüm üretmek amacıyla üç ay süren Anadolu gezisi icra edilmiştir.

1929 Bunalımı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne ekonomik ve siyasal yansımalarını ve sıkıntılarının aşılmasına yönelik çözüm arayışlarını değerlendirmek üzere yapılan bu çalışmada öncelikle dönemin gazeteleri ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın çerçevesini, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı ekonomik miras, SCF'nin kurulması ve feshedilmesini zorunlu kılan koşullar ile Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Anadolu gezileri esnasındaki tespitleri ve çözüm çabaları oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal (Atatürk), Anadolu Gezisi, Devletçilik, Dünya Ekonomik Bunalımı, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

---

* Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gezer, G. (2022). 1929 Bunalımı'nın Türkiye'ye Yansımaları ve Atatürk'ün Üç Aylık Anadolu Gezisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 11-46.

* Dr., ORCID: 0000-0003-4472-5452, gulnazgezer@gmail.com.

REFLECTIONS OF THE 1929 GREAT DEPRESSION ON TURKEY AND ATATÜRK'S THREE-MONTH ANATOLIA TRIP

Abstract

The Turkish Economy Congress (February 17-March 4, 1923) held when the Lausanne Peace negotiations where the political independence of Turkey would be acknowledged, were suspended, is important in terms of underlining the economic independence. In the decisions taken at the congress, besides the supporting private entrepreneurship becoming prominent, restrictions on customs tariffs in Lausanne Peace Treaty that would be valid until 1929 prevented the Republic of Turkey from applying specific customs tariffs. The Great Depression negatively affected the Republic of Turkey along with the world. State supported private enterprises and various measures were taken to regulate economic environment to overcome this troubled process with the least damage, while on the other hand it was thought to eliminate the social tension with a pluralist political method and the Liberal Republican Party was established. However, the establishment of the party didn't have the expected effect and caused the political environment to become even tenser and it decided to dissolve itself shortly after. In this period, Mustafa Kemal (Atatürk) made a three-month trip to Anatolia to explain the reasons for the dissolution of the Liberal Republican Party to the public, to observe the extent to which the revolutions were adopted, and to closely observe the effects of the economic crisis and produce solutions.

In this study, which was conducted to evaluate the economic and political reflections of the Great Depression on Republic of Turkey and the search for solutions to overcome those problems, primarily newspapers and archive documents of the period were used. The framework of the study consists of the economic legacy that the Republic of Turkey inherited from Ottoman Empire, the conditions that necessitated the establishment and dissolution of the LRP, and Mustafa Kemal's (Atatürk)'s determinations and solution efforts during his Anatolian trips.

Keywords: *Mustafa Kemal (Atatürk), Anatolian Trips, Statism, The Great Depression, Liberal Republican Party.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin dünya piyasası ile bütünleşmesinin başlangıcı 1838 İngiliz-Türk Ticaret Antlaşması olmuş ve bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti açık pazar haline gelmiştir (Pamuk, 2014, ss. 97-100; Tezel, 1994, ss. 63-66). Devlet, bu antlaşmayla birlikte gümrükler üzerindeki egemenliğinden vazgeçmiş ve bazı ürünler üzerindeki tekel hakkı sona ermiştir. Yerli tüccarın sanayi ve ticaret sahasına girmesi güçleşirken İngiliz malları büyük oranda yerli ürünlerin yerini almıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında ek vergi almamış ve Avrupa para piyasalarından borç alma sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli borç tahvilleri Londra, Paris, Frankfurt, Viyana gibi borsalarda satışa çıkarılmış, Osmanlı Devleti'ne borç vermek Avrupa piyasalarında karlı bir iş haline gelmiştir (Pamuk, 2014, ss. 97-98, 118; Tezel, 1994, s. 74; Tokgöz, 1997, s. 4).

Osmanlı Devleti, aldığı borçları ekonomik hareketlenmeye ve mali gelirleri artırmaya ayırmamış, aldığı borcun ancak sekizde birini yatırıma yönelik

harcamalarda kullanmıştır. Geri kalanını ise borçlardan kaynaklanan faizin ve anaparanın ödenmesi ile savunma harcamalarında değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1854'ten beri aldığı dış borcun 1875'te anaparası bir yana, faizini ödeyemeyecek duruma gelmesi ve moratoryum ilan ederek, borç ödemesini geçici olarak durdurması, Avrupalı alacaklılarının büyük tepkisine neden olmuştur (Dikmen, 2005, s. 139; McMeekin, 2019, s. 34; Pamuk, 2014, ss. 122-123, Tezel, 1994, s. 85). Bu yüzden Osmanlı borç tahvillerinin temsilcileri ile anlaşma yoluna gitmiş ve 20 Aralık 1881 tarihli "*Muharrem Kararnamesi*" ile dış borç ödemelerinin koşulları düzenlenmiştir (Pamuk, 2014, ss.118-119). Ardından Osmanlı Devleti'nin düzenli olan bütçe gelirlerinin bir kısmı faiz ve anapara ödemelerine ayrılması suretiyle "*Düyun-u Umumiye İdaresi*" kurulmuştur.¹ 1881 yılından sonra da I. Dünya Savaşı'na kadar dış borç alınmaya devam edilmiş ve bu süreç, dış borçlanmada ikinci bir dönemi başlatmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi zamanla Osmanlı Hükümeti üzerinde mali, iktisadi, siyasi müdahale yapan bir kurum olmuştur. Osmanlı Devleti Londra, Paris gibi finansal çevrelere bağlı hale gelmiştir (Tezel, 1994, ss. 82-85; Toprak, 2019, ss. 210,337).

19.yy.ın başında uluslararası antlaşmalar ile Osmanlı ekonomisi giderek dünya pazarına açık hale gelmişti. Düyun-u Umumiye İdaresi ve yabancı bankalar da Avrupa sermayesinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki denetimini artırmıştır. Dönemin İttihat ve Terakki (İT) Hükümeti (1913-1918), Balkan Savaşı'ndaki ağır yenilginin ardından ekonomi politikalarında korumacı ve sanayileşmeye yönelik tedbirler almaya çalıştı ise de Osmanlı Devleti'nin bağlı bulunduğu uluslararası antlaşmalar tek taraflı değişikliğe müsaade etmiyordu. Bilhassa 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte dış ticaretin durmasıyla kendi kendine yeterli, korumacı ve sanayileşmeye yönelik tedbirler almaya fırsat buldu. Egemen bir ülke olmanın mali bağımsızlıktan geçtiği anlaşılmıştı. İT, iktidarda olduğu sürece sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi ekonomik meselelerde de iktisadi milliyetçilik ilkesini benimsemiş, çoğunluğu tarımsal faaliyetlerle geçinen halkı, ticarete ve sanayiye yönlendirmeye çalışmıştır. 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak iptal etmiş, kooperatifçilik konuları ile bilfiil ilgilenmiştir. Düyun-u Umumiye'nin faaliyetleri askıya alınmıştır. Bankacılık, fabrika, işletme girişimleri de ekonomik alandaki millileşme girişimleri dahilindedir. İT, yabancı şirketlerin ayrıcalıklı

---

¹ Düyun-u Umumiye, Osmanlı Devleti'ndeki bütçe gelirlerinin bazılarını direkt el koymuştur. Yaklaşık on çeşit vergiyi toplama hakkını Osmanlı Devleti'nin elinden almış, bazen de haciz yoluna başvurmuştur. Düyun-u Umumiye, Osmanlı Devleti'ndeki bir kamu kuruluşunun sahip olduğu yetkilere sahip olmuş, devlet içinde ayrı bir maliye bakanlığı gibi hareket etmiştir. Osmanlı Bankası tarafından da desteklenmiştir. Devlet, borç almaya devam etmiştir. Ödemeler de düzenli olarak I. Dünya Savaşı'na kadar yapılmıştır. Düyun-u Umumiye'den iki yıl sonra 1883'te kurulan Tütün Rejisi ile tütün üretimi, alımı ve satımının denetimi rejeye bırakılmıştır. Böylece Avrupalı alacaklı devletler, borçlarını tahsil ederken, Osmanlı maliyesi üzerindeki denetimlerini de zamanla artırmışlardır (Lewis, 1991, s. 467; McMeekin, 2019, s. 41; Pamuk, 2014, ss. 122-123, 158-159; Tokgöz, 1997, ss.19-20; Toprak, 2019, s. 206, 338).

konumlarına son vermiş, Osmanlı mevzuatına tabi olmalarını istemiştir. Diğer taraftan belirli sektörleri istediği gibi koruyabileceği yeni gümrük tarifesine yönelik 1913'te kabul ettiği yasanın kapsamını da 1915'te genişletmiştir. Dış borç ödemelerinin tamamını I. Dünya Savaşı süresince durdurmuştur (Arslan, 2008, ss. 265-268; Duman, 2013, s. 213; Pamuk, 2014, ss. 158-159, 164-165; Toprak, 2019, ss. 13, 340, 354).

İT, yabancı sermayeyi tümüyle göz ardı etmemiş, milli sermayenin yetersiz kaldığı sanayi, tarım ve madencilik sektöründe yabancı sermayenin faaliyette bulunmasını beklenmişti. İT'nin I. Dünya Savaşı koşullarında ekonomik alandaki millileşme girişimleri, Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomi politikalarına ilham kaynağı olmuş, devletçilik ve korumacılık şeklinde aşağıda da söz edileceği üzere özellikle Dünya Ekonomik Bunalımı koşullarında içe dönük bir sanayileşme uzun yıllar sürdürülmüştür (Pamuk, 2014, s. 164; Uca, 2020, ss. 354-356; Toprak, 2019, s. 175).

(1923-1929) Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Ülkenin İnşası

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından düzenlenen Lozan Barış Konferansı'nda Türk Devletinin koşulsuz bağımsızlık talebi, sert ve uzun tartışmalara neden olmuş ve görüşmeler kesintiye uğramıştı. Ekonomik hayata ilişkin görüşülen konular arasında yer alan kapitülasyonlar, görüşmelerin kesilmesinin baş nedeni olmuştu. Osmanlı borçları, eski ayrıcalıkların devamı, İstanbul ve Boğazların tahliye edilmesi, Yunanistan'ın savaş tazminatı talebi ve Irak sınırının tespit edilmesi de karşı tarafın hala yararlanmaya çalıştığı konular idi. Cumhuriyet, Osmanlı Devleti'nin ekonomik mirasını üstlenirken diğer taraftan ekonomik alandaki dış ilişkilerinin yönünü de belirlemiş oluyordu (Afetinan, 1982, ss. 10-11; Boratav, 1999, s. 23; Emrence, 2018, s. 49; Eroğlu, 2007, s. 66; Karluk, 2007, s. 211; Kepenek, 2000, ss. 34-36; Pamuk, 2014, ss. 175-176).

Ekonominin alacağı yön ve şekli belirlemek üzere, Lozan Konferansı'na ara verildiği süreçte İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) düzenlenmiştir. Bir araya gelen sanayici, amele, tüccar ve çiftçi kesiminden 1135 kişinin soru ve beklentileri dinlenmiş, Milli Mücadele Dönemi'ne egemen olan birlik ve beraberliğin ekonomik hayatta da yer alacağı izlenimi oluşturulmuştur. Türkiye'de bir ilk olmak üzere kadın katılımcılar da davet edilmiştir. Milli Mücadele boyunca yüreğini ortaya koyan Türk kadını, kendisine Türkiye İktisat Kongresi'nde de yer bulmuştur, ki eşitlik yolunda atılmış önemli bir adımdır. Açılış konuşmasında Mustafa Kemal (Atatürk), halkın yaptığı işlerde bir diğersinin emeğine ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır (Akalin, 2008, s. 25; Karal, 1980, s. 80; Kepenek, 2000, s. 34; Tokgöz, 1997, ss. 31-34; Tokgöz, 2003, ss. 32-33; Toprak, 2020, ss. 179-180).

Ülkenin kalkınması için, hammaddenin işlenmesi ve sanayiye yönelik tarımın yapılması gerekiyordu. Türkiye İktisat Kongresi, bir ekonomi sisteminin başlangıcı olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti, o dönemin liberal ekonomi düşüncesine yönelmiştir. Ancak o dönemin koşullarında özel girişimin desteklenmesi devlet

desteğini gerektirmiştir.² Kongre kararları “*Misak-ı İktisadi*” adıyla anılmıştır (Kepenek&Yentürk, 2000, s. 62; Tokgöz, 1997, s. 46; Tröndle, 2012, s. 144). Türkiye İktisat Kongresi’nde devletin rolü özel girişimciliği kaldırmakla sınırlı tutulmuştur. Lozan’a ara verildiği süreçte içeride milli ekonomiyi ayağa kaldırmak üzere çaba gösterilirken dışarıda da kapitülasyonların devamını isteyenlerle mücadele edilmiştir.

Lozan’da görüşmelerin ikinci kısmında, bazı ekonomik konuların zaman içinde tasfiye edilmesi kararı ortaya çıkmıştır. Türkiye, kendi gümrük tarifelerine 1928’den sonra geçebileceğine dair Lozan Antlaşması’na ek bir Ticaret Sözleşmesi imzalamıştır (Tezel,1994, s. 160).³ Böylece genç Cumhuriyet’in gümrük politikalarına engeller getirilmiş ve 24 Ağustos 1928’e kadar spesifik bir gümrük politikası uygulayamamıştır. Ancak 6 Ağustos 1929’dan itibaren kendi tarifesine geçebilmiştir. Hükümet, Ticaret Sözleşmesi’nin müsaade ettiği oranda ekonominin denetimini yabancılardan yerli girişimciye geçmesini sağlayacak politikalar takip etmeye çalışmıştır (Afetinan, 1982, s. 11; Boratav, 2014, ss. 43-44; Duman, 2013; Eğilmez, 2020, s. 192; Kurmuş, 1978, ss. 183-186; Tekeli & İlkin, 1977, s. 68-69; Tezel, 1994, s. 63; Tunçay, 1981, ss. 185-186). Böylelikle kapitülasyonlar yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında ekonomi politikalarını, Türkiye İktisat Kongresi kararları ile Lozan Antlaşması’na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi belirlemiştir. 1923 yılı ve sonrasında atmosferinde yerli girişimci yetiştirilmesi, kalkınma ve modernleşmenin temeli olarak görülmüştür (Akalin, 2008, s. 2; Boratav, 1999, ss. 23, 27-29; Eğilmez, 2020, s. 195; Pamuk, 2014, ss. 163-164).

Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmesi konusu da Lozan’da büyük tartışmalara neden olmuş, konferans sürecinde yeniden yapılandırılmış ve hangi

---

² Kongrede alınan kararlar; kapitülasyonların kaldırılması, Düyun-u Umumiye İdaresi’ne son verilerek Osmanlı borçlarının tasfiye edilmesi, yerli mallarının korunması için gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, aşarın kaldırılarak Türk köylüsünün rahatlatılması, reji ve yabancı tekelinin kaldırılması, yol vergisinin para yerine bedenen çalışarak ödenmesi, savaş dolayısıyla yanan ve yakılan binalardan vergi alınmaması, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yeniden yürürlüğe girmesi ile vergi muafiyeti uygulanması, bir devlet bankasının kurulması, demiryolu inşası için bir destek programına ve yabancı sermayenin iktisadi gelişmeye katkısı olması şartı ile değerlendirilmesi alınan kararlar arasında yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Afetinan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara: TTK Basımevi; Ökçün, G. (1971). (Haz.), *Türkiye İktisat Kongresi (1923 İzmir) Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara: AÜSBF Yayını.

³ Buna göre, Türkiye, 1916’da saptanan son gümrük tarifesine göre 12 katına yükseltilecek oranları bazı mallarda 9 katına indirmeyi ve 5 yıl daha devam ettirmeyi kabul etmiştir. I. Dünya Savaşı boyunca uygulanan bu tarife İngiliz uzman Sir Grawford’un önerisiyle hazırlandığı için “Grawford Tarifesi” olarak da tanınır (Aydemir, 2011, s. 344; Tekeli&İlkin, 1977, s. 77; Tezel, 1994, s. 160-161).

devletler tarafından, ne şekilde ödeneceği 1928’de karara bağlanabilmiştir.⁴ Türkiye’nin “*namuslu borçlu*” olarak Osmanlı borçlarından kendi payına düşeni üstlendiğini ifade eden İsmet İnönü, kapitülasyonların Lozan’da şeklen kaldırıldığını belirtmiştir (Aydemir, 2011, ss. 250, 344, 348). 1854’te alınmaya başlanan Osmanlı borçlarının ödemesi 1954’te tamamlanabilmiştir. Dünya Ekonomik Bunalımı (DEB) na rağmen Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı borçlarını aksatmadan ödemiş ve ödemelerin ilk on yılı en yoğun, en sıkıntılı yılları olmuştur (Eğilmez, 2020, s.192;; Pamuk, 2014, ss. 118-119).⁵

Hükümet, rejimin selameti adına köylünün üretimi artırması ve siyasal desteğini sağlamak için Şubat 1925’te aşar ve ağnam vergisinin kaldırılmasını kabul etmiştir. Böylece Türkiye İktisat Kongresi’nde gündeme gelen aşarın kaldırılması iki yıl sonra uygulamaya geçirilmiştir (Akalin, 2008, ss. 39-40; Karluk, 2007, s. 214; Pamuk, 2014, s. 176). Bütçe gelirlerinin % 22’sini oluşturan aşar vergisini kaldırılması tarım kesimini rahatlatmış, tarımsal üretim hızla artmış ve aşardan doğan gelir kaybı, 1926’dan itibaren dolaylı vergiler ile doldurulmaya çalışılmıştır. İskele ve istasyonlara gelen ürünün % 10’u ile şeker ve gazyağı tüketicisi vergilendirilmiş ve şeker, kibrit, alkol, tuz, tütün gibi alanlarda tekeller kurulmuştur. Böylece devletin elinde önemli miktarda sermaye toplanmıştır. Yine aynı dönemde buğday bile ithal edilmiş, yetiştirilen ürünlerin nakliyesi ise sorun olmuştur (Boratav, 2014, s. 53-54; Karluk, 2007, s. 214; Kazgan, 2012, s. 48; Kepenek&Yentürk, 2000, s. 42; Timur, 1993, s. 81). Söz konusu dönemde vergi gelirlerinin kırsal kesimde yaşayan nüfustan toplanması anlayışından uzaklaşmaya çalışılmıştır. 1927’de yapılan ilk resmi nüfus, tarım, sanayi sayımına göre Türkiye’nin 13.7 milyon olan Türkiye nüfusunun % 68’i tarımla uğraşıyordu (Kazgan, 2012, s. 68; Kepenek&Yentürk, 2000, s. 53; Tokgöz, 1997, s. 69).

Kapsamlı toprak kaybının yaşandığı Balkan Savaşları’ndan Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar geçen on yıllık süreçte Osmanlı ekonomisi, tamamıyla bir savaş ekonomisine dönüşmüştür. Tarım ağırlıklı üretim yapan ülkede savaş ortamında çift hayvanlarının sayısında da azalma olmuştu. Nüfus 1913’te 15,8 iken 1923’te 12 milyona düşmüştür (Arı, 2003, s. 128). 1915 Ermeni Tehciri ve 1923

⁴ Türkiye, Osmanlı Devleti’nden kalan 129,4 milyon borcun 85,6 milyonunu, ilk taksiti 1929’dan itibaren başlamak üzere ödeyecektir. Cemiyet-i Akvam 1928’de borçların ödeme ilkelerini belirlemiştir. Türkiye, 1912’den önceki borçların % 62’sini, 1912’den sonraki borçların % 79’unu ödeyecekti. Gerek Türkiye’nin, gerekse de Avrupalı devletlerin içinde bulunduğu şartlara göre taraflar arasında aralıklı olarak 1933’e kadar devam eden görüşmeler sonunda yıllık 8 milyon altın lira olarak ödenmesine karar verilmiştir (Kepenek, 2000, s. 35; Küçük&Ertüzün, 1994, ss. 60-62; Kazgan, 2012, s. 68).

⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında 1930 yılı bütçesine baktığımızda 32.189.000 Liralık bütçenin % 13-18’i millileştirilmelere ayrılmıştır: Demiryolları için (Mersin-Tarsus-Adana; İzmir-Kasaba, Aydın-İzmir ve Şark demiryolu hattı) 62.9 milyon ve İzmir-İstanbul rıhtımları, Haydarpaşa Limanı ve Ereğli şirketleri ile birlikte 1937’ye kadar toplam 71 milyon ödenmiştir. Ziraat ve Ticaret Bakanlıklarına bütçenin ancak % 3.7’si ayrılabilmiştir. (Aydemir, 2011, s. 371; Kazgan, 2012, s. 68).

Türk-Rum mübadelesi nedeniyle demografik değişiklikler de yaşanmıştır. 30 Ocak 1923'de Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan sözleşmeye göre Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin değişimi yani mübadelesi söz konusu edilmiş; ancak bu değişim, mübadillerin imar ve iskan planları yapılamadan gerçekleşmiştir. Ülke kalkınması için değerlendirilebilecek aktif nüfus grupları olan ve tüccar, esnaf, zanaatkar, eczacı gibi nitelikli nüfus, gidenler arasında yer alırken nüfustaki düşmenin ekonomik, toplumsal, kültürel sonuçları ortaya çıkmıştır. Nitelikli nüfusun mübadele ile ayrılması işgücü kaybına neden olurken genç Cumhuriyet'in ekonomik kalkınması için gerekli olan teknik bilgi, deneyim meseleleri eğitime önem verilmesini gerektirmiştir (Arı, 2003, ss. 1-2, 14, 128; Aydemir, 2011, s. 341-343; Çapa, 1990, s.55, vd; Kepenek, 2000, s. 50; McMeekin, 2019, s. 477; Pamuk, 2014, ss. 173-174; Tröndle, 2012, s.142; Yülek&Yağmur, 2020, s. 272).

Bu durumda özel kesimin devlet eliyle desteklenerek serbest piyasa koşullarında sanayileşme politikası izlenmesi düşünülmüştür. Türkiye İktisat Kongresi'nin kararları gereği 1924'te kurulan Türk sermayeli İş Bankası'nın temel görevi her türlü sınai, ticari işlerle ilgilenmek, özel girişimi, piyasayı, kalkınma çabalarını izlemek ve bu alanda çalışanlara kredi vermektir. İş Bankası'nın gösterdiği gelişme sayesinde Türkiye'deki yabancı bankaların, bankacılık sistemindeki yeri hızla daralmış, ekonomide ulusal bir denetim kurulmaya çalışılmıştır (Akalin, 2008, s. 15; Eğilmez, 2020, s. 195; Eroğlu, 2007, s. 66; Pamuk, 2014, s. 182; Tezel, 1994, s. 124; Tokgöz, 1997, s. 50). Yerli sanayiye teşvik etmek üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1927 yılında tekrar yürürlüğe girmiş, dışa açık ve içeride de kalkınmayı hedefleyen bir dönem başlamıştır. Dolayısıyla Milli İktisat, özel kesimin "milli" liğinin sağlaması olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI VE DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ

Türkiye'de 1928 sonrasında yeni gümrük tarifesine uygulanacak olmasıyla Türk parasından canlılık bekleniyorken dünya genelinde önce 1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) New York Borsası'ndan başlayan ekonomide bir tür salgın sürecine girilmişti.⁷ ABD'de iş dünyasında, iş güveni ve bireylerin harcama isteği dolaylı yoldan etkilenmiş ve 1920 yılı sonlarına doğru büyük bir daralma olmuştu. Hatta aynı yılın sonlarına doğru bir dizi banka iflas edince, müşteriler bankalara hücum etmeye başlamıştı.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın geçmişi, I. Dünya'nın sebep olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik karmaşa ile bağlantılıydı. ABD'nin 1890'larda dünya gücü olma girişimleri, 1920'lerde yerini diplomaside kendi kabuğuna çekilmeye

⁶ Teşvik-i Sanayi Kanunu, ilk kez Aralık 1913'te İttihat ve Terakki Partisi tarafından çıkarılmıştı (Karluk, 2007: 210; Eroğlu, 2007).

⁷ "Büyük Çöküş" (Arslan, 2020); M. Eğilmez, "Büyük Depresyon" (Eğilmez, 2020), "1929 Buhranı" (Toprak, 2020), "Dünya Ekonomik Bunalımı" (Kepenek & Yentürk, 2000), "Büyük Dünya Buhranı" (Tezel, 1994) olarak adlandırmıştır. Çalışmamızda genel olarak kullanılan Dünya Ekonomik Bunalımı adlandırması tercih edilmiştir.

bırakmıştı. I. Dünya Savaşı'ndan 1929'a değin geçen sürede ABD ekonomisi dünyanın en fazla gelişen ekonomisi olmuştu. I. Dünya Savaşı süresince Avrupalı devletler ağır ekonomik ve nüfus kayıplarına uğramışlardı. Hastalık, yoksulluk, kıtlık, 1918-1919 grip salgını nedeniyle kayıp sayısı Avrupa genelinde 60 milyonu bulmuş ve Avrupa'nın ekonomik büyümesi gerilemişti. Bu gerilemeden ticaret, demiryolu ve denizyolu taşımacılığı, tarımsal, hayvancılık da nasibini almıştı (Kennedy, 1989, ss. 337-339; Öz, 2019, ss. 260-261).

Savaşın mali yükü, savaş sonrası öncelikle ekonomi, ardından siyasi sorunlara neden olmuştu. ABD ve İngiltere vergileri artırarak savaş sonrası giderlerini karşılama yoluna giderken, diğer devletler borçlanma yolunu tercih etmişti. Almanya'nın kömür, çelik, tekstil ve gemi inşası sektöründen çekilmesi kısa süreli de olsa İngiltere'nin ekonomisini olumlu etkilemişti. ABD, kendisini toparlama ihtiyacı duyan Avrupa için Güney Afrika, Hindistan, Avustralya, Güney Amerika sanayiye yönelik hammadde ve gıda maddesi taleplerini karşılayan ülke durumuna gelmişti. Avrupa'da başta İngiltere ve Fransa, yüklü miktarlarda ABD'ye borçlanmıştı. Bu sıralarda Almanya ise savaş tazminatını, galip devletlerin talep ettiği miktarda ödeyemeyeceğini ileri sürmüştü. Zamanla ABD ile Avrupa arasındaki siyasi yakınlık yerini büyük bir uçuruma bırakmış ve ABD dünyanın en alacaklı devleti haline gelmişti. ABD'nin Avrupa ülkeleri ile ilişkisinin devamı için söz konusu ülkelerin ithalat yapmaları ya da ABD'den kredi almaya devam etmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla dünya genelinde maliyenin merkezi Avrupa'dan ABD'ye taşınmıştı. Diğer taraftan ABD merkez bankası henüz İngiltere merkez bankasını geçecek durumda değildi, ABD'de mali yapısı iflas ve gelişme arasında gidip gelen ekonomisinin farklı bir işleyişi vardı. Dünya ekonomisi ile daha az entegre olmuştu. Dünya ekonomisi farklı bir işleyişi olan bir çevreye kayıyordu ve ABD, Avrupa'ya uzun vadeli borç verebilecek, uluslararası belli süreçlerdeki kopmaları dengeleyebilecek bir durumda değildi (Kennedy, 1989, s. 343; Tekeli&İlkin, 1977, ss. 8-9).

ABD'nin mali sistemi 1928'in yaz aylarında çökme sinyalleri vermişti. Avrupa hükümet ve belediyeleri ABD'den kısa vadede aldıkları doları, kalkınma amaçlı uzun vadeli ve yüksek faiz oranlı yatırım ve ödemelere harcamıştı. Hatta zaman içerisinde mevcut borçlarını, yeni kredilere kapatmak zorunda bile kalmışlardı. Bu durumda ABD, yurt dışına kredi vermeyi yavaşlattı. ABD maliyesi nihayet New York borsasının hisse senetlerinin çökmesi ve Ekim 1929'da iflas etmesiyle, iş dünyasında, iş güveni ve bireylerin harcama isteği dolaylı yoldan etkilenmiş ve 1930 yılı sonlarına doğru büyük bir daralma olmuştu. 1929'un sonlarına doğru bir dizi banka iflas edince, müşteriler bankalara hücum etmeye başlamıştı. Bu salgın ABD'den başka ülkelere dalga halinde yayılmaya başlamış, sanayileşen Avrupa'da üretim ve tüketim azalmış, tarım sektöründe fiyatlar düşmüş, işsizlik artmış, ticaret ve sermayeye ciddi önlemler getirilmiştir (Friedmann, 2017, s. 85-86; Kennedy, 1989, s. 343; Tekeli&İlhan, 1977, s. 10, 13).

Bu salgın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dışındaki tüm ülkeleri içine alarak dalga dalga yayılmış ve 1932 yılı sonuna kadar etkisini sürdürmüştür. Sovyetler, 1929'da devreye soktukları Beş Yıllık Plan ile gelişmesine devam ederken içe kapanmıştır. Buhranı yaşayan ülkelerin yöneticilerinin karşılaştıkları politik sorunlar ideolojik boyut kazanmıştır. Dünya çapında ihracat ve ithalat miktarı azalmış, devletler korumacı ekonomi politikalarına yönelmiş, birbirlerine engel koymuş ve hatta bu engelleri artırma yoluna gitmiştir (Aslan, 2020, s. 587; Friedmann, 2017, s. 85-86; Kenndy, 1989, s. 343; Tekeli&İlhan, 1977, s. 15).

Türkiye, Lozan'a ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin süresinin dolmasıyla 1929 yılına beklentiler içinde girmişti. Bir yandan bu yılın tarımsal ürünlerindeki artıştan dolayı ihracat artacak, diğer taraftan gümrük tarifelerimizi belirleyebilmekten kaynaklı artan gelir ile sanayi ve ulaştırma alt yapısı alanında atılma gidilebilecekti. Ancak Dünya Bunalımı'nın patlak vermesiyle iyimser beklentiler yerini bunalıma bıraktı (Tekeli & İlkin, 1977, s. 75-76). Türkiye'de ilk belirti, Türk parasının değerinin düşmesi oldu.

Dünya çapında fiyatların düşmesi, tarımsal ekonominin ağırlıklı olduğu Türkiye'de buğday, tütün başta olmak üzere tarımsal ürünlerinin fiyatlarını düşürmüştür. Milli gelirin en hızlı düşüş gösterdiği alan, tarım sektörü olmuştur. Manisa'da üzüm fiyatları 1927-1930'da % 40, tütün fiyatları Samsun'da % 40 azaldı, Çukurova'nın limanı Mersin'de ise pamuğun fiyatı % 41,5 oranında düşmüştür. Bu durum köylülerin vergi yükümlülükleri aleyhine büyümüştür. Köylüler, düşen tarımsal ürün fiyatlarından dolayı ürünlerini daha düşük fiyata satıp vergilerini nakit olarak ödemeye çalışmışlardır (Emrence, 2018, ss. 52-55).

Türkiye gibi tarımsal üretim yapan ülkeler ellerindeki artan ürünler yüzünden ulusalcı politikalara yönelmek ve artan ürünleri kendileri değerlendirmek zorunda kaldılar. Genel olarak 1931'de tarımsal ürün fiyatları hemen her ülkede düşmüştü. Bolluk yıllarında yetişen ürünün dünya piyasasında para etmemesi beraberinde iflas, intihar ve icraları getirmiştir. Bunlara bir de demiryollarının millileştirilmesi, altyapının kurulması ve sanayi girişimleri ile devlet büyük bir yükün altına girmişti. Dolayısıyla 1929 Ağustosuna kadar dış ticarete korumacı olunamamıştır (Emrence, 2018, s. 73; Eroğlu, 2007, s. 69; Galloni, 2020, s. 75; Kazgan, 2012, s. 79; Öz, 2019, s. 263; Tekeli&İlhan, 1977, s. 14; Tokgöz, 1997, s. 63; Tokgöz, 2004, s. 2).

1929 Bunalımı başlamadan çok kısa bir süre önce Türkiye'nin gümrük tarifelerini artırmış olmasıyla, bunalım yüzünden pek çok ülkenin aldığı tedbiri önceden almış oluyordu. 1929'da Lozan'a ek imzalanan gümrük tarifelerine dair sürenin bitmesine bağlı olarak, devletin gümrük tarifelerini % 13'ten % 46'ya çıkarması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi ekonomi politikasını belirleyebilecek siyasi güce sahip olduğunu göstermektedir (Boratav, 2014, s.72; Pamuk, 2014, ss. 212, 186).

Kalkınma ile sanayileşmeyi ifade eden Mustafa Kemal (Atatürk)'e göre, ekonomik gelişme sanayileşmeyle gerçekleştirilmeliydi. O'na göre sanayileşme, bir ülkenin gelişmesindeki en kısa yoldur ve ülke savunmasını da sağlayacaktır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006, C. I-III, s. 396; Karluk, 2007, s. 211; Kazgan, 2012, s. 79). Bu amaçla tarım ihmal edilmeksizin sanayileşmeye önem verilmiş, tarım ürünlerindeki fazlalık, daralan ihracattan dolayı içeride değerlendirilmiştir. Sanayileşmenin yükü köylüler ve ardından da işçiler tarafından paylaşılmıştır. Ancak bu noktada, sanayileşme için gerekli olan sermaye, işgücü, altyapı, girişimci, teknik eleman hususunda Türkiye henüz yetersizdir. Un, şeker ve dokumadan oluşan "üç beyaz" yerli üretimle sağlanmış, hafif sanayiye doğru bir gelişme yaşanmıştır. Ardından metalürji, kağıt, kimya, demir-çelik, çimento üretimi gelmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ilk şoku, korumacı-devletçilik uygulamaları ile atlatılabilmiş, bu korumalardan en çok deri, tekstil, cam, un, tuğla üreten küçük ve orta ölçekli imalatçılar yararlanmıştır. İç pazarda pamuklu üretimde artış olmuş, tarımsal sektördeki artış, diğer alanları etkilemiştir (Akalin, 2008, s.15; Boratav, 2006, s. 161; Boratav, 2014, s. 79-80; Eroğlu, 2007, ss. 68-69; Karluk, 2007, s. 215; Toprak, 2020, s. 378; Tröndle, 2012, s. 142; Yülek&Yağmur, 2020, s. 272).

Tarımsal üretimdeki fazlalık, hükümet ve özel sektörce sanayi alanında değerlendirilmiş olmakla birlikte sonuçları kısa vadede alınamamıştır. Ancak hem özel, hem de devlet sektöründe sanayileşmenin düşük ücretlerle yapıyor olması yüksek kar elde edilmesine neden olmuştur. Bu durumda devlet harcama ve yatırım imkanlarını altyapı ve kentlerin imarı için kullanılmıştır. Küresel çaptaki ekonomik bunalımdan etkilenen ülkelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaretinde önemli bir yer tutmasından dolayı dış ticaret hacmi daralmaya başlamıştır. Devletçi politikalar, Dünya Ekonomik Bunalımı şartlarında devlet eliyle girişilmiş olan sanayileşmeyi hızlandırmak üzere bir seçenek olarak gündeme gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, gümrük tarifelerini 1929'dan itibaren belirleyebiliyor olmakla birlikte, aynı yıl Osmanlı borçlarının geri ödemesinin başlıyor olması dövize duyulan talebi de artırmıştır (Eroğlu, 2007, ss. 68-69; Karluk, 1997, s.215; Pamuk, 2014, ss. 174,183, 187,198; Tokgöz, 1997, 63).

Bunalıma tepki olarak ortaya çıkan ilk kurum, 12 Aralık 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti olmuş, kısa sürede yurt çapında şubeleri açılmıştır. Cemiyet, sergiler açmış, seminer ve miting düzenlemiş ve yılda bir kez Tasarruf ve Yerli Malları Haftası kutlanarak tasarrufun önemi ve yerli mallarının tüketimi üzerinde durulmuştur. İstanbul'da yalnızca kadın eşyalarına yönelik bir sergi Ocak 1930'da, Ankara'da ise 23 Nisan 1930'da başlayacak olan Milli Sanayi Kongresi'nden iki gün önce 21 Nisan 1930'da Milli Sanayi Numune Sergisi açılmıştır. Sanayi Kongresi'nde sanayi programı geliştirilmeye çalışılmıştır. Ardından İstanbul Üniversitesi'nde 20 Mayıs 1931'de Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuştur (Tekeli & İlkin, 1977, ss. 93-95, 119-121; Toprak, 2020, s. 222).

Paranın değerindeki sürekli düşüş nedeni ile 1930'da birbirinin peşi sıra başlayan korumacı tedbirler ile Türk Parasının Değerini Koruma Hakkında Kanun, Ticarete Tağışın Men'i ve İhracatın Murakebesi ve Korunması Kanunu, TC Merkez Bankası'nın⁸ kurulması Türkiye'ye giren ve çıkan döviz devletin denetim altına alınırken etkin bir korumacı dış ticaret oluşturulmuştur (Tokgöz, 1997, s. 56-57).

Özetle, Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Fırkası'nın ekonomik alandaki millileşme girişimleri, Cumhuriyet Dönemi'nde Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin süresinin bitmesi ve peşinden gelen 1929 Ekonomik Bunalımı koşullarında devletçi-müdahaleci bir sistem olarak meyvelerini vermiştir (Arslan, 2008, ss. 265-268; Duman, 2013, s. 213; Pamuk, 2014, s. 164; Uca, 2020, ss. 354-356).

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI: 1929 BUNALIMI KOŞULLARINDA BİR MUHALEFET DENEYİMİ

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nı korumacı devletçilik modeliyle aldığı tedbirler ile atlatmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti, yine de toplumun tüm kesimlerini memnun edememiştir. Devletin daha fazla yıpranmasını istemeyen Mustafa Kemal (Atatürk) ve arkadaşları, ekonominin gidişatını toparlayacak, devletin iç ve dış denetimini sağlamak, halktaki mali bunalımı, siyasi bir yolla çözmek ve halkın düşüncelerini yönlendirmek üzere bir parti kurulması girişiminde bulunmuştur. Kurulacak olan parti her ne kadar bir muhalefet partisi olsa da halktan gelen bir taleple kurulmamıştır (Aydemir, 1992, s.381; Aysal, 2009, s. 586; Okyar & Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 44-45; Pamuk, 2014, s. 186; Uzun, 2010b, s. 88). Aslında yeni bir partinin kurulması çok partili siyasi hayata geçişe yönelik düşünceler, Mustafa Kemal (Atatürk)'te SCF'nin kurulmasından önceki yıla, 1929'a kadar gitmektedir. Sorun, yeni bir partinin kurulup kurulmamasında değil, CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) içinden oluşacak bir hizipten mi doğacağı ya da bağımsız siyasi bir düşünceden mi, kaynaklanmasına dairdir. Konu üzerine yapılan tartışmalarda yeni bir oluşumun uygun olacağı düşüncesi ağır basmıştır (*Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1930; Yetkin, 1982, s.32-33).

Parti başkanı olması için, Paris Büyükelçiliği görevini yürüten liberal eğilimiyle bilinen ve İsmet Paşa'nın sert devletçiliğini de eleştiren, Fethi (Okyar) Bey ikna edilmiştir. "*Büyük Gazimiz M. Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın tesis etmişim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvib tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu.*" (*Hakimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1930; *Vakit*, 9 Ağustos 1930; 18 Teşrinisani 1930). Fethi Bey için önemli olan, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün CHF ve SCF karşındaki yeri meselesidir. Mustafa Kemal (Atatürk), tarafsız olacağını ve çıkabilecek anlaşmazlıklarda uzlaştırıcı bir yol oynayacağını

⁸ Para ve kredi faaliyetlerinin düzenlenmesi ile milli bir banka kurulması kararı Türkiye İktisat Kongresi'nde alınmıştır.

kabul etmiştir⁹ (Okyar&Seyitdanlıoğlu, 2010, ss. 67,71). SCF'ye Mustafa Kemal (Atatürk)'ün emriyle giren milletvekilleri arasında yakın arkadaşları da yer almıştır. Kız kardeşi Makbule (Atadan) da Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından, yeni partiye girmesi için teşvik edilmiştir (*Vakit*, 30 Ağustos 1930; Başar, 1945, s.18; Kinross, 1966, s.678-679; Okyar&Seyitdanlıoğlu, 2010, ss. 67-71-72; Tröndle, 2012, s.193).

12 Ağustos 1930'da açılan partinin ismi, “*Serbest Cumhuriyet Fırkası*” olarak belirlenmiş, Fethi Bey, siyasi, idari ve ekonomik konularda hükümete muhalefet edeceğini belirtmiştir (BCA 490-1-0-0/1-4-5, 14.08.1930). SCF'nin 12 Ağustos'ta kurulmasından birkaç gün önce Fethi Bey'in basına verdiği demeçlerde yeni partide liberal eğilimlerin ağır bastığı görülmektedir. Vergilerin halkın gelişmesine ve girişimde bulunmasına engel olmaması, bireyin girişimciliğinin desteklenmesi, bayındırlık ve büyük altyapı faaliyetlerinin sorumluluğunun belli bir kuşağa yüklenmemesi ve zamana yayılması, yabancı sermayenin ülkeye girişine imkan verilmesi, mali politikaya açıklık getirilmesi, köylü ve çiftçinin menfaati için düşük faizle kredi almasının sağlanması konuları SCF'nin programında yer almıştır. Özellikle mali ve ekonomi konularına ağırlık verilmiştir. Yeni partinin mensupları bilhassa CHF'nin demiryolu siyasetinden kaynaklanan vergilendirilmelerden, liman tekellerinin kaldırılmasından şikayet etmektedirler. Devlet içindeki çıkar gruplarının devlet ihalelerini ve tekelleri üstlenmeye çalıştıkları da büyük eleştiri konusu olmakla birlikte bu durum, içinde bulunulan ekonomik koşulların SCF tarafından istismar edilmesi olarak da yorumlanmıştır. Mübadiller de Anadolu'ya uyum ve maddi konularda yaşadıkları sıkıntılar yüzünden aktif olarak partiye destek vermişlerdir. Gayrimüslimlere parti kapılarının açılması nedeniyle, Yahudi cemaati de partiye katılmıştır. SCF'nin üç aylık hayatı süresince yoğun bir devletçi-liberal tartışması gündeme gelmiştir. Devletin çift hayvanlarından vergi alıp, traktör sahiplerinden almamasını da vergide adaletsizlik olarak değerlendirilmiştir (*Son Posta*, 10 Ağustos 1930; Ağaoğlu, 1994, s. 155-116; Aydemir, 1992, s. 387; Boratav, 2006, 87-88; Emrence, 2018, s. 82-88, 195; Halıcı, 2004, s. 433; Okyar&Seyitdanlıoğlu, 2010, ss. 68, 72-73; Tekeli & İlkin, 1977, ss. 154-158; Tokgöz, 1997, ss. 54-55).

İnkılaplardan ve Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı ortamdan hoşnut olmayanların sayısının artması basında ve halk nezdinde SCF'ye duyulan ilgiyi artırmış, çok kısa geçmişine karşın SCF yükselişe geçmiştir. Başvekil İsmet İnönü'nün, 30 Ağustos 1930'da Ankara-Kayseri-Sivas demiryolunun açılışında, ılımlı devletçiliği dile getirmesi, SCF çevresinde endişe ile karşılanmıştır. İnönü, konuşmasında Kurtuluş Savaşı'nın geçirdiği safha ile Anadolu halkının ızdırabının CHF politikalarına yansıdığını vurgulamış, tekel siyasetinin, korumacılık ile ilişkilendirilebileceğinin altını çizmiş, CHF'nin izlediği ekonomi politikasını ılımlı devletçilik olarak tanımlamıştır (*Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1930; *Vakit*, 31

⁹ Fethi (Okyar) Bey, Malta'da sürgün iken ekonomi konularına ilgi göstermiş, John M. Keynes'in “*Barişın İktisadi Sonuçları*” adlı eserini tercüme ederek, Fransız iktisadının İttihatçılar arasında tanınmasına imkan vermiştir (Toprak, 2020, s.175-176).

Ağustos 1930; Aydemir, 1992, s. 365). Demiryolu yapımında “...*Bu hatlar, Türk işçilerinin, Türk fenninin çetin ve muzaffer bir imtihanıdır...*”, diye seslenen İsmet İnönü, yerli imkanların ve kendi insanımızın emeği ile siyasetinin milli birlik ve beraberlik içinde bir yol izlendiğinin altını çizmiştir (*Cumhuriyet*, 1 Eylül 1930; Aydemir, 2011, s. 364-366; Boratav, 2006, s. 163). Akabinde de Fethi Bey’in Ege gezisinde İzmir’deki (4-8 Eylül 1930) konuşmasının yönünü belli etmiş, SCF için bir gövde gösterisi olmuştur (BCA 490-1-0-0/1-4-15; *Vakit*, 6 Eylül 1930).

Fethi Bey’in gezisi, ülke ekonomisinin kalbi konumundaki ve hinterlandı ile birlikte önemli bir dış ticaret limanı olan İzmir ve İzmirlileri ümitlendirmiştir. İzmir’de SCF’ye gösterilen ilgi, siyasi gibi görünmekle birlikte ekonomik ve sosyal sıkıntıları da göstermektedir (Emrence, 2018, ss. 17, 19). Oysa o güne değin CHF’nin programında henüz devletçilik terimi yoktu. CHF Hükümeti’nin demiryolu siyasetini o dönemin bütçesine rağmen başarı ile yürütmesine karşın, SCF taraftarlarınca zemin olarak kullanmış, CHF’lileri “*sözde devletçi*” sıfatı ile eleştirmiş ve bunu neredeyse görev edinmişlerdir. Şahısların yapabileceği girişimlerin devlet tarafından üstlenilmesi de şahsın iktisadi gelişimine müdahale olarak değerlendirilmiştir. Oysa 1930’lu yıllarda özel girişimin gelişme sürecine girebilmesi için, ekonomik gelişmenin olması gerekmektedir. Buna karşılık CHF Hükümeti de iktisadi girişim, eğer halkın ortak mefaatlerini içeriyorsa devlet tarafından üstlenilebileceğini dile getirmiştir (Aydemir, 2011, s. 390; Boratav, 2006, s. 89-90, 93; Kazgan, 2012, s. 68). Diğer taraftan da SCF’nin kurucularından Ahmet Ağaoğlu, İnönü’nün Sivas nutkunda devletçiliği dile getirene kadar ne kendisinin ne de bir başkasının bilmediğini ifade etmiş, hatta SCF kurulmadan önce “Serbest” kavramını partinin isminin başına getirenlerin, CHF’ye de devletçi sıfatını daha o zaman uygun gördüğü düşünölmüştür (Ağaoğlu, 1994, s. 30).

Ege Bölgesi, uluslararası ticarete açık olması nedeni ile 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ndan çok fazla etkilenmiştir. İncir, tütün, pamuk, zeytinyağı fiyatlarının düşmesi bölge halkını endişelendirmiştir. Fethi Bey’in gördüğü ilgi ve halkın sokaklara dökülmesi, bir bakıma halkın ekonomi ve siyasi alandaki memnuniyetsizliğinin SCF üzerinden ifadesi olmuştur (Emrence, 2006, s. 140-144). Mustafa Kemal (Atatürk) SCF kurulduğunda desteğe ihtiyacı olduğunu düşünürken aslında CHF’nin desteğe ihtiyacı olduğunu görmüştür (BCA 490-1-0-0/63-240-3) Fethi Bey İzmir’den sonra Manisa ve Balıkesir’de de benzer gösterilerle karşılaşmış, geziler sırasında toplumun şikayetlerini dinlemiştir (Emrence, 2018, ss. 86, 55, 93). SCF, Amerikan elçisi Joseph Grew’in yorumuyla, halkın nabzını ölçmek için bir araç olmuştur. 14 Ekim 1930’da belediye başkanlığı için Türkiye’nin ilk çok partili seçimleri yapılmıştır. SCF, 502 belediye başkanlığı için 37 vilayette seçimlere katılmış ve ikisi şehir olmak üzere 41 noktada başarılı olmuştur¹⁰ (Emrence, 2018,

¹⁰ SCF’nin belediye seçimlerini kazandığı yerler: Ege Bölgesi’nde İzmir’de Bademiye, Şereflihisar, Kınık, Bergama, Şirince, Kuşadası, Menemen, Dikili, Bozdoğan, Buca, Urla, Dikili; Aydın’da Gördes, Germencik, Bozdoğan, Karapınar, Söke, Umurlu, Yenipazar, Karapınar; Marmara Bölgesi’nde Bursa’da Armutlu; İstanbul’da Burgaz, Maltepe;

s, 183). SCF'nin özellikle İzmir ve Trakya'da aldığı başarı bir yandan da sonunu hazırlamış, iktidar-muhalefet mücadelesi kendisini göstermiştir (Aydemir, 1992, ss. 393, 397; Kinross, 1966, s. 681; Okyar-Seyitdanlıoğlu, 2021; 81; Öz, 2019, ss. 269-271; Tunçay, 1981, s. 266).

Özellikle 1930'lu yılların ortalarında Türkiye'de henüz hissedilen 1929 Bunalımı sonrası toplumda yükselen tansiyonu yatıştırmak üzere kurulan SCF'nin belediye seçimlerinde elde ettiği başarı, CHF'yi oldukça tedirgin etmiş ve SCF'nin iktidara gelmesinden çekinmiştir. Milli Mücadele'yi kazanan bir kadrodan gelen CHF'nin son durumu, 1923'ten bu yana Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı şartların da etkisiyle prestijinden kayıplar vermek üzere olduğunu göstermekte idi. Konuya buradan baktığımızda CHF'nin yalnızca bürokrasi ve yerel çıkar grupları ile halka inmeye çalışmasının yeterli olmadığı ve hatta gençlik kadrolarının da sürece dahil edilmediğini gösteriyordu. SCF'nin bu aşamadaki başarısı, CHF için 1923-1930 arasındaki sürecin gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya çıkardığı kadar CHF'nin halka ne derece indiğini de ortaya koymuştur (Aydemir, 2011, s. 393; Boratav, 2006, s. 140). Bir de bunlara Hükümetin icraatına ve rejime muhalif olanların SCF'ye dahil olmaya başlaması, SCF'ye duyulan beklentileri başka bir yere götürmüştür.

Bilhassa İzmir'de Fethi Bey'e gösterilen ilgi, ülke içinde bir kardeş kavgasına kadar gidebilirdi. Fethi Bey'in milli bir kurtarıcı gibi karşılanması başta İzmir CHF teşkilatı olmak üzere Atatürk'ü de ürkütmüştü. Fethi Bey, halktan birisi değildir, planlı ve programlı bir sistemin içinden de gelmemektedir ve kalabalıkları peşinden sürükleyen bir hatip olarak da yetişmemiştir (Aydemir, 2011, s. 391). Meclis içindeki sert eleştiriyi 15 Kasım 1930'da bizzat cevaplayan Fethi Bey, 16 Kasım'da partisinin kapatılması kararını almıştır. 17 Kasım 1930'da SCF'lilerin hazırladığı bildiri Cumhurbaşkanı'na sunulmuş, aynı gün Dahiliye Vekaleti'nden çıkan karar ile parti resmen feshedilmiştir. Fethi Bey, yayınladığı beyannamede, siyasi hayatta Mustafa Kemal (Atatürk) ile karşı karşıya kalmamak için, partinin devam etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir (*Vakit*, 18 Teşrinisani 1930; Başar, 1945, s.19; Galloni, 2020, s. 74; Okyar&Seyitdanlıoğlu, 2010, ss. 84, 92-93). Aydemir'e göre varılan nokta ne Fethi Bey'in yenilgisi, ne de İsmet Bey'in zaferiydi, sadece Türkiye'nin içinde bulunduğu gerçekler karşısında Fethi Bey'in iyi niyetinin yetersiz gelmesiydi (Aydemir, 2011, s. 393).

ATATÜRK'ÜN ÜÇ AYLIK ANADOLU GEZİSİ

Mustafa Kemal (Atatürk), SCF'nin feshedildiği gün, uzman bir heyetle, partinin neden feshedildiğini anlatmak, halkın bakış açısını öğrenmek ve eğilimini görmek üzere üç ay sürecek Anadolu gezine çıkmıştır (Aydemir, 1992, s. 398; Uzun, 2017,ss. 276-277). Anadolu'daki ilk gezilerini 17 Ekim 1922'den itibaren yapmaya

---

Tekirdağ'da Keşan; Kırklareli'nde Pınarhisar, Vize, Üsküp; Çanakkale'de Biga, Karadeniz'de Samsun'da Ladik, Amasya'da Merzifon; Akdeniz'de İçel'de Silifke'dir (Emrence, 2006, s. 183; Yetkin, 1982, ss. 191-192).

başlayan Mustafa Kemal (Atatürk)'ün o tarihteki gezileri kamuoyu oluşturmaya yönelik olup, birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan mesajlar içermektedir. Lozan Konferansı devam ederken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir dernekten siyasi bir partiye dönüştürülmesi hususunda kamuoyunun düşüncelerini öğrenmek ve zaferin ardından kendisini yenileyecek olan ordu birliklerini yerinde görmek üzere 14 Ocak 1923'te Ankara'dan Batı Anadolu'ya başlattığı gezisinde, ilk olarak 12 saatte trenle Eskişehir'e ulaşabilmiştir (Önder, 1998, s.186). Cumhuriyet Dönemi'nde de çeşitli vesilelerle çıktığı Anadolu gezileri başarıyla geçen Milli Mücadele ve beraberinde gerçekleştirilen inkıpların sonuçlarının görülmesi yönünde gerçekleştirilmiş ve bazı illeri bir defadan fazla ziyaret etmiştir. Şapka inkılabı öncesi İnebolu'yu 1925 yılı Ağustos ayındaki ziyaretinde kamuoyunu hazırlamak üzere başında şapka ile dolaşmıştır ki Milli Mücadele'ye katkıları ile kendisini ispatlamış olan İnebolu, şapkayı halkın önünde ilk giydiği şehir olmuştur (Özcan, 2003, ss. 1278-1279). Geziler, halkla kaynaşmak, günün koşullarında iletişime geçebilmek, sorularını cevaplamak, görüşlerini almak, halkın devrimlere bakışını görmek üzere bir fırsat olmuş ve tespitlerde bulunmuştur.

Sonbahar gezileri kapsamında 1924 yılında Karadeniz ve Akdeniz sahillerini dolaşmak üzere çıktığı Anadolu gezisi esnasında Trabzon'da iken 18 Eylül 1924'te Erzurum'da deprem olduğu haberini almış, depremzedelere dert ortağı olmak, felaketin boyutlarını görmek üzere Erzurum'a eşi Latife Hanım ve beraberindeki ekip ile ancak on iki gün sonra ulaşabilmiştir. Bu vesile ile Trabzon-Erzurum karayolu ulaşımının elverişsizliği yüzünden demiryolu hattı döşenmesinin memleketin bayındırlaştırılmasındaki zorunluluğunu beraberindekilerle tecrübe etmiştir. Erzurum'un ardından yöneldiği Sarıkamış'a giderken, depremden harabeye dönmüş köylerde durup sohbet ettiği köylüler de, Büyük Kurtarıcı'yı zor günlerinde yanlarında görmekten dolayı çok duygulanmıştır (BCA 30-10-0-0/2-99; Aydın& Ergün, 2018, ss. 152-153; Çapa, 2002, ss. 644-649).

Harf inkılabının kanunlaştırılmasından önce, Tekirdağ'a 28 Ağustos 1928'de yaptığı ziyareti, bir tür kamuoyu yoklamasıdır. Henüz eski harflerle dahi okuma-yazmayı bilmeyen sokaktaki vatandaşın ve esnafın yeni harfleri öğrenmedeki hızı ve eğiliminden oldukça keyif almış, Tekirdağ'ın ileri gelen askeri ve sivil yöneticileriyle İl Genel Meclisi'nde toplantı yapmış, yeni harfleri anlatmış, öğretmiş ve ardından imtihan etmiştir (Önder, 1998, s. 435-435).

Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, 1930'lu yıllardaki gezilerinde ise ekonomik sorunlar ön plandadır. Bu geziler devletçi ekonomiye geçilmesi için alınacak önlemler, yapılacak hamleler üzerinde durulduğu kadar, bayındırlık ve ulaşım girişimlerine hız verilmesine imkan vermiştir (Binici, 2017; Daşdemir, 2006, s. 18; Gül, s. 53-54; 2006; Tezel, 1994, s. 240).

Mustafa Kemal (Atatürk), SCF'nin feshedildiği günün akşamı 17 Kasım 1930'da Ankara'dan hareket ederek 6 Ocak 1930 'da tamamlayacağı Anadolu gezisinin ilk aşamasını başlatmıştır. Gezi güzergahında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne yer almıştır. Bu gezi

esnasında, SCF'nin feshedilmesi sonrası iç politikadaki endişe verici çekişmelerin boyutları olduğu kadar, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı kaygıların değerlendirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir (Başar, 1925, s.21).

Ankara İstasyonu'ndan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk)'ü yolcu edenler arasında Başvekil İsmet Paşa, vekiller, askeri erkan ve mebusların yanı sıra “ ...Başta Fethi B. olduğu halde sabık Serbest Fırka meb'usları da ...” bulunduğu dikkati çekmektedir.¹¹ Gezilerinde müfettişler, uzmanlar, bürokratlar da Mustafa Kemal (Atatürk)'e eşlik etmiştir. (Başar, 1945, ss. 25, 30-32, 40; Gül, 2006, ss. 55, 71). Gezilere direkt Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak katılan danışmanlardan birisi sabık Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esental)¹²'dan CHF'nin bundan sonraki günlerde alacağı durum için ne yapılması gerektiği konusunda görüşlerinden yararlanmak istenilmiştir.¹³ Mustafa Kemal (Atatürk), Ahmet Hamdi (Başar)¹⁴'dan ise, iktisadi konularda yararlanmak ve kendisine iktisat programı yaptırmak istemiştir. Başar, gezi sürecindeki izlenimlerini daha sonraki yıllarda “*Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*” adlı eserinde işlemiştir.

Mustafa Kemal (Atatürk) gittiği her yerde halkın şikayetleri dinlenmiş, bunlar TBMM tutanak yazıcılarınca not olarak tutulmuş, daha sonra Atatürk'ün gözetimi altında temize çekilerek, başvekil ve diğer ilgililere ulaştırılmıştır. Söz konusu raporlar daha sonra Gürbüz Tüfekçi tarafından “*Seyahat Notları (1930-*

¹¹ Beraberinde yer alan diğer kişiler; “... Seryaver Rusuhi, Kalemi mahsus M. Hasan Rıza, yaver beylerle Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Kalemi mahsus M. Ekrem, Sıhhiye Müsteşarı Hüsamettin Beyler ve bundan maada Kılınç Ali, Salih (Bozük) Recep (Kütahya), Cevat Abbas, Falih Rifki, Recep Zühtü, Reşit Galip, Ruşen Eşref...” Gezi güzergahında deniz kıyılarındaki bazı şehirler Ege Vapuru ile dolaşmıştır (Cumhuriyet, “Gazi Hz. Dün gece Ankara'dan hareket ettiler”, 18 Teşrinisani 1930; *Vakit*, 18 Teşrinisani 1930).

¹² Memduh Şevket Esental, Kadro hareketinin önde gelen düşünürüdür. Kadrocular, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı koşullarında bir devrim ideolojisi oluşturmak için Kadro Dergisi'ni çıkarmışlardır. Bağımsızlık savaşı vermiş bir ülkenin maddi olanaklarını 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı şartlarında iyileştirmek, kalkınmayı gerçekleştirmek üzere devletin ekonomiye müdahale etmesini ve planlı ekonomiye geçmesini savunmuşlardır. Savundukları devletçilik, hem kapitalizmin, hem de sosyalizmin dışında, Türkiye'nin koşullarına özgü toplumsal bir sistem olacak, özel kesimin yetemediği yerler devlet tarafından desteklenecektir (Bkz. A. İhsan Öztürk, (1995), *Planlamanın İktisadi Devletçilikle İlişkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ss. 72-76; Temuçin F. Ertan, (2017), “Kadroculara Göre Türkiye'de Tarımsal Kalkınma ve Toprak Sorunu”, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, 26-28 Kasım 2015, İzmir, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. I, Ankara, ss. 629-655).

¹³ A. Hamdi Başar, (1945). *Atatürk'le Üç Ay*. İstanbul: Tan Matbaası.

¹⁴ Ahmet Hamdi Başar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelere tanıklık etmiştir. “İktisadi Devletçilik” fikrini ortaya atarak, özel teşebbüsün yeterli olmadığı alanlarda devletin yatırım yapması fikrini savunmuştur. Kadrocular'dan ayrılan tarafı, liberalizme uzak olmakla birlikte, dünya ekonomik sisteminde liberalizmin dış ticaret ilişkileri içerisinde uygun olabileceğini düşünmesiydi (Öztürk, 1995, ss. 77-79).

1931)'' adı altında yayınlanmıştır. Mustafa Kemal (Atatürk)'ün yerinde görme fırsatı bulduğu sorunları ya sorunu gördüğü yerden verdiği direktiflerle ya da Ankara'ya döndüğünde Meclis veya hükümet aracılığı ile çözmeye çalışması da Hükümet ile Cumhurbaşkanı'nın çalışmalarındaki uyumu göstermektedir. 22 Kasım 1930 tarihinde yine Samsun'dan Başvekalet'e çekilen bir telgrafta; Amasya, Tokat'ın Kazovası ve Havza'da tarlaları farelerin tahrip ettiği, tohum dahi alınmadığı, bazı yerlere gönderilen arseniğin yetersiz geldiği belirtilmiş ve tohum gönderilmesi istenmiştir.¹⁵ Ayrıca fare tahribatından zarar gören çiftçinin, Ziraat Bankası'na olan borçlarının yarısı ve faizinin alınmasını ve diğer yarısını geciktirilmesini gerekli görmektedir (Başar, 1945, ss. 19-20; İlgazi, 2002 s. 140; Atatürk, 1998, s. 55, 57). Türk Ocağı, CHF, esnaf teşkilatları, Ticaret ve Ziraat Odaları, Hükümet binaları, okul ve işletmeler gibi farklı mekanların da yer almasına bakılarak 1930 yılı sonu ve 1931 yılının ilk aylarında yaptığı gezisinin, 1929 bunalımı ile gelişen süreçte toplumda oluşan ekonomik ve sosyal gerilimin geldiği noktayı anlamaya yönelik geniş kapsamlı bir değerlendirme olduğu söylenebilir (Çanak, 2016, s. 172; Doğaner, 2007, s. 49-51).

Modernleşmenin sonuçlarının yerinde görülmesinde ve devletin sanayileşmesinde 1930-1931 yıllarındaki gezilerinin rolü büyüktür (Daşdemir, 2016, s. 15). Özellikle Ege, Marmara ve Karadeniz'in hinterlandı olan önemli ticaret merkezleri, gezi programına dahil edilmiştir. O dönemin içinde bulunduğu ulaşım olanakları ise gezi programının belirlenmesinde etkili olan bir diğer faktördür. Anadolu coğrafyasının izin verdiği koşullarda geziler karayolu, denizyolu ya da demiryolu ile yapılmıştır. Yalnızca iller değil, bazı ilçe ve köyler de dolaşmıştır. Mustafa Kemal (Atatürk), gittiği yerlerde yaptığı toplantılarda SCF'nin niçin kurulduğu ve feshedildiği hakkında bilgi vermiştir.¹⁶

SCF'nin feshedildiği gün demiryolu ile başlattığı gezisinin ilk durağı Kayseri olmuştur. İleride Maarif Vekilliği'ne getirilecek olan Maarif Müfettişi Hasan Ali (Yücel) de Atatürk'e refakat eden ekipte yer almıştır. Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Kayseri Lisesi'ni ziyaretinde katıldığı Felsefe dersindeki terimlerin Türkçelerinin bulunmayışına duyduğu şaşkınlık üzerine Yücel'in sakin tepkisi ve akıllıca cevapları, ileride siyasi hayatının başlangıcı olacak ve Atatürk tarafından fark edilmesini sağlayacaktır (Başar, 1945, ss. 34,35; Palazoğlu, 1999, s. 195).

¹⁵ Tarla fareleri ile ülke genelinde epey zamandır mücadele edilmektedir. Hatta Atatürk'ün Amasya'ya gelmesinden yirmi gün kadar önce tarla fareleriyle mücadele için Almanya'dan araç ve malzeme satın alınması yoluna gidilmiştir. Başvekalet'e, Samsun'dan çekilen telgraftan birkaç ay sonra 134 bin Hora fişegi ve 700 alet satın alınmakla kalınmamış, malzemeyi kullanacak uzman bir ekip de oluşturulması yoluna gidilmiştir (BCA 30-18-12/15 71 13, 3.11.1930; BCA 30-18-12/17 4 3, 18.01.1931; BCA 30-18-12/18 17 3, 11.03.1931; BCA 30-18-12/19 23 13, 05.04.1931).

¹⁶ 20 Aralık 1930'da Kırklareli'nde CHF'na ziyaretine gelenleri kabul ettikten sonra SCF'nin nasıl oluştuğu, örgütlendiğini dile getirmiş ve SCF'lileri ciddiyetle eleştirmiştir. CHF'nin ülkeye yaptığı ve yapacağı hizmetleri, Cumhuriyet ve laikliğin tesisi ve sonsuza kadar yaşaması için yola çıktığını ifade etmiştir (BCA 30-10-0/2-9-40, 20.12.1930).

Kayseri Lisesi'nin ardından şehirde ziyaret ettiği yerlerde CHF'de ziyaretine gelenler arasında feshedilen "... *sabık Serbest Fırka azası*,..." da yer alırken CHF'nin inkılapçı bir fırka olduğu, yapılan inkılapların önemi ve Türk milletinin ilerlemesi için üzerine düşen fedakarlıkları dile getirmiştir (*Vakit*, 19 Teşrinisani 1930).

Kayseri'den sonra Sivas'a yaptığı tren yolculuğunda kendisine refakat edenlerden Ruşen Eşref'e, on bir yıl önce Sivas Kongresi sonrası Ankara'ya bir otomobil vasıtasıyla oldukça güç ulaşmış iken, bu kez ne kadar rahat koşullarda seyahat edebildiğini dile getirmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006, C.I-III, s. 485). Ardından Tokat-Amasya yolu ile Samsun'a geçen Atatürk, Ege Vapuru ile Samsun'dan Trabzon'a ulaşmıştır. Burada bir gece kalan Atatürk, Türk Ocağı'nda onuruna verilen yemekte Serbest Fırka'nın kendi kendini feshetmesinden söz etmiştir (Önder, 447-448). Daha sonra ilk seyahatinin güzergahında yer alan Trabzon'dan İstanbul'a Ege Vapuru ile geçmiş, 1 Aralık'ta Türk Ocağı'nda gençlere Cumhuriyet'in nitelikleri, gerekliliği ve içselleştirilmesi üzerine konuşmuştur. Trakya gezisinde çimento ve şeker üretimi ve ticareti konuları da ele alınmıştır. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Mustafa Kemal (Atatürk), 17 Aralık 1930'da Başvekalet'e çektiği bir telgrafta; yerli çimento İzmir ve Mersin'de İtalyan ve Belçika çimentoları ile rekabet edebiliyor iken, Rusya'dan düşük fiyatla ithal edilen çimento karşısında zarar ettiğini, kömür ve tütün satışının da gelecekte benzer sorunlarla karşılaşılacağından endişe edildiğini bildirmiştir. O'na göre bu durum milli ekonomiye ağır bir darbe vurmakla kalmayacak, fırkanın da nüfuzunu kırabilecektir. Mustafa Kemal (Atatürk)'ün iktisat müfettişlerinden Şefik Bey, çimentonun istihsalatı ve fiyat tespiti hakkında ilgililerle görüşmüş ve notlarına eklemiştir (*Son Posta*, 20 Kanunuevvel 1931; Atatürk, 1998, s. 60).

Mustafa Kemal (Atatürk) İstanbul'da gümrük işleriyle de ilgilenmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan sanayi kuruluşları, getirdikleri mal ve makinelere verdikleri depozitoyu gümrükten geri almakta geciktiklerini ve zorluklarla karşılaştıklarını beyan etmişlerdir. Vergi muafiyetlerine rağmen alacaklarını alamamakta, tüccar, sanayiciye ödeme yapmamaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk) bu konuda maliye ve iktisat vekaletlerinin uygulanabilir bir çözüm bulması talimatını vermiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan küçük ve büyük sanayi erbabı, makinaları gümrüksüz almaktadır. Ancak el ve ev sanatları için kullanılan makinalar gümrüğe tabi tutulmaktadır. Bunların da korunmaya ve teşvik edilmeye olan ihtiyacı Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından dile getirilmiş ve bunun yerli zanaatları da geliştireceğini belirtmiştir. Gümrük komisyoncuları, mal sahibi gibi gümrükten mal çıkarmaktadır. Bu yüzden, tedbir olarak eski komisyonculardan kazanç vergisi alınmasını ve gümrük komisyoncularının maliye müfettişleri tarafından sık sık ziyaret edilmesini tavsiye etmiştir (Atatürk, 1998, ss.40-42; Başar, 1945, s.76; Kazgan, 2012, s. 61).

İstanbul gezisinin ardından geçtiği Kırklareli'nde CHF, Valilik, Komutanlık, Belediye'yi ziyaret etmiştir. Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmasında; Osmanlı

Devleti'nin bir halklar halitası olduğunu, ancak tarihsel süreçte devamı mümkün olmadığı için Osmanlı siyasetinin yerine Türkçülük siyasetini geçmek zorunda kaldığına vurgu yapmıştır. Siyasetteki Türkçülüğün düşünsel, sosyal ve ekonomik hayattaki siyasetin ise milli olması halinde kültürümüzün ortaya çıkacağını ve medeniyette bizi ilerleteceğini dile getirmiştir. Bu görüşlerini ileride Afetinan'a dikte ettirmiştir. Yine Kırklareli'nde kendisini CHF binasında ziyarete gelen gençler ve diğer kuruluşlara da laik dünya görüşünün Cumhuriyet'in temelinde yer aldığına altını çizmiştir. Cumhuriyet'in ilk işletmelerinden biri olan Alpullu Şeker Fabrikası'nın işleyişini görmek üzere 20 Kasım 1930'da ziyaret etmiş, gördüklerinden memnun olmuş ve ülkemizde mümkün olan yerlerde şeker fabrikalarının açılarak şeker ihtiyacımızın karşılanmasını hedeflediklerini bildirmiştir¹⁷ (BCA 30-10-0-0/2-9-40, 20.12.1930; *Yeni Asır*, 21 Kanunuevvel 1930).

Geziler bilhassa halkın ihtiyaçlarının yerinde görülmesi, dertlerine çare olunması, devletin halkla bütünleşmesi için önemli bir araç olmuştur. İnkıpların uygulanması sırasında sosyal ve ekonomik koşulları yerinde görmek, halkın şikayetlerini kendisinden dinlemek imkanı bulunmuştur. Ayrıca geziler vesilesiyle topluma cesaret, güven, mücadele azmi aşılanmak istenmiştir. Edirne'ye 22 Aralık 1930'da ulaşmış, ziyaret ettiği Meriç Nehri kıyısındaki Kemalköy'ün halkı bizzat Cumhurbaşkanı'na gelerek, köylerinin mera yoluna Çeltikçi Karabekir'in çeltik ekmiş olmasından yakınmış, hayvanlarını otlağa götürememekten şikayetçi olmuşlardır. Mustafa Kemal (Atatürk) arazi ihtilafını yerinde inceleyerek çözmüştür (*Cumhuriyet*, 25 Kanunuevvel 1930, Önder, 1998, s.150).

Trakya gezisi esnasında 23 Aralık 1930'da yaşanan Menemen (Kubilay) Olayı'nı, Atatürk Edirne'de öğrenmiştir. Birkaç gün sonra İstanbul'a geçmiş Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan toplantıda gelişmeler değerlendirilmiş ve sıkıyönetim kararı alınmıştır. Cumhuriyet rejimine muhalif olanların, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı sıkıntıları başka bir mecrada kullanmaya çalışmaları Menemen Olayı'na meydan vermiştir (*Hakimiyet-i Milliye*, 25 Aralık 1930; *Cumhuriyet*, 28 Kanunuevvel 1930; Çanak, 2016, s. 173; Gözcü, 2007, s. 86; Öz, 2019, ss. 270-275, 279). Devrimleri baltalamaya yönelik sorunların yerinde görülmesi, çözüm getirilmeye çalışılması, "*duruma el konulması*" anlamına gelir. Atatürk'e göre SCF'nin ortaya çıkmasına neden olan şikayetler teşhis edilmeli, halkın nabzı ölçülmeli ve düzeltme imkanları bulunmalıdır. Ayrıca ekonomi alanda yapılacak inkılaplarla devlet oldukça geniş bir alanda kalkınma dönemine girmek suretiyle şikayetleri ortadan kaldırılabilecektir (Alikılıç&Saatçioğlu, 2018, ss.67,74-

¹⁷ "*Mamul şeker fabrikacıları*" Cemiyeti de, Alpullu şeker fabrikasının ürettiği şekeri dağıtan 16 kişiden oluşan İstanbul'daki tröstün, Rus şekeri ülkemize geldiğinde şeker fiyatını düşürüp, gelmediğinde ise artırmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve şeker meselesini, Başvekil İsmet Bey'in halletmesini rica etmişlerdir. Ayrıca Avrupa şekeri gümrüğe rağmen daha ucuza ülkemize girdiğinden, Alpullu şekeri rekabet edememektedir (*Son Posta*, 21 Kanunuevvel 1930).

75; Aysal, 2009, s.601; Atatürk, 1998, s.20; Başar, 1945, ss.19, 25, 130; Daşdemir, 2006, ss. 21-24; Gül, 2006, s. 71). Menemen Olayı'nı izleyen günlerde Cumhuriyet'i korumaya ve yükseltmeye yönelik yeni tedbirler alınması, Cumhuriyeti koruma kanunu çıkarılmasını gündeme getirmiştir. Cumhuriyetin temellerini oluşturan inkılaplar aleyhine fiilen hareket ya da hakarete teşvik, söz ve yazı ile telkin, ağır cezaya bağlanması dile getirilmiştir.

Edirne'yi ziyaretinde 24 Aralık 1930'da Edirne Sanayi Mektebi'ndeki üretimin yapıldığı atölyeleri gezmiş, usta ve çıraklarla görüşmüştür. Bir atölyede çalışmakta olan bir öğrenciye, niçin mesleki eğitim veren bir okulu seçtiğini sormuştur. Öğrencinin, siz vatani kılıçla kazandınız, biz de çekicimizle yükselteceğiz, cevabından çok etkilenmiş, kendisinden ziyade ülkesinin geleceğini ön planda tutan gençlere ülkesinin ilerleyeceğini görmekten gurur duymuştur (*Cumhuriyet*, 25 Kanunuevvel 1930; Palazoğlu, 1999, s.248).

Ziyaretleri esnasında kendisine, eğitim alanında da çeşitli sıkıntılar yaşandığı dile getirilmiştir. Millet mekteplerinde okuma yazmayı öğrenenlerin unutmaya başladıkları ifade edilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) bunu engellemek için ücretsiz olarak edinebilecekleri faydalı bilgiler içeren küçük kitaplar dağıtılmasını ciddi bir ihtiyaç olarak görmüştür. Özellikle yatılı okullarda öğrencinin kendi işini kendisinin yapıyor olmasının öğrenciyi hayata hazırlarken, ekonomiye de katkısı olacağı kanaatindeydi (Atatürk, 1998, ss. 44,51).

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün tercih etmiş olduğu gezi güzergahı tesadüfi değil; 1930 Belediye seçimlerinde SCF'nin kazandığı sandıkların bulunduğu yerleşim alanları doğrultusunda planlanmış ve SCF'nin başarısının kaynağına yönelik bir tür değerlendirme gezisi olmuştur. Söz konusu yerlerin, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sürecinde tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşlerden en çok etkilenen bölgeler olduğu görülür. Diğer taraftan henüz teşkilatlanmasını tamamlamamış SCF'nin bu bölgelerde elde ettiği başarı, CHP'nin de endişelenmesine, geldiği noktayı değerlendirmesine neden olacaktır. CHF, muhalefet partisinin elde ettiği başarıyı bir tehdit olarak görmüştür (Karpaz, 2010, ss. 151-154).

Mustafa Kemal (Atatürk), Menemen Olayı nedeniyle gezilerine ara vermiş, Başkent'e dönüşünün ertesi günü 7 Ocak 1931'de Çankaya'da CHF ileri gelenlerinin hazır bulunduğu toplantıda, bazı kanunlarda yapılması gereken zorunlu değişiklikler, hükümetin alması gereken tedbirler gözden geçirilmiştir. Kendisine eşlik eden müfettişlerin raporlarını istemiş, gezilerindeki izlenimleri, yaşanan ekonomik sorunlar ve ziyaret ettiği yerlerde kendisine sunulan raporlar da beraberinde gelen uzmanların raporlarına eklenerek gerekli tedbirler alınmasına karar verilmiştir (*Yeni Asır*, 8 Kanunusani 1931).

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Anadolu gezisinin ilk aşamasındaki ziyaretlerinde özellikle ekonomik, mali, kültürel, yönetim, eğitim, mübadiller konularına dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

Anadolu gezisinin ikinci aşamasına 26 Ocak 1931 tarihinde başlanmış, 2 Mart 1931 tarihinde tamamlanmıştır. Uşak, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Antalya, Silifke, Mersin, Malatya, Adana, Konya, Afyon ziyaret edilmiş ve “Büyük Ege Gezisi” olarak başlamıştır. Söz konusu yerler, genel itibariyle Ege ve Akdeniz bölgelerindeki tarımsal ürünlerin ihraç edildiği şehirlerimizdir¹⁸ (*Cumhuriyet*, 25 Kanunusani 1931, “Gazi Hz. Yarın Seyahate Çıkmaları Muhtemeldir”, s. 1; Başar, 1945, ss. 25, 30-32, 40; Gül, 2006, ss. 55, 71).

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün gezilerinde bahsi geçen vergiler, o günün koşullarında Türkiye'de alınan vergilerin tamamı değil, inceleme yapılan yerlerde söz konusu olan vergilerdir. Bunlar arasında arazi vergisinin halka çok geldiği dile getirilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk), bunun sebebi olarak; vergilerin o yıl ekilmemiş araziden alındığı gibi ekilmeye müsait olmayan çorak yerlerin de hesaba katılmasıyla, yeni fiyatlar üzerinden alınmış olmasına dikkat çekmiştir. Bazen de ürünün yetersiz olduğu ve para etmediği yıllarda dahi alınmış olduğuna vurgu yapmıştır. Hükümetin arazi vergisini, istimlak ettiği arazinin eski sahiplerinden almaya devam ettiği ve vatandaşlar tarafından kullanılmayan arazilerin sahiplerinden dahi vergi alındığı dile getirilmiştir. Söz konusu arazilerden % 4 vergi alınırken 1928'den itibaren % 6,5 alınır olmuştur. Mustafa Kemal (Atatürk), sanayi erbabının korunduğu gibi ülke gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil eden hayvancılık ile uğraşan kesimin de teşvik edilmesini ve adaletli olunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Hayvan bedelleri düştüğü halde vergileri 1929 itibariyle yükseltmiştir (Atatürk, 1998, ss.32-33; Emrence, 2018, s. 54, 55). A. H. Başar da vergi meselelerine ilişkin olarak, arazi vergisinin mal memurları ve tahsil heyetinin inisiyatifine bırakılmaması gerektiğine yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur. Çiftçinin ödediği vergilerden ikincisi olan sayım vergisinin, sanayi ve ticaret erbabının ödediği vergiler ile kıyaslandığında ağır geldiği anlaşılmıştır (Başar, 1945, s.70; Kazgan, 2012, s. 61).

İkinci gezisinde; kredi, sigorta, reasürans¹⁹, nakliye tarifeleri, liman, antrepo²⁰, rıhtım, ihracat, ihracat bankası, ticaret sözleşmesinin düzenlenmesinde

---

¹⁸ Anadolu gezilerinin ikinci aşamasında Mustafa Kemal (Atatürk)'e eşlik edenler: *Afet hanım, Kütahya meb'usu Recep, Yozgat meb'usu Salih beyler, meb'us Recep Zühtü bey, sabık Tahran büyükelçisi Memduh Şevket Bey, Sıhhiye Müsteşarı Hüsamettin bey, Liman işleri müdürü Hamdi B. Katibi umumi Tevfik bey, ser yaver Rusuhi bey, Muhafız bölüğü kumandanı İsmail Hakkı bey, yaverleri Celal, Naşit, Şükrü beylerle kalem mahsus müdürü Hasan Ziya bey, Kalem mahsus katipleri. Reiscumhur hazretlerine refakat eden müfettişler Adliye Müfettişi Ferit, Mülkiye Müfettişi Necati, Maarif müfettişi Hasan Ali, Maliye müfettişi Mahmut Nedim, İktisat vekaleti müfettişlerinden Şefik Sami beylerdir* (*Yeni Asır*, “Gazi Hz. İzmir'de”, 28 Kanunusani 1931, s. 1).

¹⁹ **Reasürans:** Sigorta şirketlerinin üzerlerindeki riskleri tekrar sigortalatarak kendilerini güvence altına alması (Türkçe Sözlük, 2019).

²⁰ **Antrepo:** Gümrük vergisine konu olup da henüz vergi ve resimleri ödenmemiş malların korunduğu, gerekiyorsa küçük tamamlayıcı işlemlerin yapıldığı gümrük binalarına yakın olan bir tür depodur (Türkçe Sözlük, 2019).

ticaret odalarının onayının alınması, deniz ticareti, oktruva²¹, dahiliye ve adliye vekaletlerinin üzerinde duracağı konular, satış ve tüketim kooperatifleri, işçiler, serbest meslek sahipleri, büyük iş sahipleri, mensucat (tekstil), ithalat, bayındırlık konuları gündeme alınmıştır.

Mustafa Kemal (Atatürk), 28 Ocak 1931'de İzmir'de CHF'nin Türk Ocağı binasında düzenlenen Vilayet Kongresi'nde İzmir'in ilçelerinden gelen delegelerin raporlarını okumalarının ardından uzun bir konuşma yapmıştır. Delegelerin temsil ettikleri halkın taleplerini samimiyetle iletmelerinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek, gelişmelerin parti kanalı ile takip edileceğinin altını çizmiştir. Delegeler, pek çok ihtiyacın mümkün olduğunca kısa zamanda giderilmesini talep etmiş, bazı vergilerin hafifletilmesi ya da indirime gidilmesi gündeme gelmiştir (*Yeni Asır*, 28 Kanunisanı 1931; Ulu Reisimiz Gazi Hazretlerinin İzmir'de CHF Fırkası Vilayet Kongresi'nde İrat Buyurdıkları Nutuk, 1931, ss. 1, vd).

Mustafa Kemal (Atatürk), henüz 1923'te yine İzmir'de düzenlenmiş olan Türkiye İktisat Kongresi açılış konuşmasında, savaş meydanlarında kazanılan zafer tacının ekonomi alanında kazanılacak zaferlerle süsleneceğinin altını çizmişti. Yine aynı şehirde bu kez CHF'li delegelerin gösterdiği ilgi ve hassasiyetten oldukça memnun kalmış ve Türk milletinin ileriki günlerde ekonomi alanında daha çok yükseleceğine dair ümidinin olduğunu İzmir'deki vilayet kongresinde özellikle vurgulamıştır. Nüfusun üçte ikisini oluşturan köylünün durumunun tohum, pulluk, hayvan ihtiyacının karşılanmasıyla iyileştirebileceği ve ciddi bir köylü siyasetinin gerekli olduğunu gözlemlemiştir. Küçük çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçlarının uzun vadede ödenmesinin köylüyü rahatlatacağı belirtilmiştir. Halk, Ziraat Bankası'nın fazla faiz aldığı ve hak edenler kadar hak etmeyenlere de kredi vermesinden de yakınmıştır (Atatürk, 1998, ss.100-103; Ulu Reisimiz Gazi Hazretlerinin İzmir'de CHF Fırkası Vilayet Kongresi'nde İrat Buyurdıkları Nutuk, 1931, ss. 1, vd; Toprak, 2020, ss. 179-180).

Türkiye ihracatının dörtte üçünü yapan İzmir ve Mersin limanlarının da Mustafa Kemal (Atatürk)'ün gezi güzergahına dahil olması, gümrük işleri hakkında önemli hususların tespit edilmesi fırsatını vermiştir. Ülkemizde yetişmeyen ürünlerin çok fazla gümrüğe tabi tutulması, hayat pahalılığına neden olmaktadır. Lozan Antlaşması'na ek imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin süresinin bitmesinin ardından gümrük tarifeleri belirlenmesi sürecinde, müfettişlerin şahsi uygulamaları çok fazla şikayet edilmiştir. 1929 Bunalımı'nı yaşayan ve Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin dış alımı durdurmaları, gümrük tarifelerimizi kendimizin belirleyebilmesi kaynaklı iyimser beklentilerimizi karşılayamamıştır (Atatürk, 1998, s. 75; Kurmuş, 1978, ss. 189-201).

İzmir'in mali ve ticari kuruluşları da Cumhurbaşkanı'nın 31 Ocak 1931 günü ziyaret güzergahına dahil edilmiştir. Ayrıca İzmir'de Ziraat Bankası ile Tarım Kredi

²¹ **Oktruva:** Ticaret antlaşmasıyla şehirlere dışarıdan getirilen mallardan alınan vergiler (Türkçe Sözlük, 2019).

Kooperatifleri, İş Bankası, Ticaret ve Sanayi Odası da teftiş edilen kurum ve kuruluşlar arasında yer almıştır. Gezilen yerlerde yine vergiler ortak konular olmuştur. Arazi vergisinin köylüyü ödeme yönünden çok zorladığının altını çizen Ahmet Hamdi (Başar), köylünün toprağını satıp kasabaya yerleşmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Her bölgenin içinde bulunduğu şartlara göre vergi alınmasını önermiştir. Gümrükten muaf olan mallar için ithalatta muamele vergisi kaldırılmıştır. Ayrıca ihracatı teşvik etmek için ihtiyaç vergisi tamamıyla kaldırılmalıdır. Okruvalar pek çok yerde şikayet konusu olmuştur. Bir mal bir şehirden diğerine taşındığında çok fazla okruva alınmasından kaynaklı, ürünü en son alan vatandaş, en yüksek fiyata almaktadır (Başar, 1945, s. 74).

Mustafa Kemal (Atatürk), Ege Bölgesi'nde yetiştirilen ihraç ürünleri için kooperatif, tüccar, ihracatçılar, liman işlerinin birleştirilmesini tavsiye etmiş ve aldığı olumlu cevaptan memnun kalmıştır. Ziraat Bankası'nı ayrıntılı olarak teftiş etmiş, bankanın üreticilere yaptığı yardımın miktarı, tarımsal kooperatiflerin işleyişi, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün deyimiyle, "*Ege İktisat Mıntakası*" ndaki bankaların sermayesi ve çalışmalarının yönü üzerinde özellikle durmuş, farklı kooperatiflerin de çalışmaları hakkında bilgi almış, hatta defterlerini incelemiştir. Kooperatiflerin²² işleyişinden çok memnun kalmış, sayılarının artmasını istemiştir. Ardından aynı gün İş Bankası'nı ziyaret ederek bankanın üretici, yurt içi ve yurt dışına ticaret yapan tüccarlara olan desteği hakkında bilgi edinmiştir. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nda her kesimden gelen mensuplarına seslenmiş, üyelerin ekonomi hayatının gelişimi ve ilerlemesi yolundaki gayretlerinden ve samimiyetten çok memnun olmuştur. Mustafa Kemal (Atatürk), iktisadi alanda birleşmenin faydalı olacağı hususunda birleşen İzmir'in önde gelen tüccarlarına, birlikten kuvvet doğacağını dile getirmiştir. İhracat ile uğraşanlar arasında kooperatifleşmenin dışında kalmak isteyenler için de, ülkemizde henüz el atılmamış pek çok çalışma alanı bulunduğunu, o alanlarda da yönelmeleri halinde yine kazanabileceklerine değinmiştir. Üyelerin

---

²² Türkiye'de kooperatifçilik 1920'li yılların ortalarında gündeme gelmiştir. I. Dünya Savaşı sürecinde pazar ekonomisine duyulan güvenin sarsılmış olması, Türkiye'nin kooperatifçiliğe yönelmesindeki nedenleri arasındadır. Dayanışmacılık ile kooperatifçilik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Savaş sonrasında sermaye birikimi oldukça yetersiz Türkiye İktisat Kongresi'nde bu konu gündeme getirilerek "zirai istihsal kooperatifleri" nin kurulması gereği üzerinde durulmuştur. Kongre sonrası 1926'da çıkan Türk Ticaret Kanunu'nda kooperatifler, diğer şirketlerin yanında yerini almıştır. SCF döneminde kooperatifçilik, liberalizm ile devletçilik arasında orta yol olarak önerilmiştir. Bilhassa piyasaya yönelik üretim yapan şehirlerden İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Bursa, Giresun'da yaygınlaşmıştır. 1929'da Zirai Kredi Kooperatifleri'nin kurulmasının ardından 191 kooperatif örgütlenmiş, sanayiye yönelik ürünlerin fiyatlarının düşmesi üzerine tarımsal ürünler değerlendirilmiştir. İstanbul Liman Şirketi'ni kuran A. H. Başar, 1931-1934 yılları arasında "*Kooperatifçilik Dergisi*"ni çıkarmış, özellikle buğday konusunu çok işlemiştir. Buğday fiyatlarının istikrarlı olması halinde köylünün faizcinin, tüccarın, toprak sahibi ve ağadan kurtulabileceğini ve özgürleşeceğini savunmuştur (Emrence, 2018, s. 59; Kepenek, 2000, s. 43; Toprak, 2020, ss. 211, 220-222).

dile getirdiği vergilerin düzeltilmesi ve indirime gidilmesi yönündeki meselelerin, bu vergiler hakkında çıkarılan kanunların henüz yeni olmasından kaynaklı olduğu, zaman içinde önerilen değişimlerin Cumhuriyet Hükümeti'nce dikkate alınacağından şüphe duymamalarını bilhassa vurgulamıştır. Liman işlerine ait şikayetlerin de uygulamada düzeltilmesi mümkün olan konulardır ve Ege Bölgesi ihracatının 1923'ten 1928'e kadar geçen sürede iki üç kat artmış olmasına karşın, İzmir ve çevresindeki incelemelerinde savaştan çıkmış bir memleket için kamuoyuna kötümser havanın yayılmış olmasını fark etmekten çok üzüntü duymuştur. Kooperatiflerin kurulduğu zamandan bu yana, köylülerin katılım sağlamanın onları, tefecilerin eline düşmekten kurtardığını, dahil olmayanların ise zor günler geçirdiklerini vurgulamıştır²³ (*Yeni Asır*, 1 Şubat 1931; *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1931; Atatürk, 1998, s. 106; Soyak, 1973, s. 462; Toprak, 2020, s. 222). İzmir zirai kooperatifleri ile eski Aydın incir yetiştiricilerinin, Ege İktisat Mıntukası için hem iyi bir örnek, hem de teşvik edici rol oynayacağı teftişlerinde vurgulanmıştır.

Geziye eşlik eden uzmanlardan A. H. (Başar)'a göre vergilere ilişkin sorunların bir kısmı, vergilerin esasına, bir kısmı da toplanma şekline ilişkindir. Başar, sorunun vergilerin Batı'dan özellikle Fransa'dan alınmasından kaynaklandığını, Türkiye'ye uyarlanması sırasında sorun çıkmış olabileceğini, zaten Fransa ile aramızda tarihsel ve coğrafi yönden farklılıklar bulunduğunu, bizim ürünlerimizin dünya piyasası ile yarışmadığını belirtmektedir. I. Dünya Savaşı'nı izleyen koşullarda sermaye sınıfı oluşturulamayacağından iktisadi devletçiliği bir çözüm yolu olarak öneren Başar, vergi meselesinin de iktisadi devletçilik ile düzeltilebileceğini savunmuştur (Başar, 1945, ss. 43, 69, 74-75; Toprak, 2020, s. 220).

Okulları da gezi programına alan Mustafa Kemal (Atatürk), 1 Şubat 1931'de İzmir'de Erkek Lisesi ve Kız Lisesi'nin ardından Kız Muallim Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Bir sınıfın Malumatı Vataniye dersine girmiş, ders öğretmenini dinledikten sonra, "*Kadınlar asker olabilir mi?*" sorusunu yöneltmiştir. Aldığı olumlu cevaplar üzerine yaptığı değerlendirmesinde, hak ve ödevler kavramlarını açıkladıktan sonra kadınlar seçim hakkı istiyorlarsa askerlik yapmalarının da bir ödev olduğunu, Türk kadınının tarihte vatan savunmasındaki hizmetlerini hatırlatarak vatan savunmasında bilfiil bütün gayretiyle mücadelesini veren Türk kadınının siyasi hakların tümünden yararlanma gereğini vurgulamıştır²⁴ (*Yeni Asır*, 2 Şubat 1931; *Cumhuriyet*, 3 Şubat

²³ Mustafa Kemal (Atatürk)'ün CHF İzmir Vilayet Kongresi ve ardından İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nda yaptığı konuşmanın bastırılarak köylere kadar dağıtılmasına karar verilmiştir (*Cumhuriyet*, 18 Şubat 1931, s. 3).

²⁴ Söz konusu tartışma, Afet İnan tarafından kaleme alınan *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* adlı esere bizzat ön söz yazan ve Atatürk ile beraber okulun ziyaretinde yanında Maarif Müfettişi olarak yer alan H. A. Yücel tarafından dile getirilmiştir. Kadın haklarına yönelik benzer düşünceler söz konusu kitabın altıncı bölümünde geniş olarak yer almıştır. Bu kitabın 477. sayfasında soyadının yazılmasına ilişkin bir açıklama yapmıştır: "*Yazılarımda soyadımı bitişik olarak kullanıyorum. Sebebi şudur: 1940'tan önceki yayınlarım Afet adıyla çıktığı için, bibliyografik tasnifte bu isme göre yer almıştır. Diğer*

1931; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006, C.I-III, s. 392; Soyak, 1973, ss. 460-461).

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün gezilerinin ikinci kısmı devam ederken CHF kolları sıvamıştır. Ayrıca “CFH İstanbul Teşkilatı İslah Heyeti” nin takip ettiği alanların içinde esnaf kuruluşları da yer almıştır. İstanbul Ticaret Odası denetçilerinin hazırladığı rapor incelemeye alınmıştır. Buna göre esnaf kuruluşları yönetim kurulları kaldırılmayacak ve seçimleri önceden olduğu gibi kendi içlerinden yapılmaya devam ederlerken CHF de çalışmalarına yardımcı olacaktır. Ayrıca, merkez kadrosunun genişletilmesi ve yeni şubelerin oluşturulması, söz konusu şubelerde milletvekillerinin görevlendirilmesi suretiyle halkın sorunlarını dinleyecek, şikayetlerine kulak verecek bir oluşuma gidilmesi suretiyle fırkanın hükümete bakış açısı oluşturmasına yönelik bir proje gündeme gelmiştir (*Cumhuriyet*, 30 Kanunuevvel 1930; *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1931; *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1931; *Yeni Asır*, 1 Kanunusani 1931, s. 1; Atatürk, 1998, ss. 51-52, 67, 84, 114-115, 118).

Akdeniz Gezisi sürecinde özellikle ziyaret edilen şehirlerin arasında yer alan Aydın, SCF'nin belediye seçimlerinde kazandığı şehirlerimizden birisiydi. CHF'nin oy kaybının nedenlerini farkedebilmek açısından gezi programında yerini almıştır. Ayrıca ihracat ürünlerimizi yetiştiren bir bölgede yer aldığından 1929 Bunalımı'nı bir hayli hisseden bir bölgenin sakinlerinin şikayetlerini Mustafa Kemal (Atatürk) bizzat dinlemek istemiştir. 3 Şubat 1931'de Aydın Türk Ocağı'nı ziyaretlerinde binanın alt katındaki kahvehanedeki vatandaşların eski harflerle not tuttuğuna şahit olmuştur. Ocak'ta halkın sosyal, kültürel, sağlık ve tarımsal hususlarda köylünün aydınlatılmasına ilişkin programlarının ne olduğunu sormuştur. CHF'nin programının halka anlatılmasına bir vasıta olan Türk Ocakları'nın Aydın şubesinde yeterli ödenek ve araç olmadığı için köylere gidemedikleri yönünde aldığı cevap, Mustafa Kemal (Atatürk)'ü çok şaşırtmıştır. Ziyaretin ardından Türk Ocağı'nın yöneticileri değiştirilmiştir (*Son Posta*, 5 Şubat 1931). Hemen ardından gezi güzergahında yer alan Adana'da 17 Şubat 1931'de ziyaret ettiği Türk Ocağı'nda, şehirde 20 binin üzerinde Türkçe bilmeyen vatandaş olduğunu belirtmiş ve Türk Ocağı'nın konuya ilgisiz kalması halinde doğuracağı sıkıntıları dile getirmiştir. Buradaki vatandaşlarımızın herhangi bir olayda kendileri ile aynı dili konuşanlarla el ele vereceklerini gündeme getirmiştir (*Cumhuriyet*, 18 Şubat 1931; *Yeni Asır*, 5 Şubat 1931; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006, C. I-III, s. 393). Gezi programına dahil olan yerleşim birimlerinde Türk Ocaklarında edindiği izlenimleri, Türk Ocaklarını kapatılma sürecini hızlandırmıştır. Başkente dönüşünün ardından Türk Ocakları, CHF'nin 10 Ocak 1931'deki kongresinde bütün mal varlığı ile partiye dahil edilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk), ocağın kapatılmasına ilişkin 24 Mart 1931'de Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti üyelerinden Afyonkarahisar mebusu

---

tarafından A. İnan adları ile yayınlarım karıştırılmaktadır. Bunun için yayınlarımı A. AFETİNAN olarak yazıyorum.” (Afetinan, A. (2017). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.)

Ruşen Eşref Bey'e verdiği demecinde, Türkiye Cumhuriyeti'ne içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı CHF'nin verdiği mücadelede, daha önceki yıllarda tecrübeleri ile öne çıkan Türk Ocaklarının, CHF ile tek vücut olarak çalışmasının uygun bir hamle olduğunu dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 25 Mart 1931; Arıkan, 1999, ss. 267-271; Güneş, 2002, ss. 54-56).

Mustafa Kemal (Atatürk), 4 Şubat 1931'de seyahat güzergahında yer alan Aydın'dan Nazilli ilçesine hareket etmiştir. Yunanların yaktığı şehri gezerken, imarı için üç milyon lira harcandığını öğrenmiş, Nazilli'nin ekonomisinde büyük bir rolü olan pamuk üretiminin ıslahı, su kanallarının yapılması ve bir basma fabrikasının açılması için direktifler vermiştir²⁵ (*Yeni Asır*, 5 Şubat 1931). Nazilli Basma Fabrikası, dokuma sektörünün de yer aldığı I. Beş Yıllık Sanayi Planı'na dahil edilmiştir. Seramik, maden, selüloz, kimya alanları da plan kapsamında yer almıştır. Söz konusu işletmelerin Mustafa Kemal (Atatürk)'ün gezi programına alınması, İzmir İktisat Kongresi'nin ardından 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na rağmen ekonomi programının yürütmek üzere verilen mücadelenin boyutlarını göstermektedir.

1929 Dünya Bunalımı koşullarında pek çok ülkede devletin ekonomi içerisindeki yeri genişlemiştir. Ülkemizde de iç ve dış pazarlara yönelmiş olan tarım kesiminin ardından kent ekonomileri de bunalımdan etkilenince devletin öncülük ettiği sanayileşme ile I. Beş Yıllık Sanayi Planı gündeme gelmiştir. Türkiye'de hammaddesi üretilmeyen sanayi kolları ve ünitelerinin devlet eliyle ya da mümkün olan dış yardımlarla giderilmesi yoluna gidilmiştir. Bu planlamanın projelendirilmesini başta Sovyet Prof. Orlof'un bulunduğu uzman heyeti ile yerli uzmanlar yapmıştır. 1934'te uygulanmaya başlanmış ve Türkiye, Dünya Ekonomik Bunalımı'nın şokunu atlattığı başarımıştır. Yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesine Sümerbank ve Etibank destek olmuştur. Bilhassa 1934-1937 yılları arasında planlı devletçilik uygulamaları yoluna girmiştir (Aydemir, 2011, s. 410, vd; Boratav, 2006, ss.153, vd; Kazgan, 2012, ss. 43, 49, 72; Pamuk, 2014, ss. 188-189).²⁶

²⁵ Mustafa Kemal (Atatürk)'ün I. Beş yıllık Sanayi Planı'na aldırıldığı basma fabrikasının temeli 1935'te atılmıştır. Açılışı için Mustafa Kemal (Atatürk)'ün yanı sıra aralarında Afet İnan, Başvekili Celal Bayar, İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, generaller, ordu komutanlarının da bulunduğu büyük bir heyetle Nazilli'yi 9 Ekim 1937'de tekrar ziyaret etmiştir. Devlet tarafından kurulan ilk Sümerbank Basma Fabrikası'nın erkek ve kadın işçileri, 480 makine ile birden çalışarak pamuk ipliğini dokumaya başlamıştır. Yapımında Türk mühendis ve işçilerinden başka Sovyet uzmanlar da yer alan Sümerbank'a, Sovyet endüstrisi destek olmuştur. Anadolu gezileri sırasında yerinde görüp incelemelerin yapıldığı yerlerden birisi olan Nazilli, açılan basma fabrikası, çalışan kadın ve erkek işçisi ve mühendisin yanı sıra fabrikanın kendi Halkevi, spor kulübü, hastanesi, lojmanı, pamuk yetiştirilmede kullanılan modern yöntemler, elektrik ürettiği santraliyle beraber yeni Türk devletinde sosyo-ekonomik dönüşümün yaşandığı şehirlerimizden birisi olmuştur (Aydemir, 1992, s. 373; Aydemir, 2011, ss. 446-447; Güneş, 2004, ss. 132-135; s. Önder, 1998, s. 65).

²⁶ Sovyetlerden 8 milyon altın dolarlık kredi alınmış olmakla birlikte, gerektiğinde başka ülkelere de alınabilecekti. Planın yürütülmesini Sümerbank takip edecekti. 1927'de Uşak

Yeni inşa edilen demiryolu ile 13 Şubat 1931'de Malatya'ya gelen Mustafa Kemal (Atatürk), Türk Ocağı'ndaki konuşmasında demiryolunun ülkenin üretimine ve ekonomisinin gelişmesine yönelik katkısını gündeme getirmiştir. Esnaf kuruluşları ile olan görüşmelerinde, özellikle kooperatifçilik üzerinde durmuştur. Şehirdeki eğitim kurumları özellikle de Millet Mektepleri hakkında da bilgi almıştır. Başvekile çektiği telgrafta; yeni inşa edilen demiryolu ile Malatya'ya ulaştığını bildirmiş ve ne kadar isabetli bir imar faaliyetine girmiş bulunduğu dair tebriklerini dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 14 Şubat 1931).

Seyahat programının ardından CHF'nin düzenlediği 10 Mayıs 1931 tarihli kongrede, 1927'de benimsenmiş olan Laiklik, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Halkçılık ilkelerine Devletçilik ve İnkılapçılık da ilave edilirken, resmi parti programı tespit edilmiştir. CHF'nin programına devletçiliğin girmesi, 1930-1931 döneminin, devletçiliğe geçiş yılları olduğunun somut örnekleridir. Yasal boşluklar 1930-1933 yılları arasında doldurulmuş ve devletçiliğin alt yapısı oluşturulmuştur²⁷ (Aydemir, 2011, ss. 366-368). Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu parti kontrolüne girmiştir. Kadınlar Birliği, Muallimler Birliği, Türk Ocakları, Mason locaları kapatılmıştır. CHF'nin Halk Hatıpları Teşkilatı, halkın yönlendirilmesi, Cumhuriyet rejimine kazandırılmasına, devletin benimsetilmesine yönelik olarak harekete geçirilmiştir. CHF böylelikle, SCF ve Menemen Olayı'nı izleyen süreçte ideoloji kazandırmak ve yaymak, siyasal ve sosyo-ekonomik kalkınmanın bir bütün olarak ele alınmasının gereği olarak vurgulamıştır.

Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan en fazla etkilenen tarımsal kesimin rahatlatılması ve zirai alanda güncel gelişmelerin takip edilmesi, çiftçinin yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik raporların sunulduğu Ziraat Kongresi 14 Ocak 1931'de düzenlenmiştir. Türk Ocakları kapatılmış, 1932'de açılan Halkevleri de yurttaşların milli kültür ve eğitim yuvası olarak çalışmış, Kadro ve Ülkü Dergileri yayınlanmıştır. CHF'nin ideolojiye ihtiyacı olduğu dönemde 1935'te yapılan Büyük Kurultay'da ise altı ilkenin adına "*Kemalizm*" denmiş, Dahiliye Vekaleti ile parti genel sekreterliği birleştirilirken, valiler buldukları illerin parti başkanı olmuş, partinin devlet ile iç içe geçmesi sağlanmış, 1931-1945 dönemine tek parti iktidarı damgasını vurmuştur (Aydemir, 2011, s. 402; Emrence, 2018, s. 196; Uzun, 2010a, ss. 237, 245; Uzun, 2010b, ss. 89-95; Tekeli&İlkin, 1977, s. 97; Yıldırım, 2021, s. 208, 216).

---

ve Alpullu fabrikaları kurulmuş olduğu için, söz konusu sanayi kolları arasında şeker sanayi yer almamıştır. Yalnız şişe ve cam sanayinin kuruluşuna İş Bankası destek vermiştir. Öngörülen 20 tesisin ikisi hariç diğerleri zamanında tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Kredinin % 1,2'lik kısmı teknik eğitim için yurtdışına öğrenci gönderilmesine ayrılmıştır (Tokgöz, 1997, s. 64-65).

²⁷ Ayrıca 1931'de Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun; 1932'de ise Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun; 1933'te Sümerbank'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Ödünç Para Verme İşleri Kanunu çıkarılmıştır (Tokgöz, 1997, s. 56-57).

Türkiye’de devletçilik, ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve dünya koşullarının neden olduğu zorunlu bir ekonomi modelidir ve bir doktrine dayanmamaktadır. SCF deneyimi sonrasında devletçilik, CHF’ye bir dinamizm kazandırmış ve CHF kendisini gözden geçirmek zorunda kalmıştır. 1930’lu yıllarda, özel girişimin yerine getiremeyeceği altyapı yatırımları ile temel sanayi kuruluşlarının devlet tarafından yerine getirilmesi, devletçiliğin kendini ifadesi olmuştur (Akalin, 2008, ss. 99,147; Aydemir, 2011, s. 396, 447, 451; Başar, 1945, s. 46; Boratav, 2006, s. 143; Boratav, 2014, ss. 73; Eğilmez, 2020, ss. 195-196; Eroğlu, 2007, ss. 67-68; Kepenek&Yentürk, 2000, ss. 35, 60; Pamuk, 2014, s. 198, 212).

1947 yılında ABD’deki iş dünyasının yabancı ülkelerdeki, geleceğini gözetken 20. Yüzyıl Vakfı adına Türkiye’ye gelen Thornburg²⁸, bir yabancı gözüyle o dönemde uygulanan devletçiliği şöyle değerlendirmiştir (Karluk 2007, ss. 215-217):

“Devletçilik, Atatürk tarafından hususi teşebbüsün mevcut olmadığı zamanlarda lüzumlu emtianın istihsalı için kurulmuş bir devlet sanayi sistemi olarak düşünülmüştür. Hiç kimse bu sistemin mucip sebeplerinin yanlış olduğunu iddia edemez. Yalnız zaman geçtikçe bu sistem iktisadi faaliyetlerin şeklen hükümet tarafından ve fakat esasında parti tarafından kontrolü manasını ifade etmiştir.”

SONUÇ

Lozan Barış görüşmelerine ara verildiği dönemde toplanan Türkiye İktisat Kongresi’yle, Osmanlı mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi politikası belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1923-1929 döneminde, milli iktisat anlayışının hayata geçirilmesi amacıyla özel girişime destek verilmesi ve hızlı sanayileşme hedeflenmişse de 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın dayatması ile devletçi politikalar gündeme gelmiş ve devletçilik anlayışı, içinde bulunulan ekonomik sıkıntıdan yeğane çıkış yolu olarak görülmüştür.

Bu dönemde kurulan SCF’yi, yalnızca çok partili siyasi hayata geçişte yeni bir deneyim olarak görmemek gerekir. Bu teşebbüs, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası toplumsal ve ekonomik gerginliğin meclis çatısı altında oluşacak bir muhalefet ile çözüme kavuşturulması ile ilgilidir. Kurulan bu yeni partiye halkın teveccühü beklenin ötesine geçmiş olmakla birlikte, hükümetin icraatlarına ve rejime muhalif olanların parti etrafında toplanmaya başlamasıyla birlikte kendisini fesih kararı almıştır.

²⁸ Max Weston Tornburg, 20. Yüzyıl Vakfı tarafından Türkiye’nin ekonomisini gözlemek üzere bir heyetle birlikte gelmiştir. Resmi makamlar ve ekonomistlerle görüşmüş, piyasalar hakkında bilgi edinmiş, sanayi tesislerini gezmiş, ABD’nin Türkiye’ye hangi şartlarda ve nasıl yardım edebileceğini incelemiştir. Bkz. Metin Kopar; “ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (61), (2018), ss. 306-314.

SCF'nin kapatılmasının hemen ardından yaşanan Menemen Olayı, devrim karşıtı olaylara dönüşmüş olmakla birlikte, aslında 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı ekonomik sıkıntıların oluşturduğu toplumsal bir patlamadır.

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Anadolu gezilerine çıkış tarihinin SCF'nin feshedildiği güne rastlaması bu açıdan anlamlıdır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımını izleyen günlerde meydana gelen başarısız SCF deneyimi ile Menemen Olayı inkılapların toplumun bir bölümü tarafından hala benimsenmediğinin ve Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen süreçte ikinci kez çok partili hayata geçiş sürecine toplumun henüz hazır olmadığını ortaya koymuştur. Bahse konu geziler sonucunda Devletçilik uygulamasının anayasaya girmesi, gezilerin ekonomik sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi CHF'nin yeni stratejiler geliştirdiği sürecin başlangıç noktası olarak da görülebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 30-10-0-0/2-99, 19.09.1924

BCA 490-1-0-0/1-4-5, 14.08.1930

BCA 490-1-0-0/1-4-15, 06.09.1930

BCA 490-1-0-0/63-240-3

BCA 30-18-12/ 15 71 13, 03.11.1930

BCA 30-10-0-0/2-9-40, 20.12.1930

BCA 30-18-12/17 4 3, 18.01.1931

BCA 30-18-12/18 17 3, 11.03.1931

BCA 30-18-12/19 23 13, 05.04.1931

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1930, "Sivas İstasyonu Dün Büyük Merasimle Açıldı ve Muhterem Başvekilimiz Atideki Mühüm Nutuklarını İrat Etiler", s.1.

Hakimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1930, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti", s.1.

Hakimiyet-i Milliye, 10 Ağustos 1930, "Yeni Fırka", s.1.

Hakimiyet-i Milliye, 25 Aralık 1930, "Menemen Hadisesi", s.1.

Cumhuriyet, 18 Teşrinisani 1930, “Gazi Hz. Dün gece Ankara’dan hareket ettiler”, s.1,5.

Cumhuriyet, 25 Kanunuevvel 1930, “Gazi Hz. Edirne’de”, s.1,3.

Cumhuriyet, 28 Kanunuevvel 1930, “Dolmabahçe’de Dünkü Tarihi İçtima”, s.1.

Cumhuriyet, 30 Kanunuevvel 1930, “Fırka Grubu bugün toplanıyor”, s.1-2.

Cumhuriyet, 25 Kanunusani 1931, “Gazi Hz. Yarın Seyahate Çıkmaları Muhtemeldir”, s.1.

Cumhuriyet, 1 Şubat 1931, “Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir nutuk irat ettiler”, s.1,4.

Cumhuriyet, 3 Şubat 1931, “Gazi Hazretleri Kadınların Askerliği meselesini münakaşa ettiler, s.1.

Cumhuriyet, 14 Şubat 1931, “Gazi Hz. Malatya’ya vasıl oldular”, s.1,3.

Cumhuriyet, 18 Şubat 1931, “Gazi Hz.nin İzmir’de İrat Ettikleri Nutuklar Tab ve tevzi edilecek, s. 3.

Cumhuriyet, 19 Şubat 1931, “CHF Merkezde yeni teşkilat yapılacak”, s.1,3.

Son Posta, 10 Ağustos 1930, “Fırkanın İsmi (Serbest Cumhuriyet) tir...”, s.1.

Son Posta, 20 Kanunuevvel 1931, “Çimento Tröstü”, s.5.

Son Posta, 21 Kanunuevvel 1930, “İstanbul’da şeker ticareti bir tröstün eline geçti”, s.1.

Vakit, 18 Teşrinisani 1930, “Gazi Hz. Dün Akşam Ankara’dan Müfarekat Buyurdular”, s.1.

Vakit, 9 Ağustos 1930, “Yeni Muhalif Fırka”, s.1.

Vakit, 30 Ağustos 1930, “*Makbule H. Yeni Fırkanın İstanbul Şehir Meclisi Namzedi*”, s.1.

Vakit, 31 Ağustos 1930, “Başvekilimizin Sivas’ta İrat Ettikleri Nutuk”, s.5.

Vakit, 6 Eylül 1930, “Dün İzmirde Çok Müessif Bir Kanlı Hadise Oldu”, s.1.

Vakit, 18 Teşrinisani 1930, “Reisi Cümhur Hazretleri Bugün Kayseride Tevakkuf Edecekler”, s.1.

Vakit, 19 Teşrinisani 1930, “Gazi Hz Kayseriye vardılar”, s.1.

Yeni Asır, 1 Şubat 1931, 21 Kanunuevvel 1930, “Gazi Hz. Alpülluda”, s.1.

Yeni Asır, 5 Şubat 1931, “Gazi Hz.nin ocaklılara hitabı”, s.1.

Yeni Asır, 5 Şubat 1931, "Gazi Hz. Nazilli'de Yarım Saat Kaldılar", s.1.

Yeni Asır, 28 Kanunisanı 1931, "Gazi Hz. İzmir'de", s.1.

Yeni Asır, 2 Şubat 1931, "Gazinin Tetkikleri", s.1,2.

Yeni Asır, 8 Kanunisanı 1931, "Mühim Tedbirler Alınmak Üzeredir", s.1.

Eser ve Makaleler

Afetinan A. (1971). *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*. Milli Eğitim Bakanlığı.

Afetinan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara: TTK Basımevi.

Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka Hatıraları*. İletişim Yayınları

Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Alikılıç, Ö. & Saatcıoğlu, E. (2018). "Halkla İlişkiler Uzman Rollerini Açısından Mustafa Kemal Atatürk: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Üzerine Bir Durum Çalışması". *Selçuk İletişim Dergisi*, 11(1), 66-101.

Arı, K. (2003). *Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925, Büyük Mübadele*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arıkan, Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruluş ve Tarihsel İşlevi". *Atatürk Yolu Dergisi*. 6(23), 261-281.

Arslan, O. (2008). "I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri". *Sakarya Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi*, X(1), 168-269.

Arslan, E. (2020). "Mali Krizler", *Türkiye Ekonomisi içinde* (ss. 573-612), İrfan Kalaycı (Edt.), İstanbul: Divan Kitap.

Aydemir, Ş.S. (1992). *Tek Adam, Mustafa Kemal Atatürk (1922-1938)*, C.III. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş.S. (2011). *İkinci Adam (1884-1938)*. C. II, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, N. & Ergün, E. (2018). "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Dergisi*, I(2), 145-168.

Aysal, N. (2009). "Yönetimsel Alanda Değişimler ve Devrimci Hareketlere Karşı Gerici Tepkiler". *Atatürk Yolu Dergisi*, (44), 581-625.

Atatürk, Mustafa Kemal (1998). *Seyahat Notları (1930-1931)*. G. Tüfekçi (Yay. Haz.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (2006). C. I-III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar. (2007). (Yay. Haz.) E. Akçiçek - M. Karayaman. İzmir: Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Başar, A. H. (1945). *Atatürk'le Üç Ay.* İstanbul: Tan Matbaası.

Binici, Y. (2017). "Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri, Doğu Anadolu Seyahati", <http://www.yukselbinici.com.tr/>, ss. 2-7, Erişim Tarihi: 30.05.2021.

Boratav, K. (1999). "Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923-1929". O. Baydar (Ed.). *75 Yılda Çarklardan Chiplere.* içinde (ss.23-32). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik.* Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009).* Ankara: İmge Kitabevi.

Çanak, E. (2016). "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(23), 128-178.

Çapa, M. (1990). "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı", *Atatürk Yolu Dergisi*, (5), 49-69.

Daşdemir, L. (2006). "Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme-İlica Ziyareti". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (3), 13-38.

Dikmen, N. (2005). "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19(21), 137-159.

Doğaner, Y. (2007). "Atatürk'ün Serbest Türkiye Fırkası Sonrası Türkiye İzlenimleri". *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2007* içinde ss.49-71. (34), Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

Duman, D. (2013). "1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar". *Turkish Studies*, 8(5), 211-244.

Eğilmez, M. (2020). *Türkiye Ekonomisi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emrence, C. (2018). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğlu, N. (2007). "Atatürk Döneminde Ekonomi Politikaları (1923-1938)". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (İİBF)*, XXIII(2), 63-72.

Ertan, T. F. (2017). "Kadroculara Göre Türkiye'de Tarımsal Kalkınma ve Toprak Sorunu". *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, C.I, İzmir, (26-28 Kasım 2015) Bildirileri içinde (ss.629-655). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Friedmann, M. (2017). *Kapitalizm ve Özgürlük*. Eksi Kitaplar: Ankara.

Galloni, M. (2020). "Mustafa Kemal Atatürk, der Gründer der modernen Türkei", *History Life*, 70-75.

Gözcü, A. (2007). Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik yaşama Yansımaları". *ÇTTAD*, VI(14), 85-101.

Gözcü, A. (2008). "1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında Dünyada "Yeni Türkiye Algısı" ve Türkiye'nin Ekonomi Arayışlarına İlişkin Saptamalar", *ÇTTAD*, VII(16-17), 273-289.

Gül, M. (2006). "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 52-72.

Güneş, G. (2002). "Aydın Türk Ocağı", *Türk Yurdu*. 22(181), 51-56.

Güneş, G. (2004). "Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar". *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2004* içinde ss. 121-136. (31), Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

Güneş, G. (2005). "Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri". *ATAM*. 21(61), 219-242.

Halıcı, Ş. (2004). "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in Polemikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, Sayı:59, 429-451.

İlgazi, A. "Atatürk'ün Tokat Gezileri", *ATAM*. 28(52), (2002), 107-158.

Karal, E. Z. (1980). *Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler (1935-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Karlık, R. (2007). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Küçük, C. & Ertüzün, T. "Düyün-u Umumiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 1994, 58-62.

Kenndy, P. (1989). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Birtane Karanakçı (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kerwin, R. (1999). "Türkiye'de Devletçilik (1933-1950)". O. Baydar (Ed.). *75 Yılda Çarklardan Chiplere* içinde (ss. 97-114). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kepenek, Y. & Yentürk, Nurhan (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kinross, L. (1966). *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Sander Kitabevi .

Kopar, M. (2018). "ABD'nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 306-314.

Kurmuş, O. (1978). "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler". *ODTÜ Geliştirme Dergisi Ayrı Basım*. 1978 Özel Sayısı.

Kuruç, B. (1999). "1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler", O. Baydar (Ed.). *Çarklardan Chiplere* içinde (ss. 85-102). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev.M. Kıratlı). Ankara: Tarih Kurumu Basımevi.

McMeekin, S. (2019). *Osmanlı'da Son Fasıl, Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı*. (Çev. N. Elhüseyni.) İstanbul: YKY Yayınları.

Okyar, O. & Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Önder, M. (1998). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öz, E. (2019). "Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Yansımaları İzmir ve Menemen Örneği Üzerinden Çok Yönlü Bir Değerlendirme", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II/2, 259-281.

Özcan, N. (2003). "Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi". *ATAM*. 19(57), 1277-1288.

Öztürk, A. İ. (1995). *Planlamanın İktisadi Devletçilikle İlişkisi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Palazoğlu, A. B. (1999). *Atatürk'ün Okul Gezileri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Soyak, H. R. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, İstanbul: Yapı Kredi Bankası AŞ.

Taşdemir, S. (2019). “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Ayvalık Teşkilatlanması ve 1930 Yılı Belediye Seçimleri”. *ÇTTAD*. XIX(39), 613-634.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını.

Tezel, Y. (1994). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Timur, T. (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi: Ankara.

Tokgöz, E. (1997). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Tokgöz, E. (2003). *Türkiye İktisat Kongresi ve Gazi Mustafa Kemal'in Açılış Konuşması*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Tokgöz, E. (2004). *Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toprak, Z. (2020). *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Tröndle, D. (2012). *Persönlichkeit und Geschichte, Mustafa Kemal Atatürk*, Zürich: Muster-Schimid Verlag.

Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2019). Ankara: TDK Yayınları.

Uca, A. (2020). *İttihat Terakki ve Atatürk*. Konya: Palet Yayınları.

Ulu Reisimiz Gazi Hazretlerinin İzmir'de CHF Fırkası Vilayet Kongresi'nde İrat Buyurdukları Nutuk. (1931). İzmir.

Uzun, H. (2010a). “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *ÇTTAD*, IX(20-21), 233-271.

Uzun, H. (2010b). “Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı”, *ÇTTAD*, 6(11), 85-111.

Uzun, H. (2017). “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, *AVİD*, V(2), 273-307.

Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları.

Yıldırım, İ.(2021). “Atatürk’ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri”, *ÇAKÜ KAREFAD*, IX(29), 201-219.

Yülek&Yağmur, (2020). “Sanayi ve Sanayileşme”, *Türkiye Ekonomisi* içinde (ss. 261-299), İrfan Kalaycı (Edt.), İstanbul: Divan Kitap.

Yayın Geliş Tarihi: 30.07.2021
Yayına Kabul Tarihi: 26.01.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.976404

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 47-67
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

AB YEŞİL MUTABAKATI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI KAPSAMINDA TEMEL UYGULAMA YAKLAŞIMLARINA KÜRESEL BAKIŞ

Dalya Nur KARAKUŞ*
Nazan AN**
M. Tufan TURP***
M. Levent KURNAZ****

Öz

Hem küresel hem de ulusal çapta etkilerini gün geçtikçe daha da ağır bir biçimde hissettiren iklim değişikliği, küresel ve ulusal önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu anlamda AB Yeşil Mutabakatı (AYM) ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) son yılların en çok yankı uyandıran nitelikli iklim değişikliğini azaltım çağruları olarak düşünülebilir. Bu nedenle bu iki iklim değişikliği azaltım çağrısının detaylıca incelenmesi ve bu kapsamda yapılabileceklerin iyi anlaşılması gelecek politikaları açısından oldukça önemlidir. Buna dair öneri, uygulama ve önlemlerin bireyler ve sektörler tarafından benimsenmesi iklim değişikliği azaltım hedefi açısından en önemli adımlardan biri olacaktır. Bu kapsamda bu çalışmada, AYM ve SKA doğrultusunda yapılabilecekler için enerji, ekonomi, arazi kullanımı ve toprak yönetimi ile tarımsal uygulamalara değinilmiş, Türkiye'nin güncel durumu ile uygulanabilir stratejiler ve yöntemlerle birlikte adil geçiş kavramı detaylıca incelenmiştir. Çalışmada incelenen araştırmalar, AR-GE çalışmalarının desteklenmesi, uygulanabilir nitelikte ekonomik ve çevresel politikaların geliştirilmesi, sektör bazında üretim ve birey bazında tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesiyle Türkiye açısından AYM ve SKA ortak amaçlarına ulaşabileceğini göstermektedir. Bu anlamda Türkiye'nin bu nitelikli iklim değişikliği azaltım çağruları kapsamında geliştireceği uygulama

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. (2022) AB Yeşil Mutabakatı ve sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında temel uygulama yaklaşımlarına küresel bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 47-67.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Hesaplamalı Bilim ve Mühendislik Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-6417-4339, dalyanurkarakus@gmail.com.

** Dr., Boğaziçi Üniversitesi, İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, ORCID: 0000-0002-2705-9614, nazan.an@boun.edu.tr.

** Dr., Boğaziçi Üniversitesi, İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, ORCID: 0000-0002-3980-2153, tufan.turp@boun.edu.tr.

** Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fizik Bölümü, ORCID: 0000-0003-3050-9847, levent.kurnaz@boun.edu.tr.

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

planı ile iklim değişikliği etki ve risklerine uyum stratejilerinin başarıya ulaşması da mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: AB Yeşil Mutabakatı, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, İklim Değişikliği, Sürdürülebilirlik.

A GLOBAL VIEW OF BASIC PRACTICE APPROACHES WITHIN THE SCOPE OF THE EU GREEN DEAL AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abstract

Climate change which has showing its effects more severely both on a global and national scale requires global and national measures to be taken. In that means, European Green Deal (EGD) and Sustainable Development Goals (SDGs) are thought that they are like qualified climate change mitigation appeal which attract attention. For his reason, it is very important for future policies to examine these two climate change mitigation calls in detail and to internalize what can be done in this framework. About this, advisories, implementations, and precautions which are assimilated by individuals and sectors are going to be the most important steps in terms of the target of climate change mitigation. Within this scope, energy, economy, land use, soil management and agricultural implementations regarding what can be done in the direction of EGD and SDGs are mentioned in this review, and Turkey's current situation and applicable strategy and methods with just transition are examined in detail. Research which is investigated in the study show that SDGs and EGD in terms of Turkey can achieve common goals with supporting R&D studies, developing applicable economic and environmental policies, and changing sectoral production habits and individual consumption habits. In this sense, it may be possible for adaptation strategies towards climate change impact and risk to succeed with implementation plan which will be specified by Turkey within climate change mitigation appeal which attract attention.

Keywords: European Green Deal, Sustainable Development Goals, Climate Change, Sustainability.

GİRİŞ

Küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliği ile mücadele kapsamında geçmişten bugüne atılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1994), Kyoto Protokolü (2005), Paris Anlaşması (2016) gibi önemli uluslararası adımlar ile sera gazı emisyonlarında ve küresel sıcaklıklarda azaltım hedeflenmiştir. Avrupa Komisyonu Paris Anlaşması'nın devamı niteliğinde, yaşanan iklim değişikliği ve neden olduğu sorunlara çözüm mahiyetinde Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM)'ni gündeme taşımıştır. AYM, Avrupa Birliği (AB) üye devletlerinin katılımıyla iklim ve çevre sorunlarının çözümü ve sürdürülebilirliği için küresel iklim eylem planı niteliğindedir. 2012 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda adımları atılan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) da AYM ile paralel olarak iklim, çevre ve ekonomik sorunların çözümlerini ele almaktadır. AYM, AB üye devletlerinin iklim değişikliği ve iklim değişikliğinin getirdiği çevresel sorunlara karşı ortak amaçlarını dile getirmektedir. Fakat belirlenen hedefler AB üyesi olmayan devletler tarafından

da benimsenmediği sürece küresel çapta etki göstermesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin AYM açısından değerlendirilmesi ve AYM gereğince belirlenen amaçlara yönelik uyum ve azaltım yollarının sürdürülebilir kalkınma amaçları ile entegre edilerek incelenmesi gerekmektedir.

AYM VE SKA ÇERÇEVESİNDE ENERJİ KULLANIMI POLİTİKALARI

AYM'de önceliği geliştirici ve çözüm odaklı politikalar oluşturmaktır. Bunun için de farklı sera gazı azaltım hedefleri belirlenmiştir. AYM'nin 2030 yılı için sera gazı azaltım hedefi 1990 baz yılına göre %50 iken, 2050 hedefi karbon nötr olmaktır (European Commission, 2019, s. 4). Karbon nötr hedefinin başarılabilmesi için küresel bütünleştirici hedeflerle birlikte hareket edilmesi gerekir. Küresel hedeflerin en önemlilerinden biri SKA'dır. SKA'nın yedincisi "Erişilebilir ve Temiz Enerji", güvenilir enerji, sürdürülebilir enerji ve enerji verimliliğini vurgulamaktadır (UN, t.y.-a). Türkiye AYM ve SKA7 (UN, t.y.-a) doğrultusunda sera gazı azaltım hedefini belirlemeli, buna uygun politikalar oluşturmalı ve kapsayıcı bir eylem planı ile sürece dâhil olmalıdır. 2018 yılı ülkelerin karbondioksit emisyon verilerine göre, Türkiye küresel çapta sera gazı emisyonunda 15. sıradadır ve sera gazı emisyonunda en yüksek pay ısınma ve enerji kaynaklıdır (Union of Concerned Scientists, 2020). 2050 projeksiyonlarında her ne kadar enerji kaynaklı emisyonların payı toplam emisyonlar içerisinde önemli ölçüde azalıyor ve buna karşılık ulaşım, tarım ve sanayi kaynaklı emisyonların payı artıyor olsa da (IEA, 2021; İPM, 2021), toplam içinde enerji kaynaklı emisyonların hâlâ önemli bir payı olduğu (TUIK, 2021) düşünüldüğünde, Türkiye karbon dioksit azaltım hedeflerine ulaşabilmek için enerji kaynaklı emisyonlara odaklanmayı ihmal etmemelidir. Türkiye için karbondioksit emisyon projeksiyonlarına göre baz senaryoda enerjinin payı 2050 yılına kadar giderek artmaktadır. Net sıfır senaryosuna göre ise enerji kaynaklı emisyon miktar ve orantısal açıdan azalıyor olmasına rağmen yine en önemli payı enerji kaynaklı emisyonlar oluşturuyor (İPM, 2021). Türkiye'de Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'nun 2020 raporuna göre, kömüre dayalı kurulu güç 20323 MW'tır (TKİ, 2020, s. 38). Bu kapasite Türkiye'nin toplam kurulu gücünün %34,8'ini oluşturarak ilk sırada yer alırken ikinci sırada %22,7 ile doğal gaz bulunmaktadır (TKİ, 2020, s. 41). 2020 yılında Türkiye'de faaliyette olan kömürlü termik santral sayısı 28, yapım aşamasında olan kömürlü termik santral sayısı 2 ve planlanan kömürlü termik santral sayısı 26'dır (Evans & Pearce, 2020). Faaliyette olan 28 kömürlü termik santralin karbon emisyonu yaklaşık 100,4 Mt/yıl'dır (Evans & Pearce, 2020). Türkiye'nin 2020 sonu itibarıyla yenilenebilir enerjiye dayalı kurulu gücü toplam kurulu gücünün yaklaşık yarısıdır (hidrolik %32, rüzgâr %9, güneş %7 jeotermal %2) (TEİAŞ, 2020). Bu bilgiler ışığında Türkiye dahil küresel çapta köklü bir değişime gidilmediği sürece AYM'nin sera gazı azaltım hedeflerinden gittikçe uzaklaşılacaktır. Adil geçiş gözetilerek yenilenebilir enerji hacminin artırılması, 2030 ve 2050 iklim nötr hedefine ulaşmak için önemli bir adımdır.

Enerji sürdürülebilirliğinin sağlanması için beş hedeften bahsedilmektedir; i. karbon emisyonunu en aza indirmek, ii. çevreye verilen zararı yok etmek, iii. enerji geçişinin güvenliğini sağlamak, iv. enerji üretiminin maliyetlerini düşürmek ve v.

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

yeşil teknoloji kullanımının iyileştirilmesi (Vidadili vd., 2017, s. 1154). Bu beş hedefin başarılması enerji etkinliği ve sürdürülebilir enerji anlamına gelmektedir. Tüm bu hedefler yenilenebilir enerjiye işaret etmektedir. 2019 yılı için Türkiye’de hidroelektrik santrallerden elde edilen enerji kurulu gücü yaklaşık 31148 MW, güneş enerji santralleri (GES) 7000 MW, rüzgâr enerji santralleri 8883 MW, jeotermal santralleri 2717 MW’dir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). Türkiye’nin güneşten enerji üretim potansiyeline baktığımızda 2017 yılı ortalama güneşlenme süresi ve 2018 yılı ortalama enerji miktarı sırasıyla yaklaşık 6,99 saat/gün ve 4484 kWh/m²’dir (MGM, t.y.). Türkiye’de yıllık ortalama güneşlenme süresi ve güneşten gelen enerji miktarı, güneş enerjisinden faydalanabilmek için elverişlidir. Türkiye 2020 yılında ürettiği enerjinin yaklaşık %16’sını rüzgâr ve güneş enerjisinden karşılarken, daha az güneşlenme süresi ve enerji potansiyeline sahip Almanya %33’ünü rüzgâr ve güneş enerjisinden karşılamaktadır. Toplam yenilenebilir enerji üretiminde ise Türkiye enerji üretiminin yaklaşık %50’sini, Almanya %45’ini yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamaktadır (Destatis, 2020; TEİAŞ, 2020). Yılın çoğu günü güneş ışığından mahrum olan Almanya güneşten maksimum seviyede yararlanmaktadır. Buna göre Türkiye doğru lokasyon ve altyapı ile özellikle güneşten ve rüzgâr gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından çok daha fazla yarar sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Türkiye’de güneş enerjisi kurulu gücünün %94’ü kırsal alanlarda bulunurken %6’sı kentsel alanlardadır (Pınar vd., 2020, s. 429). Bunun nedeni güneş panelleri için geniş, engebesiz ve daha az eğime sahip alanlara ihtiyaç duyulmasıdır. Kentsel alanlarda güneş enerjisi kurulu gücünü arttırmak için bina yönetmeliklerine çatı solar panel kullanımına dair uygulama kolaylıkları getirilebilir. Böylece her bina elektriğinin bir miktarını yenilenebilir enerji kaynağından elde edebilir. Binalar da sera gazı emisyonunda pay sahibidir. Çevre dostu binalar inşa etmek bu zararları önlemek için öncelikli çözümlerden biridir. Uygulanabilir sertifika sistemlerinin uygulanması ile çevre dostu yeşil binaların yaygınlaşması ve sürdürülebilirliğin sağlanması mümkündür (Erdede vd., 2014, s. 6). Ülkemizde halihazırda uygulanan Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği (ÇEDBİK) gibi, yeşil bina sertifika sistemleri bulunmaktadır (ÇEDBİK, t.y.). Ancak, Türkiye coğrafi konumundan dolayı farklı iklim koşullarına sahiptir ve bu nedenle bölgesel iklim koşulları dikkate alınarak sertifika kriterleri bölgelere göre uyarlanmalıdır (Erdede vd., 2014, s. 6).

Öte yandan binaları ısıtmak ve soğutmak için harcanan enerji çok fazladır. Bu enerji kullanımını azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş yapmak sürdürülebilir enerji amaçlarının başında gelmektedir. Binalarda enerji tasarrufu sağlamak amacıyla doğal iklimlendirme sistemlerinden yararlanılmaktadır. İran’ın Yazd kentinde inşa edilmiş yapılar doğal soğutma sistemlerinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Tavşan & Farhadi, 2020, s. 526). Binaların mimarisinde rüzgâr kuleleri kullanılarak yaz aylarında doğal soğutma etkisi oluşturulmuştur (Tavşan & Farhadi, 2020, s. 526). Mesela, Birleşik Arap Emirlikleri’nin başkenti Abu Dabi’de inşa edilen proje şehri Masdar’da rüzgâr kulesi örnekleri bulunmaktadır. Bina yüksekliği ile enerji tüketimleri arasında bir ilişki vardır. Bina

kat sayısı arttıkça güneş enerjisinden yararlanma olanakları azalmakta ve ısıtma-soğutma ihtiyacı artmaktadır (Geyik, 2020, s. 176). Binaların çatılarında kullanılabilen güneş pil sistemleri hem enerji üretebilir hem de gölgelendirme sistemleri oluşturmak için fayda sağlayabilir (Geyik, 2020, s. 167). Bina cephelerinde kullanılan Trombe duvarları sayesinde binalarda enerji kullanımında yaklaşık %17 enerji tasarrufu sağlanabilmektedir (Kammen & Sunter, 2016, s. 922). Bu yöntemle binaların güney cephesindeki duvarlar dıştan camekan ile kaplanarak duvarlara alt ve üst seviyeden açılan delikler sayesinde sıcak-soğuk hava hareketleri sağlanır ve doğal ısınma gerçekleşir. Trombe duvar uygulamaları daha ılıman iklimlerde avantaj sağlarken yaz aylarında aşırı sıcaklıkların yaşanması ile Trombe duvarların verimi düşmekte ve bulutlu havalarda ısı kayıplarına bağlı dezavantaj sağlamaktadır (Randelovic vd., 2018, ss. 289-290). Yapılan çalışmalar Çin'in Harbin şehrinin iklim koşulları göz önüne alındığında 1 m² alanda trombe duvar kullanımının hem ekonomik olduğunu hem de enerji tasarrufu sağladığını göstermiştir. Bu sayede ocak ayında maliyetler yaklaşık %32 oranında azalmıştır. Bölgenin iklim koşullarına ve aylara bağlı olarak karbon emisyonu, harcanan enerji ve ekonomik kazanç değişikliği göstermektedir (Sergei vd., 2020, ss. 12-13).

Çevresel bozulma kapsamında atık konusu da fazlasıyla önem kazanarak son zamanlarda sıkça gündeme gelmektedir. Özellikle belediyeler çevresel faaliyetlerinde bu konuya oldukça yer vermektedir. Kentsel alanlarda toplanan katı atıklar belediyeler tarafından çöplüklere taşınmakta ve katı atıkların anaerobik ayrışması sonucu çıkan metan atmosfere karışmaktadır. Buna bir çözüm olarak katı atıklardan çıkan metan gazı depolanarak biyogaz olarak elektrik ve termal enerji üretiminde kullanılabilir (Perea-Moreno vd., 2018, ss. 2-3). Kentsel alanlarda fosil yakıt kullanımının azaltılması için atıkların değerlendirilmesinin yanı sıra yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaşması sağlanabilir. Kentsel alanlarda genel olarak büyük rüzgâr türbinleri için yeterli genişlikte alanlar bulunmamaktadır. Mini jeneratörler daha düşük yoğunluğa sahip rüzgârlarda bile çalışabildiğinden kentsel alanlar için mini rüzgâr jeneratörlerinin kullanımı daha elverişli ve ekonomiktir. Örneğin; Çin'de genel olarak evler oldukça küçüktür. Bu evlerde 1 kW'lık rüzgâr türbini ile tüm enerji ihtiyacı karşılanabilmektedir (Perea-Moreno vd., 2018, s. 3). Diğer taraftan yeraltında bulunan jeotermal enerji kaynağı olarak adlandırılan sıcak su kaynaklarından enerji elde edilmektedir. Kentsel alanlarda oluşan kentsel ısı adası nedeniyle yüzeye yakın yer altı suyu sıcaklığında artış olduğundan kentsel alanlarda jeotermal enerji kullanımı elverişli olabilir. İnsan faaliyetlerinden dolayı artan ısı akışları (yer yüzünde hapsolan ısı enerjisi) yeraltı su sıcaklığını artırabilir. Örneğin, Almanya Karlsruhe'de konutların ısınma ihtiyacının yaklaşık %32'sinin artan antropojenik ısı akışlarından dolayı jeotermal kaynaklardan karşılanabileceği görülmüştür (Kammen & Sunter, 2016, s. 923).

Ulaşımındaki fosil yakıt kullanımı sera gazı emisyonları açısından oldukça önemlidir. Kentsel alanlarda ulaşım kaynaklı sera gazı emisyonları iklim değişikliğinin ana tetikleyicilerinden biridir. Fosil yakıtlı araç kullanımı yerine elektrikli veya hibrit araçlar kullanılarak fosil yakıt kullanımı azaltılabilir (Kammen

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

& Sunter, 2016, ss. 924-925). Hibrit araçların gücü benzinli araçlara göre daha düşüktür (Kebriaei vd., 2015, s. 302), ancak hibrit araçların kullanım yeri iyi belirlenebilirse bu durum dezavantaj olmaktan çıkabilir. Eğitim oranı yüksek yollar ve şehir dışı kullanımının aksine şehir içi kullanımda hibrit araçlar daha elverişlidir. Bu nedenle hibrit araç kullanımı çevre koşulları ve kullanım amacı gözetilerek tercih edildiğinde daha yüksek verim alınabilir.

DÖNGÜSEL EKONOMİ YAKLAŞIMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ENDÜSTRİ

AB Yeşil Mutabakatı'nda iklim nötr ve döngüsel ekonomi hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için tüm endüstrinin harekete geçmesinden bahsedilmektedir (European Commission, 2019, s. 7). SKA8 “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme” sürdürülebilir ekonominin gelişmesini vurgulamaktadır (UN, t.y.-b). Aynı zamanda SKA12 “Sorumlu Üretim ve Tüketim” döngüsel ekonominin merkezinde yer almaktadır (UN, t.y.-c). Genel olarak tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye de doğrusal bir ekonomiye sahiptir ve bu ekonomi ülke ekonomilerinin gelişmesini yavaşlatırken çevreye de zarar vermektedir. Günden güne artan nüfus, üretim hacmi ve büyüyen ekonomiyle birlikte çevresel etkiler de artmaktadır. Bunun engellenebilmesi için mutlaka kaynak kullanımı ekonomik büyümeden ayrıklaştırılmalıdır. Ayrıklaştırma, daha az kaynak ile aynı miktarda üretim ya da daha az kaynak ile daha fazla üretim anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle ayrıklaştırma, ekonomik olarak büyürken çevreye daha az zarar vermek anlamına gelmektedir (An vd., 2017b, s. 377). OECD'ye göre, çevresel bozulma ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişki ‘ayrıklaştırma’ ile son bulacaktır (An vd., 2017a, s. 134; OECD, 2002, s. 1). Eğer bir ülke ekonomik olarak büyürken çevreye verdiği zarar azalıyor ve çevresel zarar oranı ekonomik büyüme oranından daha az bir oranda azalıyor ise bu göreceli ayrıklaştırma, eğer çevreye verilen zarardaki azalma oranı ekonomik büyüme oranından daha fazla ise bu mutlak ayrıklaştırma olarak tanımlanmaktadır (An vd., 2017b, s. 377). Gelişmiş ülkelerde göreceli ayrıklaştırma kolayca uygulanabilirken, gelişmekte olan ülkelerde göreceli ayrıklaştırma uygulamalarında zorluklar yaşanabilmektedir (An vd., 2017b, s. 378). Ekonomik büyüme ile ve ısınma amaçlı enerji tüketiminde, sanayide, diğer üretim ve atık oluşum süreçlerinde çevresel etkilerin azaltılması için enerji verimliliğini artıran ve enerji tüketimini azaltan ayrıklaştırma faaliyetleri gerçekleştirilmelidir (An vd., 2017a, s. 135). Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir. Dolayısıyla, özellikle imalat ve ulaşım sektörlerinde tüketilen fosil yakıt kaynaklı enerji miktarı çevresel baskıyı arttırmaktadır. Bu sebeple, imalat ve ulaşım sektörlerinde göreceli ayrıklaştırma katıyetle uygulanmalı, ancak geldiğimiz nokta itibarıyla mutlak ayrıklaştırmaya hızlıca geçiş sağlanmalıdır (An vd., 2017a, s. 136). Gezegimizin sınırları bu baskıyı kaldırabilecek güçte olmadığından, her ülke ekonomik olarak gelişme çabası içindeyken çevresel etkileri de göz önünde bulundurmalı ve mutlak ayrıklaştırma ile kaynak sürdürülebilirliğini sağlamalıdır. Doğrusal ekonominin aksine döngüsel ekonomi gibi çevre dostu ekonomi modellerinin uygulanması ayrıklaştırmayı daha uygulanabilir hale getirebilir. Döngüsel ekonominin temel amaçları da kaynak

kullanımının azaltılması, yeniden kullanımı ve geri dönüştürülmesidir. Bu sayede, enerji tasarrufu sağlanırken hammadde kullanımı ve atık miktarı azalır. Endüstrinin rolü bu noktada çok önemlidir. Çin’de uygulamaya konulan tek kullanımlık ambalajlara getirilen yasaklar, plastik poşet yasağı ve atık miktarına bağlı vergilendirme sistemi ile üretim aşamasında ortaya çıkan atık oranında azalmalar sağlanabilmektedir (Lee vd., 2020, s. 173). Bu sayede atık üretiminden sorumlu olan sektörler üretim politikalarında yapılandırmaya gidebilirler. Türkiye kentleşmeye bağlı sanayileşmiş ülkelere kıyasla çevre sorunlarıyla daha geç karşılaşmış ve 3. Beş yıllık Kalkınma Planı ile birlikte çevre politikaları 1970’li yılların başlarından itibaren ayrı bir bölüm olarak gündeme taşınmış (Biyar & Gök, 2014, s. 298), 1980’lerle birlikte çevre politikaları alanında gelişmeler devam etmiştir. 6. Kalkınma Planı sırasında çevre sorunlarına dair yaşanan birçok uluslararası gelişme ile Gündem21 kapsamında İklim Değişikliği anlaşması dışında Türkiye birçok anlaşma imzalamış ve sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk defa bu dönemde yer bulmuş ve bundan sonraki dönemde çevre politikalarına dair gelişmeler hız kazanmıştır (Sarıçoban & Yıldırım, 2015, s. 14). Türkiye’de çevre politikaları 2000’li yıllardan sonra ön plana çıkmış ve hızla gelişmeye devam ederek (Biyar & Gök, 2014, s. 298), çevre sorunlarının çözümüne yönelik harcamalar kapsamında ayrılan bütçe de artmıştır, ancak kamuda bütçe kapsamında çevresel sorunların çözümüne yönelik yakalanan başarı özel sektör tarafında zayıf kalmıştır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 116). Türkiye’de Çevre Temizlik Vergisi ve Geri Kazanım katılım payı dışında bir vergilendirme sistemi bulunmamaktadır (Ertekin & Dam, 2020, ss. 70-71). Çevre vergilerinin yanı sıra yapılan çevre harcamaları GSMH oranına göre çevre vergilerinden daha düşüktür (Ertekin & Dam, 2020, ss. 70-71). Amacı topluma çevreye zarar vermeyen alışkanlıklar kazandırmak olan çevre vergilerinin Türkiye’de toplum tarafından amacına uygun olacak şekilde benimsenmediği görülmektedir (Ertekin & Dam, 2020, ss. 70-71). Öte yandan, özel kurum ve kuruluşlar hem kendi bünyesi hem de iş birliği içerisinde yürüttükleri iş sürecinde çevresel etkileri en aza indirmek için çevresel politikalar geliştirmektedirler. Örneğin; Yapı Kredi Bankası yeni kömürlü termik santral ve kömür madenciliği projelerine finansman sağlamayacağını ve finansmanlarını yenilenebilir enerji projelerine aktaracağına yönelik politikalar geliştirmiştir (İklim Haber, 2021). Çin hükümeti atıkların ayrıştırılması için tesis kurma uygulamasının yanı sıra toplumda atık azaltımı ve geri dönüşüme dayalı bilinçli bir farkındalık sağlanması için okullarda eğitim modülleri oluşturmuştur (Lee vd., 2020, s. 174). Türkiye’de de benzer bir uygulama olarak 6., 7., ve 8. sınıflara “çevre eğitimi ve iklim değişikliği” dersi verilmektedir (T.C. MEB, 2021). Almanya sıfır atık yaklaşımında dünyada öncü ülkelerden biridir. Döngüsel ekonominin en önemli süreçlerinden biri olan “Atık Hiyerarşisi”ni kullanarak hammadde ihtiyacını, enerji tüketimini ve çevresel zararları azaltmaktadır (Lee vd., 2020, s. 177). Türkiye’de 2017 yılında başlatılan “Sıfır Atık” projesi ile 2021 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Eylem Ödülü” almıştır (UNDP Türkiye, 2021).

Döngüsel ürün kavramının yaşama dahil edilmesi döngüsel ekonomiye geçiş için önemli bir adımdır. Bu noktada endüstrinin ve toplumun aktif rolü bu döngünün tamamlanmasını sağlamaktadır. Ürünlerin tekrar kullanımı ve tekrar üretimi için toplumsal teşvik önemlidir. Günümüz Türkiye’inde kıyafet kumbaraları, geri dönüşüm kutuları ve elektronik kumbaralar mevcuttur ancak bu uygulamalara erişim imkânı kısıtlıdır. Stratejik planlama yapılarak her insanın ulaşabileceği noktalara kumbaralar konumlandırılır ve devamlılığı sağlanırsa bireyler de döngü zincirinde bir yer edinebilir. Ayrıca, bozulan ürünleri çöpe atmak yerine onarmak ve yeniden kullanımını sağlamak bireylerin tüketim alışkanlıklarını değiştirerek tüketimin azalmasına katkı sağlayabilir. Diğer taraftan endüstride hammadde ihtiyacını azaltmak su ve enerji tasarruf sağlar. Bir ürünün üretim aşaması sırasında bazı yan ürünler oluşmaktadır. Bu ürünlerin atık olarak sınıflandırılması doğru değildir. Oluşan yan ürünler toplanarak başka bir ürünün hammaddesi olabilmektedir. Örneğin; cüruf, endüstriyel baca tozu (EAF tozu), çinko çamuru gibi ürünler demir ve çelik üretiminin yan ürünleridir ve hammadde olarak çimento ve çinko izabe tesislerinde kullanılabilir (Branca vd., 2020, s. 4). Ayrıca demir ve çelik üretimi sırasında elde edilen gazdan elektrik üretilmektedir (Branca vd., 2020, s. 2). Dökümhane kumları, EAF çelik cürufu ve Belediye Katı Atık Yakma kaynaklı taban külü yol yapımında kullanılabilir (Branca vd., 2020, s. 9; Pasetto & Baldo, 2018, s. 417). Kâğıt üretiminden ortaya çıkan atık suların arıtılması ile su ve çamur tekrar ürün yaşam döngüsünde kullanılabilir. Kâğıt üretimi sırasında oluşan sudan tekrar kullanılabilir çamur ve su üretilir (Örneğin; 1 m³ su başına 0,9 m³ su ve 0,7 kg çamur) ve elde edilen ürünler tekrar kâğıt üretim sürecine katılabilir (Molina-Sánchez vd., 2018, s. 11). Diğer taraftan alüminyum üretiminde atık olarak ortaya çıkan kırmızı çamur bünyesinde demir, alüminyum ve sodyum gibi değerli maddeler barındırır. Ortaya çıkan kırmızı çamur bazı endüstriyel işlemlerden geçer ve demir sülfat üretilir (Tıncılık & Erdem, 1996, s. 135). Bir başka örnek de palmiye yağı üretiminde ortaya çıkan palmiye yağı külüdür. Palmiye yağı külünün atık olarak yer altı sularına sızması insan sağlığına ve ekosisteme zarar vermektedir. Palmiye yağı külü beton üretiminde çimento yerine kullanılabilir (Awang & Al-Mulali, 2018, s. 117). Arıtma işlemi ile üretim aşamasında oluşan yan ürünlerin ve atıkların tekrar ürün döngüsüne sokulması ve ürünlerin geri dönüştürülmesi yoluyla hammadde ihtiyacının azaltılması ile ekonomik açıdan kazanç sağlanabilmektedir. Sonuç olarak döngüsel ekonomi yaklaşımı sıfır atık oluşumuna ve minimum hammadde kullanımına önemli ölçüde katkı sağlar. Aynı zamanda, katı atık üretiminin önlenmesi, azaltılması, geri dönüştürülmesi ve tekrar kullanılması SKA12’nin 5. hedefine karşılık geldiğinden bütünleştirici bir altyapı oluşturur (UN, t.y.-c).

ARAZİ KULLANIMI, TOPRAK YÖNETİMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM

AYM’de 2050 yılı için hedeflenen karbon nötr için odaklanması gereken en önemli unsurlar arasında toprak ve tarım yer alır. Aynı zamanda SKA15 “Karasal Yaşam” toprak verimliliğinin artırılması, biyoçeşitliliğin korunması ve

sürdürülebilir ekosistem üzerinde durmaktadır (UN, t.y.-d). AYM’de “Tarladan Sofraya” sloganı ile yer alan süreç ürünün yetiştirilmesinden, taşımaya, depolamaya, paketlemeden oluşan gıda atıklarına kadar her aşamada kirliliği önleme, karbon emisyonunun azaltılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir (European Commission, 2019, ss. 11-12). Toprak, ekosistemin devamlılığı için ana unsurlardan biridir. Canlı yaşamının devamlılığı, tarımın sürdürülebilirliği ve mahsul verimliliğinin sağlanması için toprak ve toprak verimliliği çok önemlidir. Ayrıca, toprak atmosferde bulunan karbondioksit (CO₂) için yutak konumundadır. İklim değişikliğine bağlı yüksek hava sıcaklıklarının bir sonucu olarak buharlaşmanın artması toprakta sulama gereksinimini de artırır. Sıcaklıkların artmasına sebep olan atmosferdeki yüksek karbondioksit konsantrasyonu ile kuvvetlenen CO₂ gübrelemesi sonucu bitkinin yapraklarda biriken suyu kullanarak sağladığı biyokütle dönüşümü ile başlangıçta evapotranspirasyonun bu etkisi azalmaktadır. Ancak artan hava sıcaklıkları ve kuraklıklar, başlangıçta gözlenebilecek olan bu olumlu etkiyi sonraki yıllarda ortadan kaldırmaktadır. Bazı bölgelerde ise, fenolojik büyüme dönemlerindeki değişim ve uzamalar su gereksiniminde artışa neden olabilmekte ve verimliliği etkileyebilmektedir (Türkeş, 2019, ss. 21-25). Toprak yönetimi konusunda alınacak önlemler ile biyoçeşitliliğin korunması, tarımsal üretimin verimliliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayabilir. İnsan faaliyetlerinden dolayı toprağa karışan kimyasallar ve değişen iklim nedeniyle toprak yapısı bozulmakta ve toprakta bulunan mineral oranları değişmektedir. Toprak verimliliği için topraktaki organik karbon oranı önemlidir. Tarımın yoğun olarak yapıldığı arazilerde rüzgâr erozyonu topraktaki organik karbon miktarının azalmasına sebep olur ve tarım arazilerinin verimini düşürür (Korkanç vd., 2018, s. 362; Montanarella, 2020, ss. 262-265). Geleneksel yöntem olan toprağı dinlendirme diğer bir adıyla nadasa bırakma yöntemi ile toprak verimliliği korunur. Günümüzde bilinçsizce kullanılan toprak sürme uygulamaları özellikle geleneksel toprak işleme uygulamaları toprakta depolanan karbondioksitin atmosfere salınmasına neden olur. Kulaklı pullukla sürüm tekniği toprakta organik karbon kaybına yol açar (Reicosky, 1997, s. 284). Geleneksel toprak işleme uygulamalarında iki ekim arasında anız yakılır ve ardından toprak çıplak bırakılır (Kabaş, t.y.). Koruyucu toprak işleme uygulamalarında iki ekim arasında mahsul atıkları toprak yüzeyini kaplayacak şekilde bırakılır (Kabaş, t.y.; Reicosky, 1997, s. 282). Geleneksel toprak işleme uygulamalarının aksine koruyucu toprak işleme uygulamaları ile rüzgâr erozyonu önlenir ve topraktaki organik karbon kayıpları azalır. Ayrıca, arazi kullanımı toprak verimliliği üzerinde etkilidir. Örneğin; organik karbon miktarının azaldığı verimsiz arazilere ekilen kavak ağaçları topraktaki organik karbon miktarını artırır (Korkanç vd., 2018, s. 365). Koruyucu toprak işleme yöntemleri sayesinde bir hektar alanda yaklaşık 1,3 ton organik karbon toprakta tutularak karbondioksitin atmosfere salımı önlenir (Vurarak & Bilgili, 2015, s. 314). Tarla sürülme işlemlerinden sonra toprağın sıkıştırılması topraktan karbondioksitin açığa çıkmasını engeller, böylece topraktaki organik karbon korunur (Vurarak & Bilgili, 2015, s. 312). Ayrıca, toprakta bulunan organik karbonun sistemsal olarak izlenmesi, doğrulanması ve raporlanması da oldukça önemlidir (Montanarella, 2020, ss. 262-263). Bu sistem sayesinde elde

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

edilen verilerle oluşturulan senaryolar yardımıyla toprak verimliliği kontrol altına alınabilir ve verimli tarım arazileri korunabilir. Arazi kullanımı bilinçli bir şekilde yapılırsa toprak verimliliği sağlanabilir. Öte yandan erozyon toprak verimliliğinin azalmasına, sulak alanların toprakla dolmasına, toprağın üst tabakasının aşınması ile çıplak arazi oluşumuna neden olmaktadır. Erozyonun önlenmesi için basit ama etkili adımlar vardır. Öncelikle toprak aşınmasını önlemek için ağaçlandırma yapılır. Ancak ağaçlandırma yapılırken de dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Örneğin; Amazon Nehri oldukça fazla debiye sahip olmasına rağmen etrafı bitki örtüsü ve ormanlık alanlarla kaplı olduğu için erozyon daha az görülmektedir (TEMA, 2012). Yani, ormanların tepe örtüsü toprağı büyük ölçüde örtmelidir (TEMA, 2012). Ağaçlandırma çalışmaları yapılırken ağaç türleri, ağaç dikim aralıkları ve toprak yüzeyinin örtülmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Doğru ağaçlandırma ile erozyon büyük ölçüde önlenir. Ayrıca meralarda aşırı otlatmanın da önlenmesi gerekir. Tüm bu önlemlerle toprak yüzeyini kaplayan bitki örtüsü toprağın erozyona uğramasını engeller.

Diğer taraftan plansız yapılan arazi kullanım değişiklikleri ekosistemde bir domino etkisi yaratarak zararlı olabilmektedir. Arazi kullanım değişikliklerinin başında verimli tarım arazilerinin ve sulak alan çevresindeki arazilerin konut alanlarına dönüştürülmesi yer almaktadır. Yapılan plansız değişimler sonucunda fauna ve flora zarar görür. Örneğin; 1975-2011 yılları arasında Marmara Gölü yakın çevresindeki arazi kullanım faaliyetlerinden dolayı göl ekosisteminde bazı değişimler meydana gelmiş, yerleşim alanlarının artması ile sucul bitkiler ile mera alanlarında ve göldeki su miktarında azalma olduğu gözlenmiş, ayrıca göl çevresindeki tarım arazilerine uygulanan gübreleme kaynaklı ötrofikasyon artışı izlenmiştir (Gülersoy, 2013, ss. 37-39 ve s. 43). Ötrofikasyon kısaca, büyük su ekosistemlerinde bazı nedenlere bağlı olarak özellikle fosfor ve azot gibi besin maddelerinin aşırı artışı nedeniyle büyük miktarda plankton ve alg varlığı oluşmasıdır. Ötrofikasyon artışı gözlenen sulak alanlarda sudaki çözünmüş oksijen seviyesinde azalma görüldüğünden bu durum uzun vadede biyoçeşitlilikte azalmaya ve hatta su ekosisteminin ölümüne neden olabilmektedir.

Yerleşim alanlarının kontrolsüzce artmasıyla ortaya çıkan diğer önemli sorun çarpık kentleşmelerdir. Plansız şehirleşme sonucu oluşan çarpık kentleşme ile ısınma ve enerji ihtiyacı artmakta, kentsel ısı adası gibi birçok olumsuz durum oluşmaktadır. Örneğin; Zonguldak ilinde yerleşim alanı ve bitki örtüsü kaplı alanlardaki yüzey sıcaklık farkları incelendiğinde, bitki örtüsü kaplı alanlara göre yerleşim alanlarında yüzey sıcaklık ortalaması 4 °C daha yüksek olduğu görülmüştür (Şekertekin & Marangoz, 2019, s. 109). Bu sonuç kentsel ısı adasının varlığını ortaya koymaktadır. Kentlerde bulunan betonarme binalar, asfalt yollar gibi koyu renkli yüzeylerin güneşten gelen ısı enerjisini emme kapasitesi daha yüksektir. Güneşten gelen ısı enerjisini yansıtma özelliğine sahip olmayan koyu renkli yüzeyler, diğer bir deyişle albedosu düşük yüzeyler şehirlerde hava sıcaklıklarının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, bina geometrilerinden dolayı kentsel bölgelerin serinlemesini

sağlayan hava sirkülasyonu engellenebilmektedir. Tüm bunlar kapsamında arazilerin uygun şekilde kullanımı ve doğru kentsel planlama ekosistem uygulamaları önemlidir.

Tarımsal üretim sürecinin sonucunda tarımsal atıklar oluşmaktadır. Bu atıkların bertaraf edilmesi yerine yine döngüsel ekonomi kapsamında başka bir alanda hammadde olarak kullanılması kaynak tüketimini azaltabilir. Örneğin; tarımsal atıklardan elde edilen lif ve yonga levhaları odun yongalarına alternatif olabilmektedir (Arslan vd., 2007, s. 54). Tarım atıklarından biyogaz elde etmek ve kompost yapmak diğer uygulamalara örnek olarak verilebilir (Külcü, 2002, s. 1). Bitki ve hayvan atıklarından sıcak ve soğuk kompost, yığın yöntemi gibi çeşitli kompost yöntemleri uygulanarak organik gübre elde edilebilir (Çolakoğlu, 2018, s. 31). Kanola sapı, buğday sapı, şeker kamışı, kamış, kenaf gibi bitkiler kâğıt hamuru üretimi için kullanılabilir (Çolakoğlu, 2018, s. 36). Bu gibi bitkilerin atıkları kâğıt endüstrisinde kullanılarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan fosil yakıtlardan üretilen plastiklerin doğada bozunmaları uzun yıllar sürerken, yapısında nişasta ve selüloz bulunan biyobozunur plastikler doğada daha kısa bir sürede bozunurlar. Biyobozunur plastiklerde tarımsal atıklar kullanılmaktadır. Örneğin; buğday sapları, mısır koçanları, saman ve talaş gibi mahsül toplandıktan sonra çöpe atılan gıda atıkları sayesinde doğada kolay çözünen plastikler elde edilebilir (Bahçegül, 2011, ss. 69-73; Çolakoğlu, 2018, s. 34).

AYM VE SKA ÇERÇEVESİNDE ADİL GEÇİŞ

AYM adil geçiş kavramına da değinmektedir. İklim değişikliğine uyum ve azaltım politikaları doğrultusunda atılan her adımda eşitlik ve adalet ilkelerinin göz önünde bulundurulması ile adil bir geçiş sağlanabilir. Diğer bir söylemle, adil geçiş karbonsuz bir yaşam için toplumun adil ve eşitlikçi yaklaşımın temel alındığı süreç olarak tanımlanabilir (McCauley & Heffron, 2018, s. 2). Öte yandan adil geçiş için iklim, enerji ve çevre adaletinin sağlanması gerekmektedir (McCauley & Heffron, 2018, s. 1). Enerji adaleti; enerji kullanımının sonuçlarının tüm dünya ülkelerini, şehirlerini ve bireyleri adil bir şekilde etkilemesi, bu yönde herkesin eşit sorumluluklara sahip olması, kirleticilerin sorumluluk üstlenerek üzerlerine düşeni yapmaları olarak tanımlanabilir. Örneğin; kömür külü havuzunun yakın çevresinde yaşayan işçilerin sağlıkları tehlike altındadır. Adil olmayan ise kentlerde yaşayan vatandaşların bunun gibi sağlık tehdidi altında yaşamamalarıdır (Carley & Konisky, 2020, s. 2). Düşük karbonlu enerjiye geçişte adil olmayan durumlarla karşılaşmaktadır. Örneğin; 2012-2017 yılları arasında Avustralya'da kömür madenciliğinin son bulması ve kömüre dayalı elektrik santrallerinin kapatılmasıyla bölgesel istihdamda %0,7 kayıp yaşanmıştır (Burke vd., 2019, s. 144). Fosil yakıt kaynaklı tesislerin kapatılması, yalnızca tesis çalışanlarını değil aynı zamanda bölgeyi de etkilemektedir. Örneğin; 2012-2015 yılları arasında Batı Virginia'da Boone County'de kömür işletmelerinin kapanmasıyla birlikte bölgenin kömür işletmeleri tarafından sağlanan vergilerin kesilmesi bütçede %45 azalmaya neden olmuş ve Boone County'e ait kuruluşlarda işten çıkarmalar yapılmıştır (Carley &

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Konisky, 2020, s. 571; Pollin & Callaci, 2019, s. 27). Diğer taraftan fosil yakıt kaynaklı enerji endüstrisindeki istihdama oranla düşük karbonlu enerjiye geçişle üretim, kurulum, işletme, bakım, satış ve dağıtım gibi birçok alanda yaratılacak geniş iş yelpazesiyle daha yüksek bir istihdam sağlanabilmektedir (Carley & Konisky, 2020, s. 572). ABD çalışma İstatistikleri Bürosu'nun yayımladığı istatistik ve projeksiyonlara göre 2019-2029 yılları arasında en hızlı gelişen meslekler arasında rüzgâr türbini servis teknisyeni ve solar fotovoltaik montajcıları yer almaktadır (Carley & Konisky, 2020, s. 572; U.S. Bureau of Labor Statistics, 2020). Çevre adaleti; endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan çevresel etkilerden dil, din, ırk ve cinsiyet gözetmeksizin gerekli politikalar ve yaptırımlarla korunmak için gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır (EPA, t.y.). Çevre adaletinin gerekliliğinin temelinde yatan nedenlerden biri olan iklim değişikliğinin küresel çapta bir sorun olduğunu artık hepimiz biliyoruz. Hatta artık bu durumun bir iklim krizine dönüştüğünü ve her ülkenin bu krizde farklı risklerle yüzleştiğini görüyoruz. İklim değişikliğinin bu noktaya gelmesinde her bir ülkenin payı varken maalesef en düşük paya sahip ülkeler iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmektedir (Kaya, 2017, s. 88). İklim adaleti yaklaşımı ile bu adaletsizliklerin giderilmesi, tüm ülkelerin ve ülke vatandaşlarının sorumluluklarının farkında olması ve üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Örneğin; Bali İklim Adaleti İlkeleri'nde gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin yaşadığı ekolojik zararlar ve kayıplardan sorumlu olduğu belirtilmektedir (Corpwatch, 2002). İklim değişikliğini önlemek için adil bir geçiş sağlanmazsa toplumlar hem ekonomik hem sosyal açıdan olumsuz yönde etkilenecektir. Toplumlar, özellikle iş gücünün değişen sisteme uyum sağlaması için gerekli önlemleri almalıdırlar. Adil geçişte üretim sistemleri kökten değişeceği için tekrar yapılandırma gereklidir ve halkın desteğini almak ancak yeni iş olanakları sağlamakla mümkün olabilecektir (Özyer, 2016, s. 44). Örneğin; Hindistan'da 2022 yenilenebilir enerji hedeflerine ulaşmak için planlama, üretim, kurulum ve uygulama alanlarında 2022 yılına kadar yaklaşık 100 GW'ı güneş enerjisi olmak üzere toplam 175 GW yenilenebilir enerji kapasitesi planlanmış ve 100 GW güneş enerji kapasitesine ulaşıldığında 1 milyona yakın iş imkânı sağlanacağı ifade edilmiştir (Ghosh vd., 2015, s.1; Özyer, 2016, s. 45; UN, t.y.-e). Fakat, yaşanan COVID19 salgını ve finansal koşullar nedeniyle Hindistan'da yenilenebilir enerji kapasite hedeflerinde 2022 yılında ortalama 110 GW'a ulaşılacağı öngörülmektedir (Mongabay, 2021). Buna bağlı olarak, ülkede hedeflenen istihdam rakamlarına da ulaşılması da pek muhtemel görünmemektedir. Karbon emisyonlarının en büyük kaynağı enerji sektörü olduğu için adil geçişte enerji sektöründeki istihdama odaklanılmaktadır. Fakat, enerji kaynaklı emisyonlar kadar tarımsal faaliyetler sonucu da atmosfere tehlikeli sera gazları salınmaktadır. Örneğin; hayvan tarımında kullanılan konsantre hayvan besleme işlemleri atmosferi ve suları kirletmektedir. Ayrıca hayvan tarımı için kullanılan arazi ihtiyacı bitki tarımı için kullanılan arazilerden çok daha fazladır. Tarımda karbon-nötr üretime geçiş sürecinde her çiftçinin eşit haklara sahip olduğu adaletli adımlar atılmalıdır. Tarımda iklim değişikliğine uyum sağlayabilecek ve düşük karbonlu tarım modellerine geçiş

yapılırken iş olanakları, eğitim faaliyetleri ve çiftçiye teşvik uygulamaları göz önünde bulundurulmalıdır (Blattner, 2020, s. 54-55). Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir kısmı fosil yakıtlara bağlı olduğu için karbon-nötr sisteme geçişte zorluklar yaşanabilir. Bu nedenle, uygulanabilir adil geçiş eylem planı ve politikaların oluşturulması oldukça önemlidir. Bu sayede karbon-nötr sisteme geçişle yok olan sektörlerde çalışan işçiler yeni iş olanaklarına sahip olabilirler.

TARTIŞMA VE SONUÇ

AYM ve SKA çerçevesinde yaşanan çevresel değişimlere uyum sağlamak, iklim krizine son vermek ve kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak için azaltım ve uyum politikaları oluşturmak, oluşturulan politikaların uygulanabilirliğini sağlamak için kapsamlı eylem planları hazırlamak atılacak öncelikli adımlardır. Bu doğrultuda enerji kullanımı, hammadde kullanımı, geri dönüşüm, toprak yönetimi, sürdürülebilir tarım, arazi kullanımı ve adil geçiş kavramları AYM ve SKA çatısı altında incelenmiştir. SKA altında “Erişilebilir ve Temiz Enerji” (SKA7), “Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar” (SKA11) ve AYM çerçevesinde sera gazı emisyonlarının azaltılması için köklü değişimlere ihtiyaç vardır. Kömür, petrol gibi fosil yakıtların kullanımını azaltmak, ihtiyaca göre yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmek ve karbon nötr hedefi doğrultusunda ilerlemek gerekmektedir. Türkiye 1970 yılından itibaren karbon emisyonunda artış göstererek 2017 yılında sera gazı emisyonu kişi başına yaklaşık 6,5 ton CO₂eq 'ne ulaşmıştır. 2017 yılından sonra karbon emisyonlarında azalma görülmektedir (Statista, t.y. ; TÜİK, 2021). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında enerjiden maksimum verim sağlamak için gereken çevre koşulları gözetilmelidir. Türkiye, 2011 yılından günümüze kadar enerji verimliliğini arttırmak amaçlı projelere destek vermektedir. Destek verilen ve uygulaması devam eden toplam 417 projeye yaklaşık 87.826 TEP/yıl enerji tasarrufu sağlanmıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2020). SKA7 ile Türkiye'nin oluşturduğu politikalar uyum göstermektedir. Türkiye yenilenebilir enerji kurulu gücünü artırmak için güneş enerjisi ve rüzgâr enerji santralleri kurulumuna destek vermektedir (Küresel Amaçlar, 2019). Enerji talebinin fazla olduğu kentsel alanlarda ve binalarda yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş gerekmektedir. Türkiye de bu açıdan bakıldığında, yenilenebilir enerji kaynaklı kurulu gücünü arttırmak ve temiz enerji hedeflerine ulaşmak için uygulanabilir geliştirici politikalar üretmeye devam etmeli, kapsamlı ve entegre eylem planları ile destekleyici saha çalışmalarını sürdürmelidir.

SKA altında “Sorumlu Üretim ve Tüketim” (SKA12), “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme” (SKA8) ve “Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı” (SKA9) ve AYM çerçevesinde endüstriyel faaliyetler, üretim ve tüketim alışkanlıkları, ayrıklaştırma ve ekonomik boyutlarına değinilmiştir. Fosil yakıt kullanımının bir ayağı olan endüstride hammadde kullanımı için harcanan enerji ve su göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Üretim esnasında ortaya çıkan atık veya yan ürünlerin tekrar ürün yaşam döngüsüne katılması, tekrar kullanılması ve geri dönüştürülmesi hammadde kullanımını azaltıp aynı zamanda enerji ve su tasarrufuna katkı sağlamaktadır.

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Türkiye, SKA12 kapsamında 2017 yılından itibaren yürüttüğü Sıfır Atık projesi ile hammadde ihtiyacını azaltarak enerji tasarrufu sağlamak ve karbon emisyonlarını azaltmaktadır (Sıfır Atık, t.y.). Almanya hükümeti halkı geri dönüşüme teşvik etmek için çöp olarak adlandırılan plastik, cam gibi malzemelerin toplanması karşılığında vatandaşlarına para ödemektedir. Bu gibi uygulamalar değişen sisteme ayak uydurmak için, toplumun farkında olmasını, bilinçlenmesini ve alışkanlık kazanmasını sağlamak için uygulanabilecek etkili yollardan biridir. Alman Federal Çevre, Doğa Koruma ve Nükleer Güvenlik Hükümeti tarafından uygulamaya konulan halka açık alanlarda su çeşmeleri konumlandırmak, poşet kullanımını azaltmak için kese kâğıdı kullanmak, hammadde kullanımını azaltmak için malzeme verimliliği gibi atık önleme çalışmaları toplumu sürece dahil ederek geri dönüşüm alışkanlıkları kazandırmayı amaçlamaktadır (BMU, 2018, ss. 2-4; Lee vd., 2020, s. 177). Sadece endüstri değil bütünleyici bir yaklaşımla tüm bu faaliyetler döngüsel ekonominin oluşmasını ve sürdürülebilirliğini sağlar. Artan nüfusla birlikte artan enerji talebi ve buna bağlı artan enerji üretimiyle büyüyen ekonomide çevresel etkileri minimuma indirmek için ekonomik büyüme kaynak kullanımından ayrıklaştırılmalı ve bu ayrıklaştırma tüm sektörlerle yaygınlaştırılarak yapılmalıdır. Ayrıklaştırmanın uygulanabilmesi için uygun politikaların belirlenmesi, teşviklerle desteklenmesi ve sektör bazında üretim ve birey bazında tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi gerekmektedir. Örneğin; Brezilya’da 15 şehrin elektrik üretimini yalnızca yenilenebilir enerji kaynaklarından elde etmesi elektrik üretiminin fosil yakıtlardan ayrıştırılmasına güzel bir örnektir (An vd., 2017b, s. 391; Flavin vd., 2014).

SKA altında “Karasal Yaşam” (SKA15), “Sudaki Yaşam” (SKA14), “Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar” (SKA11) ve AYM çerçevesinde toprak, toprak yönetimi ve tarımsal faaliyetler önemli bir yere sahiptir. Topraktaki organik karbon atmosferdeki karbondioksit dengesini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toprak verimliliğinin artmasında rol oynamaktadır. Toprağın havalandırılması ve yanlış toprak işleme uygulamalarının toprak verimliliğini azalttığı gözlenmektedir. Ayrıca, toprak verimliliğini etkileyen erozyon, toprak yüzeyinin uygun yöntemlerle ağaç ve bitki örtüsü ile kaplanması ile engellenebilir. Tarımsal faaliyetler sonucu oluşan organik atıklar ve oluşan yan ürünler enerji üretiminde kullanılabilir gibi ürün yaşam döngüsüne tekrar katılarak kaynak kullanımını azaltılabilir. Genel olarak arazi kullanımındaki plansız değişikliklerin karasal yaşama ve su yaşamına zarar verdiği ortadadır.

Paris Anlaşması’nın devamı niteliğinde olan AYM ile SKA aynı amaç doğrultusunda oluşturulmuştur. İklim değişikliğini azaltma ya da önleyebilme mücadelesinde, karbon nötr bir dünya oluşturmak gibi küresel ölçekteki amaçlara ulaşmak için sadece AB ülkeleri değil tüm dünya ülkeleri birlik olmalı ve kökten bir değişim sağlanmalıdır. AYM ve SKA kapsamında belirlenen hedeflere ulaşılmasında atılacak adımların odak noktası döngüsel ekonomiye geçiş olmalıdır. Döngüsel ekonomi çatısı altında yenilenebilir enerjiye geçiş, sürdürülebilir endüstri,

sürdürülebilir tarım ve sürdürülebilir kentler yer almaktadır. Çatı altındaki tüm öğelerin karşılığını bulacak şekilde eylemler planlanarak hayata geçirildiğinde döngüsel ekonomi sistemi kendiliğinden oluşacak ve karbon nötr bir dünyaya geçiş sağlanabilecektir. Bu kapsamdaki tüm sosyal, çevresel ve ekonomik politikalar belirlenirken değişimler ve gelişimlerin tüm dünya vatandaşları ile sağlanabileceği ve bunun için adil geçişin mutlak suretle gerekliliği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

An, N., Kurnaz, M. L., Turp, M. T., & Ucal, M. (2017a). İklim değişikliği sürecinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye için ayırıklaştırma örneği. M. Ucal (Der.), *İklim değişikliği ve yeşil büyüme: Yeşil ekonomi, yeşil büyüme* içinde (ss. 132-145). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği.

An, N., Ucal, M., & Kurnaz, M. L. (2017b). İklim değişikliği sürecinde ekonomideki yeni kavramlar ve yaklaşımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 373-402.

Arslan, M. B., Karakuş, B., & Güntekin, E. (2007). Tarımsal atıklardan lif ve yonga levha üretimi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 9(12), 54-62.

Awang, H. B., & Al-Mulali, M. Z. (2018). The inclusion of palm oil ash biomass waste in concrete: A literature review. V. Waisundara (Der.), *Palm Oil* içinde (ss. 117-132). London: IntechOpen.

Bahçegül, E. (2011, Nisan). Tarımsal atıkların çevre dostu plastiklere dönüşümü. *Bilim ve Teknik Dergisi*, 521, 45-50.

Bıyan, Ö., & Gök, M. (2014). Çevre politikaları kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye’de çevre vergilerinin uygulanışı: Karşılaştırmalı bir analiz. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(2), 281-310.

Blattner, C. (2020). Just transition for agriculture? A critical step in tackling climate change. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 9(3), 1-6.

BMU [Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und nukleare Sicherheit]. (2018). “*Nein zur Wegwerfgesellschaft*” 5-Punkte-Plan des Bundesumweltministeriums für weniger Plastik und mehr Recycling-Die Ausgangslage: Zu viele Wegwerfprodukte und Verpackungen. https://www.bmu.de/fileadmin/Daten_BMU/Download_PDF/Abfallwirtschaft/5_punkte_plan_plastik_181123_bf.pdf (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

Branca, T. A., Colla, V., Algermissen, D., Granbom, H., Martini, U., Morillon, A., Pietruck, R., & Rosendahl, S. (2020). Reuse and recycling of by-products in the steel sector: Recent achievements paving the way to circular economy and industrial symbiosis in Europe. *Metals*, 10(3), 345.

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Burke, P. J., Best, R., & Jotzo, F. (2019). Closures of coal-fired power stations in Australia: Local unemployment effects. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 63(1), 142-165. doi: 10.1111/1467-8489.12289

Carley, S., & Konisky, D. M. (2020). The justice and equity implications of the clean energy transition. *Nature Energy*, 5(8), 569-577. <https://doi.org/10.1038/s41560-020-0641-6>

Corpwatch. (2002). *Bali principles of climate justice*. <https://corpwatch.org/article/bali-principles-climate-justice> (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

ÇEDBİK. (t.y.). Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği. <https://cedbik.org/> (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

Çolakoğlu, B. (2018). *Tarımsal atıkların alternatif kullanım alanları konusunda üretici eğilimleri* (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

Destatis. (2020). *Gross electricity production 2020*. Destatis Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/EN/Themes/Economic-Sectors-Enterprises/Energy/_Graphic/_Interactive/electricity-production-renewable-energy.html (Erişim Tarihi: 22.12.2021)

EPA. (t.y.). *Environmental Justice*. United States Environmental Protection Agency. <https://www.epa.gov/environmentaljustice/learn-about-environmental-justice> (Erişim Tarihi: 08.03.2021).

Erdede, S. B., Erdede, B., & Bektaş, S. (2014). Sürdürülebilir yeşil binalar ve sertifika sistemlerinin değerlendirilmesi. *V. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (14-17 Ekim 2014) Bildirileri* içinde. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Erdem, M. S., & Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği çevre politikalarına uyum sürecinin değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 91-119. <https://doi.org/10.17541/optimum.292768>

Ertekin, Ş., & Dam, M.M. (2020). Türkiye'de çevre vergilerinin çevresel etkileri üzerine bir değerlendirme. Special Issue on 3rd International EUREFE Congress. *Journal of Yaşar University*, 15, 66-87. <https://doi.org/10.19168/jyasar.655644>

European Commission. (2019, Aralık). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The European Green Deal*. Brussels: European Commission.

Evans, S., & Pearce, R. (2020). *Mapped: The world's coal power plants*. <https://www.carbonbrief.org/mapped-worlds-coal-power-plants> (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

Flavin, C., Gonzalez, M., Majano, A. M., Ochs, A., Rocha, M., & Tagwerker, P. (2014). *Study on the development of the renewable energy market in Latin America and the Caribbean*. <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Study-on-the-Development-of-the-Renewable-Energy-Market-in-Latin-America-and-the-Caribbean.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2021).

Geyik, N. E. (2020). Tamamen yenilenebilir ilk güneş enerjili yapı örnekleri: Masdar şehri ve Masdar Bilim ve Teknoloji Enstitüsü Kampüsü. *Modular.Journal*, 3(2), 163-178.

Ghosh, A., Agrawal, S., Choudhury, P., Chawla, K., Jaiswal, A., Connoly, M., Deol, B., & Kaur, N. (2015). *Clean energy powers local jobs growth India*. Natural Resources Defense Council. Council on Energy, Environment and Water. <https://www.nrdc.org/sites/default/files/india-renewable-energy-jobs-IR.pdf>

Gülersoy, A. (2013). Marmara Gölü yakın çevresindeki arazi kullanım faaliyetlerinin zamansal değişimi (1975-2011) ve göl ekosistemlerine etkileri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 61, 31-44.

IEA. (2021). *Net zero by 2050-A road map for a global energy sector*. International Energy Agency. https://iea.blob.core.windows.net/assets/deebef5d-0c34-4539-9d0c-10b13d840027/NetZeroby2050-ARoadmapfortheGlobalEnergySector_CORR.pdf (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

İklim Haber. (2021, Haziran). Yapı Kredi kömürü finanse etmeyecek. <https://www.iklimhaber.org/yapi-kredi-komuru-finanse-etmeyecek/> (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

İPM. (2021). *Türkiye'nin karbonsuzlaşma yol haritası 2050'de net sıfır-Yönetici özeti*. İstanbul Politikalar Merkezi. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20211026-23105368.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

Kabaş, D. (t.y.). *Toprak işleme sistemleri*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/batem/Menu/57/Teknik-Bilgiler> (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

Kammen, D. M., & Sunter, D. A. (2016). City-integrated renewable energy for urban sustainability. *Science*, 352(6288), 922-928. doi: 10.1126/science.aad9302

Kaya, Y. (2017). Paris anlaşmasını iklim adaleti perspektifinden değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 87-106. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.513231>

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Kebriaei, M., Niasar, A. H., & Asaei, B. (2015, October). Hybrid electric vehicles: An overview. *2015 International Conference on Connected Vehicles and Expo (ICCVE)* içinde (ss. 299-305). New Jersey: IEEE.

Korkanç, S. Y., Şahin, H., Özden, A. O., & Özkurt, B. (2018). Arazi kullanımı dönüşümlerinin toprakların organik karbon depolama ve bazı özellikleri üzerindeki etkileri: Niğde yöresi örneği. *Türkiye Ormanlık Dergisi*, 19(4), 362-367. <https://doi.org/10.18182/tjf.436132>

Külcü, R. (2002). *Bazı tarımsal atıkların kompostlaştırılmasında optimum çevresel şartların belirlenmesi* (Master tezi). Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Küresel Amaçlar. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma amaçları Türkiye 2. ulusal gözden geçirme raporu 2019*. Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Turkiye-2nci-Ulusal-Gozden-Gecirme-Raporu_TR-WEB.pdf

Lee, R. P., Meyer, B., Huang, Q., & Voss, R. (2020). Sustainable waste management for zero waste cities in China: potential, challenges and opportunities. *Clean Energy*, 4(3), 169-201. doi: 10.1093/ce/zkaa013

McCauley, D., & Heffron, R. (2018). Just transition: Integrating climate, energy and environmental justice. *Energy Policy*, 119, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.04.014>

MGM. (t.y.). Meteoroloji Genel Müdürlüğü. <https://mgm.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

Molina-Sánchez, E., Leyva-Díaz, J. C., Cortés-García, F. J., & Molina-Moreno, V. (2018). Proposal of sustainability indicators for the waste management from the paper industry within the circular economy model. *Water*, 10(8), 1014. <https://doi.org/10.3390/w10081014>

Mongabay. (2021). India looks likely to miss the 2022 renewable energy targets. <https://india.mongabay.com/2021/06/india-looks-likely-to-miss-the-2022-renewable-energy-targets/> (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

Montanarella, L. (2020). Soils and the European Green Deal. *Italian Journal of Agronomy*, 15(4), 262-266. doi:10.4081/ija.2020.1761

OECD. (2002). *Indicators to measure decoupling of environmental pressure from economic growth*. OECD Report. Paris: OECD.

Özyer, B. (2016). Adil geçiş. *EkoIQ*, 60, 43-60.

Pasetto, M., & Baldo, N. (2018). Re-use of industrial wastes in cement bound mixtures for road construction. *Environmental Engineering & Management Journal (EEMJ)*, 17(2), 417-426. doi:10.30638/eemj.2018.042

Perea-Moreno, M. A., Hernandez-Escobedo, Q., & Perea-Moreno, A. J. (2018). Renewable energy in urban areas: Worldwide research trends. *Energies*, 11(3), 577. <https://doi.org/10.3390/en11030577>

Pınar, A., Buldur, A., & Tuncer, T. (2020). Türkiye'deki rüzgâr enerji santralleri dağılışının coğrafi perspektiften analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 167-182. doi: 10.17295/ataunidcd.662785

Pollin, R., & Callaci, B. (2019). The economics of just transition: A framework for supporting fossil fuel-dependent workers and communities in the United States. *Labor Studies Journal*, 44(2), 93-138. doi: 10.1177/0160449X18787051

Randelovic, D. J., Vasov, M., Ignjatovic, M., Protic, I. B., & Kostic, D. (2018). Impact of trombe wall construction on thermal comfort and building energy consumption. *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, 16(2), 279-292. doi: 10.2298/FUACE180302008R

Reicosky, D. C. (1997). Tillage-induced CO₂ emission from soil. *Nutrient Cycling in Agroecosystems*, 49(1), 273-285. doi:10.1023/A:1009766510274

Sarıçoban, K., & Yildirimci, E. (2015). Çevre politikaları bağlamında sürdürülebilir kalkınma ve çevresel harcamalar: AB üresi ülkeler ile karşılaştırma. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2(7), 7-24.

Sergei, K., Shen, C., & Jiang, Y. (2020). A review of the current work potential of a trombe wall. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 130, 109947.

Sıfır Atık. (t.y.). *Sıfır atık*. <https://sifiratik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

Statista. (t.y.). *Annual carbon dioxide emissions in Turkey from 19970 to 2020*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/449827/co2-emissions-turkey/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

Şekertekin, A., & Marangoz, A. M. (2019). Zonguldak metropolitan alanındaki arazi kullanımı arazi örtüsünün yer yüzey sıcaklığına etkisi. *Geomatik*, 4(2), 101-111. <https://doi.org/10.29128/geomatik.497051>

T.C. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı. (2019). *ETKB Stratejik Plan 2019-2023*. <https://sp.enerji.gov.tr/amac1.html> (Erişim Tarihi: 15.03.2021).

T.C. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı. (2020). *Enerji verimliliği destekleri*. T.C. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı. <https://enerji.gov.tr/Preview/tr/3fba91a5-6461-46da-adeb-d12112a3c4de> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

T.C. MEB. (2021). “Çevre eğitimi” müfredatına “iklim değişikliği”de eklendi. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://www.meb.gov.tr/cevre-egitimi->

Karakuş, D. N., An, N., Turp, M. T., Kurnaz, M. L. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1
mufredatina-iklim-degisikligi-de-eklendi/haber/24859/tr (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

Tavşan, C., & Farhadi, A. (2020). Geleneksel binalarda pasif iklimlendirme sistemi olarak rüzgâr kuleleri: İran - Yazd kent örneği. *Journal of International Social Research*, 13(73), 526-536.

TEİAŞ. (2020). *Elektrik İstatistikleri*. <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 22.12.2021).

TEMA. (2012, Şubat 2). *Toprağımız Akıp Gitmesin*. <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/topragimiz-akip-gitmesin> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).

Tıncılıç, N., & Erdem, E. (1996). Kırmızı çamurdan demir (II) sülfat (FeSO₄. 7H₂O) üretimi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 2(2), 135-137.

TKİ. (2020). *Kömür (Linyit) Sektör Raporu 2020*. <https://www.tki.gov.tr/tr-TR/yayinlar> (Erişim Tarihi: 22.12.2021).

TUIK. (2021). *Sera gazı emisyon istatistikleri 1990-2019*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Greenhouse-Gas-Emissions-Statistics-1990-2019-37196> (Erişim Tarihi: 02.02.2022)

Türkeş, M. (2019). İklim değişikliği ve kuraklığın tarıma etkileri. *Tarım Gündem*, Temmuz-Ağustos, 21-25.

U.S Bureau of Labor Statistics. (2020, Eylül 1). *Fastest growing occupations*. <https://www.bls.gov/ooh/fastest-growing.htm> (Erişim Tarihi: 15.03.2021).

UN. (t.y.-a). Goals 7. *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals/goal7> (Erişim Tarihi: 05.03.2021).

UN. (t.y.-b). Goals 8. *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals/goal8> (Erişim Tarihi: 05.03.2021).

UN. (t.y.-c). Goals 12. *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals/goal12> (Erişim Tarihi: 05.03.2021).

UN. (t.y.-d). Goals 15. *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals/goal15> (Erişim Tarihi: 05.03.2021).

UN. (t.y.-e). India plans to produce 175 GW of renewable energy by 2022. <https://sustainabledevelopment.un.org/partnership/?p=34566> Erişim tarihi: (25.07.2021).

UNDP Türkiye. (2021). *Sıfır atık projesi, UNDP Türkiye'nin ilk küresel amaçlar eylem ödülüne layık görüldü*. UNDP Türkiye.

<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/pressreleases/2021/03/sifir-atik-projesi-odul-aldi.html> (Erişim Tarihi: 22.12.2021)

Union of Concerned Scientists. (2020, Ağustos). *Each country's share of CO₂ Emissions*. <https://www.ucsusa.org/resources/each-countrys-share-co2-emissions> (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

Vidadili, N., Suleymanov, E., Bulut, C., & Mahmudlu, C. (2017). Transition to renewable energy and sustainable energy development in Azerbaijan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 80, 1153-1161. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.05.168>

Vurarak, Y., & Bilgili, M. (2015). Tarımsal mekanizasyon, erozyon ve karbon salınımı: Bir bakış. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 30(3), 307-316.

Yayın Geliş Tarihi: 25.02.2021
Yayına Kabul Tarihi: 24.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1079454

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 69-91
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

COVID-19 SÜRECİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİ VE TÜKETİCİ EĞİLİMLERİNDEKİ YENİLİKLER: BAĞIŞIKLIK GÜÇLENDİRİCİ GIDA TAKVİYELERİ ÖRNEĞİ

Sinem EYİCE BASEV*

Öz

COVID-19 sürecinde tüketicilerin farklı satın alma motivasyonlarına bağlı olarak farklı tüketici davranışları göstermektedirler. Bu durum, hijyen alışkanlıklarından maske takmaya, tüketici satın alma alışkanlıklarından evden çalışmaya kadar pek çok yeni alışkanlığı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamdan yola çıkılarak araştırmanın amacı, COVID-19 sürecinin Türkiye'de yaşayan tüketicilerin davranışlarına etkisi ve tüketici eğilimlerindeki yeniliklerin bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri örneği üzerinden belirlenmesidir. Araştırmanın modeli olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 30 yaş ve üstü gönüllü 14 katılımcıdan oluşmuştur. Araştırmanın veri toplama aracı olarak, çalışma grubunun demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik 3 soru ve 9 yarı yapılandırılmış açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler MAXQDA 2018 programı ile içerik analizi ve betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların pandemi döneminde daha sağlıklı gıda tüketme ihtiyacı ortaya çıktığı saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların pandemi sürecinde sağlıklarını korumaya daha fazla önem verdiği de belirlendiğinden bağışıklık sistemini güçlendirici gıda takviyeleri kullandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 süreci, Tüketici davranışları, Tüketici deneyimleri, Pazarlama, Bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Eyice Basev, S. (2022). Covid-19 sürecinin tüketici davranışlarına etkisi ve tüketici eğilimlerindeki yenilikler: Bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 69-91

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Halka İlişkiler ve Reklamcılık, ORCID: 0000-0001-8936-1985, sinemeyice@gmail.com.

THE IMPACT OF THE COVID-19 PROCESS ON CONSUMER BEHAVIOR AND INNOVATIONS IN CONSUMER TRENDS: THE CASE OF IMMUNE-BOOSTING FOOD SUPPLEMENTS

Abstract

Consumers demonstrate various consumer behaviors in the COVID-19 process, depending on their various purchasing reasons. Many new behaviors have emerged as a result of this scenario, ranging from personal hygiene to the use of masks, from consumer shopping habits to working from home. Based on this backdrop, the goal of the study is to establish the impact of the COVID-19 process on consumer behavior in Turkey, as well as to identify consumer trend developments using the example of immune-boosting food supplements. The research model was a case study, which is one of the qualitative research approaches. The research's study group comprised of 14 volunteers aged 30 and higher. An interview form with three questions and nine semi-structured open-ended questions was used to establish the demographic features of the study group as the research's data collection technique. The MAXQDA 2018 application was used to evaluate the data using content analysis and descriptive analysis techniques. According to the findings of the study, participants will need to eat healthier diet during the pandemic time. Furthermore, because it was discovered that the participants placed a higher priority on protecting their health during the pandemic, it can be assumed that they took immune-boosting nutritional supplements.

Keywords: *COVID-19 process, Consumer behavior, Consumer experiences, Marketing, Immune booster food supplements*

GİRİŞ

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkarak küresel bir salgına dönüşen Covid-19 bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından, Covid-19'un kişiden kişiye bulaşabileceğinin doğrulanması üzerine birçok ülke çok geçmeden önlemler almaya başladı (WHO, 2020). Ülkeler tarafından ilk etapta birkaç haftalık uygulanan karantina süreleri, yaşanan durumun ciddiyetine bağlı olarak artan ölüm ve hastalık oranlarındaki artış dikkate alınarak uzatılırken, öte yandan Covid-19 bulaşıcılığını önlemek ve/veya kontrol altına almak için bilim insanlarının gece gündüz çalışmaları sonucu piyasaya sürülen aşılarda dünya genelinde uygulanmaya başlamıştır (WHO, 2020). Virüsün hızla yayılması, yaşlılarda ve kronik hastalığı olan kişilerde ölümcül şekilde sonuçlanması ve hastalığı önlemek için herhangi bir aşının olmaması hastalıkla ilgili büyük belirsizliklere neden olmuştur (Hale vd., 2020, s. 31; WHO, 2020).

COVID-19'un hızlı olarak yayılmasından dolayı ülkeler gerek yurtdışı gerekse yurt içiseyahat yasakları getirmiş hatta bazı dönemlerde de sokağa çıkma yasakları ile ciddi önlemler alınmıştır. Bu önlemler insanları hem ekonomik hem de sosyal yönden olumsuz etkilemiştir. COVID-19, iş ve günlük yaşamı kendi kuralları ile şekillendirirken, insanların yapabileceği tek şey COVID-19 ile ilgili kısıtlamaları ve önlemleri hayatlarına uyarlamak olmuştur. Bu sebeple, tüketici davranışları

üzerinde önemli bir etki oluşması sonucunda tüketicilerin normalden farklı davranmaya başlamamıştır. Bunun sonucu olarak, bir sağlık krizi olarak başlayan COVID-19 süreci kısa zamanda sosyal ve ekonomik pek çok sonucu beraberinde getirmiştir. Uzun vadeli planların neredeyse tamamını değiştiren ve belirsizlik ortamı oluşturan bu kontrol edilemeyen durum, işletme, yönetim, pazarlama ve üretim alanlarında iş yapış şekillerini yeniden oluşturmayı gerektirmiştir.

Pandemi süreci ile beraber ortaya çıkan, ekonomik belirsizlik, tüketicilerde çeşitli kaygılara sebep olmakta ve tüketme niyetleri üzerinde de olumsuz bir etki yaratmaktadır (del Rio vd., 2020, ss. 103-103). Tüketiciler satın alma kararlarını ertelerek ya da satın almaktan vazgeçerek kendilerini koruma davranışı gösterebilmektedirler. Bu davranışlarına rağmen gıda, temizlik ve sağlık ile ilgili ürünlere yönelik olarak ise stok yapmak sureti ile taleplerini arttırmış oldukları gözlemlenmektedir. Bilindiği gibi COVID-19'dan korunmak amacıyla kullanılan yöntemler tüketici davranışında "yeni bir normal" oluşturmuştur (Jones, 2020). Buna göre, bazı tüketiciler pandemi sürecinde sağlıklı gıdalara daha fazla ilgi göstermeye (Richards ve Richards, 2020) ve satın aldıkları gıdaların besin değerlerini dahi dikkate alarak karar vermeye başlamışlardır (Shaikh ve Ali, 2020, s. 408).

COVID-19 sürecinde bireylerin virüsün bulaşma tehdidinden korunmasına yönelik sosyal izolasyonun etkisi ile beslenme şekillerini daha fazla bağışıklıklarını artırıcı şekilde düzenlemeye başlamışlar ve fiziksel aktivitelerde ise azalma ortaya çıkmıştır. Bu durumların sonucu olarak bulaşıcı olmayan obezite ve benzeri hastalıkların ortaya çıkma ihtimaline yol açacağı ve bireylerin sağlık kurumlarına talebinin artacağı düşünülmektedir (Long ve Khoi, 2020, s. 12). Bu bağlamdan yola çıkılarak araştırmanın amacı, COVID-19 sürecinin Türkiye'de yaşayan tüketicilerin davranışlarına etkisinin incelenmesi ve tüketici eğilimlerindeki yeniliklerin bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri örneği üzerinden belirlenmesidir. Araştırmanın tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 sürecinin tüketici davranışlarına etkisi konusunda ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

COVID-19 SÜRECİ VE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİ

2020 yılının başlarında ortaya çıkarak tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 sağlık, sosyal, ekonomik ve politik alanda köklü değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Harizi vd., 2020). Virüsün bulaşmasını yavaşlatmak için dünya genelinde çoğu ülke, evde kalma zorunluğu, sokağa çıkma kısıtlaması, işletmelerin, okulların ve üniversitelerin geçici olarak kapatılması ve uzaktan çalışma gibi günlük yaşamı kısıtlayan birtakım önlemler almıştır (Benton, 2020). Bu süreçte, bireyler alışverişe gitmek, dışarıda yemek yemek, sarılmak, seyahat etmek gibi günlük aktivitelerini yerine getiremez olmuşlardır (Grashuis vd., 2020; Pantano vd., 2020; Szymkowiak vd., 2021).

Ev hapsi, karantina ve kriz gibi durumların yaşam tarzlarında neden olduğu sert değişiklikler, can sıkıntısı, depresyon, stres, anksiyete gibi olumsuz duygulara

sebepl olabilmektedir (Hassen vd., 2020). Covid-19 pandemisine bağlı olarak artan öfke, endiŒe ve anksiyete sonucunda, bireylerin yeme alışkanlıkları değişikliğe uğramış olup, bireylerde dengesiz, sağlıksız ve aşırı gıda tüketim davranışı gözlemlenmiştir (Di Renzo vd., 2020; Papandreou vd., 2020). Bireyler pandeminin neden olduğu kaygı duygusunu hafifletmek ve sıkıntılı durumdan kurtulmak için stok yapmaya başlamışlardır (Hobbs, 2020). Artan endiŒe ve korku hali, tüketicilerin ihtiyaç duymadıkları ürünleri veya kullanacaklarından çok daha fazlasını satın almasına neden olmuştur (Islam vd., 2021). Wang vd. (2020) Çin’de yaptıkları araştırmada, Covid-19’un neden olduğu depresyon, anksiyete ve stres gibi olumsuz duyguların bireyleri aşırı yemeye yönelttiğini özellikle de tuz, yağ ve Œeker oranlarının yüksek olduğu rahat (comfort food) yiyecekleri satın aldıklarını belirtmiştir. Scarmozzino & Visioli (2020) İtalya’da Covid- 19’un gıda tüketimine etkileri üzerine yaptıkları çalışmada, katılımcıların % 46,1’inin karantina döneminde daha fazla yemek yediklerini belirtirken özellikle bu dönemde tatlı, çikolata, dondurma ve tuzlu atıştırmalıklar gibi “rahat gıda” tüketiminde artış olduğuna dikkat çekmiştir.

Covid-19’un başlangıcından beri, tüketiciler alışılmış alışveriş davranışlarından önemli ölçüde sapan stoklama davranışları sergilemişlerdir (Eger vd., 2021). Stoklama, bireylerin belirli mal ve ürünlere ulaşamama veya bunlara erişememe riskini göz önünde bulundurarak ve/veya bir mal ve/veya ürün arzının yetersiz olduğu inancıyla mal ve ürünleri biriktirmesi davranışı olarak ifade edilmektedir (Power vd., 2020). Doğal afet, salgın gibi yaşanan acil durumlar neticesinde gelecekte yaşanması muhtemel kıtlıklardan veya fiyat artışlarından kaçınmak için bireylerin alışılmadık derecede büyük miktarlarda ürün satın aldığı stoklama davranışı sıklıkla gözlemlenmiştir (Shou vd., 2013). Bireylerin pandemi döneminde yaşadıkları belirsizlik duyguları, korku, endiŒe ve durumu kontrol altına almak istemeleri yiyecek ve gıda istifleme ve stoklama davranışlarını tetikleyebilir (Arafat vd., 2020; Sim vd., 2020). Cogley (2020), İngiltere’deki bireylerin panikle alışveriş yapması sonucunda, binlerce mağazanın raflarında makarna ve pirinç gibi bakliyat ve kuru gıdaların yanı sıra dezenfektanlar ve tuvalet kağıdı gibi temel ev eşyalarının tükendiğini ifade etmiştir. Bireyler tükenecek korkusuyla panik halinde el dezenfektanı, ev temizleyicileri, mendil ve tuvalet kağıdının yanı sıra uzun ömürlü gıda, konserve vs. stoklamıştır (DecaData, 2020; Sheth, 2020) ve yaşanan bu durum market raflarının boşalmasına neden olmuştur (Power vd., 2020). Talepte yaşanan hızlı ve beklenmedik artışlar, kısa vadeli stokların tükenmesine yol açarken (Mussell vd., 2020), artan talebin karşılanması konusunda hükümet ve politika yapıcılarını gıda envanterini ayarlama ve talebe cevap vermede sorunlar yaşamıştır (Wang vd., 2020a).

Artan Covid-19 vakaları sonrası, virüs bulaşmasını kontrol altına almak ve önlem amaçlı gerçekleştirilen sosyal izolasyon ile birlikte hanehalkını kalemlerine yönelik tüketici harcamalarını önemli ölçüde artış olduğu gözlemlenmiştir. Dünya çapında, makarna, pirinç, konserve ürünler, un ve donmuş yiyecekler gibi bozulmayan yiyeceklerin satın alındığı birden çok panik vakası gözlemlenmiştir

(Hassen vd., 2020). Fmcgturkiye (2020), “Nielsen (2020) verileri, Türk tüketicilerin %80’inin pandemi sürecinde evde daha fazla vakit geçirmesi ile birlikte daha sık yemek yaptıklarını ve yediklerini raporlayarak, tüketiciler tarafından tercih edilen ve ciro artışı en yüksek olan ürün kategorileri arasında maya (%351), un (%169), pişirme yardımcıları (%125), turşukur&reçel-yap (%112), dondurulmuş gıda (%107), toz tatlılar (%100), kek karışımı (%97)” olduğunu açıklamıştır. Baker vd. (2020) Amerikalı tüketicilerin COVID-19 sırasında harcamalarını artırdığını belirtmiştir. Chenarides vd. (2021), Amerikalı tüketicilerin stokta kalmayacak korkusuyla yiyecek satın aldıklarını belirterek, araştırmaya katılanların yaklaşık yarısının normalden daha fazla yiyecek satın aldıklarını vurgulamıştır. Lehberger vd. (2021), Almanya’daki tüketicilerin Covid-19 döneminde satın alma sıklıklarını azaltmak için panik satın alma davranışında bulunarak stok yaptıklarını ortaya çıkarmıştır.

Covid-19 pandemisinin yiyecek ve gıda tüketimine ilişkin olumsuz etkilerinin yanı sıra birtakım olumlu etkileri de söz konusudur (Hassen vd., 2020). Jribi vd. (2020), pandemiyle birlikte karantina döneminde bireylerin market alışverişlerini sınırlandırarak ihtiyacı olan gıda ve yiyecekleri satın aldıklarını belirterek, bu durumun gıda atıklarını azalttığını belirtmiştir. Pandeminin başlangıcında, panik satın alma, evde daha fazla miktarda gıda bulunması nedeniyle gıda israfı artırmış olsa da (Rodgers vd., 2021) ilerleyen dönemlerde yapılan çalışmalar bunun tam tersi olduğuna dikkat çekmektedir. Vidal-Mones vd. (2021), İspanya’daki vatandaşların ilk Covid-19 kısıtlaması döneminde yaşadıkları korku veya endişe nedeniyle normalden daha fazla yiyecek satın aldıklarını, karantina öncesine göre daha fazla yiyecek depolamak gibi davranışlarda bulduklarını, ancak yaşanan bu durumun önceki zamanlara kıyasla daha az miktarda gıda israfına yol açtığını belirtmiştir. Benzer şekilde Haar van der vd. (2020), Hollanda’da yaşanan karantina döneminde tüketicilerin Covid-19 dönemi öncesine kıyasla daha az gıda israfında bulduklarını ifade etmiştir. Rodgers vd. (2021) ABD ve İtalya’daki hane halkının Covid-19 pandemisinin başlamasından bu yana gıda israfı davranışlarındaki değişiklikleri inceledikleri çalışmada, bireylerin süpermarketlere gitmekten kaçındıkları, evde daha fazla yemek pişirdikleri ve ihtiyaçları kadar gıda satın aldıkları bu dönemde, gıda israfının pandemi öncesi döneme nazaran azaldığını ve bu azalmanın ABD’de daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Covid-19 salgını sırasında meydana gelen gıda tüketimindeki değişikliklere odaklanan, Danimarka, Almanya ve Slovenya’da 2.680 kişinin katıldığı çalışmanın sonuçları gıda türüne bağlı olarak, katılımcıların %15- 42’sinin pandemi sırasında tüketim sıklığını değiştirdiklerini yansıtmaktadır. Buna göre, en yüksek değişim oranlarına sahip gıda kategorileri arasında dondurulmuş gıda, konserve gıda, kek ve bisküvi; daha düşük değişim oranlarına sahip gıda kategorileri arasında ise ekmek, alkollü içecekler ve süt ürünleri yer almaktadır. Ayrıca çalışmanın sonuçları, her üç ülkedeki insanların, kapanma döneminde daha az sıklıkta alışveriş yaptıklarını ve taze gıda tüketiminde genel olarak bir azalma olduğuna, ancak Danimarka ve

Almanya'da daha uzun raf ömrü ile gıda tüketiminde bir artış yaşandığına işaret etmektedir (Janssen vd., 2021).

Hükümetlerin COVID-19 sürecini kontrol altına alınmasına yönelik olarak seyahat kısıtlamalarından daha fazla önlemler alınmasına yol açmıştır. Buna göre, hükümetler kamuya açık alanlardaki toplantıları önlemek için okulları, cami, kilise ve tapınak gibi kutsal alanları, restoranları, kafeleri, sinemaları, tiyatroları, alışveriş merkezlerini ve düğün salonlarını kapatma üzerinde anlaşmıştır (Hale ve diğerleri 2020, s.3). Ek olarak da güzellik salonları, kuaförler ve berberler gibi insanların birbirine yakın durabileceği işletmeleri kapatmaya kararı verilmiştir.

COVID-19 salgını sürecinde hükümetler vatandaşlarını tehlike gruplarına ayırmıştır. Örneğin Türkiye'de 65 yaş üstü ve 20 yaş altı kişiler, kronik hastalığı olanlar ve hamile kadınlar tehlike grubu olarak değerlendirilmiş ve bu grubun korunması amacıyla günlerce ve haftalarca sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Tehlike gruplarına ek olarak, hükümetler, hastalığın ülke içinde bulaşmasını kontrol altına almak için herkesi kapsayacak şekilde önceden belirlendiği şekilde sokağa çıkma yasağını uzatmıştır. Ayrıca, hükümetler, duyurularla vatandaşlarına sosyal mesafe kurallarına uymalarını tavsiye etmişlerdir (Keane ve Neal, 2020, s. 117). Kısıtlamalara uymayanlara para cezası gibi cezai yaptırımlar uygulanmıştır.

Sosyal hayatın yanı sıra devletin getirdiği kısıtlamalar iş hayatını da önemli ölçüde etkilemiştir. Hükümet kısıtlamaları sebebiyle birçok kurum çalışma saatlerini azaltmak zorunda kalmıştır. İşverenlerin yeni normale uyum sağlamak için çalışanlarını azaltmak zorunda kalması sonucunda da birçok insan işini kaybetmiştir. Salgın sırasında sokağa çıkma yasağı nedeniyle birçok fabrika ve üretim merkezi üretime ara vermek zorunda kalmıştır. Sokağa çıkma yasağına ek olarak, hükümetin diğer ülkelerle olan ticaret kısıtlamaları hammadde tedarikini olumsuz etkilemiş ve üretim aksaklıkları yaşanmasına neden olmuştur. Bir yandan üretimdeki düşüş ve sınırlı arz ürün fiyatlarının artmasına sebep olurken, diğer yandan pek çok kişinin geliri ya azalmış ya da tamamen bitmiş, bu nedenle pandemi birçok ülkede ekonomik gerilemeyle sonuçlanmıştır (Cranfield, 2020, s. 2).

COVID-19 pandemi sürecinde tüketiciler, günlük hayatlarını siyasi, ekonomik ve sosyal kısıtlamalar dahilinde sürdürme çabası içerisindeydiler. Bu kısıtlamalar aynı zamanda fiyatların artışına ve insanların alışveriş yaptığı yerlerin kısıtlanmasına da neden olmuştur. Pandemi sırasında tüketiciler, alıştıklarından tamamen farklı bir hayat yaşamaya başlamışlardır. COVID-19 salgını, hem pazarlamayı hem de çevresel uyarıları ihmal edilemeyecek bir şekilde değiştirdiğinden, çevresel uyarılardaki değişiklikler, tüketicinin karar verme sürecindeki çeşitliliklere yolaçmıştır. Böylece tüketiciler bu yeni süreçle baş edebilmek için farklı tüketim davranışları geliştirmişlerdir.

COVID-19 SÜRECİNDE TÜKETİCİNİN KARA KUTUSU

Tüketicilerin satın alma davranışları, çevresel ve kişisel faktörler tarafından şekillenmektedir (Kotler ve Armstrong, 2018, s. 158). Çevresel uyarılar, pazarlama

yöntemlerinden ve ekonomik, teknolojik, politik, sosyal ve kültürel konular gibi diğer çevresel faktörlerden oluşmaktadır. Bu çevresel uyarıların tüketici davranışları üzerinde önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir (Mucuk, 2010, s. 26). Tüketicilerin aynı pazarlama ve çevresel uyarılara farklı karşılıklar verdiği gözlemlenmektedir. Tüketicilerin bu uyarılara karşı tepkilerinin net olarak tahmin edilememesinden dolayı araştırmacılar bu durumu tüketicinin kara kutusu modeli olarak belirtmektedir. Tüketici davranış modelleri içerisinde yer alan kara kutu modeli bireylerin karar verme sürecinde kültürel, sosyal, kişisel ve psikolojik özellikler gibi özelliklerine büyük ölçüde bağlı olduğunu belirtmektedir (Kotler ve Armstrong, 2018, s. 158). Böylece hem bireylerin kişisel özellikleri hem de çevresel uyarılar tüketici davranışlarını şekillendirir.

Genel olarak tüketiciler aynı alışveriş yöntemlerine farklı tepkiler verebilmektedirler. Bu bağlamda; alışveriş yönetiminin başarısı, tüketici davranışlarını anlamak ve tahmin etmekle yakından bağlantılı olduğundan, müşteri tepkilerini anlamak ve tahmin etmek şirketler için önemli olmuştur. Sonuç olarak, birçok araştırmacının yaptığı çalışmaların odak noktası tüketici davranışları olmuştur. Kurt Lewin'in Kara Kutu (uyarıcı-tepki) modeli, sezgisel-tüketici davranışını yorumlamak için en temel model olarak kabul edilmektedir (İslamoğlu & Altunışık, 2010, s.25). Buna göre Kara Kutu Modeli, COVID-19 salgını sırasında tüketicilerin neden farklı davrandıklarını anlamak için kullanışlı bir model olduğu söylenebilir. COVID-19 salgınının hem çevresel uyarılar hem de tüketicilerin kara kutusu üzerinde büyük bir etkisi olması salgın sırasında tüketicilerin davranışlarında çeşitli etkilere neden olmasıyla sonuçlandığı söylenebilir (Cranfield, 2020, s. 2; Hale ve diğerleri 2020, s. 3).

Kara kutu, tüketicilerin karar verme sürecini açıklamak için kullanılan bir metafordur. Karanlıkta hiçbir şey düzgün görülemediği gibi tüketicilerin tepkileri de tam olarak tahmin edilememektedir. Bu sebeple, tüketicinin çevresel uyarıları değerlendirmesi kara kutu olarak adlandırılır. Tüketicilerin özellikleri ve karar alma süreçleri, tüketicilerin tepkilerini etkilemektedir (Kotler & Armstrong, 2018, s. 159).

Tüketici davranışları üzerine yapılan çalışmalar, tüketicilerin ruh hallerini iyileştirmek için tüketicilerin kara kutu modeline göre plansız satın alma olasılıklarının daha yüksek olduğunu (Sarah & Arthur, 2003) ve tüketicilerin zorlu zamanlarda aşırı düzeyde tüketebileceğini ortaya koymuştur (Chen vd., 2019). Covid-19 pandemisi döneminde de tüketicilerin satın alma davranışı olarak plansız satın almaları sıklıkla yaptığı birçok çalışmada ifade edilmiştir (Addo vd., 2020; Ahmed vd., 2020; Kim & Su, 2020; Wiranata & Hananto, 2020; Gupta vd., 2021; Russo vd., 2021). Slickdeals (2020), ABD'nin önde gelen çevrimiçi alışveriş platformlarında yaklaşık 2000 tüketiciyle yaptığı çalışmada, Covid-19 pandemisi sırasında pandemi öncesine kıyasla daha fazla plansız alışveriş yapıldığını ortaya koymuştur (Naeem, 2020). Örneğin, Ocak 2020'de yani Covid-19 salgını öncesinde bir Amerikalının plansız satın almalar için yaptığı ortalama harcama, ayda yaklaşık 155 dolar iken, Nisan 2020'de bu oran %18'lik bir artışla yaklaşık 183 dolara

ulaşmıştır (Slickdeals, 2020). Li vd. (2020) de pandeminin şiddetinin plansız satın alma davranışı üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Tüketiciler ihtiyaç duyduğu malların kıtlığı beklentisiyle yiyecek, içecek, tıbbi cihazlar vb. ürünleri kara kutu modeline göre plansız satın aldıkları belirtilmiştir (Harahap vd., 2021).

YÖNTEM

Araştırma için 05.05.2021 tarihli İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'ndan 2021-16 sayılı onay alınmıştır.

ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmanın amacına yönelik olarak, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (vaka çalışması, örnek olay) kullanılmıştır. Durum çalışması modelinin en önemli özelliği; araştırmada ele alınan durumun, kişinin ya da topluluğun kendisine özgü özellikleri nedeniyle seçilmesi ve kendi bağlamı içinde ele alınmasıdır (Johnson ve Christensen, 2004, s.87).

ARAŞTIRMANIN ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme ile belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcılar iki odak görüşmesi yapıldığından 1. odak görüşmesindeki katılımcılar A1, A2,..., A7; 2. odak görüşmesindeki katılımcılar ise B1,B2,..., B7 şeklinde belirtilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans (f)	Katılımcılar	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	9	K2,K5,K6,K7,K9,K10, K12,K13,K14 %64,28
	Erkek	5	K1,K3,K4,K8,K11 %35,72
Yaş	30-39 Yaş Arası	6	K4,K6,K10,K12, K13,K14 %42,85
	40-49 Yaş Arası	8	K1,K2, K3,K5,K7,K8,K9,K11 %57,14
Eğitim Durumu	Lise	1	K8 %7,14
	Önlisans	5	K3,K9,K11,K13,K14 %35,72
	Lisans	2	K2,K12 %14,28
	Yüksek Lisans	4	K1,K5,K6,K10 %28,57
	Doktora	2	K4,K7 %14,28
Toplam	14		%100

VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırma kapsamında sorulan yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Görüşme Soruları

No	Sorular
1	Çok sık hasta olur musunuz?
1	a Hastalanma sıklığınızı azaltmak için ya da hastalanmamak için ne gibi önemler alıyorsunuz? (Çok sık hasta olur musunuz? sorusuna <u>Evet</u> şeklinde cevap veren kişilere bu soru yöneltilmiştir).
1	b Hastalanmamayı nasıl başarıyorsunuz? (Çok sık hasta olur musunuz? sorusuna <u>Hayır</u> şeklinde cevap veren kişilere bu soru yöneltilmiştir).
2	Doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketiyor musunuz?
2	a Doğal bağışıklık güçlendirici hangi ürünleri tüketiyorsunuz? (Bağışıklık güçlendirici doğal ürünler tüketiyor musunuz? sorusuna <u>Evet</u> şeklinde cevap veren kişilere bu soru yöneltilmiştir).
2	b Bu ürünleri hangi kanallardan satın almayı tercih ediyorsunuz? (Bağışıklık güçlendirici doğal ürünler tüketiyor musunuz? sorusuna <u>Evet</u> şeklinde cevap veren kişilere bu soru yöneltilmiştir).
3	Bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
4	Bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanıyor musunuz? (Bu soruya <u>Evet</u> şeklinde cevap veren kişilere alttaki 2 soru yöneltilmiştir).
4	a Bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerini hangi sıklıkta kullanıyorsunuz?
4	b Hangi markayı tercih ediyorsunuz? Belirli bir sebebi var mı? (fiyatı uygun, güvenilir vb.)
5	1 a Fikrinizi ne değiştirdi ve doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başladınız?
5	1 b Bunlar hangileri?
5	1 c Doğal bağışıklık güçlendirici gıdaların neler olduğunu ve nasıl tüketildiğini araştırdınız mı?
5	2 Pandemi öncesi de doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketiyor muydunuz? (Bu soruya <u>Hayır</u> şeklinde cevap veren kişilere alttaki 3 soru yöneltilmiştir).
5	2 a Doğal bağışıklık güçlendirici gıdaların neler olduğunu ve nasıl tüketildiğini araştırdınız mı?
5	2 b Pandemi ile kullandığımız doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar değişiklik gösterdi mi?
5	2 c Gösterdi ise neden? (televizyonda programda gördüm, okudum vb.)
6	1 Pandemi öncesi de bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanıyor muydunuz? (Bu soruya <u>Hayır</u> şeklinde cevap veren kişilere alttaki soru yöneltilmiştir).
6	1 a Pandemi ile birlikte bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanmaya başladınız mı?
6	2 Pandemi ile birlikte bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanmaya başladınız mı? (Bu soruya <u>Evet</u> şeklinde cevap veren kişilere alttaki 3 soru yöneltilmiştir).
6	2 a Fikrinizi ne değiştirdi ve doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başladınız?
6	2 b Bunlar hangileri?

6	2	c	Bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerinin neler olduğunu ve nasıl tüketildiğini araştırdınız mı?
6	3		Pandemiden önce de bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanıyor muydunuz? (Bu soruya <i>Evet</i> şeklinde cevap veren kişilere alttaki 3 soru yöneltilmiştir).
6	3	a	Doğal bağışıklık gıda takviyelerinin neler olduğunu ve nasıl tüketildiğini araştırdınız mı?
6	3	b	Pandemi ile kullandığımız doğal bağışıklık güçlendirici gıda takviyeler değişiklik gösterdi mi?
6	3	c	Gösterdi ise neden? (televizyonda programda gördüm, okudum vb.)
7			Bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerinin faydasına inanıyor musunuz?
8			Doğal bağışıklık güçlendirici gıdaların faydalarına inanıyor musunuz?
9			Son olarak sizin eklemek istedikleriniz var mı?

VERİLERİN TOPLANMASI

Veriler odak grup görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Odak grup görüşmeleri yüz yüze bir moderatör eşliğinde ortalama 7-10 kişi arasında yapılan görüşmelerdir. Ancak COVID-19 pandemisi nedeniyle görüşmeler Google Meet üzerinden yapılmıştır.

VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz kullanılmıştır. Bu analizin amacı, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.107).

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın amacı kapsamında katılımcı görüşlerinden elde edilen verilerin analizi aşağıda tablolar halinde verilmiştir:

Katılımcıların çok sık hasta olup olmama durumlarına göre %92,86'i (13 kişi) çok sık hasta olmadığını belirtirken %7,14'ü (1 kişi) "Eskiden çok hasta olurdum ama artık olmuyorum (A4)" şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcıların hastalanmamayı başarmak için yaptıklarına ilişkin görüşleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Hastalanmamayı Başarmak İçin Yaptıklarına İlişkin Görüşler

Kategori	Tema	Frekans (f)
Hastalanmamayı Başarmak İçin Yapılanlar	Sosyal İzolasyon	1
	Sağlıklı ve Dengeli Beslenme	8

Düzenli Spor Yapmak	4
Uyku Düzeni	2
Genetik Faktörler	1
Kötü Hava Koşullarına Karşı Vücudun Korunması	2
Bağışıklık Sistemini Destekleyici Gıda Takviyelerinin Kullanımı	2
Temizlik ve Hijyene Gereken Özeni Göstermek	1
Toplam	21

Tablo 3'e göre katılımcıların hastalanmamayı başarmak için yaptıklarına ilişkin görüşleri Hastalanmamayı Başarmak İçin Yapılanlar (21) kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoriye ait katılımcı cevaplarından bazıları aşağıda yer verilmiştir:

“Evden çıkmıyorum. Yediklerime dikkat ediyorum” (**Sosyal İzolasyon; Sağlıklı ve Dengeli Beslenme**) (A1)

“Sağlıklı beslenme ve düzenli spor” (**Sağlıklı ve Dengeli Beslenme; Düzenli Spor Yapmak**) (A2)

“Beslenme ve uyku düzenim iyi; bağışıklığımın yüksek olduğunu düşünüyorum” (**Sağlıklı ve Dengeli Beslenme; Uyku Düzeni**) (A3)

“Hiçbir fikrim yok sanırım genetik ama aslında dengeli beslenme” (**Genetik Faktörler; Sağlıklı ve Dengeli Beslenme**) (A4)

“Çok dengeli beslenmeye özen gösteriyorum. Üşümekten nefret ederim, o sebeple kendimi soğuğa karşı da güzel korurum” (**Sağlıklı ve Dengeli Beslenme; Kötü Hava Koşullarına Karşı Vücudun Korunması**) (A5)

“Bağışıklık sistemim kuvvetli sanırım” (**Bağışıklık Sisteminin Güçlü Olması**) (B1)

“Yeterli ve kaliteli uyku, düzenli beslenme ve spora önem veriyorum. Bu arada gıda takviyesi ve vitamin alarak bağışıklığımı destekliyorum.” (**Uyku Düzeni; Sağlıklı ve Dengeli Beslenme; Düzenli Spor Yapmak; Bağışıklık Sistemini Destekleyici Gıda Takviyelerinin Kullanımı**) (B2)

“Beslenmeye ve temizliğe dikkat ederek.” (**Sağlıklı ve Dengeli Beslenme; Temizlik ve Hijyene Gereken Özeni Göstermek**) (B5)

Katılımcıların doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketme durumları; %78,57 (11 kişi)'si tükettiğini, %7,14'ü (1 kişi) çok sık tüketmediğini, %7,14'ü (1 kişi) zaman zaman tükettiğini ve %7,14 (1 kişi)'ü tüketmediğini belirtmiştir.

Katılımcıların doğal bağışıklık güçlendirici olarak tükettikleri ürünleri; %28,57'si (4 kişi) narenciye meyveleri (limon, portakal, mandalina), %28,57'si (4 kişi) kuruyemiş (ceviz, badem), %14,28'i (2 kişi) vitamin ve mineral gıda takviyeleri (multi-vitamin, C vitamini, D vitamini, bromelain, Omega-3, Zn, propolis), %35,71 (5 kişi)'i protein içeren hayvansal gıdalar (yumurta, yoğurt, süt), %35,71'i (5 kişi) sebze ve meyve (sarımsak, avokado, pancar, ıspanak, yeşil sebzeler, domates, patlıcan, biber), %21,42'si (3 kişi) baharat çeşitleri (zencefil, tarçın, zerdeçal, keten tohumu, çörekotu), %7,14'ü (1 kişi) bitkisel çaylar (ıhlamur, adaçayı), %14,28'i (2 kişi) pekmez, bal, keçiyoynuzu özü, %7,14'ü (1 kişi) sirke (doğal elma sirkesi), %14,28'i (2 kişi) sağlıklı yağlar (kekik yağı) ve %7,14'ü (1 kişi) su olarak belirtmiştir.

Katılımcıların doğal bağışıklık güçlendirici olarak tükettikleri ürünleri satın almayı tercih ettikleri kanallara ilişkin bulgular; %14,28'i (2 kişi) sanal market, %28,57'si (4 kişi) eczane, %35,71'i (5 kişi) internet siteleri/online satış kanalları, %28,57'si (4 kişi) market, %14,28'i (2 kişi) organik marketler, %7,14'ü (1 kişi) pazar, %7,14'ü (1 kişi) aktar, %7,14'ü (1 kişi) manav ve %7,14'ü (1 kişi) kendi bahçesinde sebze yetiştirenlerdir.

Katılımcıların bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri hakkındaki görüşleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Bağışıklık Güçlendirici Gıda Takviyeleri Hakkındaki Görüşleri

Kategori	Tema	Frekans (f)
Bağışıklık Güçlendirici Gıda Takviyeleri Hakkındaki Görüşler	Faydası Olmadığını Düşünenler/Tercih Etmeyenler/Gereksiz Bulanlar	4
	Sağlıklı Beslenen ve Düzenli Spor Yapanlarda Özel Durumlar Dışında İhtiyaç Olmadığını Düşünenler	1
	COVID-19 Hastalık Sürecini Hafif Geçirilmesinde Etkili Olması	1
	Yapay Olması	2
	Bağışıklık Sistemi Zayıf Olanlarda Etkili Olması	1
	Vücudun Dengesini Koruyacak Güvenilir ve İçeriği Bilinen Ürünlerin Tercih Edilmesi Gerekliği	1
	Vücudun İhtiyacı Olan Vitaminlerin Alınmasında Gerekli Olması	1

Bağışıklık Sisteminin Güçlendirilmesi İçin Gerekli Olması	1
Düzenli Tüketildiğinde Faydalı Olduğu	1
Toplam	13

Tablo 4'e göre katılımcıların bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri hakkındaki görüşleri Bağışıklık Güçlendirici Gıda Takviyeleri Hakkındaki Görüşler (13) kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoriye ait katılımcı cevaplarından bazıları aşağıda yer verilmiştir:

"Faydası olduğunu düşünüyorum" (**Faydası Olmadığını Düşünenler**) (A1)

"Özel durumlar hariç sağlıklı beslenen ve düzenli spor yapan kişilerde ihtiyaç olmadığını düşünüyorum" (**Sağlıklı Beslenen ve Düzenli Spor Yapanlarda Özel Durumlar Dışında İhtiyaç Olmadığını Düşünenler**) (A2)

"Covid atlattım, hafif geçmesinde payı olduğunu düşünüyorum" (**COVID-19 Hastalık Sürecini Hafif Geçirilmesinde Etkili Olması**) (A3)

"Yapay olan her şeye karşıyım" (**Yapay Olması**) (A4)

"Bağışıklık sistemi zayıf olanlar için bence çok gerekli" (**Bağışıklık Sistemi Zayıf Olanlarda Etkili Olması**) (A5)

"İçeriğini iyi bildiğim ve emin olduğum vücudumdaki dengeyi koruyacak ürünleri tercih ediyorum" (**Vücudun Dengesini Koruyacak Güvenilir ve İçeriği Bilinen Ürünlerin Tercih Edilmesi Gerekliliği**) (A7)

"Vücudun ihtiyacı olan tüm vitaminleri alamadığımız durumlarda çok gerekli olduğunu düşünüyorum" (**Vücudun İhtiyacı Olan Vitaminlerin Alınmasında Gerekli Olması**) (B1)

"Bağışıklığımızı güçlendirmemiz için bu takviyelerin faydalı olduğuna inanıyorum. Normal besinlerin yetersiz olduğunu düşünüyorum." (**Bağışıklık Sisteminin Güçlendirilmesi İçin Gerekli Olması**) (B2)

"Düzenli tüketildiğinde yararları olduğunu düşünüyorum" (**Düzenli Tüketildiğinde Faydalı Olduğu**) (B4)

Katılımcıların bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanma durumları; %42,85'i (6 kişi) kullandığını, %14,28'i (2 kişi) arada kullandığını, %42,85'i (6 kişi) kullanmadığını belirtmiştir. %7,14'ü (1 kişi) de cevap vermemiştir.

Bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerini kullanan katılımcıların kullanma sıklıkları; %28,57'si (2 kişi) yorgun hissettiği zamanlarda, %14,28'i (1 kişi) enerjisinin düştüğünü hissettiği zamanlarda, %14,28'i (1 kişi) kendini hasta hissettiğinde, %42,85'i (3 kişi) her gün kullananlar, %14,28'i (1 kişi) değişik

grupları kür şeklinde uygulayanlar ve %14,28'i (1 kişi) hemen hemen kullandığını belirtenlerdir.

Bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerini kullanan katılımcıların tercih ettikleri markalara ilişkin bulgular; %15'i (3 kişi) Redoxon, %20'si (4 kişi) YouPlus, %10'u (2 kişi) Wellcare vitamin, %10'u (2 kişi) Bigjoy vitamin/mineral, %5 (1 kişi)'i Solgar, %5'i (1 kişi) Immunex, %5'i (1 kişi) Farma, %5'i (1 kişi) Voonka, %5'i (1 kişi) Ocean D3 K2, %5'i (1 kişi) Bee' o up, %5'i (1 kişi) Naturiga, %5'i (1 kişi) Saf Nutrition, %5'i (1 kişi) Balen ve %5'i (1 kişi) ilaç firmalarına ait ürünlerdir.

Bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerini kullanan katılımcıların marka tercihine ilişkin bulgular; %16,66'sı (1 kişi) aynı markayı uzun zamandır tercih edip iyi geldiğinden kullananlar, %33,33'ü (2 kişi) tavsiye üzerine alıp kullananlar, %33,33'ü (2 kişi) markanın güvenilir olduğundan kullanan ve %16,66'sı (1 kişi) markanın ürünlerinin içeriğinin doğal olduğu için kullananlardır.

Katılımcıların pandemi ile birlikte doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlama durumlarına göre %85,71'i (12 kişi) pandemi ile birlikte bu gıdaları tüketmeye başladığını belirtirken %14,28'ü (2 kişi) bu gıdaları tüketmediğini belirtmiştir.

Pandemi ile birlikte doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların bu gıdaları tüketmeye başlamalarında fikirlerini değiştirme nedenlerine ilişkin görüşlerine ait bulgular; %8,33'ü (1 kişi) COVID-19 hastalık sürecini hafif geçirmek için önem verdiğini belirtmiştir.

Pandemi ile birlikte doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların kullandığı ürünlere ilişkin bulgular; %8,33(1 kişi)'ü vitamin olarak belirtmiştir.

Pandemi ile birlikte doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların bu gıdalar hakkında araştırma yapıp yapmamalarına ilişkin bulgular; %8,33'ü (1 kişi) sosyal medyadaki paylaşımlardan etkilenmesi ve yakın çevresi ve eczacı arkadaşının tavsiye etmesini belirtmiştir.

Pandemiden önce doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların bu gıdalar hakkında araştırma yapıp yapmamalarına ilişkin bulgular; %18,18'i (2 kişi) araştırma yapmadığını belirtirken %81,81'i (9 kişi) araştırma yaptığını belirtmiştir. Bu gıdalar hakkında araştırma yapanlar sosyal medya, internet, televizyonda ve sosyal medyada takip ettikleri doktorların önerilerini dikkate aldıklarını belirtmişlerdir.

Pandemiden önce doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların yaptıkları araştırmalar sonrasında kullandıkları gıdaların değişiklik gösterip göstermediğine ilişkin bulgular; %33,33'ü (3 kişi) değiştirdiklerini belirtirken %66,66'sı (6 kişi) değiştirmediklerini belirtmiştir.

Katılımcılardan yaptıkları araştırmalar sonrasında kullandıkları gıdaları değiştirenlerin değiştirme nedenlerine ilişkin bulgular; %33,33'ü (1 kişi) TV programındaki paylaşımlardan, %66,66 (2 kişi)'si ise hem TV programlarından hem de sosyal medyadaki paylaşımlardan etkilendiğini belirtmiştir.

Katılımcıların pandemiden önce de bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanıp kullanmama durumuna ilişkin bulgular; %35,71'i (5 kişi) bu gıda takviyelerini kullandığını belirtirken %64,28'i (9 kişi) kullanmadığını belirtmiştir.

Katılımcıların pandemiden önce de bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri kullanmayanların bu gıda takviyelerini kullanma durumlarına ilişkin bulgular; %27,27'si (3 kişi) bu gıda takviyelerini kullandığını belirtirken %72,72'si (8 kişi) kullanmadığını belirtmiştir.

Pandemi ile birlikte bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların bu gıdaları tüketmeye başlamalarında fikirlerini değiştirme nedenlerine ilişkin görüşlerine ait bulgular; %25'i (2 kişi) doktor tavsiyesi %12,50'si (1 kişi) hastalık tehdidine karşı önlem almak, %12,50'si (1 kişi) COVID-19 hastalık korkusu olduğunu belirtmiştir. %27,27'si (3 kişi) pandemiden önce de doğal bağışıklık güçlendirici gıdalar tükettiklerini belirttiğinden bu soruya cevap vermemiştir.

Pandemi ile birlikte bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların kullandığı ürünlere ilişkin bulgular; %25'i (1 kişi) C ve D vitamini %25'i (1 kişi) ise Bigjoy calcicum/magnesium ve Wellcare D vitamini kullandığını belirtmiştir.

Pandemi ile birlikte bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların bu gıdalar hakkında araştırma yapıp yapmamalarına ilişkin bulgular; %50 (4 kişi)'si araştırma yaptıklarını bunlardan da %50'sinin (2 kişi) doktor tavsiyesi aldıklarını belirtmiştir.

Pandemiden önce de bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların bu gıdalar hakkında araştırma yapıp yapmamalarına ilişkin bulgular; %37,50'si (3 kişi) araştırma yapmadığını belirtirken %25'i (2 kişi) araştırma yaptığını belirtmiştir.

Pandemiden önce bağışıklık güçlendirici gıdalar tüketmeye başlayan katılımcıların yaptıkları araştırmalar sonrasında kullandıkları gıdaların değişiklik gösterip göstermediğine ilişkin bulgular; %12,50'si (1 kişi) değiştirdiklerini belirtirken %87,50'si (7 kişi) değiştirmediğini belirtmiştir.

Katılımcılardan yaptıkları araştırmalar sonrasında kullandıkları gıdaları değiştirenlerin değiştirme nedenlerine ilişkin bulgular; %12,50'si (1 kişi) hem TV programlarından hem de yakın çevrelerindeki tavsiyelerden etkilendiğini belirtmiştir.

Katılımcıların bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerinin faydasına inanıp inanmama durumlarına ilişkin bulgular; %64,28'i (9 kişi) bu gıda takviyelerinin faydasına inandığını belirtirken %28,57'si (4 kişi) inanmadığını ve %7,14'ü (1 kişi) ise kararsız kaldığını belirtmiştir.

Katılımcıların doğal bağışıklık güçlendirici gıdaların faydasına inanıp inanmama durumlarına ilişkin bulgular; %85,71'i (12 kişi) bu gıdaların faydasına inandığını belirtirken %14,28'i (2 kişi) inanmadığını belirtmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını sadece insan sağlığını tehdit etmekle kalmamış olup aynı zamanda ekonomik ve sosyal yaşamı da olumsuz etkilemiştir. Geçmişte farklı pandemiler yaşansa da COVID-19, hızlı bulaşması ve dünyada yaygın olması ile diğerlerinden ayrılmıştır. Ekim 2021 itibariyle günlük olarak yaklaşık - 350 bin kişiye - COVID-19 virüsü bulaşmaktadır ve binlerce insan bu pandemi nedeniyle hayatını kaybetmektedir (WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, 2021). COVID-19'un yayılımının önlenmesi için yapılan açıklamalarda bireylerin hijyen ve temizliğe önem vermeleri vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, maskeler, temizlik ürünleri, bağışıklık güçlendirici gıda takviyeleri, kolonya, dezenfektan ve el antiseptikleri ile gıda ürünlerine talep artmıştır. Bu yüzden, tüketiciler pandemi kuralına göre yaşamaya alışmıştır.

Covid-19 salgını, gıda tüketimi de dahil olmak üzere insan yaşamının tüm yönlerini etkilemiş olup, gıda üretim ve tedarik süreçlerinde yaşanan değişiklikler, küresel beslenme modellerinin de farklılaşmasına sebep olmuştur (Eftimov vd., 2020). Kapanma döneminde Polonya'da yapılan bir araştırma, bireylerin önemli bir kısmının daha fazla yemek yeme ve atıştırma gibi beslenme alışkanlıklarında değişiklik yaşayabildiğini ortaya koymaktadır (Sidor & Rzymiski, 2020). Di Renzo vd. (2020)'nin, İtalya'da Covid-19 kapanma döneminde tüketicilerin yeme alışkanlıkları ile zihinsel ve duygusal ruh hali arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada katılımcıların büyük bir kısmının depresif bir ruh hali, endişeli duygular, hipokondri ve uykusuzluk yaşadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların yaklaşık yarısının rahat yiyecekler tükettiğini ve daha iyi hissetmek için yiyecek alımını artırdığı ortaya konulmuştur. Benzer sonuçlar 1047 Avrupalı, Güney Afrikalı, Batı Asyalı ve Amerikalı katılımcı ile gerçekleştirilen Ammar vd. (2020)'nin çalışması ve 1932 İtalyan katılımcı ile gerçekleştirilen Scarmozzino ve Visioli (2020)'nin çalışmasında da ortaya çıkmıştır.

Tüketicilerin pandemi sürecinde ne tür gıdaları tercih ettiklerine yönelik de birçok çalışma vardır. Almanya'da yapılan bir çalışmaya göre, katılımcıların %14'ü Covid-19 pandemisi sebebiyle makarna, pirinç, bakliyat, konserve vb. dayanıklı gıdalara daha çok yönelmektedir (Gerhold, 2020). Bir başka çalışmada ise Covid-19 pandemisi sürecinde tüketicilerin dondurulmuş gıdalar ve konserve gibi uzun ömürlü gıdaları taze gıdalara tercih ettikleri görülmektedir (Richards & Rickard, 2020). Kanada'da et satın almaya yönelik yapılan bir çalışmada, tüketiciler

karantinada kalacaklarını düşünerek tüm et reyonlarını boşaltacak kadar çok et satın almışlardır (Rude, 2020). Güney ve Sangün (2021)'ün, Türkiye'de Covid-19 pandemisi sürecinde tüketicilerin gıda tüketim davranış ve alışkanlıklarındaki değişiklikleri araştırmak ve bu değişiklikleri açıklayan faktörleri belirlemek amacıyla yaptıkları araştırmada, tüketicilerin gıdaları ağırlıklı olarak indirimli mağazalardan ve yerel marketlerden daha çok taze sebze ve meyveler, hayvansal ürünler, tahıllar ve bakliyat ürünlerini satın aldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışmada fiyat artışı endişesi, stoklama, gıda israfı, güvenlik ve aşırılık bilinci, gıdaya erişim endişeleri, doğal/organik gıda tercihleri ve gıdaların ambalajlanması gibi konular da gıda tüketim alışkanlıklarındaki değişimi açıklayan unsurlar olarak belirlenmişlerdir. Gıda güvenliği ve hijyen konusunda oldukça hassas olan bireyler, Covid-19 salgını ile birlikte bu konularda daha fazla endişelenmektedir (Duda-Chodak vd., 2020; Faour-Klingbeil vd., 2020).

Pandeminin yayılması sebebiyle, öğünlerin zamanlaması ve kişinin bağışıklık sistemini güçlendirmek için besleyici gıda tüketimi dahil olmak üzere beslenme ilkelerinin önemi, karantina döneminde artmıştır (Muscogiuri ve diğerleri, 2020). Bilim adamları, yaşlıların ve obezite ve Tip II diyabet gibi hastalıkları olanların COVID-19 için daha fazla risk altında olduğu saptanmıştır. Butler ve Barrientos (2020) yaptıkları araştırmada bu yüzden, daha sağlıklı beslenme alışkanlıklarının edinilmesini önermişlerdir. Bu, düşük düzeyde doymuş yağ, şeker ve karbonhidrat içeren gıda maddelerinin tüketilmesini ve lif, tam tahıl, doymamış yağ ve antioksidanın daha fazla tüketilmesini içerir. Buna göre, birçok tüketici sağlık açısından önemi nedeniyle bağışıklık sistemini güçlendirecek gıdalar aramaktadır. Piek (2020) tarafından yapılan araştırmada istatistiksel kayıtlarla doğrulanmış bir veri olarak, Amerikalıların yaklaşık % 40'ının gıda takviyelerini tercih ettiğini belirtmiştir. Bu bulgu bağışıklık güçlendirici gıda takviyelerinin kullanımı ile ilgili sonuçları destekleyicidir.

Scarmozzino ve Visioli (2020) tarafından yapılan araştırmaya göre 9 Mart 2020'de başlayan kapanma döneminde % 21,2 oranında meyve ve sebze tüketimini arttığı saptanmıştır. Bu artan tüketim, mikrobesein, vitamin ve lif içeriğinin koruyucu olmasından ötürü olumlu olarak görülmüştür (Langlois ve Lamontagne, 2019; Calder, 2020). Di Renzo ve diğerleri (2020) yaptığı araştırmada ise tüketicilerin % 37,4'ünün daha sağlıklı gıda tüketimini (meyve, sebze, kuruyemiş ve bakliyat/bakliyat) artırdığı ve % 29,8'inin sözde abur cubur tüketimini azalttığı saptanmıştır. Ayrıca araştırmada katılımcılardan 18-30 yaşındakilerin doğrudan çiftçilerden veya organik sipariş grupları aracılığıyla meyve ve sebze satın alırken 18 yaşın altındakiler veya 30 yaşın üstündekilere kıyasla Akdeniz beslenme biçimini tercih ettiği saptanmıştır. Bu bulgular katılımcıların doğal bağışıklık güçlendirici satın alma kanalları tercihleri araştırma sonuçlarını doğrulayıcı niteliktedir.

Genel olarak, Covid-19 pandemisinin, tüketicilerin beslenme alışkanlıkları ve gıda alışveriş davranışları açısından gıda seçim davranışlarını büyük ölçüde etkilediğini söylemek mümkündür. Ayrıca katılımcıların pandemi döneminde daha

sağlıklı gıda tüketme ihtiyacı ortaya çıktığı, katılımcıların pandemi sürecinde sağlıklarını korumaya daha fazla önem verdiği ve bu nedenle bağışıklık sistemini güçlendirici gıda takviyeleri kullandığı söylenebilir.

Araştırma, Yayın Etiği ve Telif Hakları Beyanı

Gerçekleştirilen çalışmadaki tüm bilgi ve belgeler akademik kurallar çerçevesinde elde edilmiştir. Yararlanılan kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunularak, etik kurallara dayanarak gösterilen durumlar haricindeki tüm içerik özgün bir şekilde, fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyularak üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Addo, P. C., Jiaming, F., Kulbo, N. B., & Liangqiang, L. (2020). COVID-19: Fear appeal favoring purchase behavior towards personal protective equipment. *The Service Industries Journal*, 40 (7–8), 471– 490.

Ahmed, R. R., Streimikiene, D., Rolle, J. A., & Pham, A. D. (2020). The COVID-19 pandemic and the antecedents for the impulse buying behavior of US citizens. *Journal of Competitiveness*, 12(3), 5.

Akhtar, N., Nadeem Akhtar, M., Usman, M., Ali, M., & Iqbal Siddiqi, U. (2020). COVID-19 restrictions and consumers' psychological reactance toward offline shopping freedom restoration. *The Service Industries Journal*, 40(13-14), 891-913.

Ammar, A., Brach, M., Trabelsi, K., Chtourou, H., Boukhris, O., Masmoudi, L., ... & Hoekelmann, A. (2020). Effects of COVID-19 home confinement on physical activity and eating behaviour Preliminary results of the ECLB-COVID19 international online-survey. MedRxiv.

Arafat, S. Y., Kar, S. K., & Kabir, R. (2020). Possible controlling measures of panic buying during COVID-19. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-3.

Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Meyer, S., Pagel, M., & Yannelis, C. (2020). How does household spending respond to an epidemic? Consumption during the 2020 covid-19 pandemic (No. w26949). *National Bureau of Economic Research*, 1-36.

Benton, T. G. (2020). COVID-19 and disruptions to food systems. *Agriculture and Human Values*, 37(3), 577-578.

Butler, M.J., & Barrientos, R.M. (2020). The impact of nutrition on COVID-19 susceptibility and long-term consequences. *Brain. Behav. Immunology*, 84, 53-54.

Calder, P.C. (2020). Nutrition, immunity and COVID-19. *BMJ Nutr. Prev. Healthy*, 3, 74-92.

Chen, S., Wei, H., Meng, L., & Ran, Y. (2019). Believing in Karma: The effect of mortality salience on excessive consumption. *Frontiers in Psychology*, *10*, 1519.

Chenarides, L., Grebitus, C., Lusk, J. L. & Printezis, I. (2021). Food consumption behavior during the COVID-19 pandemic. *Agribusiness*, *37*(1), 44-81.

Cogley, M. (2020). Has social media turbocharged panic buying by UK shoppers? <https://www.telegraph.co.uk/technology/2020/03/10/has-social-media-turbocharged-panic-buying-uk-shoppers/>, Erişim Tarihi: 17.11.2021

Cranfield, J. A. (2020). Framing consumer food demand responses in a viral pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 1-6.

DecaData. (2020). COVID-19 Index April 08: Emergency related product sales. https://safegraphCOVID19.slack.com/archives/C01080G2TD0/p1586803759165700?thread_ts=1586803759.165700, Erişim Tarihi: 17.11.2021

del Rio-Chanona, R. M., Mealy, P., Pichler, A., Lafond, F., & Farmer, J. D. (2020). Supply and demand shocks in the COVID-19 pandemic: An industry and occupation perspective. *Oxford Review of Economic Policy*, *36*(Supplement_1), S94-S137.

Di Renzo, L., Gualtieri, P., Pivari, F., Soldati, L., Attinà, A., Cinelli, G., ... , & De Lorenzo, A. (2020). Eating habits and lifestyle changes during COVID-19 lockdown: an Italian survey. *Journal of Translational Medicine*, *18*, 1-15.

Duda-Chodak, A., Lukaszewicz, M., Zięć, G., Florkiewicz, A. & Filipiak-Florkiewicz, A. (2020). COVID-19 pandemic and food: present knowledge, risks, consumers fear and safety. *Trends in Food Science & Technology*, *105*, 145–160.

Eftimov, T., Popovski, G., Petković, M., Seljak, B. K., & Kocev, D. (2020). COVID-19 pandemic changes the food consumption patterns. *Trends In Food Science & Technology*, *104*, 268-272.

Eger, L., Komárková, L., Egerová, D. & Mičík, M. (2021). The Effect of COVID-19 on consumer shopping behaviour: generational cohort perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *61*, 102542.

Faour-Klingbeil, D., Osaili, T. M., Al-Nabulsi, A. A., Jemni, M. & Todd, E. C. (2021). The public perception of food and non-food related risks of infection and trust in the risk communication during COVID-19 crisis: A study on selected countries from the Arab region. *Food Control*, *121*, 107617.

FMCGTÜRKİYE. (2020). Nielsen'den "koronavirüsün global tüketiciler üzerindeki etkileri" araştırması. | FMCG Türkiye (fmcgturkiye.net), Erişim Tarihi: 17.11.2021

Gerhold L.(2020). COVID-19: Risk perception and Coping strategies.

Results from a survey in Germany. Interdisciplinary Security Research Group
Institute of Computer Science Freie Universität Berlin.

Grashuis, J., Skevas, T. & Segovia, M. S. (2020). Grocery shopping preferences during the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 12(13), 5369.

Gupta, R., Nair, K. S. & Radhakrishnan, L. C. (2021). Impact of Covid-19 Crisis on stocking and impulse buying behaviour of consumers. *Academy of Strategic Management Journal*, 20, 1-14.

Haar van der, S.; Zeinstra, G.; Bos-Brouwers, H.; Janssen, A. COVID-19 and the effects on Dutch consumers' food waste behaviour. 2020. <https://www.wur.nl/en/Research-Results/Research-Institutes/food-biobased-research/show-fbr/COVID-19-and-the-effects-on-Dutch-consumers-food-waste-behaviour.htm>, Erişim Tarihi: 17.11.2021

Hale, T., Angrist, N., Kira, B., Petherick, A., Phillips, T., & Webster, S. (2020). Variation in government responses to COVID-19. Blavatnik School of Government Working Paper, 31.

Harahap, D. A., Ferine, K. F., Irawati, N. & Amanah, D. (2021). Emerging advances in e-commerce: panic and impulse buying during the Covid- 19 pandemic. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 12(3), 224-230.

Harizi, A., Trebicka, B. & Tartaraj, A. (2020). A mind genomics cartography of shopping behavior for food products during the COVID-19 pandemic. *European Journal of Medicine and Natural Sciences*, 4(2), 25-33.

Hassen, T. B., El Bilali, H., & Allahyari, M. S. (2020). Impact of COVID-19 on food behavior and consumption in Qatar. *Sustainability*, 12(17), 1- 18.

Hobbs, J. E. (2020). Food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue Canadienne D'agroeconomie*, 68(2), 171-176.

Islam, T., Pitafi, A. H., Arya, V., Wang, Y., Akhtar, N., Mubarik, S. & Xiaobei, L. (2021). Panic buying in the COVID-19 pandemic: a multi- country examination. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102357.

İslamoğlu, A. H., & Altunışık, R. (2010). *Tüketici davranışları* (3. Basım). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Janssen, M., Chang, B. P., Hristov, H., Pravst, I., Profeta, A. & Millard, J. (2021). Changes in food consumption during the covid-19 pandemic: analysis of consumer survey data from the first lockdown period in Denmark, Germany, and Slovenia. *Frontiers İn Nutrition*, 8, 60.

Johnson, B., & Christensen, L.B. (2004). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. Boston: Pearson Education, Inc.

Jones, K. (2020). How covid-19 consumer spending is impacting industries. <https://www.visualcapitalist.com/consumer-spending-impacting-industries/>, Erişim Tarihi: 28.04.2021.

Jribi, S., Ismail, H. B., Doggui, D. & Debbabi, H. (2020). COVID-19 virus outbreak lockdown: What impacts on household food wastage?. *Environment, Development and Sustainability*, 22(5), 3939-3955.

Keane, M. P., & Neal, T. (2020). Consumer panic in the COVID-19 pandemic. *Covid Economics*, 19, 115-142.

Kim, S. W. & Su, K. P. (2020). Using psychoneuroimmunity against COVID-19. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87, 4-5.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Principles of Marketing* (17. Global Ed.). Harlow: Pearson Education Limited.

Langlois, P.L., & Lamontagne, F. (2019). Vitamin C for the critically ill: Is the evidence strong enough? *Nutrition*, 60, 185-190.

Lehberger, M., Kleih, A. K. & Sparke, K. (2021). Panic buying in times of coronavirus (COVID-19): extending the theory of planned behavior to understand the stockpiling of nonperishable food in Germany. *Appetite*, 161, 105118.

Long, N. N., & Khoi, B. H. (2020). An empirical study about the intention to hoard food during COVID-19 pandemic. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 16(7), 1-12.

Mucuk, İ. (2010). *Pazarlama ilkeleri* (18. Baskı). İstanbul: Türkmen Yayınevi.

Muscogiuri, G., Barrea, L., Savastano, S., & Colao, A. (2020). Nutritional recommendations for CoVID-19 quarantine. *Eur. J. Clin. Nutr.*, 12, 6973.

Mussell, A., Bilyea, T. & Hedley, D. (2020). Agri-food supply chains and COVID-19: balancing resilience and vulnerability. *Agri-Food Economic Systems*, 1-6.

Naeem, M. (2020). Understanding the customer psychology of impulse buying during COVID-19 pandemic: implications for retailers. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49 (3), 377-393.

Pantano, E., Pizzi, G., Scarpi, D. & Dennis, C. (2020). Competing during a pandemic? retailers' ups and downs during the COVID-19 outbreak. *Journal of Business Research*, 116, 209-213.

Papandreou, C., Arija, V., Aretouli, E., Tsilidis, K. K. & Bulló, M. (2020). Comparing eating behaviours, and symptoms of depression and anxiety between Spain and Greece during the COVID-19 outbreak: cross-sectional analysis of two different confinement strategies. *European Eating Disorders Review*, 28(6), 836-

846.

Piek, L. (2020). Changing consumer preferences and grocery sales during COVID-19. <https://kerry.com/insights/kerrydigest/2020/grocery-sales-during-covid-19>, Erişim Tarihi: 24.04.2021

Power, M., Doherty, B., Pybus, K. & Pickett, K. (2020). How COVID-19 has exposed inequalities in the UK food system: the case of UK food and poverty. *Emerald Open Research*, 2, 11.

Richards, T.J., & Rickard, B. (2020). COVID-19 impact on fruit and vegetable markets. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 1-6.

Rodgers, R. F., Lombardo, C., Cerolini, S., Franko, D. L., Omori, M., Linardon, J., ... & Fuller-Tyszkiewicz, M. (2021). "Waste not and stay at home" evidence of decreased food waste during the covid-19 pandemic from the US and Italy. *Appetite*, 160, 105110.

Rude, J. (2020). COVID-19 and the Canadian cattle/beef sector: Some preliminary analysis. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 68(2), 207-213.

Russo, C., Simeone, M., Demartini, E., Marescotti, M. E. & Gaviglio, A. (2021). Psychological pressure and changes in food consumption: the effect of COVID-19 crisis. *Heliyon*, 7(4), e06607.

Sarah, M.E. & Arthur, K. (2003). Negative affect the dark side of retailing. *Journal of Business Research*, 56(7), 553–559.

Scarmozzino, F., & Visioli, F. (2020). Covid-19 and the subsequent lockdown modified dietary habits of almost half the population in an Italian sample. *Foods*, 9(5), 675.

Shaikh, B.T., & Ali, N. (2020). COVID-19 and fiscal space for health system in Pakistan: it is time for a policy decision. *The International Journal of Health Planning and Management*, 35(4), 813-817.

Sheth, J. (2020). Impact of COVID-19 on consumer behavior: will the old habits return or die?. *Journal of Business Research*, 117, 280-283.

Shou, B., Xiong, H. & Shen, X. (2013). *Consumer panic buying and quota policy under supply disruptions*. Manufacturing and Service Operations Management.

Sidor, A. & Rzymiski, P. (2020). Dietary choices and habits during COVID-19 lockdown: experience from Poland. *Nutrients*, 12(6), 1657.

Sim, K., Chua, H. C., Vieta, E. & Fernandez, G. (2020). The anatomy of panic buying related to the current COVID-19 pandemic. *Psychiatry Research*, 288, 113015.

Slickdeals (2020), Americans increased impulse spending by 18 percent during the COVID-19 pandemic, according to new survey commissioned by slickdeals, <https://www.prnewswire.com/news-releases/americans-increased-impulse-spending-by-18-percent-during-the-covid-19-pandemic-according-to-new-survey-commissioned-by-slickdeals-301055530.html>, Erişim Tarihi: 17.11.2021

Szymkowiak, A., Gaczek, P., Jeganathan, K. & Kulawik, P. (2021). The impact of emotions on shopping behavior during epidemic. What a business can do to protect customers. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(1), 48-60.

Thomas, J., & Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews. *BMC Medical Research Methodology*, 8(45), 1-10.

Vidal-Mones, B., Barco, H., Diaz-Ruiz, R. & Fernandez-Zamudio, M. A. (2021). Citizens' food habit behavior and food waste consequences during the first COVID-19 lockdown in Spain. *Sustainability*, 13(6), 3381.

Wang, H., Xia, Q., Xiong, Z., Li, Z., Xiang, W., Yuan, Y., ... & Li, Z. (2020). The psychological distress and coping styles in the early stages of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic in the General Mainland Chinese population: a web-based survey. *PLoS One*, 15(5), e0233410.

WHO (2020). Q&A on Coronaviruses (COVID-19) <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses>, Erişim Tarihi: 27.04.2021

WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard (2021). <https://covid19.who.int/>, Erişim Tarihi: 28.04.2021.

Wiranata, A. T. & Hananto, A. (2020). Do website quality, fashion consciousness, and sales promotion increase impulse buying behavior of e-commerce buyers?. *Indonesian Journal of Business and Entrepreneurship*, 6 (1), 74.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 17.03.2022
Yayına Kabul Tarihi: 24.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1089245>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 93-118
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

COVID-19 KÜRESEL SALGIN DÖNEMİNDE ÜCRETİN KORUNMASI

Dilek ESER*

Öz

Ücret, işçinin ve ailesinin yegâne geçim kaynağıdır. Aynı zamanda, devletler için önemli bir refah göstergesi ve vergi kalemidir. Bu nedenle işçiyi, ailesini ve ekonomik anlamını korumak için ücretin mevzuat bakımından güvenceye alınması bir zorunluluktur. Bu zamana kadar gerek uluslararası anlaşmalarda gerekse ulusal mevzuatlarda ücretin korunması ile ilgili sınırlar, ayrıcalıklar ve kapsam belirlenmiştir. Ancak; 2019 yılının sonunda Çin'de başlayan, hızla dünyaya yayılan COVID-19 kısa süre sonra Dünya Sağlık Örgütü'nce küresel salgın ilan edilmesine neden olmuş ve yaşanan sosyal ve ekonomik krizler ücretin korunması ile ilgili düzenlemeleri yetersiz kılmış, konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Bu dönemde, işletmeler kapatılmış, tedarik zincirleri aksamış, ulaşım kısıtlanmış, işsizlik ve eksik istihdam artmıştır. Özellikle ücretli toplumlarda, yaşanan bu ekonomik kriz sosyal krizlere dönüşmüştür. Bu süreçte, iş hukuku uygulamaları sorgulanır hale gelmiştir. Böylece tüm dünyada iş hukuku düzenlemeleri yeniden gözden geçirilmiş, kapsam ve hak etme koşullarında basitleştirmelere gidilmiştir. Ayrıca yeni uygulamalarla mevzuat bağlamında koruma kapsamına girmeyen işçiler de görece güvenceye alınmıştır.

Türkiye'de sürecin nasıl yönetildiği ve özellikle ücretin korunması bağlamındaki değişiklik ve düzenlemeleri incelemek, bu çalışmanın temel amacıdır. Avrupa birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü raporlarından diğer ülke uygulamalarını değerlendirmek ve Türkiye uygulamalarını kıyaslamak ise ikincil amaçtır. Buna göre, Türkiye'de salgın zorlayıcı sebep olarak kabul edilmiş ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanma şartları hafifletilerek yaygınlaşması sağlanmış, işverenlere sağlanan desteklerle çalışanlara iş ve ücret güvencesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca fesih hakkı sınırlandırılarak ahlak ve iyi niyet kurallarına aykırılık halleri hariç işten çıkarmalar yasaklanmıştır. İşverenlere işçiyi ücretsiz izne çıkarma hak ve yetkisi tanınmıştır. Ücretsiz izin süresince gelirden yoksun kalacak olan işçiye İşsizlik Sigorta Fonundan karşılanmak üzere nakdi ücret desteği imkânı getirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, diğer dünya ülkeleri ile benzer düzenlemelerle ücreti görece korumaya almıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel salgın, COVID-19, Ücret, Ücretin korunması

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Eser, D. (2022). Covid-19 küresel salgın döneminde ücretin korunması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 93-118.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID: 0000-0002-2993-3555, dilek.eser@deu.edu.tr.

WAGE PROTECTION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

Wage is the only source of livelihood of the labour and his family. At the same time, it is an important welfare indicator and tax item for states. For this reason, it is a necessity to secure the wage in terms of legislation to protect the labour, family, and its economic meaning. Until now, limits, privileges, and scope regarding the protection of wages have been determined in both international agreements and national legislation. However, the social and economic crises experienced in the period of COVID-19, which started in China at the end of 2019, spread rapidly to the world and was declared a pandemic by the World Health Organization, made the regulations regarding the protection of wages insufficient and brought the issue back to the agenda. In this period, businesses were closed, supply chains were disrupted, transportation was restricted, unemployment and underemployment increased. Especially in wage societies, this economic crisis has turned into social crises. In this process, labour law practices have become questionable. Thus, all over the world, labour law regulations were reviewed, and the scope and eligibility conditions were simplified. In addition, with the new practices, labour who is not under the scope of protection in the context of the legislation is also relatively safe.

The main purpose of this study is to examine how the process is managed in Turkey and especially the changes and regulations in the context of wage protection. Evaluating the practices of other countries from the reports of the European Union and the International Labour Organization and comparing the practices of Turkey is the secondary purpose. Accordingly, the epidemic was accepted as a compelling reason in Turkey and the conditions for benefiting from the short time working allowance were eased and expanded, and job and wage security was tried to be provided to the employees with the support provided to the labour. In addition, the right of termination is limited, and dismissals are prohibited, except in cases of violation of morality and goodwill. Employers are given the right and authority to take the labour on unpaid leave. Wage support was provided to the labour, who will be deprived of income during the unpaid leave, to be covered by the Unemployment Insurance Fund. In this context, Turkey has relatively protected the wages with similar regulations with other countries in the world.

Keywords: *Pandemic, COVID-19, Wage, Protection of wages*

GİRİŞ

Anayasanın 55. maddesinde ücret emeğin karşılığı olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, sosyal devlet niteliği bağlamında ele alınarak; yapılan işe uygun, adil bir ücretin herkesin hakkı olduğu vurgulanmaktadır. Ücret sadece çalışanın değil, ailesinin de geçimini sağlayan gelir kaynağı olması sebebiyle sosyal bir nitelik taşımaktadır (Centel, 1988, s. 46.) Bunun yanı sıra, ücretin çalışmaya motive etmek, işçinin sosyal statüsünü ve refah düzeyini belirlemek gibi önemli unsurları da bulunmaktadır.

Devlet için ücretin önemi, hem kamu çalışanları için işveren rolü üstlenmesi hem de Anayasamızın yüklediği düzenleyici ve koruyucu rolü sebebiyle

büyüktür. Devlet, sosyal devlet ilkesine dayanarak çalışma mevzuatları ve asgari ücret belirleme gibi düzenlemelerle bu rolü işlevsel hale getirmektedir. Özellikle günümüzde yaygın görülen bir durum olarak, toplumda ücretli çalışanların daha fazla oranlara sahip olması göz önüne alındığında; sosyal yaşam, fiyatlar, istihdam, enflasyon, yatırım ve tasarrufların da ücretten etkilenmesi beklenmekte ve toplumsal barış ve refahın belirleyicisi konumuna sahip olmaktadır. Son olarak ücret, devlet için önemli bir vergi geliri kalemidir. Bu anlamda birçok açıdan önemli olan ücretin, farklı perspektiflerde farklı mevzuatlar kapsamında korunması önem arz etmektedir. Özellikle yaşanan ekonomik ve sosyal krizler esnasında ücretin devletçe korunmasının önemini daha da arttırmaktadır.

Önemli bir sağlık krizi olarak ortaya çıkan, daha sonra sosyal ve ekonomik krizlerle bütünleşen COVID-19 salgını, ilk olarak 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan Kenti'nde ortaya çıkmış, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nce "küresel salgın" ilan edilmiştir. Bu dönemde devletler, bir yandan salgınla mücadele etmeye çalışırken bir yandan da bu salgından ekonomik anlamda en az hasarla çıkmanın çarelerini aramışlardır. Yalnızca ülkemizde değil, tüm dünya genelinde üretim durma noktasına gelmiştir. Yaşanılan ekonomik sorunlar büyük küçük ölçekli pek çok işletmeyi olumsuz etkilemiş, işverenlerin yaşanılan ekonomik sıkıntılarla mücadele edebilmek için maliyetlerini azaltma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, ilk eylemleri çalışanları işten çıkarmak olmuştur. Ülkelerin hukuk sistemlerini uzun süre meşgul edecek olumsuz sonuçları gidermek amacıyla bir yandan uluslararası alandaki örgütler, diğer yandan ulusal kanun koyucular yeni yasal düzenlemeler getirmek ya da mevcut düzenlemeleri yenilemek suretiyle harekete geçmişlerdir.

Türk Hukukunda COVID-19 salgın dönemindeki ekonomik ve sosyal hayata olumsuz etkilerin azaltılması amacıyla alınan önlemler kapsamında "7226 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (26 Mart 2020) ile "7244 Sayılı Yeni Korona virüs (COVID-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (17 Nisan 2020) kabul edilmiştir. Bu düzenlemelerin yanı sıra çalışma mevzuatı bakımından "4857 Sayılı İş Kanunu" ve diğer bazı kanunlarda değişiklik yapılarak salgının yarattığı mağduriyetler giderilmeye çalışılmıştır. Düzenlemeler, küresel salgınla mücadele kapsamında üç aylık dönemler için tedbirler almış ise de Cumhurbaşkanına sürelerin uzatılması konusunda yetki verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; Türkiye'de ücretin korunması için getirilen düzenlemeleri incelemek, çalışma ilişkilerini düzenleyen önemli bir örgüt konumundaki "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labour Organization-ILO)" ve sosyal devlet ilkelerini uygulayan "Avrupa Birliği'nin raporlarını değerlendirerek Türkiye uygulamaları kıyaslamaktır. Bu doğrultuda ilk olarak, Türk Hukuku bağlamında ücretin korunmasına yönelik düzenlemeler incelenecek ve daha sonra küresel salgın dönemi uygulamaları değerlendirilecektir.

ÜCRET KAVRAMI

Ücret kavramı konusunda bütün disiplinlerde ifade edilen ortak tanım, gerçek kişinin fiziksel ya da fikri emeğin karşılığı olmasıdır. Ücret emeği veren kişi açısından aynı zamanda talep hakkı oluşturmaktadır. ILO'nun 1 Temmuz 1949 tarihinde kabul ettiği “Ücretin Korunmasına İlişkin 95 Sayılı Sözleşme”nin 1. maddesinde ücret tanımlanmış ve hesaplama şekli fark etmeksizin nakden ödenmesi gereken bedel olduğu belirtilmiştir.

“4857 Sayılı İş Kanunu”nun 32. maddesinin 1. fıkrasında “*Genel anlamda ücret bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır.*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma dayanarak ücretin unsurlarının, bir iş karşılığında, işveren veya işvereni temsilen üçüncü kişiler tarafından, nakden ve belli bir dönemde ödenmesi olduğu kabul edilmektedir. (Eyrenci ve diğerleri, 2006, s. 121; Demir, 2016, s. 166; Sümer, 2014, s. 66)

“1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, “1961 Avrupa Sosyal Şartı”, “1966 Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” ve “1996 Gözden Geçirilmiş Edilmiş Avrupa Sosyal Şartı” kapsamında ücreti tanımlamak için “aile ücreti” ve “adil ücret” gibi nitelik bakımından farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Aile ücreti, işçinin kendi geçiminin yanında ailesini de geçirmeye yetecek ücret tutarı iken; adil ücret, ihtiyaçlara erişimi mümkün kılan ücret tutarıdır (Werner and Lim, 2016, s. 434).

Ücretin Uluslararası Belgelerde Korunması

Ücretin korunmasına ilişkin uluslararası belgeleri ikiye ayırmak gerekmektedir. “BM İnsan Hakları Beyannamesi”, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Avrupa Sosyal Şartı ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” ücret konusunda genel bir düzenleme getirmektedir. Öte yandan ILO ve Avrupa Birliği sözleşme ve düzenlemeleri ilk grubun belirlediği çerçevede ücretin korunmasına ilişkin daha ayrıntılı ve etkili bir müdahalede bulunmaktadır.

İnsan hakları evrensel beyannamesi

Ücretin korunması hususunda ülkemizin de taraf olduğu en kapsamlı uluslararası belge “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”dir. Beyanname, BM Genel Kurulunda 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilmiştir. Bu kapsamda, BM üyesi olan 193 ülkede “dil, din, ırk, renk, cinsiyet, siyasi veya diğer görüşler, gelir ve insana yakışır iş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya başka bir statü” gibi ilkeler anayasal güvence altına alınmıştır.

Beyannamenin 23. ve 24. maddelerinde ücretin korunması ile hükümler bulunmaktadır. Buna göre, “*herkesin çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma, işsizliğe karşı korunma, herhangi bir ayrıma maruz kalmaksızın eşit iş için eşit ücret alma hakkı vardır. Ayrıca eşit ücretin yanı sıra herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yakışır, gerekirse her türlü sosyal*

koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlamaya yetecek adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Her birey kendi çıkarlarını korumak amacıyla sendika kurabilir veya sendikaya üye olabilir (md.23).” Ayrıca, “herkesin dinlenmeye, eğlenmeye, özellikle çalışma süresinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belirli dönemlerde ücretli izne çıkmaya hakkı vardır” hükmü izinlerde ücret ödemesi korunmaya alınmıştır (md. 24). Sözleşme hükümlerinde, ücret kavramının ruhuna uygun olarak ücreti sadece çalışma ilişkisinin karşılığı olarak değil aynı zamanda ailenin geçimini sağlayan bir değer olarak görmüştür (Centel, 1994, s. 144; Ekonomi, 1984, s. 130; Güven & Aydın, 2017, s. 113; Süzek, 2017, s. 395).

Avrupa insan hakları sözleşmesi

Taraf olduğumuz genel çerçeveyi belirleyen diğer uluslararası belgeler “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” ve “Avrupa Sosyal Şartı”dır. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” her ne kadar doğrudan ücret ve korunması ilişkin hüküm içermiyor olsa da sözleşmenin 4. Maddesi ile, “hiç kimsenin köle olarak tutulamayacağı, zorla çalıştırılmayacağı ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamayacağı” hüküm altına alınarak, ücret ve ücret ödemelerine atıfta bulunulmuştur.

Ayrıca Strazburg İnsan Hakları Mahkemesinde ücretin korunmasına ilişkin davalarda “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” önemli bir dayanak olarak görülmektedir. Ücretin ve ertelenmiş ücret olarak kabul edilen emeklilik ödemelerinin devlete, işverene ve üçüncü kişilere karşı korunmasında bu sözleşme temel alınmaktadır. Mahkemece insan onuruna yaraşır bir ücretin korunmasını sağlamak temel amaç olarak kabul edilmektedir. (Sychenko, 2017, s. 765).

Avrupa sosyal şartı ve gözden geçirilmiş avrupa sosyal şartı

Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden farklı olarak birinci kuşak haklarla ilgili değil, ikinci kuşak haklar olarak adlandırılan ekonomik ve sosyal haklar ile ilgili hükümler içermektedir (Sarmış ve Şahin, 2016, s. 25).

Avrupa Sosyal Şartı, Torino’da 18 Ekim 1961 tarihinde imzalanmış, 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Sosyal Şartı’nın “Adil Bir Ücret Hakkı” başlıklı 4. maddesinde ücret ve ücrete ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Buna göre taraf devletler; çalışanlara onurlu bir yaşam sağlayacak ücret hakkını, belirli durumlarda fazla çalışma ile kazanılan hakları, eşit işe eşit ücreti, ihbar süresini ve yasalar, toplu sözleşmeler ve hakem kararları ile saptanmış durumlar ve miktarların ötesinde ücrette kesinti yapılamayacağını taahhüt etmişlerdir.

Avrupa Sosyal Şartı 1996 yılında gözden geçirilerek yeniden imzaya sunulmuştur. “Gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”nın 25. maddesine göre, işverenin ödeme aczine düşmesi halinde iş ilişkisinden kaynaklanan alacakların garantiye almasını taraf devletlere yüklemiştir. Ayrıca devletlere, ücretin acze neden olan tarihten önceki 3 aydan az olmaması özellikle belirtilerek imtiyazlı

alacak olarak kabul edilmesi, 8 aydan az olmamak üzere alacakların garantiye alınmasını ve aczin gerçekleştiği tatil ve izin alacaklarının ödenmesini, tatil ödemeleri ve ücretli izin ödemelerinin de dahil edilmesini ulusal mevzuatlarla düzenlemeyi salık vermiştir.

BM ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sözleşmesi

“BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”nin “Adil ve Uygun İşte Çalışma Şartları” başlıklı 7. maddesinde “*bu sözleşmeye taraf devletlerin, herkese adil ve elverişli şartlarda çalışma hakkı sağlayacağı*” belirtilmiştir. Bununla birlikte, “*bütün çalışanlara asgari bir gelir desteği sağlanmak, kadınlara erkeklerle eşit şartlarda çalışma güvencesi vermek, eşit işe eşit ücret hakkı vermek, dinlenme, çalışma arası, çalışma saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ile ücretli yıllık izin ve resmi tatillerde ücret vermek taraf devletlerin yükümlülüğünde*” olarak tanımlanmıştır (BMESKHS <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.22)).

ILO sözleşmeleri

ILO'nun Anayasası kabul edilen 10 Mayıs 1944 tarihli Filadelfiya Bildirgesi ilk maddesinde emeğin mal olmadığı için altını çizerek ücrette vurgu yapmıştır. Devamında ise, ücret, çalışma süreleri ve koşullarının eşit bir şekilde düzenlenmesine vurgu yapılmıştır (ILO, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm, (12.01.22)).

ILO'nun, doğrudan ücretin korunması ile ilgili sözleşme ve tavsiye kararları mevcuttur. Bu bağlamda Türkiye'nin de imzalamış olduğu “26 numaralı Asgari Ücret Belirleme Yöntemi Sözleşmesi”, “94 numaralı Kamu Sözleşmelerinde Çalışma Şartları Sözleşmesi”, “95 numaralı Ücretlerin Korunması Sözleşmesi”, “99 numaralı Asgari Ücret Tespit Mekanizması (Tarım) Sözleşmesi” ve “100 numaralı Eşit Ücret Sözleşmesi” bu alandaki önemli araçlardır. Öte yandan “85 Sayılı Ücretin Korunması”, “90 Sayılı Eşit Ücretlendirme” ve “109 Sayılı Deniz İşkolunda Ücret ve Çalışma Sürelerine İlişkin Tavsiye Kararları” bu alandaki diğer temel düzenlemelerdir.

“26 Sayılı Sözleşme”, asgari ücretin belirlenme koşullarını, sınırlarını, kapsamını ve belirlenen tutarın altına düşmemesi için bir denetim mekanizması kurulmasını ve kadın erkek ayırmaksızın uygulanmasını hükmetmiştir. “95 Sayılı Sözleşme” ise doğrudan ücretin korunması ile ilgili hükümler içerdiği için önemlidir. Sözleşme 1. maddesinde ücreti tanımladıktan sonra 3. maddesinde, ücretin tedavüldeki parayla ödenmesini öngörmüş ve parayı temsil ettiği bildirilen herhangi bir şekilde ödenmesini yasaklamıştır. İşçinin rızası dâhilinde banka aracılığı ile çekle, posta çeki veya havalesiyle ödenmesini uygun bulmuştur. Ücretin işçiye ödeneği (aksi işçi tarafından talep edilmedikçe) (md.5) ve işverenin ücretin kullanımının hakkını sınırlandırmayacağı belirtilmiştir (md.6). Ücretten yapılacak kesintinin nedenleri ve miktarı; ulusal mevzuat, toplu sözleşme ve hakem

kararları ile belirlenen koşullar altında mümkün olacağı (md.8) belirtilmiş, haciz ve temlike karşı ölçütlerin korunmasının altı çizilmiştir (md.10). Ayrıca, ücret alacaklarının imtiyazlı sayılacağını ve ödeme aczi hallerinde hakların korunması ile ilgili yasaların düzenlenmesi gereği belirtilmektedir (md.11). Bununla birlikte sözleşmenin 2. maddesinde, ücret ilişkisi ile çalışan herkese sözleşmenin uygulanacağı belirtilmiş ve istisna grupların yıllık raporda ILO'ya bildirilmesi hükme bağlanmıştır. Türkiye 1960 yılında kabul ettiği bu sözleşme ile ilgili herhangi bir grubu istisna tutmamıştır.

Tavsiye kararlarından ise “Ücretin Korunması Hakkında 85 Sayılı Tavsiye Kararı”nın incelenmesi gereklidir. Karar, ücretin korunması için üye ülkelerin mevzuatlarında yapacakları değişiklikler için yol göstermek amacıyla 1 Temmuz 1949 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre, ücret kesintileri, ödeme zamanı, ücret şartları ve miktarının bilgilendirilmesi ile ücretlerin bordro kayıtlarının tutulması konusunda tavsiye niteliğinde düzenlemeler yer almaktadır. Kesintilerin, geçimi zorlamayacak miktarda ve işçiye açıkça nedeni bildirilecek şekilde yapılması tavsiye edilmiştir (md.1). Bununla birlikte, “ödenen ücret oranları, ücret hesaplama yöntemleri, ücretin ödenme zamanı ve yeri, ücretten yapılacak kesinti şartlarının (md. 6), brüt ücret tutarları, brüt ücretten yapılan indirimler, indirimlerin gerekçeleri ve net ücret miktarları ücretin ait olduğu dönemde işçilere açıkça bildirilmesi hükme bağlanmıştır (md. 7)”.

Her ne kadar Türkiye'nin taraf olduğu bir sözleşme olmasa da ILO'nun “173 Sayılı İşverenin İflası Halinde İşçi Alacaklarının Korunmasına İlişkin Sözleşme”sine konunun bütünlüğü açısından değinmenin gerektiği görüşündeyiz. Sözleşme, işçi alacaklarının güvencesi için iki temel argüman önermektedir. İlki, imtiyaz sistemidir ve işçinin çalışmasından doğan alacakları, işverenin iflası ya da ödeme güçlüğüne olduğu başka durumlarda diğer alacaklılara nazaran öncelikli alacak yaparak, bu alacakların işverenin malvarlığından karşılamayı salık vermektedir. Diğer argüman ise, işçi alacaklarını güvence altına alan bir garanti fonunun kurulmasıdır.

Sözleşmenin 6. maddesinde asgari koşullar belirtilmiştir. Buna göre, üç aydan az olmayan ücretler, üç aylık sürenin başlangıç ve bitişinin ödeme güçlüğüne zamanı ile eşanlı belirlenmesi, ödeme güçlüğü yılına ve önceki yıla ait yıllık ücretli izin alacakları ve fesih nedeniyle talep etmeye hak kazanılan tazminatlar imtiyazlı olarak belirtilmiştir.

Sözleşmenin 7. maddesinde ulusal kanun ve düzenlemelerle korunan işçi alacaklarının belirli bir miktar ile sınırlanabileceğini ancak sınırın sosyal açıdan kabul edilebilir bir düzeyin altında olamayacağı ifade edilmiştir.

Sözleşmenin 8. maddesinde, üye devletlerin devlet alacaklarından daha üst sırada ücret alacaklarını tanımasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Ancak uygulamada ücret alacaklarının korunabilmesi için, devlet alacakları ve sosyal

güvenlik sistemi alacaklarından daha aşağı sırada imtiyaz verilebilmektedir. (Özkan, 2008, s. 123).

ÜCRETİN TÜRK İŞ HUKUKUNDA KORUNMASI

Ücret ve ücretin korunmasının kamusal bir niteliği olması nedeniyle farklı mevzuatlarda ücreti güvence altına almaya yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Çalışma yaşamı açısından bireysel iş ilişkilerini düzenleyen “Türk Borçlar Kanunu”, “4857 Sayılı İş Kanunu” ve “İşsizlik Sigortası Kanunu” ücreti korumaya yönelik hükümler içermektedir. Çalışmada diğer kanunlara gerektiği yerlerde atıf yapılmak suretiyle, bireysel iş hukukunda ücretin korunması incelenecektir. “4857 Sayılı İş Kanunu”nda ücret; işverenin, işçinin ve üçüncü kişilerin işlemleri olarak üç temel anlayış üzerinde korunmaktadır.

İşverenin İşlemleri

Ücretin belirlenmesi

Ücret, “Türk Borçlar Kanunu”nun 323. maddesi 1. fıkrası uyarınca serbestçe belirlenmektedir. Ancak, “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 39. maddesinde işçilerin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için ücretin asgari sınırının belirlenmesi hükme bağlanmıştır. Bu durumda asgari ücret, ücretlerin alt sınırına bir müdahalede bulunarak düşük gelirli olanların korunmasını hedeflemektedir (Sayın, 2019, s. 1879).

Asgari ücret, “*işçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret*” şeklinde tanımlanmıştır. (AÜY, m.4).

Asgari ücret, “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 39. maddesi uyarınca, ayırt etmeksizin her işçi için ve “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı” himayesinde oluşturulan “Asgari Ücret Tespit Komisyonu” tarafından iki yılda bir belirlenmektedir. Asgari ücret tespit komisyonu, Bakanlıkça belirlenen bir başkan ve devlet, işçi ve işveren aktörlerinin beşer temsilcisinden oluşmaktadır. Görülmektedir ki, komisyon üçlü bir yapıdadır ve bu sayede doğru sosyal diyalog ortamı oluşturmak amaçlanmaktadır (Bedir ve diğerleri, 2018, s. 22).

Ücretin ödenmesi

Kanun koyucu ücret ödemelerini, zaman ve ödeme yeri bakımından koruma altına almıştır. Bunun yanında, ödemenin tutarı ve biçimi ile ilgili hükümler de mevcuttur.

“4857 Sayılı İş Kanunu”nun 32. maddesinin 4. fıkrası uyarınca, ücret en geç ayda bir ödenmelidir. Aylık sürenin başlangıcı olarak, işçinin iş görme borcunu

yerine getirmeye başladığı tarih anlaşılmalıdır. Bununla birlikte bu süre, iş sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmeleri ile bir haftaya kadar inebileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca “Türk Borçlar Kanunu”nun 406. maddesi 1. fıkrası “*Aksine âdet olmadıkça, işçiye ücreti her ayın sonunda ödenir. Ancak, hizmet sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesiyle daha kısa ödeme süreleri belirlenebilir.*” hükmü yer almaktadır. Söz konusu düzenlemelerde ücretle ilgili asgari ve azami süreler belirtilmek suretiyle tarafların karşılıklı yararlarını gözetme yoluna gidilmiştir (Süzek, 2021, s. 392)

Ücret, kanunda öngörülen şekilde nakit Türk parasıyla ödenmektedir. Mal ile ödemek mümkün olsa da uygulamada kabul gören bir yöntem değildir. Bununla birlikte, senet kupon ya da nakit parayı temsilen herhangi bir ödeme aracı ile ücret ödemek yasaklanmıştır (İK, md. 32/3). Bu sayede ILO’nun “95 Sayılı Ücretin Korunmasına Dair Sözleşme” ile istenen korumanın sağlandığı söylenebilir (Çelik, 2011, s. 149).

Ücretin takası

Ücretin takası, “Türk Borçlar Kanunu”nun 118-124 maddeleri arasında düzenlenmiş ve sınırlandırılmalar getirilmiştir. Buna göre, 123. maddesinde takas için alacaklının rızasının arandığı hallerde işçi ücreti de sayılmaktadır. Aynı şekilde, 333. maddesi 1. fıkrasında “*işçi ücretlerinin işçinin onayı olmaksızın, işverenin kendisinin alacağı için takas edemeyeceği*” belirtilmiştir. Bununla birlikte, aynı kanunun “ücretin korunması” başlıklı 407. maddesinde “*İşveren, işçiden olan alacağı ile ücret borcunu işçinin rızası olmadıkça takas edemez. Ancak, işçinin kasten sebebiyet verdiği yargı kararıyla sabit bir zarardan doğan alacaklar, ücretin haczedilebilir kısmı kadar takas edilebilir.*” denilmektedir. Böylece yargı kararı varlığı halinde, ücretin haczedilebilir kısmı işleme alınmaktadır. Haczedilebilir kısım ücretin dörtte biridir ve “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 35. maddesinde belirtilmektedir: “*İşçilerin aylık ücretlerinin dörtte birinden fazlası haczedilemez veya başkasına devir ve temlik olunamaz. Ancak, işçinin bakmak zorunda olduğu aile üyeleri için hakim tarafından takdir edilecek miktar bu paraya dahil değildir. Nafaka borcu alacaklılarının hakları saklıdır.*”

Ücretin ödenmesi ile ilgili önemli bir koruma, ücret ödemelerinin belirli şartlara haiz işyerlerinde bankalar aracılığı ile yapılması gösterilebilir. Yargıtay kararlarında da önemli bir yer tutan “gerçek ücretin tespiti” banka aracılığı yapılan ödemelerde daha mümkün hale gelmektedir (Y7HD, 2013/8927 E, 2013/16396 K). Bu uygulama işçinin ücretini, herhangi bir gecikme veya manipülasyon olmaksızın, zamanında ve üzerinde anlaşılan miktara göre almasını sağlamaktadır. Bu şekilde kayıt altına alınan ücret ödemelerinde, işverenin beyan ettiği ücret tutarlarının kayıtlı verilerle karşılaştırılabilme, ücret bilgilerinin şeffaflığını sağlama ve ücretlerle ilgili iş uyuşmazlıkları durumunda resmi bir referansın bulunması avantajları söz konusudur (ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/meetingdocument/wcms_816083.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.22. s. 2).

Ücret tutarının ödenmesi ile ilgili korumalar kanunda çeşitli başlıklarla ele alınmıştır. Ücrette indirim yapılamaması (İK, md. 62), ücret kesme cezasının sebepleri ve miktarındaki sınırlandırma (İK, md. 38) ve işverenin ödeme aczi halinde işçinin ücretinin teminat altına alınması (TBK. md. 436) ücretin korunması ile ilgili düzenlemelerdir.

Ücretten indirim

Ücretten indirim yapılması “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 62. maddesinde yasaklanmıştır. Aynı şekilde “Basın İş Kanunu” 25. maddesinde ve “Deniz İş Kanunu”nun 48. maddesinde ücrette indirim yapılamayacağına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Ancak, tarafların anlaşarak ücreti yükseltmelerinde olduğu gibi, anlaşarak ücrette indirim yapmaları da her zaman mümkündür. “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 22. maddesine göre, “*tarafların anlaşarak kararlaştırması halinde işverenin indirimi işçiye yazılı olarak bildirmesi ve altı gün içerisinde işçiden yazılı onay alması halinde*” indirim mümkündür. Böylece, günlük ve haftalık çalışma sürelerinin azaltılması ya da işveren yükümlülüğündeki bir nedenle cumartesi günlerindeki çalışmanın yapılmaması veya kısmen yapılması hallerinde de ücrette indirim yapılamayacağını ifade etmektedir.

Bununla birlikte, toplu iş sözleşmeleri ile bazı koşulların değişmesinin mümkün olduğu bilinmektedir. Bu değişiklik ücrette indirim yapılmasını gerektiriyorsa, bu indirimin kanuna aykırı olmadığı belirtilmektedir. Aynı şekilde, işyerindeki pozisyonu değişen işçinin, eski pozisyon için verilmekte olan kimi ödenekleri artık alamaması doğaldır, bu ücretten indirim yapılması anlamında değerlendirilemez. Yargıtay da ücretten indirim yapılamaması kuralını, asıl ücretle sınırlandırmakta, ücret eklerini bu yasağın kapsamı dışında değerlendirmektedir (Y9HD, 22.3.2004, 16547/5649).

Ücrette kesinti

Ücretten kesme cezası, ancak toplu iş sözleşmesi veya iş sözleşmelerinde daha önceden belirlenmiş nedenlere dayanarak verilebilir (İK, md. 38/1). Bununla birlikte, sözleşme şartı sağlanmış olsa da işveren yaptığı kesintinin nedenini ve miktarını işçiye derhal bildirme yükümlülüğündedir. Buradaki amaç işçinin hangi eyleminin cezaya neden olduğunu bilmesi ve bu cezaya karşı itiraz etme hakkı tanınmasıdır.

Ücret kesintinin miktarı ile ilgili de bir sınırlama söz konusudur. Buna göre; işçi ücretlerinden ceza adı altında gerçekleşen kesintiler, bir ayda iki günlük ücret ya da parça başına ya da yapılan iş miktarına göre belirlenen ücretlerde işçinin iki günlük ücretinden fazla olamayacağı hükme bağlanmıştır (İK, md. 38/2).

İlgili hükümlere aykırı olarak ücret kesme cezası uygulayan veya ücret kesintisinin nedenini sözleşmeye bağlayamayan ya da kesintinin sebebi ve miktarını işçiye bildirmeyen işverene 2021 yılı için 1050 Türk lirası ceza uygulanmaktadır. Bunun haricinde, işçinin itiraz hakkına ek olarak, iş sözleşmesini

haklı nedenle derhal fesih hakkı bulunmaktadır. Nitekim Yargıtay, ücret kesintisi nedeniyle işçinin işyerini terk etmesini haklı nedenle derhal fesih olarak değerlendirmiştir (YG. E.2009/3466, K.2011/2483 ve 04.02.2011).

Ödeme aczi (ücret garanti fonu)

“4857 Sayılı İş Kanunu” ile getirilen en önemli düzenlemelerden biri “işverenin ödeme aczine düşmesi halinde işçi ücretlerinin güvence altına alınabilmesi için bir garanti fonu kurulmasını” öngörmüş bulunmasıdır (md. 33). Gerek işverenin iflâsı gerekse konkordato ilân etmesi veya icra ve haciz yolu ile bir takibe uğraması halinde, işçi alacaklarının imtiyazlı alacaklardan olmasına rağmen; uygulamada diğer pek çok alacağa öncelik tanındığı için yeterince korunduğunu söylemek mümkün değildi. Yasanın getirdiği sistemde, ücret alacaklarının işverenin malvarlığından tamamen bağımsız bir fon tarafından ödenmesi söz konusu olduğundan, ücret konusunda çok daha etkili bir korumanın gerçekleştiği söylenebilir. Böylece, henüz onaylamamış olmamıza rağmen ILO'nun 173 Sayılı sözleşmesi ile 80/987 Sayılı AB yönergesine uygun bir sistem içine de girilmiş olmaktadır. (Özkan, 2008, s. 120; Soyer, 2003, s. 20).

İşveren; iflas, iflasın ertelenmesi, konkordato ilan edilmesi ya da aciz vesikası aldığı hallerde ödeme aczine düşmüş kabul edilmektedir. Bu hallerde, “*bir iş sözleşmesine bağlı çalışanların iş ilişkisinden kaynaklanan üç aylık ödenmeyen ücret alacakları işsizlik sigortası kapsamında Ücret Garanti Fonu'ndan karşılanmaktadır*” (İSK, Ek md.1). Bu düzenleme ile ILO'nun “173 Sayılı İşverenin İflası Halinde İşçi Alacaklarının Korunmasına İlişkin Sözleşme”sinde belirtilen asgari şart sağlanmış olmaktadır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Sosyal Şartı'nın bir tarafı olarak sözleşmenin salık verdiği düzenlemeleri de mevzuatını katmalıdır. Buna göre, ödeme aczinin başladığı tarihten önce 3 ay ve 8 aydan az olmamak üzere olarak hükme bağlanan garanti koşulunu bu durumda sağlamamaktadır. Bununla birlikte, ödeme aczinin ortaya çıktığı tarihten sonraki ücretlerde garanti alınmamıştır.

Avrupa Birliği'nin 36 Sayılı “İşverenin Ödeme Güçlüğüne Düşmesi Hallerinde Bir Fon veya Benzeri Bir Kurum Oluşturulmasını Öngören 1980 tarihli Yönergesi” bağlamında ilk defa “4857 Sayılı İş Kanunu” ile mevzuata giren “Ücret Garanti Fonu”, “4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu”na aktarılmıştır. Fonun gelirleri; işverenlerin işsizlik sigortası primi adı altında yaptıkları ödemelerden yıllık tutarın %1'lik kısmıdır. Aynı fon içerisinde farklı bir hesapta takip edilmektedir ve İŞKUR tarafından yönetilmektedir (ÜGFY, md.5,6).

Ücret garanti fonu, işsizlik sigortası bağlamında oluşturulan bir fon olduğu için, işçinin hak kazanması için “4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu” kapsamında çalışıyor olması gerekmektedir. Bu anlamda, “657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu” kapsamındaki memur, sözleşmeli personel ve diğer kamu görevlileri ile özel kanunları bulunan ve işsizlik sigortası kesintisi yapılmayan diğer çalışanlar fondan yararlanamamaktadır. Ayrıca, Ücret Garanti Fonu

Yönetmeliğine göre; “işverenin ödeme güçlüğüne düşmesinden önceki son bir yıl içinde işçinin, aynı işyerinde (aynı işverenin işyerinde) çalışmış olması koşulu aranmaktadır” (ÜGFY md.9).

Ancak, bu çalışmanın kesintisiz olması ile ilgili bir zorunluluk bulunmamaktadır. Buna göre, araya başka işyeri girmeksizin yapılan giriş çıkış bildirimleri ya da eksik günler bir engel kabul edilmemektedir. Bununla birlikte, iş sözleşmesinin sona ermesi fondan yararlanma koşulu değildir. İş sözleşmesi devam ederken işverenin ödeme aczine düşmüş olması hali de diğer şartlar sağlandığında fondan yararlanmayı gerektirmektedir (ÜGFY, md.8).

Ücret garanti fonu, temel ücret dışında işçinin prim, ikramiye, fazla çalışma, resmî tatil çalışma ücretleri ve ihbar ve kıdem tazminatları dahil olmak üzere diğer tazminatları ödemeyi garanti etmemektedir (ÜGFY, md.4). Oysaki garantiye alınmış olması taraf olunan uluslararası belgelerin hükümleri ile daha uygun bir yasal düzenden bahsedilecektir. Bununla birlikte “işçinin alacaklı olduğu ücretin işverenin ödeme aczine düştüğü tarihten önceki döneme ait olması ve zaman aşımına uğramamış olması gerekmektedir”. Söz konusu tarih; “iflas, iflasın ertelenmesi ve konkordato kararının verildiği tarihi veya aciz vesikası alınması durumunda ilgili belgenin tarihidir” (ÜGFY, md.4).

Diğer Kişilerin İşlemleri

Ücretin haczi

“4857 Sayılı İş Kanunu”nda, işçilerin aylık ücretlerinin dörtte birinden fazlasının haczedilemeyeceği düzenlenirken (İK, m. 35), “İcra ve İflas Kanunu”nun 83. maddesinde, haczedilecek miktarın dörtte birinden az olamayacağı hükme bağlanmıştır. Dörtte bir kuralı “95 Sayılı ILO Sözleşmesi” madde 10’da da belirtilmektedir. İşçinin ücretinin haczine konu olan alacak kamu alacağı ise, bu halde ücretin en az dörtte biri, en çok üçte biri haczedilebilecektir (ALTUHK. m. 71). “Deniz İş Kanunu”na tabi çalışanlar için ücret haczinde ise, ücretin aylık 240 lirası, koruma kapsamındadır (DİK, md. 32).

İşçi asgari ücret ile çalışıyorsa daha farklı bir orana tabii tutulmuştur. “6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun”un 71. maddesi “Asgari ücreti aşmayan aylık gelirlerin onda birinden fazlası haczolunamaz.” hükmü ile oranı yüzde 10 ile sınırlamaktadır (AATUHK, m. 71).

“4857 Sayılı İş Kanunu”na tabi olmayan işçi veya memur, haciz esnasında ücretinin anılan orandan fazlasının haczedilmesine rıza gösterebilir (İİK. m. 83/a). Bu rıza veya alacaklıyla yapılan anlaşma, hacizden önce olmamak kaydıyla geçerlidir (Y12HD, 10.6.2008, 9679/12100).

Ücretin imtiyazı

Mevzuatta işverenin icra ve iflas aşamasında bazı alacakların diğerlerine göre daha fazla korunması öngörülmüştür. Buna göre, “4949 Sayılı İcra ve İflas

Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un 52. maddesi ve “İcra ve İflas Kanunu”nun 206. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Buna göre, alacakların önem sırası yeniden düzenlenmiştir. Böylece, “işçilerin iş ilişkisine dayanan ve iflasın açıklanmasından önceki bir yıl içinde hak ettikleri tazminat alacakları dahil olmak üzere ücret alacakları imtiyazlı” kabul edilmektedir.

İşçiler işverenden alacakları için haciz işlemi başlatmış olduklarında kanunun 140. maddesinin 2. fıkrasına göre ücret imtiyazlı kabul edilmektedir. Haczedilen malların tutarının alacakları karşılamaması durumunda haciz, icra memurları tarafından genişletilebilecektir. Bu durum mümkün olmazsa, icra dairesi alacaklarının sıra cetvelini hazırlayacak ve imtiyazlı alacaklılar alacaklarının tamamını, imtiyazsız alacaklılar ise alacaklarının bir kısmı için ödeme alabileceklerdir. Ücret alacaklarının imtiyazlı sayılabilmesi için işçinin de hacze iştirak etmesi, işçi alacaklarının haciz işleminden geriye doğru bir yıl içinde doğmuş olması ve sıra cetvelinin ücret alacağı göz önünde tutularak düzenlenmesi gerekmektedir (İK, md. 100, 140).

İşçinin İşlemleri

Ücretin devri ve temliki

Ücretin haczedilmezliği konusunda koyulan hükmün bir devamı olarak, ücretin haczedilmeyen kısmının işçinin tasarrufu ile bertaraf edilmesi engellenmektedir. Buna göre, “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 35. maddesine göre, “*ücretin dörtte birinden fazlası başkasına devir ve temlik olunamaz*”. Hazedilmesi mümkün olan dörtte birlik kısım devir ve temlike uygun kabul edilmektedir. Bununla birlikte, haciz konusunda bir istisna görülen nafaka alacakları, devir ve temlik içinde geçerlidir. Böylece, nafaka alacaklarında sınırlama söz konusu değildir, ücretin dörtte birinden fazlası temlik edilebilecektir (Mollamahmutoğlu, 2008, s. 411). Ücretin devir ve temlikinin sınırlanmasındaki amaç işçinin ve ailesinin geçimi için asgari miktarın düşmesinin önüne geçmektir. Ancak işçinin geçimini sağlaması gereken kişilerin, evlilik birliği içinde veya dışında olmasının isabetli bir şekilde önemi bulunmamaktadır.

Ücretin rehni

“4857 Sayılı İş Kanunu”nda ücretin rehin edilmesine ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Medeni Kanun’un 954 ile 961. maddeleri arasında düzenlenmiş bulunan hükümler gereği ücrette rehin sınırlandırılması olduğu açıktır. Bununla birlikte, ücretin belirli bir miktarının devir ve temlik olunamaması ve haczedilememesinin yanında, bu işlemlerle aynı sonucu doğuracak rehin işleminin de bir sınırı olduğunu kabul etmek İş Hukuku’nun gereklerinden yola çıkılarak ulaşılabilecek sonudur.

Çalışmadan ücret ödenmesi

Ücrete hak kazanmak için çalışmak genel bir kuraldır. Ancak işçinin, yıllık izin, hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatillerde çalışmamış olmasına rağmen

ücretinin ödenmesi sosyal haklarından biridir. Bu durumların dışında çalışılmayan bazı durumlarda ücret ödeme borcu hükme bağlanmıştır. Buna göre işçinin hastalık ya da zorunda kalmak gibi mazeretlere sahip olduğu durumlarda ücretinin tam ödenmesi söz konusudur (İK, md. 49).

İşçi aylık ücret aldığı takdirde kanun koyucu bir başka ücretin korunduğu hüküm getirmiştir. Buna göre, işçinin hastalık nedeniyle çalışmadığı günlerde SGK tarafından işçiyeye ödenen geçici iş göremezlik ödeneği tutar olarak ücretinden düşük olacağından aradaki fark mahsup edilerek işçiyeye ödenmektedir (İK, md. 48).

Bununla birlikte, zorlayıcı nedenlerin ortaya çıkması halinde ücret ödemeleri için ayrı bir düzenleme mevcuttur. Buna göre, işçinin çalışmasına engel olan zorlayıcı nedenlerin varlığında işçiyeye bekleme süresi içerisinde bir hafta süreyle her gün yarım ücret ödeneceği belirtilmektedir (İK, md.24-25).

Çalışılmadan ücret ödemesi, iş güvencesinin geçerli olduğu fesih hallerinde de korunmaktadır. Buna göre, “*otuzdan fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi bulunan işçinin sözleşmesinin feshedilebilmesi için işveren işçinin yeterliliğinden, davranışlarından yahut işletme gereklerinden kaynaklanan sebepler*” göstermek durumundadır. Aksi halde, sebep gösterilmemesi ya da sebeplerin geçersizliği ispatlandığında feshin geçersizliği hükme bağlanacaktır. Bu durumda, işçinin işe iadesi kararı verilecek ve işverenin bir ay içerisinde işe başlatması beklenecektir. İşveren bu hükmü uygulamaz ise, kanun koyucu “*işçinin en az dört en çok sekiz aylık ücreti tutarında iş güvencesi tazminatı yanında; kararın kesinleşmesine kadar çalıştırılmadığı süre içinde işçiyeye en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer haklarını ödemek*” zorunda bırakarak ücret alacağını korumaktadır (İK, md. 18,19, 20 ve 21).

ÜCRETİN TÜRK İŞSİZLİK SİGORTASI KANUNU’NDA KORUNMASI

“4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu”nun Ek 2. maddesinde “*genel ekonomik, sektörel veya bölgesel kriz ile zorlayıcı nedenlerle iş yerinde uygulanan çalışma süresinin en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmaksızın en az 4 hafta süreyle faaliyetin tamamen ya da kısmen durdurulması hallerinde*” ve şartları sağlayanlara işçiler için 3 ayı geçmemek üzere çalışmadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulama getirilmiştir. Kısa çalışma ödeneği adı verilen bu uygulama, Türkiye İş Kurumu tarafınca uygulanmaktadır. Ödeneğin ve Genel Sağlık Sigortası primleri ödenmesi uygulamanın kapsamını oluşturmaktadır. Ödenekten yararlanmak için, hizmet akdinin feshi dışında kalan işsizlik sigortası hak etme koşullarının tümünü yerine getirmesi gerekmektedir. Buna göre, “*işçinin kısa çalışmaya başladığı tarihten önceki son üç yıl içinde 450 gün işsizlik sigortası primi ödemiş olması ve son 60 gün bir iş sözleşmesine tabi olarak çalışmış olması gerekmektedir. Kısa çalışma ödeneğinin miktarı, işçinin son on iki aylık prime esas kazancı hesaplanarak bulunan günlük brüt tutarın yüzde 60’ıdır*” (İSK., Ek madde 2).

KÜRESEL SALGIN DÖNEMİ UYGULAMALARI

ILO Raporları

ILO raporlarında, küresel salgın döneminde çalışma yaşamının kayıpları özellikle gözler önüne serilmiştir. İlgili raporlar çalışma saatlerinin azalmasından kaynaklı iş ve ücret kayıplarının olduğunu altını çizmektedir. Bundan sonrası için de, işsizliğin ve eksik istihdamın büyük oranda artması beklenmektedir. Özellikle formal sektörlerdeki işler ekonomik krizlerden çok yoğun etkilendiğinden istihdam talep etmeyerek işsizliğin artmasına neden olacaktır. İşçi talep eden işlerin ise kayıt dışı sektörlerde oluşması beklenmektedir. Kayıt dışı sektörler, düşük ücret ile insan onuruna yakışmayan çalışma koşulları ile tanımlanmaktadır. Söz konusu iki durumda ücretlerin düzeyi için tehlikeler içermektedir. Bu nedenle ILO raporlarında, istihdam ve gelirlerin korunması ile ilgili sözleşme ve tavsiye kararlarının bir kere daha altı çizilmiştir. (ILO, 2020, s. 4). Bu bağlamda, en fazla üzerinde durulması gereken politikalar açıkça belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Uluslararası Çalışma Standartlarına Dayalı Olarak COVID-19 ile Mücadele İçin Üç Temel Politika Başlıkları

İşçilerin Korunması	İşgücü Talebinin Artırılması	İstihdam ve Geliri Korumak
İş sağlığı güvenliği önlemleri	Mali Politikalar	Sosyal koruma kapsamını genişletmek
Çalışmanın düzenlenmesi	Para arzını genişletmek	Kısa süreli çalışma, ücretli izin vb. ile istihdamın korunması
Ayrımcılığın önlenmesi	Finansal destek (sağlık sektör)	İşletmelere finansal destekler
Sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması		
Ücretli izine erişimi kolaylaştırmak		

Kaynak: ILO (2020). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*, Switzerland: ILO Monitor, s. 8.

Tablodan görüldüğü üzere ILO, işçilerin küresel salgın dönemi şartlarında iş görme edimini yerine getirmediikleri sürelerde bir ücret kesintisi değil, aksine izinlerin ücretli olması gerektiğini belirtmektedir.

ILO raporlarında, sözleşme ve tavsiyelerine uyararak, daha fazla koruma için mevzuatlarında genişletme ve kapsamda basitleşme yapan ülkelere değinmiştir. Örneğin Fransa, Almaya ve İtalya çalışılmayan sürelerde ücret ödemeleri, çalışma sürelerinde azaltma ve kısmi işsizlik yardımları ile ilgili düzenlemelerde bulunmuştur. Çin'de göçmen işçilere yönelik bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, hastalık ve karantina durumlarında iş sözleşmelerinin feshi yasaklanmıştır. Böylece, istihdam ile birlikte dolaylı olarak ücrette korunmuştur. Filipinler de ise, işsizlik yardımları genişletilmiş, 60000'e kadar işçiye işsizlik yardımı ödenmesi ile ilgili hazırlıklar tamamlanmıştır. Hong Kong'da bir defaya mahsus olmak üzere yetişkin hanehalkına 1.280\$ nakit transferi yapılmıştır (ILO, 2020, ss. 11-12).

Avrupa Birliği Raporları

Norveç ve Birleşik Krallık da dahil olmak üzere, 27 AB Üye Devleti için 2020 yılında COVID-19 küresel salgınının çalışma hayatını nasıl etkilediği, ulusal araştırma ve anket sonuçlarına dayanarak raporlanmıştır. Her ülkenin ulusal raporlarından yararlanarak ücretlerle ilgili genel başlıklara ulaşılmıştır. Buna göre, ücretlerin belirlenmesi, ücret seviyeleri ve ücret eşitsizliği ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Ücretlerin belirlenmesi ile yaşanan en önemli gelişme, ekonomik büyüme ve gelişmenin belirsizliği nedeniyle 2020 toplu sözleşmelerin imzalanmasının ertelenmesidir. Ücret seviyelerinde ise daha olumsuz bir tablo görülmektedir. Avusturya, Bulgaristan, Estonya ve Almanya'da imzalanan toplu sözleşmelerde görece düşük ücret artışları ya da ücretlerin aynı kalması kararlaştırılmıştır. Böylece genel anlamda, reel ücret artışı olsa da söz konusu artış 2019 yılına kıyasla daha düşük düzeylerde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, salgının ilk aşamalarında, birçok ülkede reel ücretlerde düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşü, işsizlikteki artış ve fazla mesainin azaltılması, kısa çalışma programlarının uzatılması gibi faktörler tetiklemiştir. Ancak söz konusu 29 ülkede, önemli kanuni korumalar neticesinde ücret düzeylerinin korunduğunu söylemek mümkündür. Ülkeler; ücret destek mekanizmaları, vergi indirimleri ve ücret sübvansiyonları programları oluşturarak, hak kazanma şartları ve ücret düzeyleri ile ilgili olumlu yeni düzenlemeler oluşturmuştur. Örneğin Bulgaristan, 60/40 adını verdiği ücret sübvansiyon programı oluşturmuş ve salgının devam etmesinden dolayı birden fazla kez uzatmıştır. Programa göre, küresel salgın nedeniyle işten işçi çıkaracak belirli işletmeler için işten çıkarmaları gerçekleştirmemeleri koşuluyla sosyal güvenlik ve ücret maliyetlerinin yüzde 60'ını hükümetin karşılaması söz konusudur. Bir başka örnek İrlanda'nın salgın başında hali hazırda mevcut Geçici Ücret Destek Programı (TWSS) yerine İstihdam Ücret Teşvik Programı (EWSS) uyarlaması gösterilebilir. (Eurofound, 2021, ss. 37-41)

Küresel salgın dönemi ücret düzeyleri; başta doktorlar, hemşireler ve diğer sağlık çalışanları olmak üzere kamu sektöründeki belirli gruplar için sıkça tartışılmıştır. Söz konusu grupların ücretleri ile ilgili bir ilerleme kaydedilmemiştir ancak çoğu ülkede kamu sektörü reel ücret artışları özel sektörü geride bırakmıştır. Bazı ülkelerde, ek artışlar ve bir defalık ödemeler görülmesine rağmen Hırvatistan örneğinde olduğu gibi ücret artışlarının durdurulduğu durumlarda söz konusudur. Nitekim, kamu ve özel sektör ücret düzeyleri arasındaki eşitsizliğin arttığı söylenebilir. Özellikle küresel salgın döneminde düşük düzeylerde ücretle çalışanların olumsuz koşullardan daha fazla etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda, sonraki dönemler için daha aktif bir artış beklentisi söz konusudur (Eurofound, 2020).

Türkiye Uygulamaları

Ülkemizde de dünyada olduğu gibi, COVID-19 küresel salgınının başta çalışma hayatı olmak üzere, ekonomik ve sosyal hayata olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla süreci yöneten idarelerin iş birliği ile bir dizi önlemler alınmıştır. İnsan ve toplum sağlığını korumak için getirilen düzenlemelerin yanı sıra, küresel salgınının yarattığı kısıtların ekonomik sonuçlarını en aza indirmek için yasal düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu amaçla iki yasal düzenleme ile başta mevcut çalışma hayatını düzenleyenler olmak üzere yasalarda değişiklik yapılmıştır. “7226 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ve “7244 Sayılı Yeni Korona virüs (COVID-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler mevcut uygulamalardaki müesseselerin yararlanma şartlarını kolaylaştırdığı gibi yenilikler de getirmiştir.

Küresel salgın riskinin yarattığı sonuçların ülkelerin ekonomilerine ve sosyal politikalarına ileriye doğru etkileri düşünüldüğünde mücadelenin uzun soluklu olarak devam edeceği, çalışanların ve işverenlerin maruz kalabileceği olumsuzlukları önlemek amacıyla düzenlemelerin varlığına ihtiyacında da süreci aşıkardır.

Kısa çalışma ve ödeneği

Türkiye’de 7244 Sayılı düzenlemeyle COVID-19 küresel salgın dönemi, “dışsal etkilerden kaynaklanan dönemsel durumlardan ileri gelen zorlayıcı sebep” olarak kabul edilmiştir. Zorlayıcı sebep kavramının düzenlendiği “4857 Sayılı İş Kanunu”nda COVID-19 küresel salgını zorlayıcı sebep olarak kabul edildiği yüksek mahkeme tarafından karara bağlanmıştır. “...sel, kar, deprem gibi doğal olaylar nedeniyle ulaşımın kesilmesi, salgın hastalık sebebiyle karantina uygulaması gibi durumlar zorlayıcı nedenlerdir” diyerek salgın hastalıkların zorlayıcı neden kategorisine dahil edilebileceği belirtilmiştir. (Y9HD, E. 2016/9116, K. 2019/16141).

İş hukuku açısından zorlayıcı sebep olarak kabul edilen COVID-19 küresel salgın sürecinde bu kapsamda kısa çalışma uygulaması başlatılmıştır. Kısa çalışma, “4447 Sayılı Kanun”un geçici 2. maddesinde; “genel ekonomik, sektörel veya bölgesel kriz ile zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici süreyle önemli ölçüde azaltılması veya işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen geçici olarak durdurulması” olarak tanımlanmaktadır. Kısa çalışma ödeneği de kısa çalışmadan kaynaklanan gelir kaybını önlemek amacıyla getirilen bir düzenlemedir. Daha önce bahsedildiği gibi, kısa çalışma ödeneği işsizlik sigortasını hak etme şartlarına bağlanmıştır. Bu durum ödeneğin kapsayıcılığını daraltmaktadır. Ancak küresel salgın sürecinde çıkarılan “7226 Sayılı Kanun”a getirilen geçici 23. madde ile kısa çalışma ödeneğinden yararlanma şartları hafifletilmiştir. Kanuna göre kısa çalışma ödeneği şartı; “kısa çalışmanın başladığı tarihten önceki son 60 gün hizmet akdine tabi olanlardan son üç yıl içinde 450 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödenmiş olması” şeklinde

uygulanacaktır. Bununla birlikte, koşulu sağlamayanlar içinde bir hüküm getirilmiştir. Buna göre, hak edilen son işsizlik ödeneğinden kalan süre kadar, kısa çalışma süresini geçmemek kaydıyla yararlanması mümkün kabul edilmiştir. Söz konusu süreler, ücretin korunması ile ilgili etkili olmakla birlikte bir kapsam sorunu yaratmakta, istenilen ölçüde bir koruma sağlamamaktadır.

Nakdi ücret desteği

Özellikle kısa çalışma ödeneğinin kapsam sıkıntısı, yeni bir düzenlemeye ihtiyacın altını çizmektedir. Bu bağlamda, “7244 Sayılı Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un 7. maddesi ile “4447 Sayılı Kanun”a geçici 24. madde eklenmiştir. Buna göre, “işveren tarafından ücretsiz izne ayrılan ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayan işçiler ile 15/3/2020 tarihinden sonra 51. madde kapsamında iş sözleşmesi feshedilen ve bu Kanunun diğer hükümlerine göre işsizlik ödeneğinden yararlanamayan işçilere nakdi ücret desteği verilmesi” hükmedilmiştir. Nakdi ücret desteğinden yararlanabilmek bir sosyal güvenlik kuruluşlarından herhangi birinden yaşlılık aylığı almamak şart olarak belirlenmiştir.

Nakdi Ücret Desteğinin miktarı; “4857 Sayılı İş Kanunu”nun geçici 10. maddesinde belirtilen “feshi yapılamayacak süreyi geçmemek üzere, bu süre içinde ücretsiz izinde buldukları veya işsiz kaldıkları süre kadar”, 2021 yılı için günlük 47.70 TL’dir (İŞKUR). Yine aynı kanunla nakdi ücret desteğinden yararlananlardan genel sağlık sigortalısı kapsamına girmeyenlerin genel sağlık sigortalısı sayılacağı ve sigorta primlerinin Fon kapsamında ödeneceği belirtilmektedir.

Ayrıca işverenin nakdi ücret desteği alan işçileri fiilen çalıştırdıkları tespit edilirse, çalışan her işçi ve çalıştığı ay için ayrı ayrı olmak üzere “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 39. maddesine “fiilin işlendiği tarihteki belirlenen aylık brüt asgari ücret tutarında Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüklerince idari para cezası uygulanır ve ödenen nakdi ücret desteği ödeme tarihinden itibaren işleyecek kanuni faizi ile birlikte işverenden tahsil edilir” hükmü getirilmiştir.

Küresel salgının çalışma yaşamına olumsuz etkilerini ve çalışanların gelir mağduriyetini en aza indirebilmek amacıyla getirilen “7244 Sayılı Kanun” ile getirilen düzenlemeler işçiyi ve işvereni maddi açıdan mümkün olduğunca korumak amacına yöneliktir.

Ücretli yıllık izin

“4857 Sayılı İş Kanunu”nun 53. maddesinde deneme süresi dahil bir yıllık çalışma süresini dolduran işçilerin yıllık izin hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Yıllık ücretli izin yönetmeliğine göre, işçi yıllık iznini kullanmak istediği tarihten en az bir ay önce yazılı olarak işverene bildirir ve işveren, süre ve tarihe bağlı olmadan işçiye izin verir ya da geçerli bir nedenle erteleyebilir. Bu

bağlamda, bu uygulamaların küresel salgın döneminde gevşetilerek işyerinde tedbir amaçlı bulunmak istemeyen işçilerin yıllık izin talepleri değerlendirmeye alınarak işveren tarafından kullanılmıştır.

Ücretsiz izin

Ücretsiz izin uygulaması iş sözleşmesinin bir dönem askıya alınması hali olarak çalışma koşullarında esaslı değişiklik olarak nitelendirilmektedir (Y9HD, E.2009/25659, K.2010/36). Ancak küresel salgın döneminde olduğu gibi iş görme edimini yerine getirmekte engelleyici durumlar söz konusu olduğunda, feshin son çare olması prensibi gereği işçilerin ücretsiz izne çıkarılması kabul edilebilir bir uygulamadır. “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 22. maddesinde “*çalışma koşullarında esaslı değişiklik yapılmasının ancak durumun işçiye yazılı bildirilerek mümkün olduğunu, yazılı bildirim şekline uyulmadan ve işçi tarafından da altı iş günü içinde yazılı olarak kabul edilmeyen esaslı değişikliklerin işçiyi bağlamadığı*” belirtilmektedir. İşçi değişikliği bu süre içerisinde kabul etmezse, işveren değişikliğin geçerli bir nedene dayandığını veya fesih için başka bir geçerli nedeninin bulunduğunu yazılı beyan ederek ve bildirim süresine uyarak iş sözleşmesini feshedebilecektir. Küresel salgın dönemi için “7244 Sayılı Kanun”un 9. maddesiyle “4857 Sayılı İş Kanunu”na getirilen geçici 10. madde kapsamında “*yürürlük tarihinden itibaren üç aylık süreyi geçmemek üzere işverenin işçiyi ücretsiz izne çıkarabileceği ve bunun için yukarıda sayılan şartların aranmadığı*” belirtilmektedir. Geçici 10. maddenin 4. fıkrasında ise, “*üç aylık sürenin cumhurbaşkanı tarafından altı aya kadar uzatılabileceği*” belirtilmektedir. Nitekim ücretsiz izne ayırmanın işçiye haklı nedenle fesih imkânı veremeyeceği yine madde içeriğinde koruma altına alınmıştır. İş sözleşmesinin devamı iradesiyle birlikte ücretsiz izin sebebiyle sözleşmenin askıya alınması durumunda, işveren tarafından işçiye bir miktar ücret ödeneceği de taraflar arasında kararlaştırılabilecektir (Otru, 2012, s. 105).

Ayrıca İŞKUR tarafından nakdi ücret desteği verilenler arasında Aralık 2020 itibariyle iş sözleşmesi bulunan ve mevzuatta belirtilen kodlarda faaliyet gösteren işverenlerin çalışanlarının geçici statüdeki 10.madde kapsamında ücretsiz izne çıkarılmaları halinde de nakdi ücret desteği verilmektedir. Ücretsiz izin uygulaması 1 Temmuz 2021 tarihinde sona ermiştir.

Telafi çalışması

Küresel salgın süresince sokağa çıkma kısıtlamaları ve işyeri kapanmaları nedeniyle işyerlerinde üretim son derece aksamıştır. Söz konusu durum, işverenlere ekonomik mağduriyet olarak yansımıştır. “4857 Sayılı İş Kanunu”nun 64. maddesinde ise bu mağduriyete gidermeye yönelik “telafi çalışması yaptırılması” başlıklı çözüm bulunmaktadır. Buna göre, “*zorunlu nedenlerle işin durması, ulusal bayram ve genel tatillerden önce veya sonra işyerinin tatil edilmesi veya benzer nedenlerle işyerinde normal çalışma sürelerinin önemli ölçüde altında çalışılması veya tamamen tatil edilmesi ya da işçinin talebi ile kendisine izin verilmesi*

hallerinde, işveren dört ay içinde çalışılmayan süreler için telafi çalışması yaptırabilecektir". 7226 Sayılı Kanun söz konusu dört aylık süreyi önceki iki aylık süre ile değiştirmiştir. Aynı kanunla madde metnine bu dört aylık sürenin cumhurbaşkanı tarafından artırabileceği de eklenmiştir. Kanunda öngörülen telafi çalışması fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma sayılmayacaktır. Bu nedenle, günlük en çok çalışma süresi olan 11 saati aşmayacak şekilde günde en fazla üç saat telafi çalışması yaptırılabilir. Telafi çalışmasının tatil günlerinde yaptırılmayacağı ile ilgili kısıtlama devam etmektedir.

Kısmi süreli çalışma

Kısmi süreli çalışma yapılması "4857 Sayılı İş Kanunu"nun 13. maddesinde tanımlanmıştır. Hükme göre, işçinin haftalık çalışma süresinin önemli ölçüde daha az belirlenmesi kısmi süreli çalışmadır. Yargıtay, önemli ölçüde az belirlenmesi durumunu, normal haftalık çalışma süresinin üçte ikisi olarak kabul etmektedir (Y9HD, E. 2008/35732, K. 2010/28784). Küresel salgın dönemi nedeniyle işveren, haftalık çalışma süresini tamamlayamayan işçi için, talep etmesi durumunda ve boş yer mevcut ise talebi değerlendirmelidir.

Uzaktan çalışma

Uzaktan çalışma, 6.05.2016 tarihinden önce "Türk Borçlar Kanunu"nda düzenleme alanı bulurken bu tarihten sonra "4857 Sayılı İş Kanunu"nun 14. maddesine eklenmiştir. Buna göre uzaktan çalışma, "*işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir*". İşçinin, işverenin emir ve talimatları doğrultusunda iş görmeye devam etmesi söz konusu olduğundan iş sözleşmelerinin unsurları varlığını korumaktadır.

"4857 Sayılı İş Kanunu"nun 14. maddesine göre, "*uzaktan çalışmanın usul ve esasları, işin niteliği dikkate alınarak hangi işlerde uzaktan çalışmanın yapılamayacağı, verilerin korunması ve paylaşılmasına ilişkin işletme kurallarının uygulanması ile diğer hususların, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmelikle belirleneceği*" hüküm altına alınmış ve bu kapsamda uzaktan çalışmanın usul ve esaslarına ilişkin "Uzaktan Çalışma Yönetmeliği" 10.3.2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Uygulamada uzaktan çalışma modeline geçilmesi hususunda yazılı bir sözleşmenin olması şartı aranmaktadır. Ancak küresel salgın döneminde, ani ve yıkıcı gelişen sağlık tehlikeleri acil önlem almayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, işyerleri hızla uzaktan çalışma modeline geçerek, sözleşme şartı aranmaksızın evden çalışmalar uygulanmaya başlanmıştır.

Buna paralel olarak; Sosyal Güvenlik Kurumu çıkardığı bir genel yazı ile uzaktan çalışma konusunda gerekli düzenlemeleri yaparak, "sigortalıların ay içerisindeki uzaktan çalışma günlerinin sisteme girilebileceği alanların aylık prim

ve hizmet belgesine ve prim hizmet beyannamesine eklemiştir”. Bununla birlikte, işveren belgeleri işçinin uzaktan çalışmasını gözeterek kuruma göndermelidir. Ayrıca, “*bildirilen uzaktan çalışma gün sayısının fiili çalışma gün sayısından fazla olamayacağı*” açıklanmıştır (SGK, Uzaktan Çalışma Gün Bildirimi Yazısı)

Uzaktan çalışma uygulamasının küresel salgınla birlikte başlaması ve hız kazanmasıyla tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çalışma hayatı açısından yeni bir döneme geçildiği tespitini yanlış olmaz kanaatindeyiz. Bu şekilde yapılan çalışmalardan sigortalıların bir mağduriyet yaşamaması açısından, sigorta ilişkisinde de belirtilmiş olması çalışma ilişkisi son derece önemli bir düzenlemedir.

Fesih yasağı

“4857 Sayılı İş Kanunu”nun 25. maddesinde işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkı düzenlenmiştir. Bu maddenin 3. bendinde “zorlayıcı sebepler” başlığı altında işyerinde 1 haftadan fazla süreyle “çalışmaktan alıkoyan zorlayıcı sebebin bulunması” halinde işverence iş sözleşmesinin haklı nedenle fesih imkânı doğduğu belirtilmektedir. Ancak; söz konusu zorlayıcı sebeplerin iş ya da işyerinden ziyade işçiden kaynaklandığı özellikle belirtilmelidir. Bu maddeye göre, hastalık gibi öngörülemez haller işverene haklı fesih hakkı tanımaktadır. Ancak, “7244 Sayılı Kanun”un 9. maddesiyle “4857 Sayılı İş Kanunu”na geçici 10. madde eklenerek 3 ay süre ile işverenin fesih hakkı sınırlandırılmıştır. Geçici 10. madde ile maddenin yürürlüğü girdiği tarihten itibaren üç ay süreyle kanunun 25. maddesi 2. fıkrasında ve diğer kanunların ilgili hükümlerinde yer alan “ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller” hariç tutularak iş sözleşmesinin işveren tarafından feshi yasaklanmıştır. Ancak kanun, 17 Nisan 2020’de yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de COVID-19 vakaları 11 Mart 2020 görülmeye başlanmıştır ve kısa sürede ekonomik ve sosyal etkileri görülmektedir. Bu anlamda 17 Nisan’a kadar birçok işçinin işsiz kaldığı tahmin edilebilir.

Bununla birlikte düzenleme; “İş Kanunu”, “Türk Borçlar Kanunu”, “Basın İş Kanunu”, “Deniz İş Kanunu” kapsamındaki iş veya hizmet sözleşmelerini de içererek geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak, tüm kanunları kapsar nitelikteki genel bir düzenlemenin bu şekilde yapılması hukuki güvenlik ve belirliliği zedeleyici bir etki yaratmıştır. Bunun yerine ilgili kanunlara ayrı ayrı değişiklik yapılmasının daha isabetli olacağı açıktır (Seçkin, 2020, s. 253).

Fesih yasağı ücretsiz izin uygulaması gibi 1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren son bulmuştur. Fesih yasağının önemli bir güvence sağladığı, son bulduktan sonraki dönemde işsiz sayısındaki artıştan belli olmaktadır. Buna göre DİSK’in raporuna göre, Temmuz 2021 tarihinde 506 bin yeni işsiz işgücü piyasasına katılmıştır (DİSK, 2021, s. 3).

SONUÇ

İşçi, iş görme edimini ücret karşılığında gerçekleştirmektedir. Ücret, işçinin kendisinin ve ailesinin ekonomik ve sosyal durumunu belirleyen önemli bir göstergedir. Bu nedenle; miktarı, ödeme koşulları, zamanı ve güvencesi hukuken koruma altında olmalıdır. Türk hukukunda ekonomik risklere karşı işçi alacaklarını güvence altına almaya yönelik çeşitli uygulamalar oluşturulmuştur. Bunların bir kısmı uluslararası sözleşmeler baz alınarak hayata geçirilmiştir. Ancak, bütün mekanizmaların gerektiği kadar koruma sağladığını söylemek mümkün görünmemektedir. Özellikle tam korumanın mevcut olmadığı böyle bir ortamda, henüz sonlanmamış ve etkilerini insan sağlığı üzerinden ekonomik ve sosyal olarak ağır bir biçimde gösteren COVID-19 küresel salgın koşulları uygulamaların yeniden düşünülmesini ve ilave tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. Ortaya çıkan ekonomik ve sosyal risklerin telafisi tüm dünyada hukuk sistemlerinin gündemindedir.

ILO ve Avrupa birliği raporlarından da anlaşıldığı üzere, ülkeler koruyucu mevzuat düzenlemelerinde genişletme ve basitleştirme ile ilgili düzenlemeler yapmışlardır. Bununla birlikte, nakdi ödemeler ile yeni düzenlemeler getirerek, koruma kapsamına girmeyenleri de güvence sağlamaya çalışmışlardır. Ülkelerin uluslararası sözleşmeleri de dikkate alarak getirdikleri düzenlemeler sosyal politikaları ve ekonomik güçleriyle yakından ilişkilidir. Uluslararası örgütlerin karar ve raporlarına bakıldığında ülkelerin, küresel salgın özelinde olmamakla birlikte belli dönemlerde yaşadıkları ekonomik zorluklarda çıkış yolu olarak genellikle ücretlerde bir azaltmaya gittikleri görülmektedir. Küresel salgın ülkelerin bu noktadaki bakış açısını da ister istemez değiştirmiştir. Sistemlerin varlıklarını sürdürebilmeleri tüm tarafların korunmalarını gerekli kılmaktadır.

Türkiye’de de küresel salgının çalışma hayatında yarattığı zorlukları gidermek adına çıkarılan yasal düzenlemeler çalışma hukuku alanında pek çok yenilik getirmiştir. Öncelikle salgın zorlayıcı sebep olarak kabul edilmiş ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanma şartları hafifletilerek yaygınlaşması sağlanmış, işverenlere sağlanan desteklerle çalışanlara iş ve ücret güvencesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca fesih hakkı sınırlandırılarak ahlak ve iyi niyet kurallarına aykırılık halleri hariç işten çıkarmalar yasaklanmıştır. İşverenlere işçiyi ücretsiz izne çıkarma hak ve yetkisi tanınmıştır. Ücretsiz izin süresince gelirden yoksun kalacak olan işçiye İşsizlik Sigorta Fonundan karşılanmak üzere nakdi ücret desteği imkânı getirilmiştir. Ülkemizde yürütülen sosyal politika hem primli ve hem de primsiz sistem açısından bir koruma sağlamanın yanı sıra sosyal tarafları da gözetmek şeklinde olmuştur.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de geçici çözümler ile küresel salgın dönemi çalışma ilişkileri düzenlenmiş ve birçok sisteme göre daha etkili bir süreç yürütülmüştür. Ancak küresel salgın henüz bitmemiş, sonuçları kesinleşmemiştir. Ayrıca küresel salgınla hayatımıza giren yeni çalışma modelleri çalışma hayatında dönüşü olmayan yeni bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, geçici

önlemlerin devamlılığın sağlanmasının yanında, yeni bir istihdam politikası ihtiyacı baş göstermektedir. Maalesef, fesih yasağının kaldırılmış olması önemli bir güvencesizlik yaratmaktadır. Temmuz 2021 döneminde işgücü piyasasına 506 bin yeni işsiz katılmıştır (DİSK, 2021, s. 3). Bununla birlikte, istihdamın artışı ile ilgili yeni bir düzenleme henüz hayata geçmemiştir. Bu koşullarda hem işveren hem işçi yeni düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Yeni işyerlerinin kurulması ya da mevcut işyerlerinde istihdamı teşvik için vergi indirimleri gibi düzenlemeler ile desteklenirken, işsizleri gelir bakımından güvenceye alan fon ve sigortaların yönetimi ve devamlılığı şeffaf bir şekilde gerçekleşmelidir. Bununla birlikte, dezavantajlı grupların bu tür sosyal krizlerden en başta etkilendiği tecrübe edilmiş bir gerçektir. Onların da içerildiği bir istihdam programının oluşturmak, işgücü piyasasının geleceği ve sosyal barışın devamlılığı için bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

Avrupa Sosyal Şartı, *Uluslararası Anlaşma*, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasosyalsarti.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.01.22).

Bedir, E., Uyanık, Y., Demirci, S., & Karaman, N. (2018). *Türkiye’de Sosyal Diyalog Mekanizmalarının Değerlendirilmesi ve Analizi*, Çalışma Hayatında Sosyal Diyalogun Geliştirilmesi Projesi, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.

Birleşmiş Milletler, *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalIKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.22).

Bonoli, G. (2003). New social risks and the politics of post-industrial social policies, Armingeon, K. And Bonoli, G (Edt.), *The politics of post-industrial welfare states* içinde (ss.3-26). London: Routledge.

Centel, T. (1988). *İş Hukukunda Ücret*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları.

Centel, T. (1994). *Bireysel İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Cobb, A. & Lin, K. (2017). Growing Apart: The Declining Firm-Size Wage Premium and its Inequality Consequences, *Organization Science*, 28, 429–446.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (28.06.2009). Ücret Garanti Fonu Yönetmeliği. Ankara.

Çelik, N. (2011). *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Yayınları.

Demir, F. (2016). *İş Hukuku ve Uygulaması*. İzmir: ALBİ Yayıncılık.

DİSK (2021). *İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu*, İstanbul: Disk-Ar yayınları.

Ekonomi, M. (1984). *İş Hukuku*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

Eurofound (2020). *Minimum wages in 2020: Annual review*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurofound (2021). *COVID-19: Implications for employment and working life*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eyrenci, Ö., Taşkent, S., & Ulucan, D. (2006). *Bireysel İş Hukuku*. İstanbul: Legal Yayınevi.

Güven, E. & Aydın, U. (2017). *Bireysel İş Hukuku*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.

ILO (1944). *Philadelphia Bildirgesi*, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm, (Erişim Tarihi: 22.01.22).

ILO (1949). *95 Sayılı Ücretin Korunması Sözleşmesi*, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377265/lang--tr/index.htm, (Erişim Tarihi: 22.01.22).

ILO (1992), *173 Sayılı İşverenin Ödeme Güçlüğü Halinde İşçi Alacaklarının Korunması Hakkında Sözleşme*, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312318, (Erişim Tarihi: 07.01.22).

ILO (2020). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*, Switzerland: ILO Monitor.

ILO, *Information Note: Details of the Wage Protection System in KSA*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/meetingdocument/wcms_816083.pdf, (Erişim Tarihi: 20.01.22).

İŞKUR, *Nakdi Ücret Desteği*, <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi/nakdi-ucret-destegi/#:~:text=2021%20y%C4%B1%C4%B1%20i%C3%A7in%20ise%20g%C3%BCnl%C3%BCk,%2C70%20TL'ye%20C3%A7%C4%B1kar%C4%B1m%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>, (Erişim Tarihi: 20.01.22)

Mollamahmutoğlu, H. (2008). *İş Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Nazlı, S. (2020). COVID-19 Salgınının Ekonomik ve Sosyal Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun'un İş Hukukuna Yönelik Hükümlerinin Değerlendirilmesi, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 251-271.

Otru, İ. (2012). *İş Hukukunda Ücretsiz İzin*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Özkan, M. S. (2008). *İşverenin İflas Etmesi Halinde İşçilik Hak ve Alacaklarının Karşılınması Konusundaki Sistemler ve Türk Hukukundaki Durum*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Sarmış, İ. & Şahin, O. (2014). *Avrupa Sosyal Şartı*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yayın No:06.

Sayın A. K. (2019). ILO Normları Bakış Açısı ile Dünyada ve Türkiye’de Asgari Ücret Uygulamaları, *Çalışma ve Toplum*, 3, 1877-1916.

Sosyal Güvenlik Kurumu. Uzaktan Çalışma Gün Bildirimi. https://www.google.com/search?q=%22sgk.gov.tr%22+%22uzaktan+%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma%22&rlz=1C1SQJL_trTR813TR813&oq=%22sgk.gov.tr%22+%22uzaktan+%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma%22&aqs=chrome..69i57j33i160.36840j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8#, (Erişim Tarihi: 20.01.22).

Soyer, P. (2003). *4857 Sayılı Yeni İş Kanunu Değerlendirme Konferans Notları*. Bolu: Türk –İş Yayınları.

Sümer, H. H. (201). *İş Hukuku*. Konya: Mimoza Basım.

Süzek, S. (2017). *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Süzek, S. (2021). *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Sychenko, E. (2017). International Protection of Employee’s Privacy under the European Convention on Human Rights, *Zbornik PFZ*, 67(5), 757-781.

T.C. Yasalar (03.03.2004). *Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği*, Ankara.

T.C. Yasalar (08.09.1999). *4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu*. Ankara.

T.C. Yasalar (09.06.1932). *2004 Sayılı İcra ve İflas Kanunu*, Ankara.

T.C. Yasalar (10.06.2003). *4857 Sayılı İş Kanunu*, Ankara.

T.C. Yasalar (11.01.2011). *6098 Sayılı Borçlar Kanunu*, Ankara.

T.C. Yasalar (15.07.2016). *6728 Sayılı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, Ankara.

T.C. Yasalar (17.04.2020). *7244 Sayılı Yeni Korona virüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, Ankara.

T.C. Yasalar (20.04.1967). *854 Sayılı Deniz İş Kanunu*, Ankara.

T.C. Yasalar (21.07.1953). *6183 Sayılı Amme Alacakları Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun*, Ankara.

T.C. Yasalar (26.03.2020). *7226 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, Ankara.

T.C. Yasalar (27.09.2006). 5547 Sayılı Kanun'la onaylanması uygun bulunan Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Ankara.

T.C. Yasalar (31.05.2006). 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Ankara.

Werner, A. & Lim, M. (2016). The ethics of the living wage: a review and research agenda, *Journal of Business Ethics*, 137(3), 433-447.

Yayın Geliş Tarihi: 28.01.2020
Yayına Kabul Tarihi: 15.01.2021
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.680561

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 119-146
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

REQUIRED OPERATING LICENSE BEFORE OPERATION PERMIT TO BE ABLE TO PERFORM MINING OPERATION ACTIVITIES IN TURKEY¹

Taşkın Deniz YILDIZ*

Abstract

For the realization of mining operations in Turkey; investors should take a mining operating license in the first place. According to mining legislation; different license areas and periods varying according to mineral groups are envisaged. After received the mining operating license, to conduct the activities shown in the mining operating project, the operation permit must be obtained. Operating permit area; is determined by reducing the mineral reserve to the proved reserve in the mining operating license area. Operation permit show that for mines within the mining operating license area, all permits have been obtained and there is no obstacle to the production of mines. Therefore, the period of mining operating licenses in Turkey (except 1, 2 (a) ve 2 (c) mineral groups); are an interim period before the mining operation permit process, which is necessary to start mining production, taken after the end of the mining exploration activities. During this transitional period; application for mining operating license; areas, and duration of mining operating license; operating project and the activities to be carried out accordingly, should be known for investors who will invest in mining. How can the mining investor proceed to operation permit process as soon as possible without the license security decline? Why is there a need for an operation permit along with a mining operating license in Turkey? Arrangements on these issues will reduce the risk of mining investments and will also contribute to the development of environmentally friendly mining.

Keywords: *Mining legislation, Mining license, Mining project, Mining reserve, Mining right.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yıldız, T. D. (2022). Required operating license before operation permit to be able to perform mining operation activities in Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 119-146

¹ This article was produced from the subtitle in the doctoral thesis of Taşkın Deniz Yıldız being approved in 2020.

* Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Maden Mühendisliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-4043-2257, tdyildiz@atu.edu.tr.

TÜRKİYE'DE MADEN İŞLETME FAALİYETİ YAPABİLMEK İÇİN GEREKLİ İŞLETME İZİNİ ÖNCESİNDE İŞLETME RUHSATI²

Öz

Türkiye'de maden işletme faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için yatırımcının ilk etapta maden işletme ruhsatı alması gerekmektedir. Maden mevzuatına göre, maden gruplarına göre değişen farklı ruhsat alanları ve süreleri öngörülmüştür. Maden işletme ruhsatından sonra maden işletme projesinde gösterilen faaliyetleri yapabilmek için işletme izninin alınması gerekmektedir. İşletme izin alanı, maden işletme ruhsat alanında bulunan maden rezervinin görünür rezerve indirgenmesi suretiyle belirlenir. İşletme izni, maden işletme ruhsat sahası içinde bulunan madenler için bütün izinlerin alınmış olduğunu ve maden üretimine bir engel kalmadığını gösterir. Dolayısıyla Türkiye'de maden işletme ruhsatı -1, 2 (a) ve 2 (c) maden grupları haricinde- maden arama faaliyetleri bitimi sonrasında alınan, maden üretimine başlanabilmesi için gerekli olan maden işletme izin süreci öncesinde bir ara dönemdir. Bu ara dönemde; maden işletme ruhsatı müracaatı; maden işletme ruhsat alanları ve süresi; işletme projesi ve buna uygun olarak gerçekleştirilecek faaliyetler, gibi konular maden yatırımı yapacak yatırımcılar için bilinmesi gereken konulardır. Ruhsat güvencesi zayıflamadan maden yatırımcısı işletme izin sürecine en kısa zamanda nasıl gelebilir? Türkiye'de maden işletme ruhsatı yanı sıra işletme iznine neden gerek duyulmuştur? Bu konularda yapılacak düzenlemeler maden yatırımlarının riskini azaltacak ve aynı zamanda çevreye duyarlı madencilik gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maden hakkı, Maden hukuku, Maden rezervi, Maden ruhsatı, Madencilik projesi.

INTRODUCTION

Mining activities, starting with exploration, continuing with ore production-enrichment, following the depletion of resources, and covering the working places and covering the environmental activities is a set of processes (Tamzok, 2008, p. 12). Within these activities; it is very important to define the phase in which the mining operations started and ended, in the mining legislation, in terms of turning the mining investments into production. As well as the Mining Law in Turkey; In Article 4 of the Mining Regulation which entered into force in 2017; "mining operations" was defined as: "Preparatory activities for production and necessary activities for production". However, "Mining Operations" technically includes;

- Production: The extracting existence of a proved reserve is extracted from the ground or removing from the earth,
- Operating/processing: - Preparation, mineral processing and smelting phases of the produced ore,
- Rehabilitation the operated area, filling or arranging the opening gaps,

² Bu çalışma Taşkın D. Yıldız'ın 2020 yılında İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından onaylanan doktora tezindeki bir başlığın geliştirilmesi ve revize edilmesiyle yapılmıştır.

- Environmental activities and landscaping (Günay, 2016, p. 25-26).

The right to operation refers to a wide variety of rights, such as the discovery of the mine, the establishment of facilities above and below the ground for this purpose, and the ownership of the ore extracted (Telli, 1989, p. 102; Göğer, 1979, p. 207). For the realization of the mining activities, the investor must be entitled to mining right.

According to Turkish Mining Law; "mining rights shall be granted to Turkish citizens being qualified to enjoy their civil rights; to companies having legal entities, established in accordance with Turkish Republic Legislation and in whose article of association it is indicated that mining is included in their field of activity; to public economic enterprises having the authorization on this matter and their entities, affiliates and associates and other public institutes, establishments and administration (Topaloğlu, 2016, p. 33; Yıldız & Topaloğlu; 2021, p. 1124-1125; Mining Law, Article 6).

Mining in Turkey in terms of ownership "domanial system" and "regalian system" is valid. The domanial system considers mines as public property and gives the government the right to explore and operate. In the regalian system, it obtains the right to operate if it fulfills its obligations with the condition of financial and technical competence, to a certain extent, which locates the mine as public property (Yıldız, 2013a, p. 1962). The person who has explored and discovered the mine also has the right to priority³ (Fındıkgil, 1966). In Turkey, mining rights are classified according to the rights of discovering, exploration, and operation. After the discovery and exploration periods, the operation period starts with the registration of the proved mine. After the exploration term, the operation period phases are presented in (Fig.1) (Yıldız, 2020h, p. 263; Yıldız & Kural, 2020). As shown in the figure 1, "mining exploration license can be obtained through tender, application or transfer. Exploration permits require property permits and permissions from other institutions⁴. Exploration activities include geophysics, geochemistry, and drilling operations. If the feasibility of the project is suitable for the operation, an operating license application is made upon the delivery of the operating project at the end of the exploration activities. "Operation permit"; Environmental Impact Assessment (EIA) decision shall be given to the operating license holder by obtaining the proprietary, workplace opening and work permit, and other licenses and permits. It is mandatory to submit an annual report after obtaining the operation permit (Yıldız, 2020b; 2020h, p. 264). Until the end of the mining operation, mine investor pays forest fees (Yıldız, 2020a; 2020f), pasture fees (Yıldız, 2019), private land permit or expropriation prices (Yıldız, 2020e), license fees (Yıldız, 2022c), state rights (royalty) (Yıldız, 2022b), municipal fee, fees of conformity to environment,

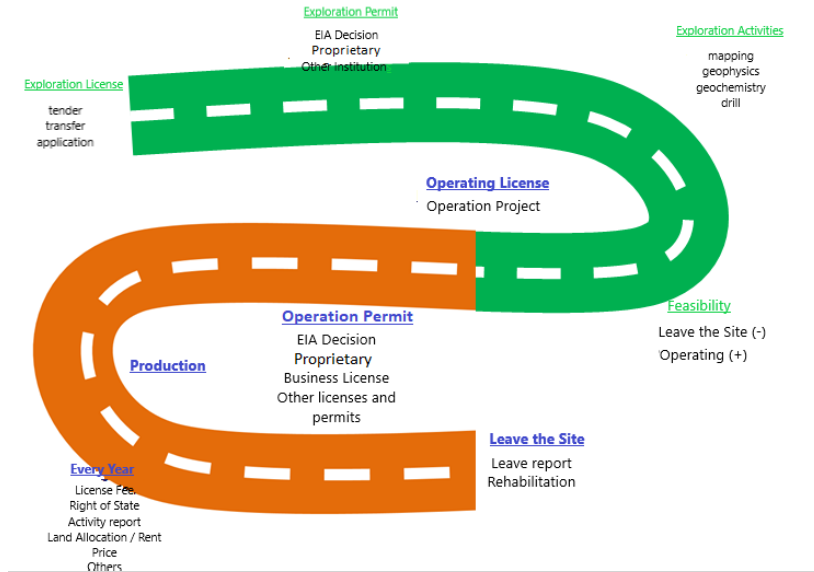
---

³ The mineral groups that make an exception to the priority right in the "regalian" system are mentioned below.

⁴ For mining exploration license applications, permission periods, rights and other license conditions, see (Yıldız, 2013b).

rehabilitation costs, operating license extension fees, and various taxes. The rehabilitation process starts when the mine is in operation. After the mine production activities are completed, the abandonment report is given, and the mining field is abandoned (Yıldız, 2020b; 2020h, p. 264; Yıldız & Kural, 2019; 2020).

Figure 1: Licensing processes (as representative)

Reference: TÜMMER (2017). Mining operations permission processes (presentation).

In this context, "mining right" or the realization of mining activities; limited to the conditions in the declared operating project (Günay, 2016, p. 42). Generally, mining sector is riskier compared to other sectors. At the investment stages, good planning, and a project-based approach are needed for obtaining natural resources by extracting them optimally (Özel, 2006, p. 1). In order to achieve success from the expected results from mining projects, they need to be prepared by professional project makers (Utkan, 2011, p. 50). At this point, the operating projects to be delivered in the application of operating license in Turkey; the projects should be analyzed, after the mining operating license application, to avoid of the permission process be extended, and without being led to a sanction in the license. These projects should be prepared meticulously, and MAPEG (General Directorate of Mining and Petroleum Affairs) should provide the necessary promptness and controls in the project approval.

Scope and Methodology

In order to start mining operations activities in Turkey, mining investors need to get some permissions (Yıldız 2020b; 2020h). The process of these permits can take 1-3 years and exceed this period. Unexpected land-use problem arises after

the mining operation activities started is a situation mine investor do not want at all. Because, mining investors pay high land permit fees due to land conflicts before obtaining an operation permit (Yıldız, 2019; 2020a; 2020e; 2020f; 2021a; Yıldız & Kural, 2019). Additionally, there are some problems in these land conflicts due to the permit processes (Yıldız, 2020i; 2021b; Yıldız et al., 2017; 2019a; 2019b; 2020; 2021). For mining investors, license security is one of the issues they consider most when deciding on their investments (Yıldız & Kural, 2020). When assured, the license should not be easily canceled and the license holder should not deal with unnecessary sanctions (Yıldız, 2017, p. 88).

Operating license within all this process shows that the mineral reserve is determined after the completion of the exploration license periods, and that the site to be operated is conducive to mining. (Kayserili & Topaloğlu, 1990, p. 68). Additionally, operating license indicates the legal readiness of mine site for operating. However, for the field to be legally ready for operating isn't enough for extracting mine. For this, it is expected from the right holder to render the field operatable on the condition that an operating permit is obtained. The investors who obtain an operating license should fulfill their legal obligations regarding this license within the periods stated in the law. On the contrary case, administrative fine and the cancelation of operating license sanctions are foreseen (Kurt, 2020, p. 37). How can the mining investor proceed to operating permit process in the presence of these kinds of conditions weakening the license security? Why is there a need for an operation permit apart from a mining operating license in Turkey?

This article; has a qualitative guide which will show in detail the procedure of the permits required by domestic and foreign mine investors to make mine investments in our country. Also, it contains recommendations that can accelerate the transition from operating license to operation permit. In this context;

- By explaining the difference between the mining license and the operation permit; In addition to the legal consequences of this difference, technical results on concepts such as mining operating project and reserve have been revealed.

- It has been explained which procedures and conditions under which mining application can be applied. The conditions of this application vary according to the mineral groups⁵.

- According to the different mineral groups mentioned in the table, the rights granted to the license holder. In this context; the areas of the mining license, durations of the license that this license entitles are specified.

- The mining operating project and the scope of the activities to be carried out accordingly are explained.

---

⁵ See the mineral groups stipulated by the Turkish mining legislation (Yıldız, 2019, p. 26-27; 2020g; Topaloğlu, 2016, p. 16-20).

• Thus; the requirements of a mining investor, which should be taken into consideration before the operation permit is obtained from the application that is required to obtain the required operating license before the operation permit, and the obligations envisaged, have been examined and proposals have been made especially regarding the operating project.

• In particular; the function of the operating license has been clarified from the application of the mining operating license to the operation permit stage and suggestions have been made in order to ensure that the characteristics of the operating projects submitted during this application are reflected in the operation permit process.

• Recent changes introduced by legislation on related issues within the scope of the study; in some cases, also with the situation in the legislation before the amendment has been shown and explained.

THE CONCEPTS OF MINING OPERATING LICENSE AND OPERATION PERMIT

Mining rights in the Mining Law; It is used for four concepts such as license, permit and privilege⁶. Looking at the definitions in the mining law;

- “Operating License” is defined as “Certificate of authority for the conduct of necessary mining activities”,

- “Operation Permit” is defined as “Permit required for a mine to start operation”.

As can be seen in the mining law “license” and “permit” are two different terms in Turkey. License is considered as a whole showing the borders surrounding the mine site and preventing the distribution of the same mineral group licenses to others within these borders. However, “permit”; deemed to be the place where mining operations performed/will be performed, within the limits of the license (Yeşilyurt, 2009, p. 30; 2013a, p. 98).

The legal consequences of these terms are also different. In mining law, while the “license” is a certificate of authorization, “permit” is required for the beginning of mining activities. The license is issued to persons who are in compliance with the license requirements according to the mining law and authorizes to obtain a permit from the necessary institutions to start mining activities⁷. Permit

---

⁶ The concessions granted for mining operations were abolished by the Mining Law No. 3213, which entered into force in 1985.

⁷ In addition to the authorization granted by the administration, other licenses/permits may be required for the continuation of the activity. Therefore, as in the case of the operating license, the license may require the acquisition of different licenses due to the different legal consequences of an activity (Günay, 2016, p. 81-82). For example, activities cannot be carried out without “business license and work permit”. If the mining operation is opened without permission for this license, mining operation cannot be started even if there is a mining operating license.

in mining law means the right of the applicant to apply for a permit from the institutions indicated in Article 7 of this Law to start the mining operation. In other words, the mine investor cannot directly commence operations with the license obtained, and it is the responsibility of the investor to obtain the permits. This means that the investor has to undertake risks on permitting after getting the license, in addition to risks of the mining sector (Günay, 2016, p. 80).

Therefore, as a rule, the "operating license" and then the "production license" must be taken in order to conduct the mining operation activities. As a matter of fact, after the operating license, a second area is determined in order to perform the activities shown in the mining operating project. This is called the production license area. This area field is always smaller than the operating license area. The operation permit area is not the projected area of the reserve⁸ shown in the mining license. The operation permit area is the area that will be used during the extraction of the mine from the surface of the mine and the area in which the mine is to be processed, the necessary construction sites, stock areas, excavation areas or gallery areas. For this reason, in order to be able to perform these activities, it is obligatory to obtain the permits indicated in the mining law and other laws (Günay, 2016, p. 161).

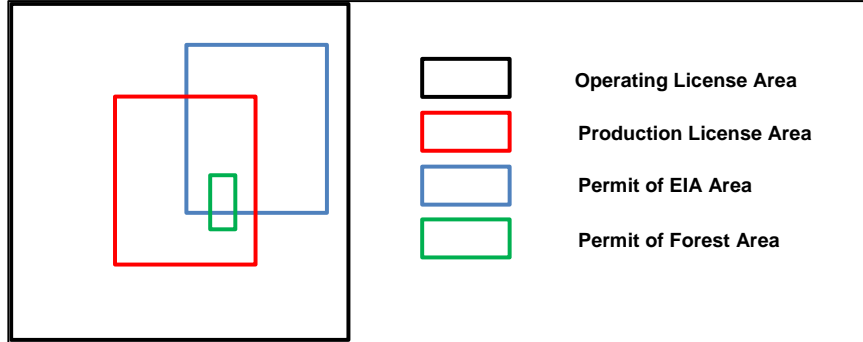
The mining operation permit indicates that all permits have been obtained for the mines in the mining license area and that there is no obstacle to mine production. In other words, the possibility of obtaining the "operation permit" necessary for mining operation can be realized by reducing the operating license areas, that is, by narrowing these areas for proved reserves. In the same way, mining operations can be carried out in the area permitted by the forestry administration, in the field allowed by the EIA, and in the area of full production license, except for short/medium range watershed protection zones (Yıldız et al., 2016, p. 7) (Fig. 2). As a result, having a mining license does not permit the holder to perform mining activities unless the permit is authorized for that license. In other words, the license and the permit are the sine qua non of the mining activity. When working with license and without a permit, the operation will be stopped, the license assurance shall be taken as revenue for the state, and the license shall be canceled if the act is repeated three times in five years (Yeşilyurt, 2009, p. 30).

The ore formation of an IVth Group (copper, lead, zinc, and silver) mining operation, and the planned main gallery, service ramp, and a three-dimensional model with inter-storeys are demonstrated as an example in (Fig. 3).

Figure 2: Mining operating license/operation permit area (representative)

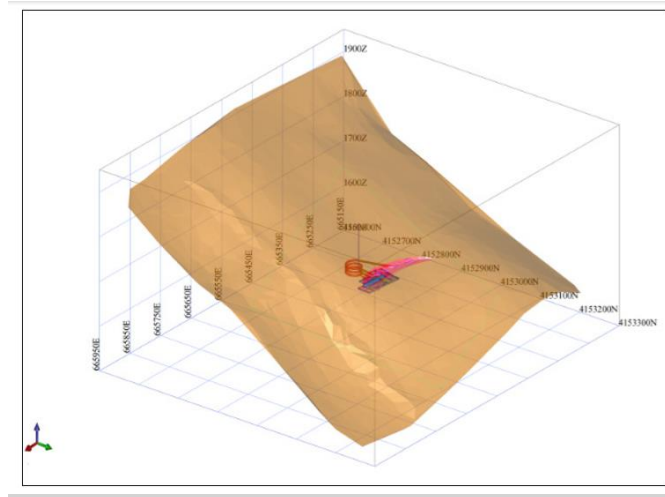
---

⁸ For the definitions of "reserve", "proved reserve", "probable reserve", and "possible reserve" in Turkey, see (Kahriman, 1993, p. 23, 36; Ersoy & Yünsel, 2008; Bumin & Kutluay, 2013, p. 5-6).

Reference: Yıldız, T.D., Samsunlu, A. & Kural, O. (2016). Urban development and mining in Istanbul – Ağacli coal field and its rehabilitation. SWEMP 2016, 5-7 October, Istanbul, 29, 1-13.

Figure 3: 3D Model showing planned main gallery, service ramp, and inter-storeys.

Reference: Koza, (2013). Karıncadag mining enterprise IVth group minerals (copper, lead, zinc, silver) final EIA report. Koza Gold Operations Inc.

It is explained that the project sites mentioned in the figures are covered with rugged lands; also there are forest, galleries worked in previous years, open-pit roads, open-pit and closed mining operations, and the production of raw complex ore is planned (Koza, 2013, p. 5). As can be seen; in fact, permissions are given to projects. It doesn't matter who will conduct the project. At this point; according to Günay; "in mining law, the mineral resources should be licensed, not the land". Namely; the basis of the mining law In the 1982 Constitution; in Article 168 under the heading "Searching for and exploiting natural wealth and resources," "Natural wealth and resources" is the object of the subject. If the relevant rule is applied in mining, it is

important the “mineral resource”. Therefore, mining activities; refers to the need to search for the resource, to operate the resource, or to authorize the resource for the discovery. Under the rule that "the sovereignty and disposition of the mines belong to State, they are not under the proprietorship of the landowners in where it exists" the subject of mining activity is the "mineral resource. In practice, most of the time, the same resource is operated based on more than one license/permit. According to Günay; this exploration and production are contrary to the discipline of mining. Mines are formed; not due to license limits, but for natural reasons and internal dynamics. The author, therefore, considers that mining activities should be resource-oriented and resource-based (Günay, 2015, p. 73-74; 2016, p. 85, 167). In Germany, for example, in the exploration license area, operating license area, and mine ownership area are shown and separated as boundary lines surrounding a selected piece of land on the surface and the volume surrounded by the vertical planes passing through these lines (Turhan, 2014, p. 175).

In this direction; if the operating license is a document issued on the determination of the proved and possible reserve in the license area as a result of the compliance of the operating project, the operation permit; after obtaining the operating license, it can be defined as the place where production activities can be carried out by obtaining the permits required by law. According to Yeşilyurt; there is no doubt that it would be useful to make these definitions more detailed. Because in the cases that are seen; the operating license and operation permit are technically different, and by the lawyers of the mining enterprises have to be explained firstly. Therefore; the definitions of "operating license," "operation permit" and "mining operation activities" should be very explanatory in the Law; it should also be ensured that there is no overlap and dilemma between definitions (Yeşilyurt, 2013a, p. 98).

It is the expectation of the mining sector, that when the license holder obtains the operating license, a legal regime has been established in such a way that all kinds of legal problems have been solved and all kinds of permits have been taken to start direct mining activities. This is the expectation of the mining sector. In this case, according to Günay, since the license will include permit, as “permit” and “license” will not need two different terms (Günay, 2016, p. 81). According to Yıldız, the concept “operation permit” should be removed. The permits such as EIA, business license and work permit foreseen in the other legislation for all of the same group minerals within the license area should be given once for the license area. Minerals within the license area should be able to be operated within the scope of a project without any restrictions (Yıldız, 2008; 2020j). According to Yeşilyurt, it is necessary to prevent that the “license” and “permit” concepts emerge under the name “license” in mining law and the permit is processed as a different document. Indeed; license fees are obtained immediately upon the granting of a license to the applicant for the mining operating license, but the licensee cannot operate the mine. Even in the fields given by way of tender, permission cannot be obtained after the license stage (Yeşilyurt, 2009, p. 30).

MINING OPERATING LICENSE

Operating License Application

An application for a mining license is made without obtaining exploration licenses for mineral groups 1 and 2 (a), but for mineral groups outside these groups, after the expiry of the exploration license. This application is completed by obtaining the following:

- Operation project,
- Document on financial sufficiency,
- Operating license base price,
- A document showing that there is no overdue debt within the scope of Article 22/A of Law No.6183. Otherwise, the request is rejected.

Financial sufficiency is at least 20% of the total investment declared in the project. However, these amounts may not be less than the amounts in the table of minimum financial sufficiency amounts determined according to the mineral groups in Annex-2 to the Mining Regulation (Mining Regulation Article 23 (1)). These amounts are presented in (Table 1). In previous periods; granting licenses to mining license applicants without any financial qualification led to speculation of the license and remained mineral resources idle long-term. In 2010, following the amendment in Law No 5995, financial capability was sought for the first time for mining exploration license before mining operating activities. This understanding has been useful in terms of preventing abuses from occurring as a result of closing mining sites for speculative purposes rather than practicing mining activities (Yıldız, 2012). Recently, (as explained above), after the Mining Regulation in force in 2017, requires financial sufficiency for mining license applications.

Table 1: The minimum amount of financial sufficiency that vary by license groups

Mining operating license groups	Minimum financial sufficiency amounts (TL ⁹)
I (a)	200,000
I (b)	200,000
II (a)	600,000

⁹ 1 USD = 6.00 Turkish Lira (May 06, 2019) (CBRT, 2019).

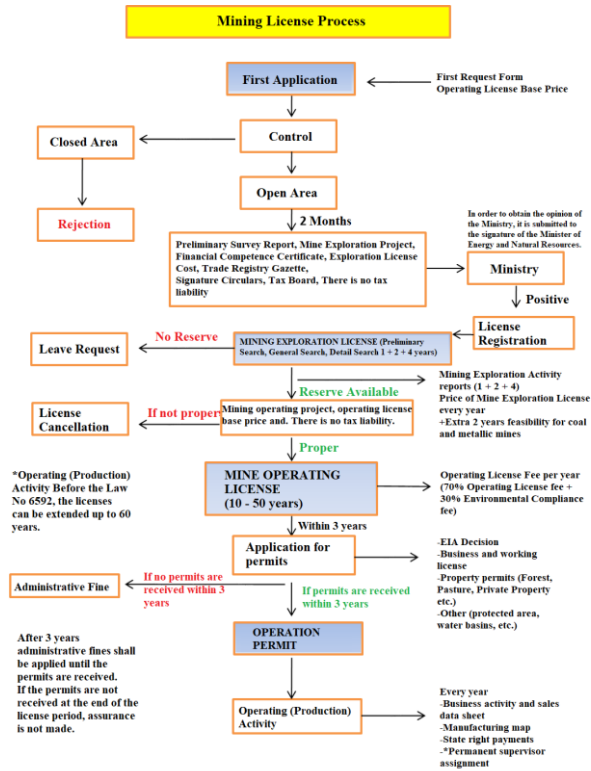

II (b)	600,000
II (c)	600,000
III	200,000
IV (a)	600,000
IV (b)	1,000,000
IV (c)	1,000,000
IV (ç)	1,000,000
V	200,000

The most important change in the application for the operating license was the "application method according to the mineral groups. In 2015, with the Law No. 6592; In Mining Law No. 3213, in obtaining exploration and operating license, "privilege rights for applications" procedure was abolished except for 2 (b) Group and 4th Group mineral licenses. In other words, Group 1, Group 2 (a) and Group 2 (c), Group 3, and Group 5 licenses are given through tender. Thus; in the past, priority right was given to all mineral groups; But, now only the priority right for 2 (b) and 4th mineral groups are given. Until obtaining the mining permit from mining exploration activities and starting production; not only the mining license but also some other licenses/permits by mining legislation are required to take (Fig. 4).

In the first place; if the necessary documents and projects for the application of the operating license are approved by MAPEG, the operating license is given to the applicant for a period of 10-50 years. The operating license holder is obliged to pay the operating license base price (70% operating license + 30% security deposit of conformity to environment) every year. The operating license holder is obliged to obtain all the permits specified below in three years. Upon the completion of all these permissions specified in three years, the operating license holder is issued the operation permit. However, if such permits cannot be obtained in three years, it is foreseen that the license holder will pay administrative fine until the permits are received.

Figure 4: License-permit procedures (Summary)

Reference: TÜMMER (2017). Mining operations permission processes (presentation)

Mining Operating License Areas and Duration

The area boundaries of the activities to be carried out during the mining operation period and the determination of when the activities start and end are of great importance in many respects, in particular, the determination of the law rule and permits to be applied (Çevikçelik, 2017, p. 32). In this context, firstly, operating license area boundaries and combining these areas, and then mining operating license periods are explained.

Mining operating license areas

It has been mentioned above that the concept of operation permit was created in the mining legislation in 2004 in line with the tendencies such as optimum use of reserves, making the fields which could not be proved reserves open to the exploration of mines. As a matter of fact, in order to can be started operation at the mine, the proved reserve is determined, and as a result of the narrowing of the

operating license area, the "operation permit area" is determined. That is to say, as a result of the amendment made in Article 24 of the Mining Law with Law No. 5177, it was envisaged that the operation permit would be given to the proved reserve area and the operating licenses would be given to cover the proved, probable and possible reserve areas.

The practice before the year 2004 when "the Law No. 5177" came into force was carried out in the way that operating permit was given along with mining operating license at the beginning. However, this provision, which caused several problems, was changed in 2004. For Topaloğlu, it is the right decision to base the operating permit on the condition of obtaining other permits (Topaloğlu, 2011a, p. 236)¹⁰. In this way; it was aimed to these large license areas to not remain idle for a long time, to explore these areas and to acquisition these reserves to the country's economy in time if new mine are discovered, to increase employment number in mining and to create employment (Dengiz, 2008, p. 43).

According to the paragraph 4 of the 24th article which amended by "Law No. 5995"; At the end of the exploration license period, the parts of these areas which are not designated as temporary facility areas and, probable and possible reserves which cannot be made proved were narrowed, and was provided that these were taken out of the license area. In the event that the possible reserve areas could not be converted to proved and probable reserves in five years, to being narrowed of the license areas were determined¹¹ (Yıldız, 2020h, p. 44). This reduction type is actually a method which is totally in favor of mining license holder. In case the mining license holders discover the ore amount the holders deems enough for their within the reserve category, the rest of the site can remain idle. Also, due to the prolonged procedure associated with obtaining an operating permit, operating activity may start late. For these reasons, the reduction is a right and convenience for the license holder in a way in the operating period. Thus, the investor will be able to get rid of paying license costs that are for the rest of the field (Çitil, 2018, p. 124).

With the amendment made in the Mining Law on February 28, 2019, the operating license will no longer be granted by narrowed the other parts of the exploration license over the "possible reserve" areas. This provision applies only to proved and/or potential reserves. It is envisaged that the IVth Group's mining license potential reserve areas (of that according to the UMREK Code¹² cannot be turned

---

¹⁰ It is also regulated that the license holder must start the mining operating in one year after the approval of these permits. So that the obligation to operating the mines in one year begins after the date of the operation permit. On the other hand, this period, which was determined as six months in the previous Mining Law Amendment, was increased to one year. It was also decided by the Council of State that production is not absolutely necessary in this period.

¹¹ By narrowing the remaining exploration license area, according to Article 30, it is envisaged to be opened to calls through tenders.

¹² The National Commission on Mineral Resources and Reserves Reporting in 2016 in Turkey (UMREK) Regulations were enacted. Thus, mining investments can be financed, and a reserve

into reserve areas) will be reduced in ten years, and the other group mining license areas in five years (Yıldız, 2021c; 2021d; 2022a).

With Law No. 6592 came into force in 2015 and the Law No. 7164 came into force in 2019, operating license areas changing among mineral groups as a result of the amendment in the Mining Law No. 3213 are revised. As of the exploration license period, the area amounts varying according to the mineral groups of these areas are presented in Table 2 together with the envisaged license. The amount of “area” and “license” characteristics of these areas which have changed since the exploration license period according to mineral groups are presented in (Table 2).

Table 2: Areas varying by mineral groups in mining license applications

Mineral group	Exploration license					Operating license			License/ permit application method
	Maximum area	License life (year)				Maximum area		License life (year)	
	Hectares	Pre-exploration	General exploration	Detailed exploration	Feasibility duration	Hectares			
1 (a)	-	-	-	-	-	20	5-30 years	Extension possible, maximum 60 Years	Tender
1 (b)	-	-	-	-	-	50	10-30 years	Extension possible, maximum 60 Years	Tender
2 (a)	100	-	-	-	-	100	10-40 years	Extension possible, maximum 80 Years	Tender
2 (b)	100	1	1	-	-	100	10-40 years	Extension possible, maximum 80 Years	Priority right
2 (c)	100	1	1	-	-	100	10-40 years	Extension possible, maximum 80 Years	Tender
3	500	1	2	4	-	500	10-50 years	Extension possible, maximum 99 Years	Tender
4 (a)	2000	1	2	4	-	2000	10-50 years	Extension possible, maximum 99 Years	Priority right

report and classification system will be implemented with the aim of mining development (Yıldız, 2021d).

4 (b)	2000	1	2	4	2	2000	10-50 years	Extension possible, maximum 99 Years	Priority right
4 (c)	2000	1	2	4	2	2000	10-50 years	Extension possible, maximum 99 Years	Priority right
4 (ç)	2000	1	2	4	-	2000	10-50 years	Extension possible, maximum 99 Years	Tender
5	1000	-	-	-	-	1000	10-50 years	Extension possible, maximum 99 Years	Tender

Reference: Yıldız, T.D. (2020c). Evaluation of Forestland Use in Mining Operation Activities in Turkey in terms of Sustainable Natural Resources. *Land Use Policy*, 96, 104638. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104638

As is seen in the table; 10 hectares (ha) of area for the 1 (a) group of the mineral has been increased to 20 ha. It is foreseen that operating license should be given in a way not to exceed 50 ha to 1 (b) mineral group; in a way not to exceed 100 ha for 2 (a) and (b) group (for 2 (a) group, is given directly operating license, and for 2 (b) group, is given exploration license); the exploration license is given in a way not to exceed 500 ha for 3rd mineral group, and in a way not to exceed 2000 ha to 4th mineral group (and in the way of not to exceed 50000 ha in the event of all of them given in sea). In the areas used for exploration licenses in Turkey, operating license applications can be made for the same amount of area when desired. However, to conduct mining operations, the mine reserve in the operating license area must be reduced to the proved reserve, as explained above. The operation permit is thus granted (for the area to which the proved reserve corresponds).

Duration of mining operating license

The duration of mining licenses and the procedure to extend these durations are closely related to license assurance (Topaloğlu, 2011b, p. 44; 2019b, p. 45). In 2015, with the amendment of Law no. 6592, the total license periods were redefined. Accordingly, it is envisaged that the duration of the operating license shall be determined according to the mining operating project for at least five years for the license of Group I (a) minerals and not less than ten years for the other group minerals. In this context, the duration of the operating license; it cannot exceed 30 years in 1st mineral group, 40 years in 2nd mineral group and 50 years in other group minerals. In this context, the operating license period cannot be given by MAPEG for more than 30 years for the 1st group minerals, 40 years for the 2nd group minerals, and 50 years for the other group minerals. However, from 30 years to 60 years in 1st group minerals and from 40 years to 80 years in 2nd group minerals, the Minister of Ministry of Energy and Natural Resources is authorized whereas the President is authorized for other groups from 50 years to 99 years (Table 2).

Each license extension period may be longer than the first operating license period. It is because, with mining activity, the proved or probable reserve can now turn into a producible reserve and it can also be understood that the amount of the reserve is above the estimates (Çitil, 2018, p. 78). Therefore, it should not be ignored that the license extension period is a technical issue and mining operating projects and reserves are taken into consideration. In this direction, it was appropriate to bring the operating license extension criteria based on ore production performance to the Mining Regulation.

Regarding the extension of time, Law No. 5177 determined that "if an extension request is made with a new project before the end of the term, the period of the license may be extended.". This provision was also protected by Law No. 5995. Therefore; According to the rule of law in force, an extension request had to be made before the end of the operating license period. Please see the terms of operating license extensions during this period (Yeşilyurt, 2013c, p. 103). With the amendment of the Law No. 6592 in 2015 and the Mining Regulation enacted in 2017, the existing provisions were preserved. With the amendment made to the Mining Law in 2019; in article number 24 (3) determined that: "*1 (a) Group minerals' operating license period is five years. Other group minerals' operating license period is not less than ten years, according to the project. The license period may be extended six months before the end of the period if there is a request for an extension with a new project, and if deemed appropriate.*" By determining this provision, it was obliged to apply at least six months in advance for operating license revisions.

According to this; requests for extension are not made less than six months shall not be accepted, and the mining license shall cease. In this case; many licensors might miss the six-month period, resulting in a loss of license rights. According to Topaloğlu, this amendment was not comply with the license guarantee and sustainable mining principle (Topaloğlu, 2019a). On the contrary case, it is stated that the request will be declined and the field will be rendered into the tender site and will be licensed through tender. For mining operations not to be aggrieved, there is a benefit in removing the clause "in the time extension requests of the licenses; at the latest 6 months before the expiry date of the license" from the Law text (Yeşilyurt, 2020, p. 113). Taking these criticisms into consideration, the phrase "6 months" was changed into "12 months" stated in this paragraph with Article 3 of Law No. 7257 that came into force on the date of November 25, 2020.

The period granted to mining licenses and the extension of this period is directly related to the security of mining rights. In terms of mining investors, it is not desirable to be given a short period of time as well as to be determined the period left to the discretion of the administration. On the other hand, Article 39 of the "Mining Regulation"; in order to extend the operating license, many new criteria have been introduced such as carrying out environmental compliance activities and proximity to zoning areas (Topaloğlu, 2017).

Mining enterprises are desired that regarding the duration of the mining license, in particular, due to the administrative and/or judicial decision, the period between the cessation of the activity and the date of resumption of the activity shall not be counted from the license period. Since the activity was halted by an adjudication against the will of the licensee during this period, it was suggested (TÜMMER, 2010) that the period of inactivity should not be counted as the license period.

Mining Operation Project and Related Activities

It is mentioned in the above section that operation permits can be granted to mining enterprises by staying within the boundaries of the license area and by determined the proved reserve. Thus; the operation permit area is finalized with an in-situ investigation by the administration in the period of operating license (Yeşilyurt, 2013a, p. 98).

The process for the operating project is as follows: The mine maps and all other necessary documents are evaluated by MAPEG in terms of compliance with the legislation, and in case of a deficiency in the file, the license holder has this deficiency completed. In the continuation of these procedures, MAPEG creates a committee for mine site audits. Following, the committee inspects the field in terms of compliance with the legislation and facts. In other words, while the committee holds an examination on the site in terms of compliance with the legislation, it investigates whether the declared or provided documents show the real situation of the site. If the mine area and reserve are suitable for the mineral group applied in the mining license, and if the committee gives assent within its authority, the process for obtaining an operating license is started. After the payment of the operating license fee, operating license is given (Kurt, 2020, p. 101-102).

Therefore, mining operating projects are an investment proposal that must be prepared and submitted to the relevant administration during the application for operating license in accordance with the provisions of law and regulation in order to obtain an operating license (Bayırlı, 2011, p. 74). The request for the operating project of the Mining Law also implies that a plan for the extraction of the mine is made and submitted for approval of administrating (Gülan, 2008, p. 225). According to Article 3 of the Mining Law; the "operating project implementation report" is the report "which should be submitted to MAPEG for the implementation of the operating project in accordance with the period and principles specified in the regulation" until the production activity starts. The Mining Law has assigned to the Mining Regulation how the project will be prepared, and its content¹³.

In the period before the Mining Law No. 3213, which entered into force in 1985, the investor; for a mine, it would prefer to prepare an operating project de covering the entire license area. However, in 2004, with Law no. 5177 that changed

---

¹³ See Annex-14 of the Mining Regulation on the content of the mining operation project.

Article 24 of the Mining Law, the implementation of the reducing of the areas whose proved and probable reserves were not located through technical reports was initiated (Çanga, 2005, p. 377). Therefore; operating license holders plan to will produce future reserves in the life of the mining operation and shows that in the operating projects.

According to Kayadelen; the operating project form (Annex Form-6) in the annex of the "Mining Law Implementing Regulation" in the past was not sufficient, and this inadequacy caused many basic problems. In this period, the content of operating projects did not include some basic research that should be included in an implementation report if their qualifications were kept aside. In fact, operating licenses had to be issued on the basis of comprehensive and qualified (feasibility) reports (Kayadelen, 2009).

In fact, in the past operating project format;

(1) There was no market analysis for the products to be produced in line with the project. This means that it is not taken into consideration whether the product (s) to be produced by the project can be sold at the price, quality, and quantity prescribed in the following period;

(2) The project is measured by many concepts in determining the profitability of the project, such as annual operating profit, the return of the money, break-even point. The time value of money is not taken into account in these concepts. Although it is not profitable, this makes it possible to perceive a mine as profitable. (As it is known, a mine that will not be operated profitably; should not be considered as a mineral deposit and should not be operated under current conditions.)¹⁴.

(3) The methods and criteria for analyzing the project in terms of the national economy are insufficient. Because; the criteria such as income tax and corporation tax, state's right, information on payroll taxes under the title Pro Contribution of the Project to Country Economy in the format are not sufficient to be determined the significant contribution of the mining project to the national economy. According to (Konukman et al., 2016), the requested information in the operating project has a very limited meaning in terms of public interest expression (p. 73-74). Operating projects that the reviewing institution considers sufficient; the fact that no institution within and outside the country, especially financial institutions, does not accept shows the characteristics of the projects (Kayadelen, 2009).

---

¹⁴ "Minerals and Mining Development Board in Australia"; if it determines that the mines are not operated effectively in accordance with the mining program, they may request the cancellation of the permit/right, considering the financial and technical status of the mine owner and the market conditions (Kayadelen, 2009). Turkey's legislation and application do not have such a situation. However, there are other cancellation provisions for the right of permission.

Aforementioned; In order to eliminate the deficiencies in the past operating projects, necessary amendments were made to Annex-14 of this Regulation as a result of the amendment made in 2017 with the Mining Regulation. But; it should be kept in mind that YTK¹⁵ have a great responsibility in making operational projects submitted to MAPEG more qualified. The responsibility of the YTKs is not only the delivery of operating projects to MAPEG; but also preparation of the required reports, and, if necessary, the revision report of the operating project, in compliance with the operating project after obtaining the operating license and during the operation activity periods, and the submission of all these reports to MAPEG.

Mining Law leaves how the project will be prepared and in which context it will be to Mining Regulation. On this matter, with the amendment of Law No. 6592, it is foreseen that the "activity information form" and "sales information form" documents for the previous year, which are issued on behalf of the license holder at the end of April each year, will be given in a single format called "operation activity report". Mining operation activities are regulated in Article 29 of the Mining Law, and how to perform activities of mining operation are regulated in Article 35, 36, and some other articles of the Mining Regulation.

Operation activities; will be carried out according to the operating project submitted to the administration and accepted by the administration. But; as it is known, the submission of the operating project to the administration and its acceptance by the administration are not sufficient for production activities alone. It is possible to conduct mining production activities with the operation permit to be issued following the obtaining of the permits required by the Law (Yeşilyurt, 2013b, p. 94).

In the operating project required for a mining operating license application; many issues such as mining, occupational health and safety, and the economy are explained in detail by the operator. Also; another issue that needs to be explained in the operating project report is the "environment". As a matter of fact, the mining operating project is defined in Article 4 (kk) of the Mining Regulation as follows: The operating project includes environmental measures taken during the technological and economic operation of the mine in a mineral deposit whose reserve is determined in three dimensions, is a basic and detailed engineering project (included in Annex-14 of the Regulation), including the rehabilitation planning of

---

¹⁵ According to the Regulation on Authorized Legal Person given which entered into force on June 03, 2016, "Authorized legal person" (YTK) authorized by General Directorate; prepare the report, project and all kinds of technical documents required to be submitted to the General Directorate under the Mining Law. It refers to the organization that the owner of more than half of the shares of the company is the engineer, or within the structure of which the qualification and quantity of the engineer operating the license or business license owner.

the mine after the closure. Thus; the plan for compliance with the environment¹⁶ will be implemented while the activity is in progress or after completion.

In Turkey, in a example of Group IV mining operating projects, after the conclusion of a “EIA positive decision”, forest permit, business license and work permit, after obtained all required permits, it is plan, to go into production after mining preparatory activities The schedule of the planned operation of the operation in relation to the project subject is presented in Fig. 5.

Figure 5: The period related to operation activities

Investment Related Operation Activities	Years	Months											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Completion of EIA Process	2013												
Obtaining Forest Permits	2013												
Opening and Working Permit Getting	2013												
Field Preparation Activities and Production (open pit + closed pit)	2014												
Continuing Production Activities (closed pit)	2015												
Continuing Production Activities (closed pit)	2016												
Continuing Production Activities (closed pit)	2017												
Rehabilitation Activities	2017												

Reference: (Koza, 2013, p. 5; Yıldız, 2020d).

However, the permitting process in this operating project, as the majority, in Turkey for each mining operation, as shown in the example above, can not be completed in a short time. Therefore, mining investors do not foresee their permit periods and lose their investments.

In this respect, it is necessary to make an evaluation from another point of view. It means that obtaining a “mining operation permit” means a feasibility study and an accepted project. This means that the project was evaluated of environmental impact. To come to this level of mining in Turkey, as a result of MAPEG's applications, feasibility reports should be enhanced of the highest quality. So; the feasibility should be the basis for the evaluation of the reports during the permit process. These reports also include EIA issues. Thus; the operating projects prepared according to the Mining Law contain an environmental section. In such a case, the need for EIA reports, firstly, cannot be understood in the first place. Therefore; either the removal of the environmental section in the operating project or only the

¹⁶ As specified in Section 5 of Annex-14 of the Mining Regulation; "the plans for compliance with the environment" must also be prepared in mining operation project. But; if the "EIA Positive decision" is made in the EIA Report for the areas to be taken, it is foreseen that the said section in the operating projects will not be filled.

evaluation of mining in the context of the EIA report comes to mind first. But at this point; it should also be taken into consideration that after the application of an operating license with the delivery of an operating project to MAPEG, in the decision of the Ministry of Environment and Urbanization "EIA is not required". So; considering the decision of "EIA is not required"; it is beneficial to continue the implementation of requesting a plan for compliance with the environment in the operating projects submitted before this decision. The fact that the "EIA is require" decision has not been issued does not mean that the mining operation will not be environmentally sensitive. In this direction; whether or not subject to EIA, the environmental compliance plans prepared in the mining operating projects, although not as comprehensive as the EIA, in detail, may be explained technical issues by way of legislation. However, legislation should be envisaged and implemented in a way that will not adversely affect the mining investment process. Thus; the process of transition from operating license to operation permit will accelerate.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

Mining operating license that received after the end of mining exploration activities, It is an intermediate period before the mining permit process, which is necessary for starting mining production. During this interim period, It is decided the technical feasibility of environmentally friendly sustainable mining as a result of the examination of the mining operating project by MAPEG and the examination of the EIA and other permits by the authorized institutions. It is unlikely that a mining operating license and an operation permit may be issued at the same time due to technical reasons in the exploration and operation of the mine, and due to the administrative structure in which more than one institution is authorized. These issues are a separate study topic. However, it should be stated that, in order not to have mining investment losses, shortening all license and permit review processes before mining operating permit is highly important for mining sector.

Mining operating license applications in Turkey does not include long bureaucratic procedures as in past periods of Mining Law (Yıldız, 2020h). Additionally, in the next years, the increase of reserve determination based on UMREK (National Resources and Reserves Reporting Committee) is expected. It is foreseen that the parts of the areas (which are identified as possible reserves in operating projects) that cannot be turned into a resource and/or reserve in 5-10 years in consideration of UMREK will be narrowed down. Hence, the difference between "operating license area" and "operation permit area" will be reduced. In other words, for mining operating projects, it will be easier to proceed directly to the producing stage thanks to the determination of proved reserve in the whole field before the operating license application (Yıldız, 2021c; 2022a). In spite of this, there are the responsibility of the competent authorities in the authorization process in order to ensure that the phase after the application for an operating license does not harm the mining sector. In this direction, there is a need for an administrative structure that ensures that the operating license can be issued technically with the operation permit

in the near time. At this point; operating projects also play a key role. As shown in the study; operating projects also have a function in preventing the environmental impacts of mining from occurring. Whether or not subject to EIA, environmental compliance plans prepared in mining operations projects, although not as comprehensive as EIA, continue to function. Considering these and similar issues, in case the operational projects defined by the legislation can be prepared/controlled more qualified by the YTKs, with the other necessary amendments to regarding the administration, it may be possible to contribute to obtaining the operating permit in a few months after the acquisition of the operating license. Thus; the process of transition from operating license to operation permit will be accelerated. Better quality preparation of operating projects; will not only allow mining investors to dominate the issues specified in the operating projects together with the YTKs, but may also prevent the loss of time during the permit process, the giving of administrative fines to mining enterprises, or the cancellation of the license.

REFERENCES

Bayırlı, R. (2011). Açık ocak maden işletmeciliğinde üretim öncesi dönem muhasebe ve finansal raporlama uygulamaları (TFRS 6: Maden Kaynaklarının Araştırılması ve Değerlendirilmesi Standardı Çerçevesinde). (Pre-production accounting and financial reporting practices in open-pit mining (In the Framework of TFRS 6: Mineral Resources Research and Evaluation Standard)). Gazi Bookstore, ISBN: 9786054562237, Ankara.

Bumin, M. & Kutluay, N. (2013). Maden Kaynak ve Rezerv Sınıflandırması (Mineral resource and reserve classification). *Mineral Exploration And Exploration Institute*, Special series No. 29, Ankara.

CBRT, (2019). Gösterge niteliğindeki Merkez Bankası kurları (Indicative exchange rates & Central Bank rates by date). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (Central Bank of the Republic of Turkey) (CBRT), https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_en.html, (Accessed Date: May 06, 2019).

Çanga, H.E. (2005). 5177 Sayılı Açıklamalı Maden Kanunu ve Yönetmelikleri (5177 Annotated mining law and regulations). *Country Mining Development Foundation*, first edition.

Çevikçelik, M. (2017). Türk idare hukukunda maden işletme ve rödivans sözleşmeleri (Mining operating and royalty contracts in Turkish administrative law). Seçkin Publications, first edition, ISBN: 9789750245862, Ankara.

Çitil, B. (2018). Tüm yönleriyle maden hukuku (Cumhurbaşkanlığı Sistemi KHK ve Kararnameleri Işığında). (Mining law in all aspects (In light of presidential system, delegated legislation and decree)). Seçkin Publications, ISBN: 978-9750250095, first edition, Ankara.

Dengiz, N.T. (2008). *Effects of new mining law on mining sector*. (master's thesis). Süleyman Demirel University, School of Natural and Applied Sciences, Isparta.

Ersoy, A., Yünsel, T.Y. (2008). Maden rezerv hesapları & Klasik ve jeostatistik yöntemler (Mining reserve calculations: Classic and geostatistical methods). Nobel Bookstore, first edition, Adana, ISSN: 9786053970019.

Fındıkgil, Y. (1966). Maden hukuku (Mining law). *Istanbul Technical University*.

Göğer, E. (1979). Maden hukuku (Mining law). *Ankara University Faculty of Law Publications*, No: 441, Ankara.

Gülan, A. (2008). Maden idare hukukumuzun ana ilkeleri ve temel müesseseleri- mevzuat ve yargı kararları ışığında eleştirel bir yaklaşım denemesi (Main principles and basic works of mining administrative law - a critical approach by utilizing legislative and judicial decisions). ISBN 978-9944-469-17-3, Istanbul.

Günay, Ö. (2015). Maden hukukunda temel kavramlar (Fundamentals of mining law). *Mining Law Proceedings Book* (3-4 October), ISBN: 9786058365766, Astana Publications, Afyon, Turkey, pp.69-80.

Günay, Ö., 2015. Maden hukukunda temel kavramlar. Maden Hukuku Bildiriler Kitabı (3-4 Ekim 2015), Astana Yayınları, Afyon, s.69-80.

Günay, Ö. (2016). Maden hukuku kavramlar – ilkeler – tanımlar (Mining law concepts - principles – definitions). Seçkin Publishing, ISBN 978-975-02-4274-8, first edition, Ankara, Turkey.

Kahriman, A. (1993). Maden işletme projeleri hazırlama ve değerlendirme (Preparation and evaluation of mining projects). Cumhuriyet University, Sivas.

Kayadelen, M. (2009). Mining, problems, and suggestions for public interest.

http://kayadelen.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=36:kamu-yarar-acsndan-madenciliimiz&catid=6:madencilik&Itemid=11 (Accessed: June 18, 2019)

Kayserili, Y., Topaloğlu, M. (1990). Türk maden hukuku ve yeraltı zenginlikleri mevzuatı (Turkish mining law and underground wealth legislation). Kazancı law publications no:75, ISBN: 978-975-37-6005-8, Istanbul.

Konukman, A., Kayadelen, M. & Turkyılmaz, O. (2016). Enerjide Toplum Yararı (Community benefit in energy). *TMMOB 10th Energy Symposium (December 3-5, 2015). Social Benefits and Publicity in Energy "Proceedings*. ISBN: 978-605-01-0868-2, Samsun-Sinop, 57-95.

Koza, (2013). Karıncadag mining enterprise IVth group minerals (copper, lead, zinc, silver) final EIA report. Koza Gold Operations Inc.

Kurt, H. (2020). Türk Hukukunda Maden Ruhsatı ve Sicili (Mining License and Registry in Turkish law). Yetkin Publications, ISBN 978-605-05-0625-9, first edition, Ankara.

Özel, M. (2006). *Investment product, analyzing and management of the mining sector*. (Master's thesis). Dokuz Eylül University, Institute of Science, Izmir.

Tamzok, N. (2008). Madencilik politikası ve maden hukuku (Bölüm 1) (Mining policy and mining law (Part 1)). Maden Mühendisliği Açık Ocak İşletmeciliği El Kitabı (For mining engineering open-pit operation handbook) (ISBN: 9789753959803). *Chamber of Mining Engineers*, (3-41). 2nd publication, Ankara.

Telli, S. (1989). İdare hukuku ve Uluslararası Hukuk Açısından Madenler (Mines in terms of administrative law and international law). Ankara.

Topaloğlu, M. (2011a). Maden Hukuku 5995 sayılı Kanunla Değişik Maden Kanunu ve İlgili Mevzuat (Mining law amended by Law No. 5995, and related legislation). ISBN: 6054454056, 1st edition, Adana.

Topaloğlu, M. (2011b). Maden ruhsatlarının güvenilirliği ruhsat güvencesi (Reliability of mining licenses: License assurance). *Turkish Miners Association (TMD), Sector News Bulletin*, 38, 44-45.

Topaloğlu, M. (2016). 3213 sayılı Maden Kanunu ve İlgili Yönetmelikler (Çeviri) (Mining law no. 3213 and related regulations (translation). *Istanbul Mineral Exporters Association*).

Topaloğlu, M. (2017). License assurance and changes in mining legislation (presentation). Available via: <<http://tmder.org.tr/uploads/pdf/ruhsat.pdf>>

Topaloğlu, M. (2019a). Maden hukukunda güncel sorunlar ve değerlendirmeler (Current problems and evaluations in mining law). *Country Mining Development Foundation Training Seminar*, 28-29 January 2019 (Presentation).

Topaloğlu, M. (2019b). Yeni maden kanunu nasıl olmalıdır? (How should the new mining law be?) *Turkish Mining Development Foundation Sector Mining Journal*, 73, 44-47.

Turhan, M. (2014). Madencilikte önemli bazı ülkelerde maden hukuku ile ilgili mevzuat (Legislation on mining law in some important countries in mining). *TMD*, Istanbul.

TÜMMER, (2010). TÜMMER (Turkey Marble Natural Stone and Machinery Manufacturers Association) council tax report.

TÜMMER, (2017). Mining operations permission processes (presentation).

Utkan, M. (2011). Madencilik sektöründe proje şirketlerinin kurulmasının önemi (Importance of establishing project companies in mining sector). *Country Mining Development Foundation, Mining Turkey Magazine*, 39, 50-51.

Yeşilyurt, C. (2009). Ruhsat ve İzin (License and permission). *Mining Turkey Magazine*, 1, 30-31.

Yeşilyurt, C. (2013a). Maden Yasasında Alınması Zorunlu İzinler (Compulsory permits in mining law). *Mining Turkey Magazine*, 28, 96-98.

Yeşilyurt, C. (2013b). İşletme Dönemi İşlemleri I (Property transactions period (I)). *Mining Turkey Magazine*, 33, 94-98.

Yeşilyurt, C. (2013c). İşletme Dönemi İşlemleri II (Operating period activities (II)). *Mining Turkey Magazine*, 34, 102-106.

Yeşilyurt, C. (2020). İzinler konusunda bazı ayrıntılar (Some details on permissions). *Mining Turkey Magazine*, 86, 112-114.

Yıldız, N. (2008). Operating license and operating license areas. Unpublished.

Yıldız, N. (2017). Madencilik sektörünün sorun ve çözüm önerileri (Mining sector problems and solution suggestions). *Mining Turkey Magazine*, 61, 84-90.

Yıldız, T.D. (2012). *3213 Sayılı Maden kanunu öncesinde ve sonrasında Türkiye’de maden mevzuatında yapılan değişikliklerin incelenmesi (Analysis of changes being done of the mine legislation of Turkey before and after the mining law no. 3212)*. (Master’s thesis). Istanbul Technical University, Institute of Science, Istanbul.

Yıldız, T.D. (2013a). The ownership of regime of mines in the evolution of Turkish mining legislation. *23rd International Mining Congress and Exhibition*, 16-19 April, Antalya, 1959-1980.

Yıldız, T.D. (2013b). Analysis of the changes in mining exploration activities before and after mining law no. 3213. *23rd International Mining Congress and Exhibition*, 16-19 April, Antalya, 1981-1994.

Yıldız, T.D. (2019). The share of required costs in investment amounts for mining operating activities in pasture lands in Turkey. *Journal of Engineering Science of Adiyaman University*, 6 (10), 23-31.

Yıldız, T.D. (2020a). Forest costs paid by enterprises during investment period to carry out mining operations in forestlands. *Journal of Engineering Science of Adiyaman University*, 7 (12), 24-33.

Yıldız, T.D. (2020b). Recommendations for authorized administration organization in the mining operation permit process in Turkey. *Trakya University Journal of Social Science*, 22 (1), 117-143. DOI: 10.26468/trakyasobed.533814

Yıldız, T.D. (2020c). Evaluation of forestland use in mining operation activities in Turkey in terms of sustainable natural resources. *Land Use Policy*, 96, 104638. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104638

Yıldız, T.D. (2020d). The impacts of EIA procedure on the mining sector in the permit process of mining operating activities & Turkey analysis. *Resources Policy*, 67, 101681. DOI: 10.1016/j.resourpol.2020.101681

Yıldız, T.D. (2020e). Effects of the private land acquisition process and costs on mining enterprises before mining operation activities in Turkey. *Land Use Policy*, 97, 104784. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104784

Yıldız, T.D. (2020f). Forest fees paid to permit mining extractive operations on Turkey's forestlands & The ratio to investments. *Gospodarka Surowcami Mineralnymi: Mineral Resources Management*, 36 (3), 29-58. DOI: 10.24425/gsm.2020.133935

Yıldız, T.D. (2020g). Waste management costs (WMC) of mining companies in Turkey: Can waste recovery help meeting these costs? *Resources Policy*, 68, 101706. DOI: 10.1016/j.resourpol.2020.101706

Yıldız, T.D. (2020h). İşletme izin sürecinin madencilik sektörüne etkileri (Effects of operation permission processes on the mining sector). *IKSAD Publishing House*, first edition, ISBN: 978-625-7897-95-2, 394 p.

Yıldız, T.D. (2020i). Madencilik sektörünün acil olarak çözülmesi gereken sorunları (Problems of the mining sector that need to be solved urgently). *10th International Science And Technology Conference (ISTEC 2020)*, (September 3-4, 2020), Nicosia, Turkish Republic of Northern Cyprus. pp.96-97.

Yıldız, T.D. (2020j). İşyeri açma ve çalışma ruhsatının (GSM) mevzuat ve madencilik sektörü açısından değerlendirilmesi: GSM ruhsatı ÇED kapsamına alınabilir mi? (Evaluation of business license and work permit (GSM) in terms of legislation and mining sector: Can GSM license be included in the scope of EIA?) *Journal of Cukurova University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 24 (2), 145-169.

Yıldız, T.D. (2021a). Possible effects of mining zone regulation on mining companies in Turkey & Evaluation of mining companies. *Resources Policy*, 71, 102011. DOI: 10.1016/j.resourpol.2021.102011

Yıldız, T.D. (2021b). How can the effects of EIA procedures and legislation foreseen for the mining operation activities to mining change positively in Turkey? *Resources Policy*, 72, 102018. DOI: 10.1016/j.resourpol.2021.102018

Yıldız, T.D. (2021c). Overlapping of mine sites and highway route in Turkey: Evaluation in terms of mining land use criteria and land use planning. *Land Use Policy*, 106, 105444. DOI: 10.1016/j.landusepol.2021.105444

Yıldız, T.D. (2021d). Overlapping of natural stone mining field with high-speed train project in Turkey: Was the economic public benefit evaluation made sufficiently? *Resources Policy*, 74, 102241. DOI: 10.1016/j.resourpol.2021.102241

Yıldız, T.D. (2022a). Are the compensations given to mining enterprises due to the overlapping with other investments in Turkey enough? Expectations of compensation for profit deprivation. *Resources Policy*, 75, 102507. DOI: 10.1016/j.resourpol.2021.102507

Yıldız, T.D. (2022b). How can be state rights be calculated by considering a high share of state right in mining operating costs in Turkey? *Resources Policy*, 75, 102509. DOI: 10.1016/j.resourpol.2021.102509

Yıldız, T.D. (2022c). Considering the recent increase in license fees in Turkey, how can the negative effect of the fees on the mining operating costs be reduced? *Resources Policy*, 77, 102660. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102660>

Yıldız, T.D., Güner, M.O. & Kural, O. (2017). The effects of the mineral waste regulation in Turkey on the mining sector. *25th International Mining Congress and Exhibition*, April 11-14, Antalya, Turkey, pp.457-472.

Yıldız, T.D. & Kural, O. (2019). Costs to be required in the conflict of mining operation activities and private property land of state's treasury & evaluation of legislation. *International Congress of Academic Research*, 16-18 September, Conference Abstracts, Bolu, Turkey, pp.201-202.

Yıldız, T.D. & Kural, O. (2020). The effects of the mining operation activities permit process on the mining sector in Turkey. *Resources Policy*, 69, 101868. DOI: 10.1016/j.resourpol.2020.101868

Yıldız, T.D., Kural, O. & Çatan, B.E. (2019a). Permission process for perform mining operation activities in pasture areas. *International 30rd August Scientific Research Symposium* (August 28-31), Full Text Book of Applied Sciences, Iksad Publications, Izmir, Turkey, pp.272-280.

Yıldız, T.D., Kural, O. & Aslan, Z. (2019b). Problems and solutions in relation to permits required to be perform mining operation activities in forest lands in Turkey. *1st International Şişli Science Congress*, 24-25 October, Istanbul, pp.159-160.

Yıldız, T.D., Kural, O. & Aslan, Z. (2020). Problems and solutions in relation to permits required to be perform mining operation activities in forest lands in Turkey. *Academic Studies in the Field of Science and Mathematics* (ISBN: 978-625-7912-04-4), Gece Bookstore Publishing, Chapter 2, Istanbul, pp.23-46.

Yıldız, T.D., Kural, O. & Aslan, Z. (2021). To what extent is it possible to conduct mining activities in agricultural areas and especially olive groves: Solution

expectations of enterprises. *The International Journal of Economic and Social Research*, 17 (1), 183-208.

Yıldız, T.D., Samsunlu, A. & Kural, O. (2016). Urban development and mining in Istanbul – Ağacli coal field and its rehabilitation. *International Symposium on Environmental Issues and Waste Management In Energy and Mineral Production (SWEMP 2016)*, 5-7 October, Istanbul, 29, 1-11.

Yıldız, T.D., Topaloğlu, M. (2021). Bringing mining rights as capitals to the trading companies from the perspective of valuations of licenses. *Dokuz Eylul University The Journal of Graduate School of Social Sciences*, 23 (3), 1123-1149. DOI: 10.16953/deusosbil.729746

Yayın Geliş Tarihi: 20.10.2021
Yayına Kabul Tarihi: 29.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1012761

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 147-166
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MARLA TAŞININ YAPI MALZEMESİ OLARAK KULLANIMI; İNEBOLU'DA ÇATI MALZEMESİ OLARAK KULLANIM ÖRNEĞİ

Hicran Hanım HALAÇ*
Hilal DAĞLI**

Öz

Çalışmada, kültürel miras niteliği taşıyan marla taşının tanıtımı ve İnebolu tescilli yapılarında çatı örtü malzemesi olarak kullanımının tescil fişleri üzerinden analiz edilerek belgelenmesi amaçlanmaktadır. Marla taşı ile ilgili literatürde var olan bilgiler aktararak örneklemeden elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışma kapsamında 314 adet kültürel mirasın çatı örtü malzemeleri incelenmiştir. Bu inceleme tescil fişleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Betimleyici araştırma tipinde olan bu çalışmada belgeler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Tescil listesinden gelen veriden kopmamak adına kültürel miraslar işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Çatı örtü malzemeleri tespiti ve kategorilendirmesi yapılmıştır. Analiz sonucunda, dört farklı örtü malzemesi türü tespit edilmiştir. Tek bir örtü türünün kullanıldığı yapıların yanında birden fazla örtü türünün aynı yapıda kullanıldığı da görülmüştür. Örtü türleri belirtilmeyen tescilli taşınmazlar olduğu gibi çatısının çöktüğü belirtilen taşınmazlarda mevcuttur. Çalışma sonucunda %37,5'lik oranla en fazla marla taşının örtü malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Marlanın diğer örtü türleriyle birlikte kullanımı da eklendiğinde bu oran %41,9'a yükselmektedir. Veriler doğrultusunda marlanın, İnebolu'da özgün çatı kaplama malzemesi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çatı Örtü Malzemesi, İnebolu, Marla, Kültürel Miras, Belgeleme

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Halaç, H. H., Dağlı, H. (2022). Marla taşının yapı malzemesi olarak kullanımı; İnebolu'da çatı malzemesi olarak kullanım örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 147-166.

* Prof. Dr. Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ORCID: 0000-0001-8046-9914, hhalac@eskisehir.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Koruma Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6145-7803, hilaldagli3@gmail.com.

USE OF MARLA STONE AS A BUILDING MATERIAL; EXAMPLE OF USE AS A ROOF MATERIAL IN INEBOLU

Abstract

In this study, it is aimed to analyze and document the introduction of marla stone, which is a cultural heritage, and its use as a roofing material in Inebolu registered buildings through registration slips. The information available in the literature about Marla stone and the findings obtained from the sample are presented. Within the scope of the study, roof covering materials of 314 cultural heritage were examined through registration slips. In this study, which is a descriptive research type, the documents were examined by content analysis method. In order not to break away from the data from the registration list, cultural heritages are classified according to their functions. Roof covering materials have been identified and categorized. As a result of the analysis, four different types of covering materials were identified. In addition to the structures where a single type of cover is used, it has also been observed that more than one type of cover is used in the same structure. There are structures that do not specify the types of cover, as well as structures that have a collapsed roof. As a result of the study, it was determined that the most marla stone was used as a covering material with a ratio of 37.5%. When the use of Marla stone together with other types of cover is added, this ratio increases to 41.9%. According to the data, it is seen that marla stone is the original roofing material in Inebolu.

Keywords: *Roof Cover Material, Inebolu, Marla, Cultural Heritage, Documenting*

GİRİŞ

Doğal taşlar; geçmişten günümüze insanların hayatında olmuştur. Barınaklarda, kitabelerde, putlarda, av aleti ve takı yapımı olmak üzere hayatın çeşitli alanlarında kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir. Bunun yanında tarihsel süreç içerisinde farklı kullanımları; Yontma Taş Devri, Cilalı Taş Devri gibi çeşitli devirlere adını vermiştir. Doğal taşlar tarih boyunca tiyatro, yol, hamam, kervansaray, çeşme, ibadethane yapımının yanında süsleme, heykeltçilik, döşeme yapımında, iç ve dış mekân kaplamada kullanılmıştır (Taşlıgil ve Şahin, 2016, s. 608). Bu taşlara kumtaşı, andezit, granit veya marla örnek verilebilir.

Geçmiş dönemlerden tarihi yapılar veya peyzaj alanları vasıtasıyla günümüze ulaşan doğal taşlar; buldukları yörenin özgün karakterlerini yansıtmaları yönüyle birer kültürel miras özelliği taşımaktadır. Kültürel miraslar, toplum kimliklerini yansıtan ortak değerlerdir. Yöreye özgü bu değerlerin korunması adına belgeleme çalışmalarının önemi büyüktür.

Korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının tespit edilerek ulusal kültür varlıkları kütüğüne işlenmesine tescil denilmektedir (Ahunbay, 2009, s.32). Korunması Gereklî Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik'in 5. Maddesinde; taşınmaz kültür varlıklarının tescili için gerekli bilgileri içeren anıt fişlerinin oluşturulması ve taşınmazı tanıtmaya yeterli fotoğrafların olması gerektiği belirtilmektedir. Yapılan bu işlemle taşınmaz kültür varlığının özgün değerleri belgelenecek kayıt altına alınmaktadır.

Doğan Kuban; belgeleme çalışmalarının kültürel mirası tanımamızı sağladığına değinerek uygulanacak müdahaleler için veri elde etmek amacıyla başvurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca belgeleme için gerekli bilgilerin arşivlerden, eski çizimlerden, eski fotoğraf ve haritalardan, resimlerden, seyahat notlarından elde edilebileceğini dile getirmektedir (aktaran Güleç Korumaz, Dülgerler ve Yakar, 2011, s.68). Taşınmaz kültür varlıklarını tanımamızı sağlayan en önemli belgelerden biri de tescil fişleridir. Bu belgeler, yapının tescillenmeye değer görüldüğü özgün durumunu yansıtmaktadır.

Çalışmada; kültürel miras niteliği taşıyan marla taşının kullanım alanlarını ortaya koyarak tanıtmak ve İnebolu tescilli yapılarında, çatı örtü malzemesi olarak kullanımının tescil fişleri üzerinden analiz edilerek belgelenmesi amaçlanmaktadır.

Evren-Örneklem Seçimi

Genel evreni, İnebolu'da bulunan 425 adet tescilli taşınmaz oluşturmaktadır. Listede yer alan antik köprü ayağı, mezarlık, sur duvarı, çeşme işlevlerine sahip toplam 36 adet miras, çatı örtü malzemesi barındırmamaktadır. Bu nedenle çalışma evrenini 389 adet miras oluşturmaktadır. Çalışma evreninde bulunan 73 adet tescilli taşınmazın tescil fişi oluşturulmamış, 2 adet tescilli taşınmazın da tescil fişine erişilememiştir. Bu nedenle örneklem, 314 adet tescilli taşınmazla sınırlandırılmıştır. Örneklem belirlenmesinde; seçkisiz olmayan örneklem yöntemlerinden, amaçlı örnekleme türlerinden biri olan, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi; örneklem problemlerle ilgili belirli niteliklere sahip durumlar ya da nesnelere oluşturulmasıdır (Çelik ve Akgün, t.y.).

Yöntem

Çalışmada betimleyici araştırma tipi kullanılmıştır. Betimleyici araştırmada konu; araştırmacı tarafından doğal haliyle, hiçbir şekilde etkilenmeden gözlemlenir ve betimlenir ("Bingöl Üniversitesi", t.y., s.3).

Veri toplama; belgesel kaynak tarama yöntemiyle tescil listesi ve tescil fişleri üzerinden yapılmıştır. Tescil listesi ve tescil fişleri İnebolu Belediyesi'nden temin edilmiştir. Belgesel kaynak tarama yöntemi; araştırma konusuyla ilgili kaynakların incelenmesiyle veri elde edilmesidir ("Ondokuz Mayıs Üniversitesi", t.y.).

Verilerin analizi ve yorumlanmasında içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Miraslar; tescil listesinde belirtilen işlevlerine göre sınıflandırılmış ve kullandıkları çatı örtü malzemeleri tescil fişleri üzerinden tespit edilmiştir. İçerik analizi, işaretlerin sınıflandırılmasını, bu işaretlerin içerdiği yargıları bilimsel rapor halinde değerlendirilmesini sağlar (Janis, 1949, s.425). Elde edilen nitel veriler sayılara indirgenmiş ve kategoriler arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Literatür Taraması

Literatür taraması yapıldığında, İnebolu tarihi yapılarıyla ilgili çeşitli çalışmalara erişilmiştir. Ulaşılan kaynaklar içerikleriyle birlikte açıklanmıştır.

Kırık (2019), “Tarihi İnebolu Evleri” yüksek lisans tezinde; Mustafa Kemal Paşa Cad. ve Dr. Atilla Gürsoy Caddelerinde bulunan 20 adet tescilli yapı için katalog hazırlayarak mimari özelliklerini anlatmış, onarım geçirip geçirmediklerine değinmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda yapıları; plan tipleri, cephe özellikleri, çatı örtü malzemeleri gibi çeşitli parametrelerle karşılaştırmıştır.

Arslan Abay (2019), “Kentsel Alanların Korunması Bağlamında İnebolu Geleneksel Konut Mimarisi Değerlendirmesi” yüksek lisans tezinde; seçtiği 145 adet tescilli konut yapısının yerleşim şekli, plan tasarımı, yapım prensibi gibi güncel verilere ulaşmış; Ankara 1 Numaralı Koruma Kurulu belgelerinden detaylı bilgilerine ulaştığı 29 adet konutun plan, kesit, görünüş, sokak-silüet ilişkisi incelenerek plan ve cephe tipolojisini oluşturmuştur. İncelediği yapıların çatı örtü malzemelerine kiminde değinmiş kiminde değinmemiştir. Çalışmada sadece çatı örtüsü başlığı altında marla taşının geleneksel çatı kaplama malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

Özdeniz (2012), “İnebolu Tarihi Ticari Merkez ile Geleneksel Konut Dokusunun Bütünleştirilmesine Yönelik Bir Öneri” yüksek lisans tezinde; çarşı bölgesi ve İstiklal Yolu çevresindeki konut dokusunu çalışma kapsamında incelemiş ve koruma modeli önermiştir. Yapıların çatı örtü malzemeleri özel olarak incelenmemiş sadece kayrak taşının yörede özgün çatı kaplama malzemesi olarak kullanıldığına değinilmiştir.

Çopur Aksungur (2012), “İnebolu’da Türk Mimarisi (19. ve 20. Yüzyıl)” yüksek lisans tezinde; Türkler tarafından inşa edilen kamu, eğitim, sağlık ve dini yapıları inceleyerek Türk devletlerinin imar faaliyetleri ve yapıların oluşumuna etki eden faktörler nelerdir sorusuna cevap aramıştır.

Çakır ve Sağıroğlu Demirci (2021), “Sürdürülebilir Turizm Planlaması Yoluyla İnebolu Kültürel Mirasının Korunmasına Yönelik Bir Araştırma” isimli makalede, ilçenin potansiyellerini ve sorunlarını tartışmayı, sürdürülebilir turizm bağlamında yeniden işlevlendirmeye ve korumaya dönük önerilerde bulunmayı amaçlamıştır.

Literatürdeki mevcut çalışmalarda; marla taşının İnebolu için özgün çatı örtü malzemesi olduğuna değinilmesine karşın bu durumun tescil fişleri üzerinden analiz edildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma; literatürdeki boşluğu doldurmaktadır. Çalışmada öncelikle İnebolu’da kullanımının belgelenmesi hedeflenen marla taşının tanıtımı yapılmış, daha sonra bulgulara yer verilmiştir.

MARLA TAŞI

Taşın İsmi ve Oluşumu

Doğal taş olarak da bilinen, iç ve dış mimaride kullanılan kayaların içerisinde sleyt, önemli bir yapı taşıdır. Halk arasında kayrak taşı olarak adlandırılır. Kayrak kelimesi dam taşı ve kayağan taş kelimeleri ile de eş anlamlıdır. İngilizce’de “flagstone, tilestone (yassı taş)” ve Fransızca’da “ardoise (arduvaz)” yapı taşı endüstrisinde ortak terminoloji olarak karşımıza çıkar (aktaran Işık, 2019, s. 55). Bu taş İnebolu bölgesinde Marla taşı olarak bilinmektedir.

Kayaçlar; metamorfik, sedimanter (tortul) ve magmatik kökenli olmak üzere 3 temel grupta toplanmaktadır (Taşlıgil ve Şahin, 2016, s. 610). Oluştukları sıcaklık ve basınç koşullarının değişip farklı basınç ve sıcaklık etkisinde kalmalarıyla katı durumlarını koruyup biçimsel, dokusal ve yapısal değişikliğe uğrarlar. Bu değişikliklerle oluşmuş yeni kayalara, metamorfik kayaç denir (Karahan, 2018, s. 5). Sleyt ise tüfit, şeyl, kiltası, çamurtaşı, silttaşı gibi ince taneli kayalara sıkıştırma stresinin eşlik ettiği, düşük dereceli metamorfizma koşulları altında oluşan foliyonlu metamorfik kayalardır. Çökel ortamda oluşan çamurtaşı gibi sedimenter bir kaya zaman içerisinde üzerine gelen litolojik yük nedeniyle şeyle dönüşür. Kayanın daha derinlere gömülmesiyle düşük dereceli metamorfizma koşullarının egemen olduğu jeolojik ortama erişerek kil mineralleri reaksiyona uğrar ve başkalaşır. Bu süreç sonucunda çamurtaşı sleyte dönüşmektedir (Işık, 2019, ss. 56-57).

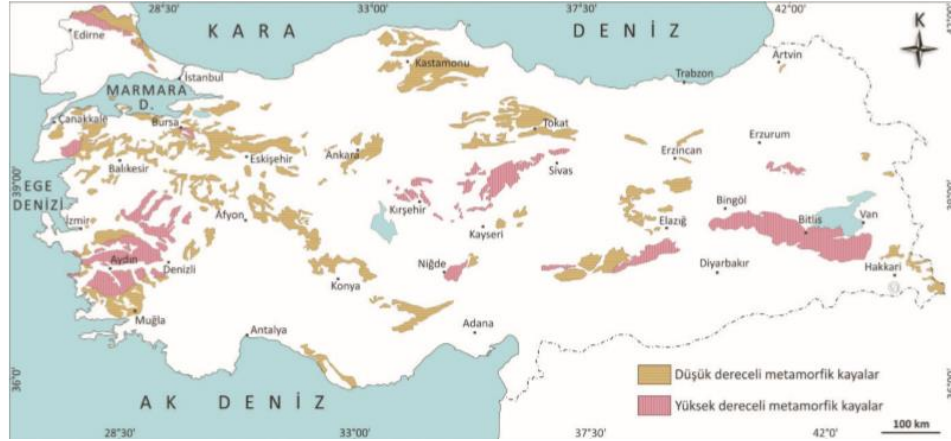
Taşın Dünya ve Türkiye’deki Yeri

Dünya’nın birçok bölgesinde kayrak taşı üretimi yapılmaktadır. Hindistan, Kanada, İngiltere, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Tayvan, Brezilya gibi ülkeler üretim yapılan bölgelerin başında gelmektedir. Özellikle Hindistan’ın Rajasthan bölgesinde Dünya’nın en büyük rezervlerinden biri bulunmakta olup kayrak taşı üretimi ve ihracatı çok yüksek oranda yapılmaktadır. İtalya’da Lavanga bölgesi, İngiltere’de Galler bölgesi, Portekiz’de Valongo bölgesi, Almanya’da Kuzey Bavyera bölgesi Dünya’daki diğer kayrak taşı ocaklarına örnek verilebilir (Aytekin, 2007, s.6).

Türkiye’de ise İzmir, Eskişehir, Denizli gibi yurdun çeşitli bölgelerinde kayrak taşı üretimi yapılmaktadır (Aytekin, 2007, s.1). İç Anadolu bölgesi başta olmak üzere Ege, Karadeniz ve Akdeniz Bölgelerinde bulunmaktadır (Taşlıgil ve Şahin, 2016, s. 631). Bodrum, Muğla (Altınçekiç, 2001, s. 54), Zonguldak-Kastamonu arasında ve Hakkari-Başkale yolunda ise Türkiye’nin en zengin yatakları yer almaktadır (Taşlıgil ve Şahin, 2016, s. 631). Türkiye’de geniş yayılıma sahip olması, önemli derecede kayrak potansiyeli varlığına işaret etmektedir. Veysel Işık, Türkiye’de metamorfik kayaların bulunduğu alanları harita üzerinden göstermiştir (Şekil 1). Haritada yer alan düşük dereceli metamorfik kayaların temsil edildiği alanlar, sleyt/filit türü kayrakların yayılım gösterdiği bölgelerken yüksek dereceli metamorfik kayaların temsil edildiği alanlar, gnays ve

şist türü işlenebilir kayrakları ifade etmektedir. Bu haritadaki alanlar mermer dahil potansiyel kayrak alanlarını da temsil etmektedir (Işık, 2019, s. 60).

Şekil 1: Türkiye’de Metamorfik Kayaların Bulunduğu Alanları Gösteren Harita

Kaynak: Işık, 2019, s. 26.

Türkiye, kayrak taşı gibi bünyesinde barındırdığı diğer doğal taşlarla da dünya ölçeğinde ihracatta önemli bir konumda bulunmaktadır. T.C. Ticaret Bakanlığı (2020)’nın yayınlamış olduğu Doğal Taşlar Sektör Raporunda Türkiye’nin, 2019 yılı doğal taş ihracatında Çin, İtalya ve Hindistan’dan sonra dördüncü sırada geldiği görülmektedir (Şekil 2). Doğal taşlardan biri olan kayağan taşının yıllara göre ihracat verilerine bakıldığında, bir dalgalanma olduğu sonucuna varılmıştır. 2018 yılında, 2017 yılına göre ham kayağan taşı ihracatında %-11,02’lik düşüş görülürken işlenmiş arduvaz ihracatında %134,96 ile bir artış olduğu gözlemlenmiştir (“MTA Genel Müdürlüğü”, t.y.).

Şekil 2: Dünya Doğal Taş İhracat Verileri

ÜLKELER	2017	2018	2019	2019 % Pay
ÇİN	3.257.441	3.415.574	3.236.882	19,84%
İTALYA	2.996.887	2.292.874	2.141.242	13,12%
HİNDİSTAN	790.910	805.636	875.286	5,36%
TÜRKİYE	861.387	697.226	620.524	3,80%
BREZİLYA	659.419	644.920	607.961	3,73%
İSPANYA	752.091	612.632	552.198	3,38%
PORTEKİZ	567.651	481.686	470.083	2,88%
YUNANİSTAN	100.941	92.341	425.850	2,61%
MISIR	414.959	507.060	415.900	2,55%
VİETNAM	515.902	453.668	414.530	2,54%
TUM DÜNYA	17.655.629	17.754.300	16.317.297	100,00%

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020, s. 7.

Taşın Üretim Yöntemleri

Kayrak taşı yataklarında açık işletme üretim yöntemiyle üretim yapıldığı gibi kapalı işletme üretim yöntemi de kullanılabilir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2001, s.55). Madenin çıkarılmasında hangi yöntemin kullanılacağına belirleyici olan, üretim maliyetidir (“Online Zeka.Com”, 2018). Bunun yanında ocağın topografyası da kullanılacak yöntemi belirleyen bir diğer unsurdur (Aytekin, 2007, s.22). Aytekin (2007, s.19), kayrak üretiminin açık işletme yöntemiyle yapıldığını belirtmektedir. Açık işletme yöntemi, yer altına inilmeden maden üzerindeki örtü katmanının kaldırılmasını ifade eden madencilik yöntemidir. Açık işletmenin yapılamayacağı durumlarda kapalı ocaklar açılarak madenler çıkartılmaktadır (“Online Zeka.Com”, 2018).

Üretime yüzey kısmından başlanmaktadır. Bu nedenle taş parçalanmaya maruz bırakılmamalıdır. İş makinesi ile üretimin yapılabilmesi için çalışma alanının, iş makinesinin hareketlerine izin verecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Önce el ile üretim yapılmakta, çalışma alanı iş makinesinin hareketine uygun hale geldiğinde de iş makinesiyle üretim yapılmaktadır. Çalışma alanı en üst kottan başlanarak düşük kotlara doğru, mevcut çatlaklara bağlı olarak belirlenir (Aytekin, 2007, s.22).

El ile üretimde ilk aşama, kayrak üstündeki toprak tabakasının temizlenerek ayrılma çatlaklarının ortaya çıkarılması ve bu çatlaklardan ayrılan plakaların kazma ve manivela yardımıyla koparılmasıdır. Çıkarılan plakanın ustalar tarafından keskinlemlerle ayrılmasıyla kayrak üretimi gerçekleşmiş olur (Aytekin, 2007, s.21). Taşın parçalanmasını engellemek için üretimde herhangi bir patlayıcı madde kullanılmaz. Üretimde kaplama ve döşeme malzemesi olarak kullanılacak taşların yüzeylerinin çizilmemesi önemlidir. Bununla birlikte ayırma işlemi yapan ustaların, ayırıcı darbeleri seri ve eşit darbe yüklerinde uygulaması ve darbe yükünü kayrağın ayrılacağı kılcal çatlaklara isabet ettirmeleri gerekmektedir (Görsel 1). Belirtilen koşulların sağlanmaması ve makine ile çalışılmaması durumunda büyük üretim kayıpları gerçekleşebilir (Aytekin, 2007, s.19).

Görsel 1: El ile Üretimde Çekiç Darbelerinin Taşın Çatlaklarına Denk Getirmeye Çalışılması

Kaynak: Aytekin, 2007, ss. 20-21.

İş makinesi ile yapılan üretimde öncelikle paletli ekskavatör ucuna hidrolik kırıcı takılır ve kırıcı, taşı çatlaklarından plakalar halinde ayırır (Görsel 2). Ayrılan plakaları ustalar keski, manivela, sivri uçlu kazma ile kılcal çatlaklardan tabakalar halinde ayırırlar ve bu sayede üretim gerçekleşmiş olur. Burada üretim kayıpları operatör verimliliğine bağlı olmakla birlikte iş makinesinin taşı plaklara ayırma sırasında taşın parçalanıp ufalanması da üretim verimliliğini etkilemektedir (Aytekin, 2007, s.22).

Görsel 2: Makineyle Üretim

Kaynak: Aytekin, 2007, s. 22.

Taşın Özellikleri

Kayrak taşları geçirdikleri metamorfizmayla klivaj yapıya sahip olurlar ve bu yapıları sayesinde düzgün tabakalar halinde ayrılabilirler (Çelik, 2003b, s. 53). Ayrılan tabakalar, düzgün veya pürüzlü yapıdadır (Altınçekiç, 2001, s. 54). Kayraklar gözenekli bir yapıya sahip değildir. Aşınma ve atmosfer etkilerine karşı dayanıklı olup büzülme ya da eğilme yapmazlar (Çelik ve Kavuşan, 2001, s. 84). Tepsi şeklinde geniş yüzeye sahip olan bu taşların aynı zamanda ısı yalıtımları yüksektir. Oldukça sert, homojen yapıda, yüksek ısıya dayanıklı ve su geçirmez bir yapıya sahiplerdir (Taşlıgil ve Şahin, 2016, s. 631). Değişik mineral bileşimleri sebebiyle farklı renk ve desenlerde olabilirler (Çelik, 2003a, s. 13) (Tablo 1). El örneklerinde ya da arazideki yüzeylenmiş hali, yeşilimsi gri ve açık gri renklidir. Organik madde açısından zengin olan kayraklar gri ya da koyu gri renklerde olabilmektedir. Eğer kayrak ince karbonat kaya, ilksel kaya tabakalarının aralanmasını içeriyorsa mavimsi gri renkte görülebilmektedir. Günlenmeye maruz kalmışsa kızılımsı, kahverengimsi renklerinin hakim olduğu renklerde de olabilmektedir (Işık, 2019, s. 57-58). Yüzeyinde bulunan siyah renkli dentirik yapı sebebiyle fosil görüntüsü vermektedir (Çelik, 2003a, s. 14).

Tablo 1: Çeşitli Bölgelerden Kayrak Taşı Örnekleri

		
İzmir kayrak taşı Kaynak: Aytekin, 2007, s. 27.	Denizli kayrak taşı Kaynak: Aytekin, 2007, s. 27.	İnebolu kayrak taşı Kaynak: "İnebolu", t.y.

Kayrakların ana mineral bileşimleri olan kuvars, muskovit ve kloritin yanında bileşimlerine kil mineralleri de eşlik etmektedir. Rutil, turmalin, opak mineral, epidot ve sfen tali mineral olarak yer alabilmektedir. Bazı tali minerallerin kayada olma ya da olmama durumuna göre o kayanın hangi jeolojik bölgeye ait olduğu belirlenebilmektedir (Işık, 2019, s. 58).

Kullanım Alanları

İhraç potansiyeli yüksek, pazar payı geniş olan kayrak taşı; tarihi dokunun korunması gereken yapılarda, kemerlerde, çatı ve duvar kaplamalarında (Taşlıgil ve Şahin, 2016, s. 631), döşemelerde ve peyzaj alanlarında kullanılmaktadır (Çelik, 2003b, s. 53). Bunun yanında mineral yünü elde etmede de kullanılmaktadır (DPT, 2001, s.38). Ocaktan çıkarıldığı haliyle ham olarak kullanılabilirdiği gibi makinelerde kesilip parlatılarak da kullanılabilir (Aytekin, 2007, s.1). Arduvaz artıkları, bazı endüstri alanlarında dolgu ve katkı malzemesi olarak kullanılabilir. Genleşen sleytler hafif yapı malzemesi olarak değerlendirilirken pul ve toz sleyt hem asfalt agregası hem de lastik-plastik ve ilaç sanayisinde dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır (DPT, 2001, s.55).

Beton hammaddesi olarak kullanımı

Kırma ve öğütme işlemleri sonucunda pul ve toz haline gelen sleytler ısı yalıtımlı uygulamalarda kullanılabilirdiği gibi çimentoya katkı malzemesi, agregası ve dolgu malzemesi olarak da kullanılabilir (DPT, 2001, s.38).

Soykan (2012, s.88) tez çalışması kapsamında; mermer, andezit ve arduvaz kullanarak ayrı ayrı polimer beton numuneleri üretmiş ve bunları çeşitli deneylere tabi tutmuştur. Numunelerde en yüksek basınç mukavemeti arduvaz fazlı numunede gözlenmiş olup aşınma dayanım sonuçlarında ise en düşük aşınma kaybı arduvazlı serilerde gözlemlenmiştir. Soykan, Özel ve Öcal (2015, s.73) ise çalışmalarında arduvaz ve andezitin beton agregası olarak kullanıma uygun olup olmadıklarını incelemiştir. Arduvaz ve andezit mineral artıkları kullanarak beton numuneleri üretmişler ve bu numunelerin basınç dayanımı, yarma dayanımı, eğilme dayanımı, eltrases geçiş hızı ve schmidt yüzey sertliği özelliklerini

inceleyerek arduvaz ve andezitin beton agregası olarak kullanılabilir olduğu sonucuna varmışlardır.

Cephe ve döşemede kullanımı

Kayrak taşı hem atmosferik etkilere karşı dayanıklı olması hem de estetik bir görünüme sahip olması nedeniyle bina cephelerinde, döşemelerde, pencere kenarları ve eşiklerde kaplama malzemesi olarak kullanılabilir (Görsel 3). Ebatlandırılmış olarak kullanılabilmesi gibi doğal boyutlarıyla da kullanılabilir.

Duvar kaplaması, iç mekan kaplamaları, şömine, barbekü gibi dekoratif kullanımlarda 1-3 cm kalınlığındaki kayrak taşları tercih edilmektedir. Bu kalınlıktaki taşın 1 tonu ile 14-15 m² yüzey kaplanabilir (Aytekin, 2007, s.30).

Görsel 3: Kayrak Taşının İç ve Dış Duvarda Kaplama Malzemesi Olarak Kullanımı

Kaynak: “Marmara Taş Kaplama”, t.y.

Peyzaj çalışmalarında kullanımı

Kayrak taşı peyzaj uygulamalarında da tercih edilen bir malzeme olmuştur. Uygulamalarda ebatlandırılmış olarak görebileceğimiz gibi taşların doğal ölçüleriyle kullanıldığı uygulamalarda mevcuttur (Görsel 4).

Park ve bahçe düzenlemeleri, yaya yolları, havuz kenarları, binek araç yolları, bina su basmanı gibi yerlerde 4-6 cm kalınlığındaki kayrak taşları tercih edilmektedir. Bu kalınlıktaki taşın 1 tonu ile 9-10 m² yüzey kaplanabilir (Aytekin, 2007, s.30).

Görsel 4: Kayrak Taşının Su Basman ve Zemin Kaplama Malzemesi Olarak Kullanımı

Kaynak: “Marmara Taş Kaplama”, t.y.

Çim arası harçsız olarak ya da park ve bahçelerde atlama taşı şeklinde, merdiven basamaklarında, beton derzli araç yollarında 6-10 cm kalınlığındaki kayrak taşları tercih edilmektedir (Görsel 5). Bu kalınlıktaki taşın 1 tonu ile 5-6 m² yüzey kaplanabilir (Aytekin, 2007, s.30).

Görsel 5: Kayrak Taşının Çim Arası Harçsız Olarak ve Merdiven Basamaklarında Kullanımı

Kaynak: “Marmara Taş Kaplama”, t.y.

Çatıda kullanımı

Kayrak taşı çatı kaplama malzemesi olarak da kullanılmaktadır. Çatıda kullanılan bu taşların birkaç yüzyıl dayandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Yalnızca pirit ve kalsit ihtiva etmesi durumunda bozulur ve açığa çıkan sülfürik asit çakılan çivileri paslandırdığından çatı kaplama malzemesi olarak kullanılamaz duruma gelebilir (DPT, 2001, s.55).

Avrupa ve Amerika ülkelerinde tarihi yapılarda kiremit yerine çatı kaplama malzemesi olarak tercih edilmektedir (Karahan, 2018, s. 12) (Görsel 6). Onduline firması, 2003 verilerine göre dünyada her yıl yaklaşık 30 000 000 m²'lik çatı alanının kaplandığını belirtmektedir. %92'si Avrupa'da, %5'i Amerika'da, geri kalanı da diğer bölgelerde yer almaktadır. Arduvazın en çok kullanıldığı Avrupa ülkelerin başında %43 ile Fransa gelmektedir. İspanya %18, Almanya %17, Büyük

Britanya %11 ile bunu izlemektedir. 400 yıldır Avrupa’da kullanılmakta olan arduvazı günümüzde de çatılarda görmek mümkündür (*Isoline Sistemiyle Arduvaz*, t.y., s.1).

Görsel 6: Sırasıyla Fransa Lozère Köyünde ve Almanya’da Arduvazın Çatıda Kullanımı

Kaynak: “Arduvaz”, t.y.

Türkiye’de ise çeşitli illerde arduvaz kullanımını çatılarda görmek mümkündür (Tablo 2). İstanbul Haydarpaşa gar binası çatısının Almanya’dan ithal edilen arduvazla örtülü olması, Ankara’da Ulus ve İstasyon civarındaki tarihi yapı çatılarının arduvazla kaplı olması (DPT, 2001, s.55), Kayseri TCDD binası (“Onduline”, t.y.), İstanbul Cağoğlu otel ve Antalya Olympos evleri çatılarında da Onduline firmasının kapladığı arduvazlar örnek verilebilir (*Isoline Sistemiyle Arduvaz*, t.y., s.6-16).

Tablo 2: Türkiye’de Çeşitli İllerde Arduvazın Çatıda Kullanımı

Haydarpaşa tren garı

Kaynak: “Hürriyet”, 2016.

Kayseri TCDD binası

Kaynak: “Onduline”, t.y..

Kastamonu’nun İnebolu ilçesinde arduvaz yüzyıllardır evlerin çatısında kullanılmaktadır. Evliya Çelebi’nin kayağan taşı olarak adlandırdığı bu taş yörede marla taşı olarak bilinmektedir (Kırık, 2019, s.187). Bölgede çatı kaplama malzemesi olarak bu taşın tercih edilmesinin çeşitli nedenleri olmuştur. İnebolu’da sert Karadeniz poyraz etkisinin görülmesi ve marla taşının rüzgara karşı dayanıklı olması, yalıtım sağlaması ve bölgede kolay tedarik edilmesi tercih edilme nedenleridir (Arslan Abay, 2019, s.103). Tarihi yapılarda kullanılan bu malzeme kültürel miras niteliği taşımaktadır.

BULGULAR

Çalışma amacı doğrultusunda İnebolu Belediyesinden Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı Tescil Listesi alınmıştır. Listede 48 adet anıtsal kültür varlığı (1. Grup yapılar), 376 adet sivil mimarlık örneği kültür varlığı (2. Grup yapılar) olmak üzere toplamda 424 adet kültürel miras bulunmaktadır. 48 adet anıtsal kültür varlığını beş adet cami, sekiz adet mezarlık, iki adet sur duvarı, 25 adet çeşme, iki adet belediye binası ve birer adet ilkokul, eski askerlik şubesi, halk eğitim merkezi, antik köprü ayağı, müftülük ve hamam işlevlerine sahip miraslar oluşturmaktadır. 376 adet sivil mimarlık örneği kültür varlığını ise 309 adet konut, iki adet konut + depo, 14 adet konut + işyeri, 48 adet işyeri ve üç adet depo işlevlerine sahip kültürel miraslar oluşturmaktadır.

Tescil listesi ve tescil fişlerinin analiziyle çeşitli belgeleme sorunları tespit edilmiştir. Tescil listesinde eski envanter numarası 67-68 olarak belirtilmiş tek bir konut + işyeri yapısı görülmektedir. Tescil fişleri incelendiğinde ise bunların ayrı ayrı yapılara ait numaralar olduğu ama listeye tek bir yapıymış gibi girildiği saptanmıştır. Bu tespit doğrultusunda listede toplamda 425 miras olduğu ve bunlardan 15 adedinin konut + işyeri işlevli olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada veriler düzeltilen sayılar üzerinden verilmiştir.

Çalışma kapsamında 314 adet tescilli taşınmaz kültür varlığına ait tescil fişi analiz edilmiştir. Bu taşınmazların 1 adedi 1984’de, 266 adedi 1991’de ve 1 adedi de 2004’de tescillenmiştir. Geriye kalan 46 adet taşınmazın tescil tarihi bilgisine erişilememiştir.

Tescil Listesinden gelen veriden kopmamak adına incelenen taşınmazlar işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. 314 adet tescilli taşınmazın 10 adedi anıtsal kültür varlığı iken 304 adedi sivil mimarlık örneği kültür varlığıdır. İncelenen mirasların işlevleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Çalışma Kapsamına Giren Yapıların İşlev ve Adetleri

İNCELENEN MİRASLAR	
Anıtsal Kültür Varlıkları (10 adet)	Sivil Mimarlık Örneği Kültür Varlıkları (304 adet)
Cami (5 adet)	Depo (3 adet)
Belediye (2 adet)	İşyeri (22 adet)
İlkokul (1 adet)	Konut (262 adet)
Eski Askerlik Şubesi (1 adet)	Konut + Depo (2 adet)
Halk Eğitim Merkezi (1 adet)	Konut + İşyeri (15 adet)

Anıtsal kültür varlıklarını cami, belediye, ilkokul, eski askerlik şubesi ve halk eğitim merkezi işlevli taşınmazlar oluşturmaktadır. Sivil mimarlık örneği kültür varlıklarını ise depo, işyeri, konut, konut + depo ve konut + işyeri işlevli taşınmazlar oluşturmaktadır. Bahsi geçen tescilli taşınmazlara ait tescil fişlerinin analiziyle çeşitli çatı örtü malzemeleriyle karşılaşılmıştır. Tek bir örtü türünün kullanıldığı taşınmazların yanında birden fazla çatı örtü malzemesinin bir arada

kullanıldığı örneklerde mevcuttur. Bununla birlikte, yapıda hangi çatı örtü malzemesinin kullanıldığı belirtilmeyen tescil fişleri de vardır.

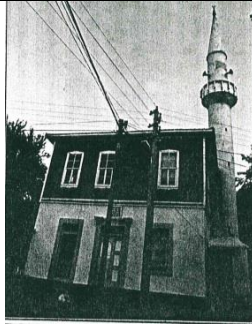
Tablo 4: Tescil Fişlerine Göre Anıtsal Kültür Varlıklarında Tespit Edilen Çatı Örtü Malzemeleri

Anıtsal Kültür Varlıkları		Çatı Örtü Malzemeleri	
İşlev	Adet	Marsilya Kiremit	Belirtilmeyen
Cami	5	4	1
Belediye	2	2	
İlkokul	1	1	
Eski Askerlik Şubesi	1	1	
Halk Eğitim Merkezi	1	1	
Toplam: 10 (%100)		9 (%90)	1 (%10)

Tescil fişlerine göre 5 adet caminin 4'ünde çatı örtü malzemesi olarak Marsilya kiremit kullanılmış; 1 adedinde ise çatı örtü malzemesi belirtilmemiştir. 2 adet belediye binasının ikisinde de Marsilya kiremit tercih edilmiştir. Birer adet ilkokul, eski askerlik şubesi ve halk eğitim merkezi işlevli yapılarda da yine Marsilya kiremit kullanıldığı tespit edilmiştir (Tablo 4).

10 adet anıtsal kültür varlığından 9 adedinde %90'lık oranla en fazla Marsilya kiremit kullanılmıştır. %10'luk oranla 1 adet tescilli taşınmazda, çatı örtü malzemesi belirtilmemiştir. Marsilya kiremit kullanıldığı belirtilen cami işlevli iki adet tescilli taşınmaz, Tablo 5'de örnek olarak sunulmuştur.

Tablo 5: Marsilya Kiremit Kullanıldığı Tespit Edilen Anıtsal Kültür Varlıkları

230 ada 1 parsel

Kaynak: İnebolu Belediyesi

246 ada 1 parsel

Kaynak: İnebolu Belediyesi

Tablo 6: Tescil Fişlerine Göre Sivil Mimarlık Örneği Kültür Varlıklarında Tespit Edilen Çatı Örtü Malzemeleri

Sivil Mimarlık Örneği Kültür Varlıkları		Çatı Örtü Malzemeleri							
İşlev	Adet	Marla	Marsilya	Alaturka	Marla+ Marsilya	Marla+ Alaturka	Moloz	Çöken	Belirtilmeyen
Konut	262	107	87	3	13	1	2		49
Konut+ Depo	2		2						
Konut+ İşyeri	15	7	4						4
Depo	3		1						2
İşyeri	22	4	6	1				1	10
Toplam: 304 (%100)		118 (%38,8)	100 (%32,8)	4 (%1,3)	13 (%4,2)	1 (%0,3)	2 (%0,6)	1 (%0,3)	65 (%21,3)

Sivil mimarlık örneği kültür varlıklarının tescil fişleri analiz edildiğinde, konut işlevli 262 adet yapının 107 adedinde marla taşının kullanıldığı görülmektedir. 87 adet tescilli taşınmazda Marsilya kiremit, 3 adet tescilli taşınmazda ise alaturka kiremit kullanılmıştır. 13 adet tescilli taşınmazın çatısında marla taşı ve Marsilya kiremit bir arada kullanılırken, 1 adet tescilli taşınmazda marla taşı ile alaturka kiremit bir arada kullanılmıştır. 2 adet konutun çatı örtüsünün moloz olduğu belirtilmektedir. Ancak 49 adet konut işlevli tescilli taşınmazda çatı örtü malzemesi belirtilmemiştir. 2 adet konut + depo işlevli tescilli taşınmazın ikisinde de çatı örtü malzemesi olarak Marsilya kiremit kullanılmıştır. 15 adet konut + işyeri işlevli tescilli taşınmazın 7 adedinde marla taşı; 4 adedinde Marsilya kiremit kullanılırken 4 adedinde çatı örtü malzemesi belirtilmemiştir. 3 adet depo işlevli tescilli taşınmazın 1 adedinde Marsilya kiremit kullanıldığı belirtilirken 2 adedinde çatı örtü malzemesi belirtilmemiştir. 22 adet işyeri işlevli tescilli taşınmazın 4 adedinde marla taşı, 6 adedinde Marsilya kiremit, 1 adedinde ise alaturka kiremit kullanıldığı belirtilmektedir. 1 adedinin çatısının çöktüğü, 10 adedinin de çatı örtü malzemesinin belirtilmediği tespit edilmiştir (Tablo 6).

304 adet sivil mimarlık örneğinden 118 adet ve %38,8'lik oranla en fazla marla taşının kullanıldığı tespit edilmiştir. Marla taşından sonra en çok tercih edilen malzeme, %32,8'lik oranla Marsilya kiremittir. Marla taşının alaturka kiremit ve Marsilya kiremitle bir arada kullanımını da mevcuttur. Marla ve Marsilya kiremidin bir arada kullanıldığı tescilli taşınmazlar %4,2'lik orana sahiptir. %0,3'lük oranı da marla taşıyla alaturka kiremidin bir arada kullanıldığı tescilli taşınmazlar oluşturmaktadır. %1,3'lük oran çatısında alaturka kiremit kullanılan tescilli taşınmazlara aitken %0,6'lık oran, çatısında moloz kullanıldığı belirtilen tescilli taşınmazlara aittir. %0,3'lük oranla 1 adet tescilli taşınmazın çatısının

çöktüğü belirtilmektedir. %21,3'lük oranla 65 adet tescilli taşınmazda çatı örtü malzemesinin belirtilmediği tespit edilmiştir. Sivil mimarlık örneklerinde en fazla karşılaşılan malzeme marla taşı olmuştur. Marla kullanıldığı tespit edilen taşınmazlardan ikisi Tablo 7'de örnek olarak sunulmuştur.

Tablo 7: Marla Taşı Kullanıldığı Tespit Edilen Sivil Mimarlık Örnekleri

	
81 ada 18 parsel	81 ada 21 parsel
Kaynak: İnebolu Belediyesi	Kaynak: İnebolu Belediyesi

SONUÇ

Metamorfik bir kayaç türü olan marla taşı literatürde; arduvaz, kayrak, sleyt gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Farklı desen ve renklerde olabilen marla taşı, düzgün tabakalar halinde ayrılabilir. Isı yalıtımı yüksek, sert, homojen ve su geçirmez yapıya sahiptir. Sahip olduğu bu özellikleri sayesinde tarihi yapılarda, peyzaj alanlarında ya da kaplama malzemesi olarak geçmişten beri tercih edilen bir malzeme olmuştur. Çatı örtü malzemesi olarak kullanımı da oldukça yaygındır. Haydarpaşa Tren İstasyonu, İnebolu tarihi evleri gibi çeşitli tarihi yapıların çatılarında kullanıldığını görmek mümkündür.

Çalışma kapsamında 314 tescilli taşınmaz kültür varlığına ait tescil fişi incelenmiştir. Bunlardan 10 adedi anıtsal kültür varlığı iken 304 adedi sivil mimarlık örneği kültür varlığıdır (Tablo 8).

Tablo 8: Çalışma Kapsamında İncelenen Tescilli Taşınmazlarda Tespit Edilen Çatı Örtü Malzemeleri

	Çatı Örtü Malzemeleri							
	Marla	Marsilya	Alaturka	Marla+ Marsilya	Marla+ Alaturka	Moloz	Çöken	Belirtilmeyen
Anıtsal Kültür Varlıkları (10 adet)		9						1
Sivil Mimarlık Örneği Kültür Varlıkları (304 adet)	118	100	4	13	1	2	1	65
Toplam: 314 (%100)	118 (%37,5)	109 (%34,7)	4 (%1,2)	13 (%4,1)	1 (%0,3)	2 (%0,6)	1 (%0,3)	66 (%21)

Tescil fişlerinin analizi sonucunda, anıtsal kültür varlıklarında tek bir çatı örtü malzemesi türünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen malzeme, Marsilya kiremittir. Sivil mimarlık örneği kültür varlıklarında ise daha fazla malzeme çeşitliliği söz konusudur. Marla taşı, alaturka, Marsilya, moloz olmak üzere 4 çeşit çatı örtü türüyle karşılaşılmıştır. Marla taşının Marsilya kiremit ve alaturka kiremitle bir arada kullanımı, sivil mimarlık örneklerinde söz konusudur.

Bölgede en fazla tercih edilen malzeme %37,5'lik oranla marla taşı olmuştur. Marla taşının diğer örtü türleriyle bir arada kullanımı da eklendiğinde bu oran %41,9 olmaktadır. Tescil fişlerinden görüldüğü üzere marla taşı, İnebolu'daki tescilli yapılar için özgün ve önemli bir örtü malzemesidir. Marlanın köklü geçmişi ve bölgede yoğun tercih edilmesi nedeniyle, birden fazla örtü türü bulunan tescilli taşınmazların, asıl örtü malzemelerinin marla olduğu fakat zaman içerisinde doğan çeşitli nedenlerle bir kısmının alaturka ya da Marsilya kiremitle yenilediği düşünülmektedir. Yapılan kısmi yenileme nedeninin; alaturka ya da marsilya kiremidin, marla taşına göre daha kolay uygulanabilmeleri olduğu düşünülmektedir. Kısmi malzeme değişikliği ile hem yapıdaki malzeme bütünlüğü hem de kentsel ölçekte tarihi doku görüntüsü olumsuz etkilenmektedir. Alınacak onarım kararlarıyla bu olumsuz durum giderilmelidir. Kentsel ölçekteki tarihi doku görüntüsüne uyumlu, yapı bazında da malzeme bütünlüğünü koruyacak uygulamalar yapılmalıdır.

Tarihi yapılarda daha çok karşılaştığımız alaturka kiremit, İnebolu tescilli yapılarında %1,2'lik oranla en az kullanılan örtü türleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte tescil fişlerinde çatı örtü türleri belirtilmeyen taşınmazlar, %21'lik bir orana sahiptir. Bu oran azımsanmayacak ölçüdedir. Tescil fişleri, korunması ve geleceğe aktarılması gereken tarihi yapılar için onları tanımamızı sağlayan, geçmiş dönemlerine ışık tutan en önemli kaynaklardan biridir. Tescil fişlerinde yapı özelliklerini anlatan verilerin eksik olması, başvurulacak kaynak eksikliğini

doğurması yönüyle önemli bir belgeleme sorunudur. Sorunun giderilmesi için tescil fişlerinde yapıyı tanımlayan her bilgiye eksiksiz yer verilmelidir.

Çalışma sonucunda, tescil fişleri analiz edilerek İnebolu tescilli yapılarında en çok marla taşının kullanıldığı ve yörede özgün bir çatı kaplama malzemesi olduğu belgelenmiştir. Tespit edilen belgeleme sorunlarına çözüm önerileri sunulmuştur. Alınacak yeni müdahale kararlarında çalışma, başvurulacak bir belge niteliği taşımaktadır. Çalışmanın diğer bir amacını oluşturan marla taşının tanıtılmasıyla; taşın kullanım alanlarının tarihi yapılarla sınırlı olmayıp cephe ve döşeme kaplamasında, peyzaj tasarımlarında, çatıda, dolgu malzemesi olarak da kullanım alanları ortaya konulmuş, yeni tasarımlarda kullanılacak bir malzeme olduğu üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayın.

Altınçekiç, H. (2001). Bazı Doğal Taşların İrdelenmesi ve Peyzaj Düzenlemelerinde Kullanım Olanakları. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 51(1), 49-58.

Arduvaz. (t.y.). <https://pixabay.com/tr/images/search/arduvaz/> (Erişim tarihi: 03.05.2020).

Arslan Abay, N. (2019). *Kentsel Alanların Korunması Bağlamında İnebolu Geleneksel Konut Mimarisi Değerlendirmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Aytekin, R. (2007). *Bodrum Yalıçiftlik Beldesi Alazeytin Köyü Kayrak Taşlarının Fiziko – Mekanik Özellikleri ve Değerlendirilebilirliği* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Bingöl Üniversitesi. (t.y.). Erişim adresi: <http://www.bingol.edu.tr/media/205521/sayt-bolum9-Arastirma-Yontem-ve-Tekniklerinin-Secimi.pdf>

Çelik, M. Y. (2003a). Dekoratif Doğal Yapı Taşlarının Kullanım Alanları ve Çeşitleri. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 42 (1), 3-15.

Çelik, M. Y. (2003b). Taş Duvar Elemanı Olarak Doğal Yapı Taşları İşleme Teknikleri. *Mermer*, 35, 52-58.

Çelik, M. Y. ve Kavuşan, G. (2001). Doğal taş ve mermerlere uygulanan yüzey şekillendirme teknikleri. 4. *Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu*, 77-86.

Çelik, S. ve Akgün, L. (t.y.). *Örnekleme Yöntemleri*. [Ders notu], Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. Erişim adresi:

https://egitimdearastirmayontemleri.files.wordpress.com/2012/02/hafta_9_arac59ftc4b1rmlarda-c3b6rnekleme2.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı, Endüstriyel Hammaddeler Alt Komisyonu Çalışma Grubu. (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu Yapı Malzemeleri II. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Madencilik_SanayiHammaddeleri_Yap%C4%B1_MermerGranitYapıTaslariArduvazSleyt.pdf

Güleç Korumaz, A., Dülgerler, O. N. ve Yakar, M. (2011). Kültürel Mirasın Belgelenmesinde Dijital Yaklaşımlar. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 26 (3), 67-83.

Hürriyet. (2016, 13 Şubat). Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/haydarpasa-gar-olarak-kaldi-40054184>

Isoline Sistemiyle Arduvaz. (t.y.). İstanbul: Onduline. Erişim adresi: https://docs.google.com/a/tr.onduline.com/viewer?url=https://tr.onduline.com/sites/onduline_tr/files/2019-07/arduvaz_brosur_2016.pdf

Işık, V. (2019). Kayrak Taşı Adlandırması, Jeolojisi ve Kullanım Alanlarına Genel Bakış. *Mavi Gezegen*, 26, 54-63.

İnebolu. (t.y.). Erişim adresi: <https://tr.pinterest.com/pin/849843392173639800/>

Janis, I.L. (1949). The Problem of Validating Content Analysis. H.D. Lasswell et al. (Eds.). *The Language of Politics: Studies in Quantitative Semantics* (p. 55-82). New York: George Stewart

Karahan, D. S. (2018). *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden-serisi/dogaltas.pdf>

Kırık, F. (2019). *Tarihi İnebolu Evleri (Yüksek lisans tezi)*. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Marmara Taş Kaplama. (t.y.). Erişim adresi: https://www.marmarataskaplama.com/urun-kategori/duvar-doseme/kayrak-tasi/?product_count=120

MTA Genel Müdürlüğü. (t.y.). Maden İhracatının Geçen Yıla Göre Değişimi (2018). Erişim adresi: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/2018-maden-ihracat-degerleri>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi. (t.y.). Erişim adresi: https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/8367_33708_1655.pdf

Onduline. (t.y.). Arduvaz Avrupa'nın Prestijli Çatı Kaplama Malzemesi. Erişim adresi: <https://tr.onduline.com/tr/son-kullanici/urunler/arduvaz-0>

Online Zeka. Com. (2018). Erişim adresi: <https://www.onlinezeka.com/acik-ocak-nedir-acik-ocak-madenciligi/>

Soykan, O. (2012). *Polyester Esaslı Taneli Kompozitlerin (Mermerit) Bazı Fiziksel ve Mekanik Özelliklerine Bileşenlerinin Etkisi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Soykan, O., Özel, C. ve Öcal, C. (2015). Arduvaz ve Andezit'in Beton Agregası Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 69-74.

T.C. Ticaret Bakanlığı, Maden, Metal ve Orman Ürünleri Dairesi. (2020). *Doğal Taşlar Sektör Raporu*. Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Dogal_Taslar_2020.pdf

Taşlıgil, N. ve Şahin, G. (2016). Yapı Malzemesi Olarak Kullanılan Türkiye Doğal Taşlarının İktisadi Coğrafya Odağında Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (33), 607-640.

Yayın Geliş Tarihi: 09.12.2021
Yayına Kabul Tarihi: 20.02.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1034520

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 167-185
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EVALUATION OF SOCIAL MEDIA USAGE OF UNIVERSITIES IN TURKEY: A QUALITATIVE APPLICATION FOR TWITTER POSTS

Engin YÜCEL*

Ezgi KARATAŞ YÜCEL**

Abstract

Social media platforms can be described as the most important communication tools of the digital age. Using social media comes to forefront as a new norm in terms of increasing the institutional reputation and globalization of universities. Thanks to social media, universities catch an opportunity of communicating with current and new students, as well as to develop new projects, collaborations and other scientific research with individuals or institutions in many parts of the world. While many posts with different content are shared in the social media accounts of universities with thousands of followers, only the content that is deemed valuable by other social media accounts can create interaction. For this reason, the increase in content that is not considered valuable by the followers can reduce the effectiveness of the social media account. In this direction, within the scope of this research, it is intended to examine Twitter accounts of universities with content analysis method and to compare the posts made between universities. Based on this purpose, the findings obtained by examining the Twitter accounts of the ten universities with the highest globalization score in Turkey between April and September 2021 were examined on the basis of a systematic categorization and the findings were evaluated. According to the research findings, it has been concluded that the focus of posts on social media accounts of universities in Turkey consists of promotion and information activities. It has been observed that posts about academic activities were limited. It is predicted that universities' differentiation and enrichment of the content of their posts will increase the effectiveness of their social media accounts, and it is recommended to universities to include more scientific studies in the posts.

Keywords: *Social Media, Universities, Twitter, Social Media Usage, Content Analysis*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yücel, E., Karataş Yücel, E. (2022). Evaluation of social media usage of universities in Turkey: A qualitative application for Twitter posts. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 167-185.

* Ar. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. ORCID: 0000-0001-8910-5359, engin.yucel@deu.edu.tr.

* Ar. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.. ORCID: 0000-0001-5903-3091, ezgi.karatas@deu.edu.tr.

TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTELERİN SOSYAL MEDYA KULLANIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: TWITTER PAYLAŞIMLARINA YÖNELİK NİTEL BİR UYGULAMA

Öz

Sosyal medya platformları, dijital çağın en önemli iletişim araçları olarak görülmektedir. Üniversitelerin kurumsal itibarının yükselmesi ve küreselleşmesi açısından sosyal medyanın kullanılması yeni bir norm olarak ön plana çıkmaktadır. Sosyal medya sayesinde üniversiteler, mevcut ve yeni öğrencilerle iletişim kurmanın yanı sıra dünyanın pek çok farklı bölgesindeki bireyler veya kurumlarla yeni projeler, işbirlikleri ve diğer bilimsel araştırmalar geliştirebilme fırsatını elde etmektedir. Üniversitelerin binlerce takipçiye sahip sosyal medya hesaplarında farklı içeriklere sahip pek çok paylaşım yapılmakla birlikte, yalnızca diğer sosyal medya hesapları tarafından değerli görülen içerikler etkileşim yaratabilmektedir. Bu nedenle, takipçiler tarafından değerli görülmeyen içeriklerin artması sosyal medya hesabının etkinliğini düşürebilmektedir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında üniversitelerin Twitter hesaplarının içerik analizi yöntemiyle incelenerek yapılan paylaşımların üniversiteler arası kıyaslanması amaçlanmıştır. Bu amaçtan yola çıkarak, Türkiye'de en yüksek küreselleşme skoruna sahip on üniversitenin Nisan – Eylül 2021 tarihleri arasında Twitter hesaplarından yaptığı paylaşımlar sistematik bir kategorizasyon temel alınarak incelenmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Türkiye'deki üniversitelerin sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlarının odağının tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Akademik faaliyetlerle ilgili paylaşımların ise sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Üniversitelerin; paylaşımlarının içeriklerini farklılaştırmalarının ve zenginleştirmelerinin sosyal medya hesabının etkinliğini arttıracakları öngörülmekte olup yapılan paylaşımlarda bilimsel çalışmalara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Üniversite, Twitter, Sosyal Medya Kullanımı, İçerik Analizi

INTRODUCTION

Since the beginning of the 21st century, with the technological developments and the rapid integration of the internet into the lives of individuals, communication has almost evolved and individuals all over the world have started to move away from traditional approach in connecting with each other. Increase in number of mobile communication devices and disappearance of time and place constraints in communication via the internet are seen as the main reasons for this evolution.

With the increase in mobile communication tools, another new concept that is included in the lives of individuals is social networking sites. Social networking sites; which enable individuals to receive education, to share their developments, to express their opinions about a phenomenon such as a social event, someone else's sharing, a product or service they have experienced, to experience shopping, and many more (Batool, Ahmed, Mahmood, & Saeed, 2021), are not only for individuals to communicate but also allows them to see their whole lives from a different perspective.

A social network is “a model which consists of nodes and arcs, where nodes represents individuals and organizations that are in relationship and arcs represents the source of that relationship such as friendship, knowledge, social status, professional life etc.” (Mata & Quesada, 2014, p. 59). Although individual pages come to mind first when social networking sites are mentioned, increasingly institutions also use social networking sites as “a way to reach their target markets, establish real-time dialogue with their consumers, build trust and motivate them” (Tirkkonen & Luoma-aho, 2011).

Social media, which contains nearly all previous communication tools, enables businesses to create and publish a content totally unique to themselves, to reduce dependency on journalists and television broadcasters, to get a chance to have an active interaction with target audiences, receive direct and fast reactions from target audiences, reduce financial costs associated with printing promotion materials, produce video and audio videos and broadcast them in the desired length and in the desired style, to broadcast specific for target audiences, to publish content without time restrictions (Çerçi, Canöz, & Canöz, 2020, p. 184). Considering today's conditions, universities, which are institutions that should be pioneers in following technological developments due to the fact that they target young people, should also use social media tools effectively to benefit from these opportunities.

When the existing literature is examined, it is seen that especially the studies of universities on the use of social media deal with 3 basic issues: how social media affects academic performance, the usefulness of social media as an academic tool, the use of social media as a communication and social tool to improve stakeholder engagement. However, studies dealing with the content of the posts made by universities on social media and the reflection of these three basic areas on the posts are thought to be quite limited. In this direction, this study will bring a different perspective to the literature by contributing to the determination of which content the universities in Turkey use social media.

This study, which is based on the view that young people increasingly see social networking sites as a means of expressing themselves and connecting, and that universities are increasingly understanding the importance of social networking sites in reaching their target markets, is aimed to investigate Twitter accounts of universities, which is a social networking site, by content analysis method and to compare the posts among universities. A systematic way will be followed to achieve this aim, and first of all, social media and marketing and usage of these two by universities will be conceptually examined and theoretical foundations will be established. In the following, the content analysis will be detailed. With presentation of results of study, it is aimed to be a useful resource for those who do research on usage of social media, both in theory and practice.

SOCIAL MEDIA AND MARKETING

Nowadays, the increasing popularity and usability of social media have become remarkable issues for many researchers. Besides, the rise in social media tools that affect the way people and institutions communicate, collaborate, find and share information draws attention. How individuals and institutions used and how they can use social media, which is a technology that has penetrated many people's lives, is also the focus of new research initiatives (Donelan, 2016, pp. 706–708).

Social media is “a general term that encompasses a wide variety of online platforms and applications that allow users to communicate, collaborate, interact and share data”. Therefore, it “encompasses easily accessible web tools that individuals can use to talk about, participate, create content, give advice and benefit from information, as well as react online to what is happening around them” (Grosbeck & Holotescu, 2011, p. 148). From a more basic perspective, social media means “a group of internet-based applications that build on the ideological and technological foundations of Web 2.0 and allow the creation and exchange of user-generated content” (Kaplan & Haenlein, 2010, p. 61). Ellison et al. (2007, p. 1143) also defines social media as “a set of internet-based services where individuals can connect with other people in a way that they fit into a system in a publicly or semi-open publicly surrounded by certain rules, create their own connection lists and monitor the shares made by their connections”. Carr and Hayes (2015, p. 50), by expanding the definition a bit further, expressed social media as “internet-based channels that allow users to opportunistically interact and selectively self-present, either in real-time or asynchronously, with both broad and narrow audiences who derive value from user-generated content and the perception of interaction with others.” Applications, such as Instagram and Flickr (online photo-sharing site), Wikipedia (information, reference), Facebook and Myspace (social network), Twitter (microblog), Delicious (marking, tagging), Telegram, YouTube, and World of Warcraft (online game), come to the fore as common social media examples (Ajina, 2019, p. 1514; Drury, 2008; Kotler & Armstrong, 2018, pp. 520–521).

Social media, which is seen as one of the main reasons for the change in the form of communication between individuals, has also led a new communication process development between businesses and consumers. Tired of being talked to, consumers want businesses to listen, engage and respond appropriately (Kietzmann, Hermkens, McCarthy, & Silvestre, 2011, p. 250). For this reason, one of the areas where social media caused the most change has been marketing. Although traditional marketing activities have changed and developed with the developing technology, it has brought a new transformation in application of social media marketing activities. Actually, development of new media channels caused density of media marketing applications to increase from 17% to 70% by the 2000s (Tuten, 2008, p. 19).

Social media is “a channel that attracts consumers' attention, influences their ideas, attitudes, and purchasing decisions by providing information informs them, and allows them to communicate and evaluate post-purchase from a marketing perspective” (Mangold & Faulds, 2009, pp. 358–359). Social media, which provides access to large audiences at low cost to individual users and institutions, allows simultaneous archiving, consumption, and sharing of user experiences and information. This situation, by eliminating the dimensions of time and space, allows for increasing interaction between users (Hennig-Thurau et al., 2010, p. 313). In addition, institutions that carry out activities to highlight their differences and strengths in social media compared to their competitors can increase their brand awareness thanks to this way. In this direction, they aim to reach the target audience by getting support from opinion leaders and to increase their reputation by enabling their consumers to interact (Brown, 2008, p. 63; Mills, 2012, p. 165). Thanks to the products approved by the opinion leaders, both the attention of the consumers is drawn and the message and the product remain in the memories for longer periods (O’Mahony & Meenaghan, 1997, p. 16; Ohanian, 1991, p. 48).

Another important reason why social media has come to the fore in terms of marketing is that consumers can share their positive thoughts and experiences, as well as convey their negative comments (Çalışkan & Mencik, 2015, p. 258). (Yavuz & Haseki, 2012, p. 127). Also, consumers can share own opinions about products and services and share their experiences with each other (Sabuncuoğlu & Gülay, 2014, p. 3). Today, many consumers examine user comments on social media before purchasing a product or service. Similarly, they share their views about the product or service with other social media users. For this reason, the rapid spread of ideas and opinions in social media has made it a necessity for institutions to follow consumers' experiences and expectations more closely and to continue their activities in this direction. Thanks to the mutual communication advantage provided by social media, the involvement of consumers in the process of presenting products according to the wishes and needs of consumers, and developing and testing the product allow organizations to have some control over social media (Constantinides, 2014, p. 42).

Social media also offers consumers the opportunity to benefit from special discounts and take advantage of special offers (Clark & Melancon, 2013, p. 135). The ease of reaching the target audience through social media tools allows businesses to offer campaigns through these platforms. It may also be possible for potential customers to test the products and services of the business in line with these campaigns and to share their positive experiences with other social media users. The fact that social media platforms such as Facebook, Twitter, Instagram and LinkedIn have a high number of active users on a global scale today makes politics, sports, art, health, etc. for many areas, it becomes the channel where communication with the society is used most intensively (Demirtaş, 2022, p. 103).

In summary, social media, in terms of marketing activities, has some basic advantages as well as bringing disadvantages to the fore. Low cost, direct access to the target audience, the realization of a friendly environment between businesses and consumers, providing the opportunity to measure and evaluate, rapid feedback to users' sharing, and access to fast and up-to-date information are seen as the main advantages (Eröz & Doğdubay, 2012, p. 136; Gilbert & Karahalios, 2009, p. 2; Vural & Bat, 2010, p. 3372). On the other hand, the main disadvantages that come to the fore are the rapid spread of posts in social media and difficulty of control, alienation of users from real social environments, the negative effects of negative criticism on the reputation and quality of brands, and the uncontrolled spread of fabricated news or false information and news (Vural & Bat, 2010, p. 3372).

SOCIAL MEDIA USAGE OF UNIVERSITIES

With social media platforms, societies started to define the ways of communication and collaboration different than past. They accepted a new web-based perspective with new technologies and also used this new opening in higher education sector, which provides a huge amount of knowledge through technology (Wankel, 2009, p. 253). Social media platforms offer the academic community an easy alternative to traditional teaching approaches. Thence, social media platforms emerge as a novel communication and cooperation instrument in higher education institutions (Roblyer, McDaniel, Webb, Herman, & Witty, 2010, p. 134). Promotion, sharing corporate news and events, announcing social responsibility campaigns, creating and transferring information for effective orientation programs that will motivate new students are the main purposes for universities to use social media (Çakaröz, 2018, p. 817).

Social media is becoming more significant every passing day when it is concerned to stakeholder participation. According to a study conducted by Hootsuite (2019), 98 percent of higher education institutions are using social media when content sharing considered. In addition, it has been concluded that social media is an important tool in students' university preferences. This situation has gained such importance that 41% of university officials attribute the university preferences of students to the activities of universities on social media. These findings, on the other hand, reveal how effective social media platforms are when considered as a brand awareness tool.

According to another study by Statista (2019), Facebook was chosen as the most popular social media platform used for marketing purposes by educational institutions worldwide in 2019. In addition, 93% of the educational institutions participating in the research use the site for marketing purposes. Instagram (83%), Twitter (68%) and YouTube (55%) stood out as other popular channels. More than 50% of educational institutions stated that they started using these platforms in the last 12 months before the survey. The increasing importance of social media and the different opportunities presented by social media tools have caused educational institutions to use different social media platforms too.

Studies on social media and higher education literature are defined under three main headings (Saraite-Sariene, del Mar Gálvez-Rodríguez, Haro-de-Rosario, & Caba-Perez, 2019, p. 1153). The first major study topic is how social media use affects academic performance (Chawada et al., 2010; Liu & Tsai, 2012). Second, in relation to academic engagement, it covers studies on the usefulness of social media as an academic tool and expectations from social media (Benson & Morgan, 2018; Dabbagh & Reo, 2011; Selwyn, 2012). The third area of study focuses on the use of social media as a communication and social tool to improve stakeholder engagement (Constantinides & Zinck Stagno, 2011; de Aguilera Moyano, Batlle, Fernández, & others, 2010; Easa, 2019; Sutherland, Davis, Terton, & Visser, 2018).

In general, there is a view in the literature that IT extinguishes all time and space obstacles on higher education and that social media systems, especially, are an apparent mechanism by which higher education can expand its geographical reach in the face of financial complications (Manlow, 2010, p. 47; Siemens & Matheos, 2010, p. 8). Also, beyond specific learning and teaching practices, the literature indicates a number of uses for social media by universities, including “marketing, student recruitment, alumni connection, student support services, library services, student counseling, and general communication with the wider community” (Palmer, 2013, p. 342). The use of social media in university education, with adding a collaborative dimension to teaching, improves interaction and communication between everyone involved in the teaching-learning processes, and increases student experience by encouraging participation (Mostafa, 2015, p. 144). Therefore, at a time when universities are facing increasing competition to attract and retain the best students, social media is seen as a more suitable way of interaction between the corporations and its components, including current students, student candidates, parents, alumni, and community members (Peruta & Shields, 2017, p. 131, 2018, p. 179; Voss & Kumar, 2013, p. 157).

Social media is widely used in the current educational context and has a significant impact on academic communication (Al-Daihani, Al-Qallaf, & AlSaheeb, 2018, p. 412). In this direction, more and more universities realize the benefits of using technology as a teaching tool and integrate technological approaches into the teaching process to complement traditional teaching approaches (Moghavvemi, Sulaiman, Jaafar, & Kasem, 2018, p. 38). Thanks to the sharing and content related to research and teaching opportunities, communication among academicians and between academicians and students is increasing.

RESEARCH METHODOLOGY

Twitter and Instagram can be listed as two major social media platforms which universities are using extensively in recent years. Many posts with different contents are made on the social media accounts of universities which have thousands of followers. Content that is considered valuable by other social media accounts can create interaction. On the other hand, the increase in content that is

not considered valuable by the followers may reduce the effectiveness of the social media account. In this direction, within the scope of the study, it is aimed to examine the Twitter accounts of the universities with the content analysis method and to compare the posts made between universities. Due to time constraints, universities in the top 10 in Turkey in the "2022 Best Global Universities" ranking (U.S. News & World Report, 2021) were included in the sample of the research. The posts of these universities on their Twitter accounts between April and September 2021 were examined and the findings were evaluated.

Table 1: Best Global Universities in Turkey

Ranking (Turkey)	Ranking (World)	Name of The University	Twitter Account Name	Account Opening Date	Global Score
1	197	Boğaziçi University	UniBogazici	06.2011	62,6
2	453	Middle East Technical University	odtulugenclik	09.2013	52,2
3	486	İstanbul Technical University	itu1773	07.2010	50,7
4	511	Hacettepe University	Hacettepe1967	04.2010	49,9
5	557	İzmir Institute of Technology	iyteedutr	05.2011	48,6
6	614	Bilkent University	BilkentUniv	11.2009	47,2
7	648	Ankara University	AnkaraUni	04.2011	46,2
8	714	İstanbul University	istanbuledutr	03.2010	44,1
9	733	Koç University	kocuniversity	01.2012	43,4
10	847	Çukurova University	cuhabermerkezi	12.2012	40,4

Reference: U.S. News & World Report, 2021

Universities in the top 10 in Turkey according to the globalization score calculated on the basis of the criteria as “global research reputation, regional research reputation, publications, books, conferences, normalized citation impact, total citations, number of publications that are among the 10% most cited, percentage of total publications that are among the 10% most cited, international collaboration – relative to the country, international collaboration, number of highly cited papers that are among the top 1% most cited in their respective field and percentage of total publications that are among the top 1% most highly cited papers” and their global rankings are shown in Table 1. In addition, the Twitter account names of universities and the opening dates of these accounts are also included in the table. Boğaziçi University, which has the highest globalization score of 62.6, opened its Twitter account in 2011. Bilkent University (İhsan Doğramacı Bilkent University), which first opened a Twitter account, has a globalization score of 47.2.

FINDINGS AND EVALUATION OF THE RESEARCH

The Twitter accounts of the universities included in the study were examined and the posts were evaluated by content analysis method. First of all, the descriptive information about the Twitter accounts of the universities and the number of posts were examined which can be seen at Table 2. In the examination, it is seen that the university with the highest number of followers is Ankara

University. On the other hand, the university that shared the most in the 6-month period was Istanbul University.

Only 3 universities have accounts in a foreign language. The fact that all universities have an account in a foreign language is seen as an important step to be taken in line with the goal of globalization. In terms of developing global communication and collaborations and increasing the recognition of the university on a global scale, having an account sharing in a foreign language is seen as an advantageous factor.

Table 2: Descriptive Information About Universities Twitter Accounts

Ranking (Turkey)	Name of The University	Number of Accounts Followed*	Number of Following Accounts*	Number of Tweets Posted (6 Months)	Number of Tweets (Average Daily)	Account in Foreign Language
1	Boğaziçi University	77	129.013	225	1,23	unibogazici_en
2	Middle East Technical University	4	165.883	153	0,84	---
3	Istanbul Technical University	187	80.967	628	3,43	itu1773en
4	Hacettepe University	7	7.692	90	0,49	---
5	İzmir Institute of Technology	39	10.152	624	3,41	---
6	Bilkent University	25	79.798	29	0,16	---
7	Ankara University	43	282.304	271	1,48	AnkaraUni_en
8	İstanbul University	62	117.173	1320	7,21	---
9	Koç University	41	43.268	63	0,34	---
10	Çukurova University	2	7.080	302	1,65	---

Reference: Author's own elaboration

The Twitter accounts of the 10 universities included were examined and categorical distribution of their posts is summarized in Table 3. In the first stage of categorization, it is aimed to categorize the posts according to stakeholders who can be listed as “governing entities, administration, employees, clientele, students, suppliers, competitors, donors, communities, government regulators, non-governmental regulators, foundations, financial intermediaries, joint venture partners (Jongbloed, Enders, & Salerno, 2008, p. 309)”. However, while the categorization process was in progress, it was realized that the stakeholder-only approach would limit the study. Based on the view that there are many different topics such as information and promotions, special day celebrations, scientific events, scientific research, apart from the shares about the stakeholders, the categorization was expanded and finalized by the authors of the study.

During the examination of university accounts, categories were created considering the themes of the posts. In this part of the study, comparisons between universities will be made by explaining the scope of each category. Contrary to expectations, although Bilkent University and Koç University are foundation universities, they stand out as the accounts that post the least. It is possible to list the categories and the evaluations made for each category as follows.

- Posts Related to Promotion and Information: Posts made under this category include posts on topics such as campus life, departments and faculties, scholarship opportunities, dormitories, library, transportation, cafeteria, graduate and internship programs, student clubs, and part-time work opportunities. Of the 3,705 posts examined, 1,571 are under this category and have a share percentage of 42.4%. Among 1,571 posts, Istanbul University is in the first place with 988 posts, and Bilkent University is in last place with just 4.
- Posts Related to Ceremonies, Celebrations and Commemorations of Special Days and Persons: Official and religious holidays, commemorations of special days such as mother's day, teachers' day, academic year openings and ceremonies stand out as the themes of the posts in this category. In this category, which constitutes 8.02% (297) of the total posts, the account that posted the most belongs to İzmir Institute of Technology.

Table 3: Categorical Evaluation of Posts in Terms of Content

Post Category	UnitBogazici	odmugencelik	itu1773	Hacettepe1967	iyteedutr	BilkentUniv	AnkaraUni	istanbuludutr	kocuniversity	cuhabermerkezi	TOTAL	Percentage (%)
Promotion and Information	7	13	288	33	115	4	57	988	31	35	1571	42,40
Ceremonies, Celebrations and Commemorations of Special Days and Persons	9	24	23	23	59	9	43	51	1	55	297	8,02
Organized Scientific Events	3	10	30	3	99	2	23	73	2	34	279	7,53
Collaborations and Projects	14	17	44	3	106	1	23	31	4	18	261	7,04
Visits Made and Visitors Accepted	0	3	1	1	92	0	56	1	0	73	227	6,13
Graduation Ceremonies	1	1	30	3	15	8	20	13	4	60	155	4,18
Academic Achievements and Awards	12	14	25	3	46	2	3	26	12	10	153	4,13
Conservations and Interviews	12	4	66	15	21	0	11	9	6	0	144	3,89
News and Developments about Alumni	70	30	9	0	2	0	0	4	2	0	117	3,16
Scientific Research and Activities	0	6	13	0	9	0	3	68	0	4	103	2,78
News in the Media	13	10	16	0	39	0	5	2	0	0	85	2,29
Donation and Aid Campaigns	45	2	2	1	1	1	2	0	0	4	58	1,57
Evaluations on The Issues on The Agenda	5	2	21	1	0	1	6	9	1	3	49	1,32
Participation in Fairs, Festivals, and Exhibitions	0	0	14	1	17	0	9	3	0	5	49	1,32
Pandemic Conditions and Arrangements	22	6	5	1	1	1	4	1	0	0	41	1,11
Greeting and Thank You Messages	0	0	11	0	1	0	1	27	0	0	40	1,08
Culture, Art and Sports Events	6	5	3	1	0	0	3	9	0	0	27	0,73
Condolence Messages	1	0	13	1	1	0	2	5	0	0	23	0,62
Education and Training Activities	1	4	14	0	0	0	0	0	0	1	20	0,54
Appointments and Promotions	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0,16
TOTAL	225	153	628	90	624	29	271	1320	63	302	3705	100,00

Reference: Author's own elaboration

- Posts Related to Organized Scientific Events: Scientific events such as congresses, seminars, symposiums, workshops, competitions, courses, panels and conferences organized by universities are the posts that make up this category. A total of 279 (7.53%) posts were made under this category, and İzmir Institute of Technology ranks first with 99 posts. Posts about organized scientific events has an important place in the globalization process of universities. In this direction, considering that the universities covered in the study are among the top 10 universities in Turkey in the "2022 Best Global Universities" ranking, it is thought that the post percentage of 7.53 is quite low. University with highest number of posts in this category is İzmir Institute of Technology with 99 posts, while Bilkent and Koç Universities have the least shares with 2 posts each.

- Posts Related to Collaborations and Projects: Collaborations, agreements and projects carried out by universities with internal and external stakeholders constitute the content of this category. This category, which stands out with 261 (7.04%) posts, not only contributes to the development of internal and external communication, but also paves the way for new academic studies with successful results. For this reason, more posts of universities in this category will help in line with the goal of globalization. İzmir Institute of Technology became the university that shared the most in this category with 106 posts. Bilkent University, on the other hand, ranks last in the category with only 1 post.
- Posts Related to Visits Made and Visitors Accepted: Under this category, visitors accepted to various units of the relevant institution from inside and outside the institution and visits made to other units or institutions representing the institution were examined. It is seen that the posts in this category are the 5th category with 227 posts and 6.13% among all categories. Considering the importance of in-house visits and accepted visitors in the development of corporate culture, inter-institutional visits and accepted visitors within the scope of developing cooperation and laying the foundations of new projects, especially in terms of the best global universities, the fact that this category is at the top shows that institutions are also aware of the importance of this category. While it is seen that İzmir Institute of Technology ranks first in this category with 92 posts, it has been determined that Boğaziçi University, Bilkent University, and Koç University did not make any posts in this category.
- Posts Related to Graduation Ceremonies: This category, which is seen to be in the sixth place with 4.18 percent and 155 posts, generally includes the date and time announcements made before the graduation ceremony and video and picture sharing from the graduation ceremonies. Considering that the data collected within the scope of the research includes the posts made on the Twitter accounts of given universities between April and September 2021, it was inevitable that the number of posts in this category would be quite high in percentage, since these dates coincided with the graduation ceremony dates. In this category, Çukurova University has the highest share with 60 posts, while Boğaziçi University and Middle East Technical University are in the last place with one post each.
- Posts Related to Academic Achievements and Awards: While this category constitutes 4.13% (155) of the total posts, the achievements and awards of the institution, staff and students constitute the content of this category. However, considering that the primary goals of universities in general are to produce and disseminate academic knowledge, it is thought that the number of posts under this category has a share in increasing the corporate reputation. İzmir Institute of Technology has the highest share with 46 posts, and Bilkent University has the lowest share with 2 posts.

- Posts Related to Conservations and Interviews: Under this heading, there are interviews and discussions with experts in the field, both inside and outside the institution. Posts under this category is very important in terms of dissemination of information. The posts under this category, which make up 3.89% of the total posts, can also be beneficial, especially in the development of collaborations outside the institution. Conservations and interviews are also an indication that universities are social and cultural development institutions besides their academic qualifications. While it is observed that Istanbul Bilgi University is the universities with the most posts in this category, with 66 posts, Bilkent University and Çukurova University do not have any posts in this category.
- Posts Related to News and Developments about Alumni: With 85 posts and 2.29 percent, the ninth place among all categories is news and developments about alumni. Posts about graduates' news and developments generally include the academic achievements of graduates and their achievements in business life. It can be thought that the success achieved by the graduates somehow reflects the quality of the university's education. Accordingly, it is thought the posts in this category are very important in terms of both announcing the success of the university and attracting successful potential students to the university. While the university that shared the most news and developments about its alumni was Boğaziçi University with 70 posts, Hacettepe University, Bilkent University, Ankara University, and Çukurova University did not share any posts in this category.
- Posts Related to Scientific Research and Activities: This category, which is in the tenth place, constitutes 2.78 percent of all posts with 103 posts. Under this category, there are scientific researches and activities that the university or academicians working at the university have carried out or are currently conducting, and Istanbul University ranks first with 68 posts in this category. Boğaziçi University, Hacettepe University, Bilkent University, and Koç University do not have any posts in this category.
- Posts Related to the News in the Media: The posts made under this category include the posts in the media about the university such as the social responsibility project carried out by the university and remarkable academic practices. A total of 85 posts are classified under this category and they correspond to 2.29 percent of the total posts. In this category, İzmir Institute of Technology has the highest number of shares with 39 posts. Hacettepe University, Bilkent University, Koç University, and Çukurova University did not post in this category.
- Other Post Categories: Posts about donation and aid campaigns, evaluations on the issues on the agenda, participation in fairs, festivals, and exhibitions, pandemic conditions and arrangements, greeting and thank you messages, culture, art and sports events, condolence messages, education and training activities, and appointments and promotions seen as post categories below 2%

among the posts made by universities. Among all posts, these 9 categories have a total of 8.45 percent. Universities that share the most and the least share for each category differ as in other categories.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

With the developing technology, individuals, societies, businesses, universities and even governments act according to the requirements of the digital age. In this age, where communication is getting easier, establishing and developing new relationships also has become easier. This change offers new opportunities to institutions, such as universities, which are seen as knowledge repository, as well as individuals. By improving communication with individuals or institutions in many different parts of the world, universities can turn to new projects, collaborations or scientific research that may benefit in the future. In this way, universities, which have the opportunity to increase their corporate reputation on a global scale, turn to tools that can express and promote themselves. The most important tools that the digital age has offered at this stage have been social media platforms.

Social media, which has become a part of daily life in the digital age, has a very high importance in terms of increasing the institutional reputation and globalization of universities. With the increase in the recognition of universities on a global scale, it will be possible to develop new collaborations and academic research in the future. In this direction, the increase in the sharing of the criteria, such as “global research reputation, regional research reputation, publications, books, conferences, normalized citation impact, total citations, number of publications that are among the 10% most cited, percentage of total publications that are among the 10% most cited, international collaboration – relative to country, international collaboration, number of highly cited papers that are among the top 1% most cited in their respective field and percentage of total publications that are among the top 1% most highly cited papers”, that come fore in globalization process will also increase effectiveness of universities in the use of social media. For this reason, sharing about academic activities should be brought to the fore even more.

According to the research findings, it is seen that universities in Turkey do not emphasize these criteria enough. On the contrary, it has been concluded that focus of posts of universities on their social media accounts is directed to promotion and information activities. It will be more accurate for universities to support promotional and information activities with posts that will highlight their academic and scientific studies, in order to be among the global universities of the future.

When the results of the research are examined, another striking point is the posts about the stakeholders, which are thought to have an important relationship with the success of universities. As can be seen from the categorization results,

universities basically share information about themselves. Many universities do not use social media effectively to reflect their relations with their stakeholders. However, considering that the relations of universities with their existing stakeholders will shape their relations with their potential stakeholders, it is thought that they should be more active in this field.

The increasing usage of social media should be viewed as a big opportunity for universities. It is recommended that universities give more space to scientific studies in the posts made on social media accounts. In addition, the differentiation and enrichment of the content of the posts will also increase effectiveness of the social media account. In addition, realization of more international cultural events and the promotion of these events to the world will also help increase the global reputation of universities, which can be considered as businesses. In this direction, it is thought that universities should create a new account that posts in a foreign language.

Today, when social media can be seen as one of the main tools of communication technology, this study evaluates the effectiveness of universities in this process. In this direction, it is anticipated that the study will lead to future studies in this field.

REFERENCES

Ajina, A. S. (2019). The Perceived Value of Social Media Marketing: An Empirical Study of Online Word-of-Mouth in Saudi Arabian Context. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(3), 1512–1527. [https://doi.org/10.9770/JESI.2019.6.3\(32\)](https://doi.org/10.9770/JESI.2019.6.3(32))

Al-Daihani, S. M., Al-Qallaf, J. S., & AlSaheeb, S. A. (2018). Use of social media by social science academics for scholarly communication. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 6(6/7), 412–424.

Batool, S. H., Ahmed, W., Mahmood, K., & Saeed, H. (2021). Twitter dialogue: an analysis of Pakistani politicians' information sharing. *Information Discovery and Delivery, ahead-of-p*(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IDD-03-2020-0031>

Benson, V., & Morgan, S. (2018). Measuring The Social Impact: How Social Media Affects Higher Education Institutions. In M. Khosrow-Pour (Ed.), *Social Media Marketing: Breakthroughs in Research and Practice* (pp. 1167–1184). USA: IGI Global.

Brown, G. (2008). *Social Media 100 Success Secrets: Social Media, Web 2.0 User-Generated Content and Virtual Communities - 100 Most Asked Mass Collaboration Questions*. London, GBR: Emereo Pty Ltd.

Çakaröz, K. M. (2018). Türkiye'deki Üniversitelerin Sosyal Medya Etkililik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 816.

Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015). Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 254–277.

Carr, C. T., & Hayes, R. A. (2015). Social Media: Defining, Developing, and Divining. *Atlantic Journal of Communication*, 23(1), 46–65.

Çerçi, Ü. Ö., Canöz, N., & Canöz, K. (2020). Covid-19 Krizi Döneminde Bilgilenme Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 184–198.

Chawada, B., Choksi, R., Choksi, S., Dari, U., Pawar, A., & Bansal, R. (2010). Addiction to Social Networking Websites and Its Effect on Life Course of College Going Students in Surat City. *National Journal of Community Medicine*, 1(2), 174–175.

Clark, M., & Melancon, J. (2013). The Influence of Social Media Investment on Relational Outcomes: A Relationship Marketing Perspective. *International Journal of Marketing Studies*, 5(4), 132–142.

Constantinides, E. (2014). Foundations of Social Media Marketing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 40–57.

Constantinides, E., & Zinck Stagno, M. C. (2011). Potential of The Social Media As Instruments of Higher Education Marketing: A Segmentation Study. *Journal of Marketing for Higher Education*, 21(1), 7–24.

Dabbagh, N., & Reo, R. (2011). Impact of Web 2.0 on Higher Education. In D. W. Surry, J. “Tres” Stefurak, & R. M. J. Gray (Eds.), *Technology Integration in Higher Education: Social and Organizational Aspects* (pp. 174–187). Alabama, USA: IGI Global.

de Aguilera Moyano, M., Batlle, P. F., Fernández, A. B., & others. (2010). La Comunicación Universitaria. Modelos, Tendencias Y Herramientas Para Una Nueva Relación Con Sus Públicos. *Revista ICONO14 Revista Científica de Comunicación y Tecnologías Emergentes*, 8(2), 90–124.

Demirtaş, M. C. (2022). Üniversite Rektörlerinin Sosyal Medya Kullanımlarının Mabac Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17(57), 102–147. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.941348>

Donelan, H. (2016). Social media for professional development and networking opportunities in academia. *Journal of Further and Higher Education Social Media for Professional Development and Networking Opportunities in Academia*, 40(5), 706–729. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2015.1014321>

Drury, G. (2008). Opinion Piece: Social Media: Should Marketers Engage and How Can It Be Done Effectively? *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice* 2008 9:3, 9(3), 274–277.

<https://doi.org/10.1057/PALGRAVE.DDDMP.4350096>

Easa, N. F. (2019). Social Media Strategies and Students' Satisfaction at Egyptian Universities. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management (IJCRMM)*, 10(1), 1–16.

Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook "Friends:" Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168.

Eröz, S. S., & Doğdubay, M. (2012). Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü ve Etik İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 133–157.

Gilbert, E., & Karahalios, K. (2009). Predicting Tie Strength with Social Media. *Proceedings of The SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 211–220.

Grosseck, G., & Holotescu, C. (2011). Social media challenges for Academia. In B. Pătruț, L. Măță, & I.-L. Popa (Eds.), *Contemporary Issues in Education and Social Communication: Challenges for Education, Social Work and Organizational Communication* (pp. 148–174). München, AVM--Akademische Verlagsgemeinschaft München.

Hennig-Thurau, T., Malthouse, E. C., Friege, C., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A., & Skiera, B. (2010). The Impact of New Media on Customer Relationships. *Journal of Service Research*, 13(3), 311–330.

Hootsuite. (2019). *Social Campus Report: A global report on higher education social media usage*. Retrieved from https://www.hootsuite.com/resources/social-campus-report?utm_campaign=all-unlocking_the_value_of_social-2019_succeed_with_social-glo-highered---3_trends_unveiled_in_the_hootsuite_social_campus_report_dgp_on24-&utm_source=webinar&utm_medium=webinar

Jongbloed, B., Enders, J., & Salerno, C. (2008). Higher Education and Its Communities: Interconnections, Interdependencies and A Research Agenda. *Higher Education*, 56(3), 303–324. <https://doi.org/10.1007/s10734-008-9128-2>

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59–68.

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social Media? Get Serious! Understanding The Functional Building Blocks of Social Media. *Business Horizons*, 54(3), 241–251.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Pazarlama İlkeleri* (E. Gegez, ed.). Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Liu, Y., & Tsai, Y.-R. (2012). The Impact of Social Networking Services (SNS) on College Students' Social Relationship and Private Life. *International Journal of Arts and Commerce*, 1(4), 1–10.

Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: The New Hybrid Element of The Promotion Mix. *Business Horizons*, 52(4), 357–365. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.03.002>

Manlow, V. (2010). Inventing the Future: Using The New Media to Transform A University from A Teaching Organization to A Learning Organization. *Journal of Interactive Learning Research*, 21(1), 47–64.

Mata, F. J., & Quesada, A. (2014). Web 2.0, Social Networks and E-Commerce as Marketing Tools. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 9(1), 56–69.

Mills, A. J. (2012). Virality in Social Media: The SPIN framework. *Journal of Public Affairs*, 12(2), 162–169.

Moghavvemi, S., Sulaiman, A., Jaafar, N. I., & Kasem, N. (2018). Social Media As A Complementary Learning Tool for Teaching and Learning: The Case of Youtube. *The International Journal of Management Education*, 16(1), 37–42.

Mostafa, R. B. (2015). Engaging Students via Social Media: Is It Worth The Effort? *Journal of Marketing Education*, 37(3), 144–159.

O'Mahony, S., & Meenaghan, T. (1997). The Impact of Celebrity Endorsements on Consumers. *Irish Marketing Review*, 10(2), 15–24.

Ohanian, R. (1991). The Impact of Celebrity Spokespersons' Perceived Image on Consumers' Intention to Purchase. *Journal of Advertising Research*, 31(1), 46–54.

Palmer, S. (2013). Characterisation of The Use of Twitter by Australian Universities. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 35(4), 333–344.

Peruta, A., & Shields, A. B. (2017). Social Media in Higher Education: Understanding How Colleges and Universities Use Facebook. *Journal of Marketing for Higher Education*, 27(1), 131–143.

Peruta, A., & Shields, A. B. (2018). Marketing Your University on Social Media: A Content Analysis of Facebook Post Types and Formats. *Journal of Marketing for Higher Education*, 28(2), 175–191.

Roblyer, M. D., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J., & Witty, J. V. (2010). Findings on Facebook In Higher Education: A Comparison of College Faculty and Student Uses and Perceptions of Social Networking Sites. *The Internet and Higher Education*, 13(3), 134–140. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2010.03.002>

Sabuncuoğlu, A., & Gülay, H. G. (2014). Sosyal Medyadaki Yeni Kanaat Önderlerinin Birer Reklam Aracı Olarak Kullanımı: Twitter Fenomenleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (38), 1–23.

Saraite-Sariene, L., del Mar Gálvez-Rodríguez, M., Haro-de-Rosario, A., & Caba-Perez, C. (2019). Unpackaging Stakeholders' Motivation for Participating in The Social Media of The Higher Education Sector. *Online Information Review*, 43(7), 1151–1168. <https://doi.org/10.1108/OIR-09-2018-0273>

Selwyn, N. (2012). Social Media in Higher Education. *The Europa World of Learning*, 1(3), 1–10.

Siemens, G., & Matheos, K. (2010). Systemic Changes in Higher Education. *Technology & Social Media*, 16(1), 3–18.

Statista. (2019). Social Media Used By Schools for Marketing Worldwide 2019. Retrieved November 24, 2021, from Statista Research Department website: <https://www.statista.com/statistics/1150578/social-media-platforms-used-marketing-schools-worldwide/#statisticContainer>

Sutherland, K., Davis, C., Terton, U., & Visser, I. (2018). University Student Social Media Use and Its Influence on Offline Engagement in Higher Educational Communities. *Student Success*, 9(2), 13–24.

Tirkkonen, P., & Luoma-aho, V. (2011). Online Authority Communication During An Epidemic: A Finnish Example. *Public Relations Review*, 37(2), 172–174. <https://doi.org/10.1016/J.PUBREV.2011.01.004>

Tuten, T. L. (2008). *Advertising 2.0: Social Media Marketing in a Web 2.0 World*. New York: Greenwood Publishing Group.

Voss, K. A., & Kumar, A. (2013). The value of social media: are universities successfully engaging their audience? *Journal of Applied Research in Higher Education*, 5(2), 156–172.

Vural, Z., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 5(20), 3348-3382.

Wankel, C. (2009). Management Education Using Social Media. *Organization Management Journal*, 6(4), 251–262.

Yavuz, M. C., & Haseki, M. İ. (2012). Konaklama İşletmelerinde E-Pazarlama Uygulamaları: E-Medya Araçları Temelinde Bir Model Önerisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 116–137.

Yayın Geliş Tarihi: 30.11.2021
Yayına Kabul Tarihi: 19.02.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1030320

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 187-222
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ROMA HUKUKUNDA GLADYATÖRLERİN VE PROFESYONEL ATLETLERİN HUKUKÎ STATÜLERİ

Ali Selkor ATAK*

Öz

Romaluların gladyatörlerle ilgili olarak genellikle ikircikli bir yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. Roma toplumunda gladyatörlere bir yandan hayranlık duyulmakta diğer yandan ise gladyatörler toplumdaki dışlanmakta ve hukuken çeşitli kısıtlamalara tâbi tutulmakta ve şerefsiz (infamis) ilân edilmekteydiler. Özgür ve Roma vatandaşı olup gönüllü olarak bir sözleşme (auctoramentum) ile para karşılığında gladyatörlük yapmak isteyen bir kimse şerefsiz ilân edilerek çeşitli kısıtlamalara tâbi olmanın yanı sıra köle benzeri bir statüde olmaya katlanmak zorunda kalırdı. Antik çağda profesyonel atletlerin durumlarına yönelik olarak ise hukukî metinlerde birbiriyle çelişen ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bu çelişkiler nedeniyle günümüzde gösterdikleri faaliyetlerin birbirine benzediği tartışmalı olsa da daha çok vurgulanmaya başlayan bu iki gruptan profesyonel atletlerin durumlarının gladyatörlerle benzerlik gösterip göstermediği hakkında soru işaretleri oluşması muhtemeldir. Çalışmamızda gladyatörler ile profesyonel atletlerin hukukî statülerinin ele alınıp karşılaştırılması amaçlanmıştır. Gladyatörler ve profesyonel atletlerin toplumsal ve hukukî konumları bakımından aralarında çeşitli benzerlikler bulunsa bile, konuya ilişkin metinler incelendiğinde, gladyatörlerin aksine profesyonel atletlerin kural olarak şerefsizlikle (infamia) damgalanmadıkları tespit edilebilmektedir. Profesyonel atletlerin hukukî durumuna yönelik farklı metinler arasındaki çelişkili ifadelerle rağmen bu iki grubun hukukî statüleri arasında benzerlikten çok farklılıkların bulunduğu söylenebilecektir.

Anahtar kelimeler: Roma hukuku, Gladyatör, Profesyonel atlet, Şerefsizlik (infamia), Hukukî statü.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Atak, A. S. (2022). Roma hukukunda gladyatörlerin ve profesyonel atletlerin hukukî statüleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 187-222.

* Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9965-3244, selkor.atak@deu.edu.tr.

THE LEGAL STATUS OF GLADIATORS AND PROFESSIONAL ATHLETES IN ROMAN LAW

Abstract

The Romans had ambivalent attitudes to gladiators. On the one hand the Roman society admired and glorified the gladiators, but on the other hand the gladiators were excluded from the society, were subject to various legal restrictions and branded with infamy (infamia). A freeborn Roman citizen who bound himself with a contract (auctoramentum) to fight in the arena as a gladiator in return for money had to endure a slave-like status. When it comes to the status of the professional athletes in antiquity, it can be observed that there are some contradictions in the legal texts concerning their status. Due to these contradictions it may be questioned whether there are any similarities between the status of these two groups of people. The aim of this essay is to approach and compare the legal status of the gladiators and the professional athletes. Although there are some similarities between the social and legal status of the gladiators and the professional athletes, it can be said that unlike the gladiators the professional athletes aren't branded with infamy. Despite the contradictions in the legal texts concerning the legal status of the professional athletes it can be claimed that there are more differences than similarities between the legal status of these two groups of people.

Keywords: Roman law, Gladiator, Professional athlete, Infamy (infamia), Legal status.

GİRİŞ

Roma'da gladyatör dövüşleri uzun bir dönem boyunca halk arasında en popüler gösteriler arasında yer almıştır. Romalıların düzenlemiş oldukları festivallerde temel olarak atlı savaş arabası yarışları ve tiyatro oyunları gibi gösterilere yer verilmekteydi. Bunların yanı sıra sonraki dönemlerde gladyatör dövüşleri, vahşi hayvan avı gösterileri ve Yunan tarzı atletizm yarışmalarının da Roma halkı arasında zamanla farklı derecelerde olsa bile popülerlik kazandığı görülmüştür. İmparator *Iustinianus* tarafından hazırlanmış olan büyük hukuk derlemesi *Corpus Iuris Civilis*'in hukukçuların eserlerinden alınmış parçalardan oluşan *Digesta* adlı bölümünde profesyonel atletlerle ilgili hukukî düzenlemeler yer almaktadır. *Digesta*'da gladyatörlerin hukukî durumlarını doğrudan ele alan bir metin bulunmamakla birlikte, onlarla benzer durumda olanlara değinen metinlerin bulunması gladyatörlerin hukukî durumlarının tespit edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu düzenlemelerin yer aldığı metinlerde gladyatörler ile profesyonel atletlerin durumlarının birbirine karıştırılmasına yol açabilecek ifadelerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Hatta profesyonel atletlerin hukukî statüsüne ilişkin farklı metinlerde birbiriyle çelişen farklı hükümlerin yer alması konunun ele alınmasını gerektirmektedir. Konu incelenirken öncelikle Roma'da "munus" (gladyatör dövüşü) ve "gladiator" (gladyatör) kavramları ile gladyatör dövüşlerine yönelik bakış açısına değinilmesi faydalı olacaktır. Gladyatör dövüşlerinin spor, gladyatörlerin de atlet sayılıp sayılmayacağı tartışmalı bir konudur ve gladyatörler ile atletlerin hukukî statüleri ele alınırken bu konuya da değinilmesi gerekmektedir. Daha sonra profesyonel atletlerin ve gladyatörlerin toplumsal konumları ve hukukî

statüleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Gerek gladyatör dövüşleri gerek Olimpiyatlar ve atletizm yarışmaları, etkileri günümüze kadar gelen ve popüler kültürde yansımalarına rastlanılan “fenomen”lerdir. Çalışma konumuzun kapsamı, bu “fenomen”leri ve bunların günümüz toplumundaki etkilerini bütün yönleriyle ve tamamıyla ele almaya elverişli değildir. Bu nedenle gladyatörler ve profesyonel atletlerin hukukî statüsünü konu alan bu makalede, makale konusunun kapsamı gözetilerek bir taraftan farklı gladyatör tipleri diğer taraftan Olimpiyatlar ve farklı atletizm yarışmaları ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktan özellikle kaçınılmış ve konu gladyatör ve atletlerin toplumsal statülerinden çok hukukî statüleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

ROMA’DA “MUNUS” (GLADYATÖR DÖVÜŞÜ) VE “GLADIATOR” KAVRAMLARI VE ROMALILARIN GLADYATÖR DÖVÜŞLERİ İLE GLADYATÖRLERE (YÖNELİK) YAKLAŞIMLARI

Kaynaklara göre Roma’da ilk gladyatör dövüşü *D. Iunius Brutus Pera*’nın ölümünden sonra M.Ö. 264 yılında iki oğlu *Marcus* ve *Decimus* tarafından onun şerefine Tiber nehrinin yakınlarındaki hayvan (ve balık) pazarında (*forum boarium*) düzenlenmiştir (Dunkle, 2008, s. 12; Friedländer, 1920, s. 51; Hopkins, 1983, s. 4; Zaleski, 2014, s. 592). Bu tarihten Cumhuriyet Dönemi’nin (M.Ö. 509-M.Ö. 27) son yüzyılına kadar gladyatör dövüşleri yalnızca ölümleri onurlandırmak için onların şerefine yakınları tarafından düzenlenmiştir ve atlı savaş arabası yarışları ve tiyatro gösterilerinin aksine tanrılar onuruna düzenlenen festivaller kapsamında yer almamıştır (Friedländer, 1920, s. 51; Kyle, 2015, s. 248; Newby, 2015, s. 552). Romalıların, ölmüş soyluların şerefine gladyatör dövüşleri düzenlemiş oldukları gibi Antik Yunan’da da eski dönemlerde soylu vatandaşların ölümünden sonra cenaze törenleri vesilesiyle onları onurlandırmak için atletizm yarışmaları düzenlenmekteydi (Crowther, 2007, s. 40; Pleket, 2010, s.149). *Homeros*’un *İlyada* destanının 23. Kitabında Truvalı *Hektor* tarafından öldürülmüş olan Yunan savaşçı *Patroklos* onuruna düzenlenmiş sekiz atletizm müsabakasından bahsedilmektedir (Crowther, 2007, s. 40; *Homeros*, tahm. M.Ö. 800-700/2016).

Roma’da Yunan tarzındaki atletizm yarışmalarının ise ilk defa M.Ö. 186 yılında düzenlenmiş olduğu genellikle kabul edilmektedir (Dunkle, 2014, s. 391; Gardiner, 1930, s. 123; Harris, 1972, s. 50; Kyle, 2015, s. 263; Newby, 2005, s. 25). Yani Roma’da ilk gladyatör dövüşü, Yunan tarzı atletizm yarışmalarından yaklaşık 78 yıl önce düzenlenmiştir ve nispeten bu yarışmalardan daha eski bir tarihe sahiptir. Uygulanmaya başladıkları tarih bakımından aralarındaki fark çok fazla olmamakla birlikte zaman içinde Roma’da gladyatör dövüşlerinin yaygınlaşp popülerleşmesi Yunan tarzı atletizm yarışmalarından daha hızlı ve yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir.

Gladyatör dövüşü *munus* (çoğulu: *munera*) olarak adlandırılmaktaydı ve *munus* kelimesi esasen yükümlülük (görev) veya hediye anlamlarına gelmekteydi, dolayısıyla ölmüş birisi için yerine getirilen bir görev veya ona adanan bir hediye manasını taşımaktaydı (Cornell, 2002, s. 35; Dunkle, 2008, s. 6; Wiedemann, 1995,

s. 185). *Munus* kelimesi ile bağlantılandırılan bir başka terim *ludus*'tur (çoğulu: *ludi*). *Ludus* terimi esasen tanrılar onuruna düzenlenen geleneksel festivaller için kullanılmakla birlikte bu terimin *munus* ile bağlantısı aynı zamanda hem okul hem de gladyatörlerin barınıp eğitildiği gladyatör okulları için kullanılmasından gelmektedir (Wiedemann, 1995, s. 2). Oyun anlamına gelen *ludus* terimi gladyatör okulları için değil fakat kamusal oyunlara/festivallere işaret etmek için kullanıldığında ise daima çoğul formda, yani *ludi* şeklinde kullanılmıştır (Torlone, 2014, s. 420). Cumhuriyet Dönemi (M.Ö. 509-M.Ö. 27) boyunca *munus* kelimesinin, halka *magistralar* veya özel şahıslar tarafından hediye olarak sunulan genel anlamda gösterileri ifade etmekte olduğu savunulmaktadır (Carter, 2014, s. 629, not 2'ye ait metin; Dunkle, 2008, s. 6). Dolayısıyla Cumhuriyet Döneminde *munus* teriminin, M.Ö. 1. yüzyıla kadar yalnızca bir ölünün şerefine düzenlenmiş olan gladyatör dövüşlerinin yanı sıra tanrıların onuruna düzenlenmiş *ludi* olarak bilinen ve atlı savaş arabası yarışlarını veya tiyatro gösterilerini içeren festivallere de (veya oyunlara da) işaret edecek şekilde kullanılmış olabileceği iddia edilmektedir (Dunkle, 2008, s. 6). Doktrinde daha çok taraftar bulan görüş uyarınca Romalılar *munera* ile *ludi* arasında tespit edilmesi her zaman çok da kolay olmayan bir ayırım yapmışlardır. Buna göre *ludi*, yaklaşık M.Ö. 6 yüzyıldan beri düzenlenen (Zaleski, 2014, s. 591) ve atlı savaş arabası yarışmaları ile tiyatro gösterilerinden oluşan festivalleri ifade etmekteydi ve gladyatör dövüşleri ile vahşi hayvan avı gösterilerini içermemekteydi (Cornell, 2002, s. 35; Newby, 2015, s. 552; Wiedemann, 1995, s. 2). Bunlardan en eskisi olan ve Eylül ayı (*september*) içerisinde düzenlenen *Ludi Romani* başlangıçta yalnızca bir atlı savaş arabası yarışmasından ibaretti (Wiedemann, 1995, s. 12). Giderleri kamusal kaynaklardan karşılanan bu festivaller devlet (özellikle muhteris *aedilis*'ler) tarafından düzenlenmekteydi (Futrell, 2006, s. 2, s. 190; Kyle, 2015, s. 284; Sayın, 2020, s. 364; Wiedemann, s. 8; Zaleski, 2014, s. 592). Bu geleneksel festivallerin giderlerinin kamusal kaynaklardan karşılanması yaklaşık olarak M.S. 3. yüzyıla kadar devam etmiştir (Wiedemann, 1995, s. 8). Gladyatör dövüşleri (*munera*) ise ortaya çıktıkları dönemden yaklaşık İlk İmparatorluk (*Principatus*) Dönemine (M.Ö. 27-M.S. 284) kadar devlet tarafından değil genellikle bir cenaze vesilesiyle ve ölen kişiyi onurlandırmak için onun yakınları tarafından finanse edilir ve düzenlenirdi (Friedländer, 1920, s. 51; Kyle, 2015, s. 248; Newby, 2015, s. 552; Zaleski, 2014, s. 592). İlk İmparatorluk Döneminden itibaren Roma'da gladyatör dövüşlerinin düzenlenmesi imparatorların kontrolüne geçti (Sayın, 2020, s. 365; Wiedemann, 1995, s. 2; Zaleski, 2014, s. 593). İmparator tarafından düzenlenen bu dövüşler (*munera*) tıpkı geleneksel festivaller (*ludi*) gibi kamusal nitelik taşıyor olmakla birlikte devlet tarafından düzenlenen bu festivallerden farklı mahiyetteydiler. Gladyatör dövüşleri, *magistra*'ların resmî olarak düzenlemekle yükümlü oldukları ve giderleri devlet hazinesinden (*aerarium*) karşılanmakta olan *ludi*'den farklı olarak İmparatorluk döneminde de onları düzenleyenlerin halka bahsettiği kişisel hediyeler niteliğindediler (Sayın, 2020, s. 365; Wiedemann, 1995, s. 8). *Munus*'un Cumhuriyet Dönemi boyunca *ludi* anlamına gelecek şekilde kullanıldığını savunan Dunkle da İlk İmparatorluk (*Principatus*) Dönemi'nin (M.Ö.

27-M.S. 284) başlarında *munus* kelimesinin artık yalnızca gladyatör dövüşleri için kullanılmaya başlanmış ve gösteri anlamını yitirmiş olduğunu belirtmektedir (Dunkle, 2008, s. 6).

Munus'ta dövüşenler için kullanılan "*gladiator*" kelimesi "kılıç" anlamına gelen "*gladius*"tan gelmektedir ve "kılıçla çarpışan" anlamındadır (Crowther, 2007, s. 106; Kyle, 2015, s. 257; Nişanyan, 2007, s. 178; Potter, 2012, s. 188; Tahan Orhan, 2019, s. 59; Tekin, 2008, s. 262). Gladyatörler için *gladiator*'un yanı sıra *bustuarii*, *hordearii* gibi farklı kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir. Gladyatör dövüşlerinin ilk dönemlerde cenaze törenleri vesilesiyle düzenlenmiş olması nedeniyle gladyatörlerin *bustuarii* olarak adlandırıldığı belirtilmektedir (Crowther, 2007, s. 104). *Bustuarii* kelimesi için bu kelimeyi Türkçede tatmin edici bir şekilde ifade eden bir karşılık bulmanın kolay olmadığı kanaatindeyiz. Bununla birlikte, kelimenin anlamını tam aksettirip aksettirmedığı konusundaki çekincemize rağmen bu kelimenin Türkçeye "cenaze (töreni) dövüşçüleri (veya cenaze adamları)" şeklinde çevrilmesi düşünülebilir.

Dövüşlerin ilk dönemlerde ritüel niteliği taşıması dolayısıyla halkın tepkisiyle karşılaşmadığı ifade edilmektedir (Crowther, 2007, s. 104). Bununla birlikte gladyatörlerin yaptığı iş aşağılık bir iş olarak görüldüğü için birisine "*gladiator*" demek hakaret kabul edilirdi (Edwards, 2007, s. 50; Heumann & Seckel, 1926, s. 229; Wiedemann, 1995, s. 27). Gladyatör olmayan birisine hakaret etmek için *gladiator* kelimesi kullanıldığı gibi, gladyatörler için aşağılayıcı ve küçümseyici nitelikte, argo bir kelimenin kullanılmış olduğu da görülmektedir. Nasıl ki Türkçede "cepten, çantadan para ve cüzdan çalmayı âdet edinmiş hırsız, kapkaççı" için kullanılan argo söz "arpacı" ise (Aktunç, 1998, s. 43), Romalıların gladyatörler için aşağılayıcı bir anlamda kullanmış oldukları argo terim de "arpacılar" olarak çevrilebilecek "*hordearii*" (tekil biçimi: *hordearius*) idi (Aldrete, 2014, s. 448; Dunkle, 2008, s. 43; *Plinius, Naturalis Historia*, 18, 14, 72, tahm. M.S. 77/1961). "Arpa" anlamındaki "*hordeum*"dan türetilmiş olan "*hordearii*" kelimesi esasen "arpa (yiyen) adamlar, arpa adamları, arpa oğlanlar" anlamına gelmekteydi (Aldrete, 2014, s. 448; Curry, 2008, s. 29; Dunkle, 2008, s. 43; Futrell, 2006, s. 142; Lösch vd., 2014, s. 1; Sayın, 2020, s. 367, dn. 535). M.S. 1. yüzyılda (M.S. 23/24-79) yaşamış olan *Plinius (Gaius Secundus Plinius-"Yaşlı Plinius")*, *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) başlıklı eserinde gladyatörlerin bu şekilde adlandırılmasının daha çok arpa ile beslenmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir (*Plinius, Naturalis Historia*, 18, 14, 72, tahm. M.S. 77/1961). Ayrıca farklı antik kaynaklarda da gladyatörlerin *sagina* olarak adlandırılan ve arpa ve bakladan (*vicina faba*) oluşan ve besleyici olmakla birlikte çok da lezzetli olmamakla ün yapmış bir yiyecek ile beslendikleri belirtilmektedir (Dunkle, 2008, s. 43; Lösch vd., 2014 s. 1; *Tacitus, Historiae*, 2, 88, tahm. M.S. 104-109/1962). Modern çalışmalar, antik kaynaklardaki bu ifadeleri doğrulamaktadır (Lösch vd., 2014, s. 9). İzmir ili sınırları içerisinde yer alan Efes antik kentinde 1993 yılında keşfedilen ve M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlenen bir mezarlıktaki kalıntıların gladyatörlere ait olduğu tespit edilmiş ve bu gladyatörlerin kemikleri ayrıntılı

bilimsel inceleme ve analizlere konu olmuştur (Curry, 2008, s. 28; Kyle, 2015, s. 302; Lösch vd., 2014, s. 1). Bu araştırmalara göre gladyatörler gerçekten de temel gıda maddesi olarak arpa ve buğday gibi tahılları tüketmek suretiyle karbonhidrat açısından zengin ve büyük oranda vejetaryen bir beslenme rejimi takip etmişlerdir (Curry, 2008, s. 28; Kyle, 2015, s. 302). Bu şekilde beslenmeleri fakirlikten kaynaklanmamaktadır. Asıl sebep, gladyatörlerin olabildiğince çok karbonhidrat tüketerek yağlanmalarını ve dövüşlere olabildiğince irileşmiş olarak çıkmalarını sağlamaktı (Wiedemann, 1995, s. 116). Kalın yağ tabakası onları bir dövüşteki kesik yaralanmalarından koruyarak, sinirler ve kan damarları için koruyucu bir kalkan olurdu. Böylece bir gladyatör yaralanmış olsa da dövüşmeye devam edebilirdi ve yüzeydeki yaralar izleyiciler için de dövüşü daha cazip hale getirirdi (Curry, 2008, s. 29). Diğer yandan gladyatörlerin temel besini arpa olmakla birlikte onlara dövüşlerden bir gün önce muhtemelen fazla miktarda et içeren özel bir yemek verildiği (Wiedemann, 1995, s. 117) ve gladyatörlerin dövüşlerden sonra vücutlarındaki acı ve ağrıları azaltmak ve kemiklerini güçlendirmek için bitki küllerinden hazırlanan özel içecekler tükettikleri belirtilmektedir (Curry, 2008, s. 29; Lösch vd., 2014, s. 13).

Aşağıda ayrıca ele alınırken değinildiğinde görüleceği gibi gladyatörlerin çoğunluğunu köle veya suçlular oluşturmakla birlikte gladyatör okullarına girerek kendi iradeleriyle gladyatörlük yapanlar da bulunmaktaydı ve gladyatör okulu sahipleri onlara değerli birer yatırım gözüyle bakarlardı (Barton, 1993, s. 13, dn. 9; Wiedemann, 1995, s. 34, s. 116). Bu nedenle gladyatörler (özellikle “imparatorluk gladyatörleri”) ortalama Roma vatandaşlarından daha iyi bir sağlık hizmeti almakta ve istisnaları olmakla birlikte genellikle en iyi hekimler tarafından tedavi edilmekteydiler (Crowther, 2007, s. 119; Curry, 2008, s. 29; Dunkle, 2008, s. 54; Wiedemann, 1995, s. 117). Örneğin Antik Çağın en ünlü ve başarılı hekimlerinden olan *Galenos*, Bergama’daki gladyatör okulunun hekimi olarak görev yapmıştı (Curry, 2008, s. 29; Dunkle, 2008, s. 54; Kyle, 2015, s. 302). Roma’da gladyatörlerin iyi bir sağlık hizmeti almaları, bunun onlara insan olarak değer verilmesinden kaynaklandığı gibi bir yanılığa yol açmamalıdır. Bu hizmetin temel sebebi -insan olarak değerli görülmeleri değil- yatırım olarak değerli görülmeleri olabilir (Wiedemann, 1995, s. 116). Gerçi gladyatörler hakkında ne düşünüp hissedecekleri konusunda Romalıların da kendi içinde çelişen yaklaşımlara sahip oldukları görülmekteydi (Crowther, 2007, s. 120). Gladyatörler bir taraftan büyük bir ün ve popülerliğe sahip olabilmekteyken hatta Roma’nın erkeksilik ve askerî hünerlere dair ana ideallerinin vücut bulmuş hâli sayılmaktayken aynı zamanda köle benzeri statüleri ve bedenlerini başkalarının eğlencelerine alet ettikleri için aşağılanmaktaydılar (Aldrete, 2014, s. 445; Edwards, 2007, s. 49; Kyle, 2015, s. 269). Her ne kadar düşük sosyal kökenleri veya işlemiş oldukları tiksinti veren suçları yüzünden kendilerinden nefret edilse bile gladyatörler aynı zamanda zafer, disiplin ve erotizmle ilişkilendirilmekteydiler. Romalılar edebî eserlerde onları kınayıp hukuk düzenlerinde onlara ayrımcılık uygulamasalar da gladyatör dövüşleri pek çok seyirciyi hatta gladyatör olarak dövüşmek için gönüllü olanları mıkna-

gibi çekmekteydi. Bu dövüşçülerin temsil ettikleri değerler ve sahip oldukları cazibe ile sosyal statüleri arasında paradoksal, alışılmadık, belirsiz ve çelişkili olarak nitelendirilebilecek bir mahiyet farkı vardı. Tıpkı aktörler gibi gladyatörler de bir yandan seyirciler tarafından göklere çıkartılırken diğer yandan hiç kimse bir gladyatörün komşusu veya akrabası olmasını istemezdi (Kyle, 1998, s. 80). Onların toplumsal ve hukukî statülerine ilişkin bu ikircikli yaklaşım daha Antik Çağ'da Romalı yazarlar tarafından tespit edilmişti. *Tertullianus* (yak. M.S. 155-240) Romalıların gladyatörlere (aynı zamanda atlı savaş arabası yarışçılarına, sahne sanatçılarına ve profesyonel atletlere) yaklaşımıyla ilgili olarak bu çelişkiye dikkat çeken yazarlardan birisidir: "Erkekler onlara ruhlarını veriyorlar, kadınlar (ruhlarıyla beraber) bedenlerini de... Onları bir yandan yüceltirken bir yandan aşağılayıp küçümserler. Gerçekten onları senatonun (*curia*'nın- senato binasının) ve (hatiplerin çıktığı) kürsünün (*rostrum*), senatör ve atlı nizamlarının ve bütün diğer paye ve ayrıcalıkların dışında tutmak suretiyle resmen medenî haklardan yoksunluğa (*capitis deminutio*) ve şerefsizliğe (*ignominia*) mahkûm ederler. Ne ahlâksızlık! Cezalandırdıklarını severler, tasvip ettiklerini küçümserler, sanatı yüceltirler, sanatçıyı hor görürler. Bu nasıl bir yargıdır: erdeme lâayık görüldüğü şeyden ötürü (ona) kara çalınır." (*De spectaculis* 22; metnin çevirisinde Barton, 1993, s. 12'deki çeviri esas alınmıştır). Her ne kadar *Tertullianus* gladyatörler ve sahne sanatçılarının yanı sıra atlı savaş arabası yarışçıları ve atletlerin de şerefsizliğe dâçar olacağını belirtmiş olsa da *Tertullianus*'un ifadelerinin aksine konuya ilişkin bir *Digesta* metninde (*D.3.2.4.pr. [Ulp. 6 ad ed.]*) profesyonel atletler ve atlı savaş arabası yarışçılarının şerefsizlikle damgalanmadıkları belirtilmektedir. Buna karşın başka bir *Digesta* metninde (*D.3.2.2.5 [Ulp. 6 ad ed.]*), *Tertullianus*'un yazdıkları doğrultusunda profesyonel atletlerin de şerefsizlikle damgalanabileceklerine yönelik ifadelerin bulunduğu görülmektedir. Bu farklılıklar aşağıda ayrıca ele alınacaktır. Fakat bu farklılıklara değinmeden önce gladyatör dövüşlerinin spor, gladyatörlerin de atlet sayılıp sayılmayacağına ilişkin çeşitli görüşlerin incelenmesi yararlı olacaktır.

GLADYATÖR DÖVÜŞLERİNİN SPOR, GLADYATÖRLERİN ATLET SAYILIP SAYILAMAYACAĞI MESELESİ

Atletler ile gladyatörlerin hukukî konumlarını karşılaştırabilmek için öncelikle gösterdikleri faaliyetlerin nasıl nitelendirildiğine değinilmesi yerinde olacaktır. Gladyatör dövüşlerinin spor, gladyatörlerin de atlet olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceklerine ilişkin olarak farklı görüşler vardır. Doktrinde önceleri gladyatör dövüşlerinin bir spor dalı olarak kabul edilemeyeceği ve bu dövüşlerin spordan çok savaş benzeri gösteriler olduğu savunulmaktaydı (Harris, 1972, s. 50; Hopkins, 1983, s. 29). Bu nedenle antik çağda spor üzerine yazılmış önceki eserlerde gladyatör dövüşleri kapsam dışında bırakılmaktaydı (Reid, 2006, s. 44). Bu konuda örnek gösterilebilecek iki eser Gardiner ve Harris'in eserleridir (Gardiner, 1930, ss. 117-127; Harris, 1972, s. 50). Antik çağda spor üzerine yazılmış güncel bir takım eserlerde ise gladyatör dövüşlerine de yer verildiği görülmektedir (Crowther, 2007, ss. 103-124; Kyle, 2015, ss. 269-276, ss. 298-309).

Bununla birlikte yine günümüze daha yakın tarihli eserlerde gladyatör dövüşlerinin spor niteliği taşımadığını savunan yazarlar vardır (Anderson, 2007, s. 6; Craig, 2002, s. xi; Paik, 2010, s. 565; Pleket, 2009, s. 345; Poliakoff, 2014; Reid, 2006, s. 44; Remijsen, 2015, s. 326). Dolayısıyla bu konu halen tartışmalıdır. Gladyatör dövüşlerinin spor sayılmayacağını savunan yazarlardan Craig, her ne kadar gladyatör dövüşlerinin bir “spor uygulaması” niteliği taşıdığını kabul etse de bunları günümüzdeki Profesyonel Amerikan Güreşi gösterileriyle kıyaslamak suretiyle bu dövüşlerin spor niteliği taşımadığı sonucuna varmaktadır. Tıpkı gladyatör dövüşleri gibi Amerikan Güreşi’nin de popüler olduğunu, katılanların güçlü ve atletik olduklarını ancak yine de hem Amerikan Güreşi’nin hem de gladyatör dövüşlerinin spor değil gösteri olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Craig, 2002, s. xi). Reid, katılanların özerklik ve itibarlarının maksatlı olarak zedelenmesi gerekçesiyle gladyatör dövüşlerinin atletizm yarışması olarak nitelendirilmemesi gerektiğini belirtmektedir (Reid, 2006, s. 44). Pleket, Roma gösterilerinin, her şeyden önce gladyatör dövüşlerinin ve vahşi hayvan avı gösterilerinin spor olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Pleket’e göre Roma arenasındaki gösterilerin üç bölümden oluşan programı (sabah vahşi hayvanlara atılma cezasına çarptırılanlar dâhil olmak üzere vahşi hayvan avı gösterisi, öğlen idam cezalarının halk önünde infazı, öğleden sonra gladyatör dövüşleri) Yunan tarzında bir yarışmaya (*agon*’a) yabancı olan bir ölüm, zulüm ve şiddet atmosferini yansıtmaktadır (Pleket, 2009, s. 345). Paik, tipik bir gladyatör dövüşü ile atletizm müsabakaları arasında ortak bir nokta bulmanın zor olduğunu ve çoğu gladyatörün muhtemelen ölümü ile sonuçlanacak bir faaliyete katılmak istemeyeceğini belirterek, gladyatör dövüşlerini spor olarak kabul eden görüşleri eleştirmektedir (Paik, 2010, s. 565). Poliakoff da katılanların, sahiplerinin emirlerine uyacaklarına dair yemin ettikleri bir aktivitenin spor olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğinin tartışılması gerektiğini belirtmektedir (Poliakoff, 2014). Remijsen’e göre Yunan tarzı atletizm yarışmaları ile gladyatör dövüşleri arasındaki fark, atletlerin başkaları tarafından zorlandıkları için değil tamamen kendi iradeleriyle yarışmalarıdır. Ayrıca gladyatör dövüşlerinde, seyircilere en ilginç gösteriyi sunabilmek amacıyla hangi gladyatörlerin dövüşeceğini, dövüşü organize eden kişi belirlerdi. Buna karşılık atletizm yarışmasını düzenleyen kimse nispeten, yarışmaya katılıp katılmamak konusunda kendisi karar verecek olan, atletlere bağlıydı (Remijsen, 2015, s. 326).

Günümüzde gladyatör dövüşlerinin spor niteliği taşıdığı yönündeki görüşü savunanların sayısı artmaktadır. Cornell’e göre, gladyatörlerin spor olarak anılmayı hak etmeyen bir aktivite içinde olduklarını kabul etmek, modern kültürel önyargılarımıza dayanan bir değerlendirmedir. Cornell, gladyatör dövüşlerinin spordan çok savaş benzeri bir eğlence olduğu görüşünü, bu görüşün kanıtı veya dayanağı olmayan bir genelleme olduğunu ileri sürerek eleştirmektedir (Cornell, 2002, s. 32, s. 34). Golden, diğer spor müsabakalarında olduğu gibi sonucunun öngörülememesi, gladyatörlerin bilinen nitelik ve teknikleri olan farklı dövüş tarzlarında eğitimli ve maharetli olmaları ve belirli kurallara ve teamüllere bağlı

olarak dövüşmeleri gibi gerekçelerle gladyatör dövüşlerini spor olarak nitelendirmektedir (Golden, 2004, s. ix; Golden, 2008, s. 10, s. 89, ss. 97-104). Dunkle gladyatör dövüşlerinin bir atletizm müsabakası olarak görülebileceğini ve Huizinga'nın klâsik oyun tanımına göre (ki spor da oyunun bir alt kategorisi olarak değerlendirilmektedir), spor olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir (Dunkle, 2008, s. 14). Fagan da gladyatör dövüşlerinin spor olarak nitelendirilebileceğini savunmaktadır (Fagan, 2014, s. 468). Kyle, ne kadar tiksindirici veya nahoş olursa olsun, gladyatör dövüşlerinin bir Roma gösteri sporu olduğunu belirtmektedir (Kyle, 2015, s. 258).

Gladyatör dövüşlerinin spor olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği, spor kavramının ne şekilde tanımlanıp nasıl anlaşıldığına bağlı olarak değişebilecektir. Günümüzden bir örnek verilecek olursa, bir yandan video ve bilgisayar oyunlarına diğer yandan çevrimiçi oyunlara yönelik turnuvalar düzenlenmektedir ve e-spor olarak adlandırılmış olan bu oyunların spor sayılıp sayılmayacağı meselesi de tartışmalıdır. Spor kavramının ne şekilde tanımlanacağına, hangi unsurları barındırması gerektiğine ve hangi faaliyetlerin spor olarak değerlendirilebileceğine yönelik tartışmalar ise esasen çalışma konumuzun kapsamını aşmaktadır. Bu noktada belki şu kadarını belirtmekle yetinilebilir: spor kavramı nispeten yeni bir kavramdır ve sınırlarını ve hangi faaliyetlerin bu kapsamda değerlendirilebileceğini belirlemek günümüz açısından dahi tartışmalara konu olmaktadır ve çok kolay değildir. Dolayısıyla bugün bile tartışmalara konu olan spor kavramına günümüzde yüklenen anlam ile antik çağda atletizm yarışmaları ve gladyatör dövüşlerine yüklenen anlamı karşılaştırmak çok kolay ve mânâlı olmayabilir. Günümüzdeki bakış açısıyla antik çağdaki atletizm yarışmalarını ve gladyatör dövüşlerini karşılaştırmak ise yine bizi yanlış değerlendirmelerde bulunup bu olguların o dönemdeki algılanışıyla ilgili gerçeklere uymayan sonuçlara götürebilir. Bu konuda kesin yargılara varılamayacağı çekincesi göz önünde bulundurulmak kaydıyla ve yukarıda belirttiğimiz sakıncalara rağmen yine de konuya ilişkin bir görüş ortaya koymak gerekirse, gladyatör dövüşlerinin gerek o dönemdeki atletizm yarışmalarıyla gerek günümüzdeki spor müsabakalarıyla benzer bazı yönleri olduğu kabul edilebilirse de sadece bu benzerlikler nedeniyle bu faaliyetlerin aynı kategori altında sınıflandırılabilmesi sonucuna varılamayacağını söyleyebiliriz. Ayrıca gladyatör dövüşleri ile antik çağdaki atletizm yarışmalarının ve günümüzdeki spor müsabakalarının birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip olduğunu sağlam gerekçelere dayanmak suretiyle ortaya koyan ve gladyatör dövüşlerinin spor sayılamayacağını savunan görüşlerin daha ikna edici olduğu ve gladyatör dövüşlerinin spor sayılabileceğini ileri süren günümüzdeki baskın görüşün bu yöndeki iddiasını sağlam delil ve gerekçelerle destekleyemediği kanaatindeyiz. Dolayısıyla gladyatör dövüşlerini atletizm yarışmaları ve spor müsabakaları ile aynı kategoride değerlendiren görüşlere temkinli yaklaşmak gerektiği düşüncesindeyiz.

Gladyatör dövüşlerinin spor kategorisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği gibi gladyatörlerin atlet sayılıp sayılmayacağı da tartışmalı bir konudur. Daha önce doktrinde gladyatör dövüşleri spor sayılmayacağı ve atletizmle çok farklı özelliklere sahip olduğu için gladyatörlerin de atlet sayılmayacağı görüşü yaygındı (Harris, 1972, s. 50). Günümüze daha yakın bir tarihte Pleket de atletizm yarışmalarında mücadele edenler özgür iradeleriyle bu yarışmalara katılan vatandaşlar, gladyatörlerin genellikle zorla dövüşürülmeleri ve köle statüsünde olmaları gibi gerekçelerle onların atlet sayılmayacağını belirtmektedir (Pleket, 2003, s. 277). Ancak gladyatörlerin atletler ile gösterdikleri faaliyet bakımından benzer durumda oldukları yönündeki görüş günümüzde daha çok yazar tarafından kabul edilmektedir (Bertolin, 2010). Reid; *Seneca*, *Epictetus* ve *Cicero* gibi yazarların görüşlerini dayanak göstermekte ve bu yazarların, gladyatörlerin de tıpkı atletler gibi erdemli kabul edilebileceğini savunduklarını belirtmektedir. Reid, gladyatörlerin atlet olarak kabul edilebileceklerini açıkça ifade etmemiştir ancak “bir gladyatörün, spor niteliği taşımayan müsabakalara çıkan bir atlet olduğu yargısı”nı ortaya koymak suretiyle gladyatörlerin atlet sayılabileceğini savunan görüşü desteklediği yönünde bir izlenim oluşturmaktadır (Reid, s. 38, s. 44). Golden, Yunan gladyatörlerin atlet olma iddiaları pek çok Yunanlı için ikna edici olmasa bile kendisi bu iddiayı makul bulduğunu ifade ederek gladyatörlerin atlet sayılabileceğini kabul etmektedir (Golden, 2008, s. 104). Carter, hem atletlerin hem de gladyatörlerin düşünce tarzlarının aynı mücadelecilik ilkeye (“ya gösterişli bir zafer ya ölüm”) dayandığını ve gladyatörlerin en iyi türden atletler olduğunu savunmaktadır (Carter, 2014, s. 628). Kyle, son dönemde gladyatörlerin de spor başlığı altında ele alınma eğiliminin arttığını, gladyatör dövüşleri imparatorluğun doğusunda da yaygınlaştıkça izleyicilerin atletler ve gladyatörleri benzer tipte dövüşçüler olarak gördüklerini ve gladyatörlerin kendilerini atletizmdeki değerlerle bağdaştırdıklarını belirterek, Carter’ın görüşünü desteklemekte ve gladyatörleri atlet olarak kabul etmektedir (Kyle, 2015, s. 309). Kyle’ın vurguladığı ve iddiasına dayanak olarak gösterdiği doğudaki gladyatörlerin kendilerini atletizmdeki değerlerle bağdaştırmak suretiyle atlet olarak gösterme ve kabul ettirme çabaları, kanaatimizce onların atletlerle benzer durumda olduklarını göstermekten çok aralarındaki farklılıkları vurgulayan bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Ayrıca gladyatörlerin, istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa, çoğunlukla kendi iradeleri dışında dövüşlere katılmak zorunda olmaları ve hukukî statülerinin de genellikle atletlerden farklı olması gibi gerekçelerle atletlerle aynı durumda sayılmalarına yönelik baskın görüşe ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Yine de belirtmek isteriz ki, esasen geçimini sağlamak için gladyatör veya profesyonel atlet olarak faaliyet gösterenlerin yeknesak bir statü altında sınıflandırılmaya çalışılması kolay görünmemektedir.

ANTİK ROMA'DA GLADYATÖRLERİN VE PROFESYONEL ATLETLERİN TOPLUMSAL KONUMLARI

Bu başlık altında gladyatörlerin ve profesyonel atletlerin toplumsal konumları kısaca ele alınacaktır. Önce gladyatörlerin durumuna daha sonra ise profesyonel atletlerin durumuna değinilecektir.

Gladyatörlük yapanları savaş esirleri, köleler, çeşitli suçlardan dolayı gladyatörlük yapmakla cezalandırılanlar (*damnati* veya *noxii*) ve doğuştan özgür veya sonradan azat edilmekle özgürlüğüne kavuşmuş olup kendi iradeleriyle gönüllü olarak gladyatörlük yapanlar olmak üzere dört grup altında sınıflandırmak mümkündür. (Dunkle, 2014, s. 388; Friedländer, 1920, s. 54; Kyle, 1998, S. 79; Adkins & Adkins, s. 387; Mann, 2013, ss. 36-37; Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 150). Gladyatör olarak arenada dövüşenler genellikle köle statüsünde idiler (Crowther, 2007, s. 104, s. 111; Edwards, 2007, s. 50; Futrell, 2006, s. 131; Hopkins, 1983, s. 23; Potter, 2012, s. 258; Reid, 2006, s. 39; Sayın, 2020, s. 366, s. 377; Tahan Orhan, 2019, s. 60, s. 62). Bununla birlikte yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi gladyatörler yalnızca kölelerden ibaret değildi. Kölelerin yanı sıra M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren özgür olmakla birlikte profesyonel olarak para karşılığında gladyatörlük yapan alt sınıftan kimselerin olduğundan söz edilmektedir (Edwards, 1997, s. 77; Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 150, dn. 263).

Bu şekilde doğuştan özgür veya doğuştan özgür olmamakla birlikte azat edilerek sonradan özgürlük kazanmış olmalarına rağmen para karşılığında gladyatörlük yapmak isteyenler, *lanista* olarak adlandırılan kimselerle *auctoramentum* adı verilen bir sözleşme yaparlardı (Sayın, 2020, s. 259; Türkoğlu Özdemir, 2008, ss. 150-151). *Lanista* genellikle gladyatör topluluğunun ya da gladyatörlerin eğitildiği yerlerin sahipleri veya gladyatör eğiticileri veyâhut yeni gladyatörlerin temininden ve eğitiminden sorumlu olan kimseler için kullanılan bir terimdi (Futrell, 2006, s. 230; Leppin, 2011, s. 667, s. 678, dn. 3'e ait metin; Wiedemann, 1995, s. 185). Kendi rızalarıyla *lanista* ile sözleşme yapmak suretiyle arenaya çıkarak gladyatör olarak dövüşen bu kimseler yaptıkları *auctoramentum* ismini taşıyan bu sözleşme nedeniyle *auctoratus* (kelimenin çoğul hâli: *auctorati*) olarak adlandırılırlardı (Mann, 2013, s. 39; Türkoğlu Özdemir 2008, s. 150; Umur, 1983, s. 26).

Bu şekilde gladyatörlük yapanlar yakılmaya (dağlanarak damgalanmaya [Wiedemann, 1995, s. 107]), zincire vurulmaya, dövülmeye (kırbaçlanmaya) veya kılıçla öldürülmeye göz yumacaklarına ve ne emredilirse yapacaklarına dair yemin ederler ve bir anlamda bedenleri üzerindeki tasarruf yetkisini *lanista* 'ya bırakmış olurlardı (Barton, 1993, s. 14; Edwards, 1997, s. 77; Fagan, 2015, s. 17; Mann, 2013, s. 39; Kyle, 2015, s. 270). Bu yemini etmekle kendilerini normalde kölelere yakıştırılan ve özgür bir Romalının hoş görmeyeceği utanç verici ve onur kırıcı bir duruma düşürdükleri için bu şekilde yemin edilmesi gönüllü olarak gladyatörlük yapanların toplumdan dışlanması ve şerefsiz (*infamis*) ilân edilmeleri sonucunu doğurmaktadır (Edwards, 1997, s. 77; Fagan, 2015, s. 14, s. 17). Şerefsizliğe

(*infamia*) bağlanan sonuçlar aşağıda ayrıca ele alınacak olmakla birlikte gönüllü olarak gladyatörlük yapmak isteyenlerin ettikleri yeminin içeriğini yansıtan metinlerden birini zikretmek yararlı olacaktır. M.S. 62 yılı civarında *consul* olan ve *Bithynia* valiliği yapan *Gaius Petronius Arbiter*, *Satyricon* başlıklı taşlama türündeki eserinde (İplikçiöğlü, 1997, s. 432) gladyatörlerin *lanista* için ettikleri yemine yer vermiştir:

Petronius, Satyricon 117.5: "in verba Eumolpi sacramentum iuravimus: uri vinciri verberari ferroque necari, et quicquid aliud Eumolpus iussisset. Tanquam legitimi gladiatores domino corpora animasque religiosissime addicimus."

"*Eumolpus*'un sözlerini yineleyerek ant içtik: Diri diri yanmaya, zincire vurulmaya, kırbaçlanmaya, kılıçla öldürülmeye ve *Eumolpus* başka ne buyurursa yapmaya söz verdik. Gerçek gladyatörler gibi, bedenlerimizi ve ruhlarımızı tanrıya adarcasına efendimize adadık." (*Petronius*, tahm. M.S. 60/2003).

Profesyonel olarak para karşılığında gladyatörlük yapan alt sınıftan kimselerin yanı sıra antik kaynaklarda *equites* sınıfından veya *senator* olup arenada gönüllü olarak gladyatörlük yapanlardan bahseden örnekler bulunmaktadır (Edwards, 2007, s. 51; Greenidge, 1894, s. 69; Kyle, 1998, s. 89; Sayın, 2020, s. 368, dn. 544; Tahan Orhan, 2019, s. 62; Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 150, dn. 263; Wiedemann, 1995, s. 102). Buna paralel olarak seçkin sınıflardan olanların (para karşılığı) gladyatörlük yapmalarının dönem dönem yasaklandığı görülmektedir (Edwards, 2007, s. 51; Kyle, 1998, s. 90; Sayın, 2020, s. 368). Ancak özellikle seçkin sınıflara mensup olanların arenaya çıktığı durumların nadir görülen istisnai örnekler olduğu genellikle kabul edilmektedir (Kyle, 1998, s. 81; Mann, 2013, s. 44; Reid, 2006, s. 39; Wiedemann, 1995, s. 102). Antik kaynaklarda seçkin sınıftan olanların gladyatörlük yapmalarının fazlasıyla zikredilmesinin ve bu yasakların sebebinin bunun çok sık gerçekleşmesi değil daha çok bu durumun oldukça olağandışı ve Roma'daki statü ilişkilerini zedeleyici olarak kabul edilmesi olduğu savunulmaktadır (Kyle, 1998, s. 81; Mann, 2013, s. 44; Wiedemann, 1995, s. 102). Bunların yanı sıra özgür olmasına rağmen herhangi bir ücret almadan gönüllü olarak arenaya çıkıp gladyatör olarak dövüşenlerin olduğundan da bahsedilmektedir (Futrell, 2006, s. 137; Kyle, 1998, s. 89; Wiedemann, s. 8).

Özgür gladyatörlerin köle statüsündeki gladyatörlere oranının ne olabileceği de tartışmalı konulardan biridir. Potter, köle ve özgür gladyatör sayısının birbirine oranının her iki köleye karşılık bir veya her üç köleye karşılık olarak iki özgür gladyatör olarak hesaplanabileceğini ileri sürmektedir (Potter, 2012, s. 260). Yazar, Doğu Akdeniz'den üç metnin on bir özgür gladyatöre karşılık on köle oranını ortaya koyduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu oranın zaman ve yere göre değişmiş olabileceğini ancak her halükârda küçük bir örneğin ufak bir altkümesine dayanılarak özgür gladyatörlerin oranının kölelerden fazla olduğu gibi bir genellemeye gitmenin çok da inandırıcı olmadığını belirtmektedir (Potter, 2012,

s. 260). Dunkle da Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında çok fazla sayıda özgür Romalının gladyatörlük yaptığını ancak M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında köle olan gladyatörlerin sayısının özgür olanlardan halen çok daha fazla olduğunu savunmaktadır (Dunkle, 2008, s. 38). Diğer yandan köle statüsünde olan gladyatörlerin sayısının ilk dönemlerde daha fazla olduğu ancak para karşılığında kendi iradeleriyle gönüllü olarak gladyatörlük yapan ve toplumun alt sınıflarına mensup doğuştan özgür olan gladyatörlerin sayısının zamanla arttığı hatta köle olanların sayısını geçtiğini savunanlar da bulunmaktadır (Crowther, 2007, s. 119; Mann, 2013, s. 39). Crowther, kendi istekleriyle gönüllü olarak gladyatörlük yapan "gerçek" gladyatörlerin sayısının en az köle, savaş tutsağı veya mahkûm olanlar kadar hatta onların sayısından daha fazla olduğunu ileri sürmekte ve bu durumun istisna olmadığını savunmaktadır (Crowther, 2007, s. 119). Mann, İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcına tarihlenen kitabelerde özgür olmayan gladyatörlerin oranının özgür olanlara göre daha yüksek olduğunu (Pompei'de 19 köleye karşılık 7 özgür, Thasos'ta 10 köleye karşılık 2 özgür gladyatör) belirtmekle birlikte sonraki dönemlerde bu oranın eşitlendiğini hatta özgür gladyatörlerin oranının İmparatorluk dönemi boyunca artarak köle olanların sayısını az da olsa geçtiğini ifade etmektedir (Mann, 2013, s. 39). Doktrinde bu konudaki farklı görüşlerin birleştiği nokta önceleri köle olan gladyatörlerin sayısının özgür olanlardan daha fazla olduğu yönünde olmakla birlikte sonraki dönemler için bu konuda bir görüş birliği olmadığı görülmektedir.

Gladyatörlerin genel profilinden sonra profesyonel atletlere değinilecek olursa ele almak istediğimiz ilk husus, Roma'da kimlerin atletizm yarışmalarına katıldığıdır. Roma'da düzenlenmiş olan Yunan tarzı atletizm yarışmalarının ilk örneklerinde, civardaki Yunan şehir devletlerinden atletlerin getirildiği ve müsabakalarda Roma vatandaşlarının değil yalnızca bu Yunanlı atletlerin yarıştığı genellikle kabul edilmektedir (Crowther, 1983, s. 272; Hallett, 2005, s. 70; Harris, 1972, s. 51; Mann, 2014a, s. 165; Remijsen 2015, ss. 129-130). Bu nedenle Roma'da düzenlenen Yunan atletizm yarışmalarının ilk örneklerinin, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen Amerikan futbolu (korumalı futbol) takımlarının Avrupa'da veya Avrupa'dan giden futbol takımlarının Amerika Birleşik Devletleri'nde gösteri maçları sergilemesine benzediği belirtilmektedir (Lee, 2014, s. 535). Sonraki dönemlerde Roma vatandaşlarının atletizm müsabakalarına hangi oranda katıldığını net olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir (Newby, 2005, ss. 42-43). Bununla birlikte Romalıların atletizmi meslek edinmelerinin ve atletizm yarışmalarına katılmalarının nadiren karşılaşılan bir durum olduğu da genellikle kabul edilmektedir. Bu durum hem seçkin sınıf mensupları hem de toplumun alt kesimlerinden olanlar için geçerlidir. Seçkin sınıfa mensup Roma vatandaşlarının atletizm yarışmalarına hiç katılmadıklarının veya bunun yalnızca bir kez gerçekleştiğinin savunulduğu görülmektedir. Yunan tarzı atletizm yarışmasına katıldığı iddia edilen tek bir soylu Romalı'nın olduğu ileri sürülmektedir (Friedländer, 1920, s. 147; Hallett, 2005, s. 70). Bu Romalı, bir *consul*'ün oğlu olan ve daha sonra imparator *Vespasianus* (M.S. 69-79) tarafından

senatus'tan ihraç edilen *M. Palfurius Sura*'dır. *Palfurius Sura*'nın bir güreşçi olarak müsabakaya katılıp çıplak bir *Sparta*'lı kızla güreştiği iddia edilmiştir (*Schol. Iuvenalis*, 4, 53; Wessner (Der.), 1931, s. 57; Friedländer, 1920, s. 147; Hallett, 2005, s. 70). Mann'a göre ise böyle bir güreş müsabakası gerçekleşmiş olsa bile, ki mevcut kaynağın (*Scholia Iuvenalis*, 4, 53) güvenilir olmaması nedeniyle bu dahi şüphelidir, bu müsabakanın bir atletizm yarışması içerisinde yer alması çok mümkün görünmemektedir (Mann, 2014a, s. 177, dn. 111). Bu nedenle Mann, nadiren de olsa Romalıların bu yarışmalara katıldığını gösteren kaynakların olduğunu kabul etmekle birlikte, katılan Roma vatandaşlarının seçkin sınıfa mensup olmadıklarını savunmaktadır (Mann, 2014a, s. 179). Sahneye veya arenaya çıkmak konusunda hevesli olan *senator*'ler veya *equites* sınıfına mensup olan Roma vatandaşları atletizm yarışmalarına katılmak konusunda aynı hevesi göstermemişlerdir (Friedländer, 1920, s. 153; Mann, 2014a, s. 179). Zira saygın bir Romalı için halk önünde çıplak soyunup bir Yunan atletizm müsabakasına katılmak kabul edilemez olarak nitelendirilmekteydi (Hallett, 2005, s. 70; Mann, 2014a, s. 161; Remijsen, 2015, s. 328). Ayrıca Romalılar için halk önünde sahneye çıkmak veya yarışmaya katılmak gibi faaliyetler genel olarak hoş karşılanmadığı için, atletizm yarışmalarına katılmamak şeklindeki bu tutum sadece toplumun seçkin sınıflarıyla sınırlı kalmamıştır (Cornell, 2002, s. 31; Friedländer, 1920, s. 153; Remijsen, 2015, s. 324; Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 154). Başka bir ifadeyle seçkin sınıftan olmayan Romalıların atletizm yarışmalarına katılmaları da çok sık rastlanılan bir durum değildir (Friedländer, 1920, s. 153; Hallett, 2005, s. 70; Mann, 2014a, s. 179; Newby, 2005, s. 43; Wacke, 1978, s. 440, dn. 9). Romalı tarihçi, *Cornelius Nepos* (yak. M.Ö. 100-25) bir eserinde (*De excellentibus ducibus, praefatio 3-5*) Romalıların atletizm müsabakalarına katılmayı ve sahneye çıkmayı küçük düşürücü, onur kırıcı ve saygınlıkla bağdaşmayan bir tutum olarak görmelerine karşın, Yunanlılar arasında bunun yaygın ve övgüye değer bir uygulama olduğunu ifade etmek suretiyle Yunanlılarla Romalılar arasındaki yaklaşım ve zihniyet farkına dikkat çekmiştir (Arena, 2015, s. 220; Mann, 2014a, s. 157; Remijsen, 2015, s. 328). Bu gibi nedenlerle ilk dönemlerde olduğu gibi sonraki dönemlerde düzenlenen yarışmalara katılanların da Roma vatandaşlarından ziyade genellikle Yunan kökenli profesyonel atletler olduğu kabul edilmektedir (Friedländer, 1920, s. 153; Mann, 2014a, s. 179; Remijsen, 2015, s. 328; Wacke, 1978, s. 440, dn. 9). Kazananlar listelerindeki atletlerin neredeyse hepsinin Yunan veya Anadolu kökenli olması veya Romalı atletlere ait anıtlara neredeyse hiç rastlanılmaması gibi gerekçeler bu iddayı desteklemektedir (Friedländer, 1920, s. 153; Newby, 2005, s. 43; Wacke, 1978, s. 440, dn. 9).

Bu profesyonel atletlerin toplumsal statüleri ile ilgili olarak farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bazı yazarlar profesyonel atletlerin de tıpkı sahneye çıkan aktörler veya arenada dövüşen gladyatörler gibi, toplumun alt sosyal tabakasına mensup olduklarını savunmaktadır (Cornell, 2002, s. 35; Mann, 2014a, s. 177; Potter, 2012, s. 186; Sayın, 2020, s. 373; Wacke, 1978, s. 443). Cornell, Roma'da atletler, aktörler ve gladyatörlerin alt sınıfa mensup ve genellikle

yabancı kökenli olduklarını hatta bazen kölelerin de bu meslekleri icra ettiğini belirtmektedir (Cornell, 2002, s. 35). Potter da Roma dünyasında aktörler ve atletlerin aynı sınıfa mensup olduklarını ve benzer durumda sayıldıklarını, genellikle köleler ve yabancı kökenlilerden oluştuklarını savunmaktadır (Potter, 2012, s. 186). Cornell ve Potter'ın atletizm yarışmalarına katılanların genellikle yabancılardan oluştuğu yönündeki görüşleri doktrindeki genel temayül ile örtüşse de yine onlar tarafından ileri sürülen antik Roma'da kölelerin de yarışmalara katılabildiği yolundaki iddia yalnızca istisnai olarak görülen az sayıdaki durum için geçerli kabul edilebilir. Antik Yunan'da kölelerin atletizm yarışmalarına katılması mümkün değildi ve bu yarışmalara sadece özgür olanlar katılabilirlerdi (Friedländer, 1920, s. ss. 154-155; Golden, 2008, s. 42; Kyle, 2015, s. 114; Mann, 2014b, ss. 280-281; Remijsen, 2015, s. 254, s. 341). Helenistik dönem (M.Ö. 323-M.Ö. 31) ve Roma dönemi (M.Ö. 31-M.S. 476) için ise kölelerin atletizm faaliyetlerine katıldığına dair bazı deliller bulunmaktadır (Mann, 2014b, s. 282). Bir kölenin atletizm yarışmasına katıldığını kesin olarak kanıtlayan tek bir örnek olduğu belirtilmektedir (Golden, 2008, s. 42). Bu örnek günümüzde Konya ili Beyşehir ilçesi sınırlarındaki antik *Misthia*'da M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir kitâbede yer almaktadır. Kitâbeye göre bir köle katıldığı yarışmada zafer kazanacak olursa kazandığı para ödülünün dörtte birini diğer rakiplerine vermek zorundaydı (Golden, 2008, ss. 42-43; Mann, 2014b, s. 282). Ancak bu küçük çaplı önemsiz bir festivaldi ve oldukça olağandışı özellikler taşıyordu. Örneğin normalde serbest olmasına rağmen bu festivaldeki *pankration* müsabakalarında yerde güreşmek yasaktı ve bir atletin aynı günde birden fazla zafer kazanmasına müsaade edilmemişti (Golden, 2008, ss. 42-43; Mann, 2014b, s. 282). Bu kitâbe nispeten önemsiz ve istisnai özellikler taşıyan bir festivalde de olsa kölelerin yarışmaya katıldığını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Diğer bir örnek ise büyük olasılıkla köle olan *Phyrros* adlı bir atletin durumundan bahseden ve M.S. 257 yılına tarihlenen Mısır kaynaklı belgelerdir (Golden, 2008, ss. 42-43; Mann, 2014b, s. 282). Ancak bu kaynaklara dayanılarak çok sayıda kölenin atletizm yarışmalarına katılabildiği gibi bir sonuca varılmamalıdır (Mann, 2014b, s. 282). Bu örnekler kölelerin katıldığı yarışmaların daha çok taşradaki nispeten önemsiz ve istisnai nitelikte yarışmalar olduğunu göstermektedir. Ayrıca Antik Yunan'da olduğu gibi Roma'da da kölelerin atletizm yarışmalarına katılmadığını gösteren kaynaklar bulunmaktadır (Friedländer, 1920, s. 155; Remijsen, 2015, s. 341, dn. 65). Örneğin haksız fillere ilişkin olan bir *Digesta* metninde, Roma'da atletizm yarışmaları kapsamındaki dövüş müsabakalarına yalnızca özgür olanların katılabildiklerinden bahsedilmektedir:

D.9.2.7.4 (Ulp. 18 ad ed.)

“Si quis in colluctatione vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur alius alium occiderit, si quidem in publico certamine alius alium occiderit, cessat aquilia, quia gloriae causa et virtutis, non iniuriae gratia videtur damnum datum. hoc autem in servo non procedit, quoniam ingenui solent certare: in filio familias vulnerato procedit...”

“Eğer güreşte veya bir *pancratium* müsabakasında veya bir boks maçı sırasında birisi diğerini öldürmüştü, eğer bu öldürme resmî (halka açık) bir yarışmada (*in publico certamine*) gerçekleşmiş ise *Lex Aquilia* uygulanmaz, çünkü zarar hukuka aykırı olarak değil, ün ve becerikliliği gösterme sebebiyle (göstermeye çalışırken) verilmiştir. Ancak bu durum kölede meydana gelmez, çünkü yarışmalara yalnızca hür olanlar katılabilir: bir aile evladı yaralanmışsa böyle bir durum meydana gelir...”¹

Profesyonel atletlerin daha çok üst sınıf mensuplarından olduklarını savunan yazarlar İlk İmparatorluk (*Principatus*) Döneminde ve öncesinde oyunlara katılan atletlerden, bazıları toplumun daha alt kesimlerine mensup olsalar da, başarılı olmuş pek çoğunun seçkin ailelerden geldiklerini veya kazandıkları başarılarla elit statüsüne yükseldiklerini ve sosyo-ekonomik durumlarının genellikle ortalamanın üzerinde olduğunu belirtmektedirler (Crowther, 2007, s. 84; Newby, 2005, ss. 9-10; Remijsen, 2015, s. 221). Bu gruba dâhil edilebilecek yazarlardan Pleket, sonraki dönemlerde toplumun alt kesiminden olanların da atletizmi meslek olarak seçtiklerini kabul etmekle birlikte, ilk dönemlerden sonraki dönemlere kadar toplumun seçkin tabakasından olanların da atletizm yarışmalarına katıldıklarını örneklerle ortaya koymaktadır (Pleket, 1974, s. 66, s. 69, ss. 77-78, s. 87, dn. 190’a ait metin). Roma’da İlk İmparatorluk döneminde ve M.S. 4. yüzyılın sonlarına kadar alt sınıftan olanların da yarışmalara katıldığı görülmektedir. Seyahat ve antrenman masraflarını karşılayamayan yetenekli atletlerin para ödünç almak zorunda kalmaları ve bu konunun hukukî metinlerde düzenleme altına alınması da bunun önemli kanıtlarından biridir (*D.22.2.5.pr.-1 [Scaevola 6 resp.]*). M.S. 4. yüzyılın sonlarından itibaren ise atletizm yarışmalarının sayısının azalması, yarışmalara katılabilmek için katedilmesi gereken mesafelerin ve seyahat masraflarının artması gibi nedenlerle bu masrafları karşılayamayacak olan alt sınıftan kimselerin atletizm yarışmalarına katılmalarının güçleştiği ve atletizm yarışmalarının, antik Yunan’da ilk dönemlerde olduğu gibi, artık üst sınıfa has pahalı bir hobi haline geldiği belirtilmektedir (Remijsen, 2015, s. 227). Gerçekten ilk dönemlerden itibaren profesyonel atlet olabilmek için sağlıklı ve yeterli beslenmek, para ödülleri kazanılabilecek büyük yarışmalara katılmadan önce sürekli seyahat etmeyi gerektiren çok sayıda yerel yarışmaya katılmak, yıllarca kendini adayıp düzenli ve istikrarlı olarak antrenman yapmak gerekmektedir (Wacke, 1978, s. 442). Gerek beslenme gerek seyahatler gerekse antrenman yaptırarak antrenörler için atletler yüklü miktarda paraya veya gelire gereksinim duyarlardı. Ancak seyahat ve antrenman için ayrılması gereken mesai göz önünde bulundurulduğunda atletlerin başka bir iş yapıp para kazanmak için yeterli zamanları yoktu (Jakab, 2012, s. 95; Wacke, 1978, s. 442). Bu nedenle beslenme, antrenman ve seyahatin gerektirdiği masrafları karşılama olanağı olmayan alt sınıf

¹ Metnin çevirisinde Tahiroğlu & Erdoğan, 2001, s. 116’daki çeviri esas alınmış olmakla birlikte ilgili çeviride değişiklikler yapılmıştır.

mensubu profesyonel atletlerin bu masrafları için para ödünç almak yoluna başvurmak zorunda kalmaları az ratlanılan bir durum olmasa gerektir.

Bu açıklamalar ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa Roma'da farklı dönemlerde hem toplumun iyi maddî olanaklara sahip üst sınıf mensuplarından hem de toplumun alt sınıfına mensup olmakla birlikte masrafları için para ödünç almak suretiyle yarışmalara katılma olanağı yakalayan alt sınıftan profesyonel atletlerin bulunduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu konuda oransal olarak bir tahmin yapmak eldeki verilerle çok mümkün görünmemektedir. Burada Remijsen'in yaptığı ayırım göz önünde bulundurulduğunda konu daha iyi anlaşılacaktır. Remijsen Olimpiyat oyunları veya Roma'daki *Capitolia* oyunları gibi turnuva döngüsünde (*agonistic circuit*) yer alan prestijli oyunlara katılan atletleri "kariyer atletleri (*career athletes*)" olarak adlandırmakta ve bu atletlerin genellikle toplumun üst sınıfına mensup olduklarını belirtmektedir. Bu oyunlara katılabilecek kadar iyi olmamakla birlikte daha çok yerel oyunlara katılan ve bu yerel oyunların zamanla azalmasıyla taşradaki yerel festivallerde veya yemekli toplantılarda düzenlenen atletizm gösterilerinde performans sergileyen (veya dövüşen) "atletizm gösterisi düzenleyen (atletizm göstericileri-*athletic performers*)" atletlerin de bulunduğunu ileri sürmektedir (Remijsen, 2015, ss. 224-225). Bu atletler, "kariyer atletleri"nin aksine toplumun alt sınıfından gelmekte ve atletizmi bir meslek şeklinde kabul edip icra ederek onu geçim kapısı olarak görmekte, bir anlamda bu faaliyeti maaş (veya ücret) karşılığında gerçekleştirmektedirler. Bu nedenle de diğer alt sınıf mensuplarından meslekleriyle ayırt edilmekte ve "atlet" veya "boksör (dövüşçü)" olarak anılmaktaydılar (Remijsen, 2015, s. 226). Remijsen'in yaptığı ayırma ve bu iki grup arasındaki farklılıklara yönelik görüşlerine aşağıda farklı bir başlık altında değinilecektir.

KONUVA İLİŞKİN HUKUKÎ METİNLER İŞIĞINDA GLADYATÖRLERİN VE PROFESYONEL ATLETLERİN HUKUKÎ STATÜLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Daha önce ifade etmiş olduğumuz gibi gladyatör veya profesyonel atlet olarak faaliyet gösterenlerin yeknesak bir statü altında sınıflandırılmaya çalışılması kolay görünmemektedir. Bu durum hayatını bu şekilde kazananların hukukî statüleri arasında bir fark olup olmadığını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak özellikle Roma İmparatorluğu'nun doğusunda gladyatörlerin ve profesyonel atletlerin toplumsal ve hukukî statüleri arasında ayırım yapmayı zorlaştıran bir yaklaşım görülmektedir. Konunun hukukî metinler çerçevesinde ele alınması ise tespiti kolaylaştırmak bir yana bu zorluklara bir yenisini eklemektedir. Zira profesyonel atletlerin hukukî statülerinin şerefsizlikle (*infamia*) damgalanan aktörlerden (ve dolayısıyla aktörlerle benzer durumda bulunan gladyatörlerden) farklı olduğunu ve onların şerefsiz (*infamis*) ilân edilmeyeceklerini ifade eden *Digesta* metinleri olduğu gibi her iki grubun durumlarının benzer olduğu şeklinde yorumlanabilecek metinler de bulunmaktadır. Ancak bu noktada şunu vurgulamak

gerekir ki aşağıda ayrıca ele alırken görüleceği gibi profesyonel atletlerin şerefsiz ilân edilmeyeceklerinin belirtildiği metinde (D.3.2.4.pr. [Ulp. 6 ad ed.]) atletler gladyatörlerle değil aktörlerle karşılaştırılmak suretiyle böyle bir sonuca varılmıştır. Dolayısıyla *Digesta* metinlerinde profesyonel atletlerin durumunun doğrudan gladyatörlerle değil aktörlerle kıyaslandığı görülmektedir. Ancak aktörler de tıpkı gladyatörler gibi şerefsizlikle damgalanmaktadırlar. Bu nedenle her ne kadar hukukî metinlerde profesyonel atletler ile gladyatörlerin hukukî durumları doğrudan karşılaştırma konusu olmasa bile gladyatörlerin de tıpkı aktörler gibi şerefsiz (*infamis*) ilân edilmeleri karşısında gladyatörler ve profesyonel atletlerin durumlarının karşılaştırılabileceğini düşünüyoruz. Profesyonel atletlerin şerefsiz ilân edilip edilmeyeceklerine dair olarak ise farklı metinlerde farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla metinler arasındaki çelişkiler iki grup arasında hukukî statü açısından bir farklılık olup olmadığını ortaya koymayı zorlaştıran önemli bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçi *Digesta*'da gladyatörlerin şerefsiz ilân edileceğini belirten bir metin bulunmamaktadır. Gladyatörlerin şerefsiz ilân edileceğine dair bir *Digesta* metni bulunmasa bile, M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından veya sonlarından itibaren hayatının herhangi bir döneminde gladyatör olarak dövülmüş olanların, kişisel statüleri ne olursa olsun şerefsizlikle damgalandıkları kabul edilmektedir (Edwards, 1997, s. 71; Greenidge, 1894, s. 155; Kyle, 1998, s. 115, dn. 97'ye ait metin; Wiedemann, 1995, s. 29). M.Ö. 122 yılına tarihlenen *lex Acilia de repetundis* hükümlerine göre atlı (şövalye-*equites*) sınıfına mensup olmakla birlikte kazanç karşılığında hizmetini dövmek için kiralamış olanlar (yani gladyatörler) atlı sınıfı mensuplarından oluşan mahkeme heyetlerinde görev alamazlardı (Edwards, 1997, s. 71; Greenidge, 1894, s. 155; Kyle, 1998, s. 115, dn. 97'ye ait metin; Wiedemann, 1995, s. 29). Bunun yanı sıra M.Ö. 45 yılında çıkartıldığı kabul edilen *lex Iulia Municipalis*'te ("...*queive depugnandei caussa auctoratus est erit fuit fuerit...*") gladyatörlere getirilen kısıtlamalara dair hükümler bulunmaktadır (Gardner, 1993, s. 128; Greenidge, 1894, s. 121).

Digesta'da gladyatörlerin şerefsiz ilân edileceklerine dair bir metin bulunmama ile birlikte arenada vahşi hayvanlarla dövüşenlere (*venatores-bestiarum*) ilişkin olarak böyle bir metin (D.3.1.1.6 [Ulp. 6 ad ed.]) vardır (Gardner, 1993, ss. 128-129). Söz konusu metinde yalnızca vahşi hayvan avı gösterilerinde arenaya çıkanlardan (*bestiarum*) söz edilip gladyatörlerden doğrudan bahsedilmemektedir. *Digesta*'da vahşi hayvan avı gösterilerinde dövüşenlerden bahsedilmekle birlikte gladyatörlere değinen bir metnin bulunmamasının, *Digesta*'nın hazırlanmış olduğu M.S. 530-533 yıllarında vahşi hayvan avı gösterileri halen varlığını sürdürürken gladyatör dövüşlerinin –daha önce (yasaklandıktan sonra halen düzenlenmeye devam edildiğine yönelik görüşler olmakla birlikte Doğu Roma'da M.S. 325'te, Batı Roma'da M.S. 5. Yüzyılda) yasaklanmış olmaları nedeniyle- bu dönemde artık düzenlenmemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Gardner, 1993, ss. 128-129; Lenel, 1927, s. 79; Wiedemann, 1995, s. 29).

Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi gladyatörlük yapanlar genellikle savaş esirleri, köleler, çeşitli suçlardan dolayı gladyatörlük yapmakla cezalandırılanlar (*damnati* veya *noxii*) ve kendi iradeleriyle gönüllü olarak gladyatörlük yapanlar olmak üzere dört grup altında sınıflandırılabilirler. Bu kimseler ağırlıklı olarak köle statüsündedirler ve son grup dışında kendi iradeleri olmaksızın arenaya çıkıp dövüşmek zorunda kalmaktadırlar (Dunkle, 2008, s. 31, s. 35; Kyle, 1998, s. 79). Ancak yine yukarıda değinilmiş olduğu gibi doğuştan özgür veya doğuştan özgür olmamakla birlikte azat edilerek sonradan özgürlük kazanmış olmalarına rağmen gladyatörlük yapan ve *auctorotaus* olarak adlandırılmış olan kimseler de bulunmaktadır. Doğuştan özgür veya sonradan azat edilmiş olsa bile para karşılığında iradî olarak gladyatörlük yapmaya karar vermiş olan bir *auctoratus*'un statüsü hakkında ise farklı görüşler vardır. Burada öncelikle üzerinde duracağımız husus bir kimsenin *auctoratus* olarak arenaya çıkmaya başlamadan önceki statüsünden çok *auctoratus* olduktan sonra özgürlüğünü muhafaza edip etmediğine yönelik farklı görüşlerin ortaya konması olacaktır.

Bir görüşe göre *auctoratus* olarak adlandırılan doğuştan özgür bir gladyatör, birçok konuda ehliyeti kısıtlanmış ve *infamis* (şerefsiz) durumunda olsa bile özgür Roma vatandaşı statüsünü muhafaza ederdi (Anderson, 2007, s. 7; Crowther, 2007, ss. 111-112; Girard, 1908, s. 143; Umur, 1983, s. 26). Diğer bir görüşe göre *auctoratus*, *lanista* ile yaptığı sözleşme gereğince kararlaştırılan süre boyunca geçici olarak da olsa *lanista*'nın bir anlamda kölesi gibi olur ve onun mülkiyetine geçerdi, dolayısıyla durumu kölelerinkinden çok da farklı değildi (Hopkins, 1983, s. 24; Kyle, 1998, s. 89; Futrell, 2006, ss. 131-132). Reid'a göre de gladyatör olmak, bilfiil bir köle ile aynı sosyal statüde olmayı seçmek anlamına gelmekteydi (Reid, 2006, s. 39). Wiedemann da gladyatör olmuş özgür bir insanın bir vatandaş olarak sahip olduğu bütün haklardan yemin ederek vazgeçtiğini ve gladyatör okulundaki herkesin durumunun bir kölenin (efendisi karşısındaki) mutlak tâbiyet durumuna indirgeniğini belirtmektedir (Wiedemann, 1995, s. 113). Bir başka görüşe göre ise *auctoratus* tamamen kendine has bir statüye sahipti (Barton, 1993, s. 15, dn. 13). Mann, hukukî metinlerde *lanista*'nın *auctoratus* üzerindeki egemenliğinin, bir aile babasının (*pater familias*) aile evladı (*filius familias*) veya bir kocanın karısı üzerindeki egemenliği (*manus*) ile karşılaştırıldığını belirtmektedir (Mann, 2013, s. 39). Mann'ın değinip adını açıkça zikretmediği hukukî metin *Gaius*'un *Institutiones* adlı eseridir. *Gaius*'un söz konusu metninde özgür insanların çalınmasından bahsedilmektedir (Sayın, 2020, s. 259):

Gai. Ins.3.199

“Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sint, siue etiam uxor, quae in manu nostra sit, siue etiam iudicatus uel auctoratus meus subreptus fuerit.”

“Fakat bazen özgür insanlar da çalınabilir, meselâ hâkimiyetimiz altında (*in potestate*) bulunan çocuklarımızdan biri veya *manus*’umuz altında olan eşimiz veyahut bana karşı mahkûm edilmiş bir kimse (*iudicatus*) ya da *auctoratus*’um (benden) çalınabilir.”²

Metinde özgür insan olarak geçenler arasında *manus* ile egemenlik altına girmiş olan eş, aile babasının egemenliği altında olan aile evlâdı ve *iudicatus*’un (mahkemede hüküm giymiş davalı, Umur, 1974, s. 96) yanı sıra *auctoratus*’un da zikredilmesi, *auctoratus*’un egemenlik altında olmakla birlikte özgürlüğünü muhafaza ettiği anlamına gelmektedir (Sayın, 2020, s. 259). Ancak *auctoratus*’un özgürlük ve Roma vatandaşlığını muhafaza etmiş olduğu kabul edilse bile kendine has ve köle benzeri bir statüde olduğu söylenebilecektir (Leppin, 2011, s. 667; Sayın, 2020, s. 260).

Bir gladyatör köle ise, modern kavramlarla ifade edilecek olursa, hak ehliyetine zaten sahip olamazdı (karşı görüş Sayın, 2020, s. 119, s. 388, s. 417), köle olarak doğmuş olmakla birlikte sonradan azat edilmiş veya doğuştan özgür ise hak ehliyeti kısıtlıydı. Ancak köle olsun veya olmasın gladyatörlerin hukukî durumuna ilişkin bu açıklamalarımızın, modern hukukta kullanılan “hak ehliyeti” kavramının Roma hukukunda günümüz anlamında bir karşılığının ve “hak ehliyeti” için Romalıların kullandığı “teknik ve yeknesak bir kavramın” olmadığı yolundaki haklı itirazlar (Sayın, 2020, s. 17) göz önünde bulundurulmak suretiyle değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Romalılara göre Roma vatandaşı olan gladyatörler (tıpkı aktörler, vahşi hayvanlarla dövüşenler (*venatores-bestiarum*), gladyatör eğiticileri (*lanistae*), muhabbet tellâlları (*lenones-genelev* işleyenler) ve fahişeler (*meretrices*) gibi *infamis* (şerefsiz) sayılırlardı (Dunkle, 2008, s. 35; Edwards, 2007, s. 50; Kyle, 1998, s. 83; Wiedemann, 1995, s. 28). İcra eden kimselerin şerefsizliğe uğraması sonucunu doğuran bu mesleklerin ortak özellikleri, insanların hazlarını (veya zevklerini) tatmin etmeye yönelik olmalarıdır (Dunkle, 2008, s. 36; Edwards, 1997, s. 67; Futrell, 2006, s. 130). Meslekleri nedeniyle şerefsizliğe dâçar olan bu meslek erbapları Roma’nın tiyatrolarında, arenaslarında ve genelevlerinde; aktörlerin, gladyatörlerin ve fahişelerin durumunda olduğu gibi kendilerinin veya gladyatör eğiticilerinin ve muhabbet tellâllarının durumunda olduğu gibi başkalarının etini pazarlamaktaydılar. Halkın cinsellik, şiddet ve kakhaha ihtiyacını gidermek suretiyle onlara haz temin ederek geçimlerini sağlamaktaydılar (Edwards, 1997, s. 67). Bu figürler başkalarının arzu nesnelerydiler. Başkalarının hazlarına hizmet etmekteydiler (Edwards, 1997, s. 68). Sonuç itibarıyla meslekleri nedeniyle toplumdan dışlanmakta, hor görülmekte ve şerefsiz (*infamis*) sayılmaktaydılar. Hatta gladyatörlerin kazançları “insan kanıyla lekelenip kirlenmiş” kabul edildiği için vergilendirilmezdi bile (Fagan, 2015, s. 17).

² İlgili metnin çevirisinde yararlanılan kaynaklar: *Gaius, Institutiones*, Rado, 1953, s. 89; Manthe, 2004, s. 307; Sayın, 2020, s. 259, dn. 1458.

Infamis; şerefsizliğe (*infamia*) çarpılmış kimse, fena şöhretli kişi anlamına gelmektedir (Umur, 1983, s. 86). Şerefsizliğe (*infamia*'ya) bağlanan sonuçlar dönemden döneme ve şerefsizlik türüne göre farklılık göstermekle birlikte bu konunun ayrıntılı olarak ele alınması çalışma kapsamımızın dışında kalmaktadır. Ayrıntılar bir yana bırakılacak olursa şerefsiz ilân edilen kimselere ilişkin genel olarak şu gibi kısıtlamalar getirildiğini söyleyebiliriz: bu kimseler *magistra* seçilemezler, *senatus* üyeliği veya diğer önemli kamu hizmetlerini ifa edemezler, halk meclislerinde oy veremezler, hâkimlik yapamazlar, davada başkalarını temsil edemezlerdi. *Magistra*, kendi takdirine göre, başkalarından istemediği teminatı onlardan isteyebilir, şahitliklerini dinlemeyebilirdi (Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 33, s. 34, s. 36, s. 43; Umur, 1983, s. 86; Umur, 1984, s. 395). Ancak gladyatörlere yönelik olarak ne gibi kısıtlamalar getirildiğini tam olarak tespit etmek, şerefsizlikle ilgili *Digesta* metninin gladyatör dövüşlerinin artık düzenlenmediği dönemde bir araya getirilip hazırlanmış olması ve bu nedenle doğrudan gladyatörlerin durumundan bahseden metinlerin bulunmaması nedeniyle kolay değildir (Edwards, 2007, s. 232, dn. 29'a ait metin). Bu noktada şu kadarı söylenebilir ki, ne ölçüde ve biçimde olduğu kesin olarak tespit edilemeyecek olsa bile gladyatörlerin hak ehliyetleri, şerefsiz ilân edildikleri için, her halükârda kısıtlanmış durumdadır. Bununla birlikte üst sınıfa mensup olsalar bile askeri hüner ve cesaretlerini sergilemek, bir lideri onore etmek veya imparatorun sağlığı için edilen bir yeminin gereğini yerine getirmek için, kazanç sağlamak amacıyla bir *lanista* ile şerefsizlik sonucunu doğuran sözleşmeyi (*auctoramentum*) yapmadan ve para almaksızın, arenaya çıkıp gladyatör olarak dövüşenlerin şerefsiz ilân edilmeyeceğinin savunulduğu da görülmektedir (Kyle, 1998, s. 89). Lebek ise para almadan gladyatörlük yapanların hukukî durumları ile ilgili olarak daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek bu gibi kimselerin hukukî durumlarının çok açık olmadığını ifade etmektedir (Lebek, 1990, s. 50).

Remijsen, gladyatörlerin bir tür atletizm yarışmacısı sayıldıkları için imparatorluğun doğusunda batıda olduğundan daha çok saygı gördüklerini belirtmektedir. Gladyatörler doğuda çoğu zaman açıkça atletler ile karşılaştırılırlardı (Remijsen, 2015, s. 330). En iyi gladyatörlerden bazılarında azat edildikten sonra, tıpkı zafer kazanan atletler gibi, birden çok şehir tarafından onursal vatandaşlık bahşedilirdi (Futrell, 2006, s. 138; Remijsen, 2015, s. 330). Ancak yine de gladyatörler, şampiyon atletlerinki kadar yüksek bir statüye sahip olamamışlardır, çünkü kuşkusuz ki statü yalnızca bir mesleğe yönelik olumlu algı ile değil bunun yanı sıra kültürel sermaye ve sosyal çevre ile belirlenmektedir. Dolayısıyla atletlerden farklı olarak en başarılı gladyatörlerin bile şehirlerde meclis üyeliği veya oyunlara başkanlık etmek gibi önemli görevler alamadıkları görülmektedir (Remijsen, 2015, s. 330). Yazıtlarda ve sanat eserlerindeki atletlere dair tasvirler saygı ifade eden nitelik taşımaktadır ve özgür insanlar olarak atletler, gösteri sanatlarıyla uğraşan oyuncular, gladyatörler gibi kimselerden daha yüksek bir sosyal statüye sahiptirler (Kyle, 2015, s. 314).

Profesyonel atletlerin şerefsiz ilân edilip edilmeyecekleri ile ilgili olarak her ikisi de *Ulpianus*'a ait olan iki farklı metinde birbiriyle çelişen ifadelerin yer aldığı görülmektedir ve bu çelişkili ifadelerin hangi bağlamda kullanıldığına anlaşılabilmesi için her iki metnin de burada ele alınması faydalı olacaktır. Ele alacağımız ilk metne göre atletler yeteneklerini, cesaretlerini ve mücadele azimlerini (*virtus*-Sayın, 2020, s. 86, dn. 393'te "*virtus*" teriminin bir erkekteki "cesaret"e ve "savaşma azmi"ne işaret ettiğini belirlemektedir) göstermek amacıyla yarıştıkları için şerefsiz (*infamis*) ilân edilmezler:

D.3.2.4.pr. (Ulp. 6 ad ed.)

"Athletas autem sabinus et cassius responderunt omnino artem ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere. et generaliter ita omnes opinantur et utile videtur, ut neque thymelici neque xystici neque agitadores nec qui aquam equis spargunt ceteraque eorum ministeria, qui certaminibus sacris deserviunt, ignominiosi habeantur."

"*Sabinus* ve *Cassius*'un cevaplarında belirttikleri üzere atletlerin faaliyetleri ise kesinlikle sahne sanatçılarındaki gibi değildir (atletler ise kesinlikle sahne sanatçılığı icra etmemektedirler), zira onlar (atletler) yeteneklerini (cesaretlerini, yiğitliklerini-kahramanlıklarını-*virtutis*) sergilemeye çalışırlar. (Ve) Genellikle herkes tarafından kabul edildiği ve uygun görüldüğü gibi, ne müzisyenler (müzik yarışmalarına katılanlar) ne atletler ne atlı savaş arabası yarışçıları ne atları sulayanlar (veya yarışlardan sonra atlarla ilgilenenler)³ ve ne de kutsal oyunlarda hizmet edenler diğer faaliyetleri nedeniyle "şerefsiz" sayılırlar."⁴

Buna karşın başka bir metinde atletlerin de tıpkı gladyatörler gibi şerefsiz ilân edileceklerine dair ifadeler bulunmaktadır:

D.3.2.2.5 (Ulpianus 6 ad ed.)

"Ait praetor: " qui in scaenam prodierit, infamis est". scaena est, ut Labeo definit, quae ludorum faciendorum causa quolibet loco, ubi quis consistat moveaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit in publico privatove vel in vico, quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur. eos enim, qui quaestus causa in certamina descendunt et omnes propter praemium in scaenam prodeuntes famosos esse Pegasus et Nerva filius responderunt."

"*Praetor*, "her kim sahneye çıkarsa *infamis* olur." der. Sahne, *Labeo*'nun tanımladığı üzere, gösteri yapmak amacıyla hazırlanmış ve kişinin ayakta durması ya da hareket etmesine elverişli, kamusal ya da özel herhangi bir

³ Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 155.

⁴ Çalışmamızda *Digesta*'dan yapılan alıntılarda ve çevirilerde yararlanılan kaynaklar şunlardır: Behrends vd. (1995); Otto & Schilling & Sintenis (1839); Scott (2001); Watson (1998).

yer ya da kendisini sergileyecek hareketleri yapabiliyorsa sokak bile olabilir. Bir yerin sahne olması için aranan şart, gösteriyi herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkesin izleyebilmesine olanak sağlıyor olmasıdır. Yani, *Pegasus* ve Genç *Nerva*'nın (cevaplarında) belirttikleri üzere, kazanç elde etme amacıyla yarışmalara katılıp kendilerini alçaltanlar ve bir ödül kazanmak için sahneye çıkan herkes *infamia*'ya uğrar.”⁵

Yukarıda zikredilen *Ulpianus*'a ait ilk metinde (*D.3.2.4.pr.*) adı geçen hukukçular *Sabinus* ve *Cassius*, *Sabinianus* okulunun temsilcileridir (*D.1.2.2.48*, *D.1.2.2.51* [*Pomponius lib. sing. enchiridii*]); Umur, 1984, s. 228), dolayısıyla bu metinde geçen ve atletlerin şerefsizlikle damgalanmayacaklarını kabul eden görüş *Sabinianus* okuluna mensup hukukçuların görüşüdür. Atletlerin de şerefsiz ilân edilebileceklerini savunan görüşün yer aldığı ikinci metinde (*D.3.2.2.5*) ise *Proculianus* okulunun kurucusu *Labeo* (*D.1.2.2.47* [*Pomponius lib. sing. enchiridii*]); Söğütü, 2020, s. 109; Umur, 1984, s. 226) ve bu okula mensup hukukçular olan *Pegasus* ve genç *Nerva*'nın (*D.1.2.2.52-53* [*Pomponius lib. sing. enchiridii*]); Pennitz, 1995, s. 97; Umur, 1984, s. 227) görüşlerine yer verilmiştir.

Doktrinde bu iki metinden ilk zikredilen *D.3.2.4.pr.*ye dayanılarak profesyonel atletlerin şerefsizliğe çarptırılmayacağı genellikle kabul edilmektedir (Crowther, 2007, s. 84; Greenidge, 1894, s. 125; Kaser, 1971, s. 274, dn. 42; Remijsen, 2015, s. 130, s. 328; Wacke, 1978, s. 441). Ancak bu görüşlerin geçtiği kaynaklarda, Greenidge'in eseri dışında (Greenidge, 1894, ss. 124-125), ya atletlerin de şerefsiz ilân edilebileceklerini ifade eden *D.3.2.2.5*'ten söz edilmemekte ya da Remijsen'in eserinde olduğu gibi (Remijsen, 2015, s. 323) *D.3.2.2.5* zikredilmiş olsa bile bu metnin atletlerin de şerefsiz ilân edileceklerden sayılacağı şeklinde yorumlanabileceği bilgisine yer verilmemekte ve metinler arasındaki çelişkiye değinilmemektedir. Yalnızca Lenel, *D.3.2.2.5*'te sözü geçen yarışmalarla (*certamina*) gladyatör dövüşlerinin değil ücret karşılığında yarışan atletlerin katıldığı yarışmaların kastedildiğini, dolayısıyla bu metinde bahsedilenlerin (“para kazanma amacıyla yarışmalara katılıp kendilerini alçaltanlar”) gladyatörler değil ücret karşılığında yarışmalara katılan atletler (güreşçiler, koşucular, vb.) olduğunu ve bunların cesaretlerini göstermek için (*virtutis causa*) yarışmalara katılıp mücadele eden atletler ile karşılaştırıldığını belirtmektedir (Lenel, 1927, s. 79, dn. 7). Remijsen, profesyonel atletlerin şerefsiz ilân edilmeyeceklerini savunmakla birlikte esasen bazı atletlerin ise şerefsiz ilân edilebileceğini ifade etmektedir. Ancak şerefsiz ilân edilebilecek ve edilmeyecek bu iki grup atlet arasında bir ayrıma gitmektedir. Remijsen toplumun üst sınıflarına mensup olan ve atletizm festivallerine katılan -kendisinin “kariyer atletleri” olarak adlandırdığı- profesyonel atletler ile ücret karşılığında atletizm gösterileri sergileyen veya dövüş müsabakalarına katılan ve daha çok toplumun alt sınıfına mensup olan atletler arasında bir ayırım yapmaktadır. Remijsen, “atletizm gösterisi

⁵ Metnin çevirisinde Türkoğlu Özdemir, 2008, s. 154-155'teki çeviri esas alınmış ancak ilgili çevirinin son cümlesinde değişiklikler yapılmıştır.

sergileyenler”in toplumun alt sınıfından gelmelerinin yanı sıra aktörler ve gladyatörler gibi para karşılığında bu işi yaptıkları için tıpkı onlar gibi hor görülmekte olduklarını ve “şerefsiz (*infamis*)” ilân edilebildiklerini ileri sürmektedir (Remijsen, 2015, s. 340). Ona göre “kariyer atletleri” ise atletizmi meslek olarak görmekten çok kimliklerini atletizm yarışmalarında kazandıkları zaferlerle ortaya koymakta ve kendilerini bu zaferler sonucu elde ettikleri şeref ünvanlarıyla tanımlamakta ve meslekleri nedeniyle “şerefsiz (*infamis*)” ilân edilmemektedirler (Remijsen, 2015, s. 226, s. 328). Hatta Romalılar Yunan tarzı atletizm yarışmaları (*agones*) ile ilk karşılaştıklarında yarışmalara katılan profesyonel atletlerin gördüğü saygı onlarda doğal olarak şaşkınlık uyandırmıştır (Remijsen, 2015, s. 328).

Her iki metinde farklı hukuk okullarının görüşlerinin yer aldığına ilk dikkat çekenin Greenidge (Greenidge, 1894, s. 124) olduğu ileri sürülmektedir (Pennitz, 1995, s. 96, dn. 22). Greenidge iki metin arasındaki çelişkiyi fark etmiş gibi görünmekle birlikte bunu çok açık bir biçimde değil dolaylı şekilde ifade etmiş ve *Sabinianus* okuluna mensup hukukçuların *Proculianus* okulundakilerinin görüşlerini daha da ileri götürüp atletleri şerefsizlik getiren meslek kategorisinden çıkarttıklarını belirtmiştir (Greenidge, 1894, ss.124-125). Diğer yandan Greenidge bu iki okulun temelde aynı görüşü paylaştığını ileri sürmektedir. Ona göre bir kimsenin bu şekilde *infamis* ilân edilmesinde bu iş için ödeme yapılmış olup olmamasının büyük önem taşıdığı konusunda *Proculianus* ve *Sabinianus* okulları ittifak hâlinindedir (Greenidge, 1894, s. 124). Pennitz ise Greenidge’in görüşünü kabul etmeyerek bu iki metin arasındaki çelişkiyi Roma hukukundaki farklı hukuk okulları olan *Sabinianus* ve *Proculianus* okullarının konuyla ilgili farklı görüşleri olmasına dayandırmaktadır. Pennitz’e göre Roma hukuku doktrininde genellikle atletlerin hukukî statüsüyle ilgili olarak Roma hukukçuları arasında bir görüş birliği, dolayısıyla da bütün hukukçular tarafından savunulan tek bir görüş yoktur. Roma hukukçuları arasında görüş birliğinin olmadığı kabul edildiğinde profesyonel atletlerin de şerefsiz ilân edilebileceklerini belirten *Tertullianus*’un konuya ilişkin ifadeleri de daha iyi anlaşılacaktır (Pennitz, 1995, s. 96). Bu durumu daha farklı bir açıdan ele alan Friedländer’e göre ise, *Tertullianus*’un profesyonel atletleri (*xystici*) de şerefsiz ilân edilecek kimseler arasında göstermesi, konuya vâkıf olmamasından kaynaklanmaktadır (Friedländer, 1920, s. 154, dn. 17). Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Pennitz’in görüşleri çerçevesinde ilgili metinlerin farklı hukuk okullarına mensup Roma hukukçuları tarafından nasıl ele alındığına değinmek faydalı olacaktır.

***Proculianus* Okuluna Mensup Hukukçuların Görüşleri**

Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi *Ulpianus*’a ait olan ve *Proculianus* okuluna mensup hukukçuların görüşünü içeren metinde (*D.3.2.2.5*) profesyonel atletlerin de şerefsiz (*infamis*) ilân edilebileceklerine yönelik görüşün temel gerekçesi *Labeo*’nun “*scaena*” kavramını oldukça geniş kapsamlı şekilde tanımlamasına dayanmaktadır. *Labeo*, kamusal veya özel olarak gösterilere

(*spectacula*) hasredilen bütün oyun alanlarını bu kavram altında toplamıştır. Ancak bir yerin sahne olarak kabul edilebilmesi için de gösterinin herkes tarafından izlenme olanağının bulunması gerektiği koşulunu aramaktadır. *Labeo*'nun bu kapsayıcı yaklaşımı, onu takip eden hukukçular *Nerva* ve *Pegasus*'un da meseleye kapsamlı bir yorum getirmelerini mümkün kılmıştır. Bu yoruma göre de yalnızca kamusal gösterilere/oyunlara (*ludi publici*) katılanlar değil, bir kazanç veya ödül elde etme amacı güdüp gütmeyenlere bakılmaksızın, atletizm yarışmalarına (*certamina*) katılanlar da şerefsiz ilân edilebileceklerdir (Pennitz, 1995, s. 98). Mesele hukuken bu şekilde yorumlanırsa atletlerin veya diğer oyunlara (müzik ve şiirle ilgili yarışmalara) katılanların büyük bir kısmı olmasa bile birçoğunun, oyunlarda (*agones*) zafer tacının yanı sıra para ödülleri veya parasal avantajların sağlanması nedeniyle, şerefsiz ilân edilmeleri söz konusu olabilecektir. Bu noktada *Proculianus* okulunun görüşü uyarınca halk karşısında sahneye çıkanların şerefsiz ilân edilip edilmeyeceklerinde sahneye çıkmak karşılığında bir menfaat elde etmelerinin belirleyici bir ölçüt olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir. *Sabinianus* okulundan olan *Gaius*'un konuya ilişkin aşağıdaki metni, içerik olarak onu tamamlayan *Ulpianus*'a ait metinle birlikte ele alındığında bu husustaki genel anlayışı değiştirmemektedir (Pennitz, 1995, s. 98):

D.3.2.3 (Gaius 1 ad ed. provinc.)

“Qui autem operas suas locavit, ut prodiret artis ludicrae causa neque prodit, non notatur: quia non est ea res adeo turpis, ut etiam consilium puniri debeat.”

“Fakat hizmetlerini sahneye çıkmak için kiralamış olmakla birlikte sahneye çıkmayan kimse şerefsiz ilân edilmez, çünkü bu faaliyet, (sadece) buna yönelik niyetin cezalandırılmasını gerektirecek kadar utanç verici değildir.”

D.3.1.1.6 (Ulpianus 6 ad ed.)

“...et qui operas suas, ut cum bestiis depugnaret, locaverit. bestias autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere: nam quid si leo sit, sed mansuetus, vel alia dentata mansueta? ergo qui locavit solus notatur, sive depugnaverit sive non: quod si depugnaverit, cum non locasset operas suas, non tenebitur: non enim qui cum bestiis depugnavit, tenebitur, sed qui operas suas in hoc locavit. denique eos, qui virtutis ostendendae causa hoc faciunt sine mercede, non teneri aiunt veteres, nisi in harena passi sunt se honorari: eos enim puto notam non evadere. sed si quis operas suas locaverit, ut feras venetur, vel ut depugnaret feram quae regioni nocet, extra harenam: non est notatus. his igitur personis, quae non virtutis causa cum bestiis pugnaverunt, pro se praetor permittit allegare, pro alio prohibet...”

“...ve hizmetlerini vahşi hayvanlarla dövüşmek için kiralamış olan bir kimse de (daha düşük dereceli mahkemelerde bile başkaları adına başvuruda bulunamaz). Fakat “vahşi hayvan” kavramını hayvanın

cinsinden ziyade yırtıcılığına bakarak anlamamız gerekir. Yani eğer bir aslan söz konusu ise fakat bu aslan ehlileştirilmiş ise veya başka bir ehlileştirilmiş yırtıcı hayvan söz konusu ise durum ne olacaktır? Sonuç olarak hizmetini (vahşi hayvanlarla) dövüşmek için kiralayan kimse, sırf bu yüzden, dövüşmüş olsa da olmasa da şerefsiz ilân edilir. Hizmetini dövüşmeye kiralamamış olan kimse dövüşmüşse, sorumlu olmaz. Çünkü sorumlu tutulacak olan vahşi hayvanlarla dövüşen kimse değil, hizmetlerini bunun için kiralamış olandır. Eski hukukçular (Cumhuriyet Dönemi hukukçuları-*veteres*) da, bunu ücret karşılığı değil cesaretlerini sergilemek için (*virtutis ostendendae causa*) yapanların, arenaya ödül karşılığında çıkmamış oldukları sürece, sorumlu olmayacağını söylerler, çünkü bu kimselerin (yani arenaya ödül karşılığında çıkanların) şerefsizlikle damgalanmaktan kurtulamayacaklarını düşünüyorum. Fakat bir kimse hizmetlerini arena dışında vahşi hayvanlarla dövüşmek veya bölgeye zarar veren bir vahşi hayvanı avlamak için kiralamışsa, şerefsiz ilân edilmez. O halde vahşi hayvanlarla cesaretlerini sergilemek için değil (ücret karşılığında) dövüşmüş olan kimselerin (*praetor* önünde) kendi adlarına başvuruda bulunmalarına *praetor* izin vermiş fakat bunu başkası adına yapmalarını yasaklamıştır...”

Her iki metin de dikkatli bir biçimde incelendiğinde hizmetlerini sahneye çıkmak için kiralayanlarla vahşi hayvanlarla dövüşmek için kiralayanlar arasında bir fark gözetildiği tespit edilebilecektir. Ele aldığımız ilk metne göre (D.3.2.3) hizmetlerini sahneye çıkmak için kiralamış olmakla birlikte sahneye çıkmayan kimseler şerefsiz ilân edilmezken, ikinci metinde (D.3.1.1.6) hizmetlerini arenada vahşi hayvanlarla dövüşmek üzere kiralamış olanların dövüşmüş olsalar da olmasalar da şerefsiz ilân edilecekleri belirtilmektedir. Yani ücret karşılığında sahneye çıkmak üzere sözleşme yapanların sadece bu sözleşmeyi yapmış olmaları şerefsiz ilân edilmeleri sonucunu doğurmaz ve bu kimselerin şerefsiz ilân edilebilmeleri için sahneye çıkmış olmaları koşulu da aranır iken hizmetlerini ücret karşılığında vahşi hayvanlarla dövüşmeye kiralayanların şerefsiz ilân edilebilmeleri için mutlaka arenaya çıkıp hayvanlarla dövüşmeleri koşulu aranmamış, sadece bu amaçla sözleşme yapmış olmaları yeterli sayılmıştır.

Bu metinler bağlamında daha Cumhuriyet Dönemi hukukçularının (*veteres*) dövüşçününün arenada vahşi hayvanlarla dövüşmek için önceden bir hizmet sözleşmesi yapmasıyla bunu yapmayı arenaya çıktıktan sonra ödül kabul etmek suretiyle dövüşmesi arasında da bir fark gözetmedikleri ve her iki grubun da şerefsiz ilân edilerek *praetor* önünde başvuruda bulunamayacakları görülmektedir. Bundan dolayı bu ilişkinin değerlendirilmesinde önceden verilmiş olan bir karşılığın bulunup bulunmaması belirleyici değildir. Ücret önceden değil de *honorarium* olarak sonradan verilse de bu işi karşılık almak suretiyle yapan kimse şerefsiz ilân edilecektir (Pennitz, 1995, ss. 99-100). İlgili *Digesta* metni incelendiğinde şerefsizliğe yol açan hususun bu faaliyetin ücret karşılığında yapılmasının yanı sıra arenada gerçekleştirilmesi olduğu söylenebilir. Metne göre

arenaya ücret karşılığında çıkmayan kimseler şerefsiz ilân edilmeyecekleri gibi hizmetini arena dışında ücret karşılığında olsa dahi vahşi hayvanlarla dövüşmek için kiralamış olanlar da şerefsiz ilân edilmeyeceklerdir. Yani bir anlamda hizmetini vahşi hayvanlarla dövüşmek için kiralamış olan bir kimsenin şerefsiz ilân edilmesi için her iki koşulun, yani vahşi hayvanlarla önceden verilecek ücret veya sonradan verilecek ödül karşılığında dövüşmesi ve bu dövüşün seyirciler önünde arenada gerçekleşmesi koşullarının bir arada olması aranmaktadır. Arenada vahşi hayvanlarla dövüşen kişinin bunu ücret karşılığında değil fakat yetenek ve cesaretini (*virtus*) sergileme amacıyla yapması durumunun şerefsizliği engelleyeceği özellikle vurgulanmakta ve ücret alınsa bile bir bölgeyi vahşi hayvanlardan korumak için onlarla dövüşen kimsenin de şerefsiz ilân edilmeyeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla bir kimsenin şerefsiz ilân edilmesinde yalnızca yaptığı iş karşılığında para alıp almadığının tek başına belirleyici ölçüt olduğunu kesin olarak ileri sürmek mümkün olmayabilir (Edwards, 1997, s. 76).

Gerçi daha *Gaius*'ta, tıpkı “sahneye çıkmak” (*in scaenam prodire*) gibi beyanname metnine ait olan “sahne sanatı (sergilemek) amacı”nın (*prodire artis ludicrae causa*) özellikle vurgulanmış olduğu görülmektedir. “Sahne sanatı”nın (“*ars ludicra*”) vurgulanması bizi aynı zamanda, *Gaius*'un da dâhil olduğu *Sabinianus* hukuk okulunun *Proculianus* okuluna karşıt düşen yorumunu ele almaya sevk etmektedir (Pennitz, 1995, s. 99, s.100).

Sabinianus Okuluna Mensup Hukukçuların Görüşleri

Sabinianus okuluna mensup hukukçuların konuya ilişkin görüşlerinin geçtiği metne yukarıda yer verilmiş olmakla birlikte metnin bu başlık altında tekrar ele alınması faydalı olacaktır.

D.3.2.4.pr. (Ulp. 6 ad ed.)

“Athletas autem sabinus et cassius responderunt omnino artem ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere...”

“Sabinus ve Cassius’un cevaplarında belirttikleri üzere atletler ise kesinlikle sahne sanatçılığı icra etmemektedirler (atletlerin faaliyetleri ise kesinlikle sahne sanatçılarıninki gibi değildir), zira onlar (atletler) yeteneklerini (cesaretlerini, yiğitliklerini-kahramanlıklarını-virtutis) sergilemeye çalışırlar...”

Ulpianus bu metinde Klâsik Hukuk Dönemi'nin başlarında yaşamış olan *Sabinus* ve *Cassius*'un görüşlerini aktarmaktadır. *Sabinus* ve *Cassius*'a göre atletlerin faaliyetleri sahne sanatı (*ars ludicra*) kapsamında değerlendirilemez. Atletizm gösterileri (*spectacula athletorum*) tam olarak *ludi* terimi kapsamına da girmemektedir ve imparator *Augustus*'un *Res gestae*'sindeki kelime tercihi de bunu doğrulamaktadır. Buna karşın hukuk dilinde *scaena* daha ziyade arenalardaki gladyatör dövüşlerinin kavramsal karşıtı olarak kullanılmaktadır (Pennitz, 1995, s. 100). Burada vurgulamak isteriz ki *scaena*, arenalardaki gladyatör dövüşlerinin

kavramsal karşıtı olarak kullanılsa dahi bu faaliyetleri yürüten kimseler hukuken benzer kısıtlamalara tâbi tutularak şerefsiz ilân edilmektedirler. Pennitz'e göre *Sabinianus* ve *Proculianus* okulları arasındaki görüş farklılığı *Proculianus* okulu temsilcilerinin *scaena* (sahne), *Sabinianus* okulu temsilcilerinin ise *ars ludicra* (sahne sanatı) kavramını daha fazla vurgulanmasına dayanmaktadır. Buna dayanarak *Sabinianus* okulunun her iki temsilcisi (yani *Sabinus* ve *Cassius*) atletlerin bir meslek grubu olarak davalarda taraf olma kısıtlamalarına tâbi olmadıkları, yani meslekleri nedeniyle şerefsiz ilân edilmeyecekleri yönündeki görüşlerine içeriksel bir dayanak da göstermişlerdir: atletler faaliyetlerini yeteneklerini (mücadele-savaşma azimlerini-erdemlerini-cesaretlerini) göstermek amacıyla (*virtutis causa*) gerçekleştirirler (Pennitz, 1995, s. 101). Pennitz, atletlerin faaliyetlerinin, kazanç elde etme amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin karşıtı da temsil etmediğini savunmaktadır. Zira atletizm yarışmalarında genellikle zafer kazanan atletlerin parasal ödüller veya maddî menfaatler elde etmeleri söz konusudur. Atletler de bu yarışmalara prestijin yanı sıra ödül kazanmak amacıyla katılmaktadırlar. Dolayısıyla Pennitz'e göre atletizm yarışmalarına katılanların şerefsiz ilân edilmemelerinin bu kimselerin kazanç elde etme amacı güdüp gütmemeleri ile bir bağlantısı yoktur. Esasen *Sabinus* ve *Cassius* da bu yüzden *virtutis gratia* (*virtus* uğruna) ifadesi ile muhtemelen her şeyden önce atletizmin lekesizliğine, zafer için yarışma prensibine işaret etmektedirler. Hatta kavram geniş anlamda ele alınacak olursa *virtus* askeri meziyetlere dahi tekâbül etmektedir. Her türlü sahne (gösteri) faaliyetiyle tamamen karşıt konumlandırılan atletizm faaliyeti hakkında böyle olumlu bir değerlendirme aynı zamanda bu faaliyete hiçbir şekilde olumsuz bir hukukî sonucun bağlanmaması gerektiği anlamına da gelir (Pennitz, 1995, s. 102). Sonuç olarak *Sabinianus* okulu temsilcileri atletlerin şerefsiz ilân edilmemelerinde kazanç elde etme amacı olup olmadığını değil yarışmalara katılanların yeteneklerini (mücadele-savaşma azimlerini-erdemlerini-cesaretlerini-*virtus*) sergileme amacının olup olmadığını belirleyici kıstas olarak ön plana çıkarmışlardır (Pennitz, 1995, s. 101, s. 107).

SONUÇ

Gladyatörlerin ve profesyonel atletlerin, özellikle de güreş, boks, *pankration* gibi dövüş müsabakalarına katılan atletlerin hem faaliyetlerinin hem de hukukî durumlarının birbirine benzeyip benzemediği tereddüt uyandırabilecek bir konudur. Modern çalışmalarda gladyatör dövüşlerinin spor, gladyatörlerin de atlet sayılabileceği yolundaki düşüncenin taraftarları artmaktadır. Bu görüşe ihtiyatla yaklaştığımızı metin içinde ifade etmiştik. Bunun için en önemli gerekçe bu iki grubun statülerinin farklı olduğunu gösteren *Digesta* metinlerinin bulunmasıdır. Ancak profesyonel atletlerin hukukî statüsünün gladyatörlerle benzer olabileceği şeklinde yorumlanabilecek bir *Digesta* metni de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu metinler arasındaki çelişkinin sebepleri ortaya konulduğunda bu iki grubun hukukî statülerinin karşılaştırılması da kolaylaşacaktır.

Gladyatörler genellikle köle statüsünde olsalar ve zorla dövüştürülseler de özgür ve Roma vatandaşı olmalarına rağmen para karşılığında gönüllü olarak gladyatörlük yapanların olduğu da görülmektedir. *Auctoratus* olarak adlandırılmış olan bu gladyatörler, gladyatör eğiticileri veya gladyatör okulu sahipleri olan *lanista*'larla *auctoramentum* ismini taşıyan bir sözleşme yaparlar ve yakılmaya, zincire vurulmaya, dövülmeye (kırbaçlanmaya) veya kılıçla öldürülmeye göz yumacaklarına ve ne emredilirse yapacaklarına dair yemin ederlerdi. Bu suretle kendilerini köle benzeri bir konuma düşürmüş olurlar ve aynı zamanda hak ehliyetlerinde çeşitli kısıtlamalara yol açan şerefsizlikle (*infamia*) damgalanırlardı. Gerçi bu sözleşmeyi yapmayı para almadan farklı saiklerle arenaya çıkarak gladyatör olarak dövüşenlerin şerefsiz ilân edilmediği örnekler de bulunmakla veya para almadan arenada dövüşenlerin hukukî durumunun çok net olmadığı savunulmakla birlikte bu örneklerin çok sık rastlanmayan istisnai durumlar olduğu ve özgür gladyatörlerin genellikle *auctoramentum* yaparak şerefsizliğe dâçar oldukları söylenebilir. Şerefsiz ilân edilen gladyatörlere yönelik olarak ne gibi kısıtlamalar getirildiğini tam olarak tespit etmek kolay olmasa bile genel olarak gladyatörlerin *magistra* seçilememek, *senatus* üyeliği veya diğer önemli kamu hizmetlerini ifa edememek, halk meclislerinde oy verememek, hâkimlik yapamamak, davada başkalarını temsil edememek gibi kısıtlamalara tâbi tutulmuş olma olasılıkları yüksektir.

Profesyonel atletlerin durumunun ise farklı hukukî metinlerde farklı şekillerde değerlendirildiği görülmektedir. Roma hukukunda Klâsik Hukuk Dönemi'nden itibaren iki farklı hukuk okulunun olduğu bilinmektedir. *Sabinianus* ve *Proculianus* okulları olarak anılan bu iki farklı ekole mensup hukukçular bazı konularda farklı görüşleri savunmaktadırlar. Profesyonel atletlerin hukukî statüsü de bu farklılığın görüldüğü konulardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Konumuza ilişkin olarak farklı görüşlere sahip olmalarının sebebinin ne olduğunu tam olarak tespit etmek, kaynaklarda buna yönelik bir kanıt olmadığı için mümkün görünmemektedir ve bu konuda yalnızca çeşitli teoriler öne sürülebilir. *Sabinianus* okuluna mensup hukukçular *Sabinus* ve *Cassius*'a göre profesyonel atletlerin faaliyeti aktörlerinki gibi değildir ve atletler yeteneklerini, cesaretlerini ve mücadele azimlerini (*virtus*) göstermek için mücadele etmeleri nedeniyle şerefsiz ilân edilmezler. *Proculianus* okuluna mensup hukukçular olan *Pegasus* ve genç *Nerva*'ya göre ise "kazanç elde etme amacıyla (*quaestus causa*) yarışmalara katılıp kendini alçaltanlar" şerefsiz ilân edilebilirler ve bu kapsama profesyonel atletler de girmektedir. Zira profesyonel atletlerin katıldıkları yarışmalarda zafer kazanmaları durumunda ödülleri verilmesi de söz konusudur ve başarılı bir atlet zafer kazandığı yarışmalardan sonra önemli miktarda kazanç elde etme olanağına sahiptir. Ancak burada bir ayrıma gidilmesi yerinde olacaktır. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki antik çağda bir profesyonel atletin yarışmalara katılırkenki amacı ödül kazanmak olsa da atletler bu ödülleri bir "maaş" veya "ücret" gibi görmemektedirler. Özellikle Olimpiyat oyunları gibi prestijli yarışmalarda elde edilen zaferler maddi getirinin yanı sıra onlara ün ve saygınlık da getirmektedir ve

başarılı atletlerin çeşitli kamusal yükümlülüklerden muaf tutulmak gibi ayrıcalıklardan yararlandıkları, onlara farklı şehirler tarafından onursal vatandaşlık ünvanlarının bahşedildiği görülmektedir. Ayrıca şehirlerde meclis üyeliği veya oyunlara başkanlık etmek gibi önemli görevler de üstlenmişlerdir. En başarılı bir gladyatörün bile bu gibi görevler üstlenmediği savunulmaktadır. Üst düzey yarışmalara katılan ve kazandıkları zaferlerle maddi kazancın yanı sıra belirli bir saygınlığa da kavuşan profesyonel atletlerin yanı sıra ücret karşılığında dövüşen veya atletizm gösterileri sergileyen alt sınıftan atletlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal ve hukukî durumları gladyatörlerin durumuna daha yakın olan atletler bu gruba girenler olabilir ve bu gibi atletlerin şerefsiz ilân edilebilecekleri savunulmaktadır. Diğer yandan *Sabinianus* okulu temsilcilerinin atletizm yarışmalarına olumlu bir değer atfetmeleri ve aktörler ve gladyatörlerin katıldıkları faaliyetlere kölelerin de katılması mümkünken, atletizm yarışmalarına kural olarak kölelerin katılmaması gibi nedenlerle de atletlerin şerefsiz ilân edilmeyecekleri sonucuna vardıklarının ileri sürüldüğü görülmektedir.

Bu iki hukuk okulu arasındaki görüş farklılığının veya farklı metinlerdeki çelişkili ifadelerin sebebi bir yana bırakılacak olursa, yarışmalara, özellikle de Yunan festival döngüsündeki prestijli yarışmalara katılan profesyonel atletlerin şerefsiz ilân edilmeyeceği, meclis üyeliği gibi görevler üstenebilecekleri göz önünde bulundurulduğunda hukukî statülerinin genellikle şerefsizlikle damgalanmaktan kurtulamayan gladyatörlerden farklı olduğu söylenebilecektir. Ancak bu açıklamalarımızda daha önce belirttiğimiz gibi gerek profesyonel atletlerin gerek gladyatörlerin yeknesak kategoriler altında sınıflandırılmalarının ve bu konudaki genellemelerin bizi yanlış sonuçlara da götürebileceği çekincesinin göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır. Dolayısıyla genel olarak hem toplumsal hem hukukî bakımdan profesyonel atletlerin durumunun gladyatörlerden farklı ve nispeten daha iyi olduğu söylenebilir de bunun istisnalarının da olabileceği göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Adkins L. & Adkins R. A. (2004). *Handbook to Life in Ancient Rome*. New York: Facts on File.

Aktunç, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aldrete, G. S. (2014). Material Evidence for Roman Spectacle and Sport. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 438-450). Malden MA: WILEY Blackwell.

Anderson, J. (2007). *The Legality of Boxing: A Punch Drunk Love?* Oxon: Birkbeck Law Press.

Arena, V. (2015). Informal Norms, Values And Social Control In The Roman Participatory Context. D. Hammer (Der.), *A Companion to Greek*

Democracy and Roman Republic içinde (ss. 217-238). Malden MA: WILEY Blackwell.

Barton, C. A. (1993). *The Sorrows of the Ancient Romans: The Gladiator and the Monster*. New Jersey: Princeton University Press.

Behrends, O., Knütel, R., Kupisch B. & Seiler, H. H. (1995). *Corpus Iuris Civilis, Text und Übersetzung, auf der Grundlage der von Theodor Mommsen und Paul Krüger besorgten Textausgaben, Bd. II (1-10)*. Heidelberg: C.F. Müller juristischer Verlag.

Bertolin, R. (2010). Review of “*Sport in the Cultures of the Ancient World. New Perspectives. Sport in the Global Society, London/New York: Routledge, 2009*” <https://bmc.brynmaur.edu/2010/2010.07.23> (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

Carter, M. J. (2014). Romanization through Spectacle in the Greek East. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 619-632). Malden MA: WILEY Blackwell.

Cornell, T. J. (2002). On War and Games in the Ancient World. R. K. Barney ve diğerleri (Der.), *Sixth International Symposium for Olympic Research* içinde (ss.29-40). London, Ontario: University of Western Ontario.

Craig, S. (2002). *Sports and Games of the Ancients*. Westport: Greenwood Publishing Group.

Crowther, N. B. (1983). Greek Games in Republican Rome. *L'antiquité classique*, 52, 268-273.

Crowther, N. B. (2007). *Sport in Ancient Times*. Westport: Praeger.

Curry, A. (2008). The Gladiator Diet. *Archaeology*, 61 (6), 28-30.

Dunkle, R. (2008). *Gladiators: Violence and Spectacle in Ancient Rome*. London and New York: Routledge.

Dunkle, R. (2014). Overview of Roman Spectacle. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 381-394). Malden MA: WILEY Blackwell.

Edwards, C. (1997). Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome. Judith P. Hallet ve Marilyn B. Skinner (Der.), *Roman Sexualities* içinde (ss. 66-95). New Jersey: Princeton University Press.

Edwards, C. (2007). *Death in Ancient Rome*. New Haven and London: Yale University Press.

Fagan, G. G. (2014). Gladiatorial Combat as Alluring Spectacle. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 465-477). Malden MA: WILEY Blackwell.

Fagan, G. G. (2015). Gladiators, combatants at games. *Oxford Classical Dictionary*. (<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.2845>) (Erişim tarihi: 30.11.2021).

Friedländer, L. (1920). *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine. Bd. II, 9. Aufl.* Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

Friedländer, L. (1921). *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine. Bd. IV, 9. und 10. Aufl.* Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

Futrell, A. (2006). *The Roman Games: A Sourcebook*. Malden MA: Blackwell.

Gaius Institutiones, Borçlar Kısım (1953). (T. Rado, Çev.), İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Gaius Institutiones, Institutionen des Gaius (2004). (U. Manthe, Çev.), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Gardiner, E. N. (1930). *Athletics of the Ancient World*. Oxford: Clarendon Press.

Gardner, J. F. (1993). *Being a Roman Citizen*. London and New York: Routledge.

Girard, P.F. (1908). *Geschichte und System des römischen Rechts. I. Teil: Geschichte-, Personen-, Familien- und Sachenrecht*. (R. von Mayr, Çev.). Berlin: Verlag von Franz Vahlen.

Golden, M. (2004). *Sport in the Ancient World from A to Z*. London: Routledge.

Golden, M. (2008). *Greek Sport and Social Status*. Austin: University of Texas Press.

Greenidge, A.H.J. (1894). *Infamia, Its Place in Roman Public and Private Law*. Oxford: Clarendon Press.

Hallett, C. H. (2005). *The Roman Nude, Heroic Portrait Statuary 200 BC-300 AD*. Oxford: Oxford University Press.

Harris, H. A. (1972). *Sport in Greece and Rome*. Ithaca: Cornell University Press.

Heumann, H. G. & Seckel, E. (1926). *Heumann's Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.

Homeros (tahm. M.Ö. 800-700/2016). *İlyada* (A. Erhat & A. Kadir, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hopkins, K. (1983). *Death and Renewal*. Cambridge: Cambridge University Press.

İplikçioğlu, B. (1997). *Eskibatu Tarihi I, Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Jakab, É. (2012). Geld und Sport, Rezeption griechischer *Topoi* in der römischen Jurisprudenz. *Revue Internationale de Droits de l'Antiquité (RIDA)*, 59, 93-125.

Kaser, M. (1971). *Das römische Privatrecht, das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, erster Abschnitt*. (2. Auflage). München: Verlag C.H. Beck.

Kyle, D. G. (1998). *Spectacles of Death in Ancient Rome*. London and New York: Routledge.

Kyle, D. G. (2015). *Sport & Spectacle in the Ancient World* (Second Edition). Malden MA: WILEY Blackwell.

Lebek, W.D. (1990). Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius: Das SC der Tabula Larinas. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 81, 37-96.

Lee, H. M. (2014). Greek Sports in Rome. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 533-542). Malden MA: WILEY Blackwell.

Leppin, H. (2011). Between Marginality and Celebrity: Entertainers and Entertainments in Roman Society. M. Peachin (Der.), *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World* içinde (ss. 660-678).

Lösch, S., Moghaddam, N., Grossschmidt, K., Risser, D. U., & Kanz, F. (2014). Stable Isotope and Trace Element Studies on Gladiators and Contemporary Romans from Ephesus (Turkey, 2nd and 3rd Ct. AD) - Implications for Differences in Diet. *PLoS ONE*, 9 (10), 1-17, e110489. doi:10.1371/journal.pone.0110489 (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

Mann, C. (2103). *Die Gladiatoren*. München: C.H. Beck.

Mann, C. (2014a). Greek Sport and Roman Identity. T. F. Scanlon (Der.), *Sport in the Greek and Roman Worlds, Vol. 2: Greek athletic Identities and Roman Sports and Spectacle* içinde (ss. 151-179). Oxford: Oxford University Press.

Mann, C. (2014b). People on the Fringes of the Greek Sport. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 276-286). Malden MA: WILEY Blackwell.

Newby, Z. (2005). *Greek Athletics in the Roman World, Victory and Virtue*. Oxford: Oxford University Press.

Newby, Z. (2015). Roman Art and Spectacle. B. E. Borg (Der.), *A Companion to Roman Art* içinde (ss. 552-568). Malden MA: WILEY Blackwell.

Nişanyan, S. (2007). *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. Genişletilmiş gözden geçirilmiş 3. Basım*. İstanbul: Adam Yayınları.

Otto, C. E., Schilling, B. & Sintenis, C. F. F. (1839). *Das Corpus Juris Civilis in's Deutsche Übersetzt von einem Vereine Rechtsgelehrter. Bd. I, 2. Aufl.* Leipzig: Verlag von Carl Focke.

Paik, W. (2010). Review of "Greek Sport and Social Status" by Mark Golden. *The Review of Politics*, 72 (3), 563-566.

Pennitz, M. (1995). Zur Postulationsfähigkeit der Athleten im klassischen römischen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung*, 112, 91-108.

Petronius (tahm. M.S. 60/2003). *Satyricon* (F. G. Özaktürk, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Pleket, H. W. (1974). Zur Soziologie des antiken Sports. *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome*, 36, 57-87 (<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/knir/#page=71&accessor=toc1&source=36&view=pdfPane>) (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

Pleket, H. W. (2003) Review of "Sport in the Ancient World from A to Z" by Mark Golden. *Nikephoros*, 16, 277-279.

Pleket, H. W. (2009). Review of "Sport and Spectacle in the Ancient World" by D. G. Kyle. *Mnemosyne*, 62 (2), 344-346.

Pleket, H. W. (2010). Games, Prizes, Athletes and Ideology: some aspects of the history of sport in the Greco-Roman World. Jason König (Der.), *Greek Athletics* içinde (ss.145-174). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Plinius, Gaius Secundus (tahm. M.S. 77/1961). *Naturalis Historia* (H. Rackham, Çev.), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (LOEB).

Poliakoff, M. B. (2014). *Review of "A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity, Blackwell companions to the ancient world. Literature and culture, Malden, MA; Oxford; Chichester: Wiley-Blackwell, 2014"* [P. Christesen ve D. G. Kyle tarafından yayına hazırlanan *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. <https://bmcr.brynmawr.edu/2014/2014.11.38> (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

Potter, D. S. (2012). *The Victor's Crown: A History of Ancient Sport from Homer to Byzantium*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Reid, H. L. (2006). Was the Roman Gladiator an Athlete? *Journal of the Philosophy of Sport*, 33 (1), 37-49, DOI: 10.1080/00948705.2006.9714689, (<http://dx.doi.org/10.1080/00948705.2006.9714689>) (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

Remijsen, S. (2015). *The End of Greek Athletics in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sayın, B. Y. (2020). *Roma'da Köle ve Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Scott, S.P. (2001). *The Civil Law, Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian and The Constitutions of Leo, vol. III*. New Jersey: The Lawbook Exchange.

Söğütü, Ö. (2020). *Roma Özel Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tacitus, P.C. (tahm. 104-109/1962). *Historiae* (C.H. Moore, Çev.), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (LOEB).

Tahan Orhan, D. (2019). *Roma Hukukunda Sportif Faaliyetlerden Kaynaklanan Hukukî Sorumluluk ve Türk Hukukuna Yansımaları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Tahiroğlu, B. & Erdoğan, B. (2001). *Roma Hukuku Meseleleri*. İstanbul: Der Yayınları.

Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Torlone, M. Z. (2014). Writing Arenas: Roman Authors and Their Games. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 412-421). Malden MA: WILEY Blackwell.

Türkoğlu Özdemir, G. (2008). *Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik)*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Umur, Z. (1983). *Roma Hukuku Lügati*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Umur, Z. (1984). *Roma Hukuku, Tarihî Giriş- Kaynaklar-Umumî Mefhumlar-Hakların Himayesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Wacke, A. (1978). Athleten als Darlehensnehmer nach römischem Recht. *Studia et Documenta Historiae et Iuris (SDHI)*, 44, 439-452.

Watson, A. (1998). *The Digest of Justinian, vol. I*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Wessner, P. (Der.). (1931). *Scholia in Iuvenalem Vetustiora*. Lipsiae: B. G. Teubner.

Wiedemann, T. (1995). *Emperors and Gladiators*. London and New York: Routledge.

Zaleski, J. (2014). Religion and Roman Spectacle. P. Christesen ve D. G. Kyle (Der.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* içinde (ss. 590-602). Malden MA: WILEY Blackwell.

Yayın Geliş Tarihi: 17.06.2021
Yayına Kabul Tarihi: 31.01.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.953827

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 223-244
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDE TÜRK SAĞ DÜŞÜNCESİNDE AYDIN İMGESİ

Bayram KOCA*
Ekin Kadir SELÇUK**

Öz

Türkiye’de Soğuk Savaş’ın yoğun yaşandığı dönem, 1960 ile 1980 yılları arasındır. Bu süreçte, solcu aydınların kamusal alanda hâkimiyeti olduğu söyleyebilir. Hatta kimi solcu aydınlar, ordudaki bazı subaylarla işbirliği yaparak darbe ile yönetime gelmeye çalışmışlardır. Soğuk Savaş sürecinde solcu aydınların kamusal alandaki etkinliğine tepki olarak Türk sağ aydınlarının örgütlendiğini ve onlara karşı devleti/düzeni korumaya çalıştığını gözlemleriz. Bu çerçevede Soğuk Savaş sürecinde Türk sağ aydınlarının, komünizme karşı bir şekilde konumlandıklarını iddia edebiliriz. Türk Sağ aydınları, kendilerini “yerli ve milli” saymakta, solun ise bu topraklara modernleşme politikaları sonrası “suni ve köksüz” bir şekilde geldiklerini öne sürmektedirler. Türk Sağ aydınları, modernleşme politikaları ve sonrasındaki Kemalist reformlarla Türkiye’de millî kültürün ihmal edildiğini iddia etmekte ve millî kültürdeki bu ihmalden dolayı solun ülkeye girdiğini öne sürmektedir. Bu minvalde sağ düşünce, Soğuk Savaş sürecinde sola karşı millî kültürü güçlendirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 1960-1980 yılları arası sağ düşüncede “aydın” kavramına dair yaklaşımları ele almaktır. Bu çerçevede Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Cemil Meriç, Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Sabri Ülgener’in aydın kavramına yönelik düşünceleri ele alınacaktır. İlk olarak sağ düşüncede modernleşme, anti-komünizm ve Kemalizm imgesine yer verilecek, sonrasında Türk sağ aydınlarının millî kültürün güçlendirmesine dair düşünceleri tartışılacaktır. Son olarak ise 1970’lerde sağ düşüncenin çatı örgütü olan Aydınlar Ocağı deneyimi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aydın, Türk Sağ, Türk Solu, Kemalizm, Anti-Komünizm*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koca, B., Selçuk, E. K. (2022). Soğuk Savaş sürecinde Türk sağ düşüncesinde aydın imgesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 223-244.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-3269-7132, bayramkoca88@gmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0003-4978-3635, ekinkadirsalcuk@gmail.com.

IMAGE OF INTELLECTUAL IN THE TURKISH RIGHT THOUGHT DURING THE COLD WAR PROCESS

Abstract

Cold War intensely experienced between 1960 and 1980 in Turkey. In this process, it can be said that leftist intellectuals dominated the public sphere. Some leftist intellectuals even tried to come to power with a military coup by cooperating with some officers in the army. During the Cold War, we observe that Turkish right-wing intellectuals are being organized in response to the activity of left-wing intellectuals in the public sphere and are trying to protect the state/order against them. Turkish right-wing intellectuals consider themselves as "indigenous and national" and claim that the leftists came to these lands by "artificial and rootless" after the modernization policies. Turkish right-wing intellectuals claim that national culture has been neglected through modernization policies and Kemalist reforms in Turkey and assert that the left-wing has entered the country due to this neglect of national culture. In this respect, the right-wing thought tried to strengthen the national culture against the left-wing during the Cold War.

The aim of this study is to examine the approach of the right-wing thought to the concept of "intellectuals" between the years 1960-1980. In this framework, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Cemil Meriç, Mümtaz Turhan, Erol Güngör and Sabri Ülgener's thoughts on the concept of intellectuals will be included. First of all, images of on modernization, anti-communism and Kemalism in the right-wing thought will be given, and then the views of the right-wing intellectuals on strengthening the national culture will be discussed. Finally, the experience of the Intellectuals Hearth (Aydınlar Ocağı), the umbrella organization of right-wing intellectuals in the 1970s, will be discussed.

Keywords: *Intellectual, Turkish Right, Turkish Left, Kemalism, Anti-Communism*

GİRİŞ

Sağ ve sol kavramlarının Türkiye siyasi tarihinde kabul görüşü ve kullanılmaya başlanması 1960'larda başlamıştır. Öncesinde bu kavramlar, daha çok "aşırı sağ" ve "aşırı sol"u ifade etmek için kullanılmışlardır. Erken Cumhuriyet dönemine baktığımızda, Kemalizm'in halkçılık anlayışı çerçevesinde halk "sınıfsız imtiyazsız bir kütle" olarak görülmüştür. Bu çerçevede sınıfların olmadığı belirtilmiş ve Ziya Gökalp'in belirttiği üzere "dayanışmacı" bir toplum tahayyül edilmiştir. Hatta Recep Peker'e göre, şefin etrafında toplanan, çıkarları çelişmeyen ve aralarında bir ayrışma söz konusu olmayan bir "ulus" mevcuttur bu dönemde (1984, s. 64). 1960 sonrası Türkiye İşçi Partisi (TİP) kendisini "sosyalist" bir parti olarak tanımlarken, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) "ortanın solunda" olduğunu belirtmiş, Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel CHP "ortanın solunda" ise biz de "ortanın sağındayız" demiştir (1991, s. 17). Böylece Türkiye siyasi hayatında sağ ve sol kavramlarının kullanımı yaygınlaşmıştır. Ayrıca 1960 ile 1980 yılları arası sağ-sol kutuplaşmasının yoğun yaşandığı dönemdir. Soğuk Savaş şartlarında sağ-sol mücadelesinin sertleştiği, hatta yer yer çatıştığını görürüz. Soğuk Savaş'ın ideolojisi şeklinde ele alabileceğimiz anti-komünizm, Türkiye'de

cephleşmeyi arttırmıştır. Türk sağ, kendisini özellikle 1960 sonrası yükselen sola karşıt bir şekilde konumlandırmış ve onlara karşı millî kültürü güçlendirme amacıyla olmuştur. 1960 öncesi, sağ ve sol aydınlar arasında irtibat varken (Birkan, 2018), 1960'la bu iki kesim arasında iletişimin kesildiğini söyleyebiliriz. Bu çalışma sağ-sol kavramlarının yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı ve bu iki kesim arasında kutuplaşmanın yoğun yaşandığı 1960-1980 yılları arasına odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 1960-1980 yılları arası sağ düşüncede “aydın” kavramına dair yürütülen tartışmaları ele almaktır. Yeri geldiğinde diğer sağ düşüncüyü savunan aydınların görüşlerine yer verilmekle birlikte bu çalışmada esas olarak Türk sağ düşünürleri bağlamında Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Cemil Meriç, Erol Güngör ve Sabri Ülgener'in görüşlerine yer verilecektir.¹ Ayrıca 1970'lerde sağ düşüncenin çatı örgütü olan Aydınlar Ocağı da ele alınacaktır. Bu çalışmada Türk sağının düşünsel kısmına odaklanılmış ve Türk sağının siyasi kısmı kapsam dışı bırakılmıştır. Genel olarak Türk sağ kendisini “doğal” saymakta, solu ise modernleşme politikaları sonrası ortaya çıkan “suni” bir ideoloji olarak tartışmaktadır. Bu çalışmanın teorik ve tarihsel arka planı kapsamında, Türk sağ ve aydın ilişkisi modernleşme, Kemalizm ve solun yükselişi karşısında sağda artan anti-komünizm tartışmaları ele alınacaktır. Çalışmanın ana bölümünde ise, Türk sağının modernleşme, Kemalizm ve sola bakışına ışık tutulacak ve son da aydın kavramına yüklediği işlevlere yer verilecektir.

TEORİK VE TARİHSEL ARKA PLAN

Çalışmanın teorik ve tarihsel arka planı kısmında, Türk sağ düşüncesinde aydına yüklenen anlam ve “Türk sağ”ın tanımı yapılacak ve solcu entelektüellere karşı sağın esas aydınların kendileri olduğunu öne sürdüğü Aydınlar Ocağı girişiminden bahsedilecektir. Ayrıca modernleşme ve Batılılaşma kavramları ele alınacak, Soğuk Savaş sürecinde solun yükselişine karşılık sağda artan anti-komünizm politikaları tartışılacaktır.

Türk sağ düşüncesinde “aydın”a yaklaşımı ele aldığımızda, aydının düşünsel boyutundan ziyade “işlevi”ne odaklanıldığı görülür. Bu bağlamda Türk sağında aydına yüklenen görev, hakikati aramaktan ziyade toplumu aydınlatması, doğrunun, güzelin bayraktarlığını yapması, bir siyasal programının altyapısını inşa etmesi beklenmektedir (Dellaloğlu, 2020, s. 134). Türk sağında, Virginia Held'in de

---

¹ Bu çalışmada ele alınacak 6 aydının birçok konuda farklı düşündüklerini ifade etmek gerekir. Örneğin sola yaklaşım konusunda Meriç ve Topçu daha ılımlı iken Kısakürek ve Güngör daha serttir. Ancak bu 6 düşünür, birbirinden farklı olmakla hatta birbirleriyle bazı konularda anlaşamamakla birlikte son kertede sağ düşünce içinde değerlendirilmişlerdir. Soğuk Savaş sürecindeki Türk sağına dair yapılan tespitleri de, ele alınan düşünürlerin bazıları doğrudan ifade etmiş, bazıları da en azından reddetmemiştir. Bu çalışmada Türk sağının aydına bakışının çerçevesini ortaya koymak için kimi yanlışlamaları göze almak pahasına genellemelere gidilmiştir.

belirttiği gibi, aydının zihinsel faaliyetinden ziyade toplumsallığı ön plana çıkar. Topluma şekil vermek ve ona yol göstermek onun başlıca görevidir (Held, 1983, s. 576). Zygmunt Bauman, Aydınlanma Çağı'yla oluşan ve düzeni sağlama amacıyla olan “yasa koyucu aydının” toplumu disipline etme, eğitime, terbiye etme, iyileştirme, cezalandırma rolünü kendisinde gördüğünü belirtir (2003: 135). Dolayısıyla Türk sağ düşüncesinde aydının Bauman'ın tanımlamasıyla “yasa koyucu aydın” olmayı hedeflediği söylenebilir.

Türk sağ düşüncesinde, Türkiye'nin gerçek tabanının sağ ideoloji olduğu öne sürülmüştür. Sağ, Türkiye'de doğal ve olması gereken şekilde ele alınmıştır. Beşir Ayvazoğlu sağ, Türkiye'nin “asıl kütlesi” şeklinde tanımlamıştır (1991, s. 32). Benzer şekilde Hasan Bülent Kahraman da sağın Türkiye'nin gerçek tabanı olduğunu, kırsal alandan kentlere kadar sağ ideolojinin belirleyici olduğunu dile getirmiştir (1995, s. 23). Sağ düşünce solun Türkiye'nin doğallığını ve normallliğini bozmaya çalıştığını iddia etmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de sağ düşüncenin temel özelliklerinden biri olarak sol karşıtlığı olduğunu söyleyebiliriz. Türk sağındaki bu sol karşıtlığı, 1960'lar ve 70'lerde yükselen sola karşı gelişmiştir.

Soğuk Savaş sürecinde özellikle 1960'lar ve 70'lerde solun entelektüel alanda hâkimiyeti olduğu söylenebilir. Bu dönemde Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı, Ruhi Su, Tarık Ziya Ekinci, İsmail Beşikçi, Abidin Dino gibi solcu entelektüellerin kamusal alanın belirlenmesinde önemli etkileri vardı. Hatta entelektüellik solculuğa ilişkin sayılır ki bundan dolayı Türk sağ aydınlarının anti-entelektüel yapıda oldukları söylenebilir. Taha Akyol, Türk sağının entelektüel bir ikame olarak dinin kuvvetli meşrulaştırıcılığına başvurduğunu ve sol karşısındaki entelektüel eksikliğini bu şekilde gidermeye çalıştığını söylemiştir (1991, s. 224). Benzer şekilde Beşir Ayvazoğlu da “fikri liderlere bir mürit sadakati ve teslimiyetiyle bağlanmak, onların fikirlerini geliştirip yeni ufuklara açılmak yerine, değişmez hakikatlermiş gibi benimseyip ‘vird’ haline getirme”nin tekke terbiyesinden sağa miras kaldığını belirtir ve bunun sağda serbest düşüncenin önüne dikildiğini iddia etmiştir (1991, s. 37). Başka bir ifadeyle bu iki düşünür, Türk sağının entelektüel gelişiminde ve anti-entelektüel bir veçheye sahip olmasında dinin etkili olduğunu söylemiştir. Tanıl Bora ise Türk sağ aydınlarının anti-entelektüel veçhesiyle Batı karşısında duyduğu hasedi ve kini komünizme aktardığını öne sürmüştür (2012, s. 17).

Sağ düşüncede aydınların neden solculuğu seçtiği tartışılmıştır. Sabri Ülgener aydınlarla dair tartışma yürüttüğü *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler* adlı kitabında Türkiye'de aydınların solcu ve anti-kapitalist olmasına dair görüşlerini şu şekilde belirtmiştir (2006, s. 112-121): Ona göre, bilinen sistemler arasında kapitalizme saldırı riskinin ve maliyetinin en az olması, kapitalizmi hedef haline getirmektedir. Ayrıca kapitalizmin demokrasi, liberalizm ve insan haklarıyla beraber geliştiği ve eleştiriye tahammülünün olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kapitalist düzende anti-kapitalist olmanın mümkün, komünist sistemde ise anti-komünist olmanın gayri mümkün olduğunu ima etmiştir. Ayrıca aydınların

kapitalist sistemde anti-kapitalist duruş sergileyerek işçi sınıfı ve genç kesim nazarında prim elde ettiğini, böylece anti-kapitalist olmanın kişisel tatmine izin verdiğini öne sürmüştür. Üstelik Marksizm'in "bilimsel" oluşu aydınları cezbetmiştir. Bu gerekçelerden dolayı Ülgener, Türkiye'de aydınların kahir ekseriyetinin anti-kapitalist ve solcu olduğunu söylemiştir.

Türk sağ aydınları, solun kamusal alandaki hegemonyasını yıkmak ve millî kültürü güçlendirmek amacıyla Aydınlar Ocağı'nı kurmuşlardır. Bu yapı, Aydınlar Kulübü adı altında 1962-1965 yılları arasında faaliyet göstermiş, 17 Mayıs 1970'de ise İbrahim Kafesoğlu başkanlığında Aydınlar Ocağı adıyla örgütlenmiştir. Erol Güngör, Ahmet Kabaklı, Nevzat Yalçın, Muharrem Ergin gibi sağ düşüncenin önemli aydınları bu ocak içerisinde faaliyet yürütmüşlerdir. Ayrıca ocağın ismini de Necip Fazıl Kısakürek önermiştir. Süleyman Yalçın, solun azgınlaştığı şartlarda Türk milletinin tarihi misyonuna sahip çıkmak için bu ocağı kurduklarını belirtir (1991, s. 103). Kitleselleşme gibi amacı olmayan bu ocak, sol karşısında Türkiye'nin gerçek aydınlarının kendileri olduklarını öne sürmüşlerdir.

Türk sağ, Türkiye siyasetinde sağ düşüncüyü savunan aydınların aktif olması gerektiğine inanmışlardır. Özellikle solun "tehlikeli" olduğu Soğuk Savaş şartlarında solla mücadelede ve millî kültürün güçlendirilmesinde önemli rol oynayacaklarını düşünüyorlardır. Onlara göre siyasetin ve aydının çözmesi gereken ilk sorun, "tarih, değerler ve benlik" algısı ya da kısaca "kültür politikaları"dır (Aytürk ve Bora, 2020, s. 320). Sağ düşüncüyü savunan aydınlar, "yerli ve millî" olan sağa karşı, devlet eliyle modernleşme politikaları ve sonrasında Kemalizm'le, "evrenselci ve suni" solun çıkartıldığını öne sürmektedir. Sağ düşünce, modernleşme politikalarını ve Kemalizm'i, Türkiye'yi millî değerlerinden kopardığı ve sola zemin hazırladığı gerekçeleriyle eleştirmektedir.²

Daha öncesinde uygulansa da Osmanlı'da modernleşme politikaları, Tanzimat Fermanı'yla (1839) sistematik olarak uygulanmaya başlanmıştır. Modernleşmeyle birlikte hukuk, siyaset, kamu yönetimi gibi birçok alanda bütünlüklü reformlar uygulanmıştır. Ancak Cumhuriyet'e geçişle birlikte modernleşme politikalarında kırılma yaşanmıştır. Ayşe Kadioğlu, Osmanlı'daki modernleşmenin "nizam için terakki" şeklinde iken, Cumhuriyet'le birlikte "terakki için nizam" anlayışının benimsendiğini ifade eder (1999, s. 27). Daha açık ifadeyle modernleşme, Osmanlı'da devletin bekasını sağlamak için *araçken*, Cumhuriyet'le birlikte *amaç* haline gelmiş, radikalleşmiştir. Türk sağ, Kemalizm'in uyguladığı modernleşme politikalarını "Batılı ülkeler gibi olma" şeklinde değerlendirmekte ve bu sebeple *Batılılaşma* olarak adlandırmaktadır.

² Burada Kemalizm'den kast edilen, sol-Kemalizm'dir. Kemalizm'i kabaca sağ-Kemalizm ve sol-Kemalizm olarak iki ayırabiliriz. 1930'larda Kadrocular, 1960'larda ise başta *Yön* dergisi çevresi olmak üzere birçok sol kesim Kemalizm'i soldan yorumlamışlardır. Sağ düşünce, sol-Kemalizm'i eleştirmekle birlikte kendisi de Kemalizm'le ilişkilendirilmiştir. Türk sağ düşünce ve Kemalizm ilişkisi, bu çalışmanın sonuç kısmında tartışılacaktır. Sağ-Kemalizm ve sol-Kemalizm için bkz. Alpkaya (2009) ve Bora ve Taşkın (2009).

Başka bir ifadeyle Batılılaşmayla birlikte Batı'nın hem tekniğinin hem de kültürünün alındığını ifade etmektedir. Buna karşı olarak sağ düşüncede genel olarak Ziya Gökalp'in öne sürdüğü "Batı'nın tekniğini alalım, kültürünü almayalım" anlayışının benimsendiği söylenebilir (1976). Bu bağlamda sağ düşüncede "nizamı" korumak için ölçülü bir şekilde değişim savunulur (Öğün, 2009, s. 540). Ayrıca Batı'nın modernleşme için tek model olmadığını; Japonya örneğinde olduğu üzere hem kendi kültürünün korunabileceğini hem de modernleşebileceğini öne sürerler. Dolayısıyla sağ düşünce, kültürün kaybedildiği *Batılılaşma* yerine kültürün korunduğu *modernleşme* politikalarını savunur. Ancak Türk sağ düşüncesine göre Kemalizm'le birlikte Batılılaşma/ölçüsüz modernleşme gerçekleşmiş, özellikle laiklik politikaları ve İslâm'ın dışlanmasıyla Türkiye, "millî" kültürünü kaybetmeye başlamıştır. Sağ kesim, Tanzimat Fermanı'yla başlayan ancak Kemalizm'le birlikte doruk noktasına ulaşan Batılılaşmayla millî kimliğin kaybedildiğini düşünmekte, bu çerçevede modernleşme politikalarını ve özellikle Kemalizm'i eleştirmektedir. Tanıl Bora Türk sağ düşüncesinin, solun Batıcılığın açmış olduğu yoldan bu topraklara girdiğini ve komünizmin Batıcılığın en radikal şekli olarak değerlendirdiğini belirtmiştir (2007, s. 255). Dolayısıyla Türk sağında, Batıcılığın radikal şekli olarak yorumlanan komünizm karşıtlığı söz konusudur.

Türkiye'de özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında sistematik olarak anti-komünizm politikalarının uygulandığını söyleyebiliriz. Soğuk Savaş sürecinde Türkiye, Truman Doktrini, Marshall yardımları ve NATO'ya üye olması sonrası, Batı blokunda yer almıştır. Oral Sander'in de belirttiği üzere, Amerika'nın dış politikası Truman Doktrini'yle anti-komünizm temelli hale gelmiştir (2007, s. 257). Türkiye'de de ilk komünist yayınlar, Amerikan kaynaklarından çeviriyle oluşmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sürecinde Türk sağında yoğun bir şekilde anti-komünizmin olduğunu söyleyebiliriz. Türk sağı, genel olarak komünistlerin "mülkiyeti, dini, aile"yi yani "devletin bekası"nı tehdit ettiğini öne sürmüş, onları "Allahsız, vatansız, namussuz" olarak yaftalamıştır (Koca, 2017, s. 548). "Devletin bekasına" yönelik her çıkışı da "endişeli" ve "pragmatik" bir şekilde komünistlerle ilişkilendirmişlerdir (Taşkın, 2008). Ayrıca Türk sağı, anti-komünizm vurgusuyla devlet nezdinde meşruiyet elde etme imkânı bulmuş; özellikle ordu ile anti-komünizm politikalarıyla ortaklaşmıştır. Türkiye'de anti-komünizmin yoğun olarak uygulandığı dönem solun yükselişte olduğu 1960 ile 1980 yılları arasındadır.

1960'larda, özellikle 1961 Anayasası'nın³ sağladığı özgürlük ortamında TİP, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)/Tüm Öğretmenler

---

³ Türk sağı aydınları, 27 Mayıs sonrası hazırlanan 1961 Anayasası'nı solun önünü açmakla itham etmişlerdir. Ayrıca bu anayasa, Millî Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Devlet Planlama Teşkilatı ve Cumhuriyet Senatosu gibi kurumlarla yürütmeyi sınırlamakta, aydınların devletteki rolünü arttırmakta ki bunlardan dolayı sağ kesim tarafından "aydın tekeline" izin veren anayasa şeklinde yorumlanmaktadır (Dede, 2017, s. 841).

Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) gibi sol yapılar, *Yön, Devrim, Ant* gibi sol yayınlar faaliyet yürütürler. Soğuk Savaş sürecinde sol, genel olarak modernleşme politikalarını, Kemalizm'i, 27 Mayıs'ı⁴ ve 1961 Anayasası'nı sahiplenmiştir. 1960'larda hem TİP hem de Millî Demokratik Devrim⁵ (MDD) teorisini savunanlar, Kurtuluş Savaşı'nı bağımsızlıkçı, anti-emperyal ve anti-feodal müdahale olarak yorumlamaktaydılar. Ayrıca bu süreçte Kemalizm, gericiğe karşı modernist ve laisist gelenek olarak sahiplenilir (Bora, 2017, s. 164). TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, Atatürkçü olduklarını ilan eder. Nitekim TİP programı da sosyalizm ile Kemalizm'in birleşiminden oluşmaktadır (Şener, 2008, s. 367). TİP, 1961 Anayasası'nı da olumlar hatta bu anayasanın sosyalizme açık olduğunu öne sürer (Boran, 1968, s. 269; Sezer-Şanlı, s. 33). Bu çerçevede anayasayı dinamik bir şekilde yorumlayarak parlamenter sistem aracılığıyla sosyalizme geçmeyi hedeflemişlerdir. MDD'ciler ise Kemalizm'in millî bir demokratik devrim olduğunu ancak yarım kaldığını öne sürmekte, kendilerine de Kemalizm'in yarım bıraktığı Millî Demokratik Devrimi tamamlama misyonu yüklemektedirler. Hatta Kemalizm'in kültür reformunu (üst yapı) gerçekleştirdiğini kendilerinin ise ekonomik reformları (altyapı) gerçekleştireceklerini söylerler (Bora, 2017, s. 165). 27 Mayıs'ı da Kemalist devrime imkân sağlaması çerçevesinde olumlar. Türk sağ düşünürleri ise 1960'lar ve 1970'ler boyunca solun yükselişine karşı mücadeleye girişirler. Bu bağlamda Türk sağ düşünürlerin özellikle Soğuk Savaş sürecinde sola karşı reaksiyoner olduğunu söyleyebiliriz.

Sağ düşünce Kemalizm'i eleştirmekle birlikte Kemalizm'in sol tarafından "kullanılmasına" da karşı çıkmıştır. Erol Güngör, solcuların memleketeye yaptıkları "asıl kötülüğün", Atatürk'ü istismar etmekten ziyade "doğru düşünceye çelme takan korkunç bir zihniyeti temsil" etmek olduğunu söylemiştir (1996, s. 305). Daha açık bir ifadeyle solcuların menfaatleri neyi gerektiriyorsa ona göre fetva uydurduğu ve altına da Atatürk ismini yazdıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde Mümtaz Turhan da aydınların laikliği, inkılapçılığı ve devletçiliği yanlış

⁴ 27 Mayıs 1960 Darbesi, kimi solcu aydınlarca "ikinci kurtuluş" ya da "ikinci cumhuriyet" in başlangıcı olarak sayılmıştır. Hikmet Kıvılcımlı, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ertesi günü Cemal Gürsel'e tebrik telgrafi çekmiştir. Sonrasında Millî Birlik Komitesi'ne yazdığı mektupta, "ikinci kuvayı millîye seferberliğini" ileri sürmüş ve "gerçek halkçılık programı"nın uygulanmasını istemiştir (Aydinoğlu, 2007, s. 54). Benzer şekilde Mehmet Ali Aybar ve Mihri Belli de MBK'nın "toprak reformu" yapması gerektiğini belirterek, 27 Mayıs'a yön vermek istemişlerdir.

⁵ MDD teorisi, burjuva devrimini gerçekleştirilmemiş üçüncü dünya ülkelerinde aşamalı devrimi öngören Marksist devrim kuramıdır. Buna göre, işçi sınıfının güçsüz olduğu ülkelerde "zinde güçler" olarak adlandırılan "asker-sivil zümre" iktidarı ele alacak; kapitalist olmayan kalkınma yolundan ülkeyi kalkındırarak ve sonrasında sosyalizme geçilecektir. Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), geri kalmış ülkelerde MDD teorisini destekliyordu (Çulhaoğlu, 2019, s. 265). Ayrıca Abdülnasır öncülüğündeki Mısır da MDD'cilere esin kaynağı oluyordu. Türkiye'de 9 Mart 1971'de Doğan Avcıoğlu, Cemal Madanoğlu gibi kişiler ordudaki bazı isimlerle işbirliği yaparak sol bir darbe yapmak istemiş ancak başarılı olamamışlardır.

yorumlayarak Atatürk ilkeleri adı altında sosyalizmi savunduğunu söylemiştir (Yılmaz, 2008, s. 558). Kısaca sol kesimin Atatürk'ü istediği gibi kullanmalarına itiraz etmişlerdir. Soğuk Savaş sürecinde solcular Atatürk'ü kullanmakla itham edilirken, sağ kesim de solla mücadelede Atatürk'ten faydalanmışlardır. Atatürk'e atfedilen "Türk âleminin en büyük düşmanı komünizmdir. Her görüldüğü yerde ezilmelidir."⁶ sözleri, sağ tarafından sola karşı sık sık kullanılmış, özellikle Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin (KMD) yayınlarında yer almıştır (Meşe, 2016). Böylece sağ düşünce, komünizmin Türk milletinin düşmanı olduğunu Atatürk'le temellendirerek açıklamaya çalışmıştır. Güngör ayrıca, Kemalizm'i sol bir şekilde yansıtan başta İlhan Selçuk olmak üzere *Yön* dergisi ve çevresini "entelektüelist" olarak adlandırmıştır. Bürokratik zihniyette olmalarından dolayı bu kesimin sosyalist fikirlere yaklaştığını, iktidar ve itibar arzularını tatmin etmek için sol fikirleri savunduğunu öne sürer. Güngör, entelektüelistlerin devletçi, sosyalist ve komünist eğilimlere sahip olmasının esas gerekçesi olarak kısa yoldan iktidar arayışı olduğunu, zira "kabiliyetin ve rekabetin hüküm sürdüğü serbest mesleklerde ve özel sektörde" başarılı olamayacaklarını belirterek onları eleştirmiştir (Taşkın, 2019, s. 194-195). Ayrıca sağ düşünce, özellikle 1960'larda kimi solcuların Üçüncü Dünyacı MDD teorisini savunmalarına itiraz etmiş zira Türkiye'nin "muhteşem" Osmanlı geçmişinden dolayı dünya klasmanında üçüncü değil, birinci ligde olduklarını öne sürmüştür (Taşkın, 2019, s. 165). Bu kesimin 9 Mart 1971'de sol bir askeri cunta ile iktidarı ele almaya çalışmasına karşı çıkmış ve 12 Mart 1971 Muhtırası'nı da sol askeri cuntayı engellediği için alkışlamıştır. Sağ kesim, eğer sol darbe yaparsa, 12 Mart'a imza koyan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın belirttiği gibi, 27 Mayıs gibi değil, 1917'deki Rus sosyalist devrimi gibi olacağını düşünmektedir (Batur, 1985, s. 134). Dolayısıyla sağ düşünce, solun darbe yapması halinde Türkiye'nin sosyalist sisteme geçeceğini düşünmektedir. Sağa göre 12 Mart'la Türk ordusu devrimcilerin maskesini düşürmüş, "Türk ordusuna karşı Mao ordusu, Lenin ordusu gibi isimler altında savaşma cüretini gösteren profesyonel hırsız ve katiller güruhu" ifşa olmuştur (Akıncı, 2008, s. 209).

Soğuk Savaş sürecinde Türk sağı aydınları, millî kültürü yıprattığını öne sürdüğü sola karşı, halkı komünizme karşı bilinçlendirme faaliyetleri yürütmüşlerdir. Mümtaz Turhan, Fethi Tevetoğlu, Necip Fazıl Kısakürek, İlhan Darendelioğlu gibi Türk sağı aydınları, Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) ve KMD'nin düzenlediği konferanslarda gençler başta olmak üzere milleti komünizme karşı "bilinçlendirmeye" ve "uyanık" olmaya çağırılmışlardır. Ayrıca bu dönemde anti-komünist çizgide *Millî Yol, Toprak, Yeniden Millî Mücadele, Millî Hareket, Büyük Doğu, Hareket* gibi birçok gazete/dergi yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra İlhan Darendelioğlu *Türkiye'de Komünist Hareketleri* (1962), Fethi Tevetoğlu *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler* (1967), Aclan Sayılğan

---

⁶ Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözü, hazırlanmakta olan bir lise son sınıf kitabı üzerine kendi el yazısıyla yazdığı iddia edilmiş ancak bu sözün ve el yazısının doğru olmadığına dair tepkiler gelmiş ve bu tartışma kamuoyunu meşgul etmiştir (Koca, 2017, s. 561).

Solun 94 Yılı (1968) gibi “düşman” olan solu tanımaya yönelik kitaplar yayımlamışlardır. Güngör, komünizmi düşünceye vurulmuş tutsaklık olarak tanımlamıştır (Ergüç, 2013, s. 115). Kısakürek ise, solu sindirmenin yetmeyeceğini komünistler “ezmek gerektiğini” vurgulamıştır (2009, s. 150). Bu süreçte sağın farklı kesimlerinin anti-sol çerçevesinde MTTB, KMD, Aydınlar Ocağı gibi yapılarda bir araya geldiğini söyleyebiliriz. Bu çerçevede Soğuk Savaş sürecinde anti-komünizmin Türk sağı aydınlarını bir araya getiren bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz.

SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDE TÜRK SAĞ DÜŞÜNCESİNDE “AYDIN” İMGESİ

Bu kısımda Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Cemil Meriç, Erol Güngör ve Sabri Ülgener başta olmak üzere sağ düşünceyi savunan aydınların modernleşme ve Kemalizm eleştirileri ele alınacak sonrasında da bu düşünürlerin “aydın” anlayışı tartışılacaktır. Son olarak ise Aydınlar Ocağı deneyimi üzerinde durulacaktır.

Sağ kesim içerisinde modernleşme politikalarına ve Kemalizm’e karşı çıkanların başında Necip Fazıl Kısakürek gelir (2017): Kısakürek, Tek-Parti iktidarı devam ederken, 1943 yılında çıkarmaya başladığı *Büyük Doğu* dergisiyle modernleşme politikalarını ve Kemalizm’i eleştirmiştir. Tanzimat’la başlayan “köksüz ve kısır” modernleşme politikalarıyla Doğu’nun kaybedildiğini, Batı’nın da bulunamadığını öne sürer. Ona göre Doğu ile Batı kıyaslamasında büyük olan Doğu’dur -ki çıkardığı derginin adı *Büyük Doğu*’dur- ve Doğu’nun büyüklüğü İslam’dan kaynaklanır. Bu açıdan Kısakürek, modernleşmeyi Doğu-Batı ayrımı üzerinden okumaktadır. Kısakürek, modernleşme politikalarını uygulayanları “çeyrek münevverler” şeklinde damgalar ve onların halktan kopuk olduğunu öne sürer. 1969 yılında yayımladığı *Son Devrin Din Mazlumları* (1976) kitabıyla da Kemalizm’e karşı eleştirisini net bir şekilde dile getirir. “Çeyrek münevverler” öncülüğünde uygulanan suni, taklitçi modernleşme politikalarıyla bu ülkenin “yerli ve millî” insanın “öz yurdunda garip, öz yurdunda parya” olduğunu dile getirmiştir. Bu çerçevede Kısakürek’in “yerli ve millî” “gerçek münevverler”in “öz yurtta” yönetimi ele alması gerektiğini öne sürer.

Kısakürek, “çeyrek münevverlere” karşı *İdeolocya Örgüsü* adlı çalışmasında kendi ideal devlet anlayışının çerçevesini çizer (2017): Bu ideal devlette “Doğu’yu kaybetmiş, Batı’yı ise bulamamış” “çeyrek münevverler” yerine “yerli ve millî” “gerçek münevverler” aktiftir ve onlar “büyük” olan Doğu’ya yönelmektedirler. Kısakürek, gerçek münevverlerin “baştan başa mankafa ve hiçbir işe yaramaz zoraki ve ukala aydınlar” kalabalığı olmayıp onları gerçek “çilekeş fikir soyluları” olarak tanımlar. 40 ile 60 yaş arası gerçek münevverlerin Yüceler Kurultayı’nı oluşturduğunu belirtir. İdeal devletinin yasama kısmını oluşturan bu kurultay, meclisten farklı olarak üyelerini “halk değil, hak seçmektedir.” Nitekim bu kurultayın reis kürsüsünün arkasında da “Hâkimiyet Hakkındır!” yazmaktadır. Bu bakımdan Kısakürek’in çizdiği ideal sistemde demokrasiye yer yoktur. Ayrıca

devletin ve kanunun bu Yüceler Kurultayı'na ait olduğunu da belirterek ülkenin gerçek sahibinin bu kurultay olduğunu söyler. Bu kurultayın ise 5 yıllığına yürütme erki olarak “Başyüce”yi seçeceğini belirtir. Kısakürek, ideal devletinde Yüceler Kurultayı'nın “vicdanı”, Başyüce'nin ise “irade”yi temsil ettiğini söyler. Bu “ideal devlet”te Yüceler Kurultayı ve Başyüce, kısıtlama olmaksızın her şeyi yapmaya haizdir. Örneğin bu ülkede dans etmek, kumar oynamak ve faiz yasaktır. Bu çerçevede Kısakürek'in “gerçek münevverler”in yönetiminde totaliter bir devlet ideali olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla aydınların kısıt kabul etmeksizin ülkeyi yönettiği, hatta ülkeye şekil de verdiği ideal bir devlet tahayyül eder.

Kısakürek'ten sonra ikinci ele alacağımız Türk sağ düşünürü, Nurettin Topçu'dur. 1939 yılında çıkarmaya başladığı *Hareket* dergisiyle Kemalizm'i açıktan eleştiren ilk sağ düşünceyi savunan aydınlardandır. Topçu, Türklerin 1071'deki Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'ya girmesinden itibaren bu topraklarda kendi kültürünü oluşturduğunu ifade etmiştir. Ancak Batılılaşma politikalarıyla bu bin yıllık millî kültürden sıyrılmaya çalışıldığını söylemiştir. Topçu, ülkeyi yöneten kesimin Batı'dan geri kalınmasıyla birlikte “aşağılık duygusu”na kapıldığını ve bu duygudan kurtulmak için Batı taklitçiliğine girişildiğini öne sürer (2010, s. 10). Ancak buna rağmen Batı taklitçiliğinin “sefalet, işsizlik ve kudretsizlik” doğurduğunu ve Malazgirt'e dayanan Müslüman Türk kültüründen de geriye sadece iskeletin kaldığını belirtir (Topçu, 2008, s. 164). Bu çerçevede Topçu, millî kültürü yok etmeye çalışmasından dolayı modernleşme politikalarını ve Kemalizm'i eleştirir.

Topçu, tüm bu eleştirileri sonrası, anti-kapitalist çizgideki “Ruhçu sosyalizm” savunusu yapar. İdeal sisteminde adil bölüşüm temelli sınıfsal eşitsizliğin ortadan kalktığı ve özel mülkiyetin kamusallaştığı bir ahlak nizamının çerçevesini çizer. Bununla birlikte kendi sistemiyle komünizm arasında ayrım yapar ve komünizmi eleştirir. Topçu'nun Müslüman-Türk Anadolu kültürünü merkeze alan bu ideal sisteminde aydınların rolü önemlidir. Her şeyden önce demokrasiye şüpheyle yaklaşır zira demokraside “bilenle bilmeyen bir” kabul edilmektedir (2012, s. 125). Ona göre cemiyet içerisinde her zaman cahillerin menfaatçilerin sayısı, olgun ve faziletli insanlardan daha çok olduğundan, demokraside oy çoğunluğunu teşkil eden “aşağı tabaka”nın takdir ve iradesi söz konusudur. Bir bakıma, “devletin bekası”nın “aşağı tabaka”nın insafına bırakılamayacağını ima eder. Topçu, demokrasinin işlenmesi için “her yerde demokrasiyi değerlendirecek ve halka önderlik edecek olgun ve faziletli bir münevver zümre”ye ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür (2012, s. 126). Bu çerçevede Topçu'nun ilimle ahlakın ideallerini birlikte yaşatacak bir “münevverler cumhuriyeti” kurmak istediğini söyleyebiliriz (Kara, 2016, s. 51). Topçu'nun “ahlakçı ve otoriter” bir demokrasinin çerçevesini çizdiği söylenebilir. Topçu, Batılılaşmayla yalnızca “iskeleti” kalan millî kültürü de münevverler öncülüğünde eğitimle diriltmeye çalışır. Ona göre “hakikat ihtirasına sahip, fazilet mücahidi, cemaatin beynine ve kalbine girmiş idealist bir münevver zümreye” terk etmedikçe millî mektebin kurulamayacağını öne sürer (Topçu, 1997, s. 13). Müslüman Türk

mektebinin maarif, metafizik ve ahlak prensiplerini Kuran'dan alacağını ve Anadolu insanının üç bin yıllık kültür ağacını yeşerteceğini söyler. Dolayısıyla Topçu, Müslüman Türk münevverlerin yönetiminde bir "ahlak nizamı" tahayyül eder ve "millî kültürü" yeniden diriltmek hatta şahlandırmak ister.

Cemil Meriç de Doğulu bir devlet olarak tanımladığı Osmanlı'nın kendi mazisini, değerlerini bir kenara bırakarak Batılılaşmaya çalışmasını bir taklitçilik olarak yorumlamaktadır. Batı sosyolojisinin Comte, Durkheim, Marx gibi önde gelen sosyologlarının taklitçisi olmak yerine Farabi, İbn-i Haldun çizgisine dönmeyi önerir. Tanzimat'la birlikte maziden, başka bir ifadeyle Doğu'dan kopulduğunu ancak istikbale bağlanılmadığını belirtir. Modernleşme politikalarında da aydınların önemli rol oynadığını ileri sürer. Osmanlı'daki Batılılaşma ile birlikte ise Türk aydınının dışarıdan düşünce aldığını ve iktidara muhalif olması gerekirken iktidara göre hareket ettiğini şöyle belirtmiştir: "Türk aydını her mevsim bir başka meçhulün sevdalısı. Geçen asrın ortalarında ıslahatçıdır, sonra ihtilalci olur, sonra inkılapçı" (Meriç, 2013b, s. 111). Batılılaşma politikalarının Türk aydını üzerindeki etkisini *Mağaradakiler* (2013b) adlı kitabında Platon'un mağara metaforundan esinle, Türk aydınına yanlış gerçek olarak bilen, gerçeği öğreneni dışlayan ve gerçeği öğrenmek için dışarı çıkmak istemeyen bir şekilde tasvir etmiştir. Bu çerçevede 1923 sonrasındaki dönemden itibaren geçmişle bir kopuşun yaşanmasında ve "maziden vazgeçmiş bir milletin" yaratılmaya çalışılmasında aydınların başat rolü oynadığını belirtmiştir (Lorasdağı ve İnce, 2004, s. 261). Kısaca Meriç, Türk aydınına Batı hayranı anlamına gelen "müstağrip" şeklinde tanımlar ve Tanzimat'tan beri "aldandığını ve aldattığını" dile getirir (2004, s. 51). Dolayısıyla Meriç, modernleşme politikalarını, Kemalizm'i ve bunlarda etkili olan aydınları eleştirir.

Meriç, Doğu toplumunda aydının "müstağrip" olmayı bırakıp kendi toplumunun köklerinden beslenerek düşünce üretmeleri gerektiğini belirtmiş, başka ülkelerden düşünce aktarımının ise işe yaramayacağını öne sürmüştür. Aydınların Batı değerleri olan kültür ve medeniyete karşı Doğu değerleri olan irfan ve umrana yönelmesi gerektiğinin altını çizer. Meriç kültürü Batı'ya özgü bir kavram olarak yorumlayıp şöyle tanımlamaktadır; "çok netameli ve hiçbir zaman berrak bir tarife kavuşturulmamış... kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa'nın uydurduğu bir mefhum" (2013a, s. 14). Ayrıca kültürün Batı'nın düşünce sefaletini belgeleyen bir yapıda olduğunu belirtip onu kaypak ve samimi-yetsiz olarak görmektedir. Batı, kültürü kendi düşün ve yaşayış tarihi boyunca oluşturmuş olup kendisinin yaşam şeklini temsil etmektedir. Dolayısıyla Meriç, kültürü Batı'ya özgü bir kavram olarak yorumlayıp onun karşısına Doğu'ya ait bir değer olan irfanı yerleştirmektedir. Düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kavram olarak gördüğü irfanın ise ilk olarak kendini tanımakla başladığını belirtmiştir. Ona göre, insanoğlunun has bahçesi olan irfan, insanları ayırmaz bilakis birleştirir. Meriç, kültürü irfana göre katı, fakir ve tek boyutlu bulmaktadır. İrfanı ise insanı insan yapan vasıfların bütünü olarak görmektedir. Ayrıca Meriç kültürü Batı'nın yani *homo economicus*'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal olarak

görmektedir. Dolayısıyla Batı kültürün, Doğu ise irfanın yurdu olup kendi tarihsel gelişimleri ve toplum yaşamlarına göre bu kavramlar oluşmuştur. Meriç'te bir diğer çatışan alan ise uygarlık ile umrandır. Medeniyeti yani uygarlığı kültürün bir devamı olarak yorumlayan Meriç, kültürlerin fani olduğunu belirtir. Doğan, büyüyen ve programı kalmadığı için ölen kültürün damarlarındaki kan çekilip medeniyete dönüştüğünü belirtmiştir (Meriç, 2002, s. 96). Medeniyetin büyümesini ne teknolojiye ne de zaferlere bağlı olduğunu belirten yazar, medeniyetin büyümesini kendi kendini tayin etmeye ve kendi kendini biçimlendirmeye bağlamaktadır. Kişi dışı ve objektif olarak yorumladığı Batı'ya ait olan medeniyet kavramının karşısına ise Doğu'ya ait olan umranı koyar. İbn-i Haldun'dan aldığı umran kavramını bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimai ve dini düzen, adetler ve inançlar şeklinde tanımlamıştır (Meriç, 2013a, s. 38). Umran kavramının içine hem bedevi hem de haderi yaşam tarzını koymuştur. Aslında bunu Ferdinand Tönnies'in *Gemeinschaft* (cemaat) ve *Gessellschaft* (cemiyet) kavramları şeklinde yorumlayıp hem modern toplumun maddi hem de geleneksel yapının manevi isteklerini kapsayan bir şekilde yorumladığını belirtebiliriz. Ayrıca umranı tarihi ve insanı bütün olarak ifade eden bir kelime olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla umran hem kültürü ve medeniyeti hem de doğunun değerlerini içine almaktadır. Meriç, aydının toplumun kökleriyle bağını güçlendirmesi; kültür yerine irfana, medeniyet yerine ise umrana yönelmesi ve bu minvalde topluma yön vermesi gerektiğini belirtir.

Mümtaz Turhan, diğer Türk sağ düşünürleriyle kıyaslanınca Batılılaşma ve Kemalizm'e dair daha olumlu düşüncelere sahiptir. "Hakiki" Batılılaşmayı ve Kemalizm'i savunur. Bu bakımdan Turhan'ın Türk sağ içinde kendine has bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Turhan, diğer Türk sağ düşünürleri gibi Türkiye'de millî kültürün zayıf olduğuna inanmaktadır. Ancak diğer Türk sağ düşünürleri, "aşırı modernleşmeden" dolayı millî kültürün zayıfladığını öne sürerken Turhan ise, "hakiki Batılılaşma"nın yeterince uygulanmadığından dolayı millî kültürün zayıf olduğunu öne sürer. O, millî kültürün unsurları arasında Batılılaşmayı da sayar, hatta gerekirse Batılılaşmanın önünde engel oluşturabilecek millî kültürün bazı unsurlarının değiştirilmesini dahi öne sürer (Aytürk ve Bora, 2020, s. 321). Bu topraklarda bürokratik "sözde aydınlar"ın yanlış Batılılaşma yolu izlediğini, gereksiz yere halkın örf ve adetlerini değiştirmeye kalktıklarını öne sürmüş, bu durumun da halkın Batılılaşmaya karşı tepki oluşturduğunu söylemiştir (Turhan, 2018, s. 21). Turhan, Batılılaşmak için yapılması gerekenin birinci sınıf "hakiki" aydınlarla Batı'daki zihniyet dönüşümünü gerçekleştirmek olduğunu belirtmiştir.

Turhan *Garpllaşmanın Neresindeyiz?* adlı çalışmasında Türkiye'de millî kültürün zayıf olduğundan bahsetmiş ve bunda sorumluluğu aydınlara yüklemiştir. Türkiye'nin ana davasının millet olmak ve millî kültüre kavuşmak olduğunu belirtir. Ancak Turhan, millî kültür içerisinde Batılılaşmayı da saymış, Türkiye'nin tekrar şahlanması için "hakiki" Batılılaşmanın gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Türkiye'nin Batı'dan eksikliğini ilim zihniyeti, objektif değerlendirme, hukuk devleti ve hürriyetler olduğunu belirtiyordu. Batılılaşmak için yeni

müesseselerinin kurulması ve kendi fabrikamızı yapacak duruma gelmemiz gerektiğini söyler (Turhan, 2018, s. 52). Ancak Türkiye'nin Batılılaşamadaki sorumluluğu da halka değil "cahil münevverlere" yükler (Turhan, 2018, ss. 75-83): Ona göre milletler arasında kültür ve medeniyet farklarını doğuran, halk tabakası değil, münevver zümrelerdir. Turhan, Türk halkıyla diğer milletlerin halk tabakaları arasında bilgi bakımından büyük bir farkın bulunmamasına rağmen Türk münevverleriyle Garp münevverleri arasında uçurumlar olduğunu belirtir. Bu çerçevede Batılılaşmak için genel olarak halkın okuma yazma oranını yükseltmek yerine birinci sınıf ilim sahibi münevverler yetiştirmek gerektiğini zira Batı'da okuma yazma oranlarının yüksek olması kalkınmanın sebebi değil, sonucu olduğunu söyler. Sonucu taklit etmek Türkiye'yi kalkındırmayacak, hatta kaynakların yanlış yere harcanmasına neden olacaktır. O halde yapılması gerekenin, kaynakları kalkınmanın motoru olacak olan kadroya ayırmak olduğunu söyler. Üstelik Türk eğitim sisteminin ülkenin ihtiyacı olan birinci sınıf münevverleri yetiştirecek kapasiteye ulaşana kadar bu kesimin Avrupa'da ve Amerika'da yetiştirilmesi gerektiğini söyler. Kısaca Turhan, kalkınmanın kadro işi olduğunu ifade eder ve Türkiye'nin birinci sınıf elit yetiştirmesi gerektiğini altını çizer. Batılılaşmaya gelecek eleştirileri bertaraf etmek ve köylüleri de kalkınmaya dâhil etmek için köylere İlahiyat Liselerinin kurulmasını önerir. Bu liseler hem öğretmen hem de imam yetiştirecek böylece öğretmen-hoca ikiliği ortadan kalkacaktır. Turhan'ın bu önerisi, Kemalizm'in erken Cumhuriyet döneminde imamın yerine öğretmen koymaya çalışması sorunsalını da ortadan kaldırmaya adaydır. Ayrıca bu liselerin münevver-köylü ikiliğini de ortadan kaldıracığını, eğitimle köylülerin münevverlere inanacağını söylemiştir (Turhan, 2018, ss. 123-128). Soğuk Savaş sürecinde Türk sağı aydınları, ekonomiden ziyade kültür politikalarına odaklanırken, solda ise kalkınma teorileri tartışılıyordu. Bu çerçevede Turhan'ın bu kalkınma reçetesi, Soğuk Savaş sürecinde solun kalkınma teorilerine karşı sağdan gelen cevap niteliğindedir (Aytürk ve Bora, 2020, s. 320). Dolayısıyla Turhan, birinci sınıf ilim sahibi münevver bir kadro öncülüğündeki "hakiki" Batılılaşmayla millî kültürün güçleneceğini, millet olmanın "medeni bir cemiyet"le (Bora, 2017, s. 258) mümkün olacağını vurgulamıştır.

Turhan'ın öğrencisi Erol Güngör, hocasından görece ayrılmakta ve aşırı modernleşmeyi ve Kemalizm'i eleştirmektedir. Modernleşmenin kaçınılmaz olduğunu belirten Güngör, bunun ancak kontrollü bir şekilde yapılması gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte Tanzimat'tan itibaren "Batılılaşma" adı altında yapılan uygulamalarla Türk kültürünün zarar gördüğünü ve dış tehditlere açık hale geldiğini söylemiştir. Güngör, inkılapçıların icraatları masa başında düzenlediğini ancak kitap ile hayatın uyumsuz olduğunu farkında olmadıklarını, bu durumun bu topraklardaki kuvvetli ve köklü kültürü parçaladığını öne sürmüştür (2011, s. 8-48). Kemalizm'in de kültür inkılabıyla maneviyat boşluğu yarattığını, komünizmin ise bu boşluktan ülkeye girdiğini dile getirmiştir. Güngör, modernleşme politikalarında "entelektüelist" olarak tarif ettiği aydınların önemli rol oynadığını söyler. "Entelektüelistlerin" bürokraside yer aldığını, bürokratik zihniyetleri

yüzünden de ister istemez sosyalist düşüncelere meyil ettiklerini öne sürer (Güngör, 2011, s. 51). Dolayısıyla Güngör, modernleşme politikalarını eleştirir ve Kemalizm'in Türkiye'de kültürü ihmal ettiğini ve bozduğunu, bunun da solun gelişimine zemin hazırladığını belirtir.

Güngör, aydına millî kültürün inşasında önemli misyon yüklemiştir. Güngör'ün "mutlak modernleşme" ya da Batılılaşma sonrası millî kültürün zayıfladığını ve tehlikelere açık hale geldiğini yukarıda belirtmiştik. O, modernleşmenin kaçınılmaz olduğunun farkında olup geçmişi ve geleceği içine alan kontrollü modernleşmeyi önerir. Böylece "hayat"la ya da kendi "kitap"larıyla uyumlu modernleşme politikalarının uygulanabileceğini söyler. Başka bir ifadeyle toplumdaki "mazi birliği" ile yeniliklere temel bulmanın faydalı olacağını düşünmektedir. Güngör, Türkiye'de en büyük tehlikenin komünizm olduğunu, bunun da iktisadi değil, kültürel sebeplerden kaynaklandığını öne sürer (1996, s. 320). Aydınların sorumluluk bilinciyle "millî kültürü" güçlendirmesi ve halka yayması gerektiğini ifade eder. Sol tehlikeyi önlemek için aydınların devlet aracılığıyla "millî kültür ve şuuru" halka yayabileceğini iddia etmektedir. Bu çerçevede millî ve organik aydınların iktidara gelerek toplumu yukarıdan aşağıya dönüştürmesi gerektiğinin altını çizer. Özellikle Millî Eğitim Bakanlığı aracılığıyla gençler tarafından millî kültürün özümzeneceğini düşünür (Ergüç, 2013, s. 117). Türkiye'nin yerli ve millî kültüre sahip olduğu takdirde, solun ancak marjinal bir boyutta varlık gösterebileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla Güngör, komünizme karşı millî kültürü güçlendirerek mücadele edilebileceğini düşünmekte; bunun için de aydınların devlet aracılığıyla yukarıdan aşağıya toplumu yerli ve millî bir çerçevede dönüştürmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Modernleşme politikalarını ve Kemalizm'i eleştirme bağlamında ele alacağımız son sağ düşüncedeki aydın, Sabri Ülgener'dir. Diğer Türk sağ düşünürleri gibi Ülgener de Tanzimat'la birlikte başlayan süreci eleştirir. Batılılaşma politikalarını gerçekleştiren aydınların Türkiye'deki "kütle"ye yabancı olduğunu öne sürer. Bunun sebebi olarak, Türkiye'deki aydınların kütleyle üstten bakan ve yanına kolay yaklaşılmayan "bürokratik aydın" olmasını gösterir. Ülgener, Batı'da aydın takımının muharrir, gazeteci ve romancıdan oluşurken Türkiye'de ise vali, müfettiş, kaymakam gibi bürokrat takımından oluştuğunu, bunun da Türkiye'deki aydının Batı'ya kıyasla kütleyle yabancı olmasına zemin hazırladığını söyler (2006, s. 102). Halktan kopuk bu kesimin masa başında hazırladığı politikalar ise "yeni bir ceberut idare" yaratmıştır (Yılmaz, 2009, s. 503). Şerif Mardin de Ülgener'in Türk aydınını Batı taklitçisi, devlet merkezli ve yüzeysel gördüğünü ve tenkit işlevini yerine getiremediğini belirtmiştir (1991, s. 260-264). Dolayısıyla Ülgener, Tanzimat'la birlikte etkili olan bürokratik aydını kütleyle ve onun kültürüne yabancı olması bağlamında eleştirir.

Ülgener, aydının millî kültürü güçlendirme hususunda önemli olduğunu düşünür. Kemalist ve solcu aydınları "kütle"ye yabancı ve soğuk bir Batılılaşma modeli uygulayarak "yeni bir ceberut idare" yaratmakla eleştirmiştir. Ülgener de

diğer Türk sağ düşünürleriyle benzer şekilde Batılılaşmayı gerekli görmüş ancak “kütle”yle uyumlu bir şekilde değişmeyi savunmuş, kültürün ise güçlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca kontrollü bir şekilde kültür değişimini de desteklemiş, aydınların bu değişikliğe öncülük etmesi gerektiğinin altını çizmiştir: Aydınların işlevi, “kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek” (Ülgener, 2006, s. 91). Aydınların “ses ve söz sahibi” olarak “yığın”ı örf ve adetle uyumlu bir şekilde “yoğurması” gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca aydının dini yönünün güçlü olması gerektiğini, Peygamber’e ve Allah’a yaklaştıkça “gerçek aydın” olacağını vurgulamıştır (Yadigaroglu, 2012, s. 77). Dolayısıyla Ülgener aydının toplumda önemli bir işleve sahip olduğunu söylemiş, millî kültürün geliştirilmesi ve güçlendirilmesinde öncü rol oynaması gerektiğinin altını çizmiştir.

Son olarak Türk sağ düşüncede aydın imgesi çerçevesinde Aydınlar Ocağı girişimi ele alınacaktır. Ocak üyeleri akademisyen ağırlıklı olup konferanslar, seminerler düzenlemiş ve millî kültürü halka yaymaya çalışmışlardır. Ocak, tüzüğünde amacını şu şekilde belirtmiştir: “Millî kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle Türk milliyetçiliği fikrini yaymak, millî bünyemizi sarsan fikri buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek millî varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir” (Yurttaş-Özcan, 2011, s. 191). Ocağın esas faaliyet alanı, siyasetçileri etkileyerek düşüncelerini özellikle onlara empoze etmektir. Sözelimi toplantılarına konuşmacı olarak davet ettikleri sağ siyasi liderleri; Necmettin Erbakan’ı, Alparslan Türkeş’i, ama özellikle Süleyman Demirel’i, bir seçkinler kulübüne yakışacak şekilde baş başa kalarak etkilemeye çalışmışlardır (Aytürk ve Bora, 2020, s. 322). Bu çerçevede kendilerini “partiler üstü” ve “partiler arası” bir şekilde konumlandırmıştır. Ocağın “partiler üstü”nde kastı elbette ki sağ siyasi partiler olup genel olarak Türk sağının *organik aydını* olmayı istemişlerdir. Aydınlar Ocağı, 1970’lerde sola karşı kurulan Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin kurulmasında aktif rol oynamışlardır. Türk sağ aydınları, *Tercüman*, *Ortadoğu* gibi gazetelerde MC hükümetinin kurulmasına dair yazılar kaleme almış hatta sağ partilerin koalisyon kurması için kulis çalışması dahi yürütmüşlerdir (Özcan, 2011, ss. 108-110). MC hükümetinin kurulması için öne sürdükleri genel argüman, 1973 Genel Seçimleri’nde Türk sağının %67 oy aldığı dolayısıyla millî iradenin sağdan yana tecelli ettiğidir. Nitekim ocağın çabalarının de etkisiyle AP, Millî Selamet Partisi (MSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Demokratik Parti’den (DemP) kopan 9 milletvekiliyle Birinci MC Hükümeti kurulmuştur. MC örneğinde de görüldüğü üzere, Aydınlar Ocağı 1970’lerde AP, MSP, MHP, DemP olarak parçalı halde olan Türk sağını sola karşı bir araya getirme işlevi görmüştür. Zira bu kesim, sağın CHP’ye karşı bölünmesinin, ülkeyi komünizm karşısında savunmasız bırakacağına inanıyorlardı.

1970’lerde sağın alternatifi olarak CHP yani sol olup Aydınlar Ocağı, solun iktidar olmamasını istemektedir. Aydınlar Ocağı, özellikle 1970’lerde MDD

teorisi çerçevesinde silahlı mücadeleye girişen sola karşı devletin bekasını koruma dürtüsüyle hareket etmiştir. Bu çerçevede kendilerine sola karşı “düzeni” ve “devletin bekasını” koruma misyonu yüklemişlerdir. Türk sağ genel olarak devleti toplumun üzerinde görmüş, organik aydın misyonu çerçevesinde “güçlü”, “büyük” olarak attettikleri devletin “millî kültürünü” korumaya ve kurtarmaya çalışmışlardır. Türk sağ aydınları, bir zamanlar Osmanlı’nın olduğu gibi “güçlü bir devlet” istiyorlardır. Güven Gürkan Öztan, devletin bekasını sağlamaya çalışmanın, devleti ve devlet geleneğini yüceltmenin Türk sağ aydınlarına “sahte bir entelektüel derinlik” ve itibar bahsettiğini öne sürmüştür (2012, s. 436).

Türk sağ aydınları, yukarıda diğer düşünürlerde de ele aldığımız üzere, devlet eliyle yukarıdan aşağıya toplumu dönüştürme fikrini, görece MC hükümetleriyle elde etmişlerdir. Özellikle Aydınlar Ocağı üyelerinin aktif katılımıyla Millî Eğitim Bakanlığı üzerinde etkili olunmuştur. Ocağın önde gelen üyesi ve başkanlığını da yapacak olan Muharrem Ergin’in belirttiği gibi Millî Eğitim, Türkiye’de bütün meselelerin düğümlendiği yerdir (1975, s. 393). Birinci MC Hükümeti döneminde genel olarak müfredat millî kültür çerçevesinde düzenlenmiştir. “1000 Temel Eser” de millî kültüre uygun bir şekilde değiştirilmiş; “sakıncalı” görünen birçok yerli ve yabancı yazar listeden çıkarılmıştır. Ayrıca eğitim kurumlarında hizmet veren TÖB-DER üyesi pek çok solcu, “sakıncalı” görüldüğü için ya sürülmüş ya da atılmış, yerlerine İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Okulları mezunları getirilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı’nın yanı sıra Polis Teşkilatı ve TRT’de de millileştirilmeye gidilmiştir (Öztan, 2020, s. 423). TRT Genel Müdürlüğüne “solcu” İsmail Cem’in yerine Aydınlar Ocağı üyesi Nevzat Yalçıntaş getirilmiş, böylece TRT’de “sakıncalı” programlar yerine millî kültürü destekleyici programlar yayımlamaya başlanmıştır. Dolayısıyla MC döneminde Türk sağ aydınları, eğitim başta olmak üzere genel olarak devlet kurumları aracılığıyla toplumu Batı etkisinden kurtarma ve millileştirme politikalarını uygulama fırsatı yakalamıştır. Bununla birlikte Aydınlar Ocağı, devlet aracılığıyla toplumu değiştirme fırsatını esas olarak 12 Eylül 1980 Darbesiyle bulur. Ocağın geliştirdiği Türk-İslam Sentezi, 12 Eylül yönetimi tarafından komünizme karşı uygulanmaya başlanmıştır. Türk-İslam Senteziyle Türklüğün kapsamına İslam dini de alınmış, böylece Türklük ile Müslümanlık aynı kimliğin iki eşit unsuru halinde kurgulanmış ve Türkiye’nin eğitiminin, kültürünün, iç ve dış siyasetinin bu tanıma göre şekillenmesi amaçlanmıştır (Aytürk ve Bora, 2020, ss. 321-322). Bu çerçevede Türk-İslam Sentezi, “Türk kimliği ve İslam dini terkiğine dayalı anti-komünist hegemonyanın inşası”nı amaçlamıştır (Ergüç, 2020, s. 408).

SONUÇ YERİNE: SAĞ DÜŞÜNCE VE KEMALİZM İLİŞKİSİ

Genel olarak Türk sağ aydınları, Batılılaşmacı ya da (sol) Kemalist aydınların uyguladıkları politikalar sonucunda, millî kültürün bozulduğunu ve solun Türkiye için tehdit haline geldiğini öne sürmüşlerdir. Bu çerçevede Batılılaşmacı/Kemalist aydınları, “bürokratik aydın”, “çeyrek münevver”, “sözde

münevver”, “müstağrip”, “entelektüelist” gibi ifadelerle eleştirmişlerdir. Bununla birlikte Türk sağ modernleşme karşıtı olmayıp aşırı modernleme ya da Batılılaşma karşıtıdır ve tekniğin alındığı ancak kültürün korunduğu “ölçülü” modernleşmeyi desteklemiştir.

Sağ kesim, “devletin bekasını” tehdit ettiğini öne sürdüğü sola karşı Kemalizm’den faydalanmış hatta (sağ) Kemalistlerle ittifak dahi kurmuşlardır. Kurulması sürecinde Aydınlar Ocağı’nın da rol oynadığı Birinci MC Hükümeti’nde sağ-Kemalist çizgide tanımlayabileceğimiz CGP’nin de yer alması buna örnek gösterilebilir. Sağ-Kemalistler, CHP’nin kendisini “ortanın solunda” tanımlamasına tepki olarak partiden ayrılmış, Atatürkçülüğü daha çok milliyetçilik ve devletin bekası üzerinden tanımlamışlardır. Ayrıca Türk sağ aydınları, solun üstüne gidilmesinden dolayı 12 Mart 1971 Muhtırası’nı da 12 Eylül 1980 Darbesi’ni de desteklemişlerdir. Hatta 12 Eylül ile Aydınlar Ocağı’nın hazırladığı Türk-İslam Sentezi devlet eliyle uygulanmaya başlanmıştır. Türk-İslam Sentezi’yle sağ düşünceyle Atatürkçülüğün eklemelendiğini söyleyebiliriz. Bu çerçevede Soğuk Savaş sürecinde Türk sağ aydınlarında “devletin bekası” temel özelliklerdendir. Bu kavram çerçevesinde orduyla ve sağ-Kemalistlerle sola karşı ittifak yapabilmış ve “devletin bekası” için gerekirse demokrasinin askıya alınması gerektiğini de savunmuşlardır.

Sağ düşünceyi savunan aydınlar, Kemalistleri eleştirmekle birlikte onların erken Cumhuriyet dönemindeki konumlarına imrenmişlerdir. Taşkın, Cumhuriyetin inşa döneminde Kemalist aydınların kendilerini Bauman’ın “yasa koyucu aydın” konumunda gördüklerini, yukarıdan aşağıya toplumu dönüştürdüklerini; bu çerçevede Türk sağ aydınlarının da kendi kültür politikaları doğrultusunda yukarıdan aşağıya toplumu dönüştürmek istediklerini söylemiştir (2019, s. 39-50). Başka bir ifadeyle (sol) Kemalistlerin “bozduğu” milli kültürü, onların yöntemiyle “düzeltmek” istemişlerdir. Bu minvalde sağ düşüncede temel mesele, kültür politikaları olmuştur. Sağ düşünceyi savunan aydınlar, toplumu tabandan tavana örgütlemek yerine devletle işbirliği yaparak yukarıdan aşağıya toplum mühendisliği yapmak istemiş, hatta Soğuk Savaş şartlarında kendilerine “kurtarıcı aydın” misyonu yüklemişlerdir. Dolayısıyla Türk sağının aydına yüklediği anlam, onun zihinsel faaliyetlerinden ziyade toplumdaki “işlevi” olmuştur.

Sağ düşünceyi savunan aydınlar, Soğuk Savaş sürecinde “suni ve köksüz” gördükleri sola karşı “yerli ve milli” aydın çıkarma hedefinde olmuşlardır. Devlete güçlü bir şekilde vurgu yapmış ve kendilerini devletin gerçek sahibi görmüşler; erken Cumhuriyet döneminde muhalifken dahi kendilerini “öz yurdunda parya” olarak düşünmüşlerdir. Sonuç olarak Soğuk Savaş sürecinde sağ düşünceyi savunan aydınlar, devletin *organik aydını* olma amacında olmuş ve sola karşı millî kültürü güçlendirmeyi hedeflemişlerdir.

KAYNAKÇA

Akıncı, Mehmet (2008). *Türk Muhafazakar Düşüncesinde Ana Temalar: 1946-1980 Dönemi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akyol, Taha (1991). Sağın tabanı tavanı yenileşmeye zorluyor. Hıdır Göktaş ve Ruşen Çakır (Der.), *Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika* içinde (ss. 217-236). İstanbul: Metis Yayınları.

Alpkaya, Faruk (2009). Bir 20. Yüzyıl Akımı: “Sol Kemalizm”. Ahmet İnsel (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm* içinde (ss. 477-500). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydınoğlu, Ergun (2007). *Türkiye Solu 1960-1980*. İstanbul: Versus.

Aytürk, İlker ve Bora, Tanıl (2020). Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasî Düşünceler. Mete Kaan Kaynar (Der.), *Türkiye’nin 1970’li Yılları* içinde (ss. 307-328). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ayvazoğlu, Beşir (1991). Türkiye’de Sağcı Olmak. *Türkiye Günlüğü*, Güz (16): 32-43.

Batur, Muhsin (1985). *Anılar ve Görüşler – “Üç Dönemin Perde Arkası”*. Ankara: Milliyet Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2003). *Yasa Koyucular ile Yorumcular – Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*. Kemal Atakay (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Birkan, Tuncay (2018). *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960*. İstanbul: Metis Yayınları.

Bora, Tanıl (2007). Milliyetçi-Muhafazakâr ve İslâmcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi. Uygur Karabaşoğlu (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık* içinde (ss. 251-255). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, Tanıl (2012). Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi. İnci Özkan-Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Der.), *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (ss. 9-28). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, Tanıl ve Taşkın, Yüksel (2009). Sağ Kemalizm. Ahmet İnsel (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Kemalizm* içinde (ss. 529-545). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, Tanıl (2017). *Cereyanlar – Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Boran, Behice (1968). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Gün Yayınları.

Çulhaoğlu, Metin (2019). Çetin Altan ve “Onlar Uyanırken”: Birlikte Uyanışın 1967 yılında Çekilmiş Fotoğrafi. Gökhan Atılğan (Der.), *Mühürler-Türkiye Sosyalist hareketinden Eserler* içinde (ss. 255-282). İstanbul: Yordam Yayınları.

Darendelioglu, İlhan (1976). *Türkiye’de Komünist Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.

Dede, Kadir (2017). Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası. Mete Kaan Kaynar (Der.), *Türkiye’nin 1970’li Yılları* içinde (ss. 809-844). İstanbul: İletişim Yayınları.

Dellaloğlu, F. Besim (2020). *Poetik ve Politik – Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Demirel, Süleyman (1991). Artık Demokrasiler Tezsizdir. Hıdır Göktaş ve Ruşen Çakır (Der.), *Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika* içinde (ss. 15-36). İstanbul: Metin Yayınları.

Ergin, Muharrem (1975). *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*. İstanbul: Güray Yayıncılık.

Ergüç, Veysel (2013). *Türkiye’de Muhafazakar Milliyetçilik: Erol Güngör Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergüç, Veysel (2020). Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi. Der. Mete Kaan Kaynar (Der.), *Türkiye’nin 1970’li Yılları* içinde (ss. 403-414). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökalp, Ziya (1976). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Güngör, Erol (1996). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Güngör, Erol (2011). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Held, Virginia (1983). The Independence of Intellectuals. *The Journal of Philosophy* (ss. 572-582). s. 10 (80).

Kadıoğlu, Ayşe (1999). *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kahraman, Hasan Bülent (1995). *Sağ Türkiye ve Partileri*. Ankara: İmge Kitapevi.

Kara, İsmail (2016). Nurettin Topçu’nun Eserlerinin Teşekkülü ve Yayın Süreçleri Üzerine Birkaç Not. Musa Kazım Arıcan, Mustafa Orçan ve Muhammed Enes Kala (Der.), *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu “Nurettin Topçu Bugün Bize Ne Söyler?”* içinde (ss. 42-52). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (1976). *Son Devrin Din Mazlumları*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2009). *Konuşmalar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2017). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Koca, Bayram (2017). Altmışlı Yıllarda Türkiye'de Anti-komünizm: Truman Doktrini'nden Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne. Mete Kaan Kaynar (Der.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* içinde (ss. 545-570). İstanbul: İletişim Yayınları.

Koyuncu-Lorasdağı, Berrin ve Onur-İnce, Hilal (2004). Avrupa Merkezilik Üzerinden Uygarlık Kavramına İki Farklı Bakış: Norbert Elias ve Cemil Meriç. *Doğu Batı*, 29, 243-270.

Mardin, Şerif (1991). "Aydınlar" Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi. *Türkiye'de Din ve Siyaset – Makaleler III* içinde (ss. 255-265). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2002). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2004). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2013a). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2013b). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meşe, Ertuğrul (2016). *Komünizmle Mücadele Dernekleri - Türk Sağında Antikomünizmin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öğün, Süleyman Seyfi (2009). Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri. Ahmet Çiğdem (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakarlık* içinde (ss. 539-582). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztan, Güven Gürkan (2012). Türk Sağında Devlet Fetişizmine Dair. İnci Özkan-Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (ss. 425-458). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztan, Güven Gürkan (2020). I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975-1977). Mete Kaan Kaynar (Der.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (ss. 415-440). İstanbul: İletişim Yayınları.

Peker, Recep (1984). *İnkılap Dersleri*. Ankara: İletişim Yayınları.

Sander, Oral (2007). *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Yayınevi.

Sayılgan, Aclan (1968). Solun 94 Yılı (1871-1965): *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Sosyalist-Komünist Hareketler*. Ankara: Mars Matbaası.

Sezer-Şanlı, Ayşem (2020). Kuramdan Eyleme Akademiden Aktif Siyasete: Behice Boran'ın Aydın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 19-38.

Şener, Mustafa (2008). Türkiye İşçi Partisi. Murat Gültengil (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Sol* içinde (ss. 356-375) İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Yüksel (2008). Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm. Tanıl Bora (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Milliyetçilik* (ss. 618-634). İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Yüksel (2019) *Anti-Komünizmden Kürelleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. İstanbul, İletişim Yayınları.

Tevetoğlu, Fetih (1967). *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Topçu, Nurettin (1997). *Türkiye'nin Maarif Davası*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, Nurettin (2008). *Ahlak Nizamı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, Nurettin (2010). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, Nurettin (2012). *İradenin Davası, Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Turhan, Mümtaz (2018). *Garplışmanın Neresindeyiz?*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Ülgener, Sabri F. (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Yadigaroğlu, Hüseyin (2012). *Sabri F. Ülgener Düşüncesi'nde Aydın Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yalçın, Süleyman (1991). "Türkiye'nin harp gibi bir buhrana ihtiyacı var", Hıdır Göktaş ve Ruşen Çakır (Der.), *Vatan Millet Pragmatizm Türk Sağında İdeoloji ve Politika*. içinde (ss. 103-112). İstanbul: Metis Yayınları.

Yılmaz, Murat (2008). Mümtaz Turhan. Tanıl Bora (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik* içinde (ss. 552-578). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, Murat (2009). Sabri Fehmi Ülgener. Ahmet Çiğdem (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakarlık* içinde (ss. 490-508). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yurttaş-Özcan, Fatma (2011). *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Yayın Geliş Tarihi: 16.10.2021
Yayına Kabul Tarihi: 29.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1010762

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 245-259
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FOUCAULT, SEXUALITY AND BIOPOLITICS: A CONCEPTUAL ANALYSIS

Pınar SARIGÖL*

Abstract

This paper analyzes Michel Foucault's theorisation on life, body and population in referring to the concepts of biopolitics and sexuality. In doing so, the paper puts critical attention to the relation between the rationality of politics and power. Tracing this relationship, the paper basically develops a conceptual framework in which truth and discursive practices of the truth regime gain strategic and operational position to produce social norms and to impose these norms on the idealisations of population and human-subjects. By the end of this paper, this conceptual analysis offers a way through which the subject formation and biopolitical subjectivity are clarified. Relying on this new way, this paper puts forward that biopolitics with its mechanisms and instruments is a perspective in order to reveal power relations and political regulations in general; and is a light to realize boundaries of different sexualities. This analysis ends by questioning the resistance, counteract and power relations in the light of these concepts.

Keywords: Foucault, truth, biopolitics, sexuality, population, body.

FOUCAULT, CİNSELLİK VE BİYOSİYASET: KAVRAMSAL BİR ANALİZ

Öz

Bu makale, biyopolitika ve cinsellik kavramlarına gönderme yaparak Michel Foucault'nun yaşam, beden ve nüfus üzerine kuramlamasını incelemektedir. Bunu yaparken, makale siyasetin rasyonalitesi ile iktidar arasındaki ilişkiye ciddi bir dikkat göstermektedir. İzini sürdüğü bu ilişkiyle makale esasında hakikatin ve hakikat rejiminin söylemsel pratiklerinin sosyal normlar üretmek için ve bu normları nüfus ve insan-özne idealleştirmelerine dayatmak için stratejik ve operasyonel konum elde ettiği bir kavramsal bir çerçeve geliştirmektedir. Makalenin sonunda, bu kavramsal analiz, özne oluşumu ve biyopolitik öznenin açıklığa kavuşturulması için bir yol sunmaktadır. Bu alternatif yoldan ilerleyerek, makale biyopolitikanın mekanizmaları ve araçlarıyla genel olarak iktidar

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sarıgöl, P. (2022). Foucault, sexuality and biopolitics: A conceptual analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 245-259

*Dr., ORCID: 0000-0001-5420-8892, pinar.sarigoel@gmail.com.

ilişkilerini ve siyasi düzenlemeleri ortaya çıkaran bir perspektif ve farklı cinselliklerin hadlarını fark etmek için aydınlatıcı bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Makale bu analiz ışığında direniş, karşı koyma ve iktidar ilişkilerinin sorgulanmasıyla sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, hakikat, biyopolitika, cinsellik, nüfus, beden.

INTRODUCTION

How is it that in a society like ours, sexuality is not simply a means of reproducing the species, the family, and the individual? Not simply a means to obtain pleasure and enjoyment? How has sexuality come to be considered the privileged place where our deepest "truth" is read and expressed? (Foucault, 1988, pp. 110-111).

The above remark of Foucault suggests that sexuality is an issue that is not merely concerned with the private life of people in their micro space of bedroom. For Foucault's part, the essential question is to display how sexuality becomes connected up to politics and truth or, in his own phrase, 'politics of truth'. In this sense, Foucault conceptualizes sexuality in relation with politics. Looking at the contemporary studies on sexuality, I see that sexuality is increasingly taken up within the scope of biopolitics. Biopolitics is the one of subsequent studies of Foucault at the closing years of 1970s. Foucault himself made a crucial turning while he was dealing with the issue of sexuality towards a new conception of politics and power. Accordingly, politics and power came to be reformulated as biopolitics (or biopower). Therefore, in Foucault's thinking, one cannot speak of sexuality without reference to biopolitics and the other way around. Here I am posing the question of sexuality with its relation to politics in light of Foucault but by keeping in mind that the conceptual framework of Foucault is much wider in scope. In other words; discourse, discipline, government, security, criminality, health and many other concepts should be taken into account to explain sexuality thoroughly. Yet I believe that to think of the sexuality as a main concept within the scope of politics is a crucial departure point as Foucault himself makes a critical turning in his thought while thinking the relation of sexuality, politics and power.

Therefore, the first question that needs to be addressed is how and why Foucault links sexuality up to politics. In order to come up with an answer to this question first it must be noticed how politics cuts its established link with sovereign power. In Foucault's eye, modern politics cannot be characterized by conventional philosophical and theoretical accounts of sovereign power. The nub of politics, *if any*, lies in power relations that spread to ever more domains of society. Power relations cannot be understood within the scope of juridico-sovereign models of rule. Therefore, Foucault's notion of 'power relation' is an objection against the Hobbesian conception of politics, power and the state. Yet, Foucault first goes into the depth of the sovereign model of politics and explores

the meaning of the right of sovereign over death and life of individuals. On closer examination, Foucault recognizes that even in this traditional conception of the state, power and politics developed a subtle bipolitical process to govern and rule society and individuals. Foucault's critique of this state- and sovereign-centered shows that the sovereign is the *one* (this one would be the state or society) who keeps individuals alive or not, and decides who deserve to be alive or death. Accordingly, the sovereign becomes a position to determine and inform the *essence* of politics. His critique shows that in the juridico-sovereign type of philosophical fictions of power, power becomes an issue to be taken over. What Foucault wants to show with his discussion of the old-fashioned conception of politics and power is that we need another solid foothold to step in order to understand power as relation.

Considering Foucault's path-breaking discussion on politics, two points should be kept in mind: First, politics should be understood as omnipresence 'power relation' instead of a captured power, and *functions* as biopolitics. Second, in order to see the changing nub of politics one should avoid philosophical fictions in political philosophy and turn to his/her face to the practice of politics. At this point, Foucault recognizes the developing modern sense and mechanisms of government. In retrospect, political philosophy made an earnest effort to explain politics in relation within power and government. Foucault goes into a critical reading of the ancient philosophy and questions the established conception with his new concepts in order to show underlying connections from a fresh view. In doing so, he identifies his main problematics with politics and government in the context of specific themes such as body, sexuality, madness, delinquency and perversity. However, by comparison, sexuality seems to have a wider context and scope, since it is related both individual and population. As a result, sexuality provides a gateway to see how politics and power *operates* as biopolitics, respectively. In Foucault's scheme of all things, politics can be understood better with sexuality, because for his 'analytics of power' the essential thing to be explored is how is it that body and life have become to the center politics on individual and population levels connected with power relations. This being so, sexuality traces out and structures not only individual life but also whole population. From his perspective, Foucault's conception of politics as biopolitics addresses the question of how micro and macro levels of political regulation of life intertwine within the scope of sexuality.

CONCEPTUAL INTRODUCTION TO BIOPOLITICS

Biopolitics, as Foucault puts, is not an expression of sovereign authority. It is simply another type of politics, which aims at ordering and governing life on the levels of individual and population. Biopolitics is neither the essence of politics nor its object. Biopolitics is an entry point to differing spheres of life of individual(s) to receive much more statistical and measurable knowledge/information and, one may well say, to take hold of ever more power over population. Obviously, biopolitics

as a conception and perspective would not necessarily engaged with individuals one by one as in the ‘pastoral power’ of the old Christian model of government. It adds specific discursive mechanisms to the ‘pastoral power’ and creates a focus for ruling, ordering and governing by having recourse to biological traits of the living beings so as to reconsider them as measurable, observable and governable in their private and social life as part of the population. Therefore, Foucault puts it as follows:

It seems to me that one of the basic phenomena of the nineteenth century was what might be called power’s hold over life. What I mean is the acquisition of power over man insofar as man is a living being, that the biological came under state control, that there was at least a certain tendency that leads to what might be termed State control of the biological(Foucault, 2003, pp. 239-240).

With this above remark it is all the clearer that population becomes measurable and controllable/governable with biological features of living beings. Yet it becomes also clear that Foucault’s notion of biopolitics is not permanent and stable in his writings since its meaning and reflections seem to be differing. For the sake of my future discussion, at this point, it would be helpful to clarify Foucault’s notion of biopolitics further. As Thomas Lemke sums up, there are three different conceptions of biopolitics in Foucault’s thought and research agenda:

First, biopolitics stands for a historical rupture in political thinking and practice that is characterized by a rearticulation of sovereign power. Second, Foucault assigns to biopolitical mechanisms a central role in the rise of modern racism. A third meaning of the concept refers to a distinctive art of government that historically emerges with liberal forms of social regulation and individual self-governance(Lemke, 2011, p. 34).

Therefore, the notion of biopolitics can be thought in these above-mentioned contexts: Criticism of the established political philosophy with an eye to coming up with new conception of politics and power; exploration of the role and results of genetic traits in and for modern power; liberal and neoliberal governmentality. On the basis of this broad scope conception of biopolitics, on the one hand, governing population and individuals requires new tools like statistics, demographical and biological ‘dispositives’. Given the fact that, as Pasquale Pasquino once noted, “power needs to know” (Pasquino, 1978, p. 51). As Ian Hacking also clarifies:

Statistics has helped determine the form of laws about society and the character of social facts. It has engendered concepts and classifications within the human sciences. Moreover the collection of statistics has created, at the least, a great

bureaucratic machinery. It may think of itself as providing only information, but it is itself part of the technology of power in a modern state (Hacking, 1981, p. 15).

On the other hand, in Foucault's conception of biopolitics, I also find a critique of philosophical juridico-sovereign model of power which ignores the wide scope of social relationality of power. Accordingly, biopolitics implies that power and politics cannot be reserved for a single logic and oppressive mechanisms. In a sense, power as a relation by means of biopolitical mechanisms is everywhere and omnipresence. It is upon this account that it may be said that there is not a single homogenous sovereign but various tactics, programmings, maneuvers and strategies. As this point, it is notable to see that Foucault sets forth the question of 'how' to be defined his fundamental understanding of power and biopolitics. The new insights into power are based upon two questions: "What are the rules of right that power implements to produce discourses of truth?" and "What type of power is it that is capable of producing discourses of power that have...such powerful effects?" (Foucault, 2003, p. 24). At this point, I come upon Foucault's other essential notion that is directly related with the politics of sexuality: Truth.

Actually, the question of sexuality resides in the production of truth. For Foucault, truth is composed of power relations and discourses. All individuals contribute to the production of truth in their daily 'normal' life mostly even without knowing it. Therefore, life itself acquires its own meaning within truth. Truth is also essential to characterize power relations. In other words, the notion of biopolitics suggests that there cannot be a subject or subjectivity that remains unconnected to power relations and truth that comes as an outcome of these relations. In this sense, I should turn back sexuality as one of Foucault's fundamental concepts because sexuality is a main discursive domain of biopower. Sexuality is the main way to approach life of body and life of the species as population that is subject to specific knowledges. To illustrate it with Foucault's own phrase, "...birthrate, the age of marriage, the legitimate and illegitimate births, the precocity and frequency of sexual relations, the ways of making them fertile or sterile, the effects of unmarried life or of the prohibitions, the impact of contraceptive practices"(Foucault, 1998, pp. 25-26) are all the subjects of power and truth.

SPECIFICITY OF SEXUALITY AS AN IMPORTANT TECHNOLOGY OF BIOPOLITICS

Sex regulates individual's life and its life at population level, population itself and all relations by considering differences and similarities. In Foucault's thinking this occurs at two levels (Foucault, 1998, p. 139): Disciplining of the individual body and the regulatory control of the population. The disciplinary technologies were first formulated in theory and practice in the eighteenth century and mainly targeted at disciplining body. Foucault calls it "anatomy-politics of human body". Then in the nineteenth century another epoch began what Foucault

call 'biopolitics'. Accordingly, human body began to be perceived and led as if it were a complex machine. Population is now the new name of the *body*. This population of body is not a legal entity. Instead, Foucault depicts the population as biological organism because population is depicted as biological organism or social body that is subject to death and birth rates, health level, lifetime, wealth or poverty. That is, power is not necessarily always negative. Instead the basic aim of the power is to provide a realm for individuals through which they can carry out their bodily performances functionally for the general social production. Power, in a way, encourages individuals to keep themselves healthy and in an orderly way. Namely, power mechanisms are not prohibitory; on the contrary, it aims more production, more growth, and proliferation. Namely, human being individualizes himself around certain procedures and norms, and sexuality *per se* establishes a connection between subjectivity and body because sexuality gives an identity beyond bodily pleasure (Foucault, 1998, pp. 139-141). Along the same line, beyond the practices of bodily disciplining and the regulation of population, collective subject positions and self-constitution of individual draw attention with intend to get better life, to have more beautiful body and more happiness. Individuals imagine and aim just the better one or the best.

For Foucault (1988), our lives are formed with 'desire', 'being hungry for better one' and more pleasure as well. Therefore, modern political system or liberalism should be adhered to biopolitics and power relations because liberalism is not a system in governing individual and population. Liberalism deploys between success or unsuccessful of life, instead of licit or illicit. In other words, the system displays the definition of good society, not good state. For good society, inputs and outputs are just clarified and individual aims being good as part of power relation and main subject of biopolitics. Power relations are hidden in the social body, and our inside as well. In this sense, security mechanisms are for freedom and naturalness of population and freedom is secured by law, which provides settlement of norms in society or which makes up the truth. Therefore, the functions of power cannot be evaluated by state apparatuses because all of us are part of it to produce or change it (Foucault, 1988, p.119).

Following this argument of view, biopower is the essence of capitalism, which reinforces the connection of body and population with the production in every sense. However, we see just political life that "...exists when the possible excess of governmental practice is limited by the fact that it is the object of public debate regarding its "good or bad", its "too much or too little." (Foucault, 2008, pp. 321-322). For Foucault, liberalism imbued that one always governs too much, at least it is expected because governmentality subsists on the critique more radical than a test of optimization.(Foucault, 2008, p. 319). In this point, it should be analyzed why one governs for good and what goodness is, who decides my goodness. However, before that, it should be concretized the concepts of biopolitics, and its relation with truth and power. Biopolitics exists on the stages of life and it needs knowledge of life and living being to create cognitive and

normative maps to specify objects for intervention. Stages of life are clarified by its own knowledge in order to be easily understood and changed. However, the truth must take into consideration with power relations because it is not independent from power. As said, knowledge creates strategies and tactics for power and as a result, structures of asymmetries, which are reproduced by biopolitics, seem. Whose life is worthy or not is determined by truth and power relations change or transform these impressions of worth and unworthy life.

In this context, I want to draw attention to sexuality as the pivotal technology of biopolitics for constituting the concept of power and pertinent relations with knowledge. Accordingly, the essential point here is the answer as to how power can coexist with pleasure and knowledge through sexuality. Hence, the deployment of sexuality firstly needs to be clarified in the light of problems raised by the issues of demography, health, security and many other frames in the course of the eighteenth century and onward. It is crucial to remember of that at the juncture of the body and population; sex became a technology around life rather than death (Foucault, 1998, 1988). Second, binding status of sexuality between individual and population compels me to focus on Foucault's power calling for multiple domains of knowledge emanating from the technology of sexuality. In this context, Foucault does not endeavor to find the reasons as to why our sexualities are repressed, but rather the reasons as to why we need to talk about our sexualities as an activity of sin against power and why we want to reveal everything about our 'hidden' desires in order to free our soul from the feeling of guilt. In other words, he wonders why sexual freedom and sexuality started to be discussed more than anything within the realms of human science and medicine; more importantly, it is questionable whether or not power has an effect on the generation of discourses and knowledge about sexuality (Foucault, 1998). Third, the particularly apt description of power needs elaborative thinking in order to highlight the proliferation of political technologies and neoliberal governmentality, which assure the necessary regulatory and corrective mechanisms for the pervasive power (Foucault, 1998).

In 19th century are there two phenomena: One is that subject or living being is not aware of its desires, but the other one is that there is too much mushroomed knowledge of desires on the cultural and social sense. This knowledge seems theoretical but simple forms as intensive and widespread. In other words, in spite of repressed sexuality, too much knowledge is being overproducing about it. For Foucault, these phenomena, which are perceived paradoxical, are obviously normal. That is not dilemma. Namely, the production of discourses on sexuality, irrational and false discourses, emotive and mythological discourses are in order to keep knowledgeable individuals on their own urges and sexuality (Foucault, 1997a). Pressure on sexuality creates misery, which causes more wonder and curious. Foucault states clearly that "far from making sexuality taboo or bringing strong sanctions against it, our societies have never ceased speaking of sex, and making it speak"(Foucault, 1988, p. 111). That is why, seductress and

inflammatory knowledge or narratives are more interesting rather than restrictions and moral. In this vein, the truth of sexuality is not for its own nature to get much more pleasure, rather the truth displays that sexuality is uniquely for reproduction of living beings. As a result, monogamy was encouraged as well. Obviously all these moral norms are related to Christian morality, which accepts it as a sin. Before Christianity, it was repressed too but through Christianity new power mechanisms were brought in order to jog these norms individuals' memory (Foucault, 1997b: 224-225). Therefore, clarification of sexuality occurred not only in discussions but also in the reality of institution and practices. While numerous strict prohibitions exist, they are part of a complex economy along with incitements, manifestations, and evaluations. They are case of entire complex of apparatuses, which express themselves as reason and result: Prohibitions and repressive power, insanity and its incarceration, the anomaly and its exclusion, delinquency and its imprisonment. It is important to ask what is the truth of all of these and which discourse makes someone insane or guilty (Foucault, 1988). Therefore, new power mechanisms have brought about new subjection and domination on society; however, this subjection rendered by single and specific individuals, which are not only prudish and important in the meaning of their duty in society. They are like shepherd, who has their own herd whose goodness and optimization are aimed by shepherd. For Foucault, the metaphor of shepherd-herd is seen at Mediterranean societies, for example jews and Egyptian. Obviously, god is shepherd of society or people are the herd of god. For Foucault, this is pastoral power, which governs the individuals, not land. Pastoral power does not aim to conquest of the land and vandalize people. On the contrary, it keeps eye on people. In other words, pastoral power's moral existence poses being sacrifice to people or its herd and takes care of them. At this point, we meet the history of sexuality. Pastoral power, in a way, brings a series of truth and its reproduction. It teaches the truth, namely, sacred commandments and moral norms. In this sense, determined rules and norms causes unconditional duteness, otherwise who not obey the rules is punished because the humble priest displays how to be good towards yourself and towards society. In addition, personal and social salvation needs an authority, which can surveil, damn or confirm the behaviors and ideas. Therefore, every individual should take its own responsibility at least by completely and regularly confessing all knowledge about itself in order to produce truth, which is the main service of priest (Foucault, 1997b, pp. 225-230).

Person individualizes around some procedures and rules. Sex is an important factor to render the connection subjectivity and identity of the person. Foucault states that "...to know who you are, know what your sexuality is. Sex has always been the forum where both the future of the our species and our "truth" as human subjects are decided." (Foucault, 1988, p. 111) However, on the other hand, sex and sexuality lead to the possibility of the seduction. They lay on the hearth of sin. That is why, discourses on sexuality create power relation among people themselves to surveil each other. What we understood is that sexuality is not totally

excluded, rather it is main machine as to create and regulate family life, reproduction of livings and functions of society. Foucault states:

How the relation of two individuals can be validated by society and benefit from the same advantages as the relations-perfectly honorable-which are the only ones recognised: marriage and family (Foucault, 1997c, p. 162).

In this sense, confession and self-consciousness provide more wakefulness and self-control in state of committing a sin. That is, not only prohibitions or sacred commandments but also technologies of self provide the biopower inside and outside, explicitly and implicitly.

HEALTHY LIFE AND SEXED BODY

According to Judith Butler (2009), the 'being' of life is not outside the operations of power, and the body is exposed to social and political forces, which include language, work and desire. Therefore, the living being exists as norms that generate the subjects across continuum of life. In this context, Butler reminds us of the distinction between 'living' and 'life'. According to her, not each living refers to 'life'. The recognition of living is not possible outside the norms system. Otherwise, it becomes problematic to manage the living situated outside the norm system of life. That is intrinsically germane to the reproduction of life. If someone is outside the circle of life in one way or another, he could be living but does not possess a life, the frame of which is drawn by norms. According to Butler, one's life is thereby always in the hands of another. It means that 'life' is invigorated and re-constructed within new modes of knowledge-power. This argument points to the way of identifying the discourse of life within the field of biopolitics and of biomedicalization (Butler, 2009, p. 17). Regarding the hysterical woman, the feminine body was examined around the techniques of discipline and security in order to reinforce biological and moral responsibilities since the beginning of eighteenth centuries. Firstly, the qualification of the feminine body was the target in the sense of its sexuality. In the sphere of medicine, feminine body was explored with all its functions, capabilities, features and categorization of its (dis)qualified. Namely, hysterical women were reduced to bad mother, frigid wife, and unruly daughters. Then, the integration of this body into society was framed, so to say, through which its communication with the social body was enabled. The feminine body was eased into a family space and the life of children merely by being a woman, wife and mother. The second strategic unity centering on sex dealt with the pedagogization of children. Children's sexuality was accepted as preliminary domain for controlling, managing, disciplining and regulating. In order to stop the child masturbating, especially parents, teachers, doctors and psychologists put their hearts and souls into child's intrinsic world so as to reorder and reshape, eventually to change the child's focus point. More interestingly, after carving out the rules as to how to be docile bodies and have a 'conscious mind', the Malthusian couple took its place within the economic, medical and political socialization, which refer

to values of the individual and the species, to birth control practices through the responsabilization of couples towards the social body (Foucault 1998, pp. 103-105; 1984a, p. 279). In Foucault's theory, sex is biopolitical due to the fact that 'biopolitical sex' turns pervasive power into life. There is thereby a nexus between life and sex, which embraces procreativity (Foucault 1998, p. 147; Deustcher, 2012, p. 131). All these three unities were concentrated on family and family relations, which ultimately became the focus of clinical analysis for designating anomalies, assigning a role of normalization concerning all behaviors. Namely, subjects became objects of knowledge as well as domination (Foucault, 1998, p. 105; 1994a, p. 177), additionally, "the development of medicine, the general medicalization of behavior, modes of conduct, discourses, desires and so on, is taking place on the front where the layers of discipline and sovereign meet" (Foucault 2003, p. 39). Hence, all these four unities called upon the necessary knowledge-power in the nineteenth and twentieth century. Procreativity is not only connected with the birth rate but also exists to justify racist killings, the exclusion of individuals due to insanity or sexual orientation, and ignored women on the grounds of their race, ethnicity, and marital status or having children.

Concerning the point of hygiene and psychiatric power, the sexualities of children and adolescents were properly molded amenable to the bourgeoisie family and feminine sexuality was medicalized around the merits of (body) hygiene, discipline, descent and race. In the nineteenth century, the matters of longevity, hygiene, sexual health, the health of children were haunted by counting on the sexuality of workers and future workers in an attempt to moralize the poorer classes (Foucault, 1998, p. 122, 1984a, p. 282). The learning and the execution processes of these increasing health-cares constituted the processes of subjectivation at the same time. Free subjects such as the idealization of (neo)liberalism, the developments of mechanisms and techniques of medicine and psychiatry were deeply bound up in the self-technologies of power. In fact, while psychiatric interventions and designations on the personalities and personal choices seemed to aim at "implementing and helping" individuals in order to simplify them into a "normalizing process" and "perception of order", they intrinsically recast repressive forces in new surveillance strategies of knowledge-power across the spaces and practices of everyday life (Hormer-Nadesan, 2008, p. 153). In this context, not only living-space hygiene but also mental hygiene significantly came into prominence. This directly implies the empowerment of self-technologies by using the domain of sexuality. This means "to know who you are, know what your sexuality is" (Foucault, 1988: 111). In line with this, the confession practice of Christianity as the old form of knowledge-power could be compared to the previous model of psychiatric techniques "that permit one to produce, transform, to manipulate things; one to determine the conduct of individuals" and these techniques "that permit individuals to effect, by their own means, a certain number operations on their own body, their own souls, their own thoughts, their own conduct, and this in a manner so as to transform themselves, modify themselves

and to attain perfection, happiness, supernatural power” (Foucault, 1994a, p. 177). Instead of (or in addition to the religious gaze), the medical gaze needing objective knowledge in order to expose the illness, designates the needed cure reaches inside the body and leads people to different values and ways in which they can foster themselves. This knowledge in the hands of the medical authority is significant for carrying out a disciplinary and regulatory order; therefore, it should be clear that this authority is endowed with unlimited power, which one cannot escape. This medical authority leans on non-reciprocal power relations, the instructions of which one must comply with the instructions and one must believe this authority unquestioned (Foucault, 2006, p. 3). Foucault calls it knowledge-power, its power and authority comes from knowledge. Furthermore, medical and particularly psychiatric power did not stand between patient and doctor or only in asylums and hospitals, its reliable knowledge-power has permeated publicly and privately through the truth of ourselves, and our body with the implicit motto of “at once duty of each and the objective of all” (Foucault 1984a, p. 277). It is important here that Foucault does not reduce this authority to ‘doctors’, this shows us that knowledge-power does not belong to any institution or person, this biopolitics, in which people govern, conduct and manage themselves, each other and population through the reliable and reasonable knowledge. Hence,

New technologies of the self emerged as individuals were instructed in, and readily adopted, the practices of mental hygiene. Public (e.g., schools) and private (e.g., workplaces) establishments adopted mental-hygiene precepts and the welfare state funded programs aimed at securing the psychological adjustment of the population. Still, psychiatric institutions and prisons remained important disciplinary spaces for enclosing those deemed incapable of self-government due to their overt eccentricities or criminal tendencies. Sovereign power was exercised by psychiatrists, judges, and medical practitioners in their diagnoses, judgments, and treatments of such individuals (Hormer-Nadesan 2008, p. 139).

Yet again, “biopolitics was inextricably bound up with the rise of the life sciences, the human sciences and clinical medicine” (Rose, 2001, p. 1). With the growth of the industrial society and race-nation-religion concerns, the contemporary biopolitics would be more aptly called “risk politics”(Rose, 2001, p.1), which finds its way through the truth regime of the life sciences by urging the self-technologies and by inciting and teaching self-care minds (and selfish/individualistic) amenable to free market necessities. All in all, it reminds us of the art of governmentality, whose rationality of government draws its strength from “will to knowledge”.

Therefore, it is worth once more to stress the importance of Foucault’s *History of Sexuality Volume 1: Will to Knowledge*. In the first volume, Foucault

explores the organization of sexuality according to the double axis. On the one hand, he implores us to think of *Scientia Sexualis* based on the techniques of the medicalization of reproductive body, on the other hand, these categorizations and classifications inflicted by knowledge-power brought about *Ars Erotica* connoting the art of existence and practices of self. Therefore, to subjugate the domain of sexuality, in a way, refers to modernity that is the result of the triumph of medicalization of and sexualization of the body in the new form of power, that is, biopower, concerned with managing life and conducting population by means of emotions, norms, laws, religious values over the moral and material world of individuals (Foucault, 1998; Braidotti, 1994, p. 58). In *History of sexuality Volume 2: The Use of Pleasure* and *Volume 3: The Care of Self*. Foucault explicates the ancient Greek and Roman practices of discourses and control of sexuality, of which one might well say that sexuality is in modernity as the domain for the proliferation of discourses as well. He points in these last volumes to the art of existence and intentional and voluntary actions of the self, which necessitates changing and transforming their being into life as aesthetic values and criteria (Foucault, 1992, 1990; Braidotti, 1994, p. 128). After all, the essence of matter regarding sexuality bears down on the interwoven relations between life of individual and population and the guidance of institutions under the human sciences and medicine for implementing the rationality of government or governmentality. This expansionist feature of knowledge-power in biopolitics compels us to pursue a better discussion of the notion of power in Foucault's theory.

FOUCAULDIAN POWER: BIOPOWER/BIOPOLITICS

Foucault is not interested in 'what to be defined power', but he deals with 'how to be felt power' by understanding and identifying its mechanisms and technologies embodied in the truth through which power finds the ways, even the veins through which to penetrate everywhere. Therefore, "it is never localized here or there, it is never in the hands of someone...Power functions. Power is exercised through networks, and individuals do not simply circulate in those networks" (Foucault, 2003, p. 29). Likewise, power is not represented by an institution or a structure, and it is self-produced at every point, repetitious and omnipresent. But it needs to be kept in mind, that "power is everywhere; not because it embraces everything, but it comes from every everywhere", more importantly, "power comes from below; that is, there is no binary and all encompassing opposition between rulers and ruled at the root of power relations, and serving as general matrix (Foucault, 1998, pp. 93-94). One might "suppose rather that the manifold relationships of force that take shape and come into play in the machinery of production, in families, limited groups, and institutions, are the basis for wide-ranging effects cleavage that run through the social body as whole" (Foucault, 1998, pp. 93-94). In this context, power in Foucault's understanding is not a kind of imposition of state over individuals; contrariwise, Foucault's power encourages individualization.

In other words, all history proceeds to the general insights of ideologies and systems. For Foucault, power relations and power itself cannot be grasped without taking into consideration its mechanisms because these mechanisms, tactics and strategies make power visible, and likewise, these techniques and mechanisms render power as outside the field of daily political analysis. That is why, the mental normalization of individuals, psychiatric interventions and penal institutions should be thought of as the wheels of the power (Foucault, 1984b, p. 58). These elements of power are the nexus to the truth, which is produced “only by virtue of multiple forms of constraint. And it induces regular effects of power” (Foucault, 1984b, p. 73).

Where sex and pleasure are concerned, power does nothing but produce gaps, distractive discontinuities by using mushroomed discourses in the domain of sexuality. Foucault states:

Power over sex is exercised in the same way at all levels. From top to bottom, in its over-all decisions and its capillary interventions alike, whatever the devices or institutions on which it relies, it acts in a uniform and comprehensive manner; it operates according to the simple and endlessly reproduced mechanisms of law, taboo, and censorship: from state to family, from prince to father, from the tribunal to the small change of everyday punishments, from the agencies of social domination to the structures that constitute the subject himself, one finds a general form of power, varying in scale alone (Foucault, 1998, pp. 84-85).

Power becomes visible in the different forms and in different faces. These differentiated characters of power should be identified and separated from repression. When I trace these different faces, I coincide again with sexuality. To illustrate, the adults concerned with the sex of children signifying the infinite lines of penetration in which power can advance, multiply its effects. Furthermore, incorporations of perversions and specifications of individuals allow power to classify the bad and the good, the true and the false, and they permit power to distribute its hierarchy points (Foucault, 1998, pp. 44-45). All in all, power moves across the lines and veins into the life of individual and population, it has indications and signs at a concrete level. By looking at the effects of mechanisms and techniques, the form of power and the power relations in a given domain and time can be determined. Ultimately, According to Foucault, power is the precondition of resistance. So to say, resistance is an inevitable and indisputable carrier of power. Though, the power relations, in which we are also involved, have no exit points.

IN LIEU OF CONCLUSION

I explained the deployment of sexuality between individual and population. Environmental conditions and governmental expectations focused their attention particularly on the increasing questions and the concerns of population, that is, longevity, health of life, birth rate, hygiene, normalizing and ordering the society as the principals of bourgeoisie, disciplining of children's sexuality and moralizing women's behavior and workers' lives. Sexuality was employed on two axes: on the one hand, its ability to moralize and affect people through pleasure were employed leading to the beginnings of understanding it as a sin against power and other values. Sexuality was confined and kept in the hidden and mysterious space of livings. On approaching the nineteenth century, the growth of capitalism and the growth of apparatuses of power opened a new way in which knowledge-power held the place of authority. It was such a great authority that it could penetrate the soul, each mind and each body. Its authority has been everywhere, publicly and privately. Knowledge regarding the body, individual, population, and environment and so on solely turned back more power over life. And sexuality and sex in biopolitics shed light on the feature of an important mechanism. In fact, sexuality provided great domains in that discourses could augment and truths on life appeared. That is why, it seems necessary to me to place an emphasis on knowledge-power and sexuality in the third subsection. In this subsection, an attempt has been made to highlight the importance of medicine and human sciences to govern and manage the population and individual. And a linkage between truth and knowledge-power was established. For a final word, power itself should be addressed in the view of Foucault because Foucault points out specific features of power and provides a methodology and sign to identify power and power relations. By doing so, he again refers to sexuality and its relation to power.

REFERENCES

- Braidotti, R. (1994), *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York: Columbia University Press.
- Butler, J. (2009), *Frames of War: When is Life Grievable*, London: Verso.
- Foucault M. (1984a), "The Politics of Health in the Eighteenth Century", in *The Foucault Reader*, Ed. P.Rabinow, New York: Pantheon Books, 273-290.
- Foucault M. (1984b), "Truth and Power", in *The Foucault Reader*, Ed. P.Rabinow, New York: Pantheon Books, 51-75.
- Foucault, M. (1988), "Power and Sex", in *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977-1984*, eds. L. D. Kritzman, New York: Routledge, 110-124.
- Foucault, M. (1990), *The History of Sexuality: The Care of the Self*, Volume 3, R.Hurleys (trans.), London: Penguin books.

Foucault, M. (1992), *The History of Sexuality: The use of Pleasure*, Volume 2, R.Hurleys (trans.), London: Penguin books.

Foucault, M. (1997a) "Sexuality and Solitude" in *Ethics: Essentials Works of Foucault 1954-1984 Volume One*. Ed. P. Rabinow, R. Hurley and the others (trans), New York: The New Press, 175-184.

Foucault, M. (1997b). "Technologies of the Self" in *Ethics: Essentials Works of Foucault 1954-1984 Volume One*. Ed. P. Rabinow, R. Hurley and the others (trans), New York: The New Press, 223-252

Foucault, M. (1997c), "The Social Triumph of the Sexual Will", in *Ethics: Essentials Works of Foucault 1954-1984 Volume One*. Ed. P. Rabinow, R. Hurley and the others (trans), New York: The New Press, 157-162.

Foucault, M. (1998), *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*, Volume 1, R.Hurleys (trans.), London: Penguin books.

Foucault, M. (2003) *Society must be Defended*, D. Macey (trans.), London: Penguin Books.

Foucault, M. (2006), *Psychiatric Power: Lectures at the Collège de France 1973-1975*, New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2008), *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France*,

1978-1979, eds. M.Senellart, F.Ewald and A.Fontana, New York: Palgrave Macmillan.

Hacking, I. (1981), "How Should We Do the History of Statistics?", *Ideology & Consciousness*, No. 8, 15-26.

Holmer-Nadesan M. (2008), *Governmentality, Biopower, and Everyday Life*, New York and London: Routledge.

Lemke, T. (2011), *Bio-Politics: An Advanced Introduction*, E. F. Trump (tr.), New York University Press: New York and London.

Pasquino, P. (1978), "Theatrum Politicum: The Genealogy of Capital, Police and the State of Prosperity", *Ideology & Consciousness*, No.4, 41-54

Rose, N. (2001). 'The Politics of Life Itself', *Theory, Culture&Society*, Vol. 18:6, 1-30.

Yayın Geliş Tarihi: 17.12.2021
Yayına Kabul Tarihi: 24.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1037698

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 261-300
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İÇ GRUP ÖZDEŞİMİ VE İÇ GRUP YANLILIĞI: GRUP NORMLARININ ROLÜ¹

Sami ÇOKSAN*
Banu CİNGÖZ ULU**
Gülden SAYILAN***
Nevin SOLAK****

Öz

Bu araştırmanın amacı iç grup özdeşiminin iç grup yanlılığı üzerindeki etkisinde iç grup normunun düzenleyici etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda üç deneysel çalışma yürütülmüştür. İlk çalışmada, gerçek grup üyelerinin iç grup özdeşimleri ölçülmüş ve iç grup normları eşitlikçilik, kayırmacılık veya kontrol grubu olacak şekilde değişimlenmiştir. İç grup yanlılığı, iç grup ve dış grup arasında spor programı süresi paylaşırma, spor gazetesi sayfası paylaşırma ve olumlu özelliklerle değerlendirme ölçümlerindeki iç grup lehine fark olarak işlevselleştirilmiştir. Sonuçlar, iç grup özdeşimi arttıkça iç grup yanlılığının da arttığını, ancak iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkide grup normunun düzenleyici etkisinin olmadığını göstermiştir. Diğer iki çalışmada laboratuvarında oluşturulmuş minimal gruplar kullanılmıştır. İkinci çalışmada bir matematik görevinden sonra katılımcılara seçkisiz olarak analitik veya bütüncül düşünme-karar verme stiline sahip oldukları şeklinde sahte bir geribildirim verilerek iki grup oluşturulmuş ve ilk çalışmadaki gibi norm ataması yapılmıştır. Ayrıca iç grup özdeşimi de ölçülmek yerine yüksek ve düşük seviyelerde olacak şekilde değişimlenmiştir. Üçüncü

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. (2022). İç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı: Grup normlarının rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 261-300.

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 1002 Hızlı Destek Programı kapsamında 218K098 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir. Yazarlar, sağlamış olduğu destekten dolayı TÜBİTAK'a, veri toplama aşamasındaki desteklerinden dolayı Ayşenur Didem YILMAZ ve Başak KÜÇÜKKESKİN'e teşekkürlerini sunar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-2942-1506, sami.coksan@erzurum.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-6501-3975, cingoz@metu.edu.tr.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-0923-1668, gsayilan@ybu.edu.tr.

**** Dr. Öğr. Üyesi, TED Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-8391-9172, nevin.solak@gmail.com.

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

çalışmada ise iç grup özdeşimi, yine ikinci deneysel çalışmadakine benzer bir yöntem ile değişimlenmiş; ancak bu kez düzenleyicilik etkisi grup normunun bir öncülü olarak değerlendirilen iç grup biçimlenmesi bağlamında araştırılmıştır. İkinci ve üçüncü çalışmada özdeşimin, grup normunun ya da biçimlenmesinin iç grup yanlılığı üzerinde temel etkisi gözlenmemiştir. Grup özdeşiminin, grup normuyla veya grup biçimlenmesiyle etkileşimi de istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Psikoloji öğrencisi olmayan toplumun farklı kesimlerinden katılımcıları örnekleyen bu üç çalışma, alanyazının aksine grup üyelerinin grup normlarına veya biçimlenmelerine bağlı olarak bölüştürme davranışı sergilemediğini göstermektedir. Bulgular, metodolojik farklılıklar ve sosyal psikolojideki tekrarlanabilirlik sorunu bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Özdeşim, Sosyal kimlik, İç grup normu, İç grup yanlılığı, Grup biçimlenmesi

INGROUP IDENTIFICATION AND INGROUP BIAS: THE ROLE OF GROUP NORMS²

Abstract

The aim of this research was to examine the moderating role of ingroup norm on the association between ingroup identification on ingroup bias. We also examined whether this association varied depending on the group formation. To do this, we conducted three experimental studies. Study 1 (N = 103) focused on real groups (Fenerbahçe and Galatasaray Football Club fans), where we manipulated ingroup norm and then measured ingroup identification. Specifically, in order to manipulate ingroup norm, participants were randomly assigned to an “egalitarian” norm condition, a “favoritism” norm condition, or a control condition. Ingroup bias was operationalized through a difference score in allocating screen time for a sports program on TV, allocating page spaces in sports newspapers, and positive evaluations via adjective ratings. Results showed that higher identification was associated with stronger ingroup bias. However, the moderating effect of ingroup norm (egalitarianism vs. favoritism) on the relationship between ingroup identification and ingroup bias was not significant. Study 2 and Study 3 were based on minimal groups created in the lab setting. In Study 2 (N = 122), two groups labeled “analytical” and “holistic” thinkers were formed based on false feedback (i.e., participants were told that their answers to math problems would be categorized based on an algorithm), and then ingroup norm (egalitarianism vs. favoritism) was manipulated as the same way in the first study. In addition, ingroup identification was manipulated rather than being merely measured. In Study 3, (N = 94) ingroup identification was manipulated with a similar procedure used in Study 2; but this time, the moderating effect of group formation (competitive vs. cooperative groups), rather than group norm, was investigated. In Studies 2 and 3, no main effects of ingroup identification, ingroup norm, and group formation on ingroup bias were obtained. The interaction effects of identification with ingroup norm or formation were not statistically significant either. These three experimental studies showed that, contrary to the literature, intergroup members did not exhibit distributional ingroup bias based on a type of group norms and group formations. These findings were discussed

---

² This work was supported by TUBITAK 1002 Rapid Support Program within the scope of project number 218K098.

in the context of literature, methodological differences, and the problem of reproducibility in social psychology.

Keywords: *Identification, Social identity, Ingroup norm, Ingroup favoritism, Group formation*

GİRİŞ

Sosyal kimlik kuramına göre bireyler, sınıflandırma, karşılaştırma ve özdeşleşme olarak kavramsallaştırılan süreçlerden geçerek kendilerini bir grup üyesi olarak tanımlarlar (Tajfel, 1981). Sosyal kimlik olarak isimlendirilen bu kimlik, üyenin benliğinin önemli bir parçasıdır ve grup ile ilgili duyguları ve değerleri taşır (Ellemers, 2010; Tajfel, 1981, s. 255). Grup üyeleri bu sosyal kimlikleri ile zamanla güçlü ya da zayıf bağlar kurabilirler. Grup üyelerinin gruplarına olan bu bağlılık ve aidiyetleri *iç grup özdeşimi* (ingroup identification) olarak isimlendirilir (Brewer, 2009, ss. 3-23; Hogg ve Abrams, 1996; Worchel, 1998, ss. 58-60). İç gruplarıyla yüksek özdeşim kuran bireyler kendilerini gruplarına daha çok ait hissetmekte, gruplarını daha yoğun olarak sahiplenmekte ve gruplarını daha değerli görmektedir (Noel, Wann ve Branscombe, 1995). Gruplar, iç gruplarıyla yüksek özdeşim kurmuş üyelerin benlik ve davranış örüntülerini, iç gruplarıyla düşük özdeşim kurmuş üyelere kıyasla daha yoğun olarak etkilemektedir (Terry ve Hogg, 1996).

Sosyal kimlik kuramına (Tajfel ve Turner, 1979) göre bireyin sosyal kimliğine kaynak sağlayan gruplar, bireyin kendisini ve diğerlerini değerlendirmesi için temel bir kaynak niteliği taşır. Bunun yanı sıra kişi, grubunu ve dolayısıyla kendisini değerlendirmek için kendisini ait hissetmediği diğer gruplara da (kıyaslama grubu) ihtiyaç duyar. Bu değerlendirmeler, bireyin kendini ait hissettiği grup ile kıyaslama grubu arasında, güç, başarı ve saygınlık gibi çeşitli değer yargıları yüklenmiş boyutlarda kıyaslaması ile mümkün hale gelir. Bireyin kıyaslama süreçleri *sosyal karşılaştırma* (social comparison) olarak isimlendirilir. Bu süreç içerisinde kişi hem grubunun konumunu belirler hem de bağlam izin veriyorsa grubunun değerini, grubunun lehine olacak şekilde yeniden üretir (Tajfel ve Turner, 1979; Turner, 1975). Bireyin iç grubunu ve iç grubunun üyelerini, dış gruptan ve onun üyelerinden daha olumlu değerlendirme eğilimi olarak tanımlanabilecek bu kavram, *iç grup yanlılığı* (ingroup bias) olarak isimlendirilir. (Tajfel, 1981, ss. 223-316; Verkuyten ve Nekuee, 1998). İç grup yanlılığı, bireyin benliğini sosyal kimliği ile olumlamasını ve kendisini daha iyi hissetmesini sağlar (Hogg ve Abrams, 1996; Rubin ve Hewstone, 1998; Sedikides ve Strube, 1997; Tajfel ve Turner, 1979).

Sosyal kimlik alan yazınında iç grup yanlılığı ve iç grup özdeşimi arasındaki ilişkiye dair farklı iki temel görüş vardır. İlk görüşe göre, iç grup özdeşiminin iç grup yanlılığı ile doğrudan ve olumlu bir ilişkisi mevcuttur (Aberson, Healy ve Romero, 2000; Mummendey, Klink ve Brown, 2001; Hinkle ve Brown, 1990). Spesifik olarak, iç grupları ile yüksek özdeşime sahip üyeler, iç

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

gruplarıyla düşük özdeşime sahip olanlardan daha fazla iç grup yanlılığı sergileyeceklerdir. Söz konusu görüş, birçok korelasyonel çalışma (ör. Castano, Yzerbyt, Paladino ve Sacchi, 2002; De Vries, 2003; Duckitt ve Mphuthing, 1998; Levin ve Sidanius, 1999; Struch ve Schwartz, 1989) ve deneysel çalışma (ör. Crisp ve Beck, 2005; van Leeuwen, van Knippenberg ve Ellemers, 2003) ile desteklenmiştir. Bu görüş doğrultusunda, Jetten, Spears ve Postmes (2004) tarafından yapılan bir meta analiz çalışmasında da özdeşimin iç grup yanlılığını olumlu yönde yordadığı ($\beta = .26$) görülmüştür. Benzer şekilde, Cingöz-Ulu ve Lalonde'un (2008) meta analiz çalışmasında da özdeşim düzeyi ile iç grup yanlılığı arasındaki korelasyon katsayısı .24 olarak saptanmıştır. Bu sonuçlar küçük ama anlamlı bir etkiye işaret etmektedir.

İkinci görüşe göre ise, iç grup özdeşim düzeyi ile iç grup yanlılığı arasında doğrudan bir bağlantı beklenmemelidir (McGarty, 2001; Turner, 1999). Bunun yerine, iç grupla özdeşimin iç grup yanlılığı üzerindeki gücünü arttıran ya da azaltan bazı düzenleyici değişkenler mevcuttur. İç grup normları bu düzenleyici değişkenlerin başında gelmektedir (Brown, 2000a; Spears, Doosje ve Ellemers, 1999). Söz konusu iki tartışmayı göz önünde bulundurarak, bu araştırmanın amacı, iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkinin, grup normları (eşitlik normu veya kayırmacılık normu) tarafından ne şekilde düzenlendiğini incelemektir. Araştırmamız bu bağlantıyı batılı olmayan bir örneklemede, hem gerçek hem de minimal gruplarda test ederek alanyazına bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Grup Normu, İç Grup Özdeşimi ve İç Grup Yanlılığı

Grup normları, bireylerin gruplar arası davranışını etkileyen temel faktörlerden biridir (Pettigrew, 1958). Grup normu, grup üyelerinin çoğunluğu tarafından benimsenen tutumlar ve yaygın olarak paylaşılan değer ve davranış kalıplarıdır (Sherif, 1936; Turner, 1991). Bu değer ve davranış kalıpları, sosyal kimliklerin ön planda (salient) olduğu koşullarda üyelerin nasıl davranmaları gerektiğini tanımlar (Brown ve Pehrson, 2019, ss. 51-55; Cooley ve Killen, 2015). Örneğin Jetten, Spears ve Manstead (1996), *adalet* (fairness) ve *ayrıştırma* (differentiation) normunun iç grup kayırmacılığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Adalet normu, üyenin iç ve dış grubu arasında adaletli bir bölüşüm yapmasını ifade ederken; ayrıştırma normu, üyenin iç grubuna aktaracağı kaynağın dış grubuna aktaracağı kaynaktan olabildiğince fazla olmasına işaret etmektedir. Sonuçlara göre, adalet iç grup normuna sahip üyelerin, gruplar arası ayrıştırma iç grup normuna sahip üyelere kıyasla, daha az iç grup yanlılığı yaptıklarını göstermiştir.

Normların ihlal edilmesi, grup üyeleri arasında anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Örneğin, Rutland, Hitti, Mulvey, Abrams ve Killen'in (2015) yaptıkları bir çalışmada, 9-16 yaş aralığındaki çocukların, grup normundan sapan çocukları genel norma uyan diğer çocuklara göre daha olumsuz değerlendirdikleri görülmüştür. Bu tür bir olumsuz değerlendirmeden kaçınmak için, grup kimlikleri

laboratuvarda yaratılmış olsa bile üyeler, var olduğuna inandıkları grup normlarına uygun davranma potansiyeline sahiptir.

Norm ve davranış ilişkisini etkileyen faktörlerden biri iç grup özdeşimidir. Grup üyeleri, sosyal kimliklerinin baskın olduğu bağlamlarda davranış sergilerken o grubun ilgili bağlama uygun normlarını göz önüne almaktadır (Brown, 2000b, ss. 56-66; Kawakami ve Dion, 1995; Terry ve Hogg, 1996, s. 790). Bu bağlamda, gruplarıyla yüksek özdeşim kuran üyeler, gruplarıyla özdeşimi düşük üyelere kıyasla, iç grup normlarını daha çok benimsemekte ve bu normlara daha fazla uymaktadır (Cooper, Kelly ve Weaver, 2001; Stroebe, Lodewijkx ve Spears, 2005; Terry ve Hogg, 1996). Özdeşim düzeyi yüksek olan grup üyelerinin sosyal kurallara uyan iç grup üyelerini, uymayanlardan daha olumlu değerlendirdiği ve özdeşim düzeyi arttıkça grup normunun ihlal edilmesine karşı daha duyarlı hale geldikleri bilinmektedir (Abrams, Rutland, Pelletier ve Ferrell, 2009).

İç grupla özdeşim düzeyine bağlı olarak iç grup normunun yasakları ya da teşvikleri, bireylerin davranışlarını farklılaştırmaktadır (Spears vd., 1999). Örneğin, iç grup normunun deneysel olarak değişimlendiği bir çalışmada, iç grup normu *kayırmacılık* olan bir grupta, iç grup özdeşim düzeyi yüksek olan üyelerin, iç grup özdeşim düzeyi düşük olan üyelere kıyasla daha fazla iç grup yanlılığı yaptıkları görülmüştür (Jetten, Spears ve Manstead, 1997). Ancak aynı çalışmada, iç grup normu *eşitlik* olan gruplarda, iç grup yanlılığı eğilimi iç grup özdeşim düzeyine bağlı olarak değişmemiştir. Söz konusu sonuçla tutarlı olarak, Türkiye’de yapılan ve iç grup normunun deneysel olarak değişimlendiği bir başka çalışmada (Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022), iç grup normu *kayırmacılık* iken, iç grup özdeşiminin daha fazla iç grup yanlılığına yol açtığı; ancak iç grup normu *eşitlik* iken, iç grupla özdeşim düzeyinin iç grup yanlılığını etkilemediği gözlenmiştir. Dolayısıyla, iç grupla özdeşimin iç grup yanlılığı üzerindeki rolü ve hangi koşullar altında bu ilişkinin farklılaştığı konusu henüz netleşmemiştir. Özellikle bu ilişkide iç grup normlarının düzenleyici rolünü deneysel olarak sınavan bilginiz dahilinde yalnızca iki çalışma (Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022; Jetten vd., 1997) mevcuttur. Dolayısıyla, iç grup özdeşimi ile iç grup yanlılığı ilişkisinde iç grup normunun düzenleyici rolüne dair hala araştırılmamış pek çok konu vardır. Sınırlı sayıda ilgili görgül çalışma ve kuramsal alan yazın ışığında bu çalışmada, iç grup özdeşimi ile iç grup yanlılığı arasındaki ilişkide, *adaletten* ziyade gruplar arası *eşitliği* ima eden iç grup normunun düzenleyici rolü hem gerçek hem de laboratuvar ortamında yaratılmış gruplarda incelenmiştir.

Grup Biçimlenmesi

Bu araştırmanın ilk iki deneysel çalışmasında grup normuna odaklanılmıştır. Ancak, grubun gelişimi kuramına (Tuckman ve Jensen, 1977) göre, üyelerin diğer üyeler ile benzerlikleri ve farklılıkları üzerine bilgi alışverişi yapmadıkları ve bu benzerlik ve farklılıklar üzerine bir fikir birliğine varmadıkları için minimal grup paradigması (Tajfel, 1970; Tajfel, Billig, Bundy ve Flament, 1971) ile oluşturulan deney gruplarında iç grup normunun oluşmadığı

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

varsayılabılır. Bu nedenle laboratuvarında oluşturulan bu grupların davranışları incelenirken grup normu yerine *grup biçimlenmesine* (group formation) odaklanmak daha uygun olabilir.

Grup biçimlenmesi, laboratuvarında oluşturulan gruplar gibi görece az sayıda üyeden oluşan grupların gelişiminin ilk aşaması olarak tanımlanmaktadır. Bu aşamada üyeler birbirleri hakkında bilgi edinmeye, diğer üyelerle benzerlik ve farklılıklarını öğrenmeye, üyeler arası sınırları belirlemeye başlamakta ve grubun amaç ve görevine odaklanmaktadır (Bonebright, 2010; Tuckman, 1965; Tuckman ve Jensen, 1977). Grubun amacı, iç ya da dış gruba yönelik bir davranış motive ettiğinde grup biçimlenmesinin de iç grup yanlılığı üzerinde etkisi olabileceği düşünülebilir. Örneğin, laboratuvarında oluşturulan bir grubun üyelerine, üyelerin ortak özelliklerinin yarışmacı olmak ya da işbirliğine yatkın olmak olduğu ifade edildiğinde, bu bilgilerden yola çıkarak üyelerin (yarışmacılık biçimlenmesi için) iç gruplarını daha fazla kayırmaları ya da (iş birliği biçimlenmesi için) iç ve dış grupları arasında daha az ayırım yapmaları beklenebilir mi? Bu araştırmada bu soruyu incelemek için üçüncü deneysel çalışma yürütülmüştür.

Mevcut Araştırma

Bu araştırmanın amacı iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkide grup normlarının düzenleyici rolünü incelemektir. Özellikle iç grup yanlılığı ile ters düşen eşitlik gibi bir normun geçerli olduğu durumlarda, üyelerin daha az iç grup yanlılığı yapması beklenmektedir. Ancak iç grup özdeşimi yüksek olan ve eşitlikçi iç grup normuna sahip üyelerin özdeşimi düşük olan üyelere göre ne ölçüde iç grup yanlılığı sergileyecekleri cevaplanmayı bekleyen bir sorudur. Bu durumda üyeler, eşitlikçi grup normunu görmezden gelerek, iç grupla özdeşim düzeylerine uygun olarak, iç grup özdeşimi düşük olan üyelere göre daha fazla iç grup yanlılığı mı sergileyecektir? Yoksa iç grup özdeşimi düşük olan üyelere kıyasla, eşitlikçi iç grup normlarına daha fazla uyum gösterecekleri için daha az iç grup yanlılığı mı yapacaklardır?

Sosyal kimlik yaklaşımı alan yazınında iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkide grup normlarının rolüne dair çok az sayıda görgül çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular ışığında mevcut araştırmanın soruları ve beklentileri şu şekilde sıralanabilir: Birinci deneysel çalışmada, *gerçek* gruplar için eşitlik ve kayırmacılık normlarının, iç grupla özdeşim ile iç grubu kayırma eğilimi arasında gözlemlenen ilişkide düzenleyici rol oynayacağı beklenmektedir. Buna bağlı olarak, özdeşim ile kayırmacılık arasındaki ilişkinin eşitlik normu söz konusu olduğunda tam tersine dönüp dönmeyeceği de keşifsel olarak incelenecektir. İkinci deneysel çalışmada aynı araştırma sorusu ve hipotezler bu kez laboratuvarında oluşturulmuş gruplar bağlamında ve özdeşim düzeyi de ölçülmek yerine değişimlenerek sınanmıştır. Çalışmanın beklentisi, birinci deneysel çalışmaya benzer şekilde, iç grup normu ve özdeşim koşulu arasında bir etkileşim bulunacağıdır. Buna göre, norm kayırmacılık iken yüksek

özdeşim koşulundakilerin düşük koşula göre daha fazla iç grup yanlılığı yapması beklenirken, norm eşitlik olduğunda ise yüksek özdeşim grubundakilerin düşük özdeşim grubuna kıyasla daha az iç grup yanlılığı yapması beklenmektedir. Üçüncü deneysel çalışmada ise grup normu doğrudan değişimlenmemiş, onun yerine dolaylı olarak normların oluşmasından önceki bir grup aşaması olan grup biçimlenmesi kavramından faydalanılarak, biçimlenme ile özdeşim arasındaki etkileşim yine deneysel desenle incelenmektedir. Buna göre grup biçimlenmesi iki koşul (rekabet ve işbirliği) olarak, grup özdeşimi de ikinci deneysel çalışmadaki gibi değişimlenmiştir. Bu çalışmada beklenti, diğer iki çalışma doğrultusunda, grup biçimlenmesi rekabet olan gruplarda yüksek özdeşimi olan üyelerin düşük olanlara göre daha yüksek iç grup yanlılığı yapması beklenirken, iş birliği biçimlenmesi koşulunda bu ilişkinin tersine döneceği şeklindedir.

Alan Yazının Yöntemsel Sınırlılıkları ve Mevcut Araştırmanın Özgün Katkıları

Bu çalışma, yukarıda sıklıkla vurgulanan iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkiye yönelik tartışmaları ve Jetten ve arkadaşlarının (1996, 1997) çalışmalarının bulgu ve yöntemlerini temel almaktadır. Ancak mevcut çalışma, bu ve benzer değişkenleri inceleyen diğer çalışmalardan üç noktada farklılaşmakta ve alana özgün katkı sunmayı hedeflemektedir. İlk olarak, ilgili alan yazında yürütülen araştırmalarda, katılımcıların neredeyse tamamı endüstrileşmiş, demokratik ve görece zengin ülkelerde yaşayan (ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden), eğitim düzeyleri yüksek kişilerdir. Bu özellikleri taşıyan örneklemelere, özelliklerin İngilizce kelimelerinin baş harflerinden oluşan *WEIRD* (White, Educated, Industrialized, Rich, Democratic; yani Beyaz, Eğitilmiş, Endüstrileşmiş, Zengin, Demokratik, aynı zamanda kelime anlamı olarak *TUHAF*) örneklem isimleri verilmektedir. Oysa bu beş özellik, küresel ölçekte çok küçük bir azınlığı temsil etmektedir (Henrich, Heine ve Norenzayan, 2010). Bu ilk noktaya paralel olarak, psikoloji çalışmalarının büyük bir kısmının örneklemi psikoloji öğrencileri oluşturmaktadır (Kimmel, 1996; Valentine, 2013). Örneğin, Jetten ve arkadaşlarının (1997) çalışması böyle bir örnekleme dayanmaktadır. Bu durum araştırma bulgularının genellenebilirliğini (Foot ve Sanford, 2004) ve tekrarlanabilirliğini (Open Science Collaboration, 2015) düşürmektedir. Bu tür problemlerden kaçınmak için psikoloji öğrencisi dışında, batılı, eğitilmiş, beyaz, zengin ve demokratik olarak nitelenmeyen kültürlerden veri toplanması önerilmiştir (Rad, Martingano ve Ginges, 2018). Bu araştırma, bu tür bir örneklem ile yürütülmüştür.

İkinci olarak bu araştırmada, iç grup normu alan yazındakinden farklı bir kavramsallaştırmaya uygun olarak değişimlenmiştir. Jetten ve arkadaşlarının (1996, 1997) özgün ilk çalışmasında normlar, yukarıda da bahsedildiği üzere, adalet ve ayrıştırma olarak değişimlenmiştir. Araştırmacılar, adalet normunun, ayrıştırma normuna kıyasla, iç grup yanlılığını azaltacağı varsayımı ile hareket etmişlerdir. Örneğin, Jetten ve arkadaşlarının (1997) çalışmasında psikoloji

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

öğrencilerinden okul gazetesindeki sayfaları psikoloji öğrencileri ile farklı bölümlerin öğrencileri arasında paylaştırmaları istenmiş, katılımcıların iç gruplarına verdikleri gazete sayfa sayısının dış gruba verdikleri sayıdan farkını iç grup yanlılığı olarak değerlendirilmiştir. Gruplarının normunun *adalet* olduğu belirtilen katılımcıların, iki gruba da benzer oranda gazete sayfası ayırması beklenmiş, yani çalışmada adalet kavramı ile eşitlik kavramı arasında bir ayırım yapılmadan ikisinin de aynı kavramlar olduğu varsayılmıştır. Oysa gruplar arası ilişkiler bağlamında adalet, iç grup yanlılığını azaltıcı olmak zorunda değildir. Özellikle bölüşüm konusunda adalet, her zaman iç ve dış gruba eşit pay vermeyi işaret etmemektedir. Örneğin, Deutsch (1985) adaleti temel olarak, kişilerin kendileri üzerine düşeni, hak ettiklerini edinebilmeleri olarak tanımlamaktadır. Adil olmak bağlam, zaman ve içerikten etkilenmekte ve davranışsal bir değer olarak görülmektedir. Öte yandan eşitlik, tarafların geçmiş deneyimleri, davranışları ve zamandan bağımsız olarak, kişinin diğerleri ile aynı olanı edinebilmeleri olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu kavramsallaştırmaya istinaden adil olmak taraflara eşit davranmaya teşvik edici olmayabileceği gibi, iç gruba daha fazla yatırım yapmaya işaret edebilir, yani adalet normu iç grup yanlılığını artırabilir. Örneğin, bir iş için daha çok emek harcayanların o işten daha fazla yarar sağlaması daha adil bir bölüşümün yapıldığı izlenimi yaratmaktadır. Bu bağlamı içeren bir görevde, işe daha çok emek harcayanın grubuna üye olan katılımcının iç grubuna daha çok pay ayırması, adil olmak açısından daha beklenirdir (Deutsch, 1975, 1985). Jetten ve arkadaşlarının (1996, 1997) çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda katılımcılar, grupların geçmiş deneyimleri ya da hâlihazırda var olan kaynaklar gibi faktörler nedeniyle, adil olan davranışın geçmişte belki de kaynaklardan yeterince pay alamamış, elinde çok güç bulunmayan kendi gruplarına daha fazla pay vermek olması gerektiğini düşünebilirler. Bu nedenle, adalet normunun her zaman eşitlikçi bir dağılımı öngöreceğini iddia etmek doğru olmayacaktır. Bu karıştırıcı etkeni (confounding factor) kontrol edebilmek amacıyla bu çalışmada adalet (fairness) yerine eşitlik (egalitarianism) normu betimlenmiş ve deneysel değişimleme metinleri buna yönelik olarak kullanılmıştır. Bu sayede iç grup özdeşimi yüksek olan grup üyelerinin grup normu eşitlikten kaynak bölüşümünde kendi grupları lehine kayırmacılık yapıp yapmayacaklarının daha saf bir sınaması gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle adil (fair) bir bölüşüm her zaman eşit bir tahsis anlamına gelmeyebileceği için (bk. Deutsch, 1985) üyeler, gruplarının ihtiyaçlarına göre adalet normunun kendi iç gruplarına daha fazla pay ayırmayı işaret ettiğini değerlendirebilir. Öte yandan eşitlik (egalitarianism) bağlam ve içerikten bağımsız olarak tarafların eş paylarını işaret etmektedir. Bu araştırmada biz eşitlik normunu vurgulayarak, adalet normunun getirdiği yukarıda bahsedilen karıştırıcı etkileri minimuma indireceğimizi varsaydık.

Analitik Yaklaşım

Bu çalışmamızın üçüncü farkı ve katkısı ise temel aldığı çalışmalardan daha muhafazakar istatistik ve değişimleme kontrol yöntemleri kullanmasıdır. Alan yazındaki benzer çalışmalarda (ör. Castano vd., 2002) deneysel değişimleme kontrolü (manipulation check) yapılmamıştır. Öte yandan değişimleme kontrolü yapılan çalışmalarda (ör. Masson, Jugert ve Fritsche, 2016) ise bir koşuldaki katılımcıların tamamının değişimleme kontrol sorularına verdikleri cevapların ortalamasının, diğer koşuldaki katılımcıların ortalamalarından istatistiksel farkı, değişimlemenin işlerliği olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir yöntemde bireysel olarak değişimlemenin işlemediği katılımcıların ölçümleri analizlerde kullanılacağı için analizlerin hatalı bulgular üretme potansiyeli vardır. Örneğin, yüz katılımcının oluşturduğu bir grubun değişimleme kontrolü görevi sonucu ortalaması, diğer grubun ortalamasından anlamlı olarak farklı olduğunda bu bulgu, değişimlemenin işlerliği olarak değerlendirilir ve buna bağlı olarak o gruptaki tüm katılımcıların ölçümlerinin analize dâhil edileceği düşünülür. Ancak bu katılımcılardan bazılarında hedeflenen değişimleme yapılamamış, buna rağmen bu kişilerin ölçümleri, grup ortalamalarının diğer grubun ortalamasından farklılaşması sayesinde analiz setine girmiş olabilir. Bu durumda ele alınan gözlemlerden bazıları aslında söz konusu değişimleme grubu üyesi olmamalıyken, analizlere dâhil edilmiş olmaktadır. Biz bu yöntemi bir adım öteye taşıyarak, her bir değişimlemenin ardından katılımcıya değişimleme kontrolüne yönelik bir görev sunduk ve bireysel olarak değişimleme kontrolü görevinden geçemeyen, diğer bir deyişle, değişimlemenin bireysel olarak işler olmadığını gördüğümüz katılımcıların ölçümlerini analiz öncesinde veri setinden çıkardık. Böylelikle veri setindeki her bir ölçüm, değişimlemenin işlediği katılımcılardan elde edilmiştir. Bu yöntem, değişkenler arasındaki ilişkinin daha net görülmesine olanak tanımaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada önceliklere kıyasla daha sıkı bir değişimleme kontrolü yapılmış ve hipotezler daha saf biçimde sınanmıştır.

Bu araştırmada alanyazındaki öncül çalışmalara (ör. Jetten vd., 1997) kıyasla daha güçlü istatistiksel yöntemlerle analizler yürütülmüş ve raporlanmıştır. Örneğin, Jetten ve arkadaşları (1997) anlamlı olmayan bir p değerinde ($< .08$) bulguları marjinal olarak anlamlı olarak yorumlamış ve o bulguya bağlı post-hoc karşılaştırmalar yürütmüştür. Oysa anlamlı olmayan istatistik sonuçlarını yorumlama pratiği günümüzde eleştirilmektedir (Hankins, 2013; Olsson-Collentine, van Essen ve Hartgerink, 2019). Bu araştırmada anlamlılık değeri .05 ele alınmış ve ileriki analizler sadece bu anlamlılığın elde edilmesi koşulunda yürütülmüştür. Mevcut araştırmanın tüm çalışmalarında yürütülen analizlerin varsayımlarının ihlal edilip edilmediği test edilerek uygun analizler ve karşılaştırmalar kullanılmıştır.

Buna ek olarak, bazı çalışmalarda (ör. Doosje, Ellemers ve Spears, 1995) sürekli değişken ölçümü üzerinden elde edilen sonuçlar ortancadan (median) bölünerek, bir değişkenin düşük ve yüksek düzeyleri yaratılmıştır. Oysa bu yöntem

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

hem bilgi kaybına neden olduğu hem de değişkenin düzeyleri doğrudan verinin dağılım şekline bağlı olduğu için eleştirilmektedir (Royston, Altman ve Sauerbrei, 2006). Bu tür bir yöntem yerine mevcut araştırmanın ilk çalışmasında sürekli değişken olarak ölçülen bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde uygun analizler (basit düzenleyicilik analizi) kullanılmış, bağımsız değişkeni ortancadan bölme yaklaşımından kaçınılmıştır. İkinci ve üçüncü çalışmada ise bağımsız değişkenin düzeyleri değişimlenerek oluşturulmuştur.

ÇALIŞMA 1

Bu deneysel çalışma, iç grup özdeşimi ve iç grup normuna göre iç grup yanlılığının farklılaşp farklılaşmayacağına yönelik araştırma sorusunu gerçek gruplarda yanıtlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Fenerbahçe ve Galatasaray Futbol Kulübü taraftarlarının, takımlarıyla olan özdeşimi ölçülmüş, ardından iç grup normu değişimlenmiştir. Daha sonra ise bağımlı değişken olarak iç grup yanlılığı ölçülmüştür. Bunu yapabilmek için farazi spor programlarındaki sürenin bölüşümü, farazi gazetelerin ana sayfası bölüşümü ve sıfatlar aracılığıyla grup değerlendirmeleri kullanılmıştır.

Buna göre hipotezlerimiz, yukarıda da bahsedildiği üzere, şu şekilde sıralanabilir:

H1: İç grupla özdeşim düzeyi yükseldikçe iç grup yanlılığının artması beklenmektedir.

H2: Normların etkisi göz önünde bulundurulunca, kayırmacı norm koşulunda kontrol grubuna göre, kontrol grubunda ise eşitlikçi norm koşuluna göre daha fazla iç grup yanlılığı gözlenmesi beklenmektedir.

H3: Özellikle katkı sunmasını beklediğimiz düzenleyicilik hipotezleri ise, kayırmacı norm koşulunda, grup özdeşim düzeyinin arttıkça iç grup yanlılığının da artacağı şeklindedir.

H4: Eşitlikçi norm koşulunda ise, grup özdeşim düzeyindeki artışın, daha az iç grup yanlılığını yordayacağı şeklindedir.

Yöntem

Örnekleme

G*Power programı (Faul, Erdfelder, Buchner ve Lang, 2009; Faul, Erdfelder, Lang ve Buchner, 2007) kullanılarak 0.15 etki büyüklüğü (f^2), 0.80 güç düzeyi ve 0.05 anlamlılık düzeyinde üç kategorili düzenleyici değişkenli basit düzenleyicilik analizi için gereken en az gözlem sayısının 85 olması gerektiği görülmüştür. Bazı katılımcıların çalışmayı tamamlamama olasılığı göz önünde bulundurularak 130 kişiden veri toplanması hedeflenmiştir.

Deneysel çalışmaya yaş ortalaması 24.47 olan ($N = 128$, $S = 7.90$) 19-63 yaş aralığında toplam 131 (55 kadın, 76 erkek) Fenerbahçe veya Galatasaray

tarafı katılmıştır. Değişimleme kontrol sorularını doğru yanıtlayamayan 25 ve deneysel çalışmanın amacını tahmin eden 3 katılımcı analizler öncesinde veri setinden çıkarılmıştır. Analizler, yaş ortalaması 24.70 ($N = 103$, $S = 8.46$) olan 103 (46 kadın, 57 erkek) Fenerbahçe ($N = 47$) veya Galatasaray ($N = 56$) futbol takımı taraftarının ölçümleri üzerinden yürütülmüştür.

Çalışma, 15 Mart – 30 Eylül 2019 tarihleri arasında laboratuvar ortamında bilgisayar vasıtasıyla internet üzerinden Qualtrics ara yüzünde yürütülmüştür. Katılımcılar eşitlik iç grup normu, kayırmacılık iç grup normu ve kontrol koşulu olmak üzere söz konusu koşullarından birine seçkisiz olarak atanmıştır. Tüm katılımcılara çalışmaya katılımları karşılığında teşvik edici olarak çeşitli alışverişlerinde kullanabilecekleri 15 TL değerinde birer hediye çeki verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

İç grup özdeşimi

İç grup özdeşimini ölçmek için Leach ve arkadaşları (2008, Cronbach's $\alpha = .94$) tarafından geliştirilen ve Balaban (2013) tarafından Türk/Kürt gruplar bağlamında Türkçeye çevrilen, 7'li Likert tipinde (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum) 10 maddeden oluşan (ör. "Fenerbahçeli olmak benim kimliğimin önemli bir parçasıdır.", "Kendimi bir Galatasaraylı olarak tanımlarım.") iç grup özdeşimi ölçeği kullanılmıştır. Çalışmamızda ölçeğin iç tutarlılığının Cronbach's $\alpha = .93$ olduğu görülmüştür. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek özdeşim düzeyini göstermektedir.

Değişimleme işlerliği

Katılımcıların norm değişimlemesini anlayıp anlamadıklarını ve bunu inandırıcı bulup bulmadıklarını saptamak amacıyla katılımcılardan üç soruyu yanıtlamaları istenmiştir. Bunlar sırasıyla, (1) Makalede belirtildiği üzere siz de Galatasaray/Fenerbahçe taraftarlarının grup normunun eşitlikçi/kayırmacı olduğunu düşünüyor musunuz? (Yanıtlar: Evet-Hayır) (2) Peki, siz bir Galatasaraylı/Fenerbahçeli olarak kendinizi diğer takımların taraftarları ile kıyaslarken eşitlik/kayırmacı normuna ne oranda uygun davranırsınız? (1= Hiç uygun davranmam, 5= Tamamen uygun davranırım), (3) Peki, grubunuzun normunun eşitlikçi/kayırmacı olduğuna yönelik bulgular sizin deneyiminizle ne kadar uyuyor? (1= Hiç Uyuşmuyor ile 5= Tamamen Uyuşuyor arasında). İlk soruya "Hayır" veya ikinci soruya "1= Hiç uygun davranmam" ile "2= Neredeyse uygun davranmam" ya da üçüncü soruya "1= Hiç uyuşmuyor" ile "2= Neredeyse uyuşmuyor" diyen katılımcılarda değişimlemenin işlemediği kararına varılarak, yanıtları analize dahil edilmemiştir. .

İç grup yanlılığı

Bağımlı değişken olan iç grup yanlılığı üç farklı şekilde ölçülmüştür. İlk olarak, katılımcılar bir matris setinden (bkz. Billig ve Tajfel, 1973, s. 35, matris 1) üç spor programında, kendi takımları ve diğer takım için ayrılması gereken on beşer dakikalık süreyi paylaşmışlardır. İlgili matris ve sorular Ek 1’de görülebilir. Bu görevde katılımcılara, ulusal kanallardaki ana haber bültenlerinden sonra sunulan spor bültenlerinde, televizyondaki spor tartışma programlarında ve sosyal medyada, on beş dakikalık bir sürenin kaç dakikasının kendi takımlarına, kaç dakikasının diğer takıma ayrılması gerektiği sorulmuştur. Bu ölçümde katılımcının kendi grubuna verdiği sürenin diğer gruba verdiği süreden farkı iç grup yanlılığı olarak değerlendirilmiştir. İkinci ölçüm için katılımcılardan, gerçekte var olmayan üç spor gazetesinin ilk sayfalarını, kendi takımları ile diğer takım arasında bölüştürmeleri istenmiştir (benzer bir görev için bkz. Jetten vd., 1997). Bunun için gazetelerin ilk sayfaları yirmi dört eş alana bölünmüş olarak bilgisayar ekranında katılımcılara sunulmuştur. Katılımcılar ekranında görünen gazete sayfasındaki alanlara bilgisayar faresi ile tıklayarak sayfayı kırmızı ve yeşil renklerde boyamak suretiyle kendi grupları ile diğer grup arasında bölüştürmüşlerdir. Katılımcıların kendi takımlarına ayırdıkları birim alan sayısının diğer takıma ayırdıkları birim alan sayısından farkı iç grup yanlılığı olarak değerlendirilmiştir.

Son olarak katılımcılardan kendi takım taraftarları ile diğer takım taraftarlarını 7’li Likert tipi bir sıfat listesi aracılığıyla değerlendirmeleri istenmiştir. Bu ölçüm iç grup yanlılığının tutum düzeyinde ölçümünü oluşturmaktadır. Bu sıfat listesini oluşturmak için öncelikle bir pilot çalışma yapılmıştır. Çalışmanın amacı öğrencilere Fenerbahçe ve Galatasaray futbol kulübü taraftarlarına yönelik algılar olarak tanıtılmıştır. Pilot çalışmaya 191 üniversite öğrencisi katılmış ve katılımcılardan Galatasaray ve Fenerbahçe Futbol Kulübü taraftarlarını en iyi nitelendiren sıfatları açık uçlu olarak yazmaları istenmiştir. Katılımcıların yanıtlarında en yüksek frekans gösteren sıfatlar seçilerek altı olumlu (alçak gönüllü, sakin, vefakâr, dürüst, bilgili, azimli) ve altı olumsuz (hilekâr, kibirli, cahil, tembel, saldırgan, sadakatsiz) sıfattan oluşan değerlendirme ölçeğine nihai şekli verilmiştir. Katılımcılar, ölçekteki sıfatların Galatasaray ve Fenerbahçe taraftarları için ayrı ayrı ne kadar uygun olduğunu 5’li Likert ölçeği üzerinde yanıtlanmışlardır (1 = Hiç uygun değil, 5 = Tamamen uygun; benzer bir görev için bkz. Crocker ve Luhtanen, 1990). İç grup yanlılığı, kendi takımına dair olumlu sıfatlardan karşı takımın olumlu sıfat puanlarını çıkardıktan sonra, tersini olumsuz sıfatlara uygulayarak çıkan farkın ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Galatasaraylı katılımcıların iç gruplarını değerlendirdikleri ölçek için iç tutarlık katsayısı Cronbach $\alpha = .80$, dış gruplarını değerlendirdikleri ölçek için iç tutarlık katsayısı Cronbach $\alpha = .81$, Fenerbahçeli katılımcıların iç gruplarını değerlendirdikleri ölçek için iç tutarlık katsayısı Cronbach $\alpha = .83$, dış gruplarını değerlendirdikleri ölçek için iç tutarlık katsayısı Cronbach $\alpha = .81$ olarak bulunmuştur. Yüksek puanlar, iç

grup ile dış grup değerlendirmeleri arasındaki farkın, iç grup lehine arttığını ifade etmektedir.

İç grup yanlılığının ilk iki ölçümü (süre paylaşırma ve gazete sayfası paylaşırma) iç grup yanlılığının davranış düzeyini oluşturmaktadır. Son ölçüm (sıfat atıfları) ise iç grup yanlılığının tutum düzeyini oluşturmaktadır. Bunlar, iç grup yanlılığı ölçümlerinde en sık kullanılan yöntemlerdendir (Aberson vd., 2000, s. 164).

İşlem

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 2017-SOS-216 protokol numaralı onayı alındıktan sonra katılımcılar, bir göstermelik amaç (cover story) içeren çağrı metinleri ile deneye davet edilmiştir. Deneysel çalışmanın göstermelik amacına göre, çeşitli medya kurumları taraftarların görüşlerini alarak, spor içerikli gazete ve televizyon programlarını düzenleyeceklerdir. Bunun için de bu medya kurumları bazı araştırmacılar ile iş birliği çerçevesinde bir piyasa araştırması yapmaktadırlar. Medya kurumlarının ismi gizli tutulmaktadır, ancak katılımcıların verecekleri cevaplara göre söz konusu program ve gazetelerin, Fenerbahçe ve Galatasaray takımlarına ayıracakları süre ve gazete sayfası politikaları gözden geçirilecektir. Bu yanıtmanın ardından, katılımcılar demografik bilgi formunu ve taraftarı oldukları takımla özdeşim ölçeğini doldurmuşlardır. Ardından katılımcılar seçkisiz olarak iç grup normunun iki düzeyinden (eşitlikçi veya kayırmacı norm koşulu) birine ya da kontrol grubuna atanmışlardır.

Eşitlikçi iç grup normu koşulunda katılımcılara, araştırma bulgularının, onların ait olduğu taraftar grubunun genel normunun eşitlikçi olduğunu ifade eden ve bir araştırma makalesi görünümünde olan bir metin sunulmuştur. *Kayırmacı iç grup normu* koşulundakiler ise onların ait olduğu taraftar grubunun genel normunun kayırmacılık olduğunu ifade eden araştırma makalesi görünümündeki bir metni okumuştur. Kontrol grubundaki katılımcılara bu aşamada teknoloji ile ilgili çeşitli bilgiler içeren norm değişimlemesi ile ilgisiz bir metin sunulmuştur (benzer değişimleme yöntemleri için bkz. Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022; Jetten vd., 1997). Değişimleme işlerliği kontrolünün ardından katılımcılardan iç grup yanlılığını ölçmek üzere sırasıyla spor programları ve gazeteler için kendi takımını ve diğer takım arasında bölüşürme yapması, sonrasında ise sıfat atfetme görevini tamamlaması istenmiştir. Deney sonunda, katılımcıların deneysel çalışmanın gerçek amacını anlayıp anlamadıklarına yönelik geribildirim alınmıştır. Laboratuvardaki veri toplama işleminin tamamlanmasının ardından her katılımcının elektronik posta adresine deneysel çalışmanın gerçek amacı gönderilerek çalışma sonrası bilgilendirme yapılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

İç grup özdeşiminin iç grup yanlılığı üzerindeki etkisinde iç grup normunun düzenleyici rolü, Hayes'in (2018) PROCESS Model 1'i ile

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

incelenmiştir. Standart hata önyükleme (bootstrapping) yöntemiyle beş bin tekrarlı olarak kestirilmiştir. Bağımsız değişken verisi merkezileştirilmiştir. Düzenleyici değişken için *gösterge kodlama* (indicator coding) kullanılmıştır. Modellerde iç grup özdeşimi bağımsız değişken ve grup normu düzenleyici değişken olarak atanmıştır. İç grup yanlılığının üç göstergesi ise iç ve dış grup arasında süre paylaşırma, gazetede sayfa paylaşırma ve iç ve dış gruba sıfat atfetme açısından elde edilen iç grup yanlılığı puanları üç farklı modelde, üç farklı bağımlı değişken olarak sınıanmıştır.

Araştırma değişkenleri ile ilgili betimleyici istatistikler ve ilişki katsayıları Tablo 1’de sunulmuştur. İç ve dış gruba haber programı süresi paylaşırma bağımlı değişkeni için yürütülen model istatistiksel olarak anlamlıdır, $F(5, 97) = 4.33$, $R^2 = .18$; $p = .001$. Bu bağımlı değişken için, özdeşimin temel etkisi anlamlı değildir, $B = .56$, $SH = .35$, %95 $GA = [-.14, 1.26]$, $t(97) = 1.60$, $p = .113$. Süre paylaşımında kontrol grubu ile eşitlik grubu arasında ($B = .73$, $SH = .56$, %95 $GA = [-.45, 1.92]$, $t(97) = 1.23$, $p = .222$), kontrol grubu ile kayırmacılık grubu arasında ($B = .98$, $SH = .59$, %95 $GA = [-.18, 2.15]$, $t(97) = 1.67$, $p = .098$) anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Benzer şekilde, eşitlik ile kayırmacılık norm koşulları arasında da anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($B = .25$, $SH = .62$, %95 $GA = [-.97, 1.47]$, $t(97) = .41$, $p = .685$) Normun düzenleyici bir etkisi de çıkmamıştır, $F(2, 97) = 0.29$, $p = .75$.

Tablo 1: Çalışma 1 için betimleyici istatistikler ve değişkenler arası ilişkiler

Değişkenler	İç grup normu											
	Eşitlik (n = 32)				Kayırmacılık (n = 37)				Kontrol grubu (n = 34)			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
1.Özdeşim		.39*	.39*	.33		.32	.26	.37*		.36*	.07	.25
2.Süre bölüşümü			.60**	.35			.55**	.37*			.63**	.18
3.Gazete sayfa bölüşümü				.21				.46**				-.02
4.Sıfatlarla değerlendirme												
Ort.	5.47	2.02	3.20	.95	5.86	3.43	7.05	1.30	4.71	2.20	2.29	.68
S	1.16	1.68	4.25	.77	.88	2.67	5.08	.76	1.23	2.60	3.30	.58

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$

İç ve dış gruba gazete sayfası paylaşırma bağımlı değişkeni için yürütülen model de anlamlıdır, $F(5, 97) = 6.85$; $R^2 = .26$; $p = .001$. Bu analizde iç grup özdeşimi arttıkça taraftarlar kendi gruplarına gazete sayfasından daha fazla yer ayırmaktadır, $B = 1.41$, $SH = .65$, %95 $GA = [.13, 2.70]$, $t(97) = 2.18$, $p = .031$. Kontrol grubu ile eşitlik grubu arasında anlamlı bir farklılık yoktur, $B = -.633$, $SH = 1.10$, %95 $GA = [-2.83, 1.56]$, $t(97) = -.57$, $p = .568$. Öte yandan, kayırmacı norm

grubu hem kontrol grubuna kıyasla ($B = 3.28$, $SH = 1.09$, %95 $GA = [1.12, 5.44]$, $t(97) = 3.01$, $p = .003$) hem de eşitlikçi norm grubuna kıyasla ($B = 3.91$, $SH = 1.14$, %95 $GA = [1.65, 6.17]$, $t(97) = 3.43$, $p = .001$) gazete sayfası bölümünde daha fazla iç grup yanlılığı yapmıştır. Bu temel etki ötesinde normun düzenleyici bir etkisi ise bulunmamıştır, $F(2,97) = 1.31$, $p = .274$.

Sıfat atfı bağımlı değişkeni için yürütülen üçüncü model de anlamlıdır, $F(5, 96) = 5.41$; $R^2 = .22$; $p = .001$. Bu bağımlı değişken için bulgular, özdeşimin temel ve olumlu etkisini göstermiştir, $B = .22$, $SH = .10$, %95 $GA = [.01, .43]$, $t(96) = 2.11$, $p = .038$. Sıfat değerlendirmeleri için kontrol grubu ile eşitlikçi norm grubu arasında ($B = -.17$, $SH = .18$, %95 $GA = [-.52, .18]$, $t(96) = -0.96$, $p = .339$) ve kontrol grubu ile kayırmacı norm grubu arasında ($B = .22$, $SH = .18$, %95 $GA = [-.13, .57]$, $t(96) = 1.25$, $p = .215$) anlamlı bir farklılık görülmemiştir; ancak kayırmacı norm grubu, eşitlikçi norm grubuna göre kendi takımına daha olumlu özellikler atfetmiştir ($B = .39$, $SH = .18$, %95 $GA = [.03, .76]$, $t(96) = 2.12$, $p = .036$). Bu bağımlı değişken için de grup normunun düzenleyici bir etkisi bulunmamıştır, $F(2,96) = 0.82$, $p = .446$.

Bu çalışma için hipotezlerimiz özdeşim düzeyi yükseldikçe yanlılığın artacağı (H1), kayırmacı norm koşulunda kontrol grubuna göre, kontrol grubunda ise eşitlikçi normu koşuluna göre daha fazla iç grup yanlılığı gözleneceği (H2), kayırmacı norm koşulunda, özdeşimi yüksek olan üyelerin, özdeşimi düşük olan üyelere kıyasla, daha fazla iç grup yanlılığı sergileyeceği (H3), ve eşitlikçi norm koşulunda, özdeşimi yüksek olan üyelerin, özdeşimi düşük olan üyelere kıyasla, daha az iç grup yanlılığı gösterecekleri (H4) yönündeydi. Ancak sadece ilk ve ikinci hipotezimiz kısmi olarak desteklenmiştir. Özdeşim düzeyi ile iç grup yanlılığı arasındaki doğrudan ilişki (H1) bağımlı değişkenlerden sadece ikisi için (gazete sayfası paylaşırma ve sıfat atfetme) gösterilebilmiştir. Kayırmacı norm koşulunda olanlar sadece gazete sayfası paylaşırma görevinde kontrol grubuna göre daha fazla iç grup yanlılığı sergilemiştir. Diğer görevlerde beklenen fark bulunamamıştır. İç grup normunun beklenen düzenleyici rolü de tespit edilmemiştir (H3 ve H4).

İç grup özdeşiminin iç grup yanlılığı ile olumlu yönde ilişkisi alan yazında sıklıkla tekrarlanmaktadır (ör. Aberson vd., 2000; Mummendey vd., 2001; Hinkle ve Brown, 1990). Bu çalışmadaki bu bulgu da alan yazındaki değerlendirmelere paralel olarak özdeşimin grup üyelerini iç gruplarına daha fazla yatırım yapmalarına motive etmesiyle açıklanabilir. Böyle bir yatırım üyelerin öz saygılarını korumalarına ve sürdürmelerine destek olmaktadır (Hogg ve Abrams, 1996; Rubin ve Hewstone, 1998; Tajfel ve Turner, 1979). Bu çalışmada özdeşim yükseldikçe artan iç grup yanlılığı da taraftarların grup kimliklerinden kaynaklanan öz saygılarını korumanın bir aracı olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan normun herhangi bir etkisinin gözlenmemesi, bir futbol takım taraftarı olan katılımcıların normu görmezden geldiklerine işaret ediyor olabilir. Katılımcıların iç grupları günlük yaşamlarında bir yarış halindedir. Diğer bir

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

deyişle bu katılımcıların mensubu oldukları futbol takımları bir ödül için rekabet halindedir. Böyle bir rekabet, üyelerin grup normunu görmezden gelmesine neden olmuş olabilir. Taylor ve Moriarty (1987) de gruplar arası rekabetin ön planda olduğu gruplar arası ilişkilerde üyelerin iç gruplarını daha fazla kayırdıklarını deneysel olarak göstermişlerdir. Wilder ve Shapiro (1984) ise grup normuna dayalı gruplar arası normatif davranışların ancak dış gruptan algılanan ilgili ipuçlarıyla belirgin hale gelebileceğini tartışmaktadır. Her ne kadar grup üyelerinin normunu değişimlesek de bu çalışmada biz katılımcıları dış grup üyesine yönelik çeşitli bilgilere ya da uyarılara maruz bırakmadığımız için katılımcıların iç grup normu baskın hale gelmemiş olabilir. Bu da grup normunun temel etkisini gözleyememiş olmamıza neden olmuş olabilir.

Çalışmamızda iç grup özdeşimi temel değişkenlerden biri olmasına rağmen, deneysel olarak değişimlenmemiştir. Bir diğer deyişle söz konusu çalışmada özdeşimin iç grup yanlılığı üzerindeki etkisinden söz edilememektedir. Oysa bu tür yarı deneysel desenler hem bağımsız değişkenlerin etkilerini saptamak için hem de nedensel çıkarım yapmak için güçlü bir desen olarak görülmemektedir. Bu nedenle tam deneysel bir desen kullanarak aynı çalışmayı tekrar etmek ve iç grup özdeşimi ve iç grup normunun iç grup yanlılığı üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla Çalışma 2'yi tasarladık. Bu eksiklikleri gidermek için iç grup özdeşimini laboratuvar ortamında deneysel olarak değişimledik. Ayrıca gerçek grup üyeleri olarak taraftarların çalışmaya hâlihazırda iç ve dış grubu değerlendirme açısından belirli bilişsel *şemalar* (ör. Daha başarılı takımın daha çok kaynağı hak etmesi gibi) ile girmiş olabilecekleri için, ikinci çalışmamızda grupları laboratuvar ortamında yaratarak herhangi bir gruba üye olmanın, geçmiş deneyimleri nedeniyle iç ya da dış gruba pay verme üzerindeki karıştırıcı etkisini ortadan kaldırmayı hedefledik. Bu nedenle minimal grup paradigmasını kullanarak laboratuvar ortamında grup yaratmaya odaklandık.

ÇALIŞMA 2

Çalışma 2'de tam deneysel desenli bu çalışmada minimal grup paradigması (Tajfel, 1970; Tajfel, Billig, Bundy ve Flament, 1971) ile laboratuvar grupları oluşturulmuş ve üyelerin hem grup normları hem de özdeşim düzeyleri deneysel olarak değişimlenmiştir. Hipotezlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

H5: Kayırmacı grup normu ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin, kayırmacı norm ve düşük özdeşim koşulundaki üyelerden daha fazla iç grup yanlılığı sergileyecekleri düşünülmektedir.

H6: Ayrıca kayırmacı norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin eşitlikçi norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla daha fazla iç grup yanlılığı gösterecekleri değerlendirilmektedir.

H7: Öte yandan eşitlikçi norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin, eşitlikçilik norm ve düşük özdeşim koşulundaki üyelere daha az iç grup yanlılığı gösterecekleri düşünülmektedir.

H8: Ayrıca kayırmacı norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla daha az iç grup yanlılığı gösterecekleri değerlendirilmektedir.

Bunun için laboratuvar ortamında oluşturulan grupların önce özdeşim düzeyleri, ardından grup normları deneysel olarak değişimlenmiştir. Daha sonra ise iç grup yanlılığı, bir kütüphanedeki sergi alanlarının iç ve dış grup arasında bölüştürülmesi vasıtasıyla ölçülmüştür.

Yöntem

Örneklem

Gereken en az gözlem sayısını belirlemek için aynı değişkenleri aynı desende kullanan Jetten ve arkadaşlarının (1997) çalışması incelenmiş ve araştırmada etki büyüklüklerinin raporlanmadığı görülmüştür. Raporlanan parametrelerden etki büyüklüğü hesaplamak için gerekli parametreler taranmış, ancak bunların da (örneğin grup büyüklükleri ya da gruplar arası standart sapma değerleri gibi) söz konusu araştırmada bildirilmediği fark edilmiştir. Bundan dolayı söz konusu çalışmadaki koşullarda eşit sayıda katılımcı olduğu varsayılmış ve anlamlı etkileşim etkisinin F değeriyle etki büyüklüğü .291 olarak hesaplanmıştır (hesaplama işlemi için bkz. Thalheimer ve Cook, 2002). Tip 1 hatayı küçültmek için etki büyüklüğü orta güçte etki büyüklüğü düzeyine çekilmiştir. Sonuç olarak, 0.80 güç, 0.25 etki büyüklüğü ve 0.05 anlamlılık düzeyinde 2 X 2 formunda varyans analizi (ANOVA) için gereken minimum gözlem sayısının 128 olması gerektiği G*Power programı (Faul vd., 2007, 2009) vasıtasıyla hesaplanmıştır. Bazı katılımcıların çalışmayı tamamlamama olasılığı göz önünde bulundurularak 190 kişinin çalışmaya katılması hedeflenmiştir.

Deneysel çalışmaya yaş ortalaması 21.08 olan ($N = 171$, $S = 2.80$) 18-30 yaş aralığında toplam 183 (103 kadın, 79 erkek, 1 kendini ikili cinsiyet sisteminin dışında tanımlayan) kişi katılmıştır. Bağımlı değişken ölçümünü doldurmayan 10, üç ayrı değişimleme kontrol görevinin en az birinden geçemeyen 50 ve deneysel çalışmanın amacını saptayan 1 katılımcının ölçümü analizlere dahil edilmemiştir. Analizler, yaş ortalaması 21.12 ($N = 112$, $S = 3.00$) olan 122 katılımcının ölçümleri üzerinden yürütülmüştür.

Çalışma 30 Eylül – 30 Kasım 2019 tarihleri arasında laboratuvar ortamında bilgisayar vasıtasıyla Qualtrics ara yüzünde yürütülmüştür. Çalışma sonrası bilgilendirme için veri toplama işleminin ardından her katılımcının elektronik posta adresine deneysel çalışmanın gerçek amacı gönderilmiştir. Tüm katılımcılara çalışmaya katılımları karşılığında teşvik edici olarak çeşitli alışverişlerinde kullanabilecekleri 25 TL değerinde birer hediye çeki verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Değişimleme işlerliği

Minimal grup yaratma görevi sonrasında değişimleme kontrolü olarak katılımcılara, algoritmanın saptadığı düşünme ve karar verme tarzlarının onları ne ölçüde yansıttıklarını değerlendirdikleri 5’li Likert tipinde bir soru sorulmuştur (ör. Analitik/Bütüncül düşünme ve karar verme stiline sahip olduğunuz yönündeki bulgumuza ne kadar katılıyorsunuz? 1= Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Kesinlikle katılıyorum). İç grup özdeşimi düzeyi değişimleme görevi sonrasında değişimleme kontrolü olarak katılımcılara bu geribildirime ne kadar katıldıkları 4’lü Likert tipinde sorulmuştur (Algoritmamızın hesapladığı benzerlik düzeyinize katılma derecenizi belirtir misiniz? 1 = Kesinlikle katılmıyorum, 4 = Kesinlikle katılıyorum). İç grup normu değişimleme görevinden sonra değişimleme kontrolü olarak katılımcılara bu geribildirime ne kadar katıldıkları 4’lü Likert tipinde sorulmuştur (Algoritmamızın hesapladığı sizin ve sizin gibi düşünme ve karar verme stiline sahip insanların bölüşüm normlarının *kendi grubunu (ailelerini, köylerini vb.) koruma/eşitlik* olduğuna yönelik bulgumuza katılma derecenizi belirtir misiniz? 1 = Kesinlikle katılmıyorum, 4 = Kesinlikle katılıyorum.)

İç grup yanlılığı

Bağımlı değişken olan iç grup yanlılığını ölçmek için katılımcılardan Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi’ndeki yetmiş beş sergi standını iç ve dış grupları arasında bölüştürmeleri istenmiştir. Katılımcıların kendi gruplarına ayırdıkları sergi standı sayısının dış gruplarına ayırdıkları sergi standı sayısından farkı iç grup yanlılığı olarak tanımlanmıştır.

İşlem

Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 2017-SOS-216 protokol numaralı onayı alındıktan sonra katılımcılar, araştırmanın amacının Ankara’da yapılacak olan bir sergi için katılımcıların fikirlerini almak olduğunu ifade eden çağrı metinleri ile deneye davet edilmiş ve laboratuvara randevu ile gelmişlerdir. Onamı alındıktan sonra katılımcılara “Estetik değerlendirmeleriniz almadan önce sizin düşünme stilinizi belirlememiz gerekmektedir. Bunun için geliştirdiğimiz bir algoritma mevcuttur. Az sonra bilgisayar ekranında bir kısmı kolay, bir kısmı zor olan matematik soruları vereceğiz. Sizden isteğimiz bu soruları olabildiğince hızlı yanıtlamanızdır. Algoritmamız doğru ve yanlış yanıtlarınız, yanıtlarınızın hızı ve yanıtız bırakma eğilimlerinizi analiz ederek sizin düşünme stilinizi belirleyecek.” şeklinde bir bilgi sunulmuştur. Ardından seçkisiz olarak katılımcıların bir kısmına, bu görev sonucunda kendilerinin *analitik düşünme ve karar verme stiline sahip insanlar* grubuna ait oldukları, diğer kısmına ise *bütüncül düşünme ve karar verme stiline sahip insanlar* grubuna ait oldukları yönünde bilgi verilmiştir. Böylece minimal grup paradigması kullanılarak laboratuvarında yapay gruplar oluşturulmuştur. Bu iki gruba da kendi düşünme stillerinin ne anlam ifade ettiği betimlenmiştir. Bu işlem

Jetten ve arkadaşları (1996) ile Masson ve arkadaşları (2016) çalışmalarından yararlanmıştır. Bu görev sonrasında değişimleme kontrolü soruları sunulmuştur.

Grup oluşturulmasının ardından, katılımcıların iç grupla *özdeşim düzeyi* değişimlenmiştir. Bunun için katılımcılardan yine bazı matematik işlemlerini, bu kez sınırlı bir süre zarfında tamamlamaları istenmiştir. Görev sonrasında katılımcılara seçkisiz olarak iç gruplarının *tipik veya tipik olmayan* bir üyesi olduklarına dair geri bildirim verilmiştir. Bu geribildirim katılımcının bir önceki görevden aldığı puan doğrultusunda yapıldığı ifade edilmiştir. Alan yazında iç grup ile özdeşimi deneysel olarak değişimleyen benzer çalışmalar (Blader, 2007; Nadler, Harpaz-Gorodeisky ve Ben-David, 2009) kendilerine tipik grup üyesi oldukları yönündeki geri bildirim alan grup üyelerinin iç grup özdeşim düzeylerinin yükseldiğini, atipik geri bildirim verilen grup üyelerinin ise özdeşim düzeylerinin düştüğünü göstermişlerdir. Bu görev sonrasında katılımcılara değişimleme kontrolü soruları sunulmuştur.

İç grup özdeşimi değişimleme kontrolünün ardından *iç grup normu* değişimlemesi için katılımcılara yedi adet düşünme ve karar verme ikilemi (dilemma) sunulmuştur ve bunlar hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Örnek bir soru Ek 2’de görülebilir. Ardından seçkisiz olarak katılımcıların yarısına “Sizin karar verme stiliniz *eşitlikçi davranış normu* ile doğrudan ilişkilidir. Sizin gibi analitik/bütüncül düşünme ve karar verme stiline sahip insanlar kendileri ve diğerleri arasında bir bölüşüm yaparken iki tarafa da eşit pay vermeye özen gösteriyorlar.” geri bildirim verilmiştir. Diğer gruba ise “Sizin karar verme stiliniz *grubunu koruma davranış normu* ile doğrudan ilişkilidir. Sizin gibi analitik/bütüncül düşünme ve karar verme stiline sahip insanlar, kendileri ve diğerleri arasında bir bölüşüm yaparken, kendi gruplarını (ailelerini, köylerini vb.) korumaya özen göstermektedir.” bilgisi verilmiştir. Ardından katılımcılara değişimleme kontrol soruları sunulmuştur.

Grup oluşumu, grup özdeşimi ve iç grup normu değişimlemelerinin ardından katılımcılara, Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi sergi alanlarında, analitik düşünme ve karar verme stiline sahip insanlar ile bütüncül düşünme ve karar verme stiline sahip insanların çeşitli eserlerini sergileyecekleri ve satacakları bilgisi verilmiştir. Analitik/bütüncül düşünme ve karar verme stiline sahip bireylerin sanat eserlerinin satışından elde edilecek gelirin bir kısmı bu araştırmaya katılarak destek veren tüm analitik/bütüncül düşünme stiline sahip katılımcılar arasında bölüştürüleceği ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcılara şöyle bir hatırlatma yapılmıştır: analitik veya bütüncül düşünenlerin ürettiği sanat eserlerinin sergilenmesi için stant talebinin fazla olması durumunda, elde edilecek toplam gelirin de yüksek olacağı beklenmekte, bu nedenle de katılımcıların kendi grup üyelerinin eser satışından elde edilecek gelirden daha fazla pay alabilmesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, bu konudaki kararlarının fazladan hediye çeki hakkı doğurabileceği hatırlatılmıştır. Ardından bağımlı değişken ölçümü için katılımcılardan Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi’ndeki yetmiş beş sergi

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

standını iç ve dış grupları arasında bölüştürmeleri istenmiştir. Katılımcıların kendi gruplarına ayırdıkları sergi standı sayısının dış gruplarına ayırdıkları sergi standı sayısından farkı iç grup yanlılığı olarak tanımlanmıştır. Bu görev sonrasında katılımcıların deneysel çalışmanın gerçek amacını anlayıp anlamadıklarına yönelik geribildirim alınarak deney sonlandırılmıştır. Laboratuvardaki veri toplama işleminin tamamlanması ardından her katılımcının elektronik posta adreslerine deneysel çalışmanın gerçek amacı gönderilerek çalışma sonrası bilgilendirme yapılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Araştırma hipotezleri 2 (iç grup özdeşimi: yüksek ve düşük) X 2 (iç grup normu: eşitlik ve kayırmacılık) varyans analizi ile sınanmıştır. Bulgular hem iç grup özdeşiminin ($F(1,118) = .01, p = .92$), hem iç grup normunun ($F(1,118) = .01, p = .95$), hem de bu iki bağımsız değişkenin etkileşiminin ($F(1,118) = 1.29, p = .26$) iç grup yanlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Buna göre laboratuvar gruplarının grup normuna uygun bölüştürme davranışı sergilemediği gözlenmiştir. Betimsel istatistikler Tablo 2’de, varyans analizi sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2: Çalışma 2 için iç grup özdeşimi ve iç grup normuna göre iç grup yanlılığı betimsel istatistikleri

		İç grup özdeşimi					
		Yüksek			Düşük		
		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>
İç grup normu	Eşitlikçi	37	11.42	1.83	27	11.98	2.98
	Kayırmacı	28	12.00	3.22	30	11.33	3.67

Hipotezlerimiz, kayırmacı norm ve düşük özdeşim koşulundaki üyelere daha fazla iç grup yanlılığı sergileyecekleri (H5), kayırmacı norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin eşitlikçi norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla daha fazla iç grup yanlılığı gösterecekleri (H6), eşitlikçilik iç grup normu ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin, eşitlikçilik iç grup normu ve düşük özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla daha az iç grup yanlılığı gösterecekleri (H7) ve kayırmacı norm ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla daha az iç grup yanlılığı gösterecekleri (H8) yönündeydi. Ancak bu hipotezlerimiz desteklenmemiştir.

Tablo 3: Çalışma 2 için iç grup özdeşimi ve iç grup normuna göre iç grup yanlılığı ANOVA sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
İç grup özdeşimi	.10	1	.10	.01	.915
İç grup normu	.03	1	.03	.01	.951
İç grup özdeşimi X İç grup normu	11.16	1	11.16	1.30	.258
Hata	1019.68	118	8.64		
Toplam	17605.33	122			

Hipotezimizin desteklenmemesinin olası bir nedeni katılımcıya, bir gruba üye olduğu bilgisinin verilmesinin *hemen ardından* norma yönelik bilgi sunulması olabilir. Ardışık olarak verilen bu iki bilginin ikincisinin (yani norm bilgisini) göz ardı edilmiş olması mümkündür. Bu durum, söz konusu grupların henüz *grup biçimlenmesi* (group formation) evresinde olmasından kaynaklanmış olabilir. Grubun gelişimi kuramına (Tuckman ve Jensen, 1977) göre, bir grubun oluşum sürecindeki ilk evre grup biçimlenmesidir. Bu evrede üyeler diğer grup üyelerine yönelerek onlarla iletişim kurar ve bilgi edinirler (Shaw, 1981). Bu bilgi, bu deneysel çalışmada da olduğu gibi, grubun üyelerine dair ortak bilgi (diğer üyeler de iş birliğine yatkındır/yarışmacıdır) olabileceği gibi, grubun ortak hedefleri de olabilir. Grup oluşumunun biçimlenme evresinde henüz grup normları oluşmamış olmasına rağmen, bu evredeki kişiler arası iletişim ve bilgi paylaşımı, grubun değerleri ve tutumlarını etkileyerek grup normlarına zemin hazırlar (bkz. Moreland, 1987; Shaw, 1981, Bölüm 4). Bu evre, üyelerin birbirlerini tanıdıkları, ortak hedef ve faaliyetlere yöneldikleri ve diğer üyeleri değerlendirdikleri grup gelişim evresidir. Bu evrede bu bilgiler bir dış grup üyesine nasıl davranılacağını tarif edebilir. Örneğin, grup normu bir taraftara, bir askere, ya da bir jüri üyesine bir başka grubun üyesine nasıl davranılacağına dair yol gösterebilir.

Grubun gelişimi kuramına (Tuckman ve Jensen, 1977) göre, grup normları, *norm* evresine gelindiği zaman grup üyeleri tarafından benimsenmektedir. Bu evre, grup üyelerinin ortak bilgi kümelerini kullandıkları evre olarak tanımlanmaktadır. Laboratuvarında oluşturulmuş gruplara dair verilen norm bilgisinin, henüz yeni oluşmuş ve belki de *norm* evresine varmadan, henüz *biçimlenme* evresindeki bir grup için yapılan bir norm değişimlemesinin göz ardı edilebileceği veya bu bilginin fazlasıyla soyut kalabileceği düşünülmüştür. Buradan yola çıkarak, bir sonraki çalışmada, iç grup normuna dair bir bilgi verilmeden, *grup biçimlenmesi içeriğinin* iç grup yanlılığı üzerindeki etkisi araştırılmış ve bu etkinin iç grup özdeşimine bağlı olarak değişip değişmediği incelenmiştir.

ÇALIŞMA 3

Bu çalışmanın odağı, iç grup normunun henüz oluşmadığı, grup biçimlenmesi evresindeki gruplarda, iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiğidir. Grup biçimlenmesi, bilgi içerikli sosyal etki yaratabilmektedir (Moreland, 1987). Bundan dolayı biçimlenme, gruplar arası davranış hakkında net bir yön ve şekil ifade etmese de grup üyeleri tarafından kaynak alınarak gruplar arası davranış düzeyine taşınabilir. Örneğin, bir araya getirilen bir iş grubu üyelerine, bir araya gelme nedenlerinin tüm üyelerin yarışmacı kişilikleri olduğunun ifade edildiğini varsayalım. Bu durumda grup üyeleri, diğer grup üyelerinin de kendisi gibi yarışmacı bir kişiliğe sahip olduğunu bilecek, grubun amacını yarışmacı kişilik ile ilişkilendirecektir. Bu çalışmanın amacı, kendi gruplarına dair grup normlarıyla ilgili bir bilgiye erişemeyen üyelerin, kendi grup üyeleri ile başka bir grup üyesini kıyaslamaları istendiğinde, üyelerin davranışlarının gruba dair ortak tek bilgi olan biçimlenmenin içeriğinden etkilenip etkilenmeyeceğini incelemektir.

Bu çalışmada bir önceki çalışmada kullanılan minimal grup paradigması kullanılarak oluşturulan laboratuvar gruplarının, grup biçimlenme içeriği (yarışmacı veya iş birlikçi) ile üyelerin özdeşim düzeyleri (düşük ve yüksek) değişimlenmiştir. Buna bağlı olarak, bu değişkenlerin temel etkileri ve birbiriyle etkileşimlerinin iç grup yanlılığı (diğer çalışmadakilere benzer bir bölüşüm görevi) üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Bu bilgiler ışığında hipotezlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

H9: Çalışmada üyelerin iç ve dış grupları arasında bölüşüm yaparken, grup biçimlenmesi bilgisini kullanarak, grup biçimlenmesi yarışmacı ve özdeşimi yüksek olan katılımcıların, biçimlenmesi yarışmacı ve özdeşimi düşük olan koşuldaki katılımcılara kıyasla daha fazla iç grup yanlılığı sergileyeceği beklenmektedir.

H10: Ayrıca grup biçimlenmesi yarışmacı ve özdeşimi yüksek olan katılımcıların, biçimlenmesi iş birlikçi ve özdeşimi yüksek olan koşuldaki katılımcılara kıyasla daha fazla iç grup yanlılığı sergileyeceği düşünülmektedir.

H11: İş birlikçi grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin ise iş birlikçi iç grup biçimlenmesi ve düşük özdeşim koşulundaki üyelerden daha az iç grup yanlılığı gösterecekleri değerlendirilmektedir.

H12: Ayrıca iş birlikçi iç grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin yarışmacı iç grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla daha az iç grup yanlılığı sergileyecekleri düşünülmektedir.

Yöntem

Örnekleme

G*Power (Faul vd., 2007, 2009) kullanılarak 0.80 güç, 0.25 etki büyüklüğü ve 0.05 anlamlılık düzeyinde 2 X 2 formunda varyans analizi için gereken minimum gözlem sayısının 128 olması gerektiği hesaplanmıştır. Deneysel çalışmaya yaş ortalaması 22.50 olan ($N = 139$, $S = 3.32$) 18-44 yaş aralığında

toplam 139 (80 kadın, 59 erkek) gönüllü katılmıştır. Üç ayrı değişimleme kontrol görevinin en az birinden kalan 45 katılımcının ölçümleri analizler öncesinde veri setinden çıkarılmış. Analizler, yaş ortalaması 22.10 ($N = 94$, $S = 2.88$) olan 94 (59 kadın, 35 erkek) katılımcının ölçümleri üzerinden yürütülmüştür.

Çalışma 15 Ekim 2019 – 13 Mart 2020 tarihleri arasında laboratuvar ortamında bilgisayar vasıtasıyla Qualtrics ara yüzünde yürütülmüştür. Tüm katılımcılara çalışmaya katılımları karşılığında teşvik edici olarak çeşitli yerlerde kullanabilecekleri 25 Türk lirası değerinde bir hediye çeki verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Değişimleme işlerliği

Minimal grup yaratma görevi ve iç grup özdeşimi değişimleme görevi sonrasında değişimleme kontrolü olarak ikinci kullanılan değişimleme kontrol soruları sunulmuştur. Grup biçimlenmesi değişimleme kontrolü için katılımcılara bu bulgulara ne kadar katıldıklarına yönelik 5'li Likert tipinde 2 soru sorulmuştur (Algoritmanın cevaplarınıza göre hesapladığı *iş birliğine yatkınlık / yarışmacılığa yatkınlık* sonucuna ne kadar katılıyorsunuz? Algoritmanın ifade ettiği şekliyle, sizin gibi düşünen (*analitik ya da bütüncül*) üyelerin iş birliğine / yarışmacılığa yatkın olup olmadıklarına ne ölçüde katılıyorsunuz? 1 = Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Kesinlikle katılıyorum).

İç grup yanlılığı

Bağımlı değişken olan iç grup yanlılığını ölçmek için katılımcılara Finke'nin (1995) yaratıcı kavrayış nesnelere oluşturulan sekiz ayrı şekil sunulmuş ve bu şekillerin dördünün kendileri gibi düşünen (analitik ya da bütüncül, iç grup), dördünün ise kendileri gibi düşünmeyen (dış grup) katılımcılar tarafından en yüksek sıklıkta tasarlanan nesnelere olduğu bilgisi verilmiştir. Katılımcılardan bu nesnelere özgünlük, güzellik, yaratıcılık, yenilikçilik ve başarı boyutları açısından 5'li Likert tipi bir ölçümde değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların iç gruplarını değerlendirdikleri ölçüm için iç tutarlık katsayısı Cronbach $\alpha = .90$, dış gruplarını değerlendirdikleri ölçüm için iç tutarlık katsayısı ise Cronbach $\alpha = .88$ 'dir. Katılımcıların iç gruplarının oluşturduğu söylenen nesnelere yönelik yaptıkları olumlu değerlendirme atıf puanlarının dış gruplarının oluşturduğu söylenen nesnelere yönelik yaptıkları olumlu değerlendirme atıf puanlarından farkı iç grup yanlılığı olarak ele alınmıştır.

İşlem

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 2017-SOS-216 protokol numaralı onayı alındıktan sonra katılımcılara, araştırmanın amacının bakış açılarının yaratıcılık üzerindeki etkisi olduğu ifade edilmiştir. Araştırma sürecine dair ise verecekleri yanıtların araştırmacılar tarafından geliştirilmiş bir algoritma tarafından inceleneceği ve onların düşünme stiline ne olduğu ile bu düşünme stiline ne kadar iyi yansıtıldığını belirleyeceği dile

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

getirilmiştir. Grup kimliği ikinci çalışmada yapıldığı gibi matematik soruları kullanarak katılımcılara *analitik düşünenler* ya da *bütüncül düşünenler* grubunda oldukları bildirim ile yaratılmıştır. İkinci çalışmadakine benzer olarak, bu çalışmada da katılımcıların iç grup özdeşim düzeyleri de gruplarının tipik veya atipik bir üyesi oldukları bilgisi verilerek değişimlenmiştir. Bu iki görev sonrasında da değişimleme işlerliğini kontrol etmek için ikinci çalışmada sorulan sorular bu çalışmaya uyarlanarak kullanılmıştır.

Ardından katılımcılara, biraz sonra onlara sunulacak şekilleri çeşitli nesnelere benzetmeleri gerektiği bilgisi verilmiştir. Katılımcılar eğer isterlerse ekranın sağında belirecek olan ve kendileri gibi bütüncül veya analitik düşünen diğer insanların daha önceden verdikleri yanıt kategorilerine de bakabilecekleri bildirilmiştir. Deneme görevlerinden sonra, sahte (dummy) bir göz izleme cihazının bu aşamada katılımcının gözlerini izlediği bilgisi verilerek, Finke'in (1995) yaratıcı kavrayış nesnelere kullanılarak oluşturulmuş yirmi şekilden seçkisiz olarak on tanesi katılımcılara sunulmuştur. Katılımcılardan bu nesnelere günlük hayatta kullanılan hangi nesnelere benzettiklerini (örn., oyuncak, mobilya vb.) yazmaları istenmiştir. Görev sonunda katılımcıların seçkisiz olarak iş birliğine yatkınlık koşuluna atanana, şekilleri benzettikleri kategoriler ile onlara ekranın sağında gösterilen kategorilerin uyumlu olduğu geri bildirim verilmiştir. Buna göre bu katılımcıların göz hareketi izlenmiş ve cevap verirken önceki analitik/bütüncül düşünme stiline sahip katılımcıların verdiği yanıtlardan oluşan kategorilere göz atarak uyumlu davranış sergilemişlerdir. Buradan hareketle, kendilerinin iş birliğine yatkın olduğu, benzer düşünme stiline sahip önceki katılımcıların da genellikle iş birliğine yatkın olduğu bilgisi verilmiştir. Bu katılımcılar grup biçimlenmesi bağımsız değişkeninin *iş birlikçi* koşulunu oluşturmuştur. Diğer gruba ise (yarışmacılığa yatkınlık koşulu) ise şekilleri benzettikleri kategorileri yazarken ekranın sağında görülen kategorilere çok az baktıkları geri bildirim verilmiştir. Buna göre bu katılımcılar, şekillere odaklanarak olabildiğince hızlı ve tutarlı yanıtlar vermeye çalışmışlardır. Buradan yola çıkarak kendilerinin yarışma ve mücadeleye yatkın bireyler oldukları sonucuna varılmış; aslında diğer analitik/bütüncül düşünme tarzındakilerin de genellikle yarışma ve mücadeleye yatkın bireyler olduğu bilgisi verilmiştir. Bu katılımcılar ise, grup biçimlenmesi bağımsız değişkeninin *yarışmacılık* koşulunu oluşturmuştur. Değişimlemenin ardından iki değişimleme kontrol sorusu sunulmuştur.

Değişimleme işlerliği kontrolünün ardından katılımcılara seçkisiz olarak yine Finke'nin (1995) yaratıcı kavrayış nesnelere oluşturulan sekiz ayrı şekil sunulmuş ve bu şekillerin dördünün kendileri gibi düşünen (analitik ya da bütüncül, iç grup), dördünün ise kendileri gibi düşünmeyen (dış grup) katılımcılar tarafından en yüksek sıklıkta tasarlanan nesnelere olduğu bilgisi verilmiştir. Katılımcılardan bu nesnelere özgünlük, güzellik, yaratıcılık, yenilikçilik ve başarı boyutları açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Bu görev sonrasında, katılımcıların deneysel

1
çalışmanın gerçek amacını anlayıp anlamadıklarına yönelik geribildirim alınmış ve katılımcılara çalışmanın gerçek amacı hakkında bilgi verilerek sonlandırılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Araştırma hipotezleri 2 (özdeşim: yüksek ve düşük) X 2 (iç grup biçimlenmesi: iş birliği ve yarışmacılık) varyans analizi ile sınanmıştır. Bulgular ne özdeşimin ($F(1,90) = 1.61, p = .208$), ne iç grup biçimlenmesinin ($F(1,90) = 1.72, p = .193$), ne de bu iki bağımsız değişkenin etkileşiminin ($F(1,90) = .02, p = .894$) iç grup yanlılığı üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Başka bir deyişle, laboratuvar grupları grup biçimlenmesi düzeylerinin (iş birliği ve yarışmacılık) işaret ettiği yönde gruplar arası bölüştürme davranışı sergilememiştir. Betimsel istatistikler Tablo 4’te, varyans analizi sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 4: Çalışma 3 için iç grup özdeşimi ve iç grup biçimlenmesine göre iç grup yanlılığı betimsel istatistikleri

		İç grup özdeşimi					
		Yüksek			Düşük		
		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>S</i>
İç grup biçimlenmesi	İş birliği	30	-.05	.64	20	-.19	.56
	Yarışmacılık	27	.14	.61	17	-.04	.60

Hipotezlerimiz, yarışmacı iç grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşimi koşulundaki üyelerin, yarışmacı iç grup biçimlenmesi ve düşük özdeşim koşulundaki üyeler ile iş birlikçi iç grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla (sırasıyla H9 ve H10), iş birlikçi iç grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelerin ise iş birlikçi iç grup biçimlenmesi ve düşük özdeşim koşulundaki üyeler ile yarışmacı iç grup biçimlenmesi ve yüksek özdeşim koşulundaki üyelere kıyasla, daha az iç grup yanlılığı sergileyecekleri (sırasıyla H11 ve H12) şeklindeydi. Ancak bu hipotezlerimiz desteklenmemiştir.

Tablo 5: Çalışma 3 için iç grup özdeşimi ve iç grup biçimlenmesine göre iç grup yanlılığı ANOVA sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	<i>sd</i>	Kareler ortalaması	<i>F</i>	<i>p</i>
İç grup özdeşimi	.59	1	.59	1.61	.208
İç grup biçimlenmesi	.63	1	.63	1.72	.193
İç grup özdeşimi X İç grup biçimlenmesi	.01	1	.01	.02	.894
Hata	33.17	90	.40		
Toplam	34.53	94			

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Bulgular doğrudan, bir grup üyesinin iç ve dış gruplarını değerlendirirken iç grup biçimlenmesine ve özdeşime dikkat etmediği ya da bunları umursamadığı anlamını taşıyor olabilir. Son iki çalışmada, özellikle yoğun dikkat isteyen, okumaya dayalı üç ayrı değişimleme (grup oluşturma, özdeşim düzeyi oluşturma ve iç grup normu/biçimlenmesi düzeyi oluşturma) yapılmıştır. Hipotezlerimizin desteklenmemesinin olası bir nedeni, bu tür yoğun bir işlem süreci için dikkatin sürdürülemediği olması, bir diğer deyişle değişimlemelerin etkisinin azalması olabilir. Öte yandan COVID-19 salgını nedeniyle hedeflediğimiz en az katılımcı sayısına ulaşamadık. Bu durum düşük istatistiki güç anlamı taşımaktadır. Düşük istatistiki güç nedeniyle değişkenler arası bir ilişki saptayamamış olabiliriz (.05 anlamlılık düzeyinde modelde gözlenen güç = .307).

GENEL TARTIŞMA

Sosyal kimlik alan yazınında iç grup özdeşiminin iç grup yanlılığı ile olan ilişkisi tartışılmaktadır (tartışmalar için bkz. Aberson ve ark, 2000; Hinkle ve Brown, 1990; McGarty, 2001; Turner, 1999). Bu çalışmada da bu tartışma çerçevesinde, iç grup özdeşimi ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkide grup normlarının etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda hipotezlerimiz, özdeşim ile birlikte iç grup yanlılığının artacağı, bu ilişkide grup normlarının düzenleyici bir rolü olacağı yönündeydi. Ancak özdeşim ile iç grup yanlılığı ilişkisinde grup normu (Çalışma 1 ve Çalışma 2) ve grup normunun olmadığı aşamadaki grup biçimlenmesinin yanlılık üzerinde bir etkisi gözlenmemiştir (Çalışma 3). Alan yazında sıklıkla vurgulanın aksine, iç grup özdeşimi ile iç grup yanlılığı arasındaki ilişki ise yalnızca gerçek gruplarda yapılan birinci çalışmada gözlenmiştir. Laboratuvarında oluşturulan gruplar ile yürütülen ikinci ve üçüncü çalışmalarda ise özdeşim düzeyinin grup yanlılığını etkilediğine dair bir bulguya rastlanmamıştır.

Birinci çalışmada yer alan iç ve dış gruplara gazete sayfası paylaşırma görevi ile sıfat atfetme görevlerinde iç grup özdeşimi arttıkça iç grup yanlılığının arttığı görülmüştür. Bu bulgu alan yazındaki iç grup özdeşiminin gruplar arası paylaşırma ve sıfat atfetme görevlerinde iç grup özdeşiminin iç grup yanlılığını yordadığı bulgusu ile tutarlıdır. Örneğin, Jetten ve arkadaşlarının (1997) çalışmasında da gerçek grupların iç grup özdeşiminin, iç ve dış gruplar arasında gazete paylaşırma görevinden elde edilen iç grup yanlılığı üzerindeki etkisi gözlenmiştir. Türkiye’de gerçek gruplarla yapılan bir başka çalışmada (Çoksan, 2016) da benzer olarak özdeşimin iç ve dış gruplara sıfat atfetme görevinden elde edilen iç grup yanlılığı ile olumlu yönde ilişkisi olduğu görülmüştür. Deneysel çalışmamızın bu bulgusu, alan yazında sıklıkla tekrar edildiği gibi iç gruba yönelik aidiyet ve bağlılığın, iç gruba daha fazla yatırım yapma ve *iç gruba olumlama* (ingroup affirmation) ile olan ilişkisine işaret etmektedir.

Öte yandan, televizyon (TV) ve sosyal medyadaki video haberler ve tartışma programlarında iç ve dış grup takımlarına ayrılması istenen sürenin ölçüldüğü görevde, özdeşimin iç grup yanlılığını yordamadığı bulunmuştur. Bir

diğer deyişle, gazetelerde sayfa paylaşımı ve sıfat atıfları açısından grup özdeşimi, grup yanlılığını olumlu yönde yordarken, TV ve sosyal medyada takımlara verilecek süre paylaşımı açısından özdeşim, yanlılığı yordamamaktadır. Bunun olası nedenlerinden biri, bu deneysel çalışma yürütülürken Türkiye televizyonlarında devam etmekte olan bir tartışma ile ilişkili olabilir. Çalışma için veri toplandığı dönemde, bir spor programcısının bir etnik kökene yönelik aşağılamalarının ardından programını devam ettirip ettiremeyeceğini konuşuluyordu (“Rasim Ozan Kütahyalı’dan Boşnaklara Hakaret”, 2019). Yine söz konusu dönemde spor tartışma programlarında sıklıkla stüdyoyu terk etmeler ya da stüdyodan kovmalar yaşanmaya başlandı (“Hande Sarıoğlu’nun Emre Belezoglu Sorusu”, 2019; “Setenay Cankat Sorusu”, 2019). Bu süreçte bu programlar için halk arasında boykot kampanyaları düzenlendi, hedef gösterilen kişiler ilgili programlardan kovuldu (“Bir Hafta Önce”, 2019). Katılımcılarda bu süreçten etkilenerek, bahsi geçen spor programlarını olumsuz olarak algılamış olabilirler. Her ne kadar süre paylaşılacak programın ismi belirtilmese de katılımcılar, TV’de kendi iç gruplarına süre vermenin bu tür *kötü* programlarda anılmak demek olduğunu düşünmüş, bundan dolayı diğer bağımlı değişkenlerde iç gruplarını kayırırken, TV’de süre bölüştürme görevlerinde iç gruplarına dış gruplarına kıyasla daha fazla yatırım yapmamış olabilirler.

Birinci çalışmada yer alan iç ve dış gruba gazete sayfası paylaşırma görevinde, kayırmacılık normu koşulundaki katılımcıların iç gruplarını daha fazla kayırdıkları bulunmuştur. Eşitlik normu koşulundaki katılımcılar ile kontrol grubundaki katılımcıların yanlılıkları arasında ise bir fark görülmemiştir. Bu bulgu da alan yazında tekrar edilen bulgulardan biridir. Özdeşim, norm ve iç grup yanlılığı arasındaki ilişkileri inceleyen az sayıdaki çalışmanın (ör. Çoksan, 2016; Jetten vd., 1997) bulgularından biri, gerçek gruplarla yapılan paylaşım görevlerinde, kayırmacılık ya da gruplar arası *farklılaştırma* (differentiation) normunu benimseyen üyelerin, kontrol grubundakilere kıyasla, kendi gruplarını daha çok kayırdıkları; ancak adalet normuna sahip üyelerin, kontrol grubundakilere kıyasla, daha az iç grup yanlılığı göstermedikleri yönündedir. Alan yazına özgün bir katkı sunduğunu değerlendirdiğimiz bu bulgu bağlamında, kayırmacılık normunu benimsemiş olmanın (ya da bu normun benimsendiğinin hatırlatılmasının) gruplar arası davranışlarda ayrıştırıcı bir motive edici güç gibi görüldüğü, eşitlik normunu benimsemenin ise, normların hatırlatılmadığı durumlarda olduğu gibi motive edici bir güce sahip olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Öte yandan sıfat atıfları görevinde norm koşulları arasında iç grup yanlılığı sergileme açısından bir fark bulunmamıştır. Alan yazında gerçek gruplarla yapılan bir başka çalışmada (Çoksan, 2016) da kaynak bölüştürme görevinde normun davranışlar üzerinde etkili olduğu gözlenirken, sıfat atfı görevinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Katılımcılar gazete paylaşırma görevinde kayırmacılık normunu benimsemiş olan daha fazla yanlılık gösterirken, sıfat atfetme görevinde bu anlamlılığın yok olması, gerçek grup üyesi katılımcıların normlara -genellikle-

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

bölüşürme ya da kaynak paylaşımı gibi davranışlarda dikkat ettiği, sıfat atfetme gibi bilişsel değerlendirmelerde ise normu göz ardı edebildiği şeklinde yorumlanabilir. Alternatif olarak ise, üç bağımlı değişkene ilişkin bulguların tutarsızlığı, yeterli güce sahip örneklemden alınmalarına rağmen deneysel etkinin (norm açısından) veya özdeşim etkisinin zayıf kalmış olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Laboratuvarda oluşturulan grupları içeren Çalışma 2 ve 3'te ise, iç grup yanlılığının ne özdeşim ne de grup normu ile ilişkisi bulunamamıştır. Bunun bir sebebi, kullanılan yöntemlerin ve laboratuvar ortamında yaratılan grupların, psikoloji öğrencisi olmayan bir örnekleme etkisinin çok daha zayıf kalması olabilir. Giriş kısmında da belirtildiği üzere bu araştırma, sınamak istediği temel hipotezleri, alan yazındaki hâkim uygulamanın aksine, özellikle psikoloji öğrencisi olmayan katılımcılardan elde ettiği gözlemlerle gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, katılımcıların büyük bir bölümünü ya üniversitelerin hazırlık sınıflarında okuyan öğrenciler ya da üniversite öğrencisi olmayan kişiler oluşturmuştur. Sosyal kimlik alan yazınındaki araştırmaların büyük kısmı ise psikoloji öğrencileri ile yürütülmüştür. Bu araştırmada laboratuvar gruplarında değişkenler arası bir ilişki gözlenmemesinin nedeni bu farklılık olabilir. Brewer (2005) de çalışmasında psikoloji öğrencilerinin çalışmalarda katılımcı olarak kullanılmasının benzer bir problem yaratacağını ifade etmektedir. Bir diğer deyişle laboratuvar gruplarında gözlenen özdeşim ve iç grup yanlılığı ilişkisi psikoloji öğrencileri bağlamında rahatlıkla gözlenebilir düzeylerde iken, görece heterojen ve *WEIRD* olmayan örneklemlerde bu etkinin gözlenmesi daha zorlaşabilir. Bu bulgu, söz konusu konuda güncellenmiş *tekrarlanma* (replication) çalışmalarının gerekliliğine işaret ediyor olabilir. Ayrıca, benzer çalışmalardan farklı olarak, bu araştırmada daha muhafazakâr istatistiksel yöntemler ve değişimleme kontrol görevleri kullanılmıştır. Bu nedenle bu bulgular, söz konusu araştırmaların, güncel istatistiksel yöntemlerle tekrar çalışılması gerektiğini işaret ediyor olabilir.

Bu araştırmada, grup normunun oluşmasından önceki bir evrede, iç grup yanlılığının grubun diğer üyelerinin özellikleri ile grupta paylaşılan özelliklere atıfla değişip değişmeyeceği araştırılmış ve iç grup biçimlenmesinin iç grup yanlılığı üzerindeki etkisi tespit edilememiştir. Alan yazında bugüne kadar psikoloji öğrencileri ile kullanılagelmiş gruplar yaratma ve bu grupların kayırmacılık davranışını değişimleme ve ölçme yöntemleri, bu örnekleme işlevini yitirmiş ve örnekleme uygun farklı yöntemlerin geliştirilmesini gerektiriyor olabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalar

Yürüttüğümüz bu çalışmalarda, iç grup özdeşimi, kavramın iç grup homojenliği ve prototipikliği (Masson vd., 2016; Leach vd., 2008) boyutları ele alınarak değişimlenmiştir (benzer özdeşim değişimleme görevleri için bkz. Blader, 2007; Nadler vd., 2009). Oysa iç grup özdeşiminin, iç gruptan duyulan

memnuniyet, iç grubun *benlikteki merkeziyeti*, iç grupla *dayanışma* gibi farklı bileşenleri vardır. Sınırlı bileşenlere odaklandığımız için, her ne kadar değişimleme kontrol sorularında muhafazakâr davranarak analiz yürütmüş olsak da özdeşimi *bir bütün olarak* değişimleyememiş olabiliriz. Bu nedenle de iç grup özdeşiminin etkisini ve bu değişkene bağlı etkileşim etkilerini yakalayamamış olabiliriz. İleriki çalışmalarda iç grup özdeşimi değişimleme görevleri özdeşimin bileşenleri daha kapsamlı biçimde ele alınarak yürütülebilir.

Yürüttüğümüz bu çalışmalarda iç grup normu Sherif'in (1936, 1966) grup üyelerince paylaşılan bilgi temelli grup normu tezine dayanarak değişimlenmiştir (iç grup normunun değişimlendiği benzer görevler için bkz. Jetten vd., 1996, 1997). Buna göre, grup üyelerinin çoğunluğu tarafından sergilenen davranış hakkında bilgi alan grup üyesinin davranışı, bu bilgiye uygun olarak değişmektedir. Oysa Moscovici (1974; ayrıca bkz. Cohen, 1978), iç grup normunun bilgiden ziyade, üyelerce tartışılarak üzerinde fikir birliği kurulmuş kararlara dayandığını ve üyelerin davranışlarının bu normlara istinaden farklılaşabileceğini ifade etmiştir. İç grup normu değişimlemelerini tek bir norm tanımına uygun olarak gerçekleştirmemiz bu araştırmanın ikinci bir sınırlılığı olarak görülebilir. İleriki çalışmalar, iç grup normunu bu ifade doğrultusunda kavramsallaştırabilir ve değişimleyebilir.

Bu araştırmanın ikinci ve üçüncü deneysel çalışmasında, yoğun okuma, düşünme, karar verme ve dikkat gerektiren değişimlemeler kullanılmıştır. Bu araştırmanın üçüncü bir sınırlılığı olarak dile getirilebilir. Araştırmanın örneklemine bu tür etkinlikleri deneyimlemeyen ve öğrenci olmayan katılımcılar oluşturmuştur. Bu tür etkinlikleri deneyimlemedikleri için bu katılımcılar değişimlemeler için dikkatlerini sürdürmemiş, değişimleme sonucunda kendilerine söylenen özellikleri belleklerinde saklayamamış ya da zamansal olarak en sonda yer alan bağımlı değişken ölçümü görevlerinde bilişsel yorgunluk yaşamış olabilirler. Bundan dolayı da değişkenler arasındaki ilişki yakalanamamış olabilirler. Benzer değişkenleri inceleyecek gelecek çalışmalar daha az bilişsel yük getiren ve daha kısa süren değişimleme görevlerini kullanabilir.

İç grup normunu ve iç grup biçimlenmesini değişimlemek için kullandığımız yöntemlerin kültürel etkilerine hiçbir çalışmada odaklanmadık. Değişimleme görevleri kültüre özgü herhangi bir bilgi içermediği için görevlerin kültürel uygunluğunu değerlendirmedik. Oysa bu değişimlemeler, her ne kadar değişimleme kontrol sorularıyla kontrol etsek de, kültüre uygun olmaması nedeniyle bağımsız değişkenimizi beklentimiz doğrultusunda farklılaştıramamış olabilir.

Fiziki kısıtlardan dolayı, iç grup biçimlenmesi etkisinin incelendiği üçüncü çalışmada, grup üyeleri diğer potansiyel grup üyeleri ile temas etmemiştir. Oysa Moreland (1987), grup biçimlenmesinin grup üyelerinin etkileşimi ile ilişkili olduğu ifade etmektedir. Üyeler arası temassızlık, araştırmanın bir diğer sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Grup biçimlenmesi ile ilgili üçüncü çalışmanın ortaya

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

koyduğu bulgunun geçerliliğini sınamak için gelecek çalışmalar, yeni oluşmaya başlayan ve üyelerin etkileştiği gerçek gruplardaki biçimlenme süreçlerine odaklanabilirler. Ayrıca her ne kadar psikoloji bölümlerinde okuyan öğrencileri katılımcı olarak kabul etmesek de, diğer bölümlerde okuyan sınırlı sayıda (birinci ve ikinci çalışmalardaki toplam örneklem büyüklüğümüzün yaklaşık %15'i) lisans öğrencisi deneylere katıldı. Gelecek çalışmalar, dış geçerliliği artırmak adına, öğrenci olmayan katılımcıları hedefleyebilir.

KAYNAKÇA

Aberson, C. L., Healy M. R. ve Romero V. L. (2000). Ingroup bias and self-esteem: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 157-173. doi: 10.1207/S15327957PSPR0402_04

Abrams, D., Rutland, A., Pelletier, J. ve Ferrell, J. M. (2009). Children's group nous: Understanding and applying peer exclusion within and between groups. *Child Development*, 80(1), 224-243. doi: 10.1111/j.1467-8624.2008.01256.x

Balaban, Ç. D. (2013). *The roles of intergroup threat, social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting Turks' prejudice toward Kurds* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Billig, M. ve Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 3(1), 27-52. doi:10.1002/ejsp.2420030103

Bir hafta önce dönmüştü, Rasim Ozan Kutahyalı Beyaz TV'den yeniden kovuldu. (2019 Ağustos). *Sözcü Gazetesi*. <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/bir-hafta-once-donmustu-rasim-ozan-kutahyalı-beyaz-tvden-yeniden-kovuldu/> bağlantısından erişilmiştir.

Blader, S. L. (2007). What determines people's fairness judgments? Identification and outcomes influence procedural justice evaluations under uncertainty. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(6), 986-994. doi: 10.1016/j.jesp.2006.10.022

Bonebright, D. A. (2010). 40 years of storming: a historical review of Tuckman's model of small group development. *Human Resource Development International*, 13(1), 111-120. doi: 10.1080/13678861003589099

Brewer, K. (2005). The use of volunteers in psychological research, *Psychology Information for Students*, 3, 8-11.

Brewer, M. B. (2009). Motivations underlying ingroup identification: Optimal distinctiveness and beyond. S. Otten, K. Sassenber ve T. Kessler (Ed.), *Intergroup relations the role of motivation and emotion* (ss. 21-40) içinde. NY: Taylor & Francis Group Psychology Press.

Brown, R. (2000a). Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30(6), 745-778. doi: 10.1002/1099-0992(200011/12)30:6<745::AID-EJSP24>3.0.CO;2-O

Brown, R. (2000b). *Group processes 2nd edition: Dynamics within and between groups*. Oxford, England: Blackwell Science.

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Brown, R., ve Pehrson, S. (2019). *Group processes: Dynamics within and between groups*. John Wiley & Sons.

Castano, E., Yzerbyt, V., Paladino, M. P. ve Sacchi, S. (2002). I belong, therefore, I exist: Ingroup identification, ingroup entitativity, and ingroup bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(2), 135-143. doi: 10.1177/0146167202282001

Cingöz- Ulu, B., ve Lalonde, R. N. (2008, Temmuz). Ingroup identification and intergroup differentiation: A meta-analytic review. Sözlü sunum, 7. Biennial SPSSI Conference, Chicago, USA.

Cohen, J. (1978). Conformity and norm formation in small groups. *Pacific Sociological Review*, 21(4), 441-466. doi: 10.2307/1388695

Cooley, S., ve Killen, M. (2015). Children's evaluations of resource allocation in the context of group norms. *Developmental Psychology*, 51(4), 554–563. doi: 10.1037/a0038796

Cooper, J., Kelly, K. A. ve Weaver, K. (2001). Attitudes, norms, and social groups. M. A. Hogg ve S. Tindale (Edl.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (ss. 259-28) içinde. Oxford, England: Blackwell Science.

Crisp, R. J., ve Beck, S. R. (2005). Reducing intergroup bias: The moderating role of ingroup identification. *Group Processes & Intergroup Relations*, 8(2), 173–185. doi: 10.1177/1368430205051066

Crocker, J., ve Luhtanen, R. (1990). Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(1), 60–67. doi: 10.1037/0022-3514.58.1.60

Çoksan, S. (2016). *Sosyal kimlik özdeşimi ve iç grup normunun iç grup yanlılığı ile ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin. doi: 10.13140/RG.2.2.33748.45444

Çoksan, S. ve Cingöz-Ulu, B. (2022). Group norms moderate the effect of identification on ingroup bias. *Current Psychology*, 41, 64-75. doi: 10.1007/s12144-021-02091-x

De Vries, R. E. (2003). Self, in-group, and out-group evaluation: Bond or breach? *European Journal of Social Psychology*, 33(5), 609-621. doi: 10.1002/ejsp.173

Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31(3), 137–149. doi: 10.1111/j.1540-4560.1975.tb01000.x

Deutsch, M. (1985). *Distributive justice: A social-psychological perspective*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Doosje, B., Ellemers, N., ve Spears, R. (1995). Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of Experimental Social Psychology, 31*(5), 410-436. doi: 10.1006/jesp.1995.1018

Duckitt, J. ve Mphuthing, T. (1998). Group identification and intergroup attitudes: A longitudinal analysis in South Africa. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(1), 80-85. doi:10.1037/0022-3514.74.1.80

Ellemers, N. (2010). Social identity theory. J. M Levine ve M. A. Hogg (Edl.), *Encyclopedia of group processes and intergroup relations* (Cilt 2, ss. 797-207). Sage Publication.

Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., ve Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods, 41*(4), 1149-1160. doi: 10.3758/BRM.41.4.1149

Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G., ve Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods, 39*(2), 175-191. doi: 10.3758/bf03193146

Finke, R. A. (1995). Creative insight and preinventive forms. R. J. Sternberg ve J. E. Davidson (Edl.), *The nature of insight* (ss. 255-280) içinde. Cambridge, MA, US: The MIT Press.

Foot, H., ve Sanford, A. (2004). The use and abuse of student participants. *The Psychologist, 17*(5), 256–259.

Hande Sarioğlu'nun Emre Belozoğlu sorusu Fatih Altaylı'yı kızdırdı, yayını terk etti. (2019, Aralık). *Sözcü Gazetesi*. <https://skor.sozcu.com.tr/2019/12/03/hande-sarioglunun-emre-belozoglu-sorusu-fatih-altayliyi-kizdirdi-yayini-terk-etti-1420295/> bağlantısından erişilmiştir.

Hankins, M. (2013, Nisan 13). Still not significant [Blog yazısı]. <https://mchankins.wordpress.com/2013/04/21/still-not-significant-2/> bağlantısından erişilmiştir.

Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford publications.

Henrich, J., Heine, S. J., ve Norenzayan, A. (2010). Most people are not WEIRD. *Nature, 466*(7302), 29-29. doi: 10.1038/466029a

Hinkle, S. ve Brown, R. J. (1990). Intergroup comparisons and social identity: Some links and lacunae. D. Abrams ve M. A. Hogg (Edl.), *Social identity theory: Constructive and critical advances* içinde (ss. 48-70). New York: Harvester-Wheatsheaf Publishing.

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Hogg, M. A. ve Abrams, D. (1996). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Routledge.

Jetten, J., Spears, R. ve Manstead, A. S. (1996). Intergroup norms and intergroup discrimination: Distinctive self-categorization and social identity effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(6), 1222-1233. doi:10.1037/0022-3514.71.6.1222

Jetten, J., Spears, R. ve Manstead, A. S. (1997). Strength of identification and intergroup differentiation: The influence of group norms. *European Journal of Social Psychology*, 27(5), 603-609. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(199709/10)27:5<603::AID-EJSP816>3.0.CO;2-B

Jetten, J., Spears, R. ve Postmes, T. (2004). Intergroup distinctiveness and differentiation: A meta-analytic integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(6), 862-879. doi:10.1037/0022-3514.86.6.862

Kawakami, K. ve Dion, K. L. (1995). Social identity and affect as determinants of collective action: Toward an integration of relative deprivation and social identity theories. *Theory & Psychology*, 5(4), 551-577. doi:10.1177/0959354395054005

Kimmel, A. J. (1996). *Ethical issues in behavioral research: A survey*. Blackwell Publishing.

Leach, C. W., Van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M. L., Pennekamp, S. F., Doosje, B., ... ve Spears, R. (2008). Group-level self-definition and self-investment: a hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 144-165. doi:10.1037/0022-3514.95.1.144

Levin, S., ve Sidanius, J. (1999). Social dominance and social identity in the United States and Israel: Ingroup favoritism or outgroup derogation? *Political Psychology*, 20(1), 99-126. doi: 10.1111/0162-895X.00138

Masson, T., Jugert, P., ve Fritsche, I. (2016). Collective self-fulfilling prophecies: Group identification biases perceptions of environmental group norms among high identifiers. *Social Influence*, 11(3), 185-198. doi: 10.1080/15534510.2016.1216890

McGarty, C. (2001). Social Identity Theory does not maintain that identification produces bias, and Self-Categorization Theory does not maintain that salience is identification: Two comments on Mummendey, Klink and Brown. *British Journal of Social Psychology*, 40(2), 173-176. doi:10.1348/014466601164777

Moreland, R. L. (1987). The formation of small groups. C. Hendrick (Ed.), *Review of personality and social psychology*, Vol. 8. *Group processes* içinde (pp. 80-110). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.

Moscovici, S. (1974). Social influence I: Conformity and social control. C. Nemeth (Ed.), *Social psychology: Classic and contemporary integrations* içinde (ss. 179-216). US: Rand McNally.

Mummendey, A., Klink, A. ve Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40(2), 159-172. doi:10.1348/014466601164740

Nadler, A., Harpaz-Gorodeisky, G. ve Ben-David, Y. (2009). Defensive helping: Threat to group identity, ingroup identification, status stability, and common group identity as determinants of intergroup help-giving. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(5), 823-834. doi:10.1037/a0015968

Noel, J. G., Wann, D. L., ve Branscombe, N. R. (1995). Peripheral ingroup membership status and public negativity toward outgroups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(1), 127-137. doi: 10.1037/0022-3514.68.1.127

Olsson-Collentine, A., van Assen, M. A., ve Hartgerink, C. H. (2019). The prevalence of marginally significant results in psychology over time. *Psychological Science*, 30(4), 576-586. doi:10.1177/0956797619830326

Open Science Collaboration (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. *Science*, 349(6251), aac4716-2- aac4716-8. doi:10.1126/science.aac4716.

Perreault, S., ve Bourhis, R. Y. (1999). Ethnocentrism, social identification, and discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(1), 92-103. doi: 10.1177/0146167299025001008

Pettigrew, T. F. (1958). Personality and sociocultural factors in intergroup attitudes: A cross-national comparison. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 29-42.

Rad, M. S., Martingano, A. J., ve Ginges, J. (2018). Toward a psychology of Homo sapiens: Making psychological science more representative of the human population. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(45), 11401-11405. doi:10.1073/pnas.1721165115

Rasim Ozan Kütahyalı'dan Boşnaklara hakaret eden sözleri hakkında yeni açıklama. (2019, Ağustos). *Birgün Gazetesi*. <https://www.birgun.net/haber/rasim-ozan-kutahyalı-dan-bosnaklara-hakaret-eden-sozleri-hakkinda-yeni-aciklama-265257> bağlantısından erişilmiştir.

Royston, P., Altman, D. G., ve Sauerbrei, W. (2006). Dichotomizing continuous predictors in multiple regression: A bad idea. *Statistics in Medicine*, 25(1), 127-141. doi:10.1002/sim.2331

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Rubin, M. ve Hewstone, M. (1998). Social identity theory's self-esteem hypothesis: A review and some suggestions for clarification. *Personality and Social Psychology Review*, 2(1), 40-62. doi:10.1207/s15327957pspr0201_3

Rutland, A., Hitti, A., Mulvey, K. L., Abrams, D. ve Killen, M. (2015). When does the ingroup like the out-group? Bias among children as a function of group norms. *Psychological Science*, 26(6), 834-842. doi: 10.1177/0956797615572758

Sedikides, C. ve Strube, M. J. (1997). Self-evaluation: To thine own self be good, to thine own self be sure, to thine own self be true, and to thine own self be better. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology volume 29* içinde (ss. 209-269). NY: Academic Press.

Setenay Cankat Göktuğhan Argın'ı yayından kovdu. (2019, Mart). *Yeniçağ Gazetesi*. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/setenay-cankat-goktughan-argini-yayindan-kovdu-268747h.htm> bağlantısından erişilmiştir.

Shaw, M. E. (1981). *Group dynamics: The dynamics of small group behavior*. NY: McGraw-Hill Publishing.

Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. Oxford, England: Harper.

Sherif, M. (1966). *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Houghton Mifflin.

Spears, R., Doosje, B. ve Ellemers, N. (1999). Commitment and the context of social perception. N. Ellemers, R. Spears ve B. Doosje (Edl.), *Social identity* içinde (ss. 59-94). Oxford, England: Blackwell Science.

Stroebe, K., Lodewijkx, H. F. M., ve Spears, R. (2005). Do unto others as they do unto you: Reciprocity and social identification as determinants of ingroup favoritism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(6), 831-845. doi: 10.1177/0146167204271659

Struch, N. ve Schwartz, S. H. (1989). Intergroup aggression: Its predictors and distinctness from in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(3), 364-373. doi: 10.1037/0022-3514.56.3.364

Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96-102.

Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. UK: Cambridge University Press.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Edl.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 33-57). Monterey, CA: Brooks-Cole.

Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178. doi: 10.1002/ejsp.2420010202

Taylor, D. A., & Moriarty, B. F. (1987). Ingroup bias as a function of competition and race. *Journal of Conflict Resolution*, 31(1), 192-199. doi: 10.1177/0022002787031001011

Terry, D. J. ve Hogg, M. A. (1996). Group norms and the attitude-behavior relationship: A role for group identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(8), 776-793. doi:10.1177/0146167296228002

Thalheimer, W., ve Cook, S. (2002). *How to calculate effect sizes from published research articles: A simplified methodology*. http://work-learning.com/effect_sizes.htm bağlantısından erişilmiştir.

Tuckman, B. W. (1965). Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*, 63(6), 384-399. Doi: 10.1037/h0022100

Tuckman, B. W. ve Jensen, M. A. C. (1977). Stages of small-group development revisited. *Group & Organization Studies*, 2(4), 419-427. doi: 10.1177/105960117700200404

Turner, J. C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5(1), 1-34. doi:10.1002/ejsp.2420050102

Turner, J. C. (1991). *Mapping social psychology series. Social influence*. Belmont, CA, US: Thomson Brooks/Cole Publishing.

Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self categorization theories. N. Ellemers, R. Spears ve B. Doosje (Edl.), *Social identity* içinde (ss. 6-35). Oxford, England: Blackwell Science.

Valentine, E. R. (2013). *Conceptual issues in psychology*. Routledge Publication.

van Leeuwen, E., van Knippenberg, D. ve Ellemers, N. (2003). Continuing and changing group identities: The effects of merging on social identification and ingroup bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(6), 679-690. doi:10.1177/0146167203029006001

Verkuyten, M. ve Hagedoorn, L. (1998). Prejudice and self-categorization: The variable role of authoritarianism and in-group stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(1), 99-110. doi:10.1177/0146167298241008

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Wilder, D. A., ve Shapiro, P. N. (1984). Role of out-group cues in determining social identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(2), 342-348. doi: 10.1037/0022-3514.47.2.342

Worchel, S. (1998). A developmental view of the search for group identity. S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, ve J. Deschamps (Edl.), *Social identity: International perspectives* içinde (ss. 53-74). Sage Publications.

EKLER**EK 1: Çalışma 1’de İç ve Dış Gruba Süre Paylaştırma Açısından İç Grup Yanlılığını Ölçmek İçin Kullanılan Sorular ve Matrisler**

Daha önce de belirtildiği gibi, bu araştırma bazı televizyon kanallarının programlarını sizden gelen görüşler doğrultusunda düzenleyebilmesi amacıyla yapılmaktadır. Aşağıda yıllık izlenme oranlarına göre en fazla reyting alan bu 3 kanalın isimleri değiştirilerek sunulmuştur. Şimdi sizden bu kanalların spor bültenlerinde Fenerbahçe ve Galatasaray futbol kulüplerine ayırması gerektiğini düşündüğünüz süreyi aşağıdaki ölçekte göstermenizi istiyoruz.

1. Sizce Fenerbahçe ve Galatasaray futbol kulüpleri ile ilgili haberlere AY TV ana haber bültenleri sonlarında gösterilen spor bültenlerinde kaç dakika ayrılmalıdır? Aşağıdaki matriste uygun olduğunu düşündüğünüz sütunu işaretleyiniz.

Fenerbahçe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Galatasaray	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

2. Peki sizce Galatasaray ve Fenerbahçe futbol kulüpleri ile ilgili haberlere TV SUN’da yayınlanan 15 dakikalık kısa tartışma programlarında ortalama kaç dakika ayrılmalıdır? Aşağıdaki matriste uygun olduğunu düşündüğünüz sütunu işaretleyiniz.

Fenerbahçe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Galatasaray	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

3. Peki sizce spor Kanal Orbit’in Facebook ve Youtube gibi sosyal medya hesaplarında yayınlanan 15 dakikalık tanıtım bültenlerinde Fenerbahçe ve Galatasaray futbol kulüpleri ile ilgili haberlere ortalama kaç dakika ayrılmalıdır?

Fenerbahçe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Galatasaray	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

Çoksan, S., Cingöz Ulu, B., Sayılan, G., Solak, N. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

EK 2: Çalışma 2’de İç Grup Normu Değişimlemesi için Katılımcıya Sunulan Örnek Bir Soru ve Katılımcının Seçebileceği Yanıtlar

Aileniz hırsızlık şüphesiyle yakalandılar. Onlarla birlikte tanımadığınız bir aile de yakalandı. Dedektiflerin size sunduğu yine 2 seçenek var: Ailenin suçunu ya itiraf edeceksin ya da reddedeceksin. Eğer siz de karşı taraf da suçlu olduğunuzu kabul ederseniz iyi hal indirimi sebebiyle aileniz 5 sene ceza alacak. Eğer siz ailenizin suçlu olduğunuzu kabul ederseniz ancak karşı taraf kendi ailelerinin suçlu olduğunu reddederse sizin aileniz iyi hal indirimiyle serbest kalacak ancak karşı tarafın ailesi 10 sene hapis cezası alacak. Eğer siz ailenize yöneltilen suçlamayı reddederseniz karşı taraf ise ailesine yöneltilen suçlamayı kabul ederse sizin aileniz 10 sene ceza alacak, onun ailesi ise serbest kalacak. Eğer iki taraf da ailelerine yöneltilen suçlamaları reddederse her iki aile de 2 sene hapis cezası alacak. Karşı tarafın ailesi adına ne yapacağına dair hiçbir fikriniz yok. Sorgu odasında aileniz adına hangi kararı verirsiniz?

1= Suçlamayı reddederim. 2= Suçlamayı kabul ederim.

Yayın Geliş Tarihi: 15.10.2020
Yayına Kabul Tarihi: 15.01.2021
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.811034

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 301-328
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ESKİ BİR GECEKONU MAHALLESİNDEKİ DÖNÜŞÜM DİNAMİKLERİ VE ÇELİŞKİLER (BUCA İLÇESİ KURUÇEŞME MAHALLESİ ÖRNEĞİ)

Emine DÜNDAR*
Gazanfer KAYA**

Öz

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kırdan kente göç olgusu, kentsel alanlarda birçok mekânsal, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimi meydana getirmiştir. Türkiye’de 1950’li yıllarda öne çıkan gecekonduların sayıları, sonraki on yıllarda artmış ve birçok gecekondu mahallesi oluşmuştur. İzmir, söz konusu dönemde gecekondu mahallelerinin yaygınlaştığı metropol kentlerden birisidir. Gecekondu başlangıçta kent merkezine yakın mahallelerde oluşturulurken, zamanla kentin dışına doğru yayılım göstermiştir. İzmir’in Buca ilçesindeki Kuruçeşme Mahallesi, iç göçlerle oluşmuş eski bir gecekondu mahallesidir. Mahallede son yıllarda, kentsel dönüşüm uygulaması adı altında yıkılan gecekondu ve eski binaların yerini yeni inşaatlar ve binalar almıştır. Bu çalışmanın amacı, metropol kentin çeperindeki eski bir gecekondu mahallesindeki dönüşüm dinamiklerini ve ortaya çıkan çelişkileri analiz etmektir. Buca, kentleşme ve gecekondulaşma sorunlarının öne çıktığı yoğun nüfuslu bir yerleşim yeri olmasına rağmen, bu konuda bilimsel çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre önemli bir katkısının olması hedeflenmektedir. Sahadan elde edilen bulgulara dayanan betimleyici bu çalışmada; nicel ve nitel araştırma yöntemleri ve bu yöntemlerin teknikleri bir arada kullanılmıştır. Çalışma kapsamında, Kuruçeşme Mahallesi’ndeki 350 haneye yapılandırılmış soru kâğıdı uygulanmış ve 20 kişiyle de yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Eski bir gecekondu mahallesi olan Kuruçeşme Mahallesi’ndeki dönüşüm,

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Dündar, E., Kaya, G. (2022). Eski bir gecekondu mahallesi’ndeki dönüşüm dinamikleri ve çelişkileri (Buca ilçesi Kuruçeşme Mahallesi örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 301-328.

Bu çalışma, Doç. Dr. Gazanfer Kaya’nın danışmanlığında yürütülmüş olan Emine Dündar’ın “Metropol Kentin Çeperindeki Eski Bir Gecekondu Mahallesi’nin Dönüşüm Dinamikleri: İzmir-Buca Kuruçeşme Mahallesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-0432-2272, emine.dundar@cbu.edu.tr.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-8236-4419, gazanferky@gmail.com.

konut piyasası üzerinden şekillenen ranta dayalı birikim rejiminin, kentin çeper bir yerleşiminde de yaşama geçirildiğini göstermektedir. Bu dönüşümün mekâna, nüfusa, sosyal ve ekonomik ilişkilere etkisi ve de çelişkileri, araştırmanın bulguları ışığında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gecekondu, Dönüşüm, Buca İlçesi, Kuruçeşme Mahallesi

TRANSFORMATIONAL DYNAMICS AND CONTRADICTIONS OF A FORMER SLUM NEIGHBORHOOD PERIPHERY: THE CASE KURUÇEŞME NEIGHBORHOOD OF BUCA DISTRICT

Abstract

The phenomenon of rural-urban migration in underdeveloped and developing countries, have brought about many spatial, social, economic and cultural changes in urban areas. Number of prominent slums in the 1950s in Turkey, have increased in the next decades, and many slums has occurred. Izmir was one of the metropolitan cities where slums became widespread during that period. While slums were initially created in neighborhoods close to the urban center, over time, they spread out of the urban. Kuruçeşme Neighborhood in Buca district of Izmir is a former slum neighborhood formed by internal migration. In recent years, the slums and old buildings that were demolished under the name of "Urban Transformation" practice, have been replaced by new constructions and buildings. The aim of this study is to analyze the transformation dynamics and emerging contradictions in a former slum neighborhood on the periphery of the metropolitan city. Although Buca is a densely populated settlement where urbanization and squatting problems stand out, scientific studies on this subject are limited. Therefore, this study is aimed to make an important contribution to the literature. In this descriptive study based on the findings obtained from the field; quantitative and qualitative research methods and the techniques of these methods were used together. Within the scope of the study, a structured questionnaire was applied to 350 households in Kuruçeşme Neighborhood and semi-structured in-depth interviews were conducted with 20 people. The transformation in Kuruçeşme which is a former slum neighborhood, shows that rent-based accumulation regimeshaped over the housing market was also implemented in a peripheral settlement of the city. The effects and contradictions of this transformation on space, population, social and economic relations have been analyzed in the light of the findings of the research.

Keywords: Slum, Transformation, Buca District, Kuruçeşme Neighborhood.

GİRİŞ

Kentleşme, genel anlamıyla bir ülkedeki nüfusun kentlerde yaşayan kısmının artmasıyla ilişkili olup; bir süreç olarak kentleşme, sosyo-ekonomik, mekânsal ve kültürel bir takım değişimleri getirmektedir. Özellikle gelişmemiş veya azgelişmiş ülkelerdeki kentleşme, hızlı, plansız ve düzensiz bir şekilde

---

This study was produced from Emine Dündar's master's thesis titled "The transformational dynamics of a former slum neighborhood in the metropolitan city's periphery: The case of İzmir-Buca Kuruçeşme neighborhood ", conducted under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Gazanfer Kaya.

şekillenmektedir. Bu hızlı ve düzensiz kentleşmenin mekânsal yansımalarında ise gecekondu ön plana çıkmaktadır. Davis'in *Gecekondu Gezegeni* (2007) adlı eserinde de belirttiği üzere; gecekondu sakinleri, az gelişmiş ülkelerde % 78.2 gibi bir orana karşılık gelmektedir. UN Habitat'ın 2015-16 raporuna göre ise bugün dünyada her 8 kişiden biri gecekondu yaşamaktadır (2016: s. 2). Birleşmiş Milletler verilerine göre, dünyada gecekondu nüfusunun en yüksek olduğu yerler; Etiyopya, Çad, Afganistan ve Nepal'dir. 10-12 milyon arasında gecekondu sakiniyle Bombay ise dünyanın gecekondu başkentidir (Davis, 2007, s. 39).

Kentlerin içinde ve çeperlerinde yer alan gecekondu alanları, daha çok kırsal alanlardan göç etmiş yoksulların barınağı olup, buradaki nüfus ağırlıklı olarak enformel sektörlerde çalışmaktadır. Kırday'a göre gecekondu, tarım ve nüfus değişikliklerine uymayan, sanayileşmenin, örgütlenmeyen şehirlerimize yayılan hiç ihtisaslaşmamış az gelir getiren işlerde çalışan büyük kitlelerin barınak yerleridir (2007, s. 27). Kongar, gecekondu kavramını şu şekilde açıklamaktadır: Tarımda makineleşme, toprağın küçük birimlere bölünmesi ve sonra da tekellerde konsantrasyonu sonunda açığa çıkan işgücü, kentsel alanlardaki hizmetler ve ücretler tarafından kentlere cezp edildikleri fakat mevcut sanayi ve hizmetler yapısı içinde emilmediklerinde, önce konut gereksinimlerinin karşılanması için, başkasının arsası üzerinde ve sağlık koşullarına uygun olmayan bir biçimde inşa edilmiş konutlar, bunların zamanla oluşturduğu egemen yaşam biçimidir (1982, s. 23). Keleş'e göre gecekondu kentlerin eski ve yeni kesimleri arasında hem tinsel (manevi), hem özdeksel (maddi) anlamda, geçiş halindeki alanları oluştururlar. Çoğu, türdeş görünümlü, tek katlı, tek odalı, bahçeli, ağaçları, kümesleri, ahşap eklentileri olan barınaklardır. İçlerinde 25-30 yıllık olup, kentin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiş olanlar bulunduğu gibi, kente yeni göçmüş olanlarca yapılanları da vardır. Bir kesimi sağlık ve sağlamlık yönünden çok iyi, öteki kesimi ise içinde oturulamayacak niteliktedir (1993, s. 373). Birleşmiş Milletler'in, *Challenge of Slums* (2003) raporuna göre ise gecekondu; aşırı kalabalık, az gelişmiş, gayri resmi yapılanmış, temiz suya ve sağlık hizmetlerine yeterince ulaşamayan, sosyal güvence eksikliği yaşayan alanlardır.

Kırdan kente göçün sonucunda ortaya çıkan gecekondu sorununu çözebilmek için ortaya atılan çözümlerden birisi kentsel dönüşümdür. Özden kentsel dönüşümü; zaman süreci içerisinde eskiyen, köhneyen, yıpranan, sağlıksız/yasadışı gelişen ya da potansiyel arsa değeri, üstyapı değerinin üzerinde seyrederek değerlendirilmeyi bekleyen ve yaygın bir yoksunluğun hüküm sürdüğü, kent dokusunun, altyapısının, sosyal ve ekonomik programlar ile oluşturulup beslendiği bir stratejik yaklaşım içinde, günün sosyo-ekonomik ve fiziksel şartlarına uygun olarak değiştirilmesi, geliştirilmesi, yeniden canlandırılması ve bazen de yeniden üretilmesi eylemi olarak tanımlamıştır (2016, s. 44). Kentsel dönüşüm, gelişmiş Batı ülkeleri kentlerinde sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılmasına yönelik müdahaleler yapılmasıyla başlamıştır ve genelde kentin, nüfusunu kaybetmiş ya da düşük gelir gruplarının kötü ekonomik ve fiziksel şartlarda yaşadıkları ve sosyal dayanışmanın kaybolduğu konut alanlarında, eski boş

liman ve sanayi alanlarında kentin ekonomik gelişimine katkıda bulunacak projelerin uygulanması biçiminde olmuştur (Ataöy ve Osmay, 2007, s. 58). Dolayısıyla kentsel dönüşüm, plansız ve kontrolsüz biçimlenmiş kentler ve metropoliten alanlar söz konusu olduğunda başlangıçta olumlu anlamlarla yüklü olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurtuluş, 2006, s. 7).

Kentsel mekânların değişim değerleriyle ön plana çıktığı neoliberal süreçte, özellikle kentsel rant değeri yüksek merkeze yakın (deniz-göl gören, adalar gibi milyonluk manzaralı) eski gecekondular alanları, kentsel dönüşüm/yenileme uygulamalarının ana hedefini oluşturmuştur. Nitekim Korkmaz'a göre de 1980'li yıllardan sonra küreselleşme sürecinin etkisiyle uluslararası sermayenin akışkanlığının artması ve tüm dünyada yaşanan nüfus artışı kentleri girişimci olmaya zorlamıştır. Ekonomilerinin yeniden canlandırılması, istihdam olanaklarının sağlanması, kentler arasında meydana gelen rekabet ortamı, yeni politika stratejilerini gündeme getirmiştir. Bu noktada geçmişten beri süregelen kentsel dönüşüm kavramı, sosyal, politik ve ekonomik unsurları da içeren yeni bir sürece girmiştir (2013, s. 117). Dönemde, hastalıklı olarak değerlendirilen gecekondular yeni yatırım alanları olarak görülmeye başlanmış ve küresel sermayenin çekim alanları olarak yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Bu durumda gecekondularda yaşayanların kentin uzak coğrafyalarına taşınması ve kentin yeni bir görünüme kavuşturulması söylemi daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır (İçli, 2011, s. 48). Gecekondular ve kentsel dönüşümüne ilişkin kavramsal açıklamaların ardından, Türkiye'nin toplumsal gerçekliğinde bu kavramları analiz etmek önemli olacaktır.

Kuruluşu bir yüzyıla yaklaşan Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğunda nüfusunun % 80'inin köylerde yaşadığı bir toplumken, günümüzde bu durum tersine dönmüş ve yaklaşık % 80'inin kentlerde yaşadığı bir toplum olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'nin kentleşme deneyiminin son elli yılında, hızlı kentleşme ve gecekondulaşma süreci yaşanmıştır. Bu süreci ortaya çıkaran dinamikleri şu şekilde açıklamak mümkündür: 1950'li yıllardan itibaren artan tarımda makineleşme, kırsal işsizlik, kırsal alanlardaki eğitim ve sağlık imkanlarının kısıtlılığı gibi nedenlerden kaynaklanan iç göç süreci, Türkiye'yi gecekondulaşma sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Kıray'a göre Türkiye'de gecekonduların ortaya çıkışı 1945'lere değin uzanmakla birlikte, uzun süre Türkiye'nin büyük kentlerinde hem gecekondulara hem gecekondulara geçici gözüyle bakılmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda gecekondular kentlere egemen olmaya başlamış ve kalıcı bir durum almışlardır (2007, s. 91). Dolayısıyla 1950'li yıllarda beliren gecekondulaşma süreci, 1960'lı ve 1970'li yıllarda iyice artmış ve büyük kentlerde ve kentlerin çeperlerinde gecekondular mahallelerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Süreç içerisinde gecekondular, iktidarların politikalarıyla da desteklenmiş ve seçimler öncesinde tapu dağıtımını gibi uygulamalarla gecekondularsiyasi rant alanı haline getirilmiştir. Mutlu'nun da ifade ettiği gibi, 1966 yılında 775 sayılı yasa ile gecekondunun varlığı resmen kabul edilmiş, kentte yerleşebilmesine yönelik resmi imkanlar ve kurallar getirilmiş olup, 1950'lerde sefaleti yansıtan, derme çatma, korunaksız, dört duvar ve bir çatıdan oluşan, bir gecede yapılan ve altyapısı bulunmayan gecekondular, 1960-70'lerde

gecekonduya ilişkin çıkarılan kanun ve aflarla hem altyapısına kavuşmuş hem de meşruiyetini kazanarak bir rant kazanma aracı haline gelmiştir. Genişleyen kent sınırlarıyla birlikte bu eski yerleşim alanları kent merkezinde kalmış ve arazi değerleri artmış, bunu da “apartmanlaşma” izlemiştir (2007, s. 30).

1980 sonrası dönemde ise; kentsel rantın sınıflar arasında nasıl paylaşılacağına ilişkin geniş tabanlı uzlaşma yıkılmış ve kentleşmenin nasıl finanse edileceğine ilişkin kurallar yeniden yazılmıştır. Daha önceden var olan, kentsel rantın devlet gözetimi altında, olabildiğince geniş toplumsal kesimlere aktarılması anlayışı tümüyle bozulmuş ve kentsel ranttan pay almak isteyen çok sayıda yeni aktör ortaya çıkmıştır. Kentte tutunabilmek için rantlardan pay alabilmek; özellikle toplumun alt sınıfları için, kentte varlıklarının tek koşulu haline dönüşmüştür (Işık & Pınarcıoğlu, 2005, s. 127). 1983-1987 yılları arasında çıkarılan 2805, 2981, 3290 ve 3366 sayılı imar affi yasaları kapsamında, mevcut gecekondu ve kaçak yapılar affedilmiş, gecekondu sahiplerine tapu tahsis belgesi verilmiş ve en çok dört kata kadar apartman yapmalarına izin verilerek gecekonduların dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Yap-sat metodu ve müteahhit eliyle gerçekleştirilen bu dönüşüm sonucunda gecekonduların yerini tekdüze ve beton ağırlıklı konutlar almış; kentin imar ve toprak rantı yüksek alanları apartmanlaşırken, müteahhit tarafından kârlı görülmeyen alanlar dönüşmeden kalmıştır (Kara, 2011, s. 173). Dolayısıyla kullanım değerleri yerine değişim değerlerinin ön plana çıkmasıyla birlikte kentler, rant ve sömürünün mekânları haline gelmiş, sosyal ve mekânsal ayrışmaların en açık şekilde gözlenebildiği alanlar olmuşlardır.

1980 sonrasında gecekondu arazisinin giderek ranta açılmasıyla, kent çeperindeki arazi üzerinde artan bir rekabet ortaya çıkmış, bu durum da güçsüz kesimleri gecekondu yapma sürecinden dışlamıştır (Erman, 2004). Bu dönemde kentler, artık sadece küçük ölçekli çıkarların ve sermayenin alanı olmaktan çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta bu sürece devlet ihaleleri çerçevesinde giren orta ve büyük ölçekli sermaye grupları, kentsel alanlarda elde edilen rantların giderek artan cazibesinin bir sonucu olarak, 1990’lı yıllarda belirginleşen biçimde kentlere yatırım yapmaya başlamışlardır (Şengül, 2001, s. 138-139). 1990’lı yıllardaki bir diğer gelişme ise alışveriş merkezleri, iş merkezleri, lüks oteller ve gökdelenlerin kentsel alanda kendisine daha fazla yer bulmasıdır. Küreselleşmenin artması ve küresel sermayenin büyük kentlere girmesi, bu eğilimleri hızlandırmış ve başta İstanbul olmak üzere birçok kentte uluslararası firmalar yer almaya başlamıştır. Yeni orta sınıf ve üst gelir gruplarının kent içinde bulunma fakat kendisini alt ve orta sınıftan ayırma isteğiyle birleşen yüksek katlı ve güvenli siteler/gökdelenler metropol kentlerin simgesi durumuna gelmiş, gecekondu mahalleleriyle tezat oluşturacak şekilde onlarla aynı kentsel mekânı paylaşmaya başlamıştır.

2000’li yıllarla birlikte, Türkiye’nin belli başlı büyük kentlerinde de kentsel mekânın yeniden üretiminde, verili yapıya müdahalelerin öncelendiği görülmektedir. Bu müdahalelerde uzun vadeli, planlı gelişmeler işlevsizleşirken, toplumun farklı kesimlerine yönelik talep ve ihtiyaç kestirimleri doğrultusunda

üretilen politikalar terk edilmeye başlanmıştır. Bunların yerine sermayenin yeniden üretimine yönelik, rant-odaklı kentsel projeler ve bu projelerin gerektirdiği kentsel yayılma ve dönüşüm süreçleri devreye sokulmuştur (Uğurlu, 2013, s. 7). 2012 yılında çıkan 6306 Sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” çerçevesinde kentsel dönüşüm uygulamalarına girişilmiştir. Bu kanun, Türkiye genelinde sağlıklı ve kaçak yapılanmanın önüne geçmek ve bunun yanı sıra, özellikle de 1999 yılında yaşanan depremin ardından ortaya çıkan sorunlu yapılaşmaları da dikkate alarak başlatılan kentsel dönüşümün yasal dayanaklarını belirlemektedir (Şahinbaş, 2017, s. 43). Bu yasadan hareketle kentsel dönüşüm projeleri; kent merkezinde kalmış eski tarihi mekânlar, gecekondu alanları, kıyılardaki eski sanayi ya da liman alanları yani kentsel rantın yüksek olduğu tüm alanlara yönelik büyük bir yıkım ve yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır (Uğurlu, 2013, s. 8). Özellikle son dönemde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri, oldukça sorunlu şekilde işlemektedir. Büyük kentlerin her mahallesinin şantiye alanına dönüştüğü bu süreçte, kârlı yatırım olarak değerlendirilen alanlar yap-satçılar ve müteahhitler tarafından hızla dönüştürülürken, müteahhitler tarafından yeterince kârlı bulunmayan alanlar ise olduğu gibi kalmaktadır. Erman'a göre kentsel dönüşüm projeleri ile gecekondu büyük ölçüde yıkıma maruz kalmakta ve gecekondu halkı toplu olarak borçlandırılarak, çok katlı bloklardan oluşan TOKİ sitelerine yerleştirilmektedir. Böylece hem fiziksel ve sosyal hem de mali açıdan çok farklı bir yaşam içine girilmektedir (2017, s. 93).

İzmir, 4,4 milyon civarında nüfusuyla Türkiye'nin üçüncü büyük metropol kentidir. Türkiye'de 1950'lerde belirginleşen ve sonraki on yıllarda hızlanan iç göçlerin yöneldiği alanlardan biri de liman ve ticaretin öne çıktığı bir kent olan İzmir'dir. Çetin'e göre İzmir de çoğu az gelişmiş/gelişmekte olan ülke metropolü gibi ciddi bir gecekondulaşma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Gürçeşme, Buca ve Boğaziçi semtleri ile İzmir-Kemalpaşa yolu üzerindeki hazine arazileri birinci kuşak gecekonduların yerleşme alanları olurken, daha sonra ise gecekondulaşma Bayraklı semtine sıçramıştır. Sonraki yıllarda ise gecekondu kent çeperlerinde yayılmışlardır (2012, s. 155). 1960-1975 dönemine gelindiğinde İzmir'deki gecekondulaşma hareketleri daha çok eski semtlerin etrafına taşarak yeni 139 gecekondulaşma alanı yaratmıştır (Sevgi, 1988, s. 123-124). 1960-1975 yılları arasında tarıma dayalı sanayinin İzmir'de etkinlik kazanmasıyla da bu durum artış göstermiştir. 1975 yılından itibaren ise oldukça büyük bir ivme gösteren İzmir'e yönelik iç göç ve İzmir'de gecekondu olgusu, özellikle 1980'lerden sonra kent için ciddi bir sorun haline gelmiştir. 1990'lı yıllarda İzmir'e göçü en çok etkileyen olayların başında kırsal yapıdaki ekonomik şartlardan kaynaklı çözülme ve terör olayları gelmektedir. Bu dönemde İzmir, zorunlu göçten etkilenen insanların da en çok tercih ettikleri metropol illerden birisi olmuştur. Çoğunluğu yoksul kişilerden oluşan göçmenler, kentte karşılaştıkları konut sorununu ise enformel yollarla çözmek durumunda kalmış ve yeni gecekonduların inşasına yönelmişlerdir.

İzmir'de kentsel dönüşüm projeleri ise, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2006 yılında başlatılmıştır. Bu projeler; afet riskini azaltma amacıyla

tamamlanan kentsel yenileme projeleri ve yerinde dönüşüm amacıyla sürdürülen kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Kocaer & Bal, 2013, s. 448). İzmir'in ilk kentsel dönüşüm uygulamalarından biri Kadifekale'dir. Kentin yoksul mahallelerini barındıran Kadifekale etekleri, aynı zamanda heyelan bölgesidir. Bölgede yakın zamana kadar hayati tehlike taşıyan evler, hatta okullar boşaltılmak zorunda kalmış, evleri boşaltılanlar kentin çeperindeki Uzundere Konutları'na yerleştirilmiştir. Bu konutlara yerleştirilen insanların merkezden uzaklaşması tüm yaşantılarını değiştirirken, TOKİ konutlarının ikinci senesinde eskimeye başlaması, alanın sosyal donatı ihtiyacı ve toplu taşıma olanaklarının yetersiz olması gibi sorunlarla yüz yüze oldukları da bilinmektedir (Kocaer & Bal, 2013, s. 450-451). Kentsel dönüşüm projelerinin daha çok kentsel alanların metalaştırılması ve kentsel rantın meydana getirilmesine hizmet eder şekilde kurgulanması da İzmir'in diğer Türkiye metropollerıyla benzer şekilde deneyimlediği sorunlardan birisidir.

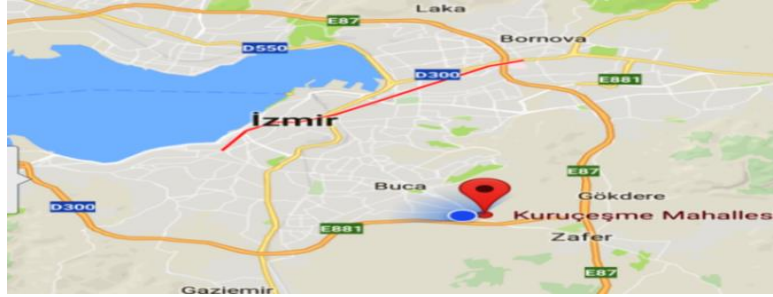
İzmir'in Buca ilçesindeki 1950-1980 yılları arasındaki gecekondulaşma, İzmir'e yönelik göçlerle paralel şekilde ilerlemiştir. 1950'li yıllarda başlayan Buca'ya yönelik iç göç ve bölgedeki gecekondulaşma olgusu, 1960'lı yıllara kadar hızlı bir gelişim göstermemiştir. Buca'ya yönelik iç göç ve gecekondulaşma olgusu, 1975-1985 döneminde ise oldukça artmıştır. 1980'li yıllarda tüm Türkiye'de yoğunlaşan kırdan kente göç olgusundan Buca ilçesi de yoğun şekilde etkilenmiştir. Kırsal kesimden Buca'ya yönelmiş olan iç göçlere, 1982 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nin kurulması da eklenince, ilçedeki nüfus çok hızlı bir şekilde artmış ve konut sorunu iyice büyümüştür. Sevgi'ye göre bu yıllarda, gecekondulaşma hareketleri sanayi kuruluşlarının yoğun olmadığı Buca, Narlıdere ve Güzelbahçe bölgelerine doğru yönelmiştir. Gecekonduların bu bölgelerde yoğunlaşmaya başlamasının en önemli nedenlerinin başında da hisse tapulu ve ucuz (3. ve 4. sınıf) arazilerin bulunmasıdır. Çünkü kentte yerleşik gecekonduların bulunduğu bölgelerde yapılan arsa spekülasyonları, İzmir'e yeni göç edenlerin buralarda gecekondu yapmalarını kesinlikle engellemektedir (1988, s. 128).

1990'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden zorunlu göçle İzmir'e gelen yoksul göçmenlerde, ucuz arazilerin yoğun olduğu Buca gibi alanlara yönelmişlerdir. Dolayısıyla bu göçlerden en çok etkilenen ilçelerden birisi olan Buca'da gecekondu sorunu ivme kazanmıştır. 2000'li yıllarda Buca'da öne çıkan olgu yoğun nüfus artışı olup, 1990-2000 yılları arasındaki nüfus artış hızı %43.78'dir. Bu oran 1990 yılı sonrasındaki 10 yılda İzmir'in ve Buca ilçesinin, iç göçlerden ne kadar yoğun şekilde etkilendiğinin en belirgin kanıtıdır. Günümüzde ise Buca, 500 bin civarındaki nüfusuyla İzmir'in en kalabalık ilçesini meydana getirmektedir. Artan nüfusun barınma ihtiyacını ve altyapı gereksinimini kaldıramayan ilçe, ciddi bir hızlı kentleşme ve gecekondulaşma sorunuyla karşı karşıyadır.

KURUÇEŞME MAHALLESİ

Buca ilçesinin çeperinde yer alan Kuruçeşme Mahallesi (Şekil 1), eski bir gecekondular yerleşimidir ve mahalle esas olarak 1980 sonrası dönemde kırsaldan gelen göçlerle oluşmuştur. Bununla birlikte Kuruçeşme'deki ilk gecekondular, 1970'li yıllarda yapılmaya başlanmış ve mahallenin başlangıcı dayine 1970'li yıllara denk gelmektedir. Mahallenin ilk yerleşimcilerinden olan ve uzun süredir de mahallenin muhtarlığını yapan Hasan Batuş; "1977'de Bingöl'ün köyünden, hayvanlarımızla birlikte göçüp, buraya yerleştik" diyerek aslında mahallenin oluşumunun nasıl gerçekleştiğini özetlemiştir. Ağırlıklı olarak Doğu Anadolu illerinden İzmir'e göç edenler, kendi kültür yapılarını da beraberlerinde taşıyarak, hazine arazilerinin bulunduğu ve arsa spekülasyonlarından uzak olan kent çeperindeki bu mahalleye gelmiş ve gecekondular yapmışlardır.

Şekil 1: Kuruçeşme Mahallesi

Kaynak: Google Haritalar, <https://www.google.com.tr/maps>

Mahalle muhtarının ifade ettiği ilk dönemdeki gecekondular sınırlı sayıda olup, mahallenin tam anlamıyla şekillenmesi ise 1980'li yıllardaki göçlerle olmuştur. Mahallede gecekonduların artması sonrasında, gecekondulara yönelik yıkım girişimleri de başlamıştır. Yıkılan gecekonduların yerine hemen yenileri inşa edilmiş olup, bir katılımcı bu durumu şöyle özetlemiştir: "Onlar yıktı, biz yaptık" (Katılımcı 15, 80, Erkek, Emekli). Sahadan elde edilen veriler ışığında yıkımların 1985-1989 yılları arasında yoğunlaştığı tespit edilmiş ve bu yıkımlar ulusal basında da haberleştirilmiştir. İzmir Belediye Başkanı Burhan Özfatura döneminde mahallede gecekonduların yıkımına başlanmıştır. Dönemdeki ilk büyük yıkım ise 1986 yılında gerçekleşmiş ve mahalledeki tapu tahsis belgeli 16 gecekondular yıkılmıştır. Bu yıkım, 28 Ağustos 1986 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde "Seçim Yok, Yıkım Var" başlığıyla haberleştirilmiştir. Mahalledeki yıkımların en dikkat çekenini ise 1987 yılında gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin 27 Temmuz 1987 tarihli birinci sayfasında "Yazık değil mi bu insanlara?" manşetiyle haberleştirdiği yıkımlar esnasında, Burhan Özfatura: "Bu yıkım bizim prestijimiz. Mutlaka bu işin üstesinden gelmeliyiz. Güvenlik güçleri yetmezse, validen yeni kuvvetleri isteyeceğim" demiş ve sonucunda 50 gecekondular yıkılmıştır.

Şekil 2: 27 Temmuz 1987 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar>

Ulusal basına yıkım haberleriyle manşet olan Kuruçeşme Mahallesi; 2000’li yıllara gelindiğinde yine yıkımlarla adından söz ettirmiştir. Mahalle sakinleri, 2008 yılında “Kuruçeşme Halk İnisiyatifi” isimli bir oluşum kurmuş, “Yıkım değil, çözüm istiyoruz” pankartı altında Buca Belediyesi’nin önünde oturma eylemi yapmışlardır. 2000’li yıllarda, mahallede yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde (Akpınar, 2000; Özcan ve diğerleri, 2014; İşeri, 2010; Eğilmez, 2010) mahallede öne çıkan özellik, mahalle sakinlerinin yoksulluğu olmuştur. Eğilmez ise “*Değişen İzmir’i Anlamak*” adlı kitapta, Kuruçeşme Mahallesi için şu tanımlamayı yapmıştır: Mahalle, 1980 sonrası dönüşen ve 1990’larla beraber derinleşen neoliberal birikim sürecinin ve bu sürecin politikaları altında var olmaya çalışan kentin yeni yoksullarının bir kesitidir (2010, s. 621).

Özellikle mahallenin çevre yolunun hemen altındaki güney kısmında yer alan gecekonduların koşulları oldukça kötüdür (Fotoğraf 1). Genellikle tek katlı ve fiziki koşulları yetersiz olan gecekonduların bulunduğu güney bölgesinde, 2010’lu yıllarda dahiyol, su, elektrik ve ulaşım dair ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Özcan ve diğerleri tarafından,60 haneyle görüşmelerin yapıldığı bir çalışmada, mahallenin bu bölümündeki konutların fiziki yetersizliklerinin yanı sıra, bölgedeki sosyo-kültürel tesislerin ve aktif yeşil alanların eksikliğine ve bölgedeki gürültü ve kirliliğe vurgu yapılmıştır (2014). Mahallenin en yoksul bölümünü oluşturan kesim,İzmir Çevre Yolu’nun altında ve tapusuz gecekonduarda oturanlardır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Eski Gecekondu

Fotoğraf 2: Yapışık Yeni Binalar

Kuruçeşme Mahallesi, Dokuz Eylül Üniversitesi'nin Ana Kampüsü ve İzmir Çevre Yolu'nun yakınındadır. Son yıllarda Dokuz Eylül Üniversitesi'nin etkisiyle mahallede çok sayıda öğrencilere yönelik kafe, restoran ve alışveriş mağazasının açılması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla metropol kentin çeperinde bulunan mahallenin coğrafi konumunun, mahalledeki değişimde önemli bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca mahalle sınırları içerisinde bulunan Özel Tınaztepe Hastanesi'nin de mahallenin dönüşümüne katkı sağladığı bulgulanmıştır.

Eski bir gecekondu mahallesi olan Kuruçeşme Mahallesi; günümüzde oldukça hızlı bir dönüşüme sahne olmakla birlikte; konut piyasası üzerinden gerçekleşen rantsal birikim rejiminin, kentin çeperindeki yerleşimlerde de yaşama geçirildiğinin önemli bir örneğidir. Aşağıdaki 2004 ve 2017 yıllarına ait iki harita incelendiğinde, mahalledeki değişimin hızı net bir şekilde görülebilmektedir.

Şekil 3: Kuruçeşme Mahallesi, 2004 Google Earth Uydu Görüntüsü

Kaynak: Google Earth, <https://earth.google.com/>

Şekil 4: Kuruçeşme Mahallesi, 2017 Google Earth Uydu Görüntüsü

Kaynak: Google Earth, <https://earth.google.com/>

Buca'nın hiçbir mahallesinde, Kuruçeşme'deki kadar yoğun bir inşaat sürecinin yaşanmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Düzenli bir imar planlamasının olmaması ve rant değeri yüksek olan mahalledeki küçük arsa payları, mimari görüntü açısından dikkat çekici 1+1 dairelerden oluşan bazı bina inşaatlarını

ortaya çıkarmıştır (Fotoğraf 4). Mahallenin fiziksel yapısı büyük bir hızla değişirken, emlak piyasasının mahalleye olan bu yoğun ilgisi ve meydana gelen rant ağı, mahallenin sosyolojik yapısını da dönüştürmektedir. Mahalleli arasında “Bir zamanlar polisin bile giremediği mahalle” olarak anılan, ayrıca suç, kavga gibi olumsuz olaylarla da ilişkilendirilen çeper mahalledeki bu dönüşümün analizi büyük önem taşımaktadır.

Fotoğraf 3: Eski Gecekondular ve Yeni Evler **Fotoğraf 4:** İnşaat Halindeki 1+1 Daireler

YÖNTEM

Bu çalışma eski bir gecekondu mahallesinin dönüşüm dinamiklerini, neden ve sonuçlarıyla gösterebilme ve bu dönüşümün mekâna ve toplumsal ilişkilere nasıl yansıdığını ortaya koyabilme temel amacından hareket eden, betimleyici (tanımlayıcı) bir araştırma modeline girmektedir. Sahadan elde edilen bulgulara dayanan bu çalışmada; nicel ve nitel araştırma yöntemleri ve bu yöntemlerin teknikleri bir arada kullanılmış, bu sayede iki yöntemin de güçlü yönlerinden faydalanmak amaçlanmıştır. Araştırmanın öncelikle nicel boyutu tamamlanmış, nitel boyutu ile de nicel verilen derinleştirilmesi ve bu sayede çalışma kapsamında daha doğru analizlerin yapılabilmesi hedeflenmiştir.

Nicel yöntem kapsamında katılımcılara 77 sorudan oluşan, yapılandırılmış bir soru kağıdı uygulanmıştır. Mahalle Muhtarı Hasan Batuş'dan edinilen bilgilere göre, mahalledeki toplam nüfus 2017 yılı itibarıyla 15.516 ve hane sayısı ise 3.075'dir. Saha araştırması öncesinde % 95 güven aralığı ve % 5 hata payına karşılık gelen 350 kişilik bir örneklem belirlenmiş (175 kadın-175 erkek) ve çalışmada basit tesadüfi örnekleme tekniği benimsenmiştir. Soru kağıtları, hanelerdeki 18 yaş ve üzerindeki bireylere yüz yüze uygulanmış ve her haneden yalnızca bir kişiyle görüşülmüştür. Mahallede yaşayan öğrenciler ise araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Saha çalışması, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin gönüllü katılımlarıyla, 2 haftasonu ve toplamda dört gün sürecek

şekilde gerçekleştirilmiştir (7, 8, 14 ve 15 Ekim 2017). Sahadan elde edilen nicel veriler, SPSS Programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın nitel boyutunda ise derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılarak, araştırma katılımcılarıyla yüz yüze, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2018 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında, toplamda 20 kişiyle görüşme yapılmış; cinsiyete dayalı kota uygulamasıyla, araştırma katılımcıları 10 kadın ve 10 erkekle sınırlandırılmıştır. Görülecek kişilerin mahallede uzun yıllardır yaşayan ve mahalledeki dönüşümü ortaya koyabilmeye imkan sağlayacak kişiler olmasına dikkat edilmiş ve bu kapsamda araştırmada amaçlı örnekleme tekniğinden de yararlanılmıştır. Ayrıca mahalledeki muhtar, müteahhit, esnaf gibi kişilerle de amaca yönelik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 45 dakika ile 1 buçuk saat arası değişen sürelerle sahiptir. Görüşmeler sırasında hem not tutulmuş hem de araştırma katılımcılarının izniyle ses kayıtları alınmıştır. Daha sonra bu ses kayıtları deşifre edilerek, herhangi bir bilgisayar programı desteği olmadan, tematik bir analize tabii tutulmuştur. Hem nicel hem de nitel aşamada katılımcılar, araştırmanın amaçları ve verilerin kullanımına dair detaylı şekilde bilgilendirilmiş ve dearaştırmaya tamamen gönüllü şekilde dahil olmuşlardır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Saha araştırmasının nicel kısmında, cinsiyet temsilinin eşit olması amaçlandığından, 175 kadın ve 175 erkeğe sorular yöneltilmiştir. Araştırma katılımcıların yaşdağılımı şöyledir: 18-24 yaş % 10, 25-34 yaş % 25.1, 35-44 yaş % 25.1, 45-54 yaş % 15.1, 55-64 yaş % 18, 65 yaş ve üzeri % 6. Araştırma katılımcılarının 25-45 yaş arasında yoğunlaştığı ve örnekleminin yaklaşık yarısını oluşturduğu görülmektedir (% 50.2). Medeni durum açısından bekarlar % 19.4, evliler % 74, boşanmışlar % 4.6, eşi ölmüş olanlar % 2'dir. Mahalledeki katılımcılar arasında 2 çocuğu olan % 28.9, 3 çocuğu olan % 21.7, 4 ve üzeri çocuğu olan % 14.1'dir. Toplam doğurganlık hızı İzmir ilinde 1.65'tir (TÜİK, 2017). Mahalledeki ortalama çocuk sayısı ise 3.4'tür. Dolayısıyla mahalle verileri İzmir verileri ile kıyaslandığında, mahalledeki çocuk sayısının, ortalamanın üzerinde seyrettiği, hatta İzmir ortalamasının iki katı kadar olduğu söylenebilir. Bu durumda mahallenin büyük ölçüde göçlerle şekillenmesi ve bu göçlerin büyük oranda kırsal alanlardan gelmesi etkili olmuştur. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde evlilik yaşının oldukça düşük ve birden fazla çocuk sahibi olmanın yaygın bir durum olduğu bilinmektedir. Hem tarım ve hayvancılık için gerekli olan işgücünü sağlayabilme gibi ekonomik bir sebepten hem de sosyo-kültürel yapıdan kaynaklı olan bu durum, % 48.5'i bu iki bölgede doğmuş olan Kuruçeşme Mahallesi'nde de kendisini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte göçlerin ardından mahallede doğan yeni nesilde bu durumun değişmeye başladığı gözlenmektedir. Hanelerdeki kişi sayısı ise şöyledir: 2-3 kişi % 40, 4-5 kişi % 43.8, 6 ve üzeri % 11.7, yalnız yaşayan % 4.6. Hanelerdeki ortalama

çocuk sayılarına rağmen, hanelerdeki kişi sayılarının 2-5 kişi arasında yoğunlaşması, çocukların evlenip kendi ailelerini kurmalarıyla açıklanabilir. 2000 yılında Kuruçeşme’de yapılmış ve Kuruçeşme’deki gelecek konularında yaşayan nüfusun istihdam yapısını ortaya koyabilme amacı taşıyan yüksek lisans tezindeki oranlar ile kıyaslama yapıldığında; geçen 18 yılda, hanedeki kişi sayılarında bir azalma olduğu görülmektedir. İlgili çalışmada 1 veya 2 kişinin yaşadığı hanelerin toplam içindeki payı % 10’dan azken, bu oran bizim çalışmamızda % 20 olarak bulunmuştur. Yine benzer şekilde 5 ve üzeri kişinin yaşadığı hanelerin toplam içindeki oranları % 52 iken, bizim çalışmamızda bu oran % 26.6’dır (Akpınar, 2000, s. 108). Oranlardaki önemli farklılık, mahallenin sosyodemografik bir değişim geçirdiğini açıkça göstermektedir. Mahallenin kırsal kökenli eski yerleşimciler geniş aile özelliği gösterirken; İzmir’in başka mahallerinden gelerek Kuruçeşme’ye yerleşen hanelerinin daha az çocuklu olduğu ve çekirdek aile özelliği gösterdiği söylenebilir.

Örneklemden katılımcıların % 36.6’sı köy, % 6’sı kasaba, % 21.4’ü ilçe merkezi ve % 36’sı da il merkezi doğumludur. Doğum yeri Doğu Anadolu Bölgesi olan % 42.5, İzmir doğumlu olanlar % 30 ve Ege Bölgesi doğumlu olanlar (İzmir hariç) % 7.7 olup, kalanlar ise diğer bölgelerden gelmiştir. Kişilerin doğduğu illerin bazıları şunlardır: İzmir (% 30), Erzurum (% 13.1), Erzincan (% 8.9), Kars (% 5.4), Bingöl (% 5.1) ve Diyarbakır (% 2.9). Ekonomisinde tarım ve hayvancılığın öne çıktığı Doğu Anadolu Bölgesi illerindeki bu yoğunlaşma, kırsal yapıdaki çözülmeden en çok etkilenen bölgelerden biri olmasıyla açıklanabilir. Tarımda makineleşmenin ve atıl işgücünün etkisiyle şekillenen kırsal yerleşim yerlerindeki çözülme, 1980 sonrasındaki neoliberal tarım politikalarının etkisiyle artmıştır. *Bildiğimiz Tarımın Sonu* (Keyder, 2013) ile bildiğimiz hayvancılığın sonunu hazırlayan söz konusu politikalar, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri olmak üzere sanayinin gelişmediği bölgeleri derinden etkilemiştir. Buna ek olarak, 1990’lı yıllardaki zorunlu göçün de etkisiyle mahallede, Doğu Anadolu Bölgesi’nin illerinde doğmuş kişilerin sayısı artmıştır. Doğum yeri olan il açısından İzmir doğumlular % 30 olmakla birlikte, bu katılımcılar arasında ailesi İzmir’e göçmüş kişiler de bulunmaktadır. İzmir merkeze göç etmiş kişilerin (283 kişi) yaklaşık % 60’ının 20-40 yıl aralığında bir süre önce bu göçü gerçekleştirdiği bulgulanmıştır. 41 ve üzeri yıl önce İzmir’e göç eden kişilerin oranı % 12.4 iken, 10 yıl ve daha az yıldır İzmir’de olanların oranı % 16.7’dir. İzmir’e göç etme sebepleri incelendiğinde, ön plana çıkan gerekçe ekonomik yetersizliklerdir (% 27.2). Bu seçeneği % 25.1 ile işsizlik izlemektedir. Bu iki oran toplandığında, İzmir’e göçün yarısından fazlasının ekonomik gerekçelerle gerçekleştiği sonucuna varmak mümkündür. İş veya tayin nedeniyle göç edenlerin oranı ise % 15.5’tir. Araştırmaya katılanların doğdukları yerleşim yerine bakıldığında ise, köy doğumlu kişilerin % 61.2’si işsizlik veya ekonomik gerekçelerle İzmir’e göç ederken, il merkezinde doğanların ise en büyük göç gerekçesi iş veya tayindir.

Kuruçeşme Mahallesi’nde, İzmir’e gelmeden önce, kişilerin ağırlıklı olarak çiftçilikle uğraştığı görülmektedir (% 46.8). Mahalledeki İzmir’e göçün yoğun olarak Doğu Anadolu Bölgesi’nden kaynaklandığı düşünülürse, bu durum şaşırtıcı

değildir. Göç öncesi yapılan iş sorusuna verilen yanıtlarda, % 11.7 özel sektörde işçi, % 11.7 işsiz, % 7.8 esnaf-zanaatkar, % 7.1 inşaat işçisi ve % 6.4 memur şeklinde sıralanmaktadır. Ekonomik kaygıları da ön plana alarak göç edenlerin % 7.4'ü İzmir'e ilk geldiklerinde de işsizlikten kurtulamamışlardır. Bununla birlikte göç edenler, İzmir'e ilk geldiklerinde ağırlıklı olarak inşaat işçiliğine yönelmişlerdir (% 34.4). Geldikleri yerde ağırlıklı olarak çiftçilikle uğraşan göçmenler, kentsel alana geldiklerinde niteliksiz iş gücü olarak görülmüş ve daha çok beden gücüne dayanan mesleklerde istihdam edilmişlerdir. Özel sektörde işçilik (% 23.8), esnaf-zanaatkarlık (% 9.2), düzensiz /yevmiyelik işler (% 5.7) ve devlette işçilik (% 7.1) ise göçten sonra öne çıkan diğer geçim sağlama yöntemleridir. Göç sonrası yaşanan en önemli sıkıntılar da yine ekonomi kaynaklıdır. Araştırmaya katılanların % 35.3'ü geçim olanaklarının zorluğunu, göç sonrası yaşanan en önemli sıkıntı olarak tanımlarken, % 13.8'i ise işsizlikten şikayetçi olmuştur. Ev ve barınma (% 14.8) ise göç sonrası öne çıkan bir diğer sorundur ve bu sorunu başlangıçtaki göçmenler en azından gecekondu inşa ederek çözebilmişlerdir. Göçten sonra yaşanan ekonomik sıkıntılar, barınma sorunları ve kente uyumsuzluk olarak öne çıkmakta olup, göçmenler bu sorunları aşmak için yardımlaşma ağlarını kullanabilmektedirler. Bununla birlikte nicel saha çalışmasında elde edilen bulgularda, göç sonrası yardımlaşma olgusu % 42.8 gibi önemli bir orana sahiptir. Göçmenler aynı zamanda hemşehrisi olan yakın aile çevresi ve akrabalarından çeşitli süreçlerde yardım alarak, karşılaştıkları zorlukları aşmaya çalışmışlardır.

Çalışmada, mahallede oturanların doğdukları yerlere göre mekânsal bir kümelenme içerisinde oldukları da gözlenmiştir. Örneğin Diyarbakır kökenli kişiler mahallenin arka kısmında, çevre yoluna yakın şekilde konumlanırken, benzer şekilde Kars, Erzurum, Erzincan ve Bingöl gibi illerden gelen kişiler de mahallede birbirlerine yakın konumlarda yaşamaktadırlar. Derinlemesine görüşmelerde de bu durum ifade edilmiştir: *“Bak bu sokak komple Karşı'dır. Bir kısmımız birlikte geldik zaten, bir kısım da buraya gelenlerden duydu da geldi. Hep destek olduk birbirimize, yardımcı olduk yani. Kimseyi de tanıımıyorduk zaten. Bir tek birbirimiz vardık. Yeri gelir para, yeri gelir yardım yani. Zorluklar çektik, çekmedik değil ama destek de olduk birbirimize”* (Katılımcı 7, Kadın, 48, Ev Kadını). *“Burada genelde Diyarbakırlılar oturur. Biraz yukarda Karşılılar. Genelde de Erzurumlu ve Erzincanlılar vardır. Onlar da bir arada oturuyorlar ama daha fazla yayıldılar bize göre”* (Katılımcı 4, Erkek, 69, Emekli).

Demografik bulgular açısından vurgulanması gereken bir diğer nokta da katılımcıların eğitim durumudur. İlkokul mezunu % 38, lise mezunu % 20, ortaokul mezunu % 14, fakülte mezunu % 14, meslek yüksekokulu mezunu % 3.1'dir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise % 6.9'dur. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, kadınlarda kendisini daha net şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin soru kağıdı uyguladığımız okuma yazma bilmeyen 24 kişiden 22'si kadındır. Sadece okur-yazar olan 13 kişiden 9'u da yine kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum, ilgili literatürdeki göçmenlerin eğitim düzeylerinin düşüklüğüne ve kırsal alanlarda daha net

gözlenebilecek şekilde, kadınların eğitim hayatına katılma konusundaki dezavantajlı konumlarına dair veriyi destekler niteliktedir.

Gelir ve Ekonomik Duruma İlişkin Bulgular

Nicel saha çalışması kapsamında görüşülen kişileremeslekleri sorulduğunda verilen yanıtlardan öne çıkanlar şunlardır: ev kadını % 28.3, özel sektörde işçi % 17.7, emekli % 16.9, işsiz % 10.3, esnaf % 6.6, devlette işçi % 5.1, memur % 5.1. Araştırmaya katılan kadınların yarısından fazlası ev kadını olduğunu belirtirken, diğerleri işsiz ve özel sektörde işçi gibi seçenekleri daha çok belirtmişlerdir. Erkeklerin ise genellikle özel sektörde düşük gelir getiren işler veya düzensiz işlerde çalıştıkları bulgulanmıştır. Mahallede enformel sektörlerde çalışmanın önemli bir ağırlık oluşturduğu bulgulanmıştır. Bu durumu derinlemesine görüşmelerde bir katılımcı şu şekilde belirtmiştir: “Kocam inşaat işçisi. İnşaatlarda çalışıyor, ama o da iş bulursa tabii. Arıyorlar, gel iş var diyorlar gidiyor, ne yapsın. Onun dışında bekliyoruz ki haber gelsin” (Katılımcı 12, Kadın, 32, Ev Kadını). Mahallede araştırmaya katılanların sosyal güvence durumlarına bakıldığında, hiçbir sosyal güvencesi olmayan % 19.4’tür. 1980 sonrası dönemde kırdan kente göçlerle birlikte bir gecekondu mahallesi olarak oluşmuş olan Kuruçeşme Mahallesi’nin de kayıt-dışı ekonominin ve güvencesiz çalışmanın yaygın olduğu mekânlardan birisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kayıt-dışı ekonomi içerisinde kişiler, inşaat işçiliği, seyyar satıcılık, işportacılık, ev temizliği gibi nitelik gerektirmemesinin yanı sıra sosyal güvenceden de yoksun işlerde çalışırlar. Bu durum “çalışan yoksulların” hem gelirlerinin düşük olmasına hem de geleceğe dayalı planlar yapabilme imkanlarının ellerinden alınmasına sebep olur. Özellikle vasıfsız işgücü niteliği taşıyan göçmenlerin, şehirde iş bulamamaları veya çoğunlukla düşük ücretli işlerde istihdam edilmeleri, sosyal güvence yoksunluğu ile paralel yürüyen bir süreçtir. Araştırmaya katılanların hanesinde 1 kişi çalışan oranı % 47.1, 2 kişi çalışan oranı % 26.9,3 ve üzeri kişi çalışanların oranı % 8 ve çalışan kimsenin olmadığı hanelerin oranı ise % 18’dir. Çalışmayan kişilerin içinde emeklilerin de olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla emeklileri de dikkate aldığımızda, hanelerin yarısından fazlasında tek kişi haneye gelir getirmektedir. Hanelere giren toplam aylık gelir miktarı Ekim 2017 yılında verilen yanıtlara göre şu şekildedir: Düzenli geliri olmayanlar % 6.6, 1000 TL altı geliri olanlar % 2.9, 1000-1500 TL arası geliri olanlar % 22.9, 1501-2500 arası geliri olanlar % 26, 2501-3500 TL arası geliri olanlar % 20.9, 3501 TL ve üzeri geliri olanlar % 20.8. Gelir belirten hanelerin dörtte biri, Türk-İş’in Ekim 2017 verisi olan 1544 TL açlık sınırı rakamının (<http://www.turkis.org.tr>, Ekim 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı) altında bir gelire sahiptirler. Kimi hanelerde çalışan birden fazla kişi olduğu da göz önünde bulundurulursa, mahalledeki çalışanların ortalama gelirlerinin ne kadar düşük olduğu ve vasıfsız işlerde çalışıldığı net bir şekilde anlaşılabilir. Araştırmaya katılanların ekonomik durumlarından memnuniyet derecesi incelendiğinde ise; memnun değilim veya hiç memnun değilim diyen % 43.9, idare eder (orta halli) diyen % 31.1, memnunuz ve çok memnunuz diyenler ise % 24.5 oranındadır. Sonuç olarak mahallede, içerisinde buldukları ekonomik

durumdan memnun olmayanların sayısının, memnun olanların sayısından çok daha fazla olduğu söylenebilir.

Konut ve Kentsel Dönüşüme İlişkin Bulgular

Kuruçeşme çalışmasının esas odaklandığı nokta, metropol çeperindeki eski bir gecekondu mahallesindeki kentsel dönüşüm dinamiklerinin analizidir. Gecekondu yazınında, kent içi ve kent merkezine yakın eski gecekondu yerleşimlerine yönelik çalışmalar öne çıkmakla birlikte, kent çeperindeki gecekonduların dönüşüm süreçlerine ilişkin çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda kent çeperindeki dönüşüm dinamiklerine bağlı oluşturulan yapılı çevrenin, bir diğer deyişle sermaye birikim rejiminin kent mekânının sınırlarına doğru genişlemesinin analizi oldukça önemlidir. Bu analizler yapılırken, incelenen mahallenin toplumsal, siyasal ve ekonomik gerçekliklerden azade bir birim olarak ele alınamayacağı aşikardır. Nitekim Harvey'in *Kent Deneyimi* adlı yapıtında yer verdiği şu değerlendirme bu anlamda önemlidir: "*Kapitalizmin küresel esnekliğinin görülmedik düzeylere vardığı bir zamanda yerleri, toplulukları, şehirleri, bölgeleri ve hatta devletleri 'kendi içinde şeyler' olarak görmek olanaksızdır*" (2016, s. 379). Dolayısıyla bir mahalle birimi üzerinden, konut yapılaşmasının mekânsal/toplumsal boyutlarının ekonomipolitiğine ve değişim dinamiklerine ilişkin çıkarımların yapılması da mümkündür.

1970'li yılların ikinci yarısında hazine arazilerinin bulunduğu bir yer olan Kuruçeşme Mahallesi'ne ilk gelen yerleşimciler; ya hazine arazilerini çevirerek üzerine gecekondu inşaatı yapmışlar ya da önceden çevrili yerleri küçük meblağlara satın almışlardır. Mahalleye ilk yerleşenlerden birisi olan mahalle muhtarı, bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: "*Buraya önceden gelen 15 hane bir hakimiyet kurmuştu. Onlar üzerinden verildi yerler.*"

Eski bir gecekondu mahallesi olan Kuruçeşme'deki konutların büyük çoğunluğu tek binada apartman dairesidir (% 53.4). Bu oranda, mahallede eski gecekonduyunu yıkıp, çoğunlukla tek daire üzerine 2-3 katlı binalara dönüştüren hanelerin önemli bir etkisi vardır. Mahalledeki görüşülen hanelerin % 14.6'sı ise site içerisindeki apartman dairelerinde yaşamaktadır. Sayıları az olmasına rağmen siteler, yüksek katlı apartmanlardan oluştuğu için ciddi bir nüfusu içerisinde barındırmaktadır. Ağırlıklı olarak son on yılda inşa edilen bu sitelerde oturanların sosyo-ekonomik düzeyi diğer kesimlerden oldukça farklıdır ve esnaf, memurluk gibi meslekleri yapanlar ön plana çıkmaktadır. Daha öncesinde eski gecekonduya dönüşen, alt gelir gruplarının oturduğu mahallenin cazibe alanı haline gelmesiyle, alt-orta ve orta gelir gruplarının da mahalleye yöneldiği görülmektedir. Bununla birlikte saha araştırmasında elde edilen bulgulara göre, mahallede % 10 gibi bir kesim halen tapusuz/gecekondu türü evlerde yaşamayı sürdürmektedir. Gecekonduların arsa paylarının küçük olması ve gecekonduya yaşayanların arsa birleştirmelerine yanaşmaması sebebiyle dar bir alana imar izni alınması, mahalledeki apartmanların büyük ölçüde çok yüksek katlara sahip olamaması

sonucunu doğurmuştur. Binaların herhangi bir kentsel planlamadan yoksun şekilde içiçe/yapışık olarak yapılması düzensiz yapılaşmayı beraberinde getirmekte ve bu durum mahalleli binaların fiziksel görünümüne de yansımaktadır. Mahalle Muhtarı Hasan Batuş, mahalleli birbiriyle uzlaşmadığı ve Buca Belediyesi de bu konuda gerekli düzenlemeleri yapmadığı için mahallenin “çarpık” bir şekilde yapılaştığını belirtmiştir.

Mahallede soru kağıdı uygulanan kişilerin % 62’si, oturdukları evin mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu belirtmiştir. Kirada oturduğunu belirtenlerin oranı ise % 31.1’dir. Mahallede kirada oturanların oranının, araştırma kapsamı dışında bırakılan öğrenciler de göz önünde bulundurulduğunda çok daha yüksek olduğu tahmin edilebilir. Gerek kârlı bir yatırım olarak görülüp satın alınan ve kiraya verilen konutlar, gerekse de kendi konutu kentsel dönüşüme uğrayan kişilerin evlerini kiraya vermesi, bu durumun nedenleridir.

1980 sonrasında sermayenin yapılı çevreye yatırımlar yapması ve siyasal iktidarların buna kolaylıklar tanımasına bağlı olarak, kentler adeta sermayenin birikim stratejisinin mekânları haline gelmiştir. Kuruçeşme gibi kent çeperinde kalmış bir mahallenin, sermayenin birikim stratejisine eklemlenmesi ise 2010’lu yıllarda hız kazanan inşaata dayalı birikim rejimi ve uzun vadeli kredi kullanmaya dayalı ipotekli konut satışlarıyla mümkün olmuştur. Dolayısıyla bu başat dinamiğe bağlı olarak, eski bir gecekondu mahallesi olan Kuruçeşme, özellikle müteahhitlerle anlaşmalı kentsel dönüşüme bağlı olarak mekânın üretimine sahne olmuş ve olmaktadır. Ayrıca mahallenin coğrafi konumu, mahalledeki mekânsal üretimi ve dönüşümü hazırlayan önemli bir dinamiktir. Kuruçeşme, Limontepe gibi körfeze nazır veya göl-orman manzarasına sahip bir yerleşim yeri değildir; ancak onbinlerce öğrencinin eğitim gördüğü ve binlerce çalışanı olan Dokuz Eylül Üniversitesi’nin yanında ve İzmir Çevre Yolu’nun altında bulunan bir yerleşim yeridir. Özellikle mahallenin hemen yakınında bulunan Dokuz Eylül Üniversitesi Tınaztepe Ana Yerleşkesi’nin, mahalledeki yapılaşma üzerindeki etkisi araştırma bulgularında öne çıkmıştır.

Mahallede ağırlıklı olarak üniversite öğrencileri hedef alınarak yapılan 1+1 ve 2+1 evler hızla artmış, müteahhitler ve büyük inşaat firmalarında çok katlı binalarda, 1+1 eşyalı-eşyasız lüks daireleri özellikle son yıllarda inşa ettiği gözlemlenmiştir. Üniversite öğrencilerin mahallede kiracı olarak varlığı, mahalledeki konutların rant değerini yükseltmiş ve yatırım amacıyla ev almayı düşünenler için mahallenin cazibesini arttırmıştır. 1+1 yatırımlık dairelerin 1000 TL civarında kira getirisinin olduğundan, yatırımcıların bakışında, kredi borcunu dairenin kendisi ödemektedir. Çalışmada, mahalledeki kiraların 2017 yılında ağırlıklı olarak 500 TL ile 1000 TL arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Eşyalı şekilde 1+1 dairelerin 1000 TL civarındakiraya verilmesi ise mahallede oldukça yaygındır. Konut yapılaşması alanındaki bütün bu değişimlerin altında, sermaye birikim süreçlerinin kente eklemlenmesi bulunmaktadır. Nitekim Lefebvre’ye göre kapitalist gelişme içinde sermaye, mekânı meta haline getirmekte ve mekânı üretmektedir.

Dolayısıyla kapitalist üretim güçleri büyük sıçrama kaydettiğinden beri, mekândaki şeylerin üretiminden mekânın üretimine geçilmiştir (2014: 359). Mekânın üretiminin hız kazandığı mahallede sürece yerel yönetimlerin de eklemelendiği görülmektedir. Nitekim Buca Belediyesi'nin 2016 yılında belediye şirketi üzerinden 1+1 daire yapma kararı aldığı, basına haber olarak da yansımıştır. Haberde belediyenin Kuruçeşme Mahallesi'nde büyüklüğü 40 ile 55 metrekare arasında değişecek olan 115 daire yapmayı ve bu daireleri 100-135 bin TL arası fiyatlara satmayı planladığına yer verilmiştir (Ege Haber Sitesi, 09.01.2016). Mahallede özellikle öğrencilere yönelik konut yapılaşmasının rant getirisinin yüksekliği, yerel yönetimleri de bu alanda girişimlere yöneltmiştir. Ayrıca yapılan dairelerin uygun kiralarla öğrencinin kullanımına yönelik değil, satış amaçlı planlanmış olması, kâr mantığının öne çıkartılmış olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kâr mantığı aşikar olsa da, dönemin Belediye Başkanı Levent Piriştina gazeteye yansıyan haberde, özel sektöre rakip olmadıklarını ve 'hadlerini bildiğini' açıklama gereği duymuştur.

Mahallenin üniversiteye yakınlık açısından avantajlı konumuyla, kentsel dönüşüme bağlı olarak yapılan yeni dairelerin küçük ve kiralarının yüksek olması; mahalledeki alt gelir grubunda yer alan kiracıların mahalleden uzaklaşması sonucunu yaratmıştır. Gecekondu yazınında da bu duruma işaret edilmektedir. Ertaş'a göre bazı kentsel dönüşüm uygulamalarında, mülk sahibi olmayan ve yeni meydana getirilen bölgenin kirasını karşılayamayan kiracılar mahallesini terk etmek durumunda kalmaktadır (2011, s. 15).

Mahallede yapılandırılmış soru kağıdı uygulanan kişilerden 34'ünün (% 9.4) evi kentsel dönüşüm süreciyle yıkılıp yeniden yapılmış veya yapım aşamasındadır. 34 kişiden 30'unun evi ise son 3 yılda dönüşüme uğramıştır. Mahalledeki en önemli değişimin, kentsel dönüşüm süreci olduğu ve bu sürecin de büyük ölçüde son 3 yıla sığıldığı göz önünde bulundurulursa, değişimin hızı netleşecektir. Eski konutları kentsel dönüşüme uğrayan ve yeni evlerinde yaşamaya başlayan kişilerden yaşamlarındaki değişiklikleri değerlendirmeleri istenildiğinde, konutlarının fiziki koşullarına ilişkin yanıtlar ön plana çıkmıştır. Nitekim evi kentsel dönüşüme uğrayanların yarısı, "Yeni, daha kaliteli ve rahat konutlara sahip olduk" seçeneğini dile getirmiştir. Eski gecekondularındaki kötü fiziksel koşullardan kurtulabilmek, hayatlarının büyük bölümünü yoksulluk içinde geçirmiş olan bu kitle için (Tahire Erman, gecekonduları "kent yoksulunun evi" olarak niteler, 2010, s. 228), büyük önem taşımaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin % 22.5'i ise, kentsel dönüşüm sürecinde daha küçük bir evde yaşamak durumunda kaldıklarını söylemiştir. Bu durum küçük arsalar sebebiyle fazla kat çıkılamayan binalardan mümkün olduğunca fazla daire çıkarabilmeye dayalı kârmaksimizasyonunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Lefebvre'nin de vurguladığı gibi mekânın üretim sürecinde toplumsal sınıflar, kârlarını optimize etmek için, mekâna yatırım yaparlar ve mekânı dönüştürürler (2014, s. 29). Yine araştırmaya göre eski evini kentsel dönüşüme verenlerin % 15'i yaşam alışkanlıklarının olumsuz yönde değiştiğini belirtmiştir. Bu olumsuzluklar arasında öne çıkan durum, yeni konutlarının bahçelerinin olmayışı ve bahçeli, müstakil bir evde yaşarken, apartmanda yaşamak zorunda kalınmasıdır. Bir

katılımcının bu duruma ilişkin ifadesi şu şekildedir: “Eskiden herkesin bahçelerinde ağaçları vardı, altlarında oturur, konu komşu, çoluk çocuk çay içer sohbet ederdik. Özlüyoruz o günleri”(Katılımcı 5, Kadın, 54, Emekli). Görüşmelerde özellikle kadınlar sıklıkla bahçeli evlerini özlemlerle anmakta, ağaçlarını özlediklerini söylemekte ve eski komşuluk ilişkilerinin yokluğundan şikayet etmektedirler. Bu duruma ilişkin derinlemesine görüşmelerde dile getirilmiş şu ifadeler dikkat çekmektedir: “Ben bu kentsel dönüşümden hiç memnun değilim. Benim bahçeli evim daha güzeldi. Müstakil, güzel. Çoluk çocuk bir arada oyun oynuyordu. Şimdi betonun üzerindeyiz. Üzümüm vardı, yeni dünyam vardı, ağaçlarım vardı. Hepsi kesildi” (Katılımcı 16, Kadın, 60, Ev Kadını). “Ben sevmiyorum apartmanı valla. Ayağımız toprağa değemiyor. Minnacık bir eve de tıkdık. Toprağı, yeşilliği, eski evimi özlüyorum. Erkekler çıkıyor işe gidiyor, kahveye gidiyor. Biz bu duvarların arasında kalakaldık”(Katılımcı 8, Kadın, 54, Ev Kadını). “Kentsel dönüşümle birlikte bir sürü komşum oldu ama hiçbirini tanımıyorum artık. Gidip-gelme de olamıyor. Özlüyorum o eski komşularıyla oturduğum, eğlendiğim günleri, ne yalan söyleyeyim” (Katılımcı 2, Kadın, 49, Ev Kadını). Erman’ın da vurguladığı üzere; müstakil bir evde, düşük yoğunluklu bir çevrede, komşularıyla samimi ilişkiler içinde ve doğaya yakın olarak yaşamış olan gecekonduların ailesinin, dönüşüme bağlı olarak mekânla kurduğu toplumsal ilişkiler değişmeye başlamıştır (2017: 93). Harvey’in “konut yalnızca barınak demek değildir, barınığın ötesinde bir şeydir” (2016: 126) sözünü, bu gerçekliğe (aslında bu çalışmanın bütününe de) uyarlamak mümkündür. Metropol çeperinde yer alan Kuruçeşme’de uzun yıllar, birincil ilişkilerin olduğu topluluk yaşantısı egemenken; yapılı çevrenin dönüşümüne bağlı olarak, izole olmuş eski mekânsal/toplumsal ilişkilerin değişime uğradığı ve yeni mekânsal/toplumsal ilişkilerin öne çıktığı tespit edilmiştir.

Eski ve yeni Kuruçeşme arasındaki farklılıklar, konut üzerinden gerçekleşen mekânsal/toplumsal farklılaşmayı, kullanım ve değişim değerleri perspektifinden okuyabilmemizi de mümkün kılmaktadır. Gecekonduların yoğun olduğu Eski Kuruçeşme’de kullanım değeri ön plandadır ve gecekondular halkı yerel yönetimin yıkımları karşısında, yukarıda yer verildiği gibi ulusal basına da yansıyan ciddi kolektif tepkiler ortaya koymuştur. 1970’li yılların ikinci yarısında ilk gecekonduların oluşturulduğu (kırsaldaki bazı insanların hayvanlarıyla birlikte göç ettiği) ve 1980’lerde gecekonduların çoğaldığı dönem için Kuruçeşme; göçle gelen yoksul insanların evlerinin olduğu ve kullanım değerinin (sosyal mekânın) öne çıktığı bir yerdir. 1980’lerde mahalledebu gelişmelerin olduğu dönem, Türkiye’de sermayenin neoliberal ekonomipolitiğe eklenildiği bir zamanla çakışır. 2000’li yıllarda kentleşme yoluyla sermaye birikim sürecinin hız kazanmasıyla, mahalledeki konut yapılaşması, değişim değerinin öne çıktığı bir sürece evrilmiştir. Bir diğer deyişle, değişim değeriyle anlamlandırılan soyut mekân ilişkilerinin getirdiği basınç ile, yapılı çevrede kullanım değerine dönük ilişkiler geriletilmiştir. Örneğin derinlemesine görüşmeler yapılan bazı erkek katılımcılar, kentsel dönüşümün maddi boyutu üzerinde ve konutlarındaki fiziki iyileşmeler üzerinde önemle durmuşlardır: “Kentsel dönüşüm bence iyi oldu. Eskiden gariban gariban yaşıyorduk, şimdi çok

şükür iyiyiz. Kiracılarımız var 2 tane. Hem evimiz de güzelleşti. Yeni dolaplar, kapılar. Doğalgaz da var” (Katılımcı 18, Erkek, 38, Esnaf). *"Kimisi 6, kimisi 7 daire aldı. Bu zenginleşme değil mi? 1.200 yapar. Eskiden herkes garibandı. Eskiden herkesin kapısında eşek yoktu, şimdi araba var kapısının önünde. Burada arabası olmayan yok. Bundan iyisi yok”* (Katılımcı 15, Erkek, 80, Emekli). Kentsel dönüşüm sürecine bağlı olarak oluşan ranttan ev sahiplerinin pay almaları, hiç şüphesiz mahalledeki hızlı dönüşümün olduğu kadar görece zenginleşmenin (tabaka farklılaşmasının) de sebebidir. Eskinin yoksulları bugünün gelir sahibi, birden fazla kiracısı olan insanlarına dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla kırsal yoksulluktan kente sığınan gecekondu için, konut 1970'li ve 1980'li yıllarda başına sokacak bir çatı anlamına gelirken, mahallede yükselen kentsel rant, eski gecekondu/apartkondu için görece zenginleşmenin ve konformist bir yaşamın kapısını aralamıştır. Ayrıca mekânın üretimi sürecinde, arsa paylarından kaynaklı büyük dairelerin yapılamamasının dezavantajlı durumunun; üniversite öğrencilerine/çalışanlarına yönelik inşa edilen 1+1 dairelerle avantaja dönüştürüldüğü görülmektedir. Yapılı çevreye yatırım yapan sermaye, Harvey'in tespitiyle *"kentleşme yoluyla esnek birikim"* (216, s. 353) stratejisini, potansiyel talebe uygun konutlar inşa ederek mahallede gerçekleştirmiştir. Bir diğer deyişle mekânın esnek üretimine ilişkin yaratılan avantajlı durum, mülk sahibi-müteahhit anlaşmasına bağlı olarak oluşturulmuş ve böylece "kazan-kazan" stratejisine dayalı bir ortaklık kurulmuştur. Nitekim derinlemesine görüşmelerde bu duruma çikça bulgulanmıştır. Bir katılımcısöz konusu durumu şöyle ifade etmiştir: *"1+1'ler tez satılıyor. Kârı da var. Şimdi ben mesela 1 tane 2+1 aldım, 90 metrekare. 3 tane de 1+1 daire aldım, Allah bereket versin. Şimdi ben onları satsam, güzel para. 700-800 bin para yapıyor. Ama 2+1 veya 3+1 olsa, 2-3 tane çıkardı. Şimdi sen onu satsan ne olur? 600 bin. Kaybın olurdu. Müteahhittin de kaybı olurdu. O yüzden bu hesabı oturup müteahhitte birlikte yaptık”* (Katılımcı 15, 80, Erkek, Emekli). Dolayısıyla Kuruçesme örneğinde görüldüğü gibi kent sınırındaki mekânın sermayeye eklenmesi, *"mahalleli müteahhitleşti, zihinler metalaştı"* (Erbatur, 2016, s. 86), sözündeki saptamayı somutlaştırmıştır.

Saha araştırması sürecinde görüşülen mahalle sakinleri, mahalledeki en önemli değişikliklerin neler olduğu sorusuna % 69.2 gibi bir oranla kentsel dönüşüm ve inşaatlar yanıtını vermiştir. Konut piyasası üzerinden şekillenen ranta dayalı birikim rejiminin ve çeperdeki bir mahalleye sermayenin eklenmesinin en önemli dönüşüm dinamiği olduğu da araştırma bulgularıyla desteklenmiştir. Üniversitenin açılması (% 10.7), mahalledeki insan tipinin değişimi (% 8.5), Özel Tınaztepe Hastanesi'nin açılması (% 7.1) gibi durumlar, mekândaki dönüşüme etki yapan diğer unsurlardır. Mahallenin içinde bulunduğu bu yoğun dönüşüm sürecini çok olumlu veya olumlu olarak görenler % 52.6; çok olumsuz veya olumsuz olarak görenler ise % 47.4'tür. Mahalledeki dönüşümün en olumlu algılanan yönü, konutların kalitesindeki yükseliştir (% 29). Mahalle sakinlerinin birçoğunun doğalgazlı ve asansörlü yeni apartman dairelerine yerleşmesi, mahalledeki dönüşümün olumlu yönü olarak algılanmaktadır.

Mahalledeki dönüşümün olumlu algılanan diğer yanları ise şunlardır: Altyapı niteliklerindeki iyileşme (% 18.8), evlerin maddi değerindeki artış (% 14.2), yaşam koşullarındaki iyileşme (% 13.3), mahallenin kalkınması (% 10.6), daha güvenli bir çevrede yaşama (% 8.8) ve mahalledeki işyerlerinin sayısının artması (% 5.7). Bununla birlikte komşuluk ve sosyal ilişkilerin zayıflaması (% 20.3) mahallede yaşayanların en büyük şikayet sebebidir. Mahalledeki insan tipinin değişimi (% 17.8), eski yaşam biçimlerinden kopmaların yaşanması (% 17.4), ekonomik olarak mahallede yaşamın gitgide daha pahalı hale gelmesi (% 13.4), kiralardaki artış (% 12.4), dönüşümden dolayı çevre tahribatı (% 10.8) ve mahalledeki öğrenci sayısının artması (% 7.5) öne çıkan diğer olumsuzluklardır.

Saha çalışmasındaki soru kağıdında, mahallede 10 yıl ve daha fazla süredir yaşayanlara eski ve yeni Kuruçeşme'yi nasıl bir yer olarak gördükleri sorusu yöneltilmiştir. Bu yanıtlardan öne çıkanlar aşağıda listelenmiştir.

Tablo 1: 10 Yıl ve Daha Fazla Oturanlara Göre Eski ve Yeni Kuruçeşme Nasıl Bir Yer	
Eski Kuruçeşme	Yeni Kuruçeşme
Köy	Şehir
Gecekondu	Apartmanlar
Komşuluk	Öğrenciler
Yokluk	İnşaatlar
Teksas	Paris
Su, elektrik, yol yoktu	Marketler, kafeler
Çöp Mahallesi	Fuhuş
İnsan ilişkileri	Herkes yabancı
Ağaçlar, tarlalar	Yeşil alan yok
Güven, samimiyet	Modernlik
Bahçeli evler	1+1 daireler
Huzur	Gürültü
Dostluk	Hırsızlık
Ferah	Düzensizlik
Yardımlaşma	Pahalı

Eski Kuruçeşme ve yeni Kuruçeşme arasında yapılan kıyaslamalarda ortaya çıkan ilk durum, mahallenin mekansal koşullarındaki değişimi işaret etmektedir. Eski Kuruçeşme'ye yapılan "köy" benzetmesine karşın, Kuruçeşme Mahallesi'nin bugünkü halini "şehir" olarak tanımlamaları ise bu durumun en bariz örneğidir. Eski Kuruçeşme katılımcılar tarafından büyük ölçüde gecekonduculardan ve onun yoksul yerleşimcilerinden oluşan bir yokluk mekânı olarak tanımlanmıştır. Elektrik, su, kanalizasyon ve yol gibi altyapı hizmetlerinden yoksun olan mahalle, belediye hizmetlerinden yeterince yararlanamamakta ve bir "çöp mahallesi" olarak algılanmaktadır. Bu durum 1994-1999 yılları arasında İzmir Belediye Başkanı olan Yüksel Çakmur dönemi öncesine yönelik algıda daha baskındır. "Eşekler nasıl yük taşıyorsa, biz de o şekil odun taşıyorduk. Omuzlarımızla su taşıyorduk. Çeşme yoktu evde. Küçük çocuklarımın bile sırtına odun veriyordum ki, bir deste odun fazla gelsin

eve. Su çok geç geldi buraya. Tankerler geliyordu, kadınlar kavga dövüş, tankerlerin önünde kavga ediyordu” (Katılımcı 16, Kadın, 60, Ev Kadını). Mahallede elektrik, su ve ulaşım gibi gelişmelerin yaşanmasında Belediye Başkanı Yüksel Çakmur'un etkisi olduğu sıklıkla ifade edilmiştir. Yeni Kuruçeşme, eski Kuruçeşme'deki bahçeli evlerin yerini apartmanların aldığı, çok sayıda market ve kafeleri bünyesinde barındıran ve neredeyse her sokakta birden fazla inşaatın olduğu ve onların yarattığı gürültüye maruz kalınan bir mahalle görünümündedir. Tarlaların ve ağaçların bulunduğu eski Kuruçeşme'nin aksine yeni Kuruçeşme'de yeşillik yok denilecek kadar azalmış ve yerini düzensiz ve estetikten yoksun binalar almıştır. Eski ve yeni Kuruçeşme arasında yapılan kıyaslamalarda ortaya çıkan bir diğer durum ise mahalledeki sosyal ilişkilerdeki dönüşüme ilişkindir. Daha geleneksel, birincil ilişkilerin hüküm sürdüğü eski Kuruçeşme; dostluğun, yardımlaşmanın, komşuluk ilişkilerinin yaşandığı; samimi ve sıcak bir ortam olarak tasvir edilmiştir. Buna karşın yeni Kuruçeşme, kimsenin birbirini tanımadığı, komşuluk ilişkilerinin azaldığı, öğrencilerin sayısının her geçen gün arttığı soğuk bir ortamdır. Ayrıca eskiden güvenli bir yer olarak görülen mahalle, bazı sakinlerce bugün, hırsızlık, madde bağımlılığı ve günlük kiralandığı ifade edilen evlerde seks ticaretinin dillendirildiği ve zaman zaman eski yerleşimcilerin bunlara tepkilerinin ortaya çıktığı bir yer olarak algılanmaktadır.

Her geçen gün daha fazla konutun yapıldığı mahalle, adeta bir şantiye alanına dönüşmüştür. Her sokakta bulunan inşaatların yarattığı kirlilik ve gürültünün mahallede rahatsızlık yarattığı tespit edilmiştir. Konut inşalarının yap-satçılara bırakıldığı ve büyük bir rantın var olduğu mahallede altyapı oldukça zayıf kalmaktadır. Mahalledeki altyapının yetersizliğini, kötü durumdaki yollarından ve neredeyse her yağmur yağdığında yolların sularla kaplanmasında gözleyebilmek mümkündür. Mahallede altyapı eksikliğinin yanı sıra, çevre kirliliği ile park ve yeşil alan eksikliği de dikkat çekmektedir. Araştırmada bulgularan bu durumlar, Kuruçeşme Mahallesi'ndeki hızlı dönüşümün düzensizliğini ve çelişkilerini ortaya koymaktadır. Ayrıca 2014 yılında mahallede gerçekleştirilen bir diğer çalışmada (Özcan ve diğerleri), katılımcıların mahalleye ilişkin genel değerlendirmeleri incelendiğinde; mahallenin altyapısına ilişkin sorunların yanı sıra, üstyapıya ilişkin sorunların da öne çıktığı görülmektedir (2014, s. 51). Dolayısıyla mahallenin son yıllarda deneyimlediği büyük dönüşümün, altyapı ve üstyapıda iyileşmeler yaratabilme açısından başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Kuruçeşme Mahallesi sakinlerinin % 56.9'u belediyenin hizmetlerinden memnun olmadığını veya hiç memnun olmadığını belirtmiştir. Ayrıca vurgulanması gereken bir diğer çelişkide yeni Kuruçeşme'de çevre yolunun altındaki eski gecekondu evleri ve dönüşüme uğramamış eski binaların yakınında inşa edilen yeni/lüks binaların bir arada bulunmasıdır.

SONUÇ

“Uzay çağı”, “bilişim çağı” gibi nitelermelerinin yapıldığı bir dünyada, yaklaşık bir milyar insanın barınağı gecekondulardır. Gecekondularda yaşayan

insanların çoğu su, elektrik ve kanalizasyon eksikliği, kötü fiziksel çevre koşulları gibi birçok sorunyaşamaktadır. Azgelişmiş ülke kentleşmesinin de bir yansıması olan gecekondu, ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsizliklerin derinleştiği bir dünya düzeninde, en sorunlu ve tartışmalı mekânları oluşturmaktadır. Üstelik neoliberal kentleşme dinamiklerinin öne çıktığı bir düzlemde, kent içlerinde veya kent çeperlerinde yer alan gecekonduların dönüşümü üzerinden, birikim stratejileri büyük-orta veya küçük ölçeklerde yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır.

Kuruluşunun 100. yılına yaklaşan Türkiye’de, 1950’li yıllarda nüfusun yoğunluğunun yaşadığı kırsal alanlarda beliren çözülme, iç göçü tetiklemiş ve hızlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Kırsaldaki atıl emek gücünün kentlere göçü, kent merkezleri ve çeperlerinde öbek öbek gecekondu mahallelerinin oluşumunu hızlandırmıştır. 1960-1980 döneminde kırsal emek gücünün kentlerde yoğunlukla enformel sektörlere eklemlendiği dönemde, enformel konut yerleşimleri olan gecekonduadaki nüfus da milyonlara ulaşmıştır. 1980’lere kadar gecekondu daha çok kullanım değeri çerçevesinde anlam kazanırken, 1980’ler ve sonrasında gecekonduların değişim değeri ön plana çıkmıştır. 1980’lerde hız kazanan neoliberal ekonomi politikalarının da bu durumla yakından ilişkisi vardır. Nitekim 1980’den başlayarak, devletin ekonomideki rolünün sınırlanmaya başladığı süreçte desteklenen özel sektör ve finansal güçler, kentsel yapıyı çevreye yönelmişlerdir. Bu dönemde inşaat sektörü ve kentsel rantların ekonomi içindeki ağırlığı artmıştır. Kentsel rantın oluşumunda gerek merkezi yönetim, gerekse de yerel yönetimlerin yaptığı birtakım planlamaların önemli bir etkisi vardır. Merkezi ve yerel yönetim sadece rantın oluşumunda değil, rantın paylaşılması bakımından da etkili rol oynayabilmektedir. Yeni imar planlamaları, çeşitli kentsel dönüşüm projeleri, iyileştirme, koruma amaçlı uygulamalar ise kentsel rantı doğurmaktadır. Kentsel rant ya da “*kentlerin rant makinesine*” dönüşmesi; 2000’li yıllarda hız kazanan sermayenin kentsel alana yönelmesi olgusu ile yakından ilişkilidir.

Kentsel alanın bütünüyle metalaştırılması yoluyla sermaye birikimi mantığının içine alınması ise daha çok kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla yürütülmektedir. Özellikle kentsel rant değeri yüksek, merkeze yakın (deniz-göl-adalara nazır gibi milyonluk manzaralı) eski gecekondu alanları, kentsel dönüşüm/yenileme uygulamalarının ana hedefini oluşturmaktadır. Bu dönüşümlerle büyük ölçüde yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedeflenen kitlede olumlu gelişmeler gözlenemediği gibi, mülk sahibi olmayan ve yeni meydana getirilen bölgenin kirasını karşılayamayan yoksul kiracılar da mahallesini terk etmek durumunda kalmaktadır. Sadece merkezdeki gecekondu alanları değil, kentsel rantın keşfedildiği çeperdeki eski gecekondu yerleşimleri de bu sürece dahil edilmektedir.

Metropol kentin çeperinde yer alan İzmir Buca’nın Kuruçeşme Mahallesi de bu yerleşimlerden birisidir. Kuruçeşme, kent çeperindeki dönüşüm dinamiklerine bağlı oluşturulan yapıyı çevrenin, bir diğer deyişle sermaye birikim rejiminin kent mekânının sınırlarına doğru genişlediğini ortaya koyan bir örnek olup, saha araştırmasının nicel ve nitel bulguları çerçevesinde bu durum analiz edilmiştir.

Mahalledeki dönüşüm dinamiklerine bağlı olarak, mahallede oturanların üçte birinin son 10 yılda mahalleye yerleştiği tespit edilmiştir vebu oran sosyo-demografik yapının hızlı değişimini ortaya koymaktadır. Üstelik saha araştırmasının örnekleme mahalledeki öğrencilerin dahil edilmediği dikkate alındığında, değişimin boyutunun daha da büyük olduğu görülebilir. Neil Smith'in önemli vurgusuyla, "*yeniden yapılandırılmış bir ekonomi, yeniden yapılandırılmış bir yapı çevreyi içerir*" (2015, s. 49). Kuruçeşme Mahallesi'ndeki dönüşüm, sermaye birikimine dayalı ekonomipolitiğin, kâr makası fazla olan çeperdeki kentsel arazileri de bir yatırım/birikim sürecine dahil ettiğini ortaya koymuştur. Nitekim kentsel dönüşüm süreciyle mahalleye giren onlarca müteahhitle, Kuruçeşme'yi adeta şantiye alanı haline çeviren bu "yaratıcı yıkım", eski gecekondu arsalarının küçüklüğü gibi bir dezavantajı da avantaja dönüştürmüştür. Özellikle Dokuz Eylül Üniversitesi ana yerleşkesine komşu olan Kuruçeşme'de, 40-50 metre karelik dairelerden oluşan 1+1 dairelerin yapımı bu süreçte ön plana çıkmıştır. Mahalledeki emlakçıların camlarındaki ilanların büyük bir çoğunluğunun kiralık-satılık 1+1 daireler olması da bu saptamayı desteklemektedir. Ayrıca büyük inşaat firmalarının ve belediyenin de 1+1 daireler yapmaya girişmesi, değişim değerine yönelik birikimin çok aktörlü gruplar tarafından paylaşılmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, mahalle sermaye birikim sürecine eklenerek mekânsal ve toplumsal bir dönüşüm geçirirken, bu dönüşüm bazı çelişkileri de görünür kılmıştır. Eski Kuruçeşme uzun yıllar kullanım değeri vemekânsal/toplumsal ilişkilerin yok edilmesine dönük yıkımlara karşı tepkilerin öne çıktığı bir mahalle özelliği gösterirken; günümüzün Kuruçeşmesi, yükselen değişim değerine bağlı olarak ilişkilerin metalaştığı ve önceki toplumsal ilişkilerin çıkar temelinde çözüldüğü bir konuma evrilmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönüşüm sürecinde bir taraftan yeşil alanlar (30-40 yıllık ağaçların olduğu bahçeli evler) hızla azalırken, mahalledeki fiziksel altyapı hizmetlerinin yetersizliği de hala devam etmektedir. Eski gecekonduların ve binaların yerine yapılan ve arsa paylarından dolayı içiçe ve yapışık düzen evlerin sıralandığı Kuruçeşme Mahallesi'nde gerçekleşen sermaye birikimi ve kâr odaklı dönüşümlerle mekân yeniden üretilmiştir. Mekânın bu üretimi, bir taraftan eski ve düzensiz yapılaşmanın çelişkilerini, "yeni ve düzensiz" yapılarda yeniden üretirken; diğer taraftan mahalledeki yoksulların barınaklarının yanı başında yapılan "süper-lüks konutlar" ile mekânsal/sınıfsal ayrışmayı daha da görünür hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Y. (2000). *İzmir Kuruçeşme örneğinde gecekondularda yaşayan nüfusun istihdam yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ataöv, A. & Osmay, S. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. *METU JFA*, 24 (2), 57-82.

Cumhuriyet Gazetesi (1986). *Seçim yok, yıkım var*. 28 Ağustos 1986.

Cumhuriyet Gazetesi (1987). *Yazık değil mi bu insanlara?*, 27 Temmuz 1987.

Çetin, İ. (2010). *Gecekonduyunun mekân sosyolojisi, (İzmir araştırması)*. İstanbul: Yaba Yayınları.

Davis, M. (2007). *Gecekondu gezegeni*. (Çev. G. Koca), İstanbul: Metis Yayıncılık.

Ege Gündem Gazetesi (2016). <http://egedegundem.com/tr-tr/haberler/3620/buca-belediyesi-100-bin-liraya-konut-yapacak>, 9 Ocak 2016, (Erişim Tarihi: 04.01.2018).

Eğilmez, B. (2010). İzmir’de kentsel dönüşüm ve dönüştürülemeyen zorunlu yoksulluk halleri. *Değişen İzmir’i Anlamak*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Erbatur, Ç. (2016). İnşaata dayalı büyüme modelinin yeni osmanlıcılıkla bütünleşerek ulusal popüler proje haline gelmesi. T. Bora (Der.), *İnşaat ya resulullah içinde*, (ss. 77-111). İstanbul: Birikim Kitapları.

Erman, T.(2002). Kentteki göçmenin bakış açısından kent/köy kimliği, niçin köylüyüz hala?. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 289-304.

Erman, T. (2004). Gecekondu çalışmalarında 'öteki' olarak gecekondu kurguları. *European Journal Of Turkish Studies, Thematic Issue N1*.

Erman T. (2010). Kent ve gecekondu. Ö. Uğurlu ve diğerleri (Der.), *Kent sosyolojisi çalışmaları içinde*, (ss. 227-265). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Erman, T. (2017). Kentin kıyısında kadın olmak gecekonduan Toki Kentsel dönüşüm sitesine geçişte kadın deneyimleri. F. Ş. Cantek (Der.), *Kenarın kitabı “ara”da kalmak çeperde yaşamak içinde* (ss. 89-119). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ertaş, M. (2011). Kentsel dönüşüm çalışmalarında sosyal boyutun incelenmesi Ankara ve Londra örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Teknik-Online Dergi*, 10 (1), 1-18.

Işık, O. & Pımarcıoğlu, M. (2005). *Nöbetleşe yoksulluk gecekondulaşma ve kent yoksulları: Sultanbeyli örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İçli, G. (2011). Kentsel dönüşüme ilişkin sosyolojik bir değerlendirme: Denizli örneği. *Denizli: Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 43-57.

İşeri, G. (2010). *Metropol sürgünleri: denize ekmek banıp yiyenlerin hikayesi*. İstanbul: Su Yayınevi.

Harvey, D. (2016). *Kent deneyimi*. (Çev. E. Soğancılar), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Kara, M. (2011). Türkiye’de gecekondu dönüşüm projelerinin konut sorununun çözümündeki rolü: Ankara ili Gültepe ve Yatıkmsluk örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2),171-203.

Keleş, R. (1993). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Keyder, Ç. (2013). *Bildiğimiz tarımın sonu: küresel iktidar ve köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıray, M. (2007). *Kentleşme yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kocaer, Ö. Ş., & Bal, Ö. H. (2013). Kentsel dönüşüm gerçeği ve İzmir uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu* (28-30 Kasım 2013) *Bildirileri içinde* (ss. 445-452).

Korkmaz, H. (2013). Yerel politikalarda kentsel dönüşüm uygulamaları: Kayseri ili örneği. *Yerel Politikalar* (4),116-140.

Kongar, E. (1982). Kentleşen gecekondu yada gecekondulaşan kentler sorunu. T. Erder (Der.), *Kentsel bütünleşme içinde* (ss. 23-54), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

Kurtuluş, H. (2006). Kentsel dönüşüme modern kent mitinin çöküşü çerçevesinden bakmak. *Planlama Dergisi*, (2), 7-11.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*, (Çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Mutlu, S. (2007). *Türkiye’de yaşanan gecekondulaşma süreci ve çözüm arayışları: Ankara örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özcan, N. S., Kahraman, E. D., ve Elbur, Z. (2014). “Biz’ ve ‘ötekiler’: mekânsal ve sosyal ayrıştırılmanın kaçınılmaz sonucu. *Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı 5. Sempozyumu* (16-17 Ekim 2014) *Bildirileri içinde*, Ankara.

Özden, P. P. (2016). *Kentsel yenileme*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sevgi, C. (1988). *Kentleşme sürecinde İzmir ve gecekondu*. İzmir: Konak Belediyesi Yayını.

Smith, N. (2015). Mutenalaştırma, sınır ve kentsel mekânın yeniden yapılandırılması.(Çev. M. Uzun), N. Smith & P. Williams (Der.), *Kentin mutenalaştırılması içinde*, (ss. 29-55). İstanbul: Yordam Kitap.

Şahinbaş, U. (2017). *Türkiye’de kentsel dönüşüm ve yerel yönetimler: Esenler ilçe belediyesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şengül, T. (2001). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis Dergisi*, (2), 9-32.

Uğurlu, Ö. (2013). Neoliberal politikalar ekseninde Türkiye’de kentsel mekânın yeniden üretimi. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* 13(47), 2-12.

TÜİK (2017). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*. Ankara.

TÜRK-İŞ (2017). Ekim 2017 açlık ve yoksulluk sınırı, <http://www.turkis.org.tr/ekim-2017-aclik-ve-yoksulluk-sinirid11626#sthash.VZY17GcS.dpuf>, 17 Ekim 2017, (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

UN Habitat (2016). *Slums almanac 2015-2016. Tracking improvement in the lives of slum dwellers*. Nairobi.

United Nations (2003). “Challenge of slums; global report on human settlements. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), <https://www.un.org/ruleoflaw/files/Challenge%20of%20Slums.pdf>.

United Nations (2016). *The World’s Cities Report*(http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_in_2016_data_booklet.pdf), (Erişim Tarihi: 05.06.2017).

Yılmaz, M. (2012). Küreselleşme ve kentsel yoksulluk: sosyolojik bir perspektif. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 257-287.

Yayın Geliş Tarihi: 29.04.2021
Yayına Kabul Tarihi: 19.02.2022
Online Yayın Tarihi: 31.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.929880

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 329-380
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

CUMHURİYET'İN ÖNEMLİ BİR SANAYİ YATIRIMI OLARAK KOCAELİ SEKA ÖRNEĞİ VE GELECEK İÇİN ÖNERİLER¹

Filiz AY*
Mercan EFE GÜNEY**
Sibel ECEMİŞ KILIÇ***

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan modernite projesi, Cumhuriyetle birlikte ülkede planlı bir eyleme dönüşmüştür. Modernite projesi içinde, ekonomik bağımsızlık için planlı kalkınmaya ve sanayinin gelişmesine önem verilmiştir. İzmir İktisat Kongresi (1927) ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934) bu süreçte sanayi yatırımlarının gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu yatırımlar devrimleri ayakta tutan unsurlar ve ekonomik/sosyal kalkınma için temel gereksinimler olarak görülmüş ve devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Ülkenin modernleşme sürecindeki ilk adımlarından biri olarak Kocaeli SEKA bu sürecin aşamalarının izlenebildiği somut bir örnektir.

Cumhuriyetin ilk sanayi kuruluşu olan SEKA Kâğıt Fabrikası, Kocaeli ili için önemli bir endüstriyel miras değeri taşımakta ve bünyesinde barındırdığı yapılarla bir modernleşme modeli oluşturmaktadır. Kültürel ve endüstriyel mirasa sahip olan SEKA, geçmişe dair izlerin gelecek nesillere aktarıldığı mekânsal değerler içermektedir. Fabrika kuruluşundan (1936), kapatılmasına kadar (2004) geçen süreçte kente, kentlilere ve çalışanlarına sunduğu olanaklarla kentin belleğinde önemli bir yere sahiptir. Ancak, zaman içinde teknolojik gelişmelere uyum sağlayamadığına ve çevreye kirletici etkileri nedeniyle yer seçiminin uygun olmadığına karar verilmiş ve yavaş yavaş işlevini yitirmiştir. Fabrikanın

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ay, F., Efe Güney, M., Ecemiş Kılıç, S. (2022). Cumhuriyet'in önemli bir sanayi yatırımı olarak Kocaeli SEKA örneği ve gelecek için öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 329-380.

¹ Makale, 2020 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Eğitim programında yer alan PLN 4122 Şehir Planlama Projesi VI dersi kapsamında Filiz Ay tarafından Prof. Dr. Sibel ECEMİŞ KILIÇ ve Doç. Dr. Mercan EFE GÜNEY danışmanlığında yapılan "Bir Sanayi Yapısının Kuruluş Hikayesi: Kentsel Bellek- SEKA Örneği" başlıklı çalışmanın verileri kullanılarak geliştirilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ORCID: 0000-0003-1054-8902, filizay98@gmail.com.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8498-4796, mercan.efe@deu.edu.tr.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bölge Planlama Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3928-8462, sibel.ecemis@deu.edu.tr.

kapatılmasıyla sadece bir üretim yerinin işlevi sonlandırılmamış, kentlilerin ve çalışanlarının fabrikayla kurduğu özel bağ da etkilenmiştir.

İşlevi sona eren SEKA alanının, 2005 yılında belediyeye devredilmesi sonrasında, kente geri kazandırılması hedeflenmiştir. Kent tarihi açısından önem taşıyan bu alanın özgün fonksiyonları dışında ancak, özgün fonksiyonun oluşturduğu değeri koruyarak sürdürülmesi endüstriyel miras kavramı kapsamında değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada kentin sosyal ve ekonomik yapısına etki eden SEKA'nın kıyı şeridi, taşıdığı tarihi ve endüstriyel yapıları, özellikle Sekapark Kentsel Dönüşüm Projesinin uygulanmasıyla birlikte değerlendirilecektir. Ayrıca, tüm alanın etkin ve verimli kullanımını sağlamak üzere, mevcut durumda görel olarak atıl kalan ve/veya kullanımında sınırlılıklar bulunan yapı ve alanlara ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Modernite Projesi, Endüstriyel Miras, SEKA, Kocaeli*

KOCAELI SEKA AS AN IMPORTANT INDUSTRIAL INVESTMENT OF THE TURKEY REPUBLIC AND SUGGESTIONS FOR ITS FUTURE²

Abstract

The project of modernity, which started in the last period of the Ottoman Empire, turned into a planned action in the country with the Republic of Turkey. In this context, within the project of modernity, planned development for economic independence and the development of industry were given importance. The İzmir Economy Congress (1927) and the First Five-Year Industry Plan (1934) ensured the realization of industrial investments in this process. These investments were seen as the elements that sustain the revolutions and the basic requirements for economic/social development and were realized by the state. As one of the first steps in the modernization process of the country, the Kocaeli SEKA Paper Factory area is a concrete example where the stages of this process can be followed.

With the global crisis in the second half of the 20th century, the service sector began to become a predominant sector in industrial cities. Industrial areas, which used to be located in city centers in the past, started to be decentralized towards the periphery. In this process, production areas in city centers began to lose their usability in terms of both location and production due to technological obsolescence. With its locations covering large areas in city centers, it has become attractive in terms of new uses. The need to maintain these areas, which are also important in terms of urban history, except for their original functions, but maintaining the value created by the original function, has revealed the concept of industrial heritage.

After the transfer of the SEKA area, whose functioning ended, to the municipality in 2005, it was aimed to reuse. This area, which is important for the history of the city, needs

---

² The article was developed by using the data of the study titled "The Establishment Story of an Industrial Structure: Urban Memory-The Case of SEKA" conducted by Filiz AY under the consultancy of Prof. Dr. Sibel ECEMİŞ KILIÇ and Assoc. Dr. Mercan EFE GÜNEY, within the scope of the PLN 4122 Urban Planning Project VI course in Dokuz Eylül University, Faculty of Architecture, City and Regional Planning Education Program in 2020.

to be evaluated within the scope of the concept of industrial heritage, apart from its original functions, but maintaining the value created by the original function.

In this study, the coastline, historical and industrial structures of SEKA, which affects the social and economic structure of the city, will be evaluated especially with the implementation of the Sekapark Urban Transformation Project. In addition, in order to ensure the effective and efficient use of the whole area, suggestions have been developed regarding the buildings and areas that have relatively limited use in the current situation.

Keywords: *Modernity Project, Industrial Heritage, SEKA, Kocaeli*

GİRİŞ

Kent içerisinde kalan ve günümüzde işlevini sürdürmeyen sanayi alanları hem buldukları kentin sosyo-kültürel ve mekânsal yapısına etkileri ile hem de ulusal düzlemde ülkenin modernleşme sürecindeki yeri itibarıyla önemlidir.

Ülkenin modernleşme sürecindeki ilk adımlarından biri olarak Kocaeli SEKA endüstriyel miras alanı bu sürecin aşamalarının izlenebildiği somut bir örnektir. Bu çalışmanın çıkış noktası, temel olarak, modernleşme ve sanayileşme ilişkisi kapsamında seçilen alanın tarihsel süreçte geçirdiği fiziksel değişimi tespit ve analiz etmek ve ardından da bir endüstri mirası alanı olarak yeniden işlevlendirilmesine yönelik öneriler geliştirmektir. Sekapark alanının seçilme nedeni, dönemine ait benzer amaç ve içerikteki tesislere ilişkin daha çok çalışma yapılmış olmasına karşın bu alanı Türkiye'nin Modernleşme süreci kapsamında tartışan çalışmaların sınırlı sayıda olmasıdır.

Türkiye'de yakın dönemde ilgi görmeye başlayan endüstriyel miras alanlarının, daha çok ekonomik değeri ile ilgilenilmiş ve sonuçta çoğunlukla döneminin toplumsal ve kültürel değeri geri planda kalmıştır (Karadağ ve İncedere, 2020). Oysaki, alanda hazırlanan ve bir bölümü uygulanan Sekapark Projesi temelde sosyal ve kültürel değerlerin korunarak alanın işlevlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle projenin ve uygulamaların bu anlamda değerlendirilmesi de önem taşımaktadır. Dolayısıyla çalışma yukarıdaki amaca ek olarak, Kocaeli örneği üzerinden endüstri miras alanlarının tespiti ve korunmasının önemini ortaya koymanın yanı sıra, konuya ilişkin farkındalığı sağlamak için gerekli olan vaka çalışmalarını artıran bir özellik taşıması yönüyle de literatüre katkı sağlayacaktır. Bu sayede bir endüstriyel miras alanının Cumhuriyetin erken dönem modernleşme sürecinin bir parçası olmasına vurgu yapılırken alanda bu dönemden geriye kalan yapı ve izlerin korunması, sürdürülmesi ve yeni işlevlerle kullanılabilir olması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak metin, mevcut plan, proje ve uygulamaları birlikte değerlendirmesi; alanın değişimini modernleşme sürecinin dönemleri doğrultusunda ayrıntılı biçimde analiz etmesi ve bu doğrultuda öneriler geliştirmesi itibarıyla özgün bir çalışmadır.

Çalışmada aşağıda aşamaları ile belirtilen bir yöntem izlenmiştir:

Öncelikle Türkiye'nin modernleşme ve sanayileşme sürecine ilişkin ve ardından bu süreçte oluşan endüstriyel miras alanlarının korunması, sürdürülmesi ve yeniden işlevlendirilmesine ilişkin ilgili literatür incelenmiştir. SEKA'nın kendi gelişim/dönüşüm sürecindeki önemli kırılma noktaları ile ilgili literatüre göre belirlenen Türkiye'nin modernleşme sürecindeki dönemler ilişkilendirilmiştir. Türkiye'nin modernite projesi dört aşamada incelenebilir. Bu dönemler 1850'lerden Cumhuriyet ilanına kadar; Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yılların ikinci yarısına kadar; 1950'lerin ikinci yarısından 1980'lerin başına kadar olan zaman dilimleri ve 1980 sonrası olarak tanımlanabilir (Tekeli, 1995). Tanımlanan her dönem için önemli sosyal ve mekânsal değişimler özetlenmiştir. Ek olarak SEKA'nın kendine özgü kırılma noktaları da dikkate alınarak alt dönemlere ilişkin dönem yapılarını gösteren haritalar oluşturulmuştur. Bu aşamada farklı dönemlere ilişkin gazete, dergi ve yayınlardan, plan ve proje çalışmaları verilerinden, kişisel görüşmelerden ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bu sayede her döneme ilişkin somut ve somut olmayan miras değerleri ortaya konulmuştur.

İkinci aşamada alanın mevcut durumunun ortaya konulmasına yönelik yerinde yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen analiz, tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Üçüncü aşamada Koruma Amaçlı İmar Planı ve Sekapark Projesi ile mevcut durum karşılaştırmalı olarak incelenmiş, bu plan ve projelerin uygulanma durumu ile ilgili ayrıntılı değerlendirmeler sunulmuştur. İlk üç aşama alanın kentsel bellekteki yeri ve önemini sürdürmeye yönelik önerilerin belirlenmesi için altlık oluşturmuştur.

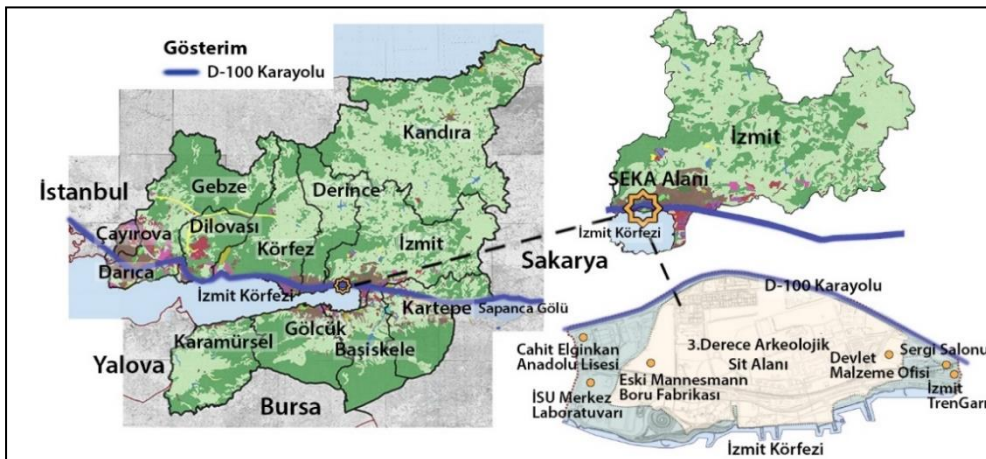
Son aşamada alanın "endüstriyel miras alanı" olarak korunması ve sürdürülmesine yönelik genel ilkeler belirlenmiş ve bu doğrultuda yeni işlevlendirme önerileri geliştirilmiştir.

1934 yılında yürürlüğe konan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nda kâğıt ve selüloz üretimi öncelikli alanlar arasında tanımlanmış, plana uygun biçimde 1936 yılında işletmeye açılan SEKA Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları, erken Cumhuriyet döneminin modernleşme projesinin ilk kuruluşlarından biri olmuştur. Kocaeli'nde 20. yüzyılda kentsel kimliğin ve bütünlüğün bir parçası haline gelen sanayiyle birlikte SEKA Kâğıt Fabrikası, döneminin diğer sanayi alanlarında olduğu gibi sadece endüstriyel üretim üzerine yoğunlaşmamış, eğitim, sosyal ve kültürel alanda şehir yaşamına öncülük etmiş; sineması, tiyatrosu, radyosu, yazlık tesisleri ve spor kulüpleri ile ortak yaşam alanlarında etkin rol üstlenerek İzmit'e büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Çeşitli aktivitelerle sanayi aydını yaratma ve böylece modern toplum oluşumunu destekleme çabaları SEKA'nın sosyal misyonu olmuştur (Köse, 2018; Turgut Gültekin, 2016). Bu nitelikleri ile kent belleğinde önemli izler bırakmış, güçlü bir sosyal yaşam kaynağı olmuş, kent kimliği için önemli bir aidiyet kavramı yaratmıştır.

1998 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu SEKA İzmit işletmesinin kapatılmasına karar vermiş ve alan 2005 yılında çalışanları ve varlıklarıyla birlikte Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. Bir endüstriyel miras alanı olan bölgede tesisin kentsel hayata yeniden kazandırılması için iki önemli proje gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri Sekapark Projesi, diğeri ise Fabrika Yapılarının yeniden işlevlendirmesine yönelik Kâğıt Müzesi ve Bilim Merkezi projesidir (Cengizkan, 2006; Çömlekçioğlu Kartal, 2009; Tunçelli vd., 2020). SEKA bünyesinde yer alan stok alanlarının Sekapark alanına dönüşmesine yönelik uygulama hem bir kentsel dönüşüm hem de kıyıda yer alması nedeniyle kıyı projesi örneğidir. Tarihsel süreç içerisinde birçok yeniliğin olduğu ve Kocaeli için çok önemli bir imge haline gelen SEKA endüstriyel alanının bir bölümünün, rekreasyon alanına dönüştürülmesi kentsel bir alana yeniden işlev kazandırılmasına önemli bir örnek oluşturmaktadır (Çömlekçioğlu Kartal, 2009; Gemici, 2011). Çalışma bu kapsamda SEKA'yı geçirdiği süreci ile birlikte inceleyerek bir arşiv dokümanı olmanın yanı sıra bugün planlanan/uygulanan kullanımlarını değerlendirerek yerin benzersizliğini ve hafızasını korumak ve sürdürmek kapsamında öneriler geliştirerek tarihsel bellek alanının değerinin sürdürülmesine katkı koymayı amaçlamaktadır. Ek olarak çalışma, tüm alanın etkin ve verimli kullanımını sağlamak üzere, mevcut durumda görece olarak atıl kalan ve/veya kullanımında sınırlılıklar bulunan yapı ve alanlara ilişkin öneriler geliştirmiştir.

Kocaeli'nin merkez ilçesi olan İzmit'te kurulan SEKA Kâğıt Fabrikası, 105 hektarlık 3.derece arkeolojik sit alanı sınırları içerisinde yer almaktadır. Alan, güneyinde İzmit Körfezi; kuzeyinde D-100 Karayolu; batısında Eski Mannesmann Boru Fabrikası (mevcutta boş arazi) ve doğusunda Devlet Malzeme Ofisi (mevcutta spor tesisi) ile sınırlanmıştır. Önemli sınırlayıcılar dikkate alınarak SEKA alanı ve çevresini kapsayan 150 hektarlık bir çalışma alanı belirlenmiştir. Alanın daha iyi tanıtılması için çevresiyle olan ilişkisi Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: SEKA'nın Konumu ve Çalışma Alanı Sınırı

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME VE ENDÜSTRİYEL MİRAS ALANLARI

Literatür incelemesi sonucunda konu, modernleşme ve sanayileşme süreci, bu sürecin günümüz endüstriyel miras alanlarının oluşumuna etkisi; endüstriyel miras alanlarının korunması, sürdürülmesi ve yeniden işlevlendirilmesi ve her ikisini birarada ele alan çalışmalar olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Bu sayede Kocaeli Sekapark alanı Türkiye sanayileşme sürecini yansıtan bir örnek olarak incelenecek ve alanın bir endüstriyel miras alanı olarak literatürdeki yeri ortaya konacaktır.

Türkiye’nin Modernleşme ve Sanayileşme Süreci

Cumhuriyetin ilk döneminde uygulanması hedeflenen modernite projesi içinde, iktisadi bağımsızlığın sağlanması açısından planlı kalkınma ve mekânsal stratejilere önem verilmiş, bu kapsamda sanayinin gelişimi öncelikli tutulmuştur. 1923 sonrasında, özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi hedeflenmiş, ancak arzulanan gelişmeye ulaşılamaması nedeniyle devletin bu konuda izleyeceği politikaları belirlemek üzere iki önemli adım atılmıştır. 1927 yılında İzmir’de bir İktisat Kongresi düzenlenmiş, ardından 1929 ekonomik krizinin etkileri ile ülkenin sanayileşmesi için yeni bir kalkınma planı (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı) açıklanmıştır. Bu plana göre devlet, ülkenin sanayileşmesinde lider rolü almaya karar vermiştir. Sanayi yatırımlarına, siyasal olarak yaşanan devrimlerin sürekliliğini sağlayacak bir unsur ve ekonomik ve sosyal kalkınma hedefine ulaşmak için temel bir çağdaşlaşma projesi olarak yaklaşmıştır (Asiliskender, 2008, 2009).

Bu planın ardından ülkenin farklı kentlerinde İngiltere, Almanya, Sovyetler Birliği gibi devletlerin de destekleri ile çok sayıda Kamu İktisadi Teşebbüsü Yerleşkesi açılmıştır. Bunlar, şeker, tekstil, demir-çelik, kömür gibi sektörlerde uzmanlaşan yerleşmelerdir (Arıtan, 2008). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet, sanayileşmede önderlik görevini üstlenerek, özel sektöre yol göstermek istemiştir (Asiliskender, 2000). 1934 yılında uygulamaya konulacak olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınav tesislere, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere öncelik verdiği ve kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasını önemseydiği görülmektedir. Planda öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi için 44 milyon lira ayrılmış olup, sektörler göre paylar açısından Kocaeli’de kurulması öngörülen kağıt ve selüloz sanayisi için %12,1’lik pay ayrılmış ve bu pay, dokuma ve maden sektörünün ardından üçüncü sırada yer almıştır (Yücel, 2014). Kağıt ve selüloz için ayrılan pay üçüncü sırada görünmekle birlikte, bu payı tek başına bir il almıştır. Bir başka deyişle diğer sektörlerin yüksek oranının nedeni bu sektörlerin birden fazla ilde konumlanmasının öngörülmesidir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile yapılması öngörülen fabrikaların yerleri demiryolu güzergahı üzerindeki küçük Anadolu kentlerinde seçilmiştir (Tekeli, 1999). Buna göre sanayi kuruluşları ve tesis yerleri şöyledir (Gürkan, 2019; Özdemir, 2004):

- Kimya sanayii: Suniipek (Gemlik), Semikok (Zonguldak), Gülyağı (Isparta), Hamizi kibrit (İzmit), Super fosfat (İzmit), Klor ve süt kostik (İzmit)
- Toprak sanayii: Seramik (Kütahya), Cam ve Şişe (Paşabahçe-İstanbul), Çimento
- Demir sanayii (Karabük)
- Kâğıt ve Selüloz sanayii (İzmit)
- Kükürt sanayii (Keçiborlu)
- Süngercilik (Bodrum)
- Pamuk mensucat sanayii (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya’da iplik ve dokuma. Iğdır’da iplik)
- Kamgarn sanayii “Merinos” (Bursa)
- Kendir sanayii (Kastamonu)

1933 yılında özel bir kanunla kurulan Sümerbank Umum Müdürlüğü’nce pek çok Anadolu kentinde fabrikalar faaliyete geçmiştir. Sanayileşme sayesinde ekonomik kalkınma ile bir taraftan mekân ve sosyal-kültürel yapı bir taraftan da örgütsel yapı güçlenmiştir. Devrimler ile ulaşılmaya çalışılan mekânsal ve sosyal yaşam biçimini temsil eden yerleşim alanları olarak bu sanayi yerleşkeleri, Anadolu kentlerinin yeniden yapılanması ve değişimin ivmelendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bakışla, erken Cumhuriyet dönemi mimarlık hareketlerinde, sanayileşmenin özel bir önemi bulunmaktadır (Asiliskender, 2009).

Bir yandan sanayi tesisleri ve bu tesislerle birlikte yapılan konutlar ve sosyal altyapı alanları (market, sinema, tiyatro, spor alanları vb.) oluşturulmaya çalışılan 'modern' kimliğin tanımlanmasında rol oynamıştır. Yerleşkeler, “çalışanlarına ve kentliye Cumhuriyet modernleşmesinin modellerini” sunmuş, “kadınlı-erkekli kolektif yaşama açılımına katkılar” sağlamıştır (Aritan, 2004; Asiliskender, 2009).

Türkiye’nin modernite projesi dört aşamada incelenebilir. Bu dönemler;

- 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet ilanına kadar olan süre,
- Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’li yılların ikinci yarısına kadar olan süre,
- 1950’lerin ikinci yarısından 1980’lerin başına kadar olan süre,
- 1980 sonrası olarak tanımlanabilir (Tekeli, 1995).

Bu makalenin konusunu oluşturan SEKA alanı 1936 yılında kurulduğundan, bu alana ilişkin sanayileşme ve modernleşme ilişkisi ikinci döneme aittir. Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan ikinci dönemde, uygulanması hedeflenen modernite projesi içinde sanayileşme ve onun mekânsal organizasyonu önemli bir yer tutmuştur.

1950-1980 döneminde ise çok partili siyasal yaşama geçilmesi ve hızlı bir kentleşme süreci sonucunda modernite projesinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır (Tekeli, 1995). Bu dönemde tarımsal alanın pazar için üretime geçmesi bakımından önemli gelişme sağlanırken, sanayi alanında gelişim sınırlı kalmıştır.

1980 sonrasında ise dışa dönük bir ekonomik politika izlenmeye başlamıştır. Bütün bu süreçlerin yansımalarını Kocaeli Sekapark örneği üzerinden de izlemek mümkündür.

Endüstriyel Miras Alanlarının Korunması, Sürdürülmesi ve Yeniden İşlevlendirilmesi

Neoliberal Politikalar, kent mekânının yeniden şekillenmesinde etkili olmuş ve sonuçta kent merkezindeki endüstriyel alanların ve binaların terk edilmesine yol açmıştır. Paralel süreçte gelişen kentsel dönüşüm ve yenileme eğilimlerinin hız kazanması da bu endüstri miras alanlarının korunması ve işlevlendirilmesine gerekli önemin verilmesini engellemiştir. Yine aynı dönemde kent içindeki sanayinin desantralizasyonu ve geleneksel sanayi işletmelerinin kent dışına taşınması süreci yaşanmıştır.

Neoliberal politikalar tüketimi temel aldığından, tüketim odaklı yerler ve bu yerlere uyum sağlayacak kişiler kurgusundan hareket etmiştir. Tüketim odaklı yerleri kent içindeki merkezi konumda olan yerlerden seçmiş ve çok ve çeşitli sayıda kullanımı bir arada barındıran yapılar inşa etmeyi özendirmiştir. Bu haliyle pek çok kent birbirine benzemiş, kendi yerel kimlik unsurlarını öne çıkaramamış veya kaybetmiştir. Dolayısıyla özelleştirme süreci endüstriyel miras alanlarının korunarak sürdürülmesi fikri ve uygulamasının tam karşısında bir konumdadır.

Önceki dönemde egemen olan Ulus Devlet Modeli terk edilmeye başlanmış: böylece Devlet üretime yönelik yatırımlar gibi daha önce üstlenmiş olduğu eğitim, sağlık vb. kamusal hizmetlerin sunumundan da büyük ölçüde elini çekmeye başlamıştır. Tüm bu hizmetlerin tamamen özel sektör tarafından sağlanmasının bekleniyor olması kent üzerindeki kullanım fonksiyonlarının belirlenmesinde kamusal planlamanın rolünden daha çok özel sektör yatırımcılarının tercih ve taleplerinin belirleyici olması ile sonuçlanmıştır. Bu durum sosyal altyapı alanlarının oluşturulması, kamu kullanımına yönelik yeniden işlevlendirme çalışmaları vb. konularda planlama açısından sınırlılıklar/engeller getirmiştir.

Endüstriyel miras alanlarının korunarak işlevlendirilmesi belirtilen sorunların çözümünde fırsat olarak görünmektedir. Ancak bu alanların korunmasına yönelik yaklaşımın Türkiye’de geç gündeme gelmesi pek çok alanın bu fırsatı kullanamamasına neden olmuştur. Geriye kalan alanlar bu nedenle özel anlamlar taşımaktadır.

Sanayileşme sürecinin öncüsü olan ülkelerde, endüstriyel miras alanlarının yeniden işlevlendirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalar, kentin sosyo-ekonomik kazanımları olarak görülmüş ve endüstriyel miras alanları olarak dikkat çekmeye başlamıştır (Karadağ ve İncedere, 2020). Türkiye’de ise ancak 1990’lardan sonra konuya yönelik duyarlılık ve eş zamanlı olarak ilgili akademik çalışmalar da artış göstermiştir (Karadağ ve İncedere, 2017; Kayın, 2001, 2013; Köksal, 2005, 2008, 2013, 2015). Kent kimliğinin sürdürülebilirliği açısından endüstri mirasının

korunması ve yeniden işlevlendirilerek kentin mekânsal yapısı ve toplumsal yaşantısı ile bütünleştirilmesi, yakın zamanda önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Özellikle postmodernizm dönemi ile öne çıkan “yer”, “insan” ve “bellek” kavramlarının kent araştırmalarına yeni bir bakış açısı getirdiği de söylenebilir (İncedere, 2019). Dolayısıyla endüstri tarihi, endüstriyel miras, endüstriyel miras alanı, endüstriyel arkeoloji kavramları önemli hale gelmiştir.

Endüstri tarihi, teknoloji, mimari ve toplumsal yapı hakkında kültürel ve bilimsel değer taşıyan alanlar, yapılar, kalıntılar ve izler gibi maddi öğelerin yanı sıra endüstriye bağlı yaşam biçimi ve aktiviteleriyle birlikte maddi olmayan unsurlarla da (yerin ruhu) ilgilenmektedir (Nizhny Tagil Charter, 2003). Endüstri mirası kavramı ise, ICOMOS’un “Endüstriyel Miras Alanları, Yapıları ve Peyzajını Koruma İlkeleri” kapsamında “endüstriyel yapılar, kompleksler, alanlar ve endüstriyel peyzajın yanı sıra devam eden ya da geçmişteki üretim biçim ve sürecinin, hammadde çıkarımı ve ürüne dönüştürülmesinin ve ilgili enerji ve ulaşım altyapılarının göstergeleri olan yapı ve ekipmanları kapsar” biçiminde tanımlanmıştır. Bu kapsam ile endüstri miras alanı “amaçları, tasarımı ve değişim süreçleri açısından çeşitlilik gösteren ve endüstrinin gelişiminde esas olan maddi ve maddi olmayan oluşumları, bileşenleri, mekanizmaları, işlem alanları ve endüstri ile biçimlenen yaşam ve alanları” olarak ifade edilmektedir (ICOMOS, 2011). Endüstriyel Arkeoloji ise endüstri mirasının somut veya soyut bütün belgeleri, endüstriyel üretimi oluşturan yapıları, yerleşim dokusunu ve üretim mekanizmasına ilişkin her türlü yazılı ya da yazılı olmayan verileri yerinde inceleyen, belgeleyen ve bu yönüyle de mühendislik, planlama, tasarım, koruma vb. farklı meslek gruplarının etkilediği disiplinler arası bir bilim alanıdır (Martin, 2009, ss. 285–297; Trinder, 2012, ss. 17-22).

Tanımlar incelendiğinde kent içinde kalan önemli sanayi alanlarının endüstri tarihi ve endüstriyel miras açısından önemli olduğu ve sonuçta kentsel bellek ve kent kimliğine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu mekânlar, eski kullanıcılarının kimliğini oluşturur ve mekâna bağlılık duygusu ile kolektif hafızalarda önemli bir yere sahiptir (Crinson, 2005; Mellor, 2012; Strangleman, 2012; Till, 2012). Çünkü bu sanayi alanları buldukları çevre için, bir sembol haline gelmekte ve bir anı değeri taşımaktadır. Bu özellikleri ile yerel halkın belleğinde yer edinirken, kentsel gelişime ve kent ekonomisine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla bu alanlar endüstriyel miras açısından korunması gereken mekânsal izler barındırırlar.

Kentsel kimlik, süreklilik ve birikimin bir sonucudur. Burada yere ve mekâna verilen anlamlar ve bu anlamların etrafında oluşan bağlılıklar sözü edilen mekânsal izlerin oluşmasında ve sürdürülmesinde etkilidir. Dolayısıyla, endüstriyel yapılar, özgün kullanımlarının sonlanmasından sonra da kolektif bellek ve ortak geleneklerle, ortak yaşanmış bir tarih duygusu içerisinde aidiyet duygusunun korunmasını sağlamaktadır (Büyükarşlan ve Güney, 2015). Kentsel bellek ve kültürel miras hem sosyal hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcı bir nitelik taşır. Sanayi alanları "çoklu zaman katmanları ve kültürel aktiviteleri temsil

ettiğinden, mekânın ve insanların kimliğinin bir parçası” (Loures, 2008) olarak endüstriyel miras açısından ele alınmaları ve incelenmeleri önemlidir.

Türkiye’deki Endüstriyel Miras Alanlarının Modernleşme Çerçevesinde Ele Alınması

Endüstriyel miras alanlarının korunması (Aras ve Maşat Özdemir, 2013; Eldek, 2007; Gültekin, 2016; Karadağ ve İncedere, 2020; Saner, 2012), yeniden işlevlendirilmesi (Feroğlu, 2008; Kıraç, 2013; Köksal ve Ahunbay, 2006; Saner, 2012; Tanyeli, 2000), kentsel bellekteki yeri ve kent kimliği ile ilişkisi (Aktin, 2020; Avsan vd., 2020; Sadioğlu ve Yürük, 2020; Topaloğlu ve Beşgen, 2017) ve Türkiye’nin modernleşme sürecindeki yeri (Arıtan, 2004, 2008; Asiliskender, 2002, 2004, 2009; Tekeli, 1995, 2003a, 2003b, 2004, 2010) konularında yapılmış farklı çalışmalar bulunmaktadır. Kuruldukları dönem itibariyle Kocaeli Kağıt Fabrikası’na benzer dönemde (Birinci Sanayi Planı Döneminde) kurulan tesisler üzerine olan ve/veya bu miras alanlarını Türkiye Modernleşme sürecine koydukları katkı açısından ele alan bazı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

- “Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri – Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi” isimli doktora tezi Erken Cumhuriyet Dönemi yapıları olarak Sümerbank KİT Yerleşkelerinin mimari, toplumsal, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik etkilerini ortaya koymuştur (Arıtan, 2004).
- “Erken Cumhuriyet’in ‘Modern’ Mirası: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları” isimli çalışmada 1934 yılında Kayseri’de kurulan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları, Türkiye’de modernleşme süreci ve sanayileşme politikaları ekseninde ele alınmıştır. Her fabrika, konut alanıyla, ulus-devlet oluşumu ve modernleşme hedefini gerçekleştirmek için bir adım olarak görülmüş ve bugünün endüstriyel miras alanı olarak sunulmuştur (Asiliskender, 2004).
- “Endüstriyel Mirasın Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Zonguldak” isimli çalışmanın konusunu Cumhuriyet döneminin ilk sanayi tesislerinden biri olma özelliği taşıyan “Üzülmez Kok Fabrikası” oluşturmaktadır. 1935 yılında açılan tesis yeni teknolojilerle geliştirilemediği için ömrünü tamamlayarak 1970’te kullanım dışı kalmıştır. Bir süre atıl vaziyette kaldıktan sonra 1988’de yıkılan fabrikanın sadece 63 metre uzunluğundaki bacası kalmıştır. Baca ise, Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nca sanayi mirası olarak koruma altına alınmıştır. Çalışma ile endüstriyel miras alanlarının turizm açısından değerlendirilmesinde önem ve öncelik verilmesi gereken kriterlerin tespiti hedeflenmiştir (Gülay, 2019).
- “Erken Cumhuriyet Döneminde Kamusal Mekânda Modernliğin Temsili: Isparta Kenti Örneği” adlı çalışmada Birinci Sanayi Planı ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda başlayan imar faaliyetleri kapsamında

1935 yılında modern Gülyağı Fabrikası'nın inşa edilmesi ile kent ekonomisine ve sosyo-kültürel yapısına olumlu etkisi anlatılmıştır (Gürkan, 2019).

- “Endüstriyel Mekân ve Kentsel Hafıza; Sümerbank Denizli İplik Fabrikası Üzerinden Bir Değerlendirme” isimli çalışmada ağırlıklı dönemine ait yerel dergi ve gazeteler üzerinden fabrikanın kentsel hafızadaki yerine ilişkin inceleme ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Hatırlamaya olanak sağlayan tanıkların gündeme taşınmasının önemi vurgulanmıştır (Avsan vd., 2020).

Cumhuriyet Döneminde, devletçi bir anlayışla ulus kimliğinin inşasında, modern kentleşme ve mimarlık önemli bileşenler olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte sanayileşme, gerek kentsel gelişimin gerekse sosyal yapının önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. Kurulan sanayi alanlarıyla birlikte oluşturulan konut alanları ve sosyal altyapı alanları yeni modern toplum yapısını da oluşturan temel unsurlardır. Ulusal düzeyde bu anlamı taşıyan tesisler kent ölçeğinde ise faaliyet gösterdikleri süreçlerde kentsel mekânda ve toplumsal yapıda neden oldukları değişikliklerle kentin kimliğinde ve tarihinde ve sonuçta kentsel bellekte önemli birikimler yaratmışlardır.

Bütün bu değerleri ile birlikte korunmaları ve yaşatılmaları, gerek ulusal gerekse de yerel kimlik açısından önem taşıyan bu tesislerin bir bölümü, özelleştirme süreçleri ile birlikte kullanılmaz/atıl alanlar haline gelirken, bir bölümü ise tamamen kaybedilmiştir. Bu durum dikkate alındığında tesislere ve onlarla bütünleşen kentsel fonksiyon alanlarına yönelik kamusal kullanım olanaklarını artıracak özel projelerin geliştirilmesi önemli görülmektedir. Bu yaklaşım bir yandan buldukları kentin sosyal altyapı alanlarının artmasını sağlarken, aynı zamanda özgün işlevlerini sürdürdükleri dönemi hatırlatan kentsel imgeler olarak korunmalarına etki edecektir. Kent kimliği ve kültürel süreklilik açısından bu alanların endüstriyel miras değerleri ile korunması bu anlamda önem taşır. Konuya yönelik akademik çalışmalar bu önemi ortaya koymanın yanı sıra, birer kentsel imge olan ve bugün varlığını sürdüren ve/veya sürdürmeyen yapı ve alanların geçirdikleri sürece ilişkin kalıcı belgeler haline gelmiştir.

SEKA ALANI DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Cumhuriyetin ilk sanayi tesislerinden biri olarak Birinci Sanayi Planı ile kurulan SEKA Kağıt Fabrikası, bu güne kadar yaşadığı dönüşümlerle gerek sektör gerekse de Türkiye sanayinin dönüşüm süreci açısından önem taşımıştır. İzmit sahip olduğu konum itibarıyla her dönem yerleşime konu olmuştur. SEKA'nın kurulduğu alanın tarihi Roma Dönemine dayanmaktadır. Alanın tamamı 3. Derece arkeolojik sit alanıdır, kalıntıların bulunduğu alanlar ise 1. Derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Kentin Cumhuriyet dönemindeki ilk planı 1935 yılında Hermann Jansen tarafından yapılmıştır (İzmit SEKA'nın Dönüşümü, bt.a).

İzmit'de Kağıt Fabrikasının kurulması konusunda Mehmet Ali Kağıtçı önemli rol oynamıştır. 1899 yılında Heybeliada'da dünyaya gelen Kâğıtçı,

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaptığı çalışmalarla ve başarılarıyla ön plana çıkmıştır. Türkiye’de hammaddesi bol olan kâğıt üretimini gerçekleştirebilmek ve kâğıt fabrikası kurabilmek adına yaşamını kimyaya adanmış birisidir (Şekil 2) (Sarıoğlu, 2008; SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi, 2014). 1933 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nda devletçi uygulamaların izlenileceğinin belirtilmesinden sonra 1934 yılında Sümerbank Umum Müdürlüğü’nde göreve başlayan Mehmed Ali “Kâğıtçı” soyadını alarak İzmit’te Kâğıt ve Karton Fabrikası’nın temellerinin atılmasında çaba göstermiştir. Fabrikanın kurulmasından 5 yıl sonra 1941 yılında Kâğıtçı’nın Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesindeki görevine son verilmiştir (SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi, 2014).

Fabrikanın nereye kurulacağı, Kâğıtçı’nın yıllarca yaptığı çalışmalar sonucunda belirlenmiştir. Nakliye, tatlı su ve hammadde kaynaklarına yakın olması sebebiyle fabrikanın kurulacağı ilin İzmit olmasına karar verilmiştir (SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi, 2014).

Şekil 2: Mehmed Ali Kâğıtçı Hakkında Gazete Görselleri

Kaynak: SEKA Dergisi Yayın Kurulu, (1984). SEKA’da önemli günler. *SEKA Dergisi*, (2), ss. 12.

SEKA’nın kuruluşundan, 2005 yılında faaliyetinin sona ermesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi’ne devrine kadar olan süreçte dönüşümü, Türkiye’nin modernleşme sürecinde belirgin kırılma noktaları dikkate alınarak üç dönem altında irdelenmiştir. Bu üç dönemin temel nitelikleri ve bu dönemler içinde SEKA özelinde önemli kırılma noktaları aşağıda özetlenmiştir.

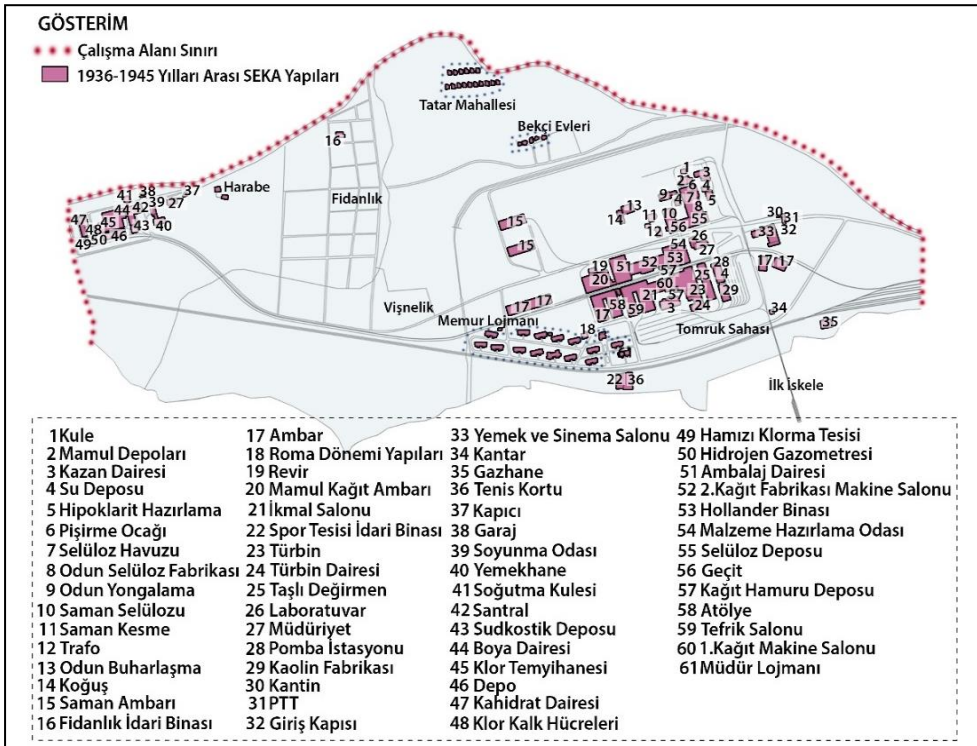
1.Dönem (1936-1955) SEKA Yapıları

1930’larda global düzeydeki ekonomik kriz nedeniyle devletçi politikalar öne çıkmış, ulusal refah devleti modeli kabul görmeye başlamıştır. Bu kapsamda

Türkiye’de de devlet eliyle sanayileşmenin sağlanması için Birinci Sanayi Planı hazırlanmıştır. 1936 yılında Kocaeli’nde kurulan Seka Kağıt Fabrikası da bu plan ile öngörülen önemli sanayi yatırımlarından biridir. Türkiye bu dönemde çok partili siyasal yaşama geçmiş ve kentleşme süreci hızlanmıştır. SEKA da kentleşme sürecine etki eden unsurlardan biri olmuştur.

18 Nisan 1936 tarihinde ilk kâğıt üretiminin ardından 1.Kâğıt Fabrikası’nın işletmeye alınmasıyla Selüloz Fabrikası’nın temeli de atılmıştır. İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası 1938 yılında “Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi” adını almıştır. 2. Kâğıt Fabrikası üretime 1944 yılında başlamıştır. Bu dönemde fabrikaları destekleyecek ve selüloz üretimi yapabilecek başka tesislerin kurulma çalışmalarına başlanılmıştır.1938 yılında temeli atılan ve Türkiye’nin ilk elektrokimya tesisi olan Klor ve Alkali Fabrikası 1945 yılında yapılan açılış töreni ile faaliyete geçmiştir (Şekil 3) (Dölen, 2014; İzmit SEKA’nın Dönüşümü, bt.b; Köse, 2018; SEKA Dergisi Yayın Kurulu, 1984).

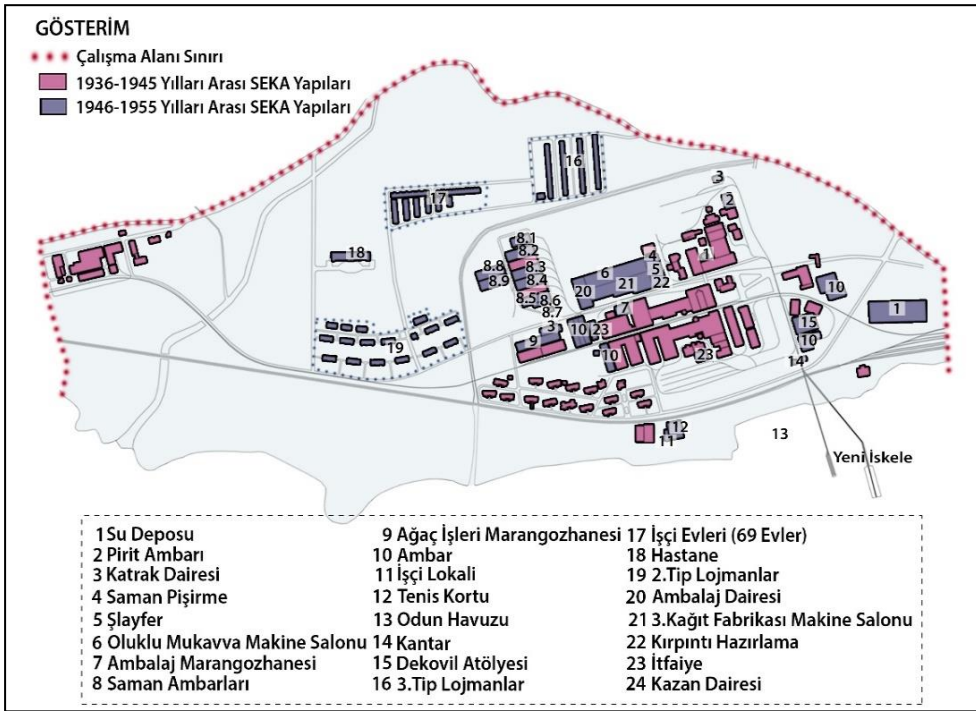
Şekil 3: 1936-1945 Yılları Arası SEKA Yapıları

Kaynak: UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu; 1/2500 Ölçekli SEKA Alanı Dönemsel Restitüsyonu, 1.Dönem (1936-1945) ile İzmit SEKA’nın Dönüşümü, Mimari. (bt.b). <https://www.izmitseka.com/mimari> (Erişim Tarihi: 03.06.2020) kullanılarak oluşturulmuştur.

Üretim kapasitesindeki ve istihdamdaki büyüme ile Fabrika 1940-1945 yılları arasında Kocaeli’ndeki nüfusun artmasına neden olmuştur. Fabrika alanı sadece üretim üzerine yoğunlaşmamış, sosyal fonksiyonlar da üstlenmeye başlamıştır. Bunu 1946’da Sümer “SEKA” İlkokulu ve revirin açılması göstermektedir. Revir ile daha sonra büyüyecek olan sağlık hizmetinin ilk adımı atılmıştır. Zamanla Fabrika alanına lojmanlar, yeni üretim ve depo yapıları da eklenmiştir. 1950 yılında 3. Kâğıt Fabrikası’nın temeli atılmış ve 1954 yılında işletmeye alınmıştır. Alana yeni üretim yapıları, 69 işçinin yaşayabileceği işçi evleri, 2.tip vazife ve memur evleri inşa edilmiştir. 1955 yılında ise Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları işletmesi “SEKA” kurulmuştur (Şekil 4) (İzmit SEKA’nın Dönüşümü, bt.b; Köse, 2018; SEKA Dergisi Yayın Kurulu, 1984). Bir başka deyişle, SEKA alanında üretimin yapıldığı yapılar dışında çalışan sayısına bağlı olarak ihtiyaçların artmasıyla lojman, lokal ve evlerin yapılması da bu dönemdedir.

Şekil 4: 1946-1955 Yılları Arası SEKA Yapıları

Kaynak: UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli SEKA Alanı Dönemsel Restitüsyonu, 2.Dönem (1946-1955) ile İzmit SEKA’nın Dönüşümü, Mimari. (bt.b). <https://www.izmitte.seka.com/mimari> (Erişim Tarihi: 03.06.2020) kullanılarak oluşturulmuştur.

2.Dönem (1956-1998) SEKA Yapıları

1950'li yıllar Dünya'da ve onu izleyen biçimde Türkiye'de ulus devlet modelinin ve Keynesyen ekonomi politikalarının izlendiği dönem olmuştur. Türkiye'de 1980'lere kadar uzanan süreçte devlet ekonomik yatırımlarını artırarak sürdürmüş, ekonomide etkin ve özel sektöre yol gösterici konumunu korumuştur. Bu dönemde Türkiye'de tarımda makineleşmenin ve ulaşım olanaklarının kolaylaştığı görülmektedir. Daha önce demiryollarına ağırlık veren politika değişmiş ve Marshall Yardımları ile birlikte karayolu ağırlıklı bir ulaşım politikası izlenmiştir. Bu gelişmeler tarımsal üretimi ve pazarlara erişim olanaklarını artırmıştır. Sonuçta kırsal alandan göç eden nüfus ise hızlı bir kentleşme sürecini ortaya çıkarmıştır. Süreçte sanayinin gelişimi ise görece olarak geri planda kalmıştır.

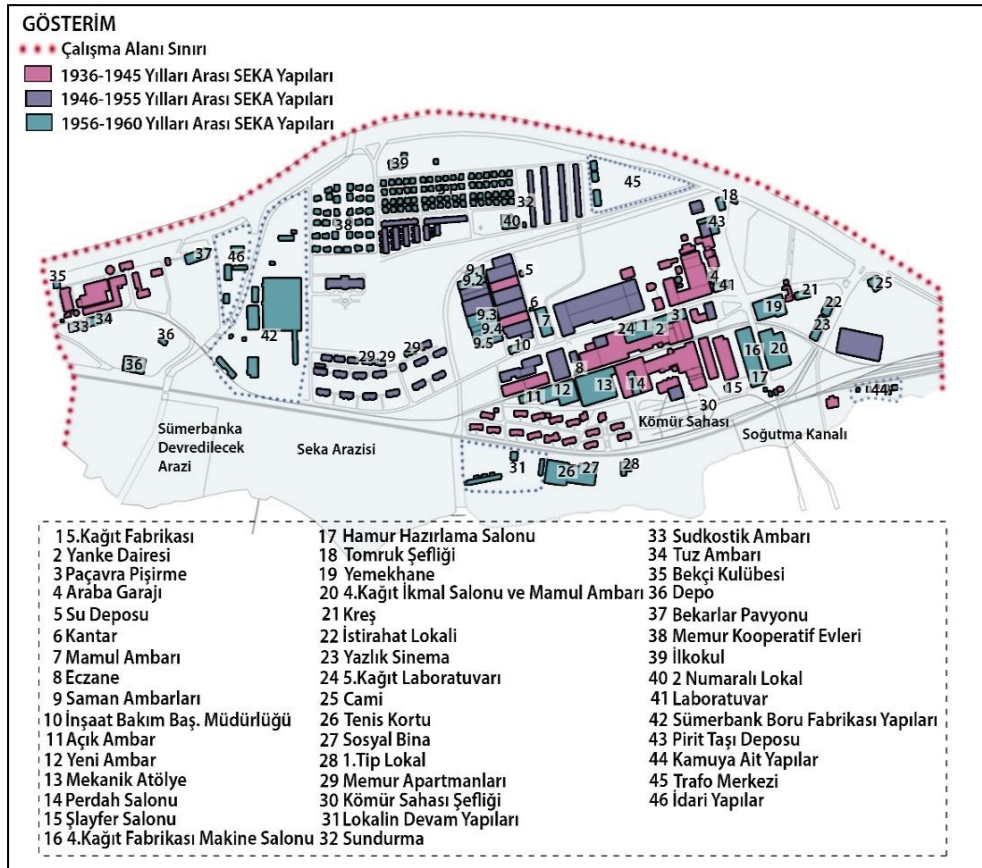
Kocaeli özelinde döneme bakıldığında 1955-1956 yılları arasında D-100 Karayolu kullanıma açılmıştır. Karayolu, SEKA alanı için önemli bir bağlantı noktası haline gelerek bir kırılma noktası oluşturmuştur. 1961 yılında 4. Kağıt Fabrikası işletmeye açılmıştır. Karayolunun genişletilmesi sırasında fabrikanın lojmanlarından bir kısmı yıkılmıştır ve kentin denizle olan ilişkisi de zayıflamıştır (İzmit SEKA'nın Dönüşümü, bt.a). 1956 yılında SEKA, kendi bünyesinde çıkarttığı SEKA Postası adlı gazete yayına başlaması ile geniş arşive sahip bir sanayi kuruluşu haline gelmiştir. 1957'de temeli atılan 4. Kağıt Fabrikası 1961 yılında işletmeye açılmıştır. 1960 yılında 5. Kağıt Fabrikası'nda deneme üretimine başlanmış ve fabrikaların yan tesisleri açılmıştır. Böylelikle toplamda 10 kağıt makinesi ile üretim yapan 5 fabrika ile önemli bir tesis haline gelmiştir (Şekil 5) (Dölen, 2014; İzmit SEKA'nın Dönüşümü, bt.a; İzmit SEKA'nın Dönüşümü, bt.b; Köse, 2018; SEKA Dergisi Yayın Kurulu, 1984). Kendisine ait bir yayınının olmasıyla daha köklü bir kuruluş haline gelen SEKA alanında yeni fabrika ve sosyal aktivitelerin de yapılabileceği yapılar ise diğer dönemlerden farklılaşmasına neden olmuştur. Fabrikanın kâr elde etmesiyle birlikte 1946 yılında açılan Sümer İlkokulu 1969 yılında SEKA İlkokulu adını almıştır. SEKA alanında düzenlenen sinema salonu, sosyal etkinlikler ve çalışanlar için geliştirilen yapılar çevreyi hem sosyolojik açıdan hem de fiziksel açıdan geliştirmiştir (Timur, 2013). Böylelikle SEKA diğer fabrika alanlarından da farklılaşmıştır.

Kapitalizmin dünya ölçeğinde 1970'lerden itibaren içine düştüğü kriz ekonomik politikadaki değişimin belirleyicisi olmuştur. Kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi ve devletin birçok sosyal hizmet alanından çekilmesi gibi neoliberal ekonomik politikalar, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren dünyanın hemen her yerinde farklı biçim ve düzeylerde uygulanmaya konmuştur (Çelik, 2012; Sönmez Ögüt, 2019). Ancak endüstriyel gelişimini henüz tamamlayamayan gelişmekte olan ülkelerde işgücünün hizmet sektörüne kayması sorun yaratmıştır (Lumun, 2014). Çünkü aynı hızla gelişmeyen hizmet sektörü işsizlik problemlerini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye’de 1970’lere kadar sürdürülen korumacı ve içe dönük politikalar, değişen ve gelişen şartlarla 1980’lerin başından itibaren yerini dışa dönük ve liberal bir ekonomik sisteme bırakmıştır (Eser, 1993). Bu kapsamda uluslararasılaşma sürecinde IMF ve Dünya Bankası ile anlaşmalar yapılmış, bu anlaşmalar dünya kapitalizmi ile bütünleşmenin ilk aşamalarını oluşturmuştur (Ercan, 2004). 1980 sonrası süreçte dışa dönük ekonomik politikaların izlenmesinin bir diğer yansıması da, 24 Ocak 1980 Kararları’yla Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesinin gündeme gelmesi olmuştur. Daha önceki dönemlerde devlet eliyle kurulan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi uygulamaları 1985’de başlamış, 1990 sonrasında ise yaygınlaşmıştır (Boratav, 1988;2012).

Şekil 5: 1956-1960 Yılları Arası SEKA Yapıları

Kaynak: UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli SEKA Alanı Dönemsel Restitüsyonu, 3.Dönem (1956-1960) ile İzmit SEKA'nın Dönüşümü, Mimari. (bt.b). <https://www.izmit-tteseka.com/mimari> (Erişim Tarihi: 03.06.2020) kullanılarak oluşturulmuştur.

Özelleştirmenin Türkiye’de uygulamaya başlandığı bu yıllara gelindiğinde SEKA üretimini üç kat artırmış ve sanayi üretiminde önemli başarı elde etmiş bir kuruluştur. 1984 yılında SEKA Postası Gazetesi yerine SEKA Dergisi’nin yayımına başlanmıştır. Selüloz-İş Sendikası 1988 yılında toplu iş sözleşmelerindeki istekleri kabul edilmeyince 130 gün süren grev yapmıştır. Bu süre içerisinde SEKA’nın önemli oranda pazar kaybına uğradığı görülmüştür.

Şekil 6: 1961-1998 Yılları Arası SEKA Yapıları

Kaynak: UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli SEKA Alanı Dönemsel Restitüsyonu, 4.Dönem (1961-1998) ile İzmit SEKA’nın Dönüşümü, Mimari. (bt.b). <https://www.izmitteseka.com/mimari> (Erişim Tarihi: 03.06.2020) kullanılarak oluşturulmuştur.

SEKA özelinde Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesine yönelik politikaların etkisi 1998 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından İzmit SEKA'nın kapatılması kararının alınmasında gözlenmektedir. 1998 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu İzmit SEKA'nın kapatılması kararını almıştır (Şekil 6) (Dölen, 2014; İzmit SEKA'nın Dönüşümü, bt.b; Köse, 2018; SEKA Dergisi Yayın Kurulu, 1984).

3. Dönem (1999 Sonrası) SEKA Yapıları

2000’li yılların başında Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz, uluslararası sermaye kaybına; dış borçlarda, işsizlikte ve enflasyonda artışa ve üretimde düşüşe neden olmuştur. Krizin aşılmasına yönelik ekonomik yaklaşımlar, neo-liberal politikaların daha da güçlenmesi ve hız kazanması ile sonuçlanmıştır. Bu politikalar kurumsal ve yasal düzenlemelerle birlikte kentleşme pratiklerine ve uygulamalarına da yansımıştır. (İnal, 2014; Onur Işıkoğlu, 2018).

Türkiye için Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesine yönelik politikaların başlangıcı 1980’ler olmakla birlikte, aşamalı olarak devam eden bu süreçte SEKA’nın özelleştirilmesi 1998 yılında gündeme gelmiştir. 1999 yılında Marmara Depremi’nin yıkıcı etkisi SEKA Kâğıt Fabrikası’nı da etkilemiş (Şekil 7) ve deprem sonrasında fazlasıyla hasar gören binalar SEKA’nın kapatılma sürecini hızlandırmıştır (Köse, 2018; SEKA Dergisi Yayın Kurulu, 1999).

SEKA arazisi deprem konutları inşası için Maliye Hazinesine devredilmiştir ve 1999 - 2005 yılları arasında Klor-Alkali Fabrikası kapatılarak yerine eğitim tesisleri kurulmuştur. SEKA’da yaşanan bu gelişmelerin ardından Özelleştirme Yüksek Kurulu, 8 Kasım 2004’te İzmit SEKA Kâğıt Fabrikası’nın kapatılmasına karar vermiştir (Timur, 2013). 2003 yılında alanın küçük bir kısmı 1. derece; kalanı 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilerek 2005 yılında Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) onaylanmıştır ve aynı yılda mülkiyeti SEKA Kocaeli Büyükşehir Belediyesi’ne devredilmiştir (Şekil 8) (İzmit SEKA’nın Dönüşümü, bt.b). Devredilen fabrika alanındaki; işçi konutları, vazife evleri, 4.Kâğıt Fabrikası, çok sayıda atölye binası, kıyıda üretim yapılarının bileşenleri gibi birçok yapı Büyükşehir Belediyesi tarafından yıkılmıştır (İzmit SEKA’nın Dönüşümü, bt.a).

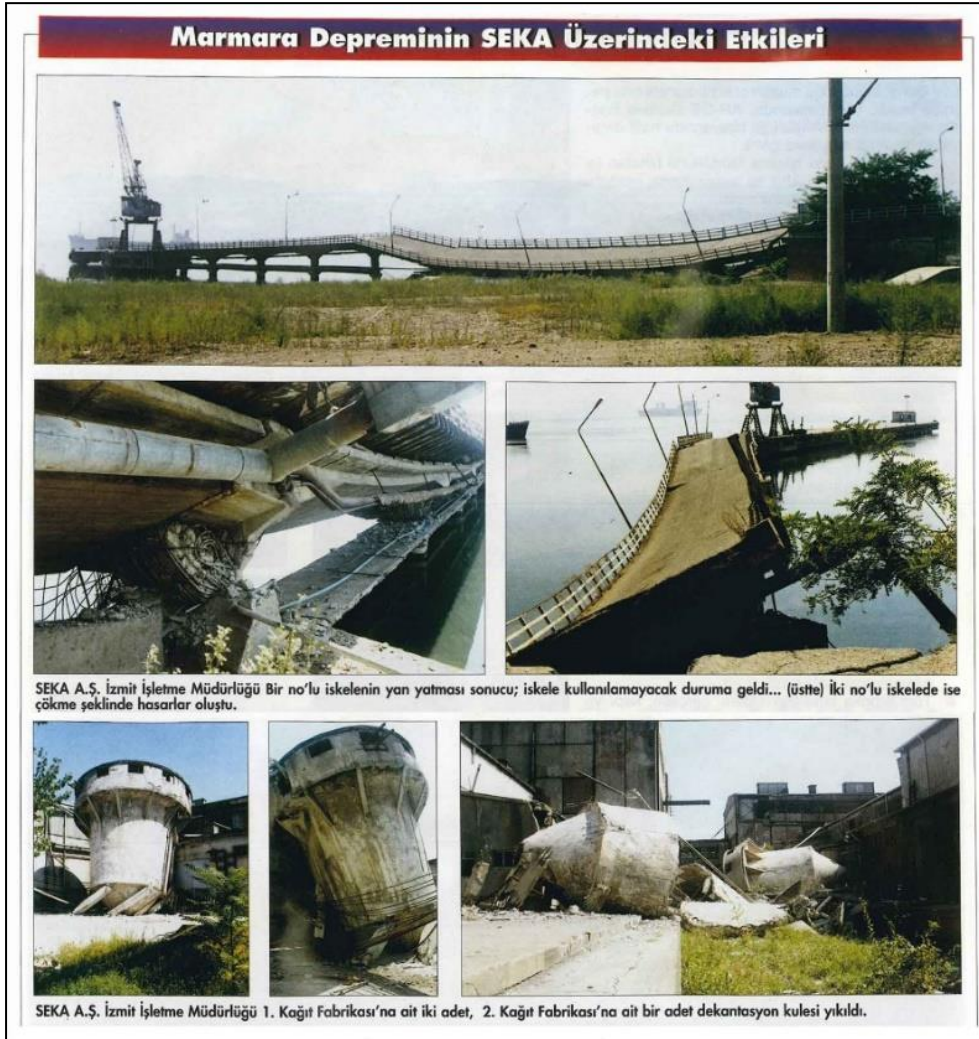
Bu üç dönem birlikte değerlendirildiğinde, Kamu İktisadi Teşekküllerinin, Türkiye’de Atatürk önderliğinde başlayan kalkınma amacının önemli araçlarından biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kuruluşlar Türkiye’nin geri kalmış bölgelerinde işgücü sağlamış, üretimi artırmış ve gelir düzeyi farklılıklarını azaltmıştır. Çünkü kamu kurumu olma özellikleriyle kar etme amacından daha çok üretimi sürdürmeye yönelik çalışmışlardır (Kudubeş, 2015).

Özelleştirme geliştirmekte olan ülkeler için büyümeyi hızlandıran, kamudaki yapısal dengesizlikleri düzelter ve enflasyonu düşüren bir araç olarak teşvik edilmiştir (Coşkun, 2017). Türkiye’de uygulaması 1985’te başlayan özelleştirme süreçleri bu kurumların verimli olmayan, zarar eden, hantal işlerliğe sahip gibi

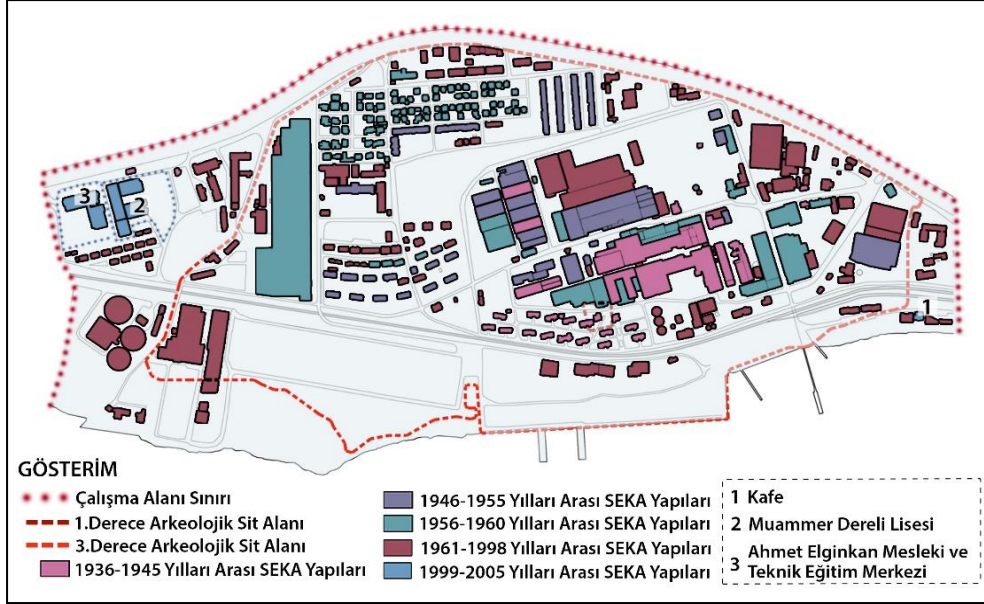
nitelendirmelerle gözden çıkarılmasına neden olmuştur. Ne var ki temel dayanağı verimlilik/etkinlik olan özelleştirme faaliyetleri, verimliliği sadece karlılıkla ölçmüş, bu kurumların toplumsal refaha, sosyal ihtiyaçlara katkılarını dikkate almamıştır. SEKA da bu değerlendirmelerin etkisiyle özelleştirilen kuruluşlardan biridir.

Şekil 7: Marmara Depreminin SEKA Üzerindeki Etkileri

Kaynak: SEKA Dergisi Yayın Kurulu, (1999). Marmara depreminin SEKA üzerindeki etkileri. *SEKA Dergisi*, (63), ss. 4-6.

Şekil 8: 1999-2005 Yılları Arası SEKA Yapıları

Kaynak: UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli SEKA Alanı Dönemsel Restitüsyonu, 5.Dönem (1999-2005) ile İzmit SEKA'nın Dönüşümü, Mimari. (bt.b). <https://www.izmitte.seka.com/mimari> (Erişim Tarihi: 03.06.2020) kullanılarak oluşturulmuştur.

Özelleştirme ve ihracata dayalı politikalar, yerel bazı temel ihtiyaç maddelerine ulaşılmasını zorlaştırmış; sosyal devlet anlayışından uzaklaşılması ise özellikle sağlık ve eğitimde başta dezavantajlı gruplar olmak üzere halkın erişimini kısıtlamıştır. Bu durum sosyal eşitsizliklerin artmasına ve tüketim odaklı bir toplum yapısının oluşmasına sebep olmuştur.

SEKA KÂĞIT FABRİKASI ALANI VE YAKIN ÇEVRESİ MEVCUT

DURUMU

Bu bölümde SEKA kâğıt fabrikası alanı ve yakın çevresinin mevcut durumunu ortaya koymak üzere arazi kullanım durumu ve ulaşım durumu, mevcut yapılara ilişkin kat adetleri ve yapı kalitesi, tescil durumları ve alandaki mülkiyet yapısı ele alınmış ve incelenmiştir. Ayrıca kent belleğinde alanın yerini tanımlamak üzere odak noktaları ve imgelemler açısından da bir değerlendirme yapılmıştır.

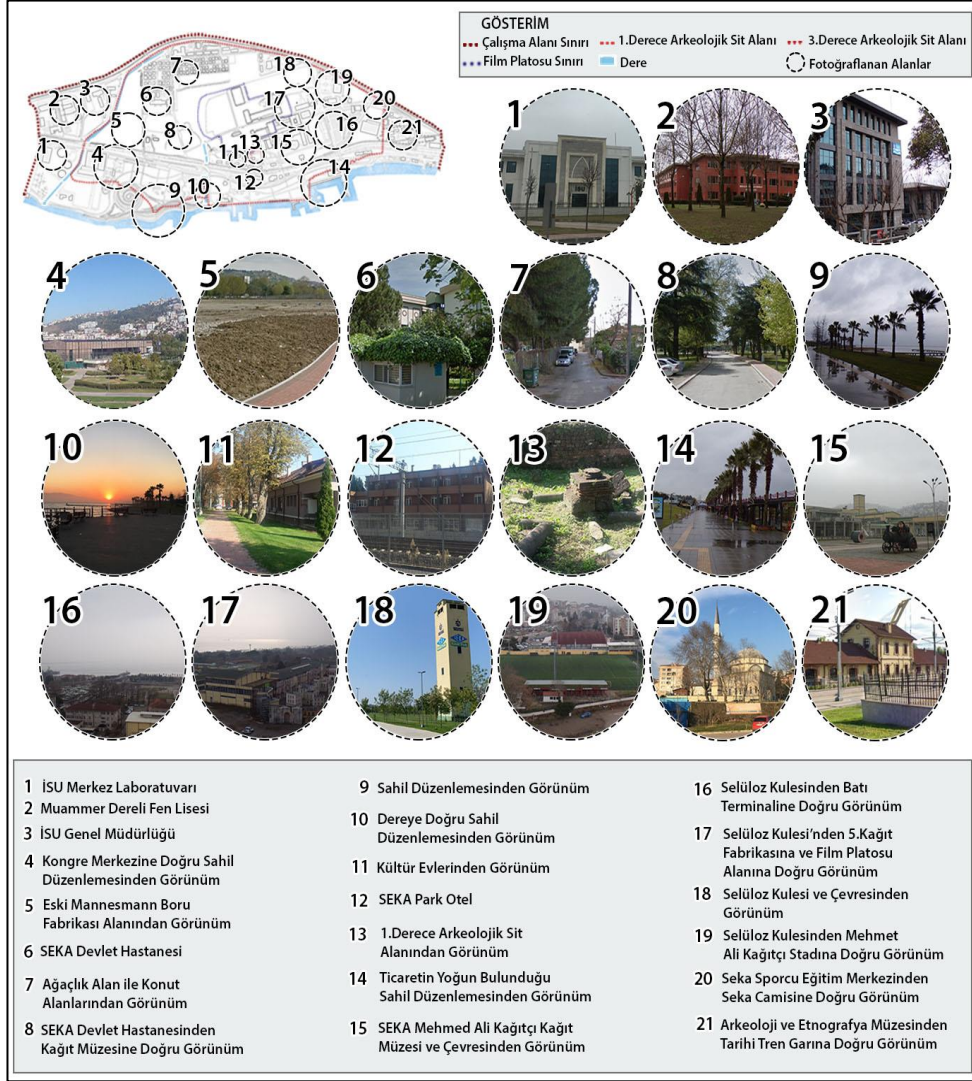
Arazi Kullanım Durumu

SEKA Kâğıt Fabrikası Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredildikten sonra yapıların çoğu yıkılmıştır. Yıkılan 4.Kâğıt Fabrikası'nın yerine Batı Terminal İstasyonu yapılmıştır. Eskiden Tren Garı olarak kullanılan yapı şuan tescilli yapıdır

Şekil 10: SEKA Alanında Farklı Bölge ve Yapılardan Fotoğraflar

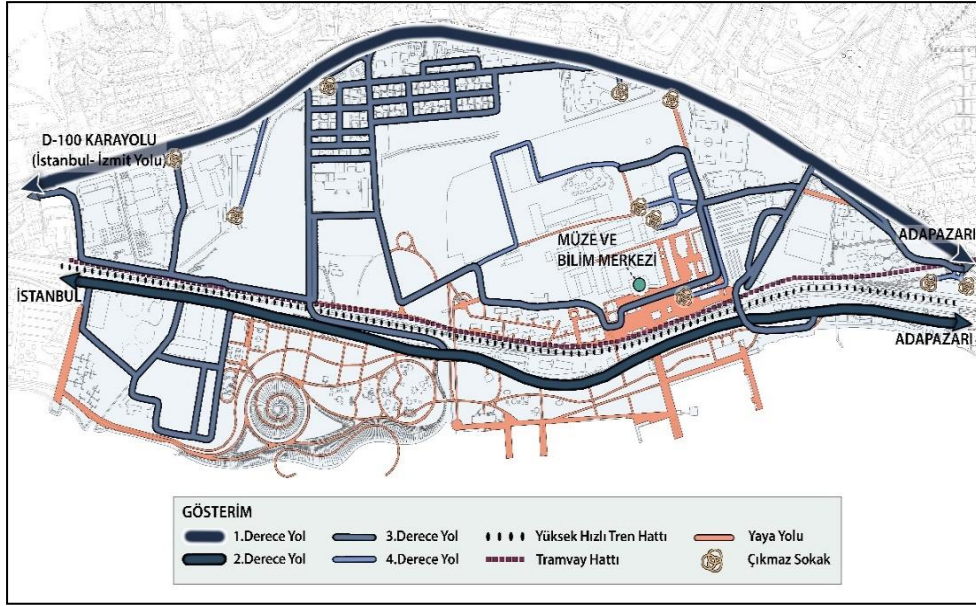
Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

Ulaşım Durumu

SEKA önemli ulaşım bağlantılarının bir arada olduğu bir noktada konumlanmaktadır. Alanı ikiye ayıran yüksek hızlı tren hattı (YHT) ve tramvay hattı bulunmaktadır. D-100 Karayolu ile İstanbul-Sakarya arası yol bağlantısı sağlanmaktadır. Sekapark alanı ile Müze alanı arasında özellikle yaya yollarının düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Sekapark'tan kültür alanına geçişte iki adet yaya

üst geçidi bulunmaktadır, fakat bu geçitler bir bölgede yoğunlaştığından yeterli değildir (Şekil 11).

Şekil 11: Ulaşım Durumu

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

Kat Adetleri ve Yapı Kalitesi

Çalışma alanında toplam 276 yapı, SEKA alanında ise 225 yapı bulunmaktadır. Arkeolojik sit alanı içerisinde yer alan kısımda sit alanı özelliği nedeniyle yapıların genellikle 1-2 ve 3 katlı olduğu tespit edilmiştir. Sit alanında bulunan 225 yapıdan 83 tanesi 1 katlı, 89 tanesi 2 katlı ve 33 tanesi 3 katlıdır. Alanda 6-7 ve 8 katlı birer yapı ve 9 katlı 2 tane yapı bulunmaktadır (Şekil 12).

Belediyeye devredildikten sonra SEKA alanında restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Dolayısıyla alandaki çoğu yapının durumu onarım gerektirmemektedir. Basit onarım gerektiren yapıların çoğunluğu ise işlevlendirilmesi düşünülen yapılardır (Şekil 13).

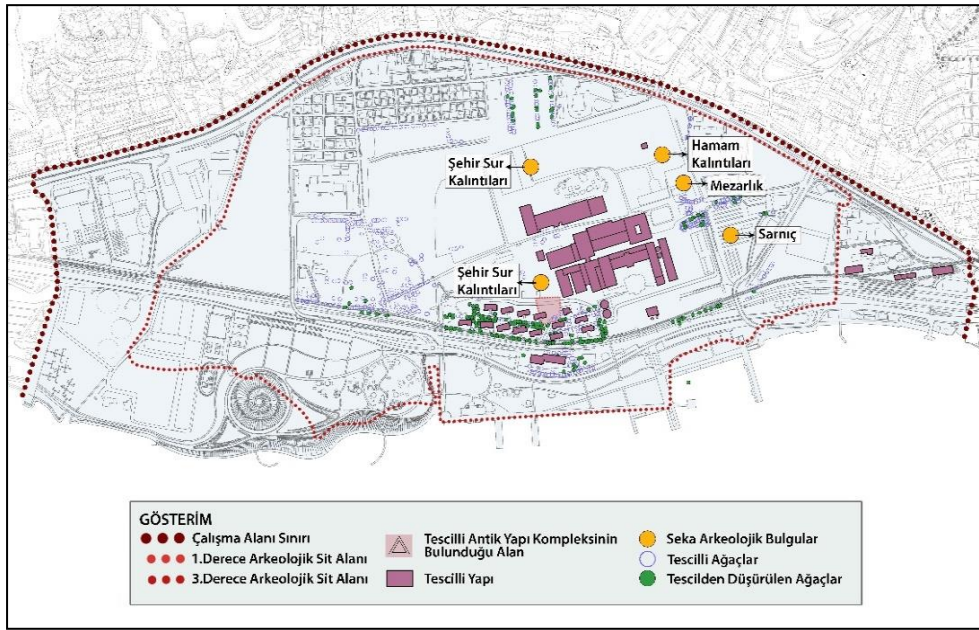

Tescilli Yapı Durumu

Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.06.2003 tarih ve 9849 sayılı kararı ile sınırları belirlenen SEKA Alanı "I. ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı" ilan edilmiştir. I. Derece arkeolojik sit alanı içerisinde Roma Döneminden kalan bulgular sergilenmektedir (SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi, 2010) (Şekil 14).

Şekil 14: Korunacak Unsurlar

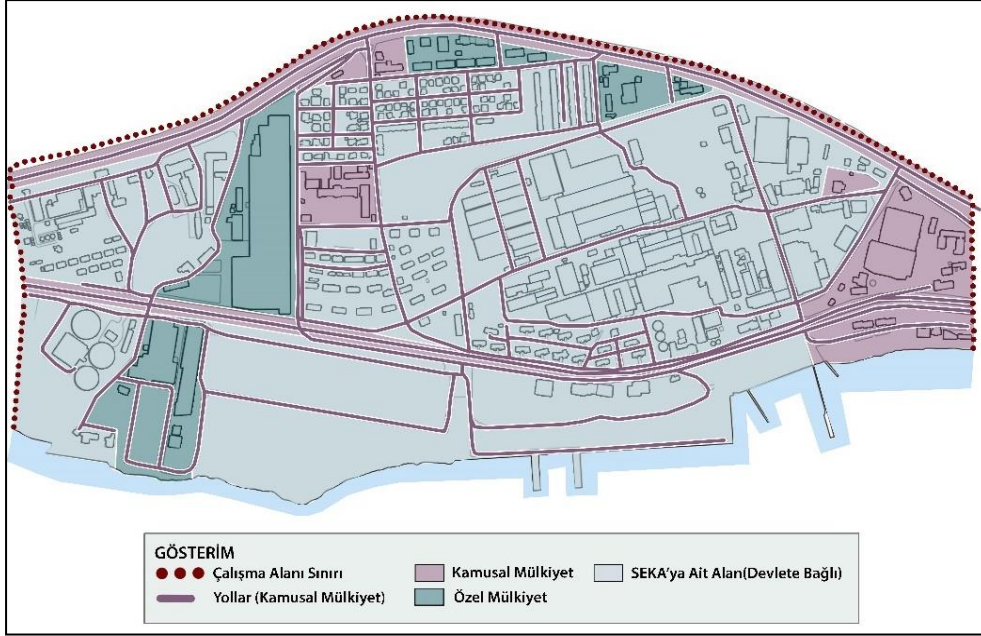

Kaynak: UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli Arkeolojik Bulgulara İlişkin Değerlendirmeler-Korunması Gerekli Doğa Varlıkları-Tescil Durumu.

Mülkiyet Durumu

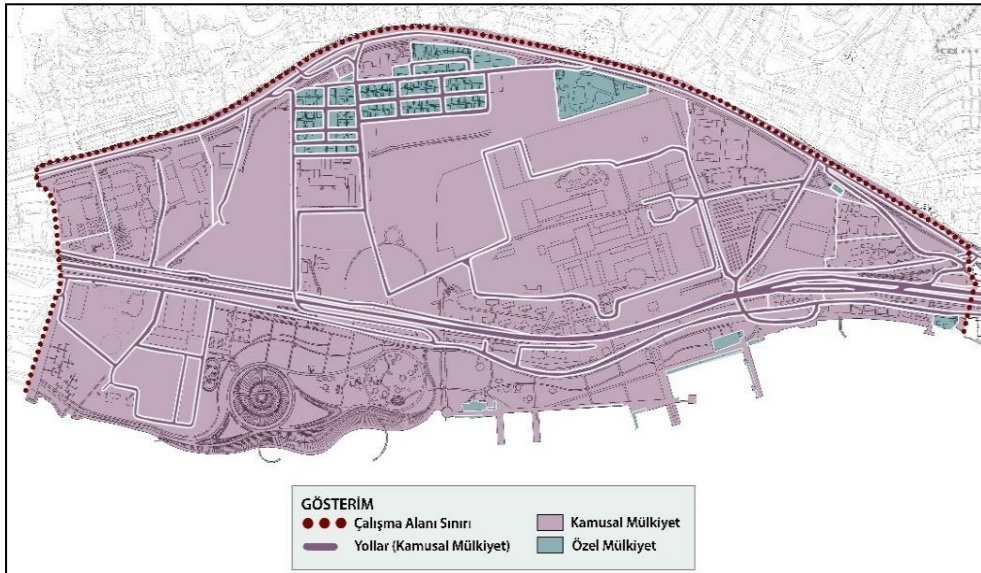
2005 yılında SEKA alanı Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. Zamanında lojman olarak kullanılan ve SEKA bünyesinde olan konutların 2005 yılından sonra mülkiyetleri özelleşmiştir (Dölen, 2014). 1.trafo merkezi, konut alanları ve Sekapark içerisinde yer alan ticaret merkezleri haricinde kalan alanlar kamusal mülkiyete dönüşmüştür (Mülkiyet değişimi için Bkz. Şekil 15-16).

Şekil 15: 1955-2004 Yılları Arası Mülkiyet Durumu Analizi

Kaynak: B. Aktop (kişisel iletişim, 28 Mayıs 2020).

Şekil 16: Mevcut Mülkiyet Durumu Analizi

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

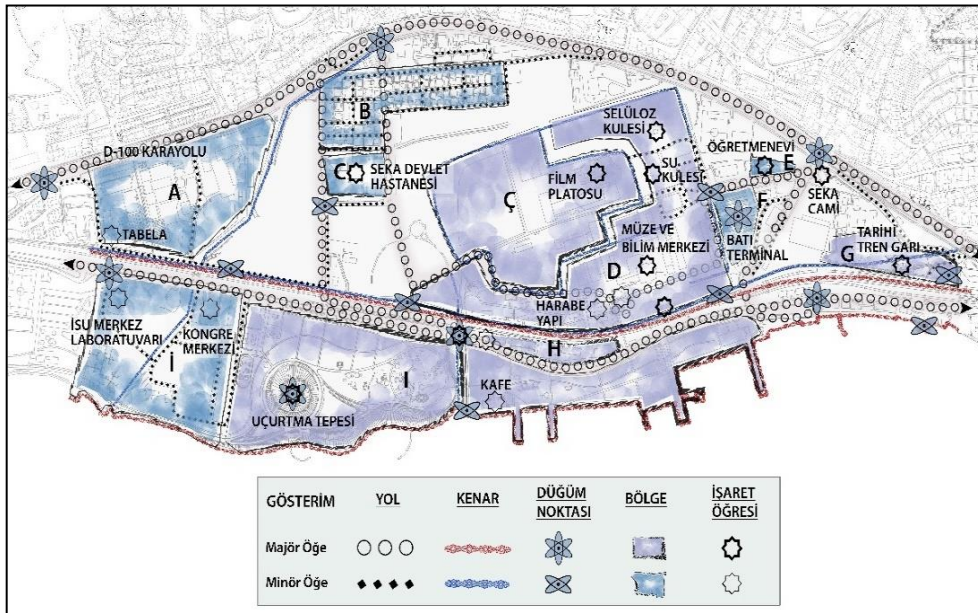

Kentsel İmgeler

Kent kimliğinin oluşumunda kentsel bellek ile kentsel mekân arasındaki ilişkinin yanı sıra kentsel mekânın toplumsal bellekteki karşılığı da önemlidir. Bu bağlamda kentler geçmişte yaşanan olaylar dizisiyle ve farklı deneyimlerin hatırasıyla ifade edilen yerlerdir (Selvi Ünlü, 2017). Bu kapsamda çalışma alanı için kentin hafızasında yer tutan önemli unsurların tespit edilmesinin yanı sıra bu unsurlar arasındaki bağlantılar incelenmiştir.

Lynch Analizi SEKA alanında yoğun kullanıma sahip yeniden işlevlendirilmiş bölgelerinin yanı sıra, görel olarak kullanım dışı kalan/atıl bölgelerinin tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu bölgeler aynı zamanda önerilerin geliştirileceği alanlar olarak ortaya çıkmıştır (Bkz Şekil 17). Analiz alanına ilişkin genel stratejilerin belirlenmesi açısından da temel oluşturmuştur (Bkz Tablo 2).

Şekil 17: Lynch Analizi

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

Bu incelemede Lynch'in kent imgesi (işaret öğeleri, kenarlar, düğüm noktaları, yollar ve bölgeler) olarak tanımladığı unsurlardan yararlanılmıştır. Bu imgelerden baskın olanlar majör öge; geriye kalanlar minör öge olarak kategorilere ayrılmıştır (Ayrıntılar için Bkz. Lynch, çev., 2010). Alan ortak karakteristiklere sahip olan ve dışsal referans olarak kullanılan yedi bölgede incelenmiştir. D-100 Karayolu ile 2.derece yol majör yol iken; daha az kullanılan yollar minör olarak belirlenmiştir. Kente girmeyi sağlayan uçurtma tepesi, batı terminali ve önemli kavşaklar majör düğüm noktası; nerede olduğunu tanımlayan diğer işaret levhaları

ise minör düğüm noktalarıdır. Birçok açıdan ve uzak mesafelerden de görülebilen noktasal referans kaynağı oluşturan film platosu, selüloz kulesi, su kulesi, kâğıt müzesi ve bilim merkezi, tarihi tren garı ve hastane majör işaret ögesi; kültür evlerindeki harabe yapı, laboratuvar, kongre merkezi, kafe ve bazı yüksek tabelalar minör işaret ögesi olarak belirlenmiştir (Şekil 17). SEKA'yı tanımlayan bu imgeler sayesinde hafızalarda yer bırakan çeşitli öğelerin bulunduğu fabrikanın kentsel bellek bakımından önemli bir örnek olduğu ortaya çıkmıştır.

Analizlerden elde edilen sonuçlara göre;

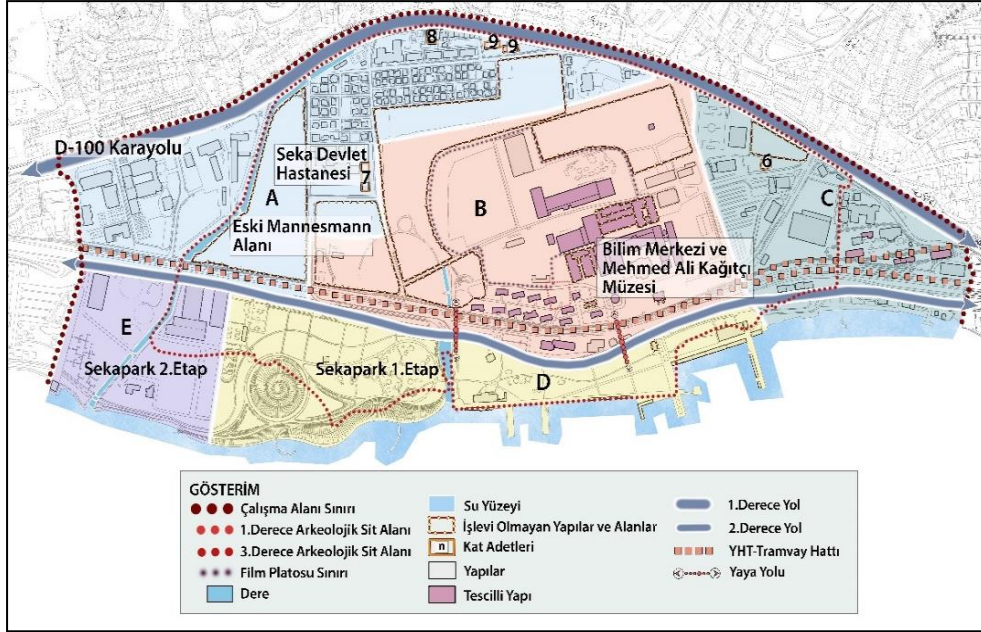
- Arazi kullanım durumu ile mevcutta hangi kullanımların bulunduğu ve ne büyüklükte alan kullandıkları saptanmış, böylece yeni önerilecek kullanımların mevcut kullanımlarla uyumu ve atıl kalan alanların kullanımının sağlanması amaçlanmıştır.
- Ulaşım durumu ile, alanın çevresi ve kendi içindeki bağlantılar tespit edilerek yeni gereksinimlerinin (otopark, yaya yolu, bisiklet yolu, üst geçit vb.) belirlenmesi hedeflenmiştir.
- Kat adetleri ve yapı kalitesi ile yapıların hangi işleve uygun olduğu, müdahale gereksiniminin bulunup bulunmadığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.
- Korunacak unsurlar analizi ile mevzuata göre yapılabilecekler saptanmış, bu doğrultuda arkeolojik alanlar ve tescilli yapılara ilişkin korunarak kullanımlarını sağlayacak öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır.
- Mülkiyete ilişkin analizler, kamusal ve özel mülkiyete konu alanların tespiti ile, kamusal kullanımlara ilişkin önerilerin yerleşimi açısından önemli görülmüştür.

Bu analizlerin birlikte değerlendirilmesi ile Lynch analizi yapılmıştır. Sonuç olarak, potansiyeli güçlendirilecek yapı ve bölgelerin yanı sıra, yeniden işlevlendirilmesi gereken yapı ve bölgeler tespit edilmiştir. Aynı zamanda erişim ile ilgili potansiyel ve sınırlılıklar belirlenmiştir.

SEKA ALANI DÖNÜŞÜM SÜRECİ SONRASI MEVCUT DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

SEKA alanı kentin önemli açık alanlarından biri olmakla birlikte, alanının hemen kuzeyinden geçen ve kentsel ölçekte önemli bir bölücü olan D-100 Karayolu alan ile kent arasındaki bağlantıyı zayıflatmaktadır. Ek olarak YHT-tramvay hattı nedeniyle Tesis kendi içerisinde iki ayrı ana bölgeye ayrılmakta ve bu durum kıyı bölgesi ile kuzey bölgesi arasında bir kopukluğa neden olmaktadır. Mevcut durumuna ilişkin yapılan tespitler ışığında alanın farklılaşan nitelikleri itibariyle beş bölge olarak ayrıştığı saptanmıştır. SEKA'da dönüşüm süreci sonrasında nelerin değiştiği, aykırı olan durumların olup olmadığı bu beş bölgede ayrıntılı incelenmiştir (Şekil 18).

Şekil 18: SEKA'nın Dönüşüm Süreci Sonrası

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

A bölgesi: Eğitim tesislerinin bir arada olması, SEKA Devlet Hastanesinin, konut alanının bu bölgede bulunması, yapıların çoğunun iyi kalitede olması ve D-100 Karayolunun bölgenin sınırından geçmesi bölgenin potansiyelleri arasındadır. Eski Mannesmann alanı büyük bir boşluk oluşturmakta ve farklı kullanımların bir arada bulunması geceleri güvensiz (ölü) alanlar yaratmaktadır. Buna ek olarak alandaki 8 ve 9 katlı yapılar, çoğunluğu oluşturan az katlı yapılarla uyumsuzdur.

B bölgesi: Endüstriyel miras kapsamında yer alan tescilli yapıları barındıran bölge SEKA alanının odağı niteliğindedir. Bilim Merkezi, Kâğıt Müzesi ve Film Platosu'nun bu bölgede yer alması, Seka Park Otel'in iki bölgeyi bağlayıcı bir unsur oluşturması bölgenin potansiyelini artırmaktadır. Arkeolojik kazı alanı olarak belirlenen alanda çalışmaların devam etmemesi ise tarihi bulguların öneminin yansıtılamaması açısından sorun olarak ele alınmıştır.

C bölgesi: Bölgede tescilli yapıların bulunması, Batı Terminali'nin ulaşım açısından önemli bir konumda ve D-100 Karayoluyla bağlantısının olması, Merkez Bankası'na ait olan arsada arkeolojik bulguların bulunması bölgenin potansiyelleridir. Bölgenin spor tesisi, eğitim tesisi ve müzelerden oluşması ve kullanılmayan TCDD Lojmanının bulunması alanda büyük boşlukların ve geceleri kullanılmayan (ölü) bölgelerin oluşmasına sebep olmaktadır. Alandaki 6 katlı yapının diğer yapılarla uyumsuz olması ise bölgenin sorunları arasındadır.

D bölgesi: Derenin rekreasyon alanı ile bütünleşmesi, kıyı hattı boyunca sürekliliği olan 2. derece yolun bölgenin sınırından geçmesi, yaya erişiminin ve

müzeyle olan bağlantının üst geçit ile sağlanması bölgenin potansiyelleri arasındadır. Bölgede yer alan büyük rekreasyon alanı bu özelliği ile potansiyel olmakla birlikte büyük boşlukları nedeniyle güvensiz alanların oluşmasına sebep olmaktadır.

E bölgesi, Sekapark 2.etabın başladığı bölge olması, kıyı şeridinde yer alması, kıyı hattı boyunca sürekliliği olan 2.derece yolun bu bölgenin sınırından geçmesi, bölge içerisindeki yeni yol bağlantılarının Kongre Merkezi ve İSU Laboratuvarına erişimi kolaylaştırması bölgenin potansiyelleri arasındadır. Farklı kullanımların bir arada bulunması sebebiyle geceleri güvensiz alanların oluşması, derenin alan içerisinde keskin bir sınır oluşturması, Atıksu Arıtma Tesisi Sahası'nın kullanılmıyor olması, yayaların demiryolu hattı sebebiyle karşı bölgeye erişiminin zor olması bölgenin sorunları arasındadır.

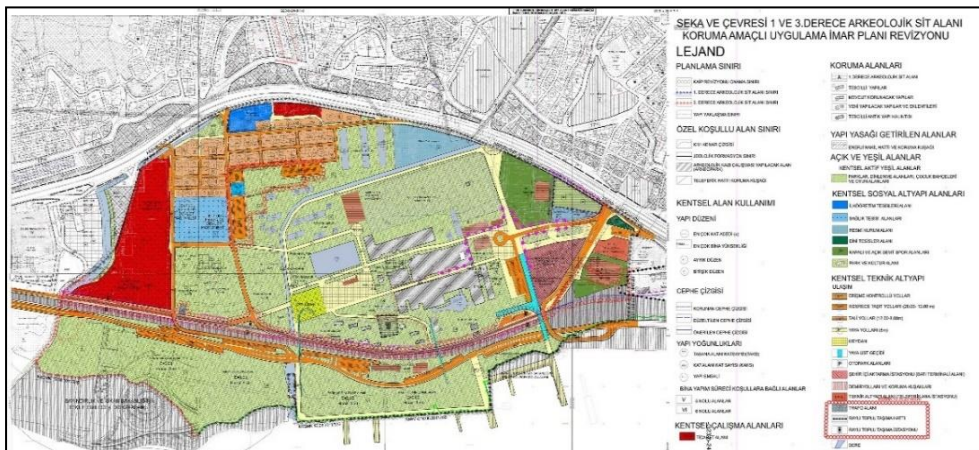
SEKA ALANINDA YAPILAN PLAN VE PROJELERİNİN UYGULANMA DURUMU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1/1000 Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı (KAİP) ile mevcut durum arasında farklılıkların olup olmadığı ve Sekapark Projesi kapsamında yapılan çalışmalar incelenmiştir.

1/1000 KAİP İle Mevcut Durumun Karşılaştırılması

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan alınan SEKA 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Değişikliği Plan Açıklama Raporu (2014) ve 1/1000 KAİP (Şekil 19) mevcut durum ile kıyaslanıp (Şekil 20) planın uygulanma durumu saptanan otuz ayrı bölgede ortaya konmuştur (Şekil 21). Belirlenen otuz ayrı bölgenin 1/1000 KAİP ile mevcut durumun karşılaştırıldığı durum Tablo 1'de detaylı bir şekilde verilmiştir.

Şekil 19: 1/1000 Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı

Kaynak: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Yapı Kontrol Dairesi Başkanlığı, 1/1000 Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı, 2014.

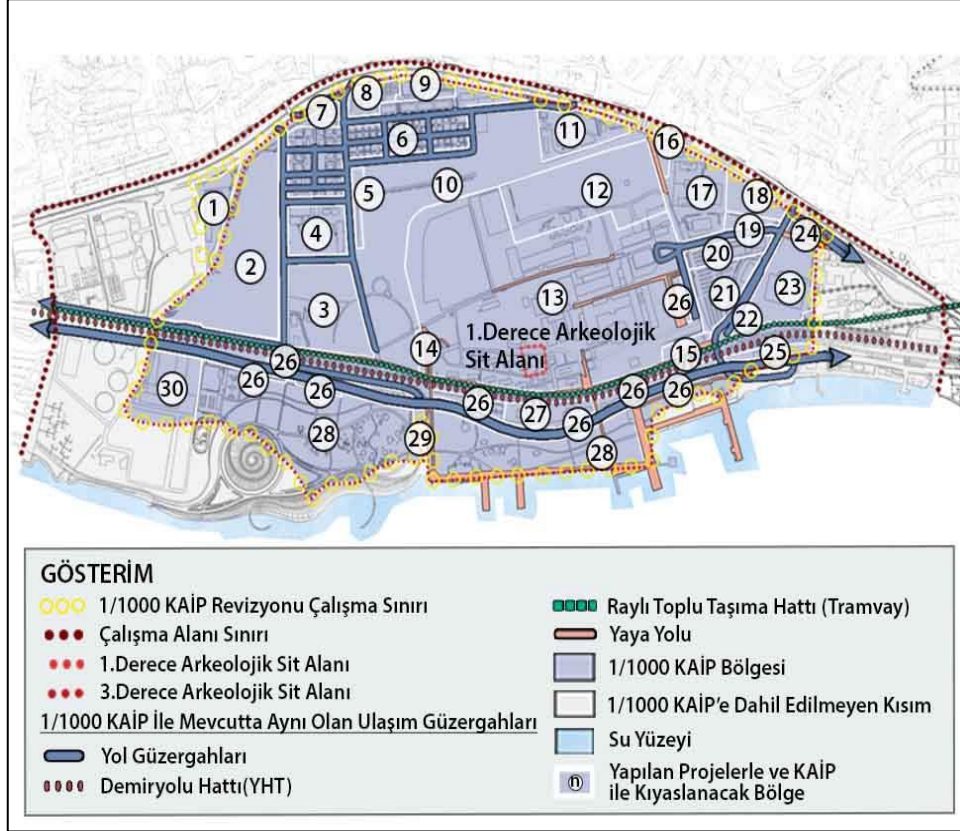
Şekil 20: 1/1000 KAİP ile Mevcut Durumun Karşılaştırılması

Kaynak: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Yapı Kontrol Dairesi Başkanlığı, 1/1000 Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı, 2014; Yazarlar Tarafından Hazırlanan Arazi Kullanım Durumu, 2020'den düzenlenmiştir.

Bu değerlendirmeler ile görüleceği üzere planın hem arazi kullanım kararları hem de yapılaşma koşulları açısından büyük ölçüde uygulamaya geçirilemediği alanlar bulunmaktadır.

Şekil 21: 1/1000 KAİP ile Mevcut Durum Karşılaştırılan Bölgeler

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

Tablo 1: SEKA 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı (KAİP) ile Mevcut Durumun Karşılaştırılması

1.	İş Merkezi olarak planlanan bölge geçmişte Mannesmann'ın idari binalarıyken şuan inşaat alanıdır.
2.	Eski Mannesmann Boru Fabrikası alanı KAİP'te ticaret alanı olarak planlanırken mevcutta boş arazidir.
3.	Önerilen park ve oyun alanının bir kısmı mevcutta otopark olarak kullanılırken diğer bir kısmı ise anı evi olarak kullanılmaktadır. Plandaki yol bağlantısı tramvayla aynı hizadan devam ederken mevcutta müzenin önünden geçmektedir.
4.	Plana uyumludur.
5.	Bir kısmı otopark alanı diğer bir kısmı da dini tesis olarak önerilen bölge mevcutta sadece otopark alanı olarak kullanılmaktadır.
6.	3 katlı olması planlanan yapılar mevcutta 5 ve 9 katlıdır. Yaya yolu olarak planlanan kısımlar ise mevcutta taşıt yolu olarak kullanılmaktadır.
7.	Park olarak planlanan bu bölge mevcutta enerji nakil hattı ve spor tesisi olarak kullanılmaktadır.
8.-9.	Plana uyumludur.
10.	Planda park ve kültür alanı, otopark alanı ve 1-2 kattan oluşacak yapılar önerilmiştir. Mevcutta çocuk parkı, ağaçlık alan ve otopark alanı olarak kullanılmaktadır.
11.	Plana uyumludur.
12.	Arkeolojik kazı alanı olarak planlanan bölge şu an yeşil alan olarak kullanılmaktadır.
13.	Planda meydan, yaya yolları ve yaya üst geçitleri önerilmesine rağmen yaya yollarının ve yaya üst geçitlerinden sadece bir kısmının yapıldığı görülmektedir.
14.	Plana uyumludur.
15.	Otopark alanı olarak planlanan bu bölge mevcutta kültürel tesis alanının bir kısmına dâhil olurken diğer bir kısmı da belediye hizmet alanı olarak kullanılmaktadır.
16.	Yaya yoluna dâhil edilerek planlanan bu bölge mevcutta SEKA Kültür Parkı olarak kullanılmaktadır.
17.	Plana uyumludur.
18.	Park olarak planlanan bu bölge şu an boş arazidir.
19.	Planda 3 katlı yapı önerilmiş olmakla birlikte şu an 6 katlı yapı bulunmaktadır.
20.	Yaya yolu ve park olarak planlanan bölge mevcutta resmi kurum, eğitim tesisi ve batı terminalinin devamı olarak kullanılmaktadır.
21.	Terminal olarak planlanan bu bölgenin mevcutta bir kısmı spor tesisi olarak kullanılmaktadır.
22.	Bir kısmı demiryolu bir kısmı spor tesisi olarak planlanan bu bölge mevcutta resmi kurum olarak kullanılmaktadır.
23.	Spor tesisi ve teknik altyapı alanı olarak planlanan bu bölge mevcutta spor tesisi olarak kullanılmaktadır.
24.	Otopark alanı ve yaya yolu olarak planlanan bölge çay ocağı, yaya yolu ve otopark alanı olarak kullanılmaktadır.
25.	Demiryolu olarak planlanan bu bölgenin bir kısmında 3 katlı konutlar bulunmaktadır.
26.	Plana uyumludur.
27.	Park ve kültür alanı olarak planlanan bölgede tescilli yapılar bulunmaktadır.
28.	Planda 1 katlı olması önerilen yapılar mevcutta 2 katlıdır.
29.	Plana uyumludur.
30.	Planda park ve dinlenme alanı olarak planlanan bu bölge kültürel tesis olarak işlevlendirilmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Sekapark Projesi

Sekapark projesi alanının mülkiyetinin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne geçmesinin ardından, kullanımını sağlamak üzere Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen bir projedir. Kıyı bölümünde bir rekreatif alan düzenlemesi içeren "SEKA Park Kentsel Tasarım ve Mimari Projesi" ve Bilim Merkezi ve Kağıt Müzesinin bulunduğu bölümde ise "Seka Kültür Alanı Projesi" olarak geliştirilmiştir. Sekapark'ın tasarım projesi 2006'da başlayıp etaplar halinde uygulanmıştır. Projenin temeli 3 ana etaba dayanmaktadır. Projenin ilk etabı kıyı alanının rekreasyon, park, dinlenme, oyun ve piknik alanı olarak projelendirilmesi; kafeterya, spor alanları, yürüyüş alanları, bisiklet parkurlarının yapılmasıdır. Bu etap kapsamında öncelikle rekreatif amaçlı düzenlemeler yapılmış, uygulama tamamlanmıştır. Projenin ikinci etabı SEKA kültür alanının planlanması olup, bu kapsamda işlevini yitirmiş tesislerin yeniden işlevlendirilmesi amaçlanmıştır. Projenin üçüncü etabı ise sanayi alanındaki bina ve yapıların modernize edilerek bilim ve kültür alanı olarak kullanılmasıdır. Bu kapsamda "Bilim Merkezi" ve "SEKA Mehmet Ali Kağıtçı Müzesi" açılmıştır (Uzun, 2014; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2016).

1. Etap ve 2. Etap Projeleri tamamlanmış; 3.derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenen alanda KAİP hazırlanmış ve alanın dönüşümü 3. Etap çalışmalarında gerçekleştirilmiştir. Peyzaj öğeleriyle desteklenen Sekapark'ın 1. ve 2. Etabındaki rekreatif alanlar kente hizmet etmektedir. Proje süreci ve aşamaları Şekil 22'de özetlenmiştir.

Şekil 22: Sekapark Projeleri

Kaynak: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Müzeler Müdürlüğü, SEKA Kağıt Müzesi Sunumu, 2016.

3. Etapta yer alan 1. Kâğıt Fabrikası'nın işlev kazandırılması sonucu Bilim Merkezi'ne ve SEKA Mehmed Ali Kâğıtçı Müzesi'ne dönüştürülmesi ile önemli bir endüstriyel miras alanı korunmuştur (Şekil 23).

Şekil 23: Sekapark Etaplamaları ve Fonksiyonlar

Kaynak: Gemici, B. (2011). *Eski endüstri alanlarının yeniden işlevlendirilmesinde kentsel kalite ve değer artışına ilişkin kullanıcı algısı: İzmit- Sekapark örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

SEKA ALANININ KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLMESİNE İLİŞKİN GENEL İLKELER VE YENİDEN İŞLEVLENDİRMEYE YÖNELİK ÖNERİLER

SEKA alanının dönüşüm/değişim sürecine ilişkin analizler, alanın mevcut durumuna ilişkin yerinde yapılan analizler ile Koruma Amaçlı İmar Planı ve Sekapark Projesi ile uygulanma durumunu ilişkin değerlendirmelerden yola çıkılarak aşağıdaki önerilere ulaşılmıştır. Öncelikle alanın kentsel bellekteki yeri ve önemi nedeniyle, endüstriyel miras alanı olarak korunması ve sürdürülmesine yönelik genel ilkeler belirlenmiştir. İkinci olarak ise alanda işlevsiz yapılar ve işlevsiz alanlar belirlenmiş; öneriler de bu doğrultuda yapılara ve alanlara ilişkin olarak ve benzer örnekler gözetilerek geliştirilmiştir (Şekil 26). Öneri getirilen bölgelerin ve yapıların fotoğrafları Şekil 29'da verilmiştir.

Genel ilkeler aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Karma kullanım ve boş/atıl kalan alan ve yapıların yeniden işlevlendirilmesi açısından; alanın tüm kentlilere hizmet etmesi için kamusal kullanım olanakları ve çeşitliliği artırılmalıdır.
- SEKA alanı ile kent arasında erişim büyük ölçüde yaya geçidi düzenlemeleri ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu geçitler farklı dil ve standartlarda olup,

başlangıç ve bitiş yerleri itibariyle ıssız/güvenlik sorunu içeren, estetik gereksinimleri karşılamayan ve bisiklet erişimi gibi ek fonksiyonları içermeyen özelliklerdedir. Birer tasarım unsurundan çok mühendislik projesi olarak ele alınan yapıların (Şekil 24) erişim olanaklarının işlevsel, estetik ve çok amaçlı kullanımı sağlamaya yönelik bütüncül yaklaşımlarla ele alınması gerekmektedir.

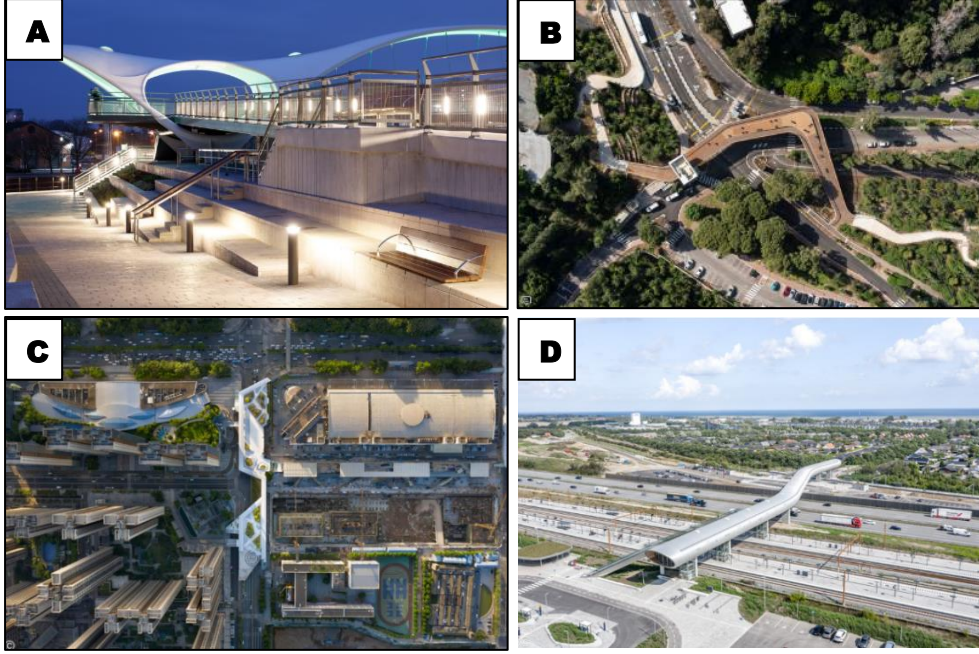
- Ulaşım stratejileri açısından önemli bir bölücü olan D-100 Karayolu ve SEKA alanı içinde bir bölücü olan demiryolunun bu etkilerinin azaltılmasına yönelik çözümlerin iyileştirilmeli (Şekil 25), alan içinde yaya dolaşım ve bisiklet erişim olanakları artırılmalıdır.
- Kültürel ve mimari özelliklerin korunması açısından; alanın arkeolojik niteliği de göz önünde bulundurularak, kazı alanları geliştirilmeli, var olan bulguların sergilenmesi sağlanmalı, tescilli yapılar var olan bütün değerleri ile birlikte (mekan özellikleri, ekipmanları, anı değerleri vb.) projelendirilerek uygun işlevlerle korunmalıdır.
- Kent ve çevre kalitesi açısından; alanın sahip olduğu mevcut sosyal altyapı alanlarına ek olarak hem kentin hem de bulunduğu bölgenin ihtiyaç duyduğu yeni kullanım alanlarıyla yeni deneyim olanaklarının yaratılması, peyzaj kalitesinin iyileştirilmesi sağlanmalıdır.
- Yapıların iyileştirilmesi açısından; tescilli yapılara ilişkin röleve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanarak uygulanmalı; yeni yapılar tescilli yapılara kitle konum ve gabari açısından uyumlu olmalıdır.
- Ekonomik gelişim, imaj kazandırma ve turizm aktiviteleri açısından; alanın hem gece hem de gündüz kullanılmasını sağlayarak kullanım çeşitliliği sunan karma kullanım alanlarının geliştirilmeli, kullanıcıların temel tüketim gereksinimlerini karşılayan ve alanda daha uzun süre vakit geçirmelerine olanak sağlayan ticari birimler konumlanmalı, film platosunun minyatürü yapılmalıdır.

Şekil 24. SEKA Park Alanındaki Mevcut Yaya Üst Geçitlerinden Örnekler

Kaynak: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2020

Şekil 25. Yaya Üst Geçit ve Platformlarına İlişkin Dünya Örnekleri

<p>A. Hull/Birleşik Krallık (2021) Trafığı yoğun otoyol üzerinde yaya ve bisiklet yollarını iyileştiren ve şehir merkezini sahile bağlayan geçiş olarak tasarlanmıştır.</p>	<p>B. Hayfa/İsrail (2020) Şehir ve Teknoloji Enstitüsü Kampüsü arasında ilişki kuran bir gezinti yolu olarak tasarlanmıştır.</p>
<p>C. Shenzhen/Çin (2020) Yapay unsurlarla ve peyzaj öğelerinin entegrasyonun amaçlandığı yaya platformu uygulamasıdır.</p>	<p>D. Koge/Danimarka (2019) Otoyol ve demiryolu nedeniyle bölünmüş iki bölgeyi uzun bir yaya geçidi tasarımı ile konforlu ve estetik olarak bağlamaktadır.</p>

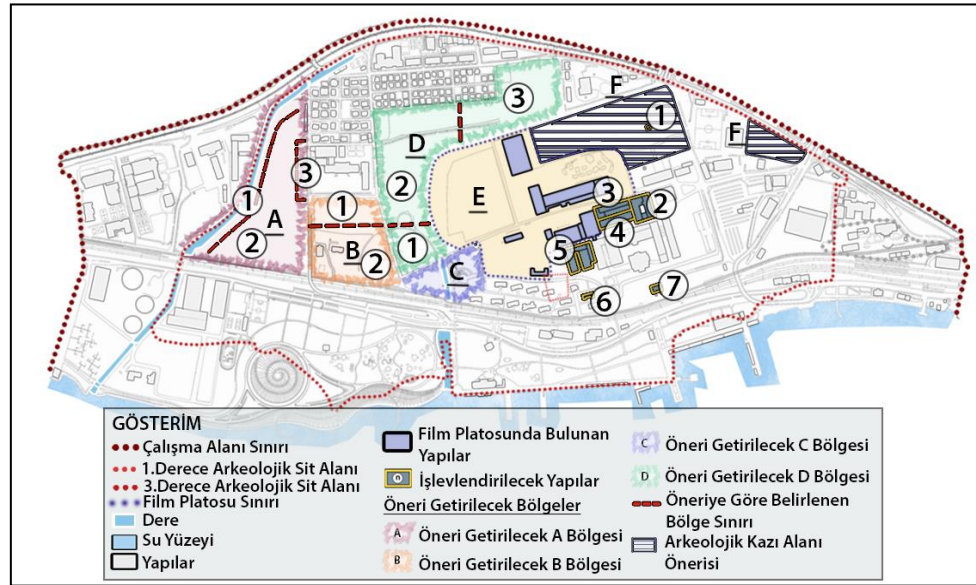
Kaynak: <https://www.archdaily.com/search/projects/categories/pedestrian-bridge>
(Erişim Tarihi: 13.01.2022) kullanılarak oluşturulmuştur.

Ayrıca bölgelere göre geliştirilen öneriler de aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2: Belirlenen Bölgelere Göre Öneriler

Strateji Türleri	Uygulama Önerileri	A Bölgesi	B Bölgesi	C Bölgesi	D Bölgesi
Ulaşım Stratejileri	Bisiklet yolu	√	√	√	√
	Yaya üst geçidi	√			
	Otopark düzenlemesi		√		√
	Yaya yolu düzenlemesi		√		
Kent ve Çevre Kalitesi	Park ve yeşil alan	√			
	Park ve mesire alanı				√
	Park ve meydan			√	
	Eğitim tesisleri	√			

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

Şekil 26: SEKA Alanına Getirilen Öneriler

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

SEKA alanı yapılan analizler ve Lynch analizi temelinde olmak üzere yoğun kullanıma sahip alanlardan daha çok işlevsiz/atıl kalan alanlar dikkate alınarak ve birbiriyle etkileşimi sağlayacak öneri kullanımlar dahilinde altı bölgeye ayrılarak çevresiyle de bir bütün şeklinde değerlendirilmiştir. Arkeolojik açıdan verilerin tespit edildiği ve 1. Derece arkeolojik sit alanı olan bölge ayrı bir bölge olarak kabul

edilmiştir. Diğer bölgeler ise mevcut işlevlerle bütünleşme potansiyeline ve temel sınır unsurlarına (yol, dere vb.) göre belirlenmiştir.

A bölgesi: KAİP'te bu bölge ticaret alanı olarak önerilmiştir. Alanın tamamının ticaret bölgesi olması müzeyle arasındaki bütünlüğü sağlamayacaktır. Bu yüzden, 1 numaralı bölgede dereyle bütünleşik olacak şekilde yeşil alan ve eğitim tesisleriyle müze arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek için dere üzerinden köprüyle alana geçişin sağlanması önerilmiştir. 2 numaralı bölgede arkeolojik sit alanına müdahale edilmeden alanın spor tesislerine dönüştürülmesi ve yeşil alanla bütünleşik bir şekilde tasarlanması önerilmektedir. 3 numaralı bölgede ise hastaneye hizmet edecek mevcuttaki ticaret alanına ilave ticaret önerisi getirilmiştir.

B bölgesi: KAİP'te bu bölge park ve kültür alanı olarak önerilmiştir. Fakat bölgeye çevresindeki kullanımlara da hizmet edecek şekilde farklı öneriler getirilmiştir. Otopark olarak kullanılan 1 numaralı bölgenin hastaneye hizmet edebilmesi için uygun bir şekilde tasarlanması gerekmektedir. Halihazırda bu bölge aynı amaçla, ancak düzensiz olarak kullanılmaktadır (Bkz Şekil 27).

Şekil 27: 1 Numaralı Bölgede Hastaneye Hizmet Eden Düzensiz Otopark Alanı

Kaynak: Google Earth (2022)'den düzenlenmiştir.

2 numaralı bölgede trafonun etrafına koruma amaçlı yeşil bant uygulanıp kültür evleri ile bu bölgede bulunan anı evinin C bölgesiyle bir bütün olarak tasarlanması önerilmektedir.

C bölgesi: KAİP'te bu bölge park ve meydan olarak önerilmiştir. Bu bölgeye önerilen meydan ve parkın kültür evleri ile alanın bağlantısını güçlendireceği düşünülmektedir. Dereyle bütünleşik bir meydan-kafe tasarısı ve kültür evlerinden alana bağlanan bisiklet yolu önerilmektedir.

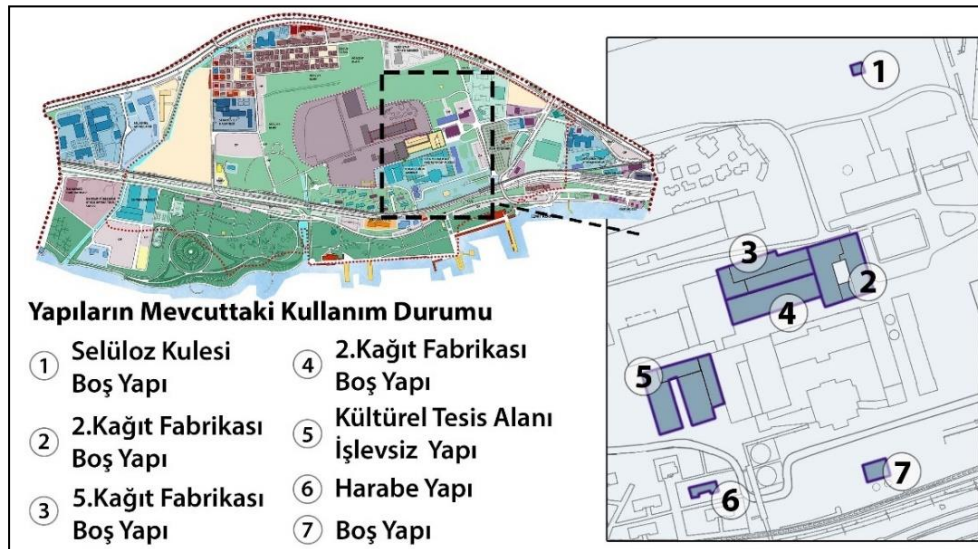
D bölgesi: KAİP’te bu bölgeye park ve oyun alanı, dini tesis, otopark alanı ve yeni yapılar önerilmiştir. Fakat alanda yeni yapıların yapılması alanın 3.derece arkeolojik sit alanı içerisinde yer alması sebebiyle doğru olmayacaktır. Alanın yakınında başka bir dini tesisin bulunması değerlendirilerek farklı öneriler geliştirilmiştir. 1 numaralı bölgeye tarihi film ve dizi çekimlerine ev sahipliği yapan film platosunun minyatürü önerilmiştir. Bu sayede SEKA Kültür Alanı bir noktada değerlendirilip müzeye gelen ziyaretçilerin artmasında da etken rol alacaktır. 2 numaralı bölgeye tüm kullanımlara hizmet verecek bir konumda otopark alanı, 3 numaralı bölgede yer alan trafo merkezinin etrafına yeşil alan ve konut merkezine hizmet verecek mesire alanı önerilmiştir. D-100 Karayolundan alana bisikletle geçiş sağlanacak ve mevcut bisiklet yollarıyla bütünleşerek kurgulanacaktır.

E bölgesi: KAİP’te de önerildiği gibi alan tekrar “Arkeolojik Kazı Alanı” olarak belirlenmelidir ve çalışmalar tamamlandıktan sonra ziyarete açılmalıdır. Böylelikle SEKA alanının arkeolojik açıdan sahip olduğu değer de kente geri kazandırılacaktır.

F bölgesi: KAİP’te bu bölge 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı statüsünde olması nedeniyle kesin yapı yasağı olan alandır. İnşaat esnasında arkeolojik bulgulara rastlanılan ve şuan işlevsiz olan alan “Arkeolojik Kazı Alanı” olarak belirlenmeli çalışmalar tamamlandıktan sonra ziyarete açılmalıdır. Bu öneriyle tarihle kültürün bir arada yer alması hedeflenmektedir.

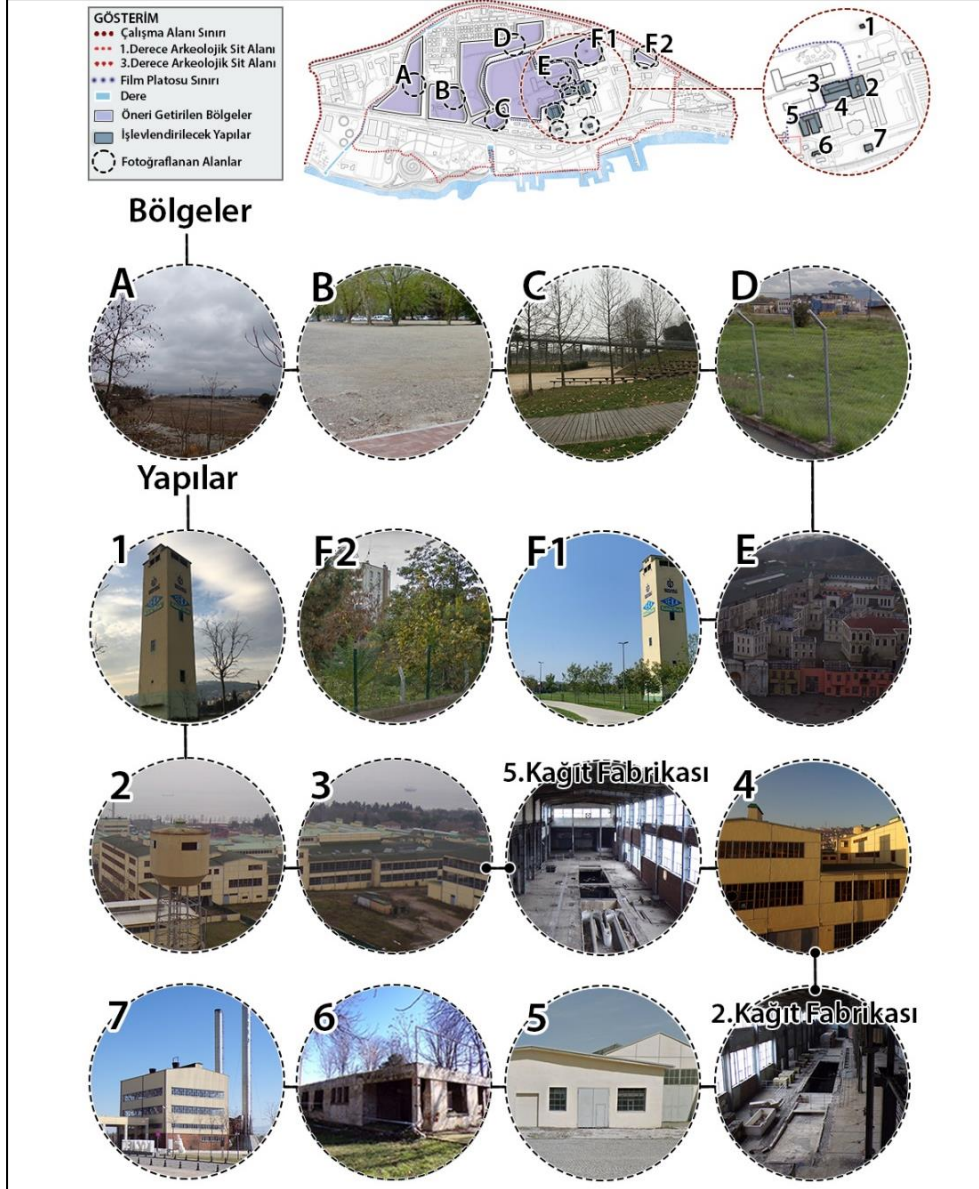
Alanda işlevi olmayan 7 yapının kültürel miras alanında bir bütün olarak algılanılması hedeflenmiştir (Şekil 28). İşlevlendirilecek yapılar örnek alınan işlevli yapılarla birlikte gösterilmiştir (Şekil 30).

Şekil 28: İşlevi Olmayan Yapılar

Kaynak: Yazarlar tarafından yapılan alan çalışmaları sonucunda üretilmiştir.

Şekil 29: Öneri Getirilen Bölge ve Yapıların Mevcut Durumuna İlişkin Görünümler

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Bu yapıların mevcutta işlevlendirilerek kullanımı sağlanan Bilim Müzesi, SEKA Mehmed Ali Kâğıtçı Müzesi, film platosu kullanımları ile bütünleşecek ve onları tamamlayacak biçimde işlevlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca bu önerilerle kültürel ve endüstriyel mirasa sahip olan SEKA alanı bir cazibe noktası

haline gelerek geçmişin izlerini gelecek nesillere aktarmaya devam edecektir. Böylece hem yapıların korunması, hem de kullanılarak sürdürülmesi sağlanabilecektir. Kentin ve bölgenin kamusal ve kültürel kullanım ihtiyaçları doğrultusunda Şekil 30'da verilen başarılı örnekler de dikkate alınarak yapıların özelliklerine uygun yeni fonksiyonların düzenlenmesi mümkün olabilecektir.

Şekil 30: Yapılara Önerilen İşlevler

İşlevlendirilecek Yapılar	Örnek İşlevli Yapı
① Selüloz Kulesi Boş Yapı	Galata Kulesi Gezen Mimmar, (2017) Eğlence Merkezi Hilton-Bursa Speedcity'de Formula Simülasyonu Heyecanı, (bt)
② 2.Kağıt Fabrikası Boş Yapı	Bayazhan Gaziantep Kent Müzesi Şahinbey Belediyesi, (bt) Sci-fi Dine-in Sinema Salonu Wannart, (2018)
③ 5.Kağıt Fabrikası Boş Yapı	Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Yaşam, (2017)
④ 2.Kağıt Fabrikası Boş Yapı	Kağıt Restorasyon ve Konservasyon Atölyesi Arkistanbul, (bt)
⑤ Kültürel Tesis Alanı İşsüz Yapı	Bahçeli Kafe-Restoran Sf GIRL, (2015)
⑥ Harabe Yapı	Başalan İstanbul Kamera Müzesi Müze Sergi Tasarımı ve Yapım İşleri, (bt)
⑦ Boş Yapı	İzmir Milli Kütüphane İzmir Milli Kütüphane, (bt)

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Yapılara getirilen işlevler amaç ve gerekçeleri ile birlikte aşağıda özetlenmiştir:

1 No'lu Yapı: Selüloz Kulesi'nin yeniden işlevlendirilmesiyle Galata Kulesi gibi ziyarete açık hale gelmesi amaçlanmıştır. Böylelikle SEKA alanının tamamının görülebileceği bir seyir noktası oluşturulacaktır.

2 No'lu Yapı: 4 kattan oluşan 2. Kâğıt Fabrikası'dır. Arkeolojik bulgulara rastlanılan bölgelerin (F1, F2) "Arkeolojik Kazı Alanı" olarak belirlenmesinin ardından ortaya çıkacak arkeolojik bulguların sergilenebileceği ve SEKA'nın bulunduğu alana ait Roma dönemi yapı ve kalıntılara ilişkin bilgilerin aktarılabilmesi için bir mekânın olması önemlidir. Bu kapsamda kazı alanına yakın olan yapının zemin katı "Kent Müzesi" olarak önerilmiştir. Yapının büyüklük ve formu Gaziantep Kent Müzesi olarak işlevlendirilen Bayazhan'a benzemektedir, bu nedenle belirtilen ihtiyacı karşılayacağı değerlendirilmiştir. Müze önerisi ile restore edilecek olan tescilli yapı, diğer önerilerin birbirleriyle entegre edilmesinde önemli bir avantaj sağlayacaktır. Farklı kullanıcı profillerine hitap edebilmesi için yapının 2. ve 3. katı, "Eğlence Merkezi"; 4. katı ise "Sinema Salonu" olarak önerilmiştir. Büyük boşluklara sahip yapının içerisine Bursa örneğinde verilen eğlence merkezindeki gibi çeşitli eğlence ekipmanlarının yerleştirilme imkânı vardır. Yapının en üst katının Sci-fi Dine-in örneğindeki gibi düzenlenmesi durumunda SEKA'nın geçmişteki "Yazlık Sinema" değeri bugüne taşınabilecektir. Örnekteki sinema salonu aynı zamanda restoran imkânı da sunmaktadır. Böylelikle müzede ve eğlence merkezinde zamanını geçiren kişilerin dinlenme imkânı olacaktır. Bu da SEKA'da geçirdikleri zamanın artmasına ve kültürel değerlerin korunabileceği bir ortamın hazırlanmasına olanak tanyacaktır.

3 No'lu Yapı: Müzelerin bir arada konumlanması daha cazip bir kültürel miras alanı yaratılmasını sağlayacaktır. Yüksek bir yapı olan 5. Kâğıt Fabrikası'na Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi örneğindeki gibi bir "Oyuncak Müze" önerisi getirilmiştir. Ayrıca yapının mekânsal özellikleri yapı içinde oyun alanları ve aileler için dinlenme alanları gibi ilave düzenlemelerin yapılabilmesine de olanak sağlayabilecektir.

4 No'lu Yapı: 2. Kâğıt Fabrikası'nın tek katlı bölümüdür. Müzede yer alan her türdeki kâğıt eserin restorasyonunun ve konservasyonunun yapılması çok önemlidir. Bu kapsamda Kâğıt Müzesi'ne yakın konumda ve Müze'nin bu ihtiyacına yönelik olarak yapıya "Kâğıt Restorasyon ve Konservasyon Atölyesi" önerisi getirilerek tarihi eserlere yeniden hayat verilmesi amaçlanmıştır.

5 No'lu Yapı: Yapı, Film Platosu ve Bilim Merkezi'nin yanında konumlanmaktadır ve farklı işlevler üstlenen kültür evlerini gören bir manzara sahiptir. Artacak ziyaretçi sayısının temel ihtiyaçlarının bu tescilli yapıda düzenlenecek "Bahçeli Kafe-Restoran" önerisi ile karşılanması amaçlanmıştır. Bu sayede diğer öneri kullanımlara ek olarak bu yapı ile de SEKA'da geçirilecek zamanın artırılması sağlanmış olacaktır.

6 No'lu Yapı: Kültür evleri olarak geçen dernek, müdürlük, dokümantasyon merkezi gibi çeşitli kullanımları barındıran bu alanda yer alan tek katlı harabe yapı Başalan İstanbul Kamera Müzesi örneğindeki gibi “Fotoğraf Müzesi” olarak önerilmiştir. Ayrıca dokümantasyon merkezine yakın konumda olan tescilli yapı restore edilerek fabrika döneminden günümüze kronolojik olarak fotoğrafların sergilenebileceği önemli bir mekân sağlayacaktır.

7 No'lu Yapı: Çevresinde bulunan eğitim tesislerinin ihtiyaç duyabileceği bir kullanım türü olarak “Kütüphane” önerisi hem yapının mekânsal nitelikleri ile hem de yakında yer alan Müze kullanımı ile uyumludur. Tek katlı bu yapı yükseklik ve büyüklük olarak benzerlik gösteren İzmir Milli Kütüphane örneğindeki gibi “Halk Kütüphanesi” olarak önerilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmişteki kent yaşamının önemli belirleyicilerinden biri iş yeri ve konut ilişkisinin bütünlüğüdür. Kentliler çalışma hayatının büyük bölümünü bu alanlarda geçirdiğinden bu alanlara aidiyet gelişmiş ve sonuçta iş ve sosyal yaşama ilişkin oluşan bellek yer'in ruhunu (sense of place) oluşturmuştur. Dolayısıyla endüstriyel mekânların kapanması, gelecek nesillerin kolektif hafızalarında bir boşluğa neden olur. Bir başka deyişle bu endüstriyel miras alanları mekânsal pratikler ve duygular arasındaki ilişkinin sembolleri olarak yer bağlılığının ve kolektif anıların nirengi noktalarıdır (Barthel, 1996; Pusca, 2010).

Günümüze ulaşan bu endüstriyel alanların, kültür miras değeri, sadece mekâna ve maddi unsurlara ilişkin olmayıp aynı zamanda bu öğelerle ilişkili insanlar, sosyal yaşam, işlevler gibi somut olmayan miras değerlerini de barındırmaktadır. Dolayısıyla bu endüstriyel miras alanları hem ülke ve kent ölçeğindeki misyonu hem de geçirdiği süreç nedeniyle yer'in ruhu ile birlikte değerlendirilmelidir (Fu, 2012, ss. 22-26). Bir başka deyişle bu alanlarda korunması-yaşatılması gereken değerler sadece tescilli yapılar değil, alanın tamamıdır.

SEKA Kâğıt Fabrikası ve aynı dönemde gerçekleştirilen diğer Kamu İktisadi Teşebbüsleri ulusal kimliğin ve kültürün de önemli unsurlarıdır. Çünkü bu yapılar dönemin modernleşme projesinin birer simgesi olmanın yanı sıra ulusun ekonomik özgürlüğünün sağlanmasına etki eden yapı taşları olarak, ülkenin ulusal tarihi içinde de yer tutarlar. Buna karşın 1980 sonrası ortaya çıkan özelleştirme politikaları ile bu özellikteki pek çok alanın, sadece ekonomik değerine ve faaliyetin sürdürülebilirliğine bakılarak işlevi sonlandırılmıştır. Endüstriyel miras kavramının görece olarak yeni olması ve ülke koruma pratiği içinde yakın zamanda yer bulması, işlevini kaybeden bu alanlar kaybedilmiştir. SEKA Kâğıt Fabrikası'nın özelleştirilmesinin daha geç dönemde gündeme gelmesi bu alanda bazı unsurların korunmasını sağlamıştır.

Endüstriyel miras alanlarının ve yapılarının kentin diğer korunacak unsurları ile birlikte ele alınması ve bu doğrultuda planlanması önemlidir. Dolayısıyla, bu

alanlara ilişkin öneriler, kent bütünü ile ilişkileri düşünülerek, kent kimliği ile uyumlu ve kentlilerin uzlaşabileceği kamusal kullanımlar öncelikli projelerle geliştirilmelidir.

Endüstrileşme, kent tarihinin bir dönemini, mekânsal, sosyal ve ekonomik yönleriyle etkilemiştir. Ancak, kentlerde teknolojik gelişmelerle yaşanan dönüşüm, hizmet sektörünün gelişmesi ve ağırlık kazanması ile birlikte ağır sanayi alanları yavaş yavaş kent merkezlerini terk etmeye başlamıştır. Bu alanların kullanım/dönüşüm sürecine bağlı olarak kentsel bellekte kopuşlara neden olabilecek sorunlar da ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle endüstri yapıları, tarihi kimliği yansıtan ve oluşturan öğelerden biri olarak, kentsel belleğin devamlılığını sağlamakta önemli yapı taşları olarak ele alınmalıdır (Büyükarıslan ve Güney, 2015).

Bu metinde Kocaeli kenti için, kentin sanayi ile gelişiminin ilk unsurlarından biri olan ve bu özelliği ile kentin toplumsal yapısını da etkileyen ve yakın dönemde endüstriyel kullanım olanağını kaybederek yeniden işlevlendirilen bir dönüşüm örneği olarak SEKA Kâğıt Fabrikası ve çevresi incelenmiştir. Uzun yıllar boyunca üretime devam eden SEKA Kâğıt Fabrikası var olduğu dönemde İzmit'in kentsel yaşamını tümüyle etkilemiştir. Sahip olduğu endüstriyel miras ve kültürel miras değeri ile İzmit kentinin kimliğinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir.

Kentsel yaşamın gerektirdiği ihtiyaçların karşılanamamasıyla ortaya çıkan problemleri çözebilmek için kentsel dönüşüm projeleri yöntem olarak seçilmiştir. Hızla gelişip büyüyen kentte SEKA alanının eski önemini yitirmemesi ve çöküntü alanlarına dönüşmemesi adına yeniden işlevlendirme çalışmaları gündeme gelmiştir.

Alanda yeniden işlevlendirme kapsamında gerçekleştirilen SEKA Kâğıt Müzesi ve Kocaeli Bilim Merkezi projesi için temel ilkeler; mevcut endüstriyel izlerin mümkün olduğunca yerinde korunması; fabrikanın özgün plan şemasına, yapım tekniği ve cephe düzenine sınırlı düzeyde müdahale edilmesi; hamur ve üretim ünitelerinin müze amaçlı kullanımı; ikmal ünitesinin kültürel ve eğitim amaçlı kullanımı; kâğıt üretiminin sürdürülmesi; Sekapark alanıyla bütünleşmesinin sağlanması ve bu alan içerisinde cazibe merkezi oluşturulması olarak belirlenmiştir (Oral Aydın ve Kartal, 2016). Gerek Sekapark Projesi gerekse de yeniden işlevlendirme uygulamaları, İzmit kent merkezi için kamusal kullanımlar açısından önemli kazanımlar oluşturmuştur.

Buna karşın uygulama yapılan bölümler dışında, atıl kalan yapı ve alanların da var olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile görece olarak atıl kalan ya da kullanımında sınırlılıklar bulunan yapı ve alanlara yeni işlevler önerilmiştir. Önerilerin mevcut projelere ilişkin belirlenen esaslarla ve düzenlenen yapılarda yer alan işlevlerle uyumlu olması ve alanın tümünün etkin ve verimli kullanımının sağlanması hedeflenmiştir. Böylece mevcutta var olan rekreasyon, müze ve bilim merkezi, otel ve resmi kurum kullanımlarına ek olarak geliştirilen yeni işlev önerileri ile alanın karma kullanım olanakları güçlendirilmiştir. Alanın kültürel miras olarak

ve potansiyellerine yeni kullanım olanaklarının eklenmesi ile kentlilere yeni deneyim alanlarının oluşturulması ve kültürel sürekliliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç aynı zamanda alanın gece ve gündüz kullanımını sağlayarak ölü alanların oluşmasını da engelleyecektir.

Sonuçta planlarla bütüncül bir çalışma gerçekleştirilmesi ve kent kimliğinin korunabilmesi için kentle birlikte sembolleşen yapıların bir kısmının değil de tamamının korunması, SEKA'nın kentte ve kentlide var olan kimliğini tehdit edecek hiçbir dönüşümün yapılmaması gerekmektedir.

SEKA alanı sahip olduğu değerleri itibariyle farklı ölçeklerde ele alınabilecek niteliklere sahiptir. Bölgesel ölçekte stratejik planlardan, yerel ölçekte koruma planları, tasarım ve peyzaj düzenlemeleri ve yapısal ölçeğe kadar farklı ölçek ve içeriklerde çalışmaların yapılması gereksinimi bulunmaktadır. Gelecek çalışmalarda elde edilecek sonuçlar, endüstriyel miras alanlarının korunması ve sürdürülmesinde yeni araç ve yöntemlerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aktin, S. (2020). Toplumsal bellek ve endüstriyel mekân: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası örneği. *Sosyoloji Notları*, 4(2), ss. 2-21.

Aras, A. ve Maşat Özdemir, İ. (2013). Cumhuriyetin endüstri mirasları: Sümerbank Fabrikaları, *Mimarlar Dergisi*, 9, ss. 24-29.

Aritan, Ö. (2004). *Kapitalist/sosyalist modernleşme modellerinin erken Cumhuriyet dönemi mimarlığının biçimlenişine etkileri – Sümerbank KİT Yerleşkeleri üzerinden yeni bir anlamlandırma denemesi*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Aritan, Ö. (2008). Modernleşme ve Cumhuriyetin kamusal mekan modelleri. *Mimarlık Dergisi*, 347, ss. 49-56.

Arkİstanbul, (bt). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Müzesine Ait Yağlıboya Tabloların Restorasyon ve Konservasyonu. <http://www.arkist.com/?portfolio=resim-kagit-konservasyonu>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Asiliskender, B. (2002). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimaride 'modern' kimlik arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Asiliskender, B. (2004). Erken Cumhuriyet'in 'modern' mirası: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve lojmanları. *Mimarlık*, (316), ss. 53-58.

Asiliskender, B. (2008). *Modernleşme ve konut; Cumhuriyet'in sanayi yatırımları ile Kayseri'de mekansal ve toplumsal değişim*. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Asiliskender, B. (2009). Cumhuriyet sonrası kalkınma hareketi olarak sanayileşme ve mekansal değişim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (13), ss. 153-170.

Avsan, D., Pulat Gökmen, G. ve Uçman Altınışık, İ. (2020). Endüstriyel mekân ve kentsel hafıza; Sümerbank Denizli İplik Fabrikası üzerinden bir değerlendirme. *İdealkent*, 11(Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı), ss. 997-1022.

B. Aktop (kişisel iletişim, 28 Mayıs 2020).

Barthel, D. (1996). Getting in touch with history: The role of historic preservation in shaping collective memories. *Qualitative Sociology*, 19(3), ss. 345–364.

Boratav, K. (1988). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-1985* (Vol. 1). Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, K. (2012). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2009*, 17. Basım, İmge Kitabevi, Ankara.

Büyükarslan, B. ve Güney, E. (2015). Endüstriyel miras yapılarının yeniden işlevlendirilme süreci ve İstanbul Tuz Ambarı örneği. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(2), ss. 31-57.

Cengizkan, A. (2019). *Modernin saati* (2. Baskı). Arkadaş Kitabevi.

Cengizkan, N. M. (2006). Endüstri yapılarında yeniden işlevlendirme: “iş”i biten endüstri yapıları ne “iş”e yarar?. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Dosya 3, Bülten 45, ss. 9-13.

Coşkun, M.B. (2017). Özelleştirme düşüncesinin türk kamu yönetiminde devletin etki alanının şekillenmesindeki yeri ve önemi. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 9(2), 81-91.

Crinson, M. (2005). *Urban memory: history and amnesia in the modern city*. London and New York: Routledge.

Çelik, Z. (2012). Neoliberalizmin kısa tarihi. *İdealkent*, 3(7), 187-193.

Çömlekçioğlu Kartal, R. (2009). *SEKA I. kâğıt fabrikasının mimari analizi ve çağdaş hayata adaptasyonu için öneriler*. (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.

Dölen, E.(2014). *Çin'den Kocaeli'ne kâğıdın öyküsü*. Kocaeli: Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları-29, ss. 42-87.

Eldek, H. (2007). *Value assessment for defining the conservation principles for Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ercan, F. (2004). Sermaye Birikim Rejiminin Çelişkili Sürekliliği. *Neoliberalizmin Tahribatı* (Ed. Balkan, Neşecan ve Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.

Eser, U. (1993). *Türkiye’de Sanayileşme*, İmge Kitabevi, Ankara..

Feroğlu, Y. E. (2008). *Ankara Bira Fabrikası’nın günümüz koşullarında işlevsel dönüşümü üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Fu, C.C. (2012). Enlightening the spirit of industrial heritage in Taiwan. TICCIH XV Congress, 2012: The International Conservation for the Industrial Heritage Taipei, Taiwan, 2, 22-35. <https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/10/Taipei2012SelectedPapersv9.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.08.2021).

Gemici, B. (2011). *Eski endüstri alanlarının yeniden işlevlendirilmesinde kentsel kalite ve değer artışına ilişkin kullanıcı algısı: İzmit- Sekapark örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Gezen Mimar, (2017). İstanbul’da Gezilmesi Gereken 27 Tarihi Mekân. İç Mimarlık Dergisi. <https://www.icmimarlikdergisi.com/2017/05/23/istanbuldagezilmesi-gereken-27-tarihi-mekan/>, (Erişim Tarihi: 19.06.2020).

Gülay, A. (2019). *Endüstriyel mirasın korunması ve turizm açısından değerlendirilmesi: Zonguldak ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Gürkan, Ü. Ç. (2019). Erken Cumhuriyet döneminde kamusal mekânda modernliğin temsili: Isparta kenti örneği. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (19), ss. 145-158.

ICOMOS, (2011). XVIIème Assemblée Générale, Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes. Paris, http://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf, (Erişim Tarihi: 03.08.2021).

İnal, A. (2014). *İnşaat sektörünün ekonomik büyümeye etkisi (2002-2014) ve sürdürülebilir büyüme*. (Yüksek Lisans Tezi). TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İzmir Milli Kütüphane, (bt). Kütüphanemiz, Galeri, Kütüphane Resimleri. <http://www.izmirmillikutuphane.com/Galeri>, (Erişim Tarihi: 16.01.2022).

İzmit SEKA’nın Dönüşümü, (bt.a). Kent. <https://www.izmitteseka.com/kent>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).

İzmit SEKA'nın Dönüşümü, (bt.b). Mimari. <https://www.izmitteseka.com/mimari>, (Erişim Tarihi: 03.06.2020).

Karadağ, A. ve İncedere, L. (2017). Türkiye'de endüstri mirasının korunması" (Ed. Ferhat Aslan). *Türkiye Coğrafya Araştırmaları* içinde kitap bölümü (ss. 13-42). Pegem Akademi. Ankara.

Karadağ, A. ve İncedere, L. (2020). Kentsel belleğin sürdürülebilirliği açısından İzmir'deki endüstri miras alanlarının önemi: Alsancak Liman ardı bölgesi örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(1), ss. 57-71.

Kayın, E. (2001). İzmir'de tarihi mekânlar ve kentliler arasında yeniden kurgulanan ilişkiler. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, (3), ss. 66-71.

Kayın, E. (2013). Endüstri mirasına yönelik koruma müdahalelerini değerlendirme ölçütleri ve Terkos Pompa İstasyonu. *Mimarlık Dergisi*, 370.

Kıraç, B. (2013). Endüstri mirasının korunması ve yeniden değerlendirilmesi. *Mimaran Dergisi*, 9, ss. 7-19.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Müzeler Müdürlüğü, SEKA Kâğıt Müzesi Sunumu, 2016.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Yapı Kontrol Dairesi Başkanlığı, 1/1000 Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı, 2014.

Köksal, G. (2005). *İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri*. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Köksal, G. (2008). Industrial heritage in İstanbul. *TICCIH Bulletin*, (41), İspanya, ss. 6-7.

Köksal, T. G. ve Ahunbay, Z. (2010). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. *İtüdergisi/a*, 5(2).

Köksal, G. (2013). *Kentsel koruma ve yenileme bağlamında sanayi mirası: bir kamu projesi olarak Seka Fabrikası örneği*. Prof. Dr. Nur Akın'a Armağan Mimari ve Kentsel Koruma, YEM Yayın, İstanbul, ss. 399-412.

Köksal, G. (2015). *Kazıklı kervansarayı duvar restorasyonu ve iç ek yapısı*. VİTRA Kültür Yapıları, VİTRA Yayını, İstanbul, ss. 102-107.

Köse, B.(2018). *Responding the challenges of preserving an industrial network as heritage: Turkey cellulose and paper factorie (SEKA)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kudubeş, İ. E. (2015). *Özelleştirmenin sebepleri, amaçları ve sonuçları: Türkiye analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Loures, L. (2008). Industrial heritage: the past in the future of the city. *Wseas Transactions on environment and development*, 4(9).

Lumun, A. N. (2014). Effects of deindustrialization on peripheral nations. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(1), 236-239.

Lynch, K. (2010). *Kent imgesi* (2. Baskı). (İ. Başaran, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1960), ss. 1-2.

Martin, P.E. (2009). Industrial archaeology. T. Majewski and D. Gaimster (Der.), *International Handbook of Historical Archaeology* içinde (ss. 285–297). New York: Springer.

Mellor, I. (2012). The workplace: space, society and the textile mill. *Industrial Archaeology Review*, 27(1), ss. 49–56.

Müze Sergi Tasarımı ve Yapım İşleri, (bt). Tüm Projeler, Başalan İstanbul Kamera Müzesi. <http://www.muzesergiisleri.com/basalan-istanbul-kamera-muzesi/>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Nizhny Tagil Charter. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the industrial heritage <https://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.08.2021).

Onur Işıkoğlu, B. (2018). 2000 Sonrası Türkiye'de Neo-liberal Ekonomi Politikalar; Mimarlık ve Mimarlar. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(3).

Oral Aydın, E. Ö. ve Kartal, R. Ç. (2016). Kocaeli Seka I. Kâğıt Fabrikası'nın mimari analizi ve yeniden kullanım önerileri. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (8), ss. 21-34.

Özdemir, M. (2004). *Atatürk döneminde Sümerbank: (1933-1938)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Pusca, A. (2010). Industrial and human remains of post-communist europe. *Space and Culture*, 13(3), ss. 239–255.

Saner, M. (2012). Endüstri mirası: kavramlar, kurumlar ve Türkiye'deki yaklaşımlar. *Planlama Dergisi*, 52, ss. 53-66.

Sarioğlu, M. (2008). *Bir Cumhuriyet aydını: Mehmet Ali Kâğıtçı* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SEKA Dergisi Yayın Kurulu, (1984). SEKA'da önemli günler. *SEKA Dergisi*, (2), s. 12.

SEKA Dergisi Yayın Kurulu, (1999). Marmara depreminin SEKA üzerindeki etkileri. *SEKA Dergisi*, (63), ss. 4-6.

SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi, SEKA Arkeolojik Sunum, 2010.

SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi, Sergi Grafik Panoları, 2014.

Selvi Ünlü, T. (2017). Kent kimliğinin oluşumunda kentsel bellek ve kentsel mekân ilişkisi: Mersin örneği. *Planlama Dergisi*, 27(1), ss. 75-93.

Sf GIRL, (2015). <http://www.sfgirlbybay.com/2015/05/21/spotted-commissary/>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Sönmez Öğütte, F. (2019). Makro süreçlerden yerel dinamiklere Türkiye’de sanayisizleşme (ss. 130-147). *Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi Kitabı*, Gaziantep.

Speedcity’de Formula Simülasyonu Heyecanı, (bt). <https://www.yakala.co/istanbul/istanbul-avrupa/speedcityde-formula-simulasyonu--firsati>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Strangleman, T. (2012). Work identity in crisis? rethinking the problem of attachment and loss at work. *Sociology*, 46(3), ss. 411–423.

Şahinbey Belediyesi, (bt). Bilgi Hizmetleri, Müzeler, Bayazhan Gaziantep Kent Müzesi. <https://www.sahinbey.bel.tr/idet/320/101/bayazhan-gaziantep-kent-muzesi>, (Erişim Tarihi: 16.01.2022).

Tanyeli, G. (2000). Endüstri arkeolojisi yapılarının korunması ve yeniden işlevlendirilmesi. *Domus m*, (8), ss. 50-51.

Tekeli, İ. (1995). Bir modernite projesi olarak Türkiye’de kent planlaması. *Ege Mimarlık*, 2(16), ss. 51-55.

Tekeli, İ. (8-10 Haziran, 1999). [Konferans sunumu]. Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması, Mersin Üniversitesi.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003a). *Cumhuriyetin Harcı* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003b). *Cumhuriyetin Harcı I: Köktenci modernitenin doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İ. (2004). *Cumhuriyetin Harcı III: modernitenin altyapısı oluşurken*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2010). *Cumhuriyetin Harcı II: Köktenci modernitenin ekonomik politikasının gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Till, K. E. (2012). Wounded cities: Memory-work and place-based ethics of care. *Political Geography*, 31(3-4).

Timur, O. (2013). *Kent kimliği açısından SEKA Kâğıt Fabrikası’nın dönüşümü*. (Bitirme Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Topaloğlu, G. ve Beşgen, A. (2017). Bir kolektif bellek hikâyesi: Trabzon tekel binası ve çevresinin anlattıkları. *İdealkent*, 8(22), ss. 692-721.

Trinder, B. ve Douet, J. (2012). Industrial archaeology: a discipline? in industrial heritage re-tooled. *The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*, 3, ss. 24-30.

Tunçelli, O., Muşkara, U. ve Hülagü, K. T. (2020). Kocaeli bölgesi kültürel ve endüstriyel mirası geliştirme proje önerileri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), ss. 697-717.

Turgut Gültekin, N. (2016). Kültürel ve endüstriyel miras olarak Ankara Şeker Fabrikası. *İdealkent*, 7(20), ss. 906-935.

UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli Arkeolojik Bulgulara İlişkin Değerlendirmeler-Korunması Gerekli Doğa Varlıkları-Tescil Durumu.

UTTA Planlama, Projelendirme, (2010). İzmit-SEKA ve Çevresi I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP Revizyonu, 1/2500 Ölçekli SEKA Alanı Dönemsel Restitüsyonu, 1.Dönem (1936-1945)-2.Dönem (1946-1955)-3.Dönem (1956-1960)-4.Dönem (1961-1998)-5.Dönem (1999-2005).

Uzun, M. (2014). Endüstri alanı dönüşüm projesi Sekapark'ın (Kocaeli-İzmit) kıyı kullanımına etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (30), ss. 154-181.

Wannart, (2018). Gözlerinize İnanamayacağınız Muhteşem 10 Sinema Salonu. <https://www.wannart.com/gozlerinize-inanamayacaginiz-muhtesem-10-sinema-salonu/>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Yaşam, (2017). Atatürk'ün Hatıraları Nüfusta Kayıtlı Olduğu Mahallede Yaşatılıyor. <https://www.aa.com.tr/tr /yasam/ataturkun-hatiralari-nufusta-kayitli-oldugu-mahallede-yasatiliyor/960758>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Yücel, F. (2014). Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayileşmede ilk önemli adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938. *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası*.

Yayın Geliş Tarihi: 30.10.2021
Yayına Kabul Tarihi: 29.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1030441

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 381-404
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AFYON SUCUĞU ÜRETİCİLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR GASTRONOMİ KAPSAMINDA COĞRAFI İŞARET TESCİLİNE YÖNELİK ALGILARI

Nurullah KART*
Ömer SARAÇ**
Hüseyin PAMUKÇU***
Mustafa SANDIKCI****

Öz

Bu araştırmada Afyon sucuğu üreticilerinin coğrafi işaret tesciline yönelik algılarının neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada uygulama alanı olarak Afyonkarahisar belirlenmiş ve veriler on işletme yöneticisinden/sahibinden yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Afyonkarahisar'da yalnızca iki işletmenin Afyon sucuğu coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olduğu tespit edilmiştir. Coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olan işletmelerin yöneticileri ürünü, üreticiyi ve tüketiciyi koruma noktasında coğrafi işaretlerin önemini vurgularken çalışma kapsamındaki diğer işletmeler coğrafi işaret tescil kullanımına yönelik çekincelerinin ve bilgi eksikliklerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılara yöneltilen coğrafi işaretlerin etkilerine ilişkin sorulardan elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun bu konular hakkında bilgi sahibi olmadığı veya yüzeysel bilgileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Afyon Sucuğu, Sürdürülebilir Gastronomi, Afyonkarahisar.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kart, N., Saraç, Ö., Pamukçu, H., Sandıkcı, M. (2022). Afyon sucuğu üreticilerinin sürdürülebilir gastronomi kapsamında coğrafi işaret tesciline yönelik algıları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 381-404.

*Ar. Gör. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-1568-0702, nkart@aku.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-4338-7394, osarach@hotmail.com.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-9673-5604, hpamukcu@aku.edu.tr.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-1437-2484, sandikcimustafa@aku.edu.tr.

PERCEPTIONS OF AFYON SUCUK MANUFACTURERS REGARDING GEOGRAPHICAL INDICATION REGISTRY WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE GASTRONOMY

Abstract

In this research, it is aimed to reveal the perceptions of Afyon sucuk producers regarding geographical indication registration. Afyonkarahisar was determined as the application area in the research and the data were obtained from ten business managers/owners with a semi-structured interview form. The obtained data were analyzed using the descriptive analysis method. As a result of the interviews, it was determined that only two businesses in Afyonkarahisar have the use of Afyon sucuk geographical indication registration. While the managers of the businesses that have the use of geographical indication registration emphasize the importance of geographical indications in terms of protecting the product, producer and consumer, other businesses within the scope of the study stated that they have reservations and lack of information regarding the use of geographical indication registration. In addition, when the data obtained from the questions about the effects of geographical indications directed to the participants were examined, it was concluded that the majority of the participants did not have knowledge about these issues or had superficial knowledge.

Keywords: *Geographical Indication, Afyon Sucuk, Sustainable Gastronomy, Afyonkarahisar¹*

GİRİŞ

Dünyada toplumsal ilişkilerin artış göstermesi ve sınırların ortadan kalkmasıyla meydana gelen küreselleşme (Balay, 2004, s. 62) toplumların yemek yeme alışkanlıklarının değişmesine ve yeni gastronomik kimliklerin oluşmasına neden olmuştur. Küreselleşme ile birlikte hız kazanan endüstriyel gıda üretimi, işlenmiş gıda ürünlerini ve hızlı yemek tüketim anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu durum gıda güvenliği ve insan sağlığına ilişkin risklerin artmasına, geleneksel gastronomik değerlerin ise kaybolmasına yol açmaktadır (Görkem ve Öztürk, 2018, s. 217; Mayer ve Knox, 2006, s. 325; Yurtseven, 2011).

Küreselleşmenin bu olumsuz sonucundan asgari düzeyde etkilenmek, gastronomik değerlerin sürdürülebilirliğine katkı sağlamak ve gastronomi turizmini geliştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bunlardan biri de ürünleri coğrafi işaretle tescilleme. Ürünlerin coğrafi işaretle tescillenmesi gastronomi ve gastronomi turizmi sürdürülebilirliğinde oldukça önemlidir. Çünkü yöresel ürün ve lezzetlerin bir sistem dâhilinde korumaya alınması, bu durumun yerel ekonomiyi ve üretimi desteklemesi, yerel ve kültürel mirası koruyarak sürdürülebilirliğini sağlaması ancak ürünlerin coğrafi işaretle tescillenmesi ile açıklanabilmektedir (Özkaya vd., 2013, s. 17). Ayrıca yerel üretimin kontrol altına alınmaması ve

---

¹ Bu araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimsel Yayın Etik Kurulu'nun 16.04.2021 tarihli kararıyla, etik açıdan uygun bulunmuştur.

denetlenmemesi sonucunda ürünlerin üretim metodu zamanla farklılaşmakta ve özünden kopmaktadır. Coğrafi işaretler aracılığıyla belirlenen standartlar ile geleneksel ve tarihi değere sahip ürünlerin sürdürülebilirliği sağlanmakta ve geleneksel üretim koruma altına alınmaktadır (Kan vd., 2012, s. 98).

Turizm sektörü ve gastronomi özelinde Türkiye’de ve dünyada yöresel değerlerin korunmasına yönelik hazırlanan yasalar ile turizm değeri taşıyan ve kendi yörelerine özgü olan ürünler coğrafi işaretle tescillenmektedir. Ekonomik, kültürel ve sosyolojik anlamda bölgelere katma değer sağlayan coğrafi işaret tescili, kültürel ve geleneksel değerlerin ortaya çıkarılması, korunması ve tanıtımında etkin rol oynamaktadır (Orhan, 2010, s. 243). Son günlerde gastronomi turizmiyle ön plana çıkmak isteyen destinasyonlar, coğrafi işaretli ürünleriyle rekabet içerisine girmektedir. Ürünlerin katma değerinin artmasını sağlayan coğrafi işaretler, destinasyonların tanıtımı, ekonomilerin gelişimi, gastronomik kimliğin oluşması toplumların yiyecek-içecek kültürleri ile özgünlüklerinin sürdürülmesi ve doğru bir şekilde geleceğe miras bırakılması noktasında son derece önemlidir (Diker ve Deniz, 2017).

Literatürde yöresel gıda ürünleri ve coğrafi işaretlerin destinasyonlara sağladığı faydalara yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Orhan, 2010; Teuber, 2010; Çağlı, 2012; Mercan ve Üzülmöz, 2014; Alderighi vd., 2016; Hazarhun ve Tepeci, 2018; Doğanlı, 2020; Denk ve Bilici, 2021). Bununla birlikte sürdürülebilir gastronomi turizmi ile yöresel ürünler ve coğrafi işaret ilişkisini ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır (Özkaya vd., 2013; Akdağ ve Üzülmöz, 2016; Özkan ve Aydın, 2018; Pamukçu vd., 2021). Bu çalışmada coğrafi işaretli yöresel ürün ile sürdürülebilir gastronomi turizmi arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle araştırma, literatürün gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı Afyonkarahisar ilinin önemli coğrafi işaretli ürünlerinden birisi olan Afyon sucuğunun üretim faaliyetlerini gerçekleştiren işletmelerin, sürdürülebilir gastronomi kapsamında coğrafi işaret tescilinin etkilerine ve tescil belgesi edinmeye yönelik görüşlerini tespit etmektir. Coğrafi işaretli ürün üreticilerin coğrafi işaretlere ve sürdürülebilir gastronomi boyutuna ilişkin faaliyetleri ve bakış açıları bu olguların gelişimi açısından önem arz etmektedir. Literatür taraması neticesinde bu kapsamda yapılan çalışmaların eksikliği tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışma kapsamında literatüre katkı sağlamak için Afyon sucuğu üreticilerinin sürdürülebilir gastronomi kapsamında coğrafi işaret tesciline yönelik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilecek sonuçların ve getirilecek önerilerin ilgili ürün ile birlikte coğrafi işaret kapsamındaki diğer ürünlerin üreticilerine ve alandaki paydaşlara yol gösterici olması, coğrafi işaret tescil kullanımına teşvik ederek uygulamalı alana katkı sağlaması beklenmektedir.

COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLER YÖRESEL BİR DEĞER: AFYON SUCUĞU

Türkiye geleneksel gıda üretimi ve çeşitliliği açısından önemli potansiyele sahip olan ülkeler arasındadır. Fakat bu ürünlerin sürdürülebilir bir şekilde üretiminin devam etmesi ve çeşitliliğinin arttırılarak korunabilmesi coğrafi işaretleme ile mümkün olmaktadır. Günümüzde yöresel ürünler kaliteye önem veren tüketiciler tarafından yöresel ürünlerin güvenilirliğini sağlayan ve taklitleri engelleyen coğrafi işaret (Cİ) amblemleri ile tanınmaktadır. Bu sayede tüketiciler satın aldıkları ürünlerin, nerede ve nasıl üretildiği, diğer canlılarla ve çevreyle olan etkileşimi hakkında bilgi sahibi olabilmektedir (Doğan 2015; Toklu, 2016). Şahin'e (2013) göre coğrafi işaret tescil uygulaması, yerel ve bir yöreye özgün olan ürünlerin sahip olduğu niteliklerinin korunarak kuşaklar arasında aktarılması amacıyla alınan yasal önlemler olarak tanımlanmaktadır.

Bir ürünün bir yöre ile olan bağlantısını ifade eden coğrafi işaret, ürünün üretim sınırlarıyla ilişkili olarak menşe adı ve mahreç işareti olarak iki kategoride değerlendirilmektedir. Mahreç işareti ile işaretlenen ürünler ait olduğu coğrafi sınırlar dışında da üretilebilirken menşe adı ile işaretlenen ürünler yalnızca ait olduğu coğrafi sınırlar içerisinde üretilebilmektedir (İloğlu, 2014, s. 7). Fakat mahreç işareti ile işaretlenen ürünlerin üretiminde hammadde kullanımı ve üretim metodlarının ürünün coğrafi işaret sicil belgesinde belirtildiği şekilde uygulanması hususu önem arz etmektedir (Polater, 2020, s. 292).

Türkiye'de coğrafi işaretler, 1995 yılında çıkarılan 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Türk Patent Enstitüsünün Markalar Dairesi nezdinde korunmaya başlamıştır (İlıcılı, 2019: 104). Daha sonra bu KHK yerini 22/12/2016 tarihinde kabul edilen 6769 sayılı "Sınai Mülkiyet Kanunu"na bırakmış ve bu kanun gereğince 10 Ocak 2018 tarihi itibarı ile tescilli coğrafi işaretler için amblem kullanımı zorunluluğu getirilmiştir. Amblemin amacı, tescile konu ürünün Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenmiş bir coğrafi işaret veya geleneksel ürün adı olduğu konusunda tüketiciyi bilgilendirmektir. Ayrıca izlenebilirlik, kalite güvencesi ve denetleme faaliyetlerini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır (Suluk, 2018). Bununla birlikte 11.06.2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 23. Madde 2. fıkrasında yer alan "*Bakanlık, tarım ve gıda ile ilgili coğrafi işaret veya geleneksel ürün adlarının kullanımının tescilde belirtilen özelliklere uygunluğunu denetler*" kararı ile gıda maddeleri ve tarım ürünlerini kapsayan coğrafi işaretlerin kullanımının denetimi için Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) yetkilendirilmiştir (Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, 2010: 23/2).

Türkiye'de birçok gıda coğrafi işaretle tescillenmektedir. Bu gıdalardan biri de sucuktur. Türkiye'nin birçok farklı bölgesinde geleneksel olarak üretimi yapılan sucuklar üretildiği bölgenin coğrafyasından, kültüründen, bölgede yaşayan insanların damak tadından, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden etkilenerek o

bölgeye ait bir kimlik edinmektedir. Türkiye’de üretilen sucuklardan Afyon sucuğu, Kayseri sucuğu, Eskişehir (Sivrihisar) dövme sucuğu ve Aydın (İncirliova) deve sucuğu coğrafi işaret tescilli almış ürünler arasındadır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2020). Afyonkarahisar Ticaret ve Sanayi Odasının 31 Aralık 2003 tarihli coğrafi işaret başvurusu sonucunda 2 Ağustos 2005 tarihinde mahreç işareti ile tescillenen Afyon sucuğunun bileşimine tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: 100 Kg’lık Afyon Sucuğunun Bileşimi

Afyon Sucuğunun bileşimi (100 kg)		Miktar (kg)
Sğır Karkas Eti	En Fazla %85	59,772 kg
Manda Eti	En Fazla %15	10.548 kg
İç Yağı	En Fazla	22 kg
Tuz	En Fazla	2 kg
Kırmızı Biber (acı)	En Fazla	0,8 kg
Kırmızı Biber (tatlı)	En Fazla	0,8 kg
Kimyon	En Fazla	1 kg
Sarımsak	En Fazla	1,2 kg
Şeker	En Fazla	0,6 kg
Karabiber	En Fazla	0,5 kg
Yenibahar	En Fazla	0,3 kg
Zencefil	En Fazla	0,1 kg
Stabilizörler	En Fazla	0,325 kg
Koruyucular	En fazla	0,015 kg
Antioksidanlar	En fazla	100 kg

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu (2021)

Afyon sucuğunun temel özelliği, ürün bileşiminde en az %15 oranında manda eti ve yaklaşık %85 oranında sğır karkas eti kullanılmasıdır. Afyon sucuğunun önemli ayırt edici özelliklerinden biri olan manda etinin sahip olması gereken temel özellik ise sucuk üretiminde kullanılacak olan mandaların üç aydan az olmamak üzere Afyon ili sınırlarında yer alan çiftliklerde beslenmiş olmasıdır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2021). Afyon sucuğunun üretim süreci ise hazırlık aşaması ile başlamakta ve bu aşamada üretimde kullanılacak etler temizlenerek 24 saat boyunca iri parçalar halinde dinlendirilmektedir. İlgili standartlara uygun bir ürün elde etmek için önem arz eden hazırlık aşamasının ardından şekil 1’de yer alan üretim süreci takip edilmektedir.

Şekil 1: Coğrafi İşaret Tescilli Afyon Sucuğunun Üretim Akış Şeması

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu (2021)

Afyon sucuğu mahreç işareti şartlarına uygun üretim yaptığını kanıtlayarak ürünlerini Türk Patent ve Marka Kurumuna tescil ettiren markalar şekil 2’de yer alan logo ve mahreç işareti amblemini, ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde kullanmaktadır. Ürünün üzerinde veya ambalajında kullanılmadığı durumlarda ise işletme içerisinde veya girişinde tüketiciler tarafından görülebilecek bir şekilde bulundurulmalıdır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2021).

Şekil 2: Afyon Sucuğu Coğrafi İşaret Logosu ve Mahreç İşareti Amblemi

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu (2021)

GASTRONOMİ TURİZMİ

Sanayi devrimi sonrasında yaşanan değişimler neticesinde bireylerin iş dışı zamanlarında ve gelirlerinde artışlar gerçekleşmiştir. Bu durum gastronomi olgusunun farklı bir boyut kazanmasına ve yemek yeme alışkanlıklarının değişmesine yol açmıştır. Bu gelişmelerle birlikte küreselleşme sürecinin ve teknolojik gelişmelerin hız kazanması, bir disiplin olarak gastronomiyi ve beslenme faaliyetlerini basit bir tüketim davranışı olmanın ötesine taşımıştır. Gastronominin bir disiplin olarak ele alınması ve uygulanması ile birlikte bilimsel ve sanatsal faaliyetler ile etkileşimler başlamıştır (Sağır, 2012; Doğdubay ve Saatçi, 2014). Bu durum neticesinde gastronomi bir seyahat motivasyonuna dönüşmüş ve turizm türleri arasında yerini almıştır.

Fields (2002), seyahatler sırasında veya ihtiyaç durumunda yeme içme eyleminde bulunulması ile bir turizm faaliyeti olarak gastronomi seyahati arasındaki en belirgin ayrımın gastronomi turizminin mutfak kültürlerini tecrübe etme arzusu ile ortaya çıkması olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda farklı mutfak kültürlerinin gastronomi turizmi için önemli olduğu ve gastronomi turizminde temel seyahat amacının gastronomi destinasyonlarını ziyaret ederek bölgenin mutfak kültürü hakkında bilgi ve tecrübe edinmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda gastronomi turizmi, bir destinasyona mahsus mutfak kültüründeki ürünlerin hazırlama, sunum ve tüketim aşamalarına ilişkin sosyo-kültürel faaliyetlerini tecrübe etmek ve öğrenmek maksadıyla gerçekleştirilen turizm faaliyeti olarak nitelendirilmektedir (Şengül ve Türkay, 2016, s.89). Dolayısıyla kültürel olgularla aktif olarak etkileşim içerisinde olan turizm ile kültürün temel çıktılarında birisi olan mutfak arasındaki ilişkinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Gastronomi turizminin önem kazanması ve gelişmesi destinasyonlar arası rekabeti de beraberinde getirmektedir. Küresel ve bölgesel çapta rekabetin yoğun olduğu gastronomi turizmi pazarında ilgili destinasyonların turistler nezdindeki imajları destinasyon pazarlaması kapsamında dikkate alınması gereken bir unsurdur (Serçeoğlu vd., 2016, s.95). Bu sebeple farklılık arz eden unsurların ve destinasyonlara mahsus niteliklerin imaj oluşturma kapsamında değerlendirilmesi ve ön plana çıkarılması bir gereklilik haline gelmiştir.

İlgüner ve Asplund'a (2011) göre genel anlamda bir destinasyonun markalaşma ve turizm pazarlaması için kullanabileceği dört temel unsur bulunmaktadır. Bunlar;

- Kuşaklar arasında aktararak varlığını sürdüren ve belirli niteliklere sahip olan tarihi eserler ve değerler olarak adlandırılan kültürel miras,
- İnsanlar ile diğer canlılar ve çevre etkileşiminden oluşan doğal yapı ve çevre,
- Bir yörenin sahip olduğu kimlik unsurlarını barındıran orijinal çıktı,
- Belirli alanlardaki ustalıkları, el becerilerini ve üretim şekillerini ifaden eden yerleşik beceridir.

Gastronomi ise kültürel miras, doğal yapı ve çevre, orijinal çıktı ve yerleşik beceriyi içermesi sebebiyle bu dört unsurun birleşiminden oluşmuştur. Bu anlamda gastronomi turizmini, bu unsurlar etrafında şekillenen ve bu unsurların kaynak olarak hem doğru hem de verimli kullanılması ile gelişim göstererek sürdürülebilirlik kazanan bir turizm faaliyeti olarak nitelendirmek mümkündür.

SÜRDÜRÜLEBİLİR GASTRONOMİ VE COĞRAFİ İŞARETLEME

Son günlerde yemek yeme fizyolojik ihtiyaçların ötesinde farklı mutfak kültürlerini keşfetmek ve deneyimlemek için gastronomi turizmi kapsamında bir seyahat motivasyonu olarak gelişim göstermektedir. Fakat bir ülke veya bölgenin kendine özgü bir mutfak kültürüne sahip olması gastronomi turizminin gelişimi için tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte sürdürülebilirliği sağlamak da önem arz etmektedir (Karaca vd., 2015, s. 3).

Sürdürülebilirlik kavramı temelde bir toplumu oluşturan kaynakların etkin, verimli ve doğru kullanımının sağlanarak geleceğe aktarılması durumunu ifade etmektedir. Bu genel ifadeyle sürdürülebilirlik kavramı farklı şekillerde ele alınabilmekte ve yorumlanmaktadır (Paker, 2018, s. 5). Bir durum veya olgunun sürdürülebilir olması için süreklilik içermesi gerekmektedir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik, herhangi bir sistemin bozulmadan ve tüketilmeden kesintisiz bir şekilde devamlılığının sağlanabilmesi yetkinliği olarak tanımlanmaktadır (Kaypak, 2010, s. 98).

Sürdürülebilirlik kavramının anlaşılabilmesi için sürdürülebilirliğin temel öğeleri olan ekonomik, ekolojik ve sosyo-kültürel unsurların birlikte incelenmesi gerekmektedir (Tutulmaz, 2012). Ekonomik sistem içerisindeki sürdürülebilirlik; mal ve hizmet üretiminin devamlılığı sağlanırken sektörel dengesizliklerin engellenmesi, endüstriyel ve tarımsal üretiminin korunması ve etkin politikalar ile mümkün olmaktadır (Özdemir, 2009, s. 4). Ekolojik sürdürülebilirlik kavramı ise ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarını azaltarak ekosistemin korunması ve devamlılığının sağlanması üzerine odaklanmaktadır (Tosun, 2017, s. 171). Sosyal ve kültürel sürekliliğin sağlanabilmesi olarak yorumlanan sosyo-kültürel sürdürülebilirlik ise bir toplumun

kültürel edinimlerinin gelecek kuşaklara ulaştırılabilmesi ve kuşaklar boyunca aktarılabilmesiyle ilişkili bir durumdur (Dikmen ve Toruk, 2017, s. 12).

Bu anlamda bir toplumun yöresel ürünleri ve mutfak kültürü, sosyal ve kültürel yaşamı içeren önemli bir mirastır (İlban ve Savgın, 2020, s. 510). Yörelere özgü mutfak kültürünün oluşmasında, yemeklerinin ve gıda ürünlerinin ortaya çıkmasında yörenin sahip olduğu coğrafi unsurlar, iklim koşulları ve kendine has özellikleri etkili olmaktadır (Şengül ve Türkay, 2016, s. 91). Dolayısıyla bir yörenin mutfak kültürünü gelecek kuşaklara aktarabilmek ve özünü koruyarak sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için ekonomik, ekolojik ve sosyo-kültürel unsurların bütünlüğünün sağlanması gerekmektedir (Önçel, 2015, s. 38).

Yurtseven (2011), sürdürülebilir gastronominin temel unsurlarının yerel gıda üretimi, geleneksel yöntemler ve geleneksel tarım olduğunu ve bu unsurların devamlılığının sağlanarak gelecek kuşaklara aktarılmasıyla gastronomide sürdürülebilirliğin mümkün olacağını ifade etmektedir. Nitekim gastronomide sürdürülebilirlik; yerel ve geleneksel üretimin devamlılığı, geleneksel yöntemlerin, bilginin ve çeşitliliğin kuşaklar arası aktarımı neticesinde sağlanabilmektedir. Bu amaçla önemli bir kültürel miras olan geleneksel gıda ürünlerini korumak için geleneksel niteliğe sahip ürünlerde coğrafi işaret tescili aracılığıyla koruma sağlanması yoluna gidilmektedir. Bu sayede geleneksel ürünlerin taklit ve taşışten korunması, izlenebilirliği ve sürdürülebilirliği sağlanabilmektedir (Taşdan vd., 2014, s. 1292). Ayrıca coğrafi işaretler ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler aracılığıyla üretici, tüketici, ürün, yerel ekonomi, ekolojik ve kültürel değerler koruma altına alınmaktadır. (Esen, 2016, s. 451).

Özkaya vd., (2013) sürdürülebilir gastronomi bağlamında coğrafi işaret tescilinin önemini yöresel ürünlerin bir sistem dahilinde korumaya alınması ve bunun ekonomik açıdan kırsal kalkınma aracı olarak kullanılarak, kültürel ve yerel mirasın hem korunması hem de sürdürülebilirliğinin sağlanması olduğunu ifade etmektedir. Nitekim yerel gıda ürünlerinin tanıtım ve pazarlamasının yapılarak turizm ürünü olarak kullanılmasında önemli etkiye sahip olan coğrafi işaretler, özellikle gastronomi turizminin gelişiminde ekonomik, ekolojik ve sosyo-kültürel açıdan önemli katkılar sunmaktadır. Orhan'a (2010) göre ülke ekonomilerine önemli faydalar sağlayan turizm sektörü, yöresel değerlerin önem kazanmasıyla birlikte kırsal kalkınmada da rol almaya başlamıştır. Kan vd.'ne (2012) göre coğrafi işaretler, kırsal turizm kapsamında özellikle gastronomi turizmi, eko-turizm ve kültür turizmi ile birlikte kırsal alanların kalkınmasını desteklemektedir. Kırsal turizm ve kalkınma ile birlikte turizm sektörü gelişmekte ve ülke imajına değer katmaktadır (Aydın, 2012; Çeken vd., 2012). Ülke imajının değer kazanması sonucunda uluslararası turizm hareketliliği ortaya çıkmakta ve ülke imajı, mal ve hizmetlerin pazarlanmasında bir aracı olmaktadır. Bu anlamda coğrafi işaretlerin gastronomi turizmini güçlendiren, ekonomi bağlamında farklı düzeylerde avantajlar sağlayan ve neticede güvenli gıda üretimini, ekolojik ve sosyo-kültürel sürdürülebilirliği destekleyen bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Afyon sucuğu üreticilerinin sürdürülebilir gastronomi kapsamında coğrafi işaret tesciline yönelik algılarını ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada işletmecilerin coğrafi işaret tescil kullanım durumunun ve tescil belgesi edinmeye yönelik görüşlerinin araştırılmasının sebebi; Afyon sucuğu coğrafi işaret tescilinin ürünü, üreticiyi ve tüketiciyi koruyarak sürdürülebilirliği sağlama noktasında amacına hizmet edebilme durumunu tespit etmektir. İşletmecilerin bakış açıları bu kapsamda önem arz etmektedir; çünkü uygulamaya konulmamış hiçbir belge amacına hizmet edememektedir. Ayrıca coğrafi işaret ve sürdürülebilir gastronomi kavramlarının üreticiler nezdindeki anlamı ve bununla ilişkili olarak bilinç düzeyleri coğrafi işaretlerin temel amaçlarına ulaşabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda katılımcılara coğrafi işaret ve sürdürülebilir gastronomiye ilişkin sorular yöneltilmesinin sebebi mevcut durumu tespit ederek iyileştirici ve geliştirici öneriler sunabilmektir.

Üretim faaliyetlerinin belirli mevzuatlar çerçevesinde yürütülmesini sağlayan ve sürdürülebilirliğin destekçisi olan coğrafi işaretlemeler ekolojik sürdürülebilirlik ve gıda güvenliği ve kalitesi açısından önem arz etmektedir. Canlıların yaşamsal faaliyetlerini dengeli bir şekilde sürdürebilmelerini sağlayan ekosistemin, bozulmadan gelecek nesillere aktarılabilmesi olarak adlandırılan ekolojik sürdürülebilirlik kavramı (Tutulmaz, 2012, s. 610), gastronomi ile ilişkili olarak güvenli ve kaliteli gıda çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bir zincir şeklinde düşünülebilen ekosistemin herhangi bir halkasında ortaya çıkan problem doğrudan gıda üretim faaliyetlerini etkilemekte ve neticede gıdada kalite ve güven sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Gıda üretim süreçleri ekolojik sürdürülebilirlik ile çift taraflı bir etkileşimdedir. Gıda üretim sürecindeki uygulamalar ekolojik sistemi etkilerken; ekolojik sistemin çıktıları da doğrudan gıda üretim sürecini etkilemektedir (Scarpato, 2002, s. 147; Kurnaz ve Arman, 2020). Bu sebeple coğrafi işaretlerin ekolojik sürdürülebilirlik amacına hizmet edebilmesi için üreticilerin farkındalıkları ve bu yöndeki faaliyetleri araştırılmalıdır. Çalışma kapsamında Afyon sucuğu üreticilerinin coğrafi işaret tescili ile gıda güvenliği ve kalitesi arasındaki ilişkiye bakış açılarını ve bilgi düzeyleri ölçmek ve değerlendirmeye alarak çıkarımlarda bulunmak amaçlanmıştır.

Ekolojik sürdürülebilirliği doğrudan etkileyen ve sürdürülebilirliğin boyutlarından birisi olan ekonomik sürdürülebilirlik; ekolojik ve sosyo-kültürel sürdürülebilirlikle birlikte hareket ederek sürdürülebilirliğin bir bütün olarak anlam kazanmasını ve gelişmesini sağlamaktadır (Kuter ve Ünal, 2009). Uygulama noktasında coğrafi işaretli ürünlerin tanıtım, pazarlama ve satışında yaşanan olumsuzluklar, sürdürülebilirliğin tüm boyutlarını doğrudan etkileyerek aksaklıklara yol açmaktadır. Bu kapsamda coğrafi işaret tescilinin reklam, tanıtım ve pazarlamaya etkisi ve bu olguların bir çıktısı olarak satışlara ilişkin etkisinin üreticilerin gözündeki boyutunun tespit edilmesi amacıyla katılımcılara yöneltilen aşağıdaki sorulardan elde edilecek bulguların uygulamalı alana katkı sağlaması beklenmektedir.

- Coğrafi işaret tescil kullanımına sahip misiniz?
- Tescil belgesi edinmeye yönelik görüşleriniz nelerdir?
- Coğrafi işaret kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor?
- Sürdürülebilir gastronomi kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor?
- Sizde coğrafi işaret ve sürdürülebilir gastronomi arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- Coğrafi işaret tescilinin satışlara yönelik etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sizde coğrafi işaret tescilinin reklam, tanıtım ve pazarlamaya etkisi nedir?
- Sizde coğrafi işaret tescilinin gıda güvenliği ve kalitesini sağlama noktasında etkisi nedir?

YÖNTEM

Afyon sucuğu üreticilerinin coğrafi işaret tesciline yönelik algılarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 16.04.2021 tarihli kararıyla, etik açıdan uygun bulunmuştur. Etik kurul raporunun alınmasının ardından nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları aracılığıyla bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakatta yapılandırılmış mülakatın aksine görüşme esnasında gidişata göre değişiklikler yapılarak ek sorular sorulabilmektedir. Bu sayede görüşmecinin bilgilerini aktarmasında meydana gelebilecek muhtemel sınırlamaların önüne geçilerek, ilgili konularda daha detaylı bilgi edinilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 42).

Çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden mülakatın kullanılmasının sebepleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Araştırma konusu itibariyle derinlemesine bilgi edinebilmek için nitel veri toplama yönteminin uygun görülmesi,
- Araştırma kapsamında ulaşılabilecek olan evren ve örneklemin dar kapsamlı olması,
- Görüşmecilerin coğrafi işaret tesciline yönelik bakış açılarını ve faaliyetlerini tespit edebilmek için mülakat yönteminin daha etkili olacağıdır.

Evren-Örnekleme

Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar'da sucuk üreten firmaların yöneticileri/sahipleri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme belirlenirken olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden; "Kasti (yargısal)" örnekleme yöntemi

kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde örneği oluşturan elemanlar araştırmacının kendi oluşturduğu ölçütlere göre veya benzer araştırmalarda kullanılmak üzere hazırlanmış ölçüt listelerine göre seçilmektedir (Coşkun vd., 2019, s. 169; Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 122). Bu çalışmanın örnekleme oluşturulurken, öncelikle Afyon sudağı coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olan işletmeler tespit edilmiş ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ardından görüşmeyi kabul eden diğer işletmelerle görüşme gerçekleştirilmiş ve yeterli katılımın sağlanması ve verilerin tekrar etmeye başlaması sebebiyle örneklem 10 işletme ile sınırlandırılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. İki bölümden oluşan formun ilk bölümünde bir adet soru işletmeye, dört adet soru ise örnekleme yönelik olmak üzere toplamda beş adet soru yer almaktadır. İkinci bölüm ise bir adet kapalı uçlu, yedi adet açık uçlu olmak üzere toplam sekiz sorudan oluşmaktadır. Görüşme formundaki sorular, literatür taraması neticesinde araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Görüşme formunun oluşturulmasının ardından akademisyen, kamu kurumu çalışanları ve coğrafi işaret denetleme ekibi üyelerinden oluşan alan uzmanlarının görüşleri alınmıştır. Alan uzmanları soruları hem anlaşılabilirliği, hem de akışı açısından değerlendirmiş ve uygun bulmuştur. Görüşmeler 20.04.2021-20.05.2021 tarihleri arasında yüz yüze ve telefon aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Veri kaybının yaşanmasının önüne geçebilmek amacıyla araştırma kapsamındaki tüm görüşmelerde katılımcılardan izin almak suretiyle ses kaydı alınmış ve not tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında ulaşılan veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analiz, görüşme formları, dokümanlar ve gözlemler yoluyla elde edilen verilerin araştırmacı tarafından oluşturulan temalara göre analiz edilmesini ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analizidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.89). Bu çalışmada görüşme formundaki soru başlıkları altında verilerin analizi ve bulguların sunumu yapılmıştır. Katılımcıların ifadelerinde yer alan günlük konuşma dili veriler değişikliğe ve kayba uğratılmadan akademik dile çevrilerek aktarılmıştır. Toplanan verilerin düzenlenmesinin ve analizinin yapılmasının ardından katılımcılar ile bireysel olarak tekrar görüşülerek verilerden çıkarılan anlamlar bir rapor halinde katılımcılara sunulmuştur. Katılımcılar, çalışma sonucunda ortaya çıkan verilerin tamlığını, analizlerin kendi düşüncelerini yansıtmadaki yeterliğini ve sonuçların kendi algılarına ilişkin olup olmadığını değerlendirmiş ve tüm katılımcılar verilerin uygunluğunu onaylamıştır.

BULGULAR

Tablo 2'de işletmelere ve katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgulara göre; işletmelerin hizmet süresinin 20 ile 100 yıl

arasında değiştiği görülmektedir. Araştırmaya katılan işletme yöneticileri ve sahiplerinin yaşları 34 ile 64 arasında değişmektedir. Katılımcıların eğitim durumları ilköğretim 2 kişi, lise 3 kişi, lisans 4 kişi ve lisansüstü 1 kişidir. Katılımcılardan 6 tanesi işletme sahibiyken 4 tanesi ise yönetici pozisyonunda görev almaktadır. Katılımcıların gıda üretimi alanında sahip oldukları tecrübe 6 ile 45 yıl arasında değişiklik göstermektedir.

Tablo 2: İşletmelere ve Katılımcıların Bireysel Özelliklerine İlişkin Bulgular

İşletmenin		Katılımcının			
Hizmet Süresi (Yıl)	Pozisyonu	Eğitim Durumu	Yaşı	Sektör Tecrübesi	
1	46	Yönetici	Lisans	38	8
2	54	İşletme Sahibi	Lise	48	28
3	100	Yönetici	Lisans	34	6
4	84	İşletme Sahibi	Lise	45	25
5	98	Yönetici	Lisansüstü	56	30
6	51	İşletme Sahibi	İlköğretim	64	45
7	20	Yönetici	Lisans	36	6
8	100	İşletme Sahibi	Lise	43	25
9	93	İşletme Sahibi	Lisans	52	28
10	98	İşletme Sahibi	İlköğretim	57	35

Coğrafi İşaret Tescil Kullanımına İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Coğrafi işaret tescil kullanımına sahip misiniz?” sorusuna yönelik A ve C işletmesi yöneticileri dışındaki tüm katılımcılar ürettikleri ve satışını gerçekleştirdikleri ürünler için coğrafi işaret tescil belgesini/logosunu kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmelerden elde edilen bu bilgi, Afyon sucuğu adına başvuru sahipliği yapan Afyonkarahisar Ticaret ve Sanayi Odasından alınan bilgi ile desteklenmiştir. Ulaşılan bulgulara göre Afyonkarahisar genelinde sucuk üretimi yapan işletmelerden yalnızca 2 tanesi coğrafi işaret tescil kullanımına sahiptir.

Tescil Belgesi Edinmeye Yönelik Görüşlere İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Tescil belgesi edinmeye yönelik görüşleriniz nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgular incelenmiştir. K1 ve K3 Afyon sucuğunun coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olan iki işletmenin yöneticisi olarak tescil belgesi edinmeye yönelik görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

K1: “Biz zincir marketlere ürünlerimizi pazarladığımız için zincir marketlerin coğrafi işaretli Afyon sucuğu talebini karşılamak adına başvurularımızı yaptık ve coğrafi işaretli ürün üretmeye başladık. Bu durum ürünlerimizin satışını önemli derecede etkiledi. Bundan daha önemlisi Afyon sucuğu şehrimiz için bir mirastır fakat gün geçtikçe üretim şekli değişiyor ve her geçen gün farklılaşıyor. Bu açıdan Afyon sucuğunun coğrafi işaret tescili ile koruma altına alınması ve işletmeler tarafından bu şekilde üretim yapılması, kültürel mirasın korunmasında oldukça önemli. Bu sayede ürünün özünden ve kalitesinden kopmadan Afyon sucuğunun varlığını devam ettirebiliriz.”

K3: "Öncelikle Afyon sucuğunun tescilli bir ürün olması çok değerli bir durum. Çünkü tüm işletmelerin kendine göre farklı üretim metotları ve reçeteleri bulunuyor. Tabii ki bu olumsuz bir durum değil aksine çeşitlilik ve zenginlik sunuyor. Fakat bu çeşitliliğin yanında bu tarz geleneksel ürünlerde bir standart olması gerektiği düşüncesindeyim. Bu sayede hem ürünümüz koruma altına alınmış oluyor hem de tüketici aynı standartta ürüne ulaşma imkânı elde ediyor. Bu düşünceden yola çıkarak işletme olarak coğrafi işaret standartlarına uygun ürün üretmeye ve amblem kullanmaya başladık."

K5 bu konu hakkında detaylı araştırmalar yaptıklarını kısa vadede tescil belgesini ürünlerinde kullanmayı düşünmediklerini belirterek düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "İşletme olarak gıda analizi ile ilgili çalışmalar yapıyoruz ve her zaman işletmemizi bir adım öteye taşımaya çalışıyoruz. Coğrafi işaret tescilli Afyon sucuğu ile ilgili de çalışmalarımız bulunuyor. Bizce genel olarak ürünlerin coğrafi işaretle tescillenmesi konusunda acele ediliyor ve detaylı çalışmalar yapılmıyor. Bu konuya Afyon sucuğu özelinde baktığımız zaman da ne yazık ki durum aynı. Eğer Afyon sucuğunun farklılığını kanıtlar nitelikte detaylı çalışmalar yapılır ve bu yöreye has özelliklerden beslendiği ve ürünü farklı kılan özelliklerin detaylandırıldığı çalışmalar yapılırsa işletme olarak biz de destekçisi olmak isteriz. Ancak bu sayede ürünümüzü yurtdışı piyasalarında pazarlayabilir ve farklılığını kanıtlayabiliriz. Aksi halde coğrafi işaret sadece bir marka etiketi olarak kalır."

K7 coğrafi işaret tescil kullanımına olumlu yaklaştıklarını fakat bu konu hakkında henüz bir girişimleri olmadığını belirtirken K2, K4, K6, K8, K9 ve K10'un konu hakkında yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Bu sebeple katılımcılara coğrafi işaretli ürün üretimi ve tescil kullanımı ile ilgili gerekli bilgiler verilmiş ve görüşleri alınmıştır. Katılımcıların ifadelerine göre hepsinin tescil belgesi edinmeye yönelik olumlu yaklaşım içerisinde oldukları fakat konuyla ilgili iş yükü, maliyet ve satış noktasında çekincelerinin olduğu görülmüştür.

Coğrafi İşaret Kavramına Yönelik Bulgular

Katılımcılara yöneltilen, "Coğrafi işaret kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde tespit edilen ifadeler araştırmacı tarafından analiz edilmiş ve katılımcılar tarafından kullanılan kavramlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Coğrafi İşaret Kavramına Yönelik Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılar Tarafından Belirtilen İfadeler	Katılımcılar
Yöresellik	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
Kültürel Değer	K1, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K10

Farklılık	K1, K3, K5, K7, K8, K9, K10
Güvenilirlik	K1, K3, K5, K8, K9
Sürdürülebilirlik	K1, K3, K5, K7
Kalite	K1, K3, K7
Marka	K5
Kırsal Turizm	K5

Elde edilen bulgulara göre tüm katılımcıların coğrafi işaret kavramını ifade ederken yöresellik kavramını kullandığı diğer kavramların ise daha az katılımcı tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle güvenilirlik, sürdürülebilirlik, kalite, marka ve kırsal turizm kavramlarının az sayıda katılımcı tarafından ifade edilmesi dikkat çekmektedir.

Sürdürülebilir Gastronomi Kavramına Yönelik Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Sürdürülebilir gastronomi kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor?” sorusuna ilişkin bulgular incelendiğinde bu konu hakkında K1, K3, K5, K7, K9 ve K10’un bilgi sahibi olduğu tespit edilirken K2, K4, K6 ve K8’in bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan öne çıkanlar şu şekildedir;

K1 Sürdürülebilir gastronomi kavramına ilişkin görüşlerini şu sözlerle ifade etmektedir: “Sürdürülebilir gastronomi kavramı benim için gıdayı çağrıştırıyor. Gıda ise sadece insanla ilişkili bir kavram değil, aynı zamanda çevreyle de ilgili bir kavram. Gıda üretim sürecinde çevreye saygılı ve koruma bilinci ile üretim yapılması gerekiyor. Bununla birlikte tüketiciler de israftan kaçınmalı aksilikte doğal kaynaklarımız birer birer tükenecektir.” K5 ise şunları ifade etmektedir: “Sürdürülebilir gastronomi deyince aklıma hiçbir doğal kaynağın boşa harcanmadan üretimin sürdürülmesi geliyor. Ayrıca sürdürülebilirlik kavramı devamlılığı ifade ettiği için gastronomi açısından baktığımız zaman mutfak kültürünün korunmasını ve sürdürülmesini de ifade ediyor diyebilirim.” K3 ise görüşlerini “Geleneksel ve yöresel üretim benim düşünceme göre sürdürülebilir gastronomiyi çağrıştırıyor. Çünkü doğal üretim yapan çiftçiler tarım ilaçlarını fazla kullanmıyorlar bu sayede toprak ve çevre zarar görmüyor. Ayrıca eğer tüketiciler olarak kendi bölgemizdeki yöresel ürünlere yönelirsek yerel üreticilere destek olarak doğal üretimin sürdürülebilirliğini sağlayabiliriz”.

Coğrafi İşaret ve Sürdürülebilir Gastronomi Arasındaki İlişkiye Yönelik Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Sizce coğrafi işaret ve sürdürülebilir gastronomi arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?” sorusuna yönelik sürdürülebilir gastronomi kavramı hakkında bilgi sahibi olan K1, K3, K5, K7, K9 ve K10

görüşlerini bildirirken K2, K4, K6 ve K8 sürdürülebilir gastronomi kavramını bilmedikleri için ilişki kuramadıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda öne çıkan ifadeler aşağıda sunulmuştur.

K1 coğrafi işaret ve sürdürülebilir gastronomi arasındaki ilişkiye yönelik görüşlerini “Yöresel ürünlerin coğrafi işaret tescili ile koruma altına alınması bu ürünlerin unutulmadan gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlıyor. Çünkü coğrafi işaretler ile ürünün içeriği, tarifi ve üretim yöntemleri orijinaline uygun bir şekilde standart hale getirilerek unutulması engelleniyor” şeklinde belirtmiştir. K3 “Özellikle gıdanın kaynağı olan tarımsal üretimde yerel üreticilerin üretime devam etmesi önem arz ediyor. Bu noktada coğrafi işaret tescili yerel üreticilerin üretim yapmasını teşvik ediyor. Küçük ölçekli yerel üreticiler ürünün ve toprağın kıymetini iyi bildikleri için üretim yaparken israf etmiyorlar aynı zamanda doğaya değer veriyorlar. Endüstriyel tarımda ve üretimde ise ister istemez çevreye büyük zararlar veriliyor. Bu sebeple coğrafi işaretler yerel üreticiyi teşvik ederek gastronominin kaynağı olan ürünlerin sürdürülebilir bir şekilde çevreye zarar vermeden üretilmesini sağlıyor” ifadeleriyle görüşlerini bildirmiştir. K9 ise konu ile ilgili görüşlerini “Günümüzde tüketiciler coğrafi işaret tescilli ürünlere önem veriyorlar ve gerek marketlerde gerekse üreticinin kendisinde bu ürünleri arıyorlar. Bu sayede yerel üreticiler üretimden elini çekmiyorlar. Çünkü ürünlerini pazarlayabilecekleri bir ortam oluşmuş oluyor. Yerel üretimin devam etmesi ise gastronomide sürdürülebilirliği sağlıyor.” sözleriyle dile getirmiştir.

Coğrafi İşaret Tescilinin Satışlara Yönelik Etkisine Yönelik Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Coğrafi işaret tescilinin satışlara yönelik etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna ilişkin bulgular incelendiğinde Afyon sucuğunun coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olan iki işletmenin yöneticisi olan K1 ve K3 düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir;

K1: “Özellikle internet ve market satışlarında coğrafi işaret etiketli ürünlerimize daha yoğun talep olduğunu görüyoruz. Günümüzde coğrafi işaretler yaygınlaştı ve halk tarafından da biliniyor. Bunun etkisiyle artık halk coğrafi işaretli ürünlere daha fazla güven duyuyor ve bu ürünlere yöneliyor. Bu durum işletme olarak mevcut satışlarımızın üzerine çıkmamızı sağladı.”

K3: “Coğrafi işaret etiketli Afyon sucuğu üreten iki firmadan birisi olduğumuz için bu ürünü satın almak isteyen tüketiciler bizden veya diğer firmadan alışveriş yapıyor. Afyon’da sucuk üreten birçok firma var; fakat tüketiciler coğrafi işaret tescilli ürünleri daha güvenilir buluyorlar bu yüzden bu ürünlerden satın alıyorlar. Bu durum coğrafi işaret tescilli ürün üreten bir firma olduğumuz için bizim satışlarımızı olumlu yönde etkiledi”

Coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olmayan diğer firmaların katılımcılarının tamamı bir ürünün coğrafi işaret ile tescillenmesinin satışları olumlu yönde etkileyeceği görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Afyon sucuğu özelinde ise

coğrafi işaret etiketli ürün satışı yapmasalar da Afyon sucuğunun coğrafi işaret tescilli olmasının ürün imajına ve satışlara etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Coğrafi İşaret Tescilinin Reklam, Tanıtım ve Pazarlamaya Etkisine Yönelik Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “*Sizce coğrafi işaret tescilinin reklam, tanıtım ve pazarlamaya etkisi nedir?*” sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların hepsinin coğrafi işaret tescilinin reklam, tanıtım ve pazarlamaya olumlu etkide bulunduğu görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan ön plana çıkanlar şu şekildedir;

K1: “*Afyon Sucuğu yurt içinde ve yurt dışında tüketiciler tarafından biliniyor olsa da özellikle coğrafi işaret tescili almasından sonra bilinirliği önemli derecede arttı. Reklam ve tanıtım açısından coğrafi işaret tescili büyük bir avantaj çünkü; maliyetsiz bir şekilde ürün tanıtımına imkân sağlıyor. Pazarlama noktasında da önemli katkıları var; çünkü tüketiciler coğrafi işaret tescilli ürünlere güven duyuyorlar bu da ürün pazarlamasını kolaylaştırıyor.*”

K3: “*Günümüzde gastronomi bilincinin yaygınlaşması ve bunun bir turizm ürününe dönüşmesiyle birlikte şehirler belli başlı yemekleriyle ve ürünleriyle ön plana çıkmaya başladılar. Tüketicilerin algısında bu ürünler şehirlerle özdeşleştiler. Sucuk dediğimiz zaman da Afyonkarahisar akla gelen şehirlerin başında geliyor. 2005 yılında Afyon sucuğunun coğrafi işaret ile tescillenmesi ise reklam ve tanıtım konusunda sucuğu daha ileriye taşıdı. Zincir marketlerin coğrafi işaretli ürün satışına önem vermeye başlaması ise coğrafi işaretli ürün üreten üreticilerin pazarlama noktasında işini kolaylaştırıyor.*”

K7 konu ile ilgili görüşlerini şu sözlerle açıklamaktadır: “*Biz firma olarak coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olmasak da Afyon sucuğunun sahip olduğu imaj dolaylı yoldan markamızı güçlendiriyor ve tanıtımına katkı sağlıyor. K9 görüşlerini “Afyon sucuğunun sürekli medyada yer aldığını görüyoruz. Özellikle coğrafi işaretlerin yaygınlaşması ve tüketiciler tarafından önemsenmesi medyanın coğrafi işaretli ürünlere olan ilgisini arttırdı. Bu sayede Afyon sucuğunun sahip olduğu imaj daha da güçlendi.” sözleriyle ifade etmektedir. K10 ise “Tüketiciler bir ürünü beğendiklerinde çevrelerine de tavsiye ediyor. Tavsiye edilen ürünler güvenilir olduğu zaman bu tavsiyenin önemi artırıyor. Bu noktada coğrafi işaretler tüketici nezdinde güvenilirliği sağlayan bir unsur olduğu için ürün tanıtımına önemli katkı sağlıyor.” sözleriyle görüşlerini belirtmektedir.*

Coğrafi İşaret Tescilinin Gıda Güvenliği ve Kalitesini Sağlama Noktasında Etkisine Yönelik Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “*Sizce coğrafi işaret tescilinin gıda güvenliği ve kalitesini sağlama noktasında etkisi nedir?*” sorusuna ilişkin K1, K3, K5, K7, K9 ve K10 görüşlerini bildirirken K2, K4, K6 ve K8 konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirtmiş ve görüş bildirmemişlerdir.

Coğrafi işaretli Afyon sucuğu üreten firma yöneticisi olan K1 görüşlerini “Coğrafi işaretli ürün üreten firmalar rutin denetimler haricinde ekstra denetimlere tabi tutuluyorlar. Bu denetimleri Afyon sucuğu özelinde Afyonkarahisar Ticaret ve Sanayi Odasının oluşturduğu ekip gerçekleştiriyor. Ayrıca coğrafi işaretli ürün üretilmek için firmaların sahip olması gereken standartlar var. Bu standartları sağlamadan üretim yapabilmek söz konusu değil. Bu sebeple coğrafi işaretli ürünlerin oldukça güvenilir olduğunu ifade edebilirim. Kalite konusunda ise ürünü üretirken belirli standartlara sahip olan yöresel hammaddeler kullanılıyor. Bu sayede kaliteli ürün ortaya çıkıyor.” sözleriyle açıklamıştır. K3 ise “Coğrafi işaretli ürünlerde kullanılan hammaddelerin kaynağı belirli bir coğrafi alan ile sınırlı olduğu için izlenebilirliği kolaylaşıyor. Bu sayede firmalar ve denetim mercileri potansiyel sorunları ortaya çıkmadan çözebiliyor. Ayrıca coğrafi işaretli ürün üretimi yapan firmalar hem Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) tarafından hem de yerel komisyonlar tarafından denetleniyor. Bu da kalite ve güvenilirliği sağlıyor.” şeklinde görüş bildirmiştir.

K5: “Coğrafi işaretli ürünler tüketici nezdinde kaliteli ve güvenilir olarak algılanıyor; fakat ilgili kurumlar tarafından yapılan çalışmaları yüzeysel buluyorum. Bu ürünlerin gerçekten güvenilir, kaliteli ve bir yöreyle bağlantılı olduğunu kanıtlar nitelikte detaylı çalışmalar yapılmalı ve tüketiciler bilgilendirilmeli. Aksi takdirde coğrafi işaretler bir etiket olmanın ötesine geçemez.”

K7: “Öncelikle coğrafi işaret tescili alan ürünler hâlihazırda belirli niteliklere sahip olduğu için tescil almaya hak kazanıyor. Çünkü bu ürünler yöresel nitelikte ürünler olduğu için içerisinde uzmanlık, geleneksellik ve bir miras barındırıyor. Ayrıca coğrafi işaretli ürün üretimi yapan firmalar daha fazla denetime tabi tutuluyor ve belirli standartlar çerçevesinde üretim yapıyorlar. Bu sebeple güvenilirlik ve kalite daha iyi sağlanmış oluyor.”

K9: “Coğrafi işaretli ürün üretimi yapan firmalara ekstra denetimler yapıldığını biliyorum. Bu denetimler elbette güvenli gıda üretimini sağlayacaktır. Ayrıca coğrafi işaretli ürünlerin kaynağı yöresel üreticiler olduğu için ürünlerde kimyasal madde, ilaç vb. unsurlar bulunmuyor. Bu açıdan kaliteli üretim sağlanmış oluyor.”

K10: “Coğrafi işaret tescilli ürünlerin kaynağı belli olduğu için kalitelidir diyebilirim; çünkü bu ürünler farklılığını ve lezzetini kanıtlamış oluyor ve bu sebeple coğrafi işaret alıyor. Güvenilirlik açısından baktığımızda ise yapılan denetlemeler güvenilirliği sağlama noktasında etkin rol oynuyor.”

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Afyonkarahisar’da sucuk üretimi yapan işletmelerin coğrafi işaret tesciline yönelik algılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmacı tarafından yapılan literatür taraması neticesinde sekiz soruluk görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında Afyonkarahisar’da sucuk üretimi yapan işletmelerin coğrafi işaret tesciline yönelik algılarını tespit

etmek amacıyla yöneticileriyle/sahipleriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda; iki işletme dışında coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olan başka bir işletme bulunamamıştır. Tescil belgesi edinmeye yönelik görüşler incelendiğinde 10 katılımcıdan 6'sının bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve çekincelerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Coğrafi işaret tescil kullanımına ilişkin bulgular araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından birisini ortaya çıkarmaktadır. Mevcut durum coğrafi işaret tescil belgesinin ürünün, üreticinin ve tüketicinin korunması noktasında işlevini gerçekleştirememesine sebep olmaktadır. Uygulamaya konulmamış hiçbir belge amacına hizmet edememektedir. Bu sebeple ilgili kurumlar tarafından üreticilere ve tüketicilere yönelik bilgilendirme faaliyetleri yürütülmeli ve işletmelerin coğrafi işaret tescilini kullanmaları teşvik edilmelidir. Çünkü hem üreticilerin hem de tüketicilerin bu konuda ortak bir bilince sahip olmaları önem arz etmektedir.

Katılımcıların coğrafi işaret kavramını tanımlamada kullandıkları ifadeler incelendiğinde yöresellik, kültürel değer ve farklılık kavramları daha çok katılımcı tarafından kullanılırken; güvenilirlik, sürdürülebilirlik, kalite, marka ve kırsal turizm kavramları az sayıda katılımcı tarafından kullanılmıştır. Bu durum katılımcıların büyük çoğunluğunun coğrafi işaret kavramı hakkında yüzeysel bilgiye sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Katılımcıların sürdürülebilir gastronomi ve coğrafi işaretler ile ilişkisine yönelik görüşleri incelendiğinde 10 katılımcıdan 4'ünün bu konu hakkında görüş bildirmedikleri tespit edilmiş ve herhangi bir bilgi sahibi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Coğrafi işaret tescilinin amaçlarına hizmet edebilmesi ve gastronomiye ilişkin faaliyetlerin sürdürülebilir bir şekilde varlık gösterebilmesi için bu kavramların özellikle üreticiler tarafından bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Coğrafi işaret tescilinin ekonomik etkileriyle ilişkili olan satış, reklam, tanıtım ve pazarlamaya yönelik katılımcı görüşlerinin tamamı olumlu yöndedir. Bu durum işletmeler coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olmasalar da ürünün coğrafi işaret tesciline sahip olmasının olumlu ekonomik etkiler yarattığı sonucunu ortaya koymaktadır. Fakat işletmelerin coğrafi işaret tescil kullanımına sahip olmaması coğrafi işaret tescilinin temel amaçlarına bütüncül şekilde ulaşmasını engellemektedir. Bu durum özellikle gıda güvenliği ve kalitesi noktasında coğrafi işaretli ürünlerin üretiminde uygun olmayan hammaddelerin ve tekniklerin kullanımına zemin hazırlamaktadır. Tüketicilere kaliteli ve güvenilir ürün sunmak, ürünün sürdürülebilirliğini sağlamak, üreticiyi ve tüketiciyi korumak için işletmeler, coğrafi işaret tescil kullanımına ve tescil şartlarına uygun üretim yapmaya teşvik edilmelidir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre üreticilerin büyük bir kısmının araştırma kapsamında ki temalara ilişkin bilgi düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'nin üç gastronomi şehriden birisi olan ve coğrafi işaretli ürünler açısından önemli potansiyele sahip olan Afyonkarahisar'da (Baytok, Pelit ve

Cerit, 2020) ilgili kurumlar tarafından üreticilerin ve tüketicilerin coğrafi işaretler konusunda detaylı bir şekilde bilgilendirilmeleri gastronomi alanında gelişimin sağlanmasında oldukça önemlidir. Bu sayede ürünlerin kaliteli ve güvenilir bir şekilde üretilmesine ve sürdürülebilirliğine katkı sağlanacaktır. Coğrafi işaret tesciline ilişkin yapılacak çalışmalara işletme yöneticileri ve üretimde bulunan işgücünün katılımı ile ortak bir bilincin kazandırılması mümkündür. Çünkü her ne kadar kurumlar tarafından konuya ilişkin çalışmalar yapılsa da bu çalışmalar yalnızca konu hakkında bilgisi olan veya konuya ilgi duyan taraflarca dikkate alınmaktadır.

Afyonkarahisar, gıda ürün gruplarında sahip olduğu coğrafi işaret tescilleriyle ve mevcut başvurularıyla Türkiye’de önde gelen şehirler arasındadır. Fakat çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde üretici tarafında konuya ilişkin bilgi eksikliği olduğu görülmektedir. Coğrafi işaretlerin korunumu noktasında önem arz eden paydaşların başında gelen üreticilerin konuya yönelik farkındalığının ve bilgi düzeyinin artırılması için çevrim içi veya basılı ortamda hazırlanacak süreli bültenler aracılığıyla ilgili konuların gündemde yer almasını sağlamak gerekmektedir.

Coğrafi işaret tescili alınan ürünlerin denetimleri tescil ettiren kurumun koordinasyonunda uzman bir ekip tarafından senede bir defa veya gerekli görülen durumlarda yapılmaktadır. Bu doğrultuda denetimlerin yapılacağı tarihler öncesinde gizlilik esasına bağlı kalarak üreticilerin bilgilendirilmesi ve coğrafi işaret tescili kullanım hakkına sahip olmak isteyen üreticilerin teşvik edilmesi tescil kullanımının yaygınlaştırılması noktasında katkı sağlayacaktır. Denetimler sırasında denetim ekibi tarafından ilgili ürünün tescilinde yer alan hususlara dikkat edilmesi ürün standardizasyonunun sağlanması açısından önemlidir. Ayrıca üreticiler tarafında görülen eksikliklerin giderilmesine yönelik ilgili kurumlar ile işbirliği içerisinde gerçekleştirilecek eğitim ve geliştirme faaliyetleri denetimlerin üreticilere katkı sunmasını sağlayacaktır. Bir diğer önemli nokta ise tüketicilerin coğrafi işaretli ürünler hakkında bilgilendirilmeleri hususudur. Tüketicilerin coğrafi işaretli ürünleri tanımaları ve ayırt edebilmeleri tescilli ürünlere olan ilgiyi arttıracaktır. Tüketici tarafında ilginin artması ise üreticilerin tescil kullanımını teşvik edecektir.

Coğrafi işaretlerin tescillenmesinin temel sebeplerinin başında coğrafi işarete konu olan ürünün özüne uygun özellikteki üretiminin sürekliliğini sağlayarak niteliklerinin korunması, coğrafi işaretlerin ürüne ait öz isim olarak algılanması ve bu sayede ismin jenerik hale dönüşmesinin engellenmesi ve tescile uygun üretim yapan üreticilerin öncelikli olarak tescilden faydalanmasının sağlanması gelmektedir (Doğan, 2015). Afyonkarahisar, mevcut kaynaklarını, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle harmanlayarak yöreye özgün coğrafi işaretlere sahip olabilmiş bir şehirdir. Coğrafi işaretlerin korunması ve geleceğe aktarılabilmesi için sistemli bir tescil denetim sisteminin kurulması ve coğrafi işaret tescili kullanım hakkına sahip olan üreticilerin artırılması son derece önemlidir. Bunun sonucunda coğrafi işaretli

ürünlerin ürüne, üreticiye ve tüketiciye sağlayacağı katkının değerlendirilmesi yerel ve ulusal düzeyde kalkınmaya olumlu etkide bulunacaktır.

Bu çalışma, Afyon sucuğunun 02.08.2005 tarihinde mahreç işareti ile tescillenerek Afyonkarahisar'ın ilk coğrafi işaretli gıda ürünü olması sebebiyle Afyon sucuğunu ele almış ve Afyonkarahisar'da sucuk üretimi yapan firmalarla sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda ileride yapılacak olan çalışmalar farklı ürünlere ve üreticilere yönelik gerçekleştirilebilir. Ayrıca benzer çalışmaların farklı şehirlerde yapılması ile çalışmaların sonuçlarının karşılaştırılması sağlanabilir. Bununla birlikte ileride yapılacak olan nicel çalışmalarla çalışmanın evreni genişletilebilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, G. & Üzülmez, M. (2017). Sürdürülebilir gastronomi turizmi kapsamında otantik yiyeceklere yönelik bir inceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(Special Issue 2), 301-309.

Alderighi, M., Bianchi, C. & Lorenzini, E. (2016). The impact of local food specialities on the decision to (re) visit a tourist destination: market-expanding or business-stealing? *Tourism Management*, 57, 323-333.

Aydın, O. (2012). Ab'de kırsal turizmde ilk 5 ülke ve Türkiye'de kırsal turizm. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(2), 39-46.

Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.

Baytok, A., Pelit, E. & Cerit, A. (2020). Afyonkarahisar mutfağının turizm eğitimi alan öğrenciler tarafından bilinme ve tadılma durumlarının tespiti üzerine bir araştırma: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), 501-522.

Coşkun, R., Altunışık, R., Yıldırım, E. & Bayraktaroğlu, S. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı* (10. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Çağlı, I. B. (2012). *Türkiye'de yerel kültürün turizm odaklı kalkınmadaki rolü: gastronomi turizmi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çeken, H., Dalgın, T. & Çakır, N. (2012). Bir alternatif turizm türü olarak kırsal turizmin gelişimini etkileyen faktörler ve kırsal turizmin etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2), 11-16.

Denk, E. & Sanalan Bilici, N. (2021). Erzurum ilinin coğrafi işaret (ci) almış ürünlerinin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(1), 102-122.

Kart, N., Saraç, Ö., Pamukçu, H., Sandıkçı, M. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Diker, O. & Deniz, T. (2017). Kars kültürel ve gastronomik kimliğinde kaz. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), 189-204.

Dikmen, Ç. B. & Toruk, F. (2017). Sosyo-kültürel sürdürülebilirlik kapsamında gerede (krateia) hanlar bölgesi'nin değerlendirilmesi. *Tünav Bilim Dergisi*, 10(2), 11-26.

Doğan, B. (2015). Coğrafi işaret korumasının gelişmekte olan ülkeler için önemi. *Social Sciences*, 10(2), 58-75.

Doğanlı, B. (2020). Coğrafi işaret, markalaşma ve kırsal turizm ilişkileri. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 525-541.

Doğdubay, M. & Saatçi, G. (2014). *Menü mühendisliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Esen, Ş. (2016). Bir farklılaşma stratejisi olarak coğrafi işaretler ve Türkiye incelemesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 447-464.

Fields, K. (2002). Demand for the gastronomy tourism product: motivational factors. *Tourism and Gastronomy*, 4(2), 36-50.

Görkem, O. & Öztürk, H. M. (2018). İthal gıda ürünü kullanımının yöresel lezzetler üzerine etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 213, 228.

Hazarhun, E. & Tepeci, M. (2018). Coğrafi işarete sahip olan yöresel ürün ve yemeklerin Manisa'nın gastronomi turizminin gelişimine katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 371-389.

İlban, M. O. & Savgın, C. U. (2020). Nerede o eski mutfaklar. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 509-523.

İlgüner M. & Asplund, C. (2011). *Marka şehir*. İstanbul: Marketing Yayınları.

İloğlu, N. (2014). *Coğrafi işaretlerin tescili ve denetimi üzerine farklı ülke sistemlerinin incelenmesi ve Türkiye uygulaması* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Ankara.

İlcalı, G. (2019). 1995 Yılından Günümüze Coğrafi İşaret Koruması. <http://www.ankarabarasu.org.tr/site/ankarabarasu/frmmakale/2019-1/5.pdf>

Kan, M., Gülçubuk, B. & Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi işaretlerin kırsal turizmde kullanılma olanakları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 93-101.

Karaca, O. B., Yıldırım, O., ve Çakıcı, C. (2015). Gastronomi turizminde otlar, ot yemekleri ve sağlıkla ilişkisi üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 27-42.

Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-114.

Kurnaz, A. & Arman, A. (2020). Sürdürülebilir gastronomi. *Gastronomi ve yiyecek tarihi* içinde (ss.161-178). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kuter, N. & Ünal, H. E. (2009). Sürdürülebilirlik kapsamında ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 9(2), 146-156.

Mayer, H. & Knox, P. L. (2006). Slow cities: sustainable places in a fast world. *Journal of Urban Affairs*, 28(4), 321-334.

Mercan, Ş. O. & Üzülmöz, M. (2014). Coğrafi işaretlerin bölgesel turizm gelişimindeki önemi: Çanakkale ili örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 67-94.

Orhan, A. (2010). Yerel değerlerin turizm üzerine dönüştürülmesinde coğrafi işaretlerin kullanımı: İzmit pişmaniyesi örneği. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 243-254.

Önçel, S. (2015). Türk mutfağı ve geleceğine ilişkin değerlendirmeler. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(4), 33-44.

Özdemir, B. (2009). Küresel kirlenme sürdürülebilir ekonomik büyüme ve çevre vergileri. *Maliye Dergisi*, (156), 1-36.

Özkan, Ç. & Aydın, Ş. (2018). Yerel yiyecekler aracılığı ile sürdürülebilir destinasyonlar: Ayvacık örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 335-349.

Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S. & Can, A. (2013). Sürdürülebilir gastronomi turizmi hareketliliğinde coğrafi işaretlemenin rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(1), 13-20

Paker, Y. (2018). *Çevresel sürdürülebilirlik ve tedarik zincirinde çevresel sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Pamukçu, H., Saraç, Ö., Aytuğar, S. & Sandıkçı, M. (2021). The effects of local food and local products with geographical indication on the development of tourism gastronomy. *Sustainability*, 13(12), 6692.

Polater, S. (2020). Avrupa birliği ve Türk hukukunda menşe adının ve mahreç işaretinin tescil edilebilme şartları. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 6(2), 283-309.

Sağır, A. (2012). Bir yemek sosyolojisi denemesi örneği olarak Tokat mutfağı. *Turkish Studies*, 7(4), 2675-2695.

Scarpato, R. (2002). Sustainable gastronomy as a tourist product. *In tourism and gastronomy* (ss.132-152). United Kingdom: Routledge Advances In Tourism.

Kart, N., Saraç, Ö., Pamukçu, H., Sandıkçı, M. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1

Serçeoğlu, N., Boztoprak, F. & Tırak, L. (2016). Gastronomi turizmi ile şehir markalaşması ilişkisi: Atatürk Üniversitesi öğrencileri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 94- 114.

Suluk, C. (2018). 6769 sayılı sınai mülkiyet kanununun getirdiği yenilikler. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 4(1), 91-109.

Şahin, G. (2013). Coğrafi işaretlerin önemi ve Vize (Kırklareli)'nin coğrafi işaretleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 23-37.

Şengül, S. ve Türkay, O. (2016). Akdeniz mutfak kültürünün gastronomi turizmi bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(Özel Sayı), 86-99.

Taşdan, K., Albayrak, M. & Albayrak, K. (2014). Coğrafi işaret tescilli geleneksel ürünlerde izlenebilirlik: Ankara ili örneği. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 3, 1292-1300.

Teuber, R. (2010). Geographical indications of origin as a tool of product differentiation: the case of coffee. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 22(3-4), 277-298.

Türk Patent ve Marka Kurumu (2021). Afyon sucuğu coğrafi işaret tescil belgesi. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/8eb202f7-bf82-48cd-9f21-955bc921c665.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

Türk Patent ve Marka Kurumu (2021). Türkiye'nin coğrafi işaretleri. <https://ci.turkpatent.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

Toklu, İ. T. (2016). Tüketiciler coğrafi işaret için daha fazla ödemek ister mi? Artvin balı üzerine bir araştırma. *Karadeniz Araştırmaları*, (52), 171-190.

Tosun, E. K. (2017). Sürdürülebilirlik bağlamında ekolojik kent söylemi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 169-189.

Tutulmaz, O. (2012). Sürdürülebilir kalkınma: sürdürülebilirlik için bir çözüm vizyonu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 601-626.

Veteriner hizmetleri, bitki sağlığı, gıda ve yem kanunu (2010, 13 Haziran) T.C. Resmî Gazete (Sayı: 27610) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm> (Erişim Tarihi: 20.04.2021)

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yurtseven, H. R. (2011). Sustainable gastronomic tourism in Gokceada (Imbros): local and authentic perspectives. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(18), 17-26.

Yayın Geliş Tarihi: 24.11.2021
Yayına Kabul Tarihi: 22.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1027989

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 405-419
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

EXAMINATION OF CULTURAL ROUTES OF TURKEY IN THE CONTEXT OF DESTINATION MARKETING WITH PEST ANALYSIS

Simge ŞALVARCI*

Abstract

Values such as historical and cultural heritage and natural beauties belonging to a destination are very important in terms of identity creation and marketing of destinations. The attractiveness of these values, which are in the tourism sector, which is developing with a rapidly increasing momentum today, makes great contributions to the destinations. In addition, effective destination marketing provides an economic contribution to the region. In this context, Turkey, which is an important touristic destination with its rich tourism diversity, has important cultural routes. The aim of the study is to examine the cultural routes in Turkey in terms of political, economic, social and technological opportunities with PEST Analysis. According to the results of the evaluation, it has been determined that Turkey has a great potential in terms of cultural routes where millions of visitors walk every year in the world, but sufficient steps have not been taken in terms of tourism and destination marketing. In addition, it was concluded that the routes could not be protected due to the inadequacy of legal regulations and cooperation projects could not be made between the regions, and various suggestions were presented in this direction.

Keywords: *Touristic Destination, Destination Marketing, Cultural Routes, PEST Analysis, Turkey.*

DESTİNASYON PAZARLAMASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN KÜLTÜREL ROTALARININ PEST ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Öz

Bir destinasyona ait tarihi ve kültürel miras, doğal güzellikler gibi değerler, destinasyonların kimlik oluşturması ve pazarlaması açısından oldukça önemlidir. Günümüzde hızla artan bir ivme ile gelişen turizm sektöründe yer alan bu değerlerin çekiciliği destinasyonlara büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca etkin destinasyon pazarlaması bölgeye ekonomik katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda zengin turizm çeşitliliği ile önemli bir

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Şalvarcı, S. (2022). Examination of cultural routes of Turkey in the context of destination marketing with PEST Analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 405-419.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0003-0703-4126, simge_tokay@hotmail.com.

turistik destinasyon olan Türkiye, önemli kültürel rotalara sahiptir. Çalışmanın amacını Türkiye'deki kültürel rotaların siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik imkanlar açısından PEST Analizi ile incelenmesi oluşturmaktadır. Değerlendirme sonuçlarına göre, dünyada her yıl milyonlarca ziyaretçinin yürüdüğü kültürel rotalar açısından Türkiye'nin büyük bir potansiyele sahip olduğu ancak turizm ve destinasyon pazarlaması açısından yeterli adımların atılmadığı belirlenmiştir. Ayrıca yasal düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle güzergâhların korunamadığı ve bölgeler arası işbirliği projelerinin yapılamadığı sonucuna varılmış ve bu doğrultuda çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Turistik Destinasyon, Destinasyon Pazarlaması, Kültürel Rotalar, PEST Analizi, Türkiye.*

INTRODUCTION

The historical and cultural attractions of destinations have their own unique value. It is thought that the historical and cultural attractions in the tourism industry, which is developing rapidly with each passing day, have important contributions to the destination economically. Culture is one of the most important resources of tourism. Especially, developments in mass media and transportation vehicles fuel people's curiosity to see, learn and recognize different cultures, and this situation, together with the demand for entertainment and relaxation, causes the development of tourism and the strengthening of the relationship between culture and tourism (Emekli, 2006, p. 51).

"Cultural routes" are being created in order to increase awareness of the importance of historical values and to ensure the sustainability of these areas, with the impact of efforts to protect historical environments on an international and national scale, increasing environmental awareness, especially the spread of the concept of sustainable development in all areas, and the development of "sustainability" approaches within each sector. (Keleş Eriçok, 2019, p. 174). The cultural route approach, which started in Europe and is increasingly popular in the world, can be interpreted as a very important opportunity for the development of tourism in developing countries or underdeveloped regions with valuable cultural or natural resources. In addition, networks developed with a holistic approach between these values can contribute to the success of conservation planning as they create connectivity. For example, there are many protected areas (Xhantos-Letoon World Heritage Site, Kaş-Kekova Special Environmental Protection Area, Patara Special Environmental Protection Area, Beydağları National Park, urban protected areas, archaeological sites, and natural sites) on the Lycian road (Görmüş, 2017, p. 129).

It is possible to manage and market destinations like businesses. Having hosted many civilizations, Turkey has a rich potential in terms of natural and cultural values and is one of the most important development dynamics in terms of tourism potential. One of the most basic studies in destination marketing is PEST Analysis (political, economic, social, and technological developments) for the region. For example, PEST Analysis can be done by examining the political,

economic, social and technological possibilities of a destination (Dülgaroğlu, Aydemir & Avcıkurt, 2019). PEST Analysis is conducted to specify the essential and immediate action by examining the changes and developments in economic, political, technological and social factors and to reveal who and what these factors impact negatively or positively (Kotler, 2008).

Literatürde kültürel rotaları inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Gül vd., (2020) CBS ortamında kültür rotalarının belirlenmesi, Gül ve Yılmaz (2020) yerel kalkınmanın bir aracı olarak kültür turizmi ve kültür rotaları, Keleş Eriçok (2019) culture route proposal in the Van Lake basin, Görmüş (2017) kültürel peyzaj değerlerini korumak için yeni bir yaklaşım olarak kültürel rotalar üzerine araştırmalar gerçekleştirmiştir. Kültürel rotaların destinasyon pazarlaması bağlamında daha önce incelenmemiş olması dolayısıyla alana literatürdeki boşluğu doldurması önemli olarak varsayılmaktadır.

There are various studies examining cultural routes in the literature. Gül et al., (2020) examined determination of cultural routes in GIS environment, Gül and Yılmaz (2020) studied cultural tourism and cultural routes as a tool of local development, Keleş Eriçok (2019) searched culture route proposal in the Van Lake basin, Görmüş (2017) has conducted research on cultural routes as a new approach to preserve cultural landscape values. Since cultural routes have not been examined in the context of destination marketing before, it is assumed that it is important for the field to fill the gap in the literature. The aim of the study is to evaluate the potential of cultural routes in Turkey in the context of destination marketing with national and regional tourism strategies and to present the advantageous and disadvantageous situations of cultural routes by presenting economic, political, technological, and social analysis. In this direction, it is to present a discussion on how the negative aspects can be improved and developed by emphasizing the positive aspects. Thanks to the PEST analysis, a comprehensive situation analysis of the destinations can be presented. In the literature, there has been no study in which cultural routes are studied in the context of destination marketing, and it is assumed that the study will contribute to the field.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Destination Marketing

Tourism destinations are geographical areas that can be attractive to tourists from within the country or from different countries and where all the attractions are offered to contribute to tourism (Baran and Batman, 2013). It is possible to list the elements necessary to talk about a tourism destination as follows (Ersun & Arslan, 2011, p. 232):

- It must have the same culture, climate, and natural conditions,
- It should contain natural and cultural riches,

- There should be activities related to the destination that can be offered to customers,
- It must have accommodation, nutrition, communication, and transportation facilities,
- It should consist of touristic attraction centers offered by corporate services,
- There must be regions with a certain brand and image.

A destination is a designated place for travel or a place a tourist wishes to travel to; marketing, on the other hand, can be defined as a process that satisfies needs and wants through exchange. In this context, it is possible to say that destination marketing is the process of determining and satisfying the needs and wishes of tourists who want to travel to a certain place (Sharma, 2013, p. 20). Destination marketing, which is expressed as place marketing, is defined as 'the whole of the marketing activities carried out to show an area, a region or a place to individuals or institutions and organizations that it is attractive, suitable and special' (Dacko, 2008, p. 389).

Most of the tourism activities take part in destinations and the destination has been the basic unit of analysis in tourism. Nevertheless, destination marketing is a complex subject that requires extensive, holistic, and systematic approach to be understood (Wang, 2011, p. 1). Destination marketing aims to make the natural and cultural characteristics of a region and the identity of the destination more attractive with effective communication channels for potential visitors (Rainisto, 2003, p. 12). However, among the other purposes of destination marketing are not only increasing the number of tourists in the region, but also facilitating the development of tourism and increasing its sustainability (Okumus et al., 2007, p. 254).

Destination marketing is a form of management that ensures that the right decisions are made by making all kinds of analyzes and examinations in line with tourism supply and demand, with the aim of maximizing the profits of a destination and presenting the existing touristic products in the target markets. There are two main purposes here. The first purpose is to determine a target market suitable for the resources owned. The second purpose is -after the target market is determined- the creation of marketing and management strategies that will affect the preference process of consumers in this market (İlgaz, 2014, p. 14).

Destination marketing encompasses consecutive activities; product development, pricing, target market selection, effective distribution channels, product presentation, etc. The quality service produced at the destination is an important factor that should not be ignored, as it increases visitor satisfaction. Activities for destination marketing empower the competitiveness of the

destination, and raise the awareness of the region and increase the demand (Yavuz & Karabağ, 2007, p. 16).

In destination marketing studies, many institutions/organizations have duties and activities must be carried out for a common purpose. For this purpose, it is important for the institutions/organizations responsible for destination marketing to have a common purpose, to ensure and maintain the flow of tourists coming to the region. In addition, institutions/organizations belonging to the state and private sector should be in cooperation (Ülker, 2010, p. 27).

Cultural Routes in Turkey

Cultural route can be defined as a local, regional or national scale transportation corridor that has been created nowadays or has actually been used in a certain period of history, carries cultural and / or natural heritage elements on it and gains its importance thanks to this heritage, which can be developed for purposes such as protection, rural development and tourism development (ÇEKÜL, 2015, p.12). Cultural routes, one of the best methods in the presentation of cultural heritage, represent cultural dialogue between regions where the density and diversity of cultural heritage has increased. Cultural routes are a very important tool in terms of discovering, recognizing, protecting and sustaining the heritage values of the region with walking experience and contributing to the region in terms of rural development (Üstündağ & Özer, 2021, p. 429).

When cultural routes are used for tourism purposes, they have become one of the alternative tourism types that bring together different activities and attraction centers and create an opportunity to present them to the consumer within the framework of a certain theme. Although the routes vary in terms of distance and area as local, regional or international, they are good touristic products for the development of underdeveloped regions that have resources that can be evaluated in terms of tourism but cannot use these resources (Kervankıran & Çuhadar, 2014).

The work of the Council of Europe, which was the first organization to make the concept of cultural route heard and to work on this subject, in 1960, with the aim of "raising awareness about the important cultural areas of Europe and the inclusion of these areas in the leisure civilization" revealed the idea of rediscovering the European common heritage through travels (Council of Europe, 2002). Considering the years when the concept of cultural route started to be used in Turkey, while it is possible to talk about the existence of only 2 cultural routes, the Lycian Way created in 1999 and the St. Paul Way put into service in 2004, this number has reached 26 today with the opening of various cultural routes. Cultural routes in Turkey are given in Table 1:

Table 1: Local, National and International Routes in Turkey

Cultural Route	Theme / Activity	Recommended Season	Relevant Institution	Level
Abraham's Path	History, faith	Spring	Cultural Routes Society	International
Sultan's Trail	Nature, history	Spring-Summer	Cultural Routes Society	International
Via Egnatia	Culture, peace	Summer	Cultural Routes Society	International
Lycian Way	Coast, cycling	Spring	Cultural Routes Society	National
St. Paul Trail	Nature, history, horseback riding	Spring-Summer-Autumn	Cultural Routes Society	National
Evliya Çelebi Way	History, cycling, horseback riding	Autumn	Cultural Routes Society	National
Carian Trail	Coast, history	Spring	Cultural Routes Society	National
The Kaçkar	Nature	Summer	Cultural Routes Society	National
Phrygian Way	History, cycling	Autumn	Cultural Routes Society	National
Hittite Trail	History, cycling	Spring	Cultural Routes Society	National
Gastronomy Route	Cycling	Autumn	Cultural Routes Society	National
Mount Ararat Trails	Nature	Summer	Cultural Routes Society	National
Küre Mountains Trail	Nature	Autumn	Cultural Routes Society	National
Independence Trail	Cycling	Summer	Cultural Routes Society	National
Sarıkamış Trails	Nature, cycling	Spring-Summer-Autumn	Cultural Routes Society	National
Between Two Seas	Cruising	Summer	Cultural Routes Society	National
The Sufi Route	Culture, faith, trekking, cycling	Summer	Cultural Routes Society	National
İdyia Way	History, nature; cycling, trekking	Spring	Cultural Routes Society	National
Yenice Forest Trails	Nature, cycling	Autumn	Cultural Routes Society	National
Fethiye Alternative Trails	Nature, culture and history; cycling, trekking	Spring-Summer-Autumn	Cultural Routes Society	National
Ephesus-Mimas Route	History, olive, vineyard; trekking, cycling	Spring-Summer-Autumn	Cultural Routes Society	National
Thrace Routes	History, nature, faith, culture	Spring-Summer-Autumn	Multi-Stakeholder	Local
Mesopotamia Routes	History, culture, belief, nature, gastronomy	Spring-Summer-Autumn	GAP Regional Development Administration	Local

Mysia Routes	Nature, cycling, trekking, camping	Spring-Summer-Autumn	Bursa Nilufer Municipality	Local
Peninsula Travel Routes	History, nature, trekking, cycling, olive	Spring-Summer-Autumn	Izmir Metropolitan Municipality	Local
Tolerance Way	History, nature, trekking, cycling	Spring-Summer-Autumn	Cultural Routes Society	National

Source: Görmüş, 2017; Cultural Routes Society, 2020.

The Council of Europe cultural routes passing through Turkey can be listed as follows:

1. Jewish Heritage Route
2. Olive Tree Route
3. Thermal Cities Route
4. Iron Curtain Cycle Route
5. European Industrial Heritage Route
6. Ceramic Route.

Kervankıran and Çuhadar (2014) listed the benefits of establishing cultural routes in a region as follows (p. 579);

- They contribute to the economic, social and cultural development of the region and contributes to the improvement of the quality of life.
- They directly or indirectly affect the employment increase of the region positively.
- They increase the attractiveness of the region.
- They help the points on the route gain an identity, image and meaning.
- They are the activity that prolong the stay of tourists coming to the region. The activities of the tourist in the region (accommodation, shopping for local products, etc.) positively affect the economic development of the region.
- They contribute to the development of the infrastructure and service sectors of the region.
- They help to market the villages and towns that do not have an attractiveness on their own.
- They bring together various activities and touristic attractions in the region.

Turkey has plenty of cultural routes that present rich and effective examples of the world's heritage. These routes provide important chances for

sustainable local development with their economic, social, environmental and cultural impacts (Gül & Yılmaz, 2020, p. 1855).

Research Design and Methodology

In this study, descriptive analysis method, one of the qualitative research techniques, was used as a data analysis method. While performing the descriptive analysis, a framework was created for the descriptive analysis, the data were processed according to the thematic framework, the findings were defined and these findings were interpreted (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2015, p. 324). While using descriptive analysis, PEST analysis provided an advantage in terms of comprehensive analysis by revealing political, economic, socio-cultural and technological factors within the scope of the impact of cultural routes on tourism.

In the study, mainly Google Search Engine was used to collect, analyze and synthesize large amount of secondary data obtained from reliable sources such as periodicals, websites and various publications. Then, those with scientific research on the topic were isolated and new information was combined with existing information gleaned from academic research to generate useful findings.

PEST analysis is carried out to analyze the business and its environment from political, economic, social and technological perspectives, to determine the important needs that need to be taken action as soon as possible and to determine the positive or negative effects of the findings obtained as a result of the analysis. This analysis method is accepted as a useful method in determining the environmental factors that the business is affected by in the period it is in (Arabacı, 2010, p. 40). Table 2 shows the elements of the PEST analysis:

Table 2: PEST Analysis

<p>Political</p> <ul style="list-style-type: none"> • Associations such as local, regional, national or European Union, international legal associations and cooperations, trade restrictions • Laws such as tax and employment conditions • Relationship between the government and the organization • The attitude of the state against monopolization and competition in the industry • Security of destinations and tour routes/Terrorist incidents around the destination • • Crime rates in the region 	<p>Socio-cultural</p> <ul style="list-style-type: none"> • Changes in culture and values • Changes in life-style • Work and leisure habits • Education and health • Demographic changes • Income distribution
<p>Economic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Total GDP and GDP per Capita • Inflation 	<p>Technological</p> <ul style="list-style-type: none"> • Investment policy of state • Identification of new research initiatives

<ul style="list-style-type: none"> • Consumption expenditures and disposable income • Interest rates • Currency fluctuations and exchange rates • Private venture and foreign investment in the region • Conjuncture • Unemployment status • Energy, transportation, communication and raw material costs	<ul style="list-style-type: none"> • New products and patents • Rate of adaptation to new technology • The level of investment of organizations for R&D • Expected development in other industries
--	---

Source: Lynch, 2003, p. 92.

Strategists can determine effective strategies in predicting the future correctly according to the changes in the prediction of the future in political, socio-cultural, economic, technological, etc. issues. Thus, detailed interpretations can be made by considering the political, economic, social and technological analyzes of the sector.

Political Factors

One of the important factors affecting the tourism demand is the political situation in the tourist's own country, in the country he visits, and between these two countries. When examined in terms of political factors, the Ministry of Culture and Tourism, local governments, the Cultural Routes Society, universities, research institutions and the private sector continue to work on many (active and passive) cultural routes. On the other hand, there are deficiencies in the legislation on the management and development of cultural routes, protection in archaeological and natural conservation areas, visitor management and signage and expression in the areas. However, the lack of coordination between relevant institutions in the protection of cultural and natural areas is among the situations that negatively affect cultural routes. The lack of decision-making power of local governments, the lack of personnel who are knowledgeable about cultural heritage management and can speak foreign languages, again emerge as politically disadvantageous situations regarding cultural routes.

Due to the Syrian civil war, the image of instability in the southeast of Turkey and the perception of insecurity especially in traveling to these regions (the tour operators' lack of travel insurance to this region) adversely affected the country's tourism (General Directorate of Promotion, 2020).

Economic Factors

Cultural routes have a wide range of benefits, including enabling the development of new tourism products, economic efficiency and the development of local communities (UNWTO, 2015). The strong tourism sector, which ranks 6th in the world, provides economic growth, job employment and social participation, professional tour operators oriented towards cultural tourism, and the diversity of

accommodation opportunities are among the advantages that Turkey has in this field. Universities' training of young and qualified professionals in the fields of tourism management, hotel management and gastronomy, as well as the fact that universities focus more on intangible cultural heritage studies contribute to the awareness of cultural routes. However, there is a need to increase the budget of the Ministry proportionally to the developed culture and tourism sector. Again, economic fluctuations in the country can affect tourism negatively from time to time. The development of cultural routes of the Tourism Development Agency (TDA) can provide financial resources to a large extent.

The desire of local people (especially women) to participate more in order to generate income from tourism is among the advantageous aspects of Turkey. It is emphasized that through cultural routes, practices such as cultural tourism interaction and dialogue between cultures, protection of historical monuments and places, reducing the harmful effects of mass tourism, reproducing local handicrafts with new themes, and boarding houses with local characteristics can contribute to regional development and the country's economy at a higher rate. (Ugur, 2008, p. 120).

Socio-Cultural Factors

Tourism contributes to the travel of people to different geographical places and to the establishment of social relationships between people who would not otherwise meet. Tourists experience different cultures in the countries they visit in consequence of different cultures, ethnic structures, religious groups, values, lifestyles and languages. When examined from a socio-cultural point of view, it can be stated that Turkey is a very important destination with its tangible and intangible cultural heritage richness, Anatolia's cultural accumulation that has hosted many civilizations, its geographical location and climate. In addition, it has riches such as natural protection areas, diversity of agricultural products, and rich gastronomic culture. The country's 3 products registered in the EU database (Gaziantep baklava, Aydın fig and Malatya apricot), 17 new product applications and the presence of 17 active towns in the Citta Slow network from Turkey increase its socio-cultural importance. On the other hand, Turkey's perception of a sea-sand-sun country (mass tourism), which appeals more to the lower-middle income group, and the relatively low interest in cultural tourism and alternative tourism, restricts it from getting the necessary share from tourism. It is among the disadvantageous situations that local museums have problems such as the urgent need to improve and make them attract the attention of visitors. In addition, the negative impact of climate change (with effects such as flood, drought, temperature increase) on cultural heritage is among the problems that need to be resolved. Improvements to be made in this regard will directly affect the contribution to tourism.

The aging of the village population in Turkey and the decrease due to migration, the lack of a well-equipped population in the local area, the decrease in the village population due to migration due to the fact that the local people do not

take part in the decision-making mechanism on issues that will affect them and the gradual disappearance of intangible cultural heritage practices with adaptation to the modern world reveal socio-cultural weakness. Despite this, Turkey's location, its historical and cultural ties with neighboring countries and its openness to new cultural routes, its rich cultural and tourism heritage has many alternative tourism types such as health/thermal tourism, ecotourism, agro (agricultural) tourism, religious tourism, gastronomic tourism. The fact that it provides opportunities for all types of income groups and that there are many experienced tourism agencies in the field of culture and nature tourism also increases the competitiveness of the country.

Technological Factors

Today, technological factors have greatly influenced the tourism and travel industry. Regarding the technology factor in the context of cultural routes, the fact that natural and cultural heritage was given special importance in the 2020 Presidential program in Turkey, and the establishment of the Tourism Promotion and Development Agency are among the indicators of the importance that the country attaches to tourism. However, the ministry has inclinations to develop cultural routes with the theme of thermal, gastronomy and religious tourism. The increasing interest of local governments and local tourism professionals in the concept of cultural routes provides positive contributions in this direction. However, excessive construction in all areas (roads, bridges, hydroelectric power plants/hotels, holiday villages, summer houses/shopping malls, etc.) can cause negative consequences because of the disappearance of the original characters of towns, villages and archaeological and cultural heritage. By preventing this situation in line with the developing technology, it can be ensured that tourism can operate more effectively.

CONCLUSION

There are many destinations in the world with various attractions. Effective destination marketing plans are required in order to differentiate these destinations among their similars. In this way, tourists can have experiences specific to that place. Because it is aimed to get a share for the tourism market with the different services offered to the tourists in the destination places.

Cultural routes, which are generally created by combining the paths, ancient areas and natural beauties in rural areas, are the common meeting point of both those looking for an isolated holiday away from the crowds and history buffs. Cultural routes present a new perspective to protect cultural heritage as well as natural and cultural values with a holistic approach.

There are 26 cultural routes in Turkey, which has a great potential in terms of cultural routes where millions of visitors walk around the world every year.

However, failure to take adequate steps to preserve and sustain alternative opportunities that make significant contributions to Turkish tourism, especially the Lycian Way and the St. Paul Way, leads to the loss of the world's most beautiful hiking trails with their historical and geographical values. While many countries from Europe to Asia take action on the cultural routes that host millions of visitors every year, Turkey, which experiences crises from time to time in tourism, cannot adequately utilize this unique potential it has. It is observed that the routes cannot be protected due to the inadequacy of legal regulations and cooperation projects cannot be made between the regions. For example, footpaths, forest roads, etc., used by local people today. Considering the Lycian Way, which passes through ancient cities and ancient roads, as a cultural and tourism heritage, and being registered by the regional councils for the protection of cultural assets, it will prevent many destructions that affect the environment and even the cultural remains on this road. A management and maintenance committee should be established under the leadership of the Cultural Routes Association, which was established with the advice of the Ministry of Culture and Tourism, and the said committee should be responsible for the municipality, forest, culture and tourism, transportation, etc. It should ensure that the maintenance, cleaning and repair works on the Lycian Way are carried out by working in partnership with the relevant local and national public units.

It is very important to benefit from different disciplines while analyzing Turkish tourism. While developing tourism policies, the country's economy and political situation can have important effects on tourism policies. Tourism policies should be developed by considering the factors in different disciplines and the tourism industry should be shaped according to these factors. Accurate analysis of the socioeconomic, socio-political and socio-cultural structures of the elements that make up all tourism stakeholders will be able to prevent the damages that may be experienced in the tourism industry. It will have an increasing effect on Turkey's tourism revenues, thanks to the emphasis on the cultural aspects of tourism together with the cultural routes. By focusing on the cultural aspect of tourism, tourism stakeholders will both contribute to the preservation of historical and cultural assets, and increase awareness in the protection of these assets, increasing their income in terms of income. Accordingly, a successful destination marketing process can be realized. In this context, recommendations for the sector are presented below:

- Implementation actors should be determined and an action plan should be prepared.
- Information meetings should be held with the locals.
- Visitor management strategies should be established.
- Promotional strategies should be created.

• Promotional strategies should be realized through printed materials, website and social media infrastructure application.

REFERENCES

Arabacı, İ. B. (2010). Stratejik planlamada çevre analizi tekniği olarak PEST Analizi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 40

Baran, Z. & Batman, O. (2013). Destinasyon pazarlamasında mutfak kültürünün rolü: Sakarya örneği. 14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 05-08.

Culture Routes Society, (2020). <https://cultureroutesinturkey.com/all-routes/> (Access date: 13.11.2021).

Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Council of Europe Report, (2002). “The Cultural Routes Programme of the Council of Europe” and “The European Institute of Cultural Routes, Luxemburg. (http://seecorridors.eu/filebank/file_73.pdf)

ÇEKÜL, (2015). *Kültür rotaları planlama rehberi*. ÇEKÜL Vakfı. ISBN 978-975-92451-5-3.s.100. Stil Matbaa İstanbul. http://www.tarihikentlerbirliği.org/wp-content/uploads/rota_rehberi_press.pdf (10.12.2019).

Dacko, G. S. (2008). The Advanced Dictionary of Marketing Putting Theory To Use, Oxford University Pres: UK

Dülğaroğlu, O., Aydemir, B. & Avcıkurt, C. (2019). Turizm sektöründe destinasyon pazarlaması üzerine bir yaklaşım önerisi. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(3), 400-410.

Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: Kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*,15, 51-59.

Ersun, N. & Arslan, K. (2011). Turizmde destinasyon seçimini etkileyen temel unsurlar ve pazarlama stratejileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.31 (2). 229-248.

General Directorate of Promotion, (2020). <https://tanitma.ktb.gov.tr/> (Access Date: 04.11.2021).

Görmüş, S. (2017). Kültürel peyzaj değerlerini korumak için yeni bir yaklaşım: Kültürel rotalar. *Plant Peyzaj ve Süs Bitkiciliği Dergisi*, 7(25), 122-130.

Gül, S. & Yılmaz, A. (2020). Yerel Kalkınmanın Bir Aracı Olarak Kültür Turizmi ve Kültür Rotaları: Vezirköprü Yöresi Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 1855-1879.

Gül, A., Aydemir, Ç., Gökal, M., & Akın, T. (2020). CBS Ortamında Kültür Rotalarının Belirlenmesi; Isparta İli Örneği. *GSI Journals Serie C: Advancements in Information Sciences and Technologies*, 3(2), 1-20.

İlgaz, A. (2014). *Destinasyon Pazarlamasında Kent Markası ve Kent İmajının Rolü: Nevşehir Örneği*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

Keleş Eriçok, A. (2019). Van Gölü Havzası'nda kültür rotası önerisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 173-199.

Kervankıran, İ. & Çuhadar, M. (2014). *Turizm rotalarının oluşturulmasında coğrafi bilgi sisteminin önemi*. III. Disiplinlerarası Turizm Araştırma Kongresi, s. 576-589, Kuşadası Aydın.

Kotler, P. (1998). *Marketing management—Analysis, planning, implementation, and control* (9th ed.). Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Lynch, R. (2003). *Corporate Strategy*, (3. Baskı). Harlow: Pearson Education.

Okumuş, B., Okumuş, F. & McKercher, B. (2007). Incorporating local and international cuisines in the marketing of tourism destinations: The cases of Hong Kong and Turkey. *Tourism Management*, (28), 253-261.

Rainisto, S. (2003). *Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and the United States*, Yayınlanmış Doktora Tezi. Helsinki University of Technology: Institute of Strategy and International Business.

Sharma, A. (2013). Destination marketing: Hamper of opportunities for tourism industry, *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2(5)

Uğur, E. (2008). Kültür turizmi bağlamında kültür rotaları: Türkiye'deki kültür rotası örnekleri üzerine bir inceleme. (Uzmanlık tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara). Retrieved from <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/30934,enis-ugur---uzmanlik-tezipdf.pdf?0>

UNWTO (2015). *Affiliate members global reports: Cultural routes and itineraries*. Madrid: UNWTO. Retrieved from https://catedratim.files.wordpress.com/2017/01/omt-2015-global_report_cultural_routes_itineraries.pdf

Ülker, E. (2010). *Destinasyon Pazarlamasında Destinasyon Seçimi Karar Verme Süreci Üzerine Bir Çalışma: Bozcaada Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne.

Üstündağ, K. & Özer, E. (2021). Kültürel mirasa katkı sağlayan kültür rotalarında yerelin katılımı ve sosyo-ekonomik kalkınması üzerine bir yaklaşım. *Planlama*, 31(3):428–447.

Wang, Y. (2011). Destination Marketing and Management: Scope, Definition and Structures. Destination Marketing and Management Theories and Applications. (ss.1-20). Eds. Youcheng Wang ve Abraham Pizam. Oxfordshire: CABI Publishing.

Yavuz, M.C. & Karabağ-Solmaz, F. (2007). Hızla değişen dünyada Türkiye'nin tanıtımı ve örgütlenme modeli nasıl olmalı?. Mehmet Kemal Dedeman Araştırma ve Geliştirme Proje Yarışması.

Yayın Geliş Tarihi: 31.07.2021
Yayına Kabul Tarihi: 30.03.2022
Online Yayın Tarihi: 30.03.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.976923

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 1, Yıl: 2022, Sayfa: 421-433
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İKİNCİ BASAMAK KAMU HASTANELERİNİN KAYNAK KULLANIM VERİMLİLİĞİNİN PABON LASSO MODELİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Murat KONCA*
Gülnur İLGÜN**
BiroL YETİM***

Öz

Sağlık hizmetlerine ayrılan kaynaklar tüm dünyada her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de son yıllarda hastanelerin kapasitelerini artırmaya yönelik bazı çalışmalar yürütülmektedir. Ancak bu durum sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği noktasında birtakım tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla sağlık kurumlarında performans ölçümü, kurumların sahip oldukları kaynakları nasıl kullandıklarını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bu noktada, kapasite kullanımı ile ilgili detaylı bilgiler vermesinden dolayı kapasite kullanım göstergeleri sıklıkla tercih edilmektedir. Ancak literatür incelendiğinde, Türkiye'deki kamu hastanelerinin kapasite kullanım göstergelerini kaynak kullanım verimliliği açısından ele alan çalışmaların sayıca az olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Türkiye'deki ikinci basamak kamu hastanelerinin yatak kullanım verimliliklerini değerlendirmek amaçlanmış ve çalışmanın amacına ulaşabilmek için Pabon Lasso Modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, çalışma kapsamına alınan hastanelerin sadece üçte birlik bir kısmının yataklarını verimli kullandığı bulunmuştur. Çalışmada ayrıca hastanelerin rollerinin ve sahip oldukları sağlık işgücü düzeylerinin hastanelerin verimlilik durumlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p < 0,001$). Verimsiz olduğu tespit edilen hastanelerin verimliliklerini artırabilmeleri için de sahip oldukları insan kaynaklarını çok daha etkin kullanmaları gerekmektedir. Ayrıca yapılacak olan yeni yatırımların da ilgili bölgedeki sağlık ihtiyaçlarının ve diğer kamu sağlık kurumlarının kapasitelerinin de dikkate alınarak yapılması da önerilmektedir. Bu açıdan ele alındığında bu çalışmanın başta sağlık

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Konca, M., İlgün, G., Yetim, B. (2022) İkinci basamak kamu hastanelerinin kaynak kullanım verimliliğinin Pabon Lasso Modeli ile değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 421-433.

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-6830-8090, konca71@gmail.com.

** Dr., Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-0128-4001, gulnurilgun@aksaray.edu.tr.

** Ar. Gör. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-1294-1874, birolyetim@hacettepe.edu.tr.

yöneticileri ve politika yapıcıları olmak üzere sağlık hizmet organizasyonu ve sunumun da yer alan paydaşlara kanıta dayalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kaynak kullanımı, İkinci basamak kamu hastaneleri, Verimlilik, Pabon Lasso Modeli*

AN ASSESSMENT OF RESOURCE USE EFFICIENCY OF SECONDARY LEVEL PUBLIC HOSPITALS WITH PABON LASSO MODEL

Abstract

The resources allocated to health services are increasing day by day all over the world. In Turkey, some studies have been carried out to increase the capacity of hospitals in recent years. However, this situation brings with it some discussions about the sustainability of health services. Therefore, performance measurement in health institutions is extremely important in terms of revealing how institutions use their resources. At this point, capacity utilization indicators are often preferred because they provide detailed information about capacity usage. However, when the literature is examined, it is seen that the number of studies dealing with capacity utilization indicators of public hospitals in Turkey in terms of resource use efficiency is few. Therefore, in this study, it was aimed to evaluate the bed utilization efficiency of the secondary level public hospitals in Turkey and the Pabon Lasso Model was used to achieve the aim of the study. As a result of the study, it was found that only one-third of the hospitals included in the study used their beds efficiently. In the study, it was also determined that the roles of hospitals and their health workforce levels differ according to the productivity status of hospitals ($p < 0.001$). At this point, hospitals that are found to be inefficient need to use their human resources much more effectively in order to increase their efficiency. Moreover, it is suggested that new investments to be made should be made by taking into account the health needs of the relevant region and the capacities of other public health institutions. From this point of view, it is thought that this study will provide evidence-based information to the stakeholders in the health service organization and delivery, especially health managers and policy makers.

Keywords: *Resource use, Secondary Public hospitals, efficiency, Pabon Lasso Model*

GİRİŞ

Küresel sağlık harcamaları incelendiğinde, bir artış trendinden bahsedilebilir (OECD, 2021). Bu harcamaları hangi harcama türlerinin tetiklediği araştırıldığında, hastanelerde yapılan harcamaların toplam sağlık harcamalarının en önemli belirleyicilerinden olduğu görülmektedir (Polyzos et., 2013; Mujasi, et., 2016). Türkiye’de de toplam sağlık harcamalarının önemli bir kısmı hastanelerde yapılan harcamalardan oluşmaktadır (TÜİK, 2020).

Sağlık harcamalarının önemli bir kısmının hastanelerde yapılan harcamalardan kaynaklanması, hastaneler özelinde performans değerlendirmeyi önemli kılan hususlardan biridir. Hastanelerin performansının düzenli ve doğru bir şekilde ölçülmesi, ulusal sağlık sistemlerinin performansı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hastanelerde sunulan hizmetlerin; etkin, verimli ve kaliteli olması ulusal sağlık sistemlerinin performansını da etkilemektedir (Esen & Yiğit, 2021). Bu

noktada; hastanelerde performans ölçümünde kullanılan çeşitli yöntemler bulunmakla birlikte Pabón Lasso Modeli, bu yöntemlerden biridir (Pabón Lasso, 1986). Hastane performansının ölçülmesinde Pabón Lasso Modeli, önemli ve kullanışlı bir yöntem olarak görülmekte (Çalışkan, 2016) ve bu model, hastane yataklarının kullanımının performansını ölçmektedir (Yiğit, 2017).

Literatür incelendiğinde, Pabón Lasso Modeli ile Türkiye’de faaliyet gösteren hastanelerin performansını değerlendiren çeşitli çalışmalar olduğu görülmüştür. Çalışkan (2016), Kamu Hastaneler Birliğine (KHB) bağlı hastanelerin 2014 yılına ait verilerini kullanarak bu hastanelerin performansını Pabón Lasso Modeli ile değerlendirmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre birlik hastanelerinin %25’i iyi bir performans göstermiştir. Yiğit & Esen (2017), Antalya’da faaliyet gösteren kamu hastanelerinin 2015 yılı performansını Pabón Lasso Modeli ile incelemişler ve çalışma kapsamındaki hastanelerin %51’nin performans bakımından iyi bir seviyede olduğunu belirlemişlerdir. Yiğit (2017), Türkiye’de faaliyet gösteren kamu hastanelerinin cerrahi ve dahili kliniklerinin 2014 yılındaki performansını ölçmek için Pabón Lasso Modelini kullanmış ve bu hastanelerin %23’nün performans düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Boz ve diğerleri (2018), 89 KHB’nin 2014 yılındaki performansını Pabón Lasso Modelinden faydalanarak analiz etmiş ve çalışma kapsamındaki birliklerin %25’inin performansının iyi olduğu sonucuna varmışlardır. Taşkaya (2019), Türkiye’de faaliyet gösteren 17 eğitim ve araştırma hastanesinin 2014 ve 2017 yıllarındaki performansını ölçmek için Pabón Lasso Modelinden faydalanmıştır. Yazar, çalışmasındaki hastanelerin 2014 yılında %18’inin ve 2017 yılında %29’unun performansının iyi olduğu sonucuna varmıştır. Demir ve diğerleri (2019), ikinci basamak sağlık hizmeti sunan 7 kamu hastanesinin 2018 yılındaki performansını Pabón Lasso Modeli kullanarak ölçmüş ve bu hastanelerin %57’sinin performansının yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Taşkaya (2020), Türkiye’de faaliyet gösteren 59 eğitim ve araştırma hastanesinin 2018 yılındaki performansını ölçmek için Pabón Lasso Modelinden faydalanmıştır. Yazar, çalışmasındaki hastanelerin %30,5’inin performansının yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Esen & Yiğit (2021), bir eğitim ve araştırma hastanesinde hizmet veren cerrahi ve dâhili yoğun bakım ünitelerinin 2017 ve 2018 yıllarındaki performansını Pabón Lasso Modeli ile analiz etmişlerdir. Yazarlar, çalışma kapsamındaki yoğun bakım ünitelerinin performans bakımından, 2017 yılında %30’unun, 2018 yılında ise %20’sinin iyi durumda olduğunu saptamıştır.

Pabón Lasso Modeli ile hastane performansının ölçümü, uluslararası literatürde de yaygındır. Younsi (2014), Tunus’ta hizmet sunan 40 kamu hastanesinin 2011-2012 dönemindeki performansını Pabón Lasso Modeli ile ortaya koyduğu çalışmasında, çalışma kapsamındaki hastanelerin %27,5’inin performansının yüksek olduğunu görmüştür. Hafidz ve diğerleri (2018), Endonezya’da faaliyet gösteren 200 hastanesinin 2011 yılındaki performansı hakkında bilgi edinmek üzere bu hastanelerin performansını Pabón Lasso Modeli ile analiz etmişlerdir. Yazarlar, çalışma kapsamındaki hastanelerin %37’sinin yüksek performans gösterdiğini saptamışlardır. Dopeykar & Amiri (2020), Tahran’da faaliyet gösteren bir

hastanenin yatan hasta bölümlerinin 2015-2018 dönemindeki performansını ölçmek için Pabón Lasso Modelinden faydalanmışlar ve dört yıllık ortalama olarak bu hastanelerin %24'ünün performansının yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Shaqura ve diğerleri (2021), Gazze Şeridi'nde faaliyet gösteren genel hastanelerin 2016-2018 dönemindeki performansını belirlemek için Pabón Lasso Modelini kullanmışlardır. Yazarlar, çalışma kapsamındaki hastanelerin cerrahi birimlerinin üç yıllık ortalama performansını incelediklerinde, bu birimlerin %42,8'inin performansının yüksek olduğunu görmüştür. Bununla birlikte yazarlar, çalışma kapsamındaki hastanelerin yatan hasta birimlerinin çalışmanın kapsadığı dönemde %28,6 ile %42,8 arasında değişen oranlarda yüksek performans gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Shaqura ve diğerleri (2021), Filistin'de faaliyet gösteren 12 kadın-doğum ve çocuk hastalıkları hastanesinin 2016-2018 dönemindeki performansını belirlemek için Pabón Lasso Modelini kullanmışlardır. Yazarlar, çalışma kapsamındaki hastanelerin %25'inin performansını yüksek olarak belirlemişlerdir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, 2017 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren ve 2018 yılında KHB tarafından yayımlanan istatistik yıllıklarında verilerine yer verilen kamu hastanelerinin yatak kullanım verimliliklerinin değerlendirilmesidir. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise çalışma kapsamında dikkate alınan hastanelerin verimlilik durumlarına göre söz konusu hastanelerin sahip oldukları insan kaynaklarının, rollerinin ve çalışma kapsamında dikkate alınan hastanelerin faaliyet gösterdikleri illerin büyükşehir olup olmama durumunun farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada ayrıca, verimsiz olduğu tespit edilen hastanelerin verimliliklerini artırabilmek için geliştirebilecekleri politikalara yönelik çözüm önerilerinde bulunmak da amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri, aşağıdaki gibi özetlenebilir:

H1: Çalışma kapsamındaki hastanelerin rolleri, yatak kullanım verimliliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2: Çalışma kapsamındaki hastanelerin faaliyet gösterdikleri illerin büyükşehir olup olmama durumu, yatak kullanım verimliliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3: Çalışma kapsamındaki hastanelerin sahip oldukları insan kaynakları (uzman hekim sayısı (*a*), tabip sayısı (*b*), hemşire sayısı (+ebe) (*c*)), yatak kullanım verimliliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermektedir.

Çalışmanın yukarıda bahsedilen amaçlarına ulaşabilmek ve ilgili hipotezleri test edebilmek için KHB tarafından 2018 yılında yayımlanan sağlık istatistiklerinden elde edilen veriler kullanılmış ve 2017 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren ve çalışmanın amacına uygun verisi bulunan 218 kamu hastanesi (B ve C hastaneleri) çalışma kapsamına alınmıştır.

Çalışma kapsamına alınan hastanelerin yatak kullanım verimlilikleri ise hastanelerin görece performanslarını ortaya koyabilmek amacıyla Hipolito Pabón Lasso tarafından 1986 yılında geliştirilen ve günümüzde hastane performansı ile ilgili yapılan çalışmalarda (Goshtasebi et al., 2009; Mehrtak et al., 2014; Mansoor & Iman, 2012; Yiğit & Esen, 2017; Yıldız, 2017; Taşkaya, 2019) sıklıkla kullanılan Pabon Lasso Modeli yardımıyla değerlendirilmiştir. Söz konusu modelde, hastanelerin yatak kullanım verimlilikleri, sağlık kurumlarında yürütülen ana faaliyetler ile ilgili oldukça önemli bilgiler sunan ve temel kapasite kullanım göstergeleri arasında yer alan yatak devir hızı (YDH), yatak doluluk oranı (YDO) ve ortalama kalış süresi (OKS) dikkate alınmaktadır (Moradi et al., 2017; Boz vd., 2018). Pabon Lasso Modeli, YDH'nin y ekseninde, YDO'nun ise x ekseninde yer aldığı ve hastanelerin yatak kullanım verimliliklerinin ilgili gösterge ortalamaları bakımından dört ana gruba ayrıldığı grafiksel bir modeldir (Şekil 1). OKS ise orijinden çıkan ve her bir hastanenin genel eğilimini ortaya koyan doğrudur (Yiğit & Esen, 2017).

Şekil 1: Pabon Lasso Modeli

Pabon Lasso Modeli'nde hastaneler Şekil 1'deki gibi farklı gruplara ayrılmakta ve hastanelerin bulunduğu bölge dikkate alınarak yatak kullanım verimlilikleri hakkında çıkarımda bulunulmaktadır. Bu modelin I. Bölge'sinde yer alan hastaneler, düşük YDH ve YDO'ya sahiptir ve modele göre verimsiz olarak tanımlanmaktadır. Bu grupta yer alan hastanelerin sahip oldukları yatakların önemli bir kısmı atıldır ve yatarak tedavi olan hastaların hastanede kalış süresi de diğer gruplardaki hastaneler ile kıyaslandığında çok daha fazladır. II. ve IV. Bölge'de yer alan hastaneler ise kısmi verimsiz olarak değerlendirilmektedir. Bu hastaneler, iki ana göstergeden sadece birinde ortalamanın altında yer almaktadır. Bu nedenle söz

konusu hastanelerin ilgili alanlarda yapacakları iyileşmeler ile kısa bir sürede verimli hastaneler ile benzer skorlar elde edebilmeleri mümkündür. Modelin III. Bölgesi'nde yer alan hastaneler ise hem YDH hem de YDO bakımından genel ortalamanın üzerinde yer alan hastanelerdir ve modele göre verimli hastaneler sınıfında yer almaktadır. Bu hastaneler sahip oldukları yatakları diğer gruplarda yer alan hastanelere göre çok daha verimli kullanmakta ve dolayısıyla hasta başı çok daha az sabit üretim maliyetine katlanmaktadır (Kalhor et al., 2019).

Çalışma kapsamında yer alan hastanelerin yatak verimlilik düzeyleri Pabon Lasso Modeli ile belirlendikten sonra ise söz konusu gruplar; verimsiz, kısmi verimli ve verimli hastaneler olmak üzere üç ana grupta toplanacak şekilde yeniden kodlanmıştır. Ayrıca hastanelerin rolü ve söz konusu hastanelerin faaliyet gösterdikleri illerin büyükşehir olup olmama durumu da yapılacak olan analizlere uygun olacak şekilde kodlanmış ve yapılan analizlerin tamamında oluşturulan bu yeni değişkenler kullanılmıştır. Çalışmanın hipotezleri ise değişkenleri türüne göre uygun olan Ki-Kare testi ya da Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılarak test edilmiş ve analiz sonuçları, çalışmanın bulgular kısmında verilmiştir.

BULGULAR

Çalışma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, 2017 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren ikinci basamak kamu hastanelerinin ortalama yatak sayısının 126,44 ($\pm 72,22$), pratisyen hekim sayısının 14,64 ($\pm 5,83$) ve uzman hekim sayısının 37,76 (± 25) olduğu görülmektedir. Söz konusu hastanelerde çalışan hemşire ortalaması ise yaklaşık 123'tür ($\pm 69,95$). Çalışma kapsamında yer alan hastanelerin kapasite kullanım düzeyleri incelendiğinde ise, söz konusu hastanelerde YDO'nun 60,87 ($\pm 16,48$), YDH'nin 61,65 ($\pm 23,36$) ve OKS'nin 3,84 ($\pm 1,13$) olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Çalışma Kapsamında Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

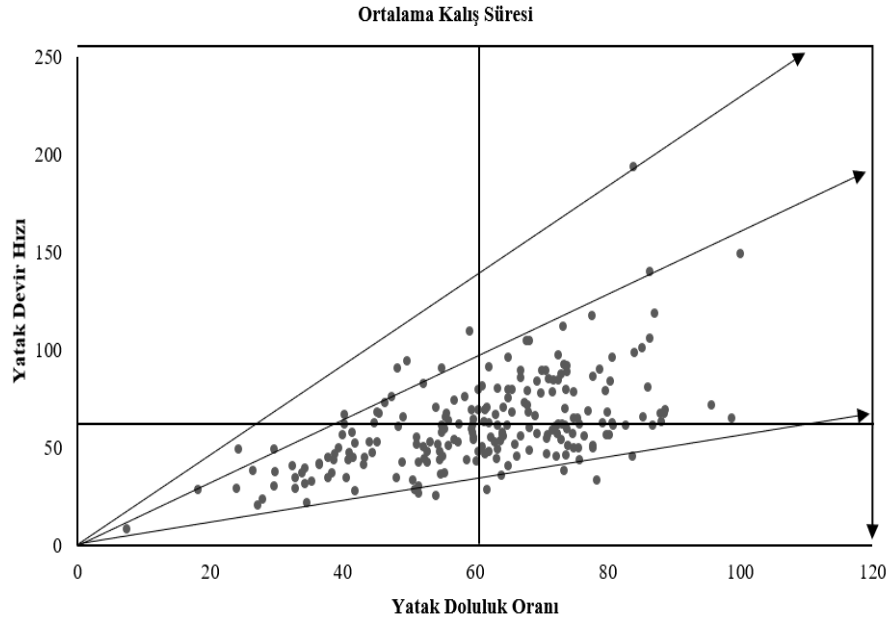
Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Sağlık İşgücü		
Yatak Sayısı	126,44	72,22
Pratisyen Hekim Sayısı	14,64	5,83
Uzman Hekim Sayısı	37,76	25,00
Hemşire Sayısı	123,39	69,948
Kapasite Kullanım Göstergeleri		
Yatak Doluluk Oranı	60,87	16,48
Yatak Devir Hızı	61,65	23,36
Ortalama Kalış Süresi	3,84	1,13

Şekil 2'de ise çalışma kapsamına alınan hastanelerin yatak kullanım verimliliklerinin değerlendirildiği Pabon Lasso Modeli'nin grafiksel gösterimi verilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde, çalışma kapsamında dikkate alınan kamu

hastanelerin büyük bir çoğunluğunun kapasite kullanım göstergeleri bakımından ortalamalara yakın olduğu görülmektedir. Bu noktada; Pabon Lasso Modeli'ne göre çalışma kapsamına alınan 218 kamu hastanesinin sadece 72'si (%33) ortalamasının üzerinde YDH ve YDO'ya sahiptir ve diğer hastaneler ile kıyaslandığında hastane yatağı kullanım düzeyleri bakımından daha verimlidir. 72 hastane ise kısmi verimli hastaneler grubunda yer almaktadır. Verimsiz olduğu tespit edilen hastanelerin çalışma kapsamına alınan hastaneler içerisindeki oranı ise %34'tür. Buradan hareketle; Türkiye'deki faaliyet gösteren ikinci basamak kamu hastanelerinin Pabon Lasso Modeli'ne göre yatak kullanım verimliliği bakımından homojen bir dağılıma sahip olduğu ancak sadece üçte birinin verimli olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Çalışma Kapsamına Alınan Hastanelerin Yatak Kullanım Verimlilikleri

Çalışma kapsamındaki hastanelerin rolleri ve buldukları illerin büyükşehir olup olmama durumları, söz konusu hastanelerin verimliliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için ise Ki-Kare testleri yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Ki-Kare Test Sonuçları

Değişkenler	Hastaneler (n=218)						Toplam	X ²	sd	p	
	Verimsiz (n=74)		Kısmi Verimli (n=72)		Verimli (n=72)						
	n	%	n	%	n	%					
Hastane Rolü											
B	17	23	35	48,6	49	68,1	101	46,3	30,054	2	<0,001
C	57	77	37	51,4	23	31,9	117	53,7			
Büyükşehir											
Evet	42	56,8	40	55,6	51	70,8	133	61	4,384	2	0,112
Hayır	32	43,2	32	44,4	21	29,2	85	39			

sd: Serbestlik Derecesi

Tablo 2 incelendiğinde; B tipi hastanelerin çok daha büyük bir kısmının YDH ve YDO bakımından ortalamasının üzerinde bir yerde yer aldığı; Türkiye’de faaliyet gösteren kamu hastanelerinin türüne göre yatak kullanım verimliliklerinin farklılık gösterdiği görülmektedir ve bu fark da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Ancak hastanelerin faaliyet gösterdiği iller büyükşehir durumu dikkate alındığında; büyükşehirlerde faaliyet gösteren hastanelerin önemli bir kısmı Pabon Lasso Modeli’ne göre verimli olarak tanımlanan üçüncü grupta yer alsa da gruplar arasındaki bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilirken H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 3’te ise çalışma kapsamına alınan hastanelerin sahip oldukları insan kaynaklarının yatak kullanım verimliliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan ANOVA testlerinin sonuçları verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde; Türkiye’de 2017 yılında ile faaliyet gösteren ikinci basamak kamu hastanelerinin Pabon Lasso Modeli’ne göre sahip oldukları uzman, pratisyen hekim ve hemşire sayıları, verimlilik durumlarına göre farklılık göstermektedir ve bu farklılık da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Dolayısıyla yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre, H3a, H3b ve H3c hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 3: ANOVA Test Sonuçları

Değişkenler	Hastaneler						F	p
	Verimsiz		Kısmi Verimli		Verimli			
	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.		
Pratisyen Sayısı	12,46	4,78	15,11	5,98	16,40	6,03	9,370	<0,001
Uzman Sayısı	26,16	19,80	39,72	25,01	45,72	25,23	15,795	<0,001
Hemşire Sayısı	86,84	39,65	132,35	75,25	152,00	73,29	19,579	<0,001

Ort.: Ortalama; S.S.: Standart Sapma

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağlık hizmetleri tüm dünya ülkelerinde devletin sunduğu en önemli hizmetlerin başında gelmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetleri ekonomik kalkınma sürecinde rol oynayan kritik bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Makroekonomik performansının düşüklüğü, hızlı nüfus artışı, hastalık yapısındaki değişim gibi nedenlerden ötürü ülkeler sağlık hizmetlerinde kaynak kısıtlamaları ya da mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır (Aloh et al., 2020). Bu nedenle hastanelerin performanslarının veya verimliliklerinin değerlendirilmesi kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasında, talebin karşılanmasında ve sağlık sisteminin daha verimli ve sürdürülebilir bir hale getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Matranga et al., 2014; Keliddar et al., 2017). Buradan hareketle bu çalışmada Sağlık Bakanlığının yapmış olduğu sınıflamaya göre B ve C grubunda yer alan kamu hastanelerinin kaynak (yatak) kullanım verimliliklerini değerlendirmek ve hastanelerin verimlilik durumlarına göre seçilmiş olan değişkenlerin farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amaçlanmıştır.

Araştırmanın amacı kapsamında ilk olarak B ve C hastanelerinin yatak kullanım verimlilikleri değerlendirilmiş ve bu grupta bulunan 218 hastanenin 72'sinin (%33) verimli, 72'sinin (%33) kısmı verimli ve 74'ünün (%34) ise verimsiz olduğu tespit edilmiştir. Hastanelerin yatak kullanım verimlilikleri ile ilgili elde edilmiş olan bu sonuçların farklılaşmasına neden olan faktörlerin incelenmesi de bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda hastanelerin insan kaynağı miktarlarının, rollerinin ve hizmet sundukları illerin büyükşehir olup olmama durumunun söz konusu hastanelerin verimlilik durumlarına (verimli hastaneler, kısmı verimli hastaneler ve verimsiz hastaneler) göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Hastanelerin rolleri ve buldukları illerin büyükşehir olup olmama durumunun verimlilik durumlarına göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde; verimlilik durumlarına göre hastanelerin rollerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği ($X^2=30,054$; $p<0,001$) ancak verimlilik durumlarına göre hastanelerin hizmet sunduğu illerin büyükşehirde olma durumlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur ($X^2=4,384$; $p=0,112$). Buna göre verimli grupta yer alan hastanelerin %68,1'inin B grubunda ve %31,9'unun ise C grubunda yer aldığı görülmüştür. B grubu hastaneler il merkezlerinde ya da güçlendirilmiş ilçe merkezlerinde faaliyet gösteren genel hastaneler olduğundan, bu hastanelerin C grubu hastanelere kıyasla sağlık alt yapısının ve sağlık teknolojilerinin daha iyi olduğu, yoğun bakım ünite sayısının daha fazla olduğu, hastaneye erişimin daha kolay olduğu ve hizmet sunduğu kesimin sosyo-ekonomik düzeyinin daha yüksek olduğu öngörülmektedir. Tüm bu faktörlerinde B grubunda yer alan hastanelerin C grubunda bulunan hastanelere oranla neden daha verimli olduğunu açıkladığı düşünülmektedir. Kırsal hastaneler her ne kadar kentsel hastaneler gibi temel, acil bakım, doğum ve yeni doğan sağlık hizmetlerini sunsalar

da bu hastanelerin yatan hasta hizmetlerinin çoğunlukla tanı ve tedavi prosedürleri karmaşık olmayan ve karşılaşma olasılığı daha yüksek olan cerrahi hizmetlerden oluştuğu ifade edilmiştir (Moscovice et al., 1985; Hart et al., 1990). Buna göre karmaşık cerrahi müdahale gerektiren ya da nadir karşılaşılan hastalıklar genellikle kent merkezlerinde hizmet sunan hastanelerde tedavi edilmektedir. Dolayısıyla bu hastanelerin ortalama kalış süreleri de daha kısa olmaktadır (Hart vd., 1990). Tüm bu açıklamalardan hareketle C grubu hastanelerinin B grubu hastanelere kıyasla nispeten kırsal bölgelerde faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, kentsel bölgede faaliyet gösterme durumunun da B grubu hastanelerinin sahip olduğu yüksek verimlilik skorunu açıklayabileceği tahmin edilmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi Çınaroğlu (2021) tarafından yapılmış olan çalışmada da kentsel yerleşim yerinde faaliyet gösteren hastanelerin verimlilik skorlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Chowdhury ve Zelenyuk (2016) tarafından yapılmış olan çalışmada da kırsal hastanelerin verimlilik düzeylerinin kentsel hastanelere oranla daha düşük olduğu bulunmuştur.

Bu araştırma kapsamında ayrıca verimli, kısmi verimli ve verimsiz hastanelerin sahip oldukları insan kaynağı miktarı arasında fark olup olmadığı incelenmiş ve üç grubun hem pratisyen hekim sayısı ($F=9,370$; $p<0,001$) hem uzman hekim sayısı ($F=15,795$; $p<0,001$) hem de hemşire sayısı ($F=19,576$; $p<0,001$) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre verimli olan hastanelerin sahip olduğu hekim ve hemşire sayısı ortalamasının kısmi verimli ve verimsiz hastanelere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Hastane hizmetlerinin istenen düzeyde, kalitede ve zamanında sunulmasında sağlık işgücü önemli ve hayati bir role sahiptir. Dolayısıyla kapasiteleri ile uyumlu iş gücüne sahip olan hastanelerde bekleme süreleri daha kısa olacağından ve hastalar sağlık personeli ile daha kolay iletişim kuracağından kişilerin bu hastanelerden hizmet almaya, özellikle de hastane yatağı kullanmayı gerekli kılan ameliyat hizmetleri için bu hastanelere başvuru yapmaya daha istekli olabilecekleri tahmin edilmektedir. Bu durumun da hastanenin verimlilik durumu ile insan kaynağı arasındaki ilişkiyi açıkladığı düşünülmektedir.

Çalışmadan elde edilen tüm bulgular değerlendirildiğinde, Türkiye’de Sağlık Bakanlığına bağlı hizmet sunan 218 kamu hastanesinden sadece 1/3’ünün yatak kullanım verimliliğine sahip olduğu ve hali hazırda hastanelerin verimliliklerinin artırılmasında 2/3’lük potansiyel bir açığın olduğu saptanmıştır. Bu noktada çalışma kapsamında verimlilik skorları daha düşük bulunan C hastanelerinin yatak kullanım verimliliklerini arttırmaya yönelik teşviklerin uygulanması önerilmektedir. Çalışmada ayrıca hastanelerin sağlık personelinin de verimlilik durumlarına göre farklılaştığı da tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma neticesinde özellikle verimsiz olan hastanelerde çalışan personel sayılarının yeniden değerlendirilmesi ve yatak kapasitesi ile uyumlu norm kadroların oluşturulması gerekliliği de ortaya konmuştur.

Bu çalışma hastane hizmeti sunan B ve C grubu hastanelerin dışındaki diğer Sağlık Bakanlığı hastanelerini, üniversite hastanelerini ve özel hastaneleri kapsamadığından çalışma sonuçlarının tüm Türkiye'ye genellenmesinde ihtiyatlı olunmalıdır. Bu nedenle gelecekte hem diğer Sağlık Bakanlığı hastanelerinin hem üniversite hastanelerinin hem de özel hastanelerin yatak kullanım verimliliklerini ayrı ayrı değerlendiren ve mülkiyete dayalı hastane yatak kullanım verimlilikleri arasında farklılığın olup olmadığını inceleyen çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Aloh, H. E., Onwujekwe, O. E., Aloh, O. G., & Nweke, C. J. (2020). Is bed turnover rate a good metric for hospital scale efficiency? A measure of resource utilization rate for hospitals in Southeast Nigeria. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 18(1), 1-8.

Boz, C., Yılmaz F., & Şenel İ. K. (2018). Türkiye Kamu Hastane Birliklerinin Yatak Kullanım Performansı Üzerinde Etkili Olan Faktörler. *Ombudsman Akademik*, 5(9), 203-221.

Chowdhury, H., & Zelenyuk, V. (2016). Performance of hospital services in Ontario: DEA with truncated regression approach. *Omega*, 63, 111-122.

Cinaroglu, S. (2021). Changes in hospital efficiency and size: An integrated propensity score matching with data envelopment analysis. *Socio-Economic Planning Sciences*, 76, 100960.

Çalışkan, Z. (2016). Kamu Hastane Birlikleri Performansının Pabón Lasso Modeli İle Analizi. *Sosyal Güvence Dergisi*, 5(10), 1-24.

Demir, Ö., Diğer H., & Taşar, S. A. (2019). Sağlık Kurumlarında Finansal Performans Ölçümü: İl ve İlçe Devlet Hastaneleri Üzerine Bir Örnek. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 3(2), 1-15.

Dopeykar, N., & Amiri, M. M. (2020). Evaluating the Trend of Efficiency at Inpatient Services by Pabon-Lasso Model: A Case Study in a Specialized Hospital. *Journal of Military Medicine*, 22(9), 936-944.

Esen, H., & Yiğit, V. (2021). Yoğun Bakım Yatak Kullanım Verimliliğinin Pabon Lasso Modeli İle Değerlendirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1138-1150.

Goshtasebi, A., Vahdaninia, M., Gorgipour, R., Samanpour, A., Maftoon, F., Farzadi, F., & Ahmadi, F. (2009). Assessing hospital performance by the Pabon Lasso model. *Iranian Journal of Public Health*, 38(2), 119-124.

Hafidz, Ensor ve Tubeuf (2018), Assessing health facility performance in Indonesia using the Pabón-Lasso model and unit cost analysis of health services. *International Journal of Health Planning and Management*, 33, 541–556.

Hart, L. G., Amundson, B. A., Rosenblaff, R. A., Hart, L. G., Amundson, B. A., & Rosenblatt, R. A. (1990). Is there a role for the small rural hospital?. *The Journal of Rural Health*, 6(2), 101-118.

Kalhor, R., Salehi, A., Keshavarz, A., Bastani, P., & Orojloo, P. (2014). Assessing hospital performance in Iran using the Pabon Lasso Model. *Asia Pacific Journal of Health Management*, 9(2), 77-82.

Keliddar, I., Mosadeghrad, A. M., & Jafari-Sirizi, M. (2017). Rationing in health systems: A critical review. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*, 31(47), 1-7.

Mansoor, Z., & Iman, K. (2012). Performance evaluating in hospitals affiliated in AHWAZ University of Medical Sciences based on Pabon Lasso Model. *Hospital Journal*, 11(3), 37-44.

Matranga, D., Bono, F., Casuccio, A., FIRENZE, A. L. B. E. R. T. O., Marsala, L., Giaimo, R., ... & Vitale, F. (2014). Evaluating the effect of organization and context on technical efficiency: a second-stage DEA analysis of Italian hospitals. *Epidemiol Biostat Public Heal*, 11(1), e8785.

Mehrtak, M., Yusefzadeh, H., & Jaafari-pooyan, E. (2014). Pabon Lasso and Data Envelopment Analysis: a complementary approach to hospital performance measurement. *Global Journal of Health Science*, 6(4), 107-116.

Moradi, G., Piroozi, B., Safari, H., Nasab, N. E., Bolbanabad, A. M., & Yari, A. (2017). Assessment of the efficiency of hospitals before and after the implementation of health sector evolution plan in Iran based on Pabon Lasso model. *Iranian Journal of Public Health*, 46(3), 389-395.

Moscovice, I., & Rosenblatt, R. A. (1985). A Prognosis for the rural hospital Part I: what is the role of the rural hospital?. *The Journal of Rural Health*, 1(1), 29-40.

Mujasi, P. N., Asbu, E. Z., & Puig-Junoy, J. (2016). How efficient are referral hospitals in Uganda? A Data Envelopment Analysis and Tobit Regression Approach. *BMC Health Services Research*, 16(1), 230-244.

OECD (2021). *Health spending data*. <https://data.oecd.org/>. (Erişim Tarihi: 20.07.2021).

Pabón Lasso, H. (1986). Evaluating hospital performance through simultaneous application of several indicators. *PAHO Bulletin*, 20(4), 341-357.

Polyzos, N., Karanikas, H., Thireos, E., Kastanioti, C., & Kontodimopoulos, N. (2013). Reforming reimbursement of public hospitals in Greece during the economic crisis: Implementation of a DRG system. *Health Policy*, 109(1), 14-22.

Shaqura, I. I., Gholami, M., & Sari A. A. (2021). Assessment of public hospitals performance in Gaza governorates using the Pabón Lasso Model. *International Journal of Health Planning and Management*, 36, 1223–1235.

Shaqura, I. I., Gholami, M., & Sari A. A. (2021). Evaluation of performance at Palestinian public hospitals using Pabón Lasso model. *International Journal of Health Planning and Management*, 36, 896–910.

Taşkaya, S. (2019). Sağlık bakanlığı ve üniversite ortak hastanelerinin verimliliğinin Pabon Lasso modeli ile değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(3), 559-576.

Taşkaya, S. (2020). Türkiye’deki eğitim ve araştırma hastanelerinin verimliliğinin Pabon Lasso ve veri zarflama analizleri ile belirlenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(2), 247-260.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri* 2019. <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.07.2021).

Yıldız, M. S. (2017). Türkiye’de 2002-2015 yılları arasında hastane yatak kullanımının değerlendirilmesi: Pabon Lasso metodu uygulaması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 347-356.

Yiğit, V. (2017). Hastanelerde Yatak Kullanım Etkinliğinin Pabón Lasso Modeli İle Analizi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 164-174.

Yiğit, V., & Esen, H. (2017). Pabón Lasso Modeli ve Veri Zarflama Analizi ile Hastanelerde Performans Ölçümü. *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 26-32.

Yiğit, V., & Esen, H. (2017). Pabon Lasso modeli ve veri zarflama analizi ile hastanelerde performans ölçümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 26-32.

Younsi, M. (2014). Performance of Tunisian Public Hospitals: A Comparative Assessment Using Pabón Lasso Model. *International Journal of Hospital Research*, 3(4), 159-166.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

1929 Bunalımı'nın Türkiye'ye Yansımaları ve Atatürk'ün Üç Aylık Anadolu Gezisi <i>Gülnaz GEZER</i>	11
AB Yeşil Mutabakatı ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Temel Uygulama Yaklaşımlarına Küresel Bakış <i>Dağya Nur KARAKUŞ, Nazan AN, M. Tufan TURP, M. Levent KURNAZ</i>	47
Covid-19 Sürecinin Tüketici Davranışlarına Etkisi ve Tüketici Eğilimlerindeki Yenilikler: Bağışıklık Güçlendirici Gıda Takviyeleri Örneği <i>Sinem EYİCE BASEV</i>	69
Covid-19 Küresel Salgın Döneminde Ücretin Korunması <i>Dilek ESER</i>	93
Required Operating License Before Operation Permit to be able to Perform Mining Operation Activities in Turkey <i>Taşkın Deniz YILDIZ</i>	119
Marla Taşının Yapı Malzemesi Olarak Kullanımı; İnebolu'da Çatı Malzemesi Olarak Kullanım Örneği <i>Hicran Hanım HALAÇ, Hilal DAĞLI</i>	147
Evaluation of Social Media Usage of Universities in Turkey: A Qualitative Application for Twitter Posts <i>Engin YÜCEL, Ezgi KARATAŞ YÜCEL</i>	167
Roma Hukukunda Gladyatörlerin ve Profesyonel Atletlerin Hukukî Statüleri <i>Ali Selkor ATAK</i>	187
Soğuk Savaş Sürecinde Türk Sağ Düşüncesinde Aydın İmgesi <i>Bayram KOCA, Ekin Kadir SELÇUK</i>	223
Foucault, Sexuality And Biopolitics: A Conceptual Analysis <i>Pınar SARIGÖL</i>	245
İç Grup Özdeşimi ve İç Grup Yanlılığı: Grup Normlarının Rolü <i>Sami ÇOKSAN, Banu CİNGÖZ ULU, Gülden SAYILAN, Nevin SOLAK</i>	261
Eski Bir Gecekondu Mahallesiindeki Dönüşüm Dinamikleri ve Çelişkiler (Buca İlçesi Kuruçeşme Mahallesi Örneği) <i>Emine DÜNDAR, Gazanfer KAYA</i>	301
Cumhuriyet'in Önemli Bir Sanayi Yatırımı Olarak Kocaeli SEKA Örneği ve Gelecek İçin Öneriler <i>Filiz AY, Mercan Efe GÜNEY, Sibel ECEMİŞ KILIÇ</i>	329
Afyon Sucuğu Üreticilerinin Sürdürülebilir Gastronomi Kapsamında Coğrafi İşaret Tesciline Yönelik Algıları <i>Nurullah KART, Ömer SARAC, Hüseyin PAMUKÇU, Mustafa SANDIKCI</i>	381
Examination of Cultural Routes of Turkey in the Context of Destination Marketing With PEST Analysis <i>Simge ŞALVARCI</i>	405
İkinci Basamak Kamu Hastanelerinin Kaynak Kullanım Verimliliğinin Pabon Lasso Modeli ile Değerlendirilmesi <i>Murat KONCA, Gülnur İLGÜN, Birol YETİM</i>	421

